MAGYAR VIDÉK A 20. SZÁZADBAN | 5.

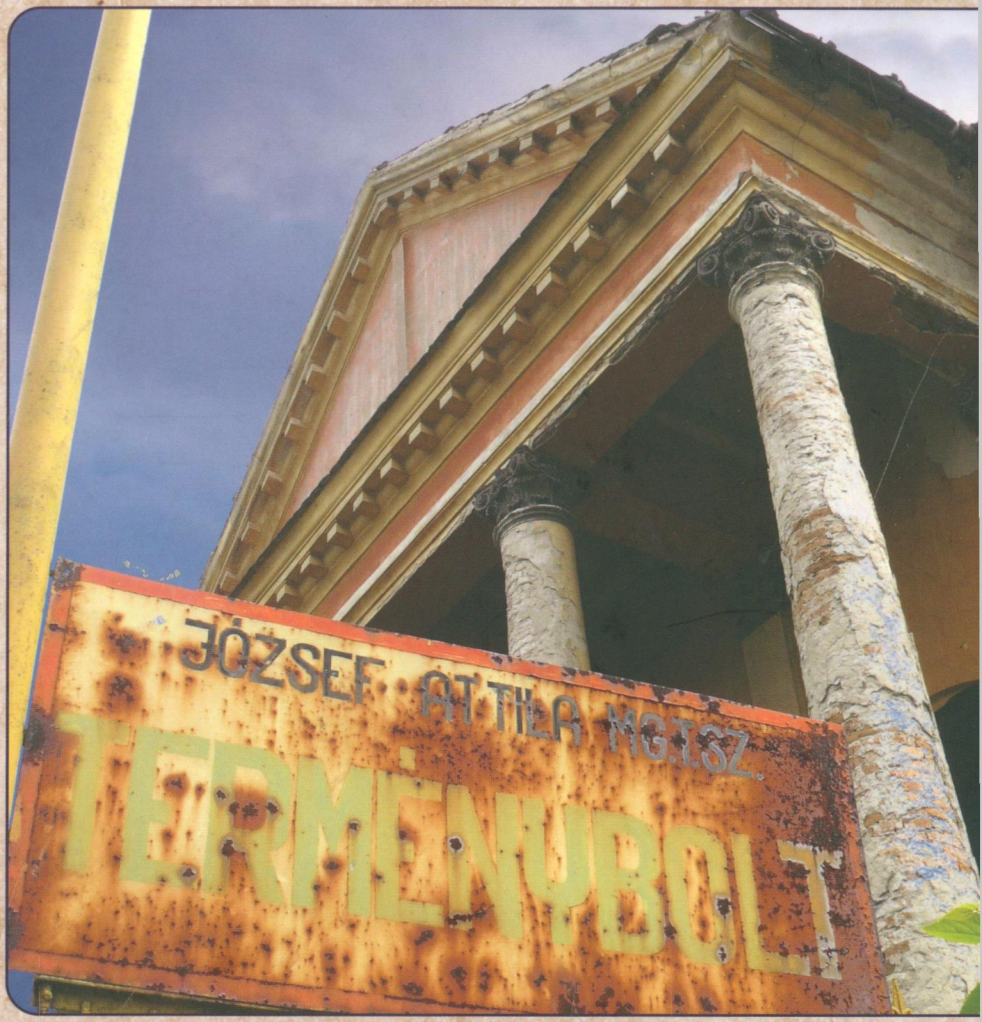

Az árnyékos oldalon

Vidéki Magyarország a rövid hatvanas években

Magyar vidék a 20. században
5.

Sorozatszerkesztők
Fodor Pál, Horváth Gergely Krisztián,
Kiss Réka, Ö. Kovács József

X 297365

Magyar vidék a 20. században
5.

AZ ÁRNYÉKOS OLDALON

Vidéki Magyarország a rövid hatvanas években

Szerkesztette
Csikós Gábor, Horváth Gergely Krisztián

Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága
Budapest, 2020

SZTE Klebelsberg Könyvtár
J001328823

SZTE Klebelsberg Könyvtár
SZEGED
2.

© MTA BTK, NEB, 2020
© Szerzők, 2020

ISBN 978-963-416-211-7
ISSN 2498-9118

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes tanulmányokat illetően is.

A címlapon az egykori abonyi zsinagóga, később a József Attila Mgtsz terményboltjának romos épülete.
Horváth Gergely Krisztián felvétele (2001).

X 297365

TARTALOM

Az árnyékos oldalon – a rövid hatvanas évekről
(Csikós Gábor–Horváth Gergely Krisztián) 7

Nagylátószög

Horváth Gergely Krisztián: A vidékellenes politika elemei Magyarországon az 1960-as években. Kortárs szempontok egy évtized értékeléséhez 13
Ö. Kovács József: A téeszneurózisról. „Gyenge" téeszek és földügyek a kollektivizált vidéki Magyarországon 55

Termelőszövetkezetek terepen és papíron

Oláh Sándor: Szovjet minta a Székelyföldön 99
Káli Csaba: Hogyan lehetett a termelőszövetkezet ellen izgatni? A kollektivizálás és a jogszolgáltatás kapcsolata zalai példák alapján 141
Czetz Balázs: „A gyenge gazdálkodási eredményt éveken keresztül a rossz vezetés eredményezte." A termelőszövetkezetek megerősítésére tett intézkedések és hatásuk Fejér megyében (1960–1967) 181
Csikós Gábor: Játszmák a szervezetben. Egy jászsági termelőszövetkezet példája (1963–1972) 205
Szulovszky János: „Azóta rájöttem, hogy a Kádár-korszak nem is lehetett volna hosszú életű." Egy nagyhegyesi memoáríró parasztember visszaemlékezéseiből 237

Hatalmi struktúrák és uralom a mindennapokban

Jobst Ágnes: Egy megfigyelt falu 263
Bognár Szabina: Közigazgatási észszerűsítés, vagy az önállóság felszámolása? Hídépítés és községegyesítés (Kimle, 1966) 289
Völgyesi Orsolya: A katolikus egyház térvesztése és a hagyományos paraszti világ felbomlása Mezőfalván az 1960-as évek elején 309
Sántha István: „Uradalmi tégla." Beköltözés a faluba, a dél-vértesi puszták esete ... 333
Szima Viktória: A művelődési házaktól a népművelőkig. Kultúrpolitika Fejér megyében a kora Kádár-korszakban az 1976-os közművelődési törvény születéséig 379
Kis József: Sztálinisták, maoisták az 1960-as években Borsodban 395

A kötet szerzői 423

Földrajzi- és helységnévmutató 425

Az árnyékos oldalon – a rövid hatvanas évekről

Fontos állomáshoz érkeztünk: a *Magyar vidék a 20. században* című sorozatunk immár ötödik kötetét tarthatja kezében az olvasó. 2018-ban két konferencián összegeztük éves munkánk eredményeit. Az akkor még *MTA* BTK–NEB Vidéktörténeti Témacsoportjának kutatói először 2018. november 8-án *Az árnyékos oldalon. Vidéki Magyarország az 1960-as években* című konferenciára gyűltek össze a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának tanácstermében, majd november 29-én Kecskeméten, a Neumann János Egyetem társszervezésében a Pedagógusképző Kar épületében találkoztunk a *„Konszolidáció" a mindennapokban. Magyar vidék a hatvanas években* című konferencián. Kötetünk a 2018. novemberi előadások tanulmánnyá formált változatait fogja össze.

Az ötvenes évekre összpontosító, 2015-ben indult kétéves kutatássorozatunk fontos eredményének tartjuk, hogy a lokális vizsgálatok igazolták: a hatalom csúcsán végbement cseréken túl meghatározóak a kontinuus elemek a forradalmat megelőző és azt követő évek között. Az 1956 utáni helyi pártapparátusok rekrutációja, a kollektivizálás második hulláma során a parasztság ellenében alkalmazott erőszak és annak volumene, az egyházak ellen újraaktivált megfélemlítő gépezet, de akár a beruházáspolitika prioritásainak változatlansága is mind-mind fontos érv a folyamatosság mellett. Úgy véljük ezért, hogy az ötvenes évek esetében az a pontos megfogalmazás, ha a „hosszú" jelzővel illetjük a két munkáspárt 1948. júniusi egyesítése és az MSZMP VIII., a „szocializmus alapjainak lerakását" deklaráló 1962. novemberi kongresszusa közötti időszakot. A „hosszú ötvenes évek" mint korszak használata több-kevesebb következetességgel, de már a szakirodalomban is régóta bevett.[1]

Megkezdett utunkat 2018-ban a hatvanas évek vizsgálatával folytattuk, amely évtized periodizálása szintén több szempontból lehetséges. Az építészet- és művészettörténet előszeretettel használja a „hosszú hatvanas évek" kifejezést 1958-cal kezdődően. Az elmúlt két évtizedben történeti irodalmunkban is fel-felbukkan, vélhetően az 1956-os Intézet kiterjedt hatvanas évek kutatásától inspiráltan. Rainer M. János és munkatársai a 2001 és 2004 között végzett vizsgálatsorozatukban érveltek a hosszú hatvanas évek meghatározás mellett. Ennek

[1] Ismereteink szerint, az online adatbázisok alapján a „hosszú ötvenes évek" meghatározást először Kronstein Gábor használta a *Medvetánc*ban megjelent cikkében, 1982-ben. Kronstein 1982, 150. Ezt követően lásd Szegő 1985, 94; Hanák 1988, 24; Valuch 1988, 82; Valuch 1995, 281; Luijkx–Róbert–de Graaf–Ganzeboom 1995; Gyarmati 1996; Róbert 1999, 409–410; Havadi 2006, 315; Sáska 2006, 593, 595; Kiss 2006; Kiss 2008, 193; Farkas 2015, 1; Keller 2018, 5, 22, 225.

kezdő dátuma 1958, Nagy Imre kivégzése és a „legtöbb ötvenhatos per befejezése", amely értelmezésükben szimbolikusan az ötvenhat utáni megtorlás végét jelzi, a záró dátum pedig 1974, a hatvannyolcas reform személyi gárdájának partvonalon kívülre sodródása, a reformfolyamat végső elakadása.[2] A mi értelmezésünkben mindkét dátum inkább politikatörténeti meghatározottságú, s kevéssé illeszkedik a társadalomtörténeti szempontokhoz.

Saját koncepciónkban a hosszú ötvenes éveket a szűk hatvanas évtized követi. Az 1962 és 1971 közötti kilenc év meghatározó jelentőségű a hazai vidéki társadalom életében. A parasztsággal szembeni nyílt erőszak a kollektivizálás lezárultával megszűnt ugyan, ellenben, mint a kötet első tanulmányából kiderül, az ár- és a beruházási politika s döntő mértékben a társadalombiztosítási szabályzókba beépített diszkriminatív elemek révén változatlanul tovább élt az agrárnépesség hátrányos megkülönböztetése. A korszak záróakkordjaként 1971-ben, az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció (OTK) elfogadásával az addig inkább informális gyakorlat, a kisebb községi tanácsokat s ezek intézményeit, illetve a gyengébb termelőszövetkezeteket a méretathatékonyság jegyében összevonó politika stratégiai céllá előlépve országos méreteket öltött. Az akkor körülbelül háromezer-háromszáz település közül kétezer hivatalosan is a „nem fejlesztendő" státuszba került, ami tovább gyorsította az elvándorlási s nyomában az elnéptelenedési spirált. Eközben a városok, s közöttük is különösen a megyeszékhelyek, több utcahossznyi előnyre tettek szert az infrastrukturális fejlesztések terén.

A háború tragédiája, majd az ötvenes évek terrorja és a forradalmat követő megtorlás után, a hatvanas évek közepén kezdődött időszak a korabeli kortárs tapasztalatokban – s részben annak folytatásaként a szakirodalomban – a megnyugvás, a kiszámíthatóság, a rendszerkorrekció időszakaként rögzült. Mindez a jelenben is magyarázza, hogy miért éppen ezen évekkel kapcsolatban él a legtöbb nosztalgikus elem a magyar társadalomban. Látni kell ugyanakkor azt is, hogy a birtoka mellett az ötvenes években is kitartó parasztság fiataljai a hatvanas években inkább a téeszlét s nyomában sokszor a falu elhagyása mellett döntöttek. 1970-re közel egymillióan ingáztak, kilencven százalékuk a községekből.[3] Az évtized mérlegre tételekor további megkerülhetetlen jelenségek az egészségügyi mutatók s nyomukban különösen a középkorú férfiak mortalitásának drasztikus romlása,[4] a gyermekvállalások számának gyors csökkenése vagy a devianciák össztömegének növekedése. A helyi közösségek felbomlasztása, az ingázás, a dezorganizált agglomerációk vagy a munkaszervezetben és az élet egyéb területein bekövetkező radikális kultúraváltozás mind társadalmi patológiák forrásai lettek.[5] A „társadalmi beilleszkedési zavarok" kutatásával e problémahalmaz a nyolcvanas évekre a Kádár-rendszer önreflexiójának is részévé vált: bizonyos társadalmi kérdésekben utat tévesztettek,

[2] A „hatvanas évek" Magyarországon, 1958–1974. Projektleírás. http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::::P2_PAGE_URI:projektek/hatvanas 2020. április 27. A kutatás összegző köteteit lásd Rainer 2004; Molnár 2004. A kifejezés használatára lásd továbbá Szabó 2006, 4; Feitl 2010; Klejánszky 2018.

[3] Pető–Szakács 1986, 678.

[4] Juhász 1979; Kopp–Skrabski 1995, 127–129; Lackó 2011.

[5] M. Vepyige 1969; Pataki 1995; Andorka 1996.

mégpedig a hatvanas évektől kezdődően. Az újabb, hosszabb időtávban vizsgálódó kutatásokból az is kiderül, hogy nemcsak a „felépítmény" vált ingataggá, de az „alap", a gazdaság is végérvényesen lemaradó pályára került már ekkor.[6]

A kötetben megjelent egyes tanulmányok dinamikáját a propaganda és a megvalósulás viszonya adja, s eközben olyan társadalmi csoportok jutnak szóhoz, amelyek hangja máig ritkán jelentkezik a magyar történetírásban.

Kötetünk három részre tagolódik. Az első az ország egészével foglalkozik: a tanulmányok nagylátószögben mutatják a Kádár-rendszert, számos, korabeli önreflexiót jelentő forrásra támaszkodva. A második rész a vidéki életet alapvetően átformáló termelőszövetkezetekre figyel erdélyi és magyarországi esettanulmányokon keresztül, amelyek a mezótól a mikroszintig vizsgálódnak. A hatvanas évek közepére a hétköznapok kikerülhetetlen valóságává vált a termelőszövetkezeti élet: az 1961-ben befejezett erőszakos kollektivizálással, majd a kilépések megakadályozásával ellehetetlenült az önálló gazdálkodói lét, tömegeknek kellett alkalmazkodniuk a szocialista munkaszervezethez, a munkásléthez. A harmadik rész tanulmányainak összekötő elemét a közösségek és a hatalmi struktúrák viszonya adja. Egy-egy esettanulmány erejéig bemutatásra kerül a falusi ügynökhálózat kiépítése, az egyházak térvesztésének mindennapi plébánosi tapasztalata, az uradalmi puszták felszámolásának emlékezete, két szomszédos község korábbi önállóságának megszűnése a közöttük épült új híd jelképezte modernizáció összefüggésében, a vidéki művelődésiház-hálózat kiépítéséhez társított ideológiaközvetítő célok, de az ötvenhatos forradalmat követő megtorlás után a lokális hatalomból kiszorult ortodox sztálinista csoportosulás szervezkedése is.

Csikós Gábor – Horváth Gergely Krisztián

Felhasznált irodalom

Andorka Rudolf 1996: Deviáns viselkedések Magyarországon. Általános értelmezési keret az elidegenedés és az anómia fogalmak segítségével. In Andorka Rudolf: *Merre tart a magyar társadalom?* Lakitelek, Antológia Kiadó. 127–146.

Farkas Gyöngyi 2015: „...megirom mihő tarcsd magad ha jösz programolni..." Névtelen levelek a rákóczifalvi téeszszervezőknek. *Betekintő*, 2015/3. 1–8.

Feitl István 2010: *A hosszú hatvanas évek. 1957–1970.* Budapest, XVIII. kerületi Pedagógiai és Helytörténeti Gyűjtemény (PIHGY) kiadása.

Germuska Pál 2012: Szocialista csoda? Magyar iparfejlesztési politika és gazdasági növekedés, 1950–1975. *Századok*, 2012 (146) 1. 47–78.

Germuska 2014: *A magyar középgépipar. Hadiipar és haditechnikai termelés Magyarországon 1945 és 1980 között.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Argumentum Kiadó.

Gyarmati György 1996: Politika és társadalom 1945–1989 között. In Kollega Tarsoly István–Bekény István–Dányi Dezső (szerk.): *Magyarország a XX. században.* I, Szekszárd, Babits Kiadó. 2020. április 17.

Hanák Gábor 1988: Mondjuk ki a kimondhatatlant. Ács Zoltán interjúja Hanák Gáborral. *Magyar Ifjúság*, 1988 (32) 6. 24–25.

[6] Tomka 2009; Germuska 2012; Germuska 2014.

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 2.

Havadi Gergő 2006: Az új „népi szórakozóhely". *Fons,* 2006 (XIII) 3. 315–354.
Juhász Pál 1979: A neurózis és az alkoholizmus néhány szociológiai vonatkozása. In *Egészség és társadalom. A Vándorgyűlés négy ülésén megvitatásra kerülő előadások szövege. A Magyar Szociológiai Társaság I. Vándorgyűlése Pécs 1979. október 25–27.* Budapest, Magyar Szociológiai Társaság és Tudományos Ismeretterjesztő Társulat. 33–50.
Keller Márkus 2018: *Szocialista lakhatás? A lakáskérdés az 1950-es években Magyarországon.* Budapest, L'Harmattan Kiadó–Országos Széchenyi Könyvtár.
Kiss Réka 2006: Néhány adalék a protestáns egyházpolitika alakulásához a „hosszú ötvenes" években, különös tekintettel 1956-ra. *Keresztyén Igazság. Az Ordass Lajos Baráti Kör negyedévi folyóirata. Független evangélikus teológiai és kritikai lap,* Új folyam 71. 2006. ősz. 21–31.
Kiss Réka 2008: Protestánsok lehetőségei Magyarországon – az „oszd meg és uralkodj" elve és gyakorlata. In Balogh Margit (szerk.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után (Konfesie, cirkevná politika, identita na Slovensku a v Maďarsku po roku 1945).* Budapest, Kossuth Könyvkiadó. 189–200.
Klenjánszky Sarolta 2018: Városok, enyhülés és nemzetközi összefogás. A Testvérvárosok Világszövetsége Közép- és Délkelet-Európában (1962–1989). *Múltunk,* 2018/1. 208–243.
Kopp, Mária–Skrabski, Árpád 1995: *Behavioural Sciences Applied to a Changing Society.* Zsámbék. Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola.
Kronstein Gábor 1982: Szülőpolitika és szülői érdekérvényesítés. *Medvetánc,* 1982/2–3. 147–161.
Lackó Mária 2011: A magyarországi rossz egészségi állapot lehetséges magyarázó tényezői. Összehasonlító makroelemzés magyar és osztrák adatok alapján, 1960–2004. In Mészáros József–Harcsa István (szerk.): *Helyzetkép a népesség egészségi állapotáról.* Budapest, Barankovics István Alapítvány–Gondolat Kiadó. 35–74.
Luijkx, Ruud–Róbert Péter–de Graaf, Paul M.–Ganzeboom, Harry B. G. 1995: A származástól a teljesítményig. A státuszmegszerzés folyamata Magyarországon. *Szociológia,* 1995 (5) 4. 3–23.
Molnár Adrienne 2004: *A „hatvanas évek" emlékezete. Az Oral History Archivum gyűjteményéből.* Budapest, 1956-os Intézet.
Pataki Ferenc 1994: A deviáns jelenségek értelmezésének és kezelésének kulcskérdései. In Münnich Iván–Moksony Ferenc (szerk.): *Devianciák Magyarországon.* Budapest, Közélet Kiadó. 78–101.
Pető Iván–Szakács Sándor 1986: *A hazai gazdaság négy évtizedének története. 1945–1985. 1. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
Rainer M. János (szerk.) 2004: *„Hatvanas évek" Magyarországon.* Budapest, 1956-os Intézet.
Róbert Péter 1999: Kikből lettek vállalkozók? A vállalkozóvá válás meghatározó tényezői Magyarországon a kommunizmus előtt, alatt és után. *Közgazdasági Szemle,* 1999. május (XLVI) 403–427.
Sáska Géza 2006: A társadalmi egyenlőség megteremtésének kísérlete az ötvenes évek felsőoktatásában. *Educatio,* 2006/3. 593–608.
Szabó Csaba 2006: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években a legújabb kutatások tükrében.* Budapest, Szent István Társulat. (Haza a magasban. Előadások a Szent István Társulatnál, XXV).
Szegő Andrea 1985: „Második társadalom" – második tudomány? Hankiss Elemér írásához. *Valóság,* 1985/3. 94–98.
Tomka Béla 2009: A „hatvanas évek" a magyar történelemben: összehasonlítások tanulságai. In Halmos Károly–Klement Judit–Pogány Ágnes–Tomka Béla (szerk.): *A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére.* Budapest, Századvég Kiadó. 552–560.
Valuch Tibor 1988: A hatalmi rendszer természetrajza. (Töprengések Magyar Bálint: Dunaapáti 1944–1958 című dokumentumszociográfiája kapcsán.) *Alföld,* 1988 (39) 6. 81–83. i. h.: 82.
Valuch Tibor 1995: Abszurditások kora. Recenzió Erdmann Gyula: Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945–1956. c. könyvéről. *Aetas,* 1995. (10) 1–2. i. h.: 281–284.
M. Venyige Júlia 1969: Falvak a történelem sodrásában. *Alföld,* 1969 (20) 9. 43–47.

NAGYLÁTÓSZÖG

HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN

A vidékellenes politika elemei Magyarországon az 1960-as években

Kortárs szempontok egy évtized értékeléséhez

„Nem rossz ez a szövetkezet. Tagjai, ha életerősek, munkabírók, többet kereshetnének itt, mint oda, messze a családtól, segédmunkásként. Mégis mennek. Mert (s hányadszor hallom már!) ott már két gyerek után is kap családi pótlékot, itt meg csak akkor, ha három gyerek van, s mind a három tíz éven aluli. S akkor is kevesebbet kap, amennyit az állam ad kettő után. Megy a nyugdíj miatt is, az SZTK miatt is, mert állami helyen többet ad az SZTK, több a nyugdíj is."[1]

„A változások indítékai között nemcsak a fejlődés öntörvénye, hanem a gazdaságpolitikai elhatározások is szerepet játszanak."[2]

A hatvanas évek szociográfiáiban nemegyszer belefuthatunk a mottóban szereplő, Mocsár Gábor által papírra vetetthez hasonló panaszokba. E keserű kiszólások arról adnak hírt, hogy a mezőgazdaság kollektivizálásával ugyan befejeződött a „szocializmus alapjainak lerakása", a paraszti, tágabban: a vidéki társadalom azonban mégis azzal volt kénytelen szembesülni, hogy nem vált jussává az az egyenlőség, amely mint a munkásosztály szövetségesét megilletné.

A probléma érdemes a behatóbb vizsgálatra, már csak azért is, mert a Kádár-korszaknak éppen a hatvanas évekre jutó szakasza az, ami kapcsán mai napig a legtöbb nosztalgia aktiválódik.[3] Jóllehet rendelkezésre áll a kollektivizálást követően a falvakban bekövetkező változások rövid és középtávú hatásait tényszerűen, a valós következményeket kritikusan bemutató összegzés,[4] a szakirodalmat olvasva mintha elsikkadna az a tény, hogy a kollek-

[1] Mocsár 1967, 65.
[2] N. n. [1968], 6.
[3] A hatvanas évek mint politikatörténeti korszak mérlegre tételét lásd Rainer 2004. Pozitív reminiszcenciákat ébresztő összefoglalásként lásd Rainer 2010, 24–44, továbbá Varga 2009, 231, első bekezdés. Utóbbi ezt követően mégis paraszti ellenállásról és a hatalom cinizmusáról ír (255).
[4] Valuch 2003, különösen 135–141, 157, 166. A hatvanas évek és összehasonlító perspektívában az erre vonatkozó történeti irodalom kritikai értékelését adja Tomka 2009a. Tomka Béla megítélése szerint: „Nyilvánvaló, hogy a hosszú távú növekedési tényezők (infrastruktúra, humán tőke, intézmények stb.) fejlesztésének elhanyagolása, azaz felélése már az 1950-es években is nagy méreteket öltött Magyaror-

tivizálás utáni helyzet (az úgynevezett „konszolidáció") nem csupán a pártállam által koordinált szakpolitikák útkeresése, hanem a falusi/mezőgazdasági életforma hátrányos helyzetének rendszerszinten történő bebetonozása.[5] Mivel magyarázható ugyanis, hogy a „kádári konszolidáció" időszakában nemcsak hogy fennmaradtak, de fel is erősödtek a falvakból a városok, az agrárterületekről az ipari területek felé irányuló vándorlási folyamatok? Mivel a kényszerkollektivizálás lezárultával megszűnt a parasztság elleni politika generálta erőszak, a paraszti, s nyomában sokszor a falusi életforma felszámolásának hátterében egzisztenciális (gazdasági) okok húzódnak meg. Az életformacsere nyomós okokat feltételez, és az ezekben a folyamatokban érintett agrárhátterű népesség a hétköznapokban olyan könnyen mérlegre tehető szempontok mentén hozott döntést, mint amilyen az elérhető jövedelem mértéke vagy a komfortosabb élet keresése. Mindazon, a hatvanas évekre jellemző tendenciák és folyamatok ismeretében, amelyeket – mint például az elvándorlás, az alacsony mezőgazdasági bérek, gyenge társadalmi mobilitás, növekvő alkoholizmus, emelkedő öngyilkossági ráta stb. – már a korszak statisztikai és szociológiai irodalma is feltárt, fogalmazódott meg bennem az a gondolat, hogy ismételten számba vegyem az ezeket kiváltó okokat. Ahogy a nap delelését követően fokozatosan nő a tárgyak által vetett árnyék nagysága, úgy az idő teltével is mind markánsabban kirajzolódnak a hatvanas évek vidékpolitikájának negatív következményei.

Hipotézisem szerint az 1960-as években a kommunista társadalompolitika közvetett eszközökkel továbbra is fenntartotta az ötvenes évek pressziós gyakorlatát.

1. A Kádár-rendszer folytatta az ötvenes években megkezdett iparosítási politikát, amely a haladást az iparosítással azonosította, s ennek megfelelően területfejlesztésen sokáig csakis iparosítást értett.
2. Az iparosítás munkaerő-szükségletét azonban immár nem a parasztság elleni nyílt hadjárattal, hanem a redisztributív rendszerbe beépített szabályzókkal teremtette elő. Az ötvenes évek és a kényszerkollektivizálás időszakának harsány parasztellenes retorikája és durva hatósági fellépése ugyan nem tért vissza, de a haladást továbbra is az iparosítással azonosító pártállam az állami újraelosztáson keresztül egyértelműen jelezte a társadalom felé, hogy a dolgozók állama vízióba elsősorban az ipari dolgozók tartoznak bele, a téeszekbe szorított parasztság továbbra is hátrányos helyzetben marad.
3. Az érintettek tisztán érzékelték helyzetük ellentmondásosságát, amit a keresetmódjuk megváltoztatásával s ennek nyomában igen gyakran ingázással vagy elvándorlással igyekeztek feloldani. Összességében sokkal többről és másról van tehát szó, semmint hogy csupán a falvakat negligáló területfejlesztési politikaként értékeljük ezen évek gyakorlatát.

Tanulmányomban törekedtem arra, hogy bőséges teret adjak a korabeli értékeléseknek, ezzel is jelezve, hogy írásom nem pusztán olyan utólagos konstrukció, amely az esetleges pozitív változásokat figyelmen kívül hagyva, az információk egyoldalú csoportosításával kizárólag a negatívumokat emeli ki. Írásomban a pártállam agrárium-, de hatásaiban közvetetten általánosságban is vidékellenesnek értékelendő politikáját a következő dimenziók mentén szeretném igazolni:

I. a mezőgazdaság részesedése a beruházásokból
II. a fejlesztési források aszimmetriája
III. „agrárolló" a jövedelmekben és az árképzésben
IV. társadalombiztosítás
V. házadó.

I. A mezőgazdaság részesedése a beruházásokból

Az 1960-as években a területfejlesztési politika prioritásai változatlanok maradtak az ötvenes évekhez képest. A hatvanas évek fejlesztéspolitikájában továbbra is a nehézipar kapott prioritást, még ha a kohászat és a bányászat oldaláról eltolódás is történt a gépgyártás és a vegyipar irányába.[6] Az ötvenes évek elején kialakított gazdasági szerkezetben mindvégig túlsúlyban voltak és maradtak a nehézipari beruházások, s csekély hányadot alkottak a magas hozzáadott értéket képviselő termékek: „a kádári növekedési modell lényegesen nem tért el a Rákosi-félétől – mindkét esetben erőltetett növekedési programmal van dolgunk" – von mérleget Germuska Pál.[7] Az újabb kutatások fényében más megvilágításba kerülnek a beruházási volumenek növekvő, korábban valós értékű növekményként értékelt összegei is, mert a szakirodalom nem vette figyelembe az ötvenes évek elejének rendkívül magas inflációját. A korabeli statisztika a költségvetés egyenlege tekintetében sem közölt valós adatokat. Az 1956 utáni gazdaságpolitika, illetve a hatvanas évek (sikeres) irányváltásának a szakirodalomban széles körben élő illuzórikusságát mutatja, hogy

ságon, s ennek is lett következménye az 1960-as évek közepi gazdasági kifulladás. Mivel azonban – mint láttuk – az ország gazdasági lemaradása Nyugat-Európa mögött töretlenül tovább folytatódott a század hátralévő évtizedeiben is, nehéz volna úgy érvelni, hogy a hatvanas években követett társadalom- és gazdaságpolitikának más, lényegesen pozitívabb szerepe lett volna a hosszú távú növekedés feltételeinek megteremtése szempontjából, mint az azt megelőző vagy az utána következő időszakoknak. [...] Az 1968-as reform lényegében semmilyen pozitív gazdasági változással nem járt a nemzetközi összehasonlításban mért gazdasági teljesítményre nézve. [...] Ellenkezőleg: az 1960-as években folytatódott a gazdaságilag élenjáró országok és Magyarország között a gazdasági fejlettségi különbség növekedése." Uo. 559–560.

[5] Az, hogy a kollektivizálás elsősorban nem gazdaságszervezési aktus volt, hanem politikai hadjárat, egy-egy elejtett mondatból egyértelműen kiderül. Vö. „Maga a kollektivizálás megszüntette az ellenséges nézetek utolsó gazdasági bázisát. A szövetkezeti mozgalom győzelme egyben nagy politikai győzelem is volt." Csizmadia–Wirth–Zsarnóczai 1964, 242.

[6] Barta–Enyedi 1981, 12–13.

[7] Germuska 2012, 67. Lásd még a tanulmány függelékében közölt táblázatokat és grafikonokat. Uo. 67–78.

„az 1957 és 1967 közötti büdzsékben kimutatott összesen 5 milliárd Ft szufficit helyett ténylegesen 17-18 milliárd Ft deficit jelentkezett, amelyet addig pénzügytechnikai manőverekkel tűntettek el".[8] A hatvanas évek közepére a nagyon alacsony produktivitás miatt a magyar gazdaság a stagnálás állapotába került. „Folyó áron 1950-től 1967-ig minden évben deficitet mutatott Magyarország külkereskedelmi egyenlege, átlagosan a nemzeti jövedelem 4,7%-át kitevő mértékben."[9]

Az iparosítás egyoldalúsága a párt vidékpolitikáját is determinálta. „A szocializmus gazdaságában az ipar volt a főszereplő, a gazdasági fejlődés egyet jelentett az ipari fejlődéssel. Ebből adódik a közvetlen összefüggés: a területfejlesztés legfontosabb, szinte kizárólagos eszközeként az iparfejlesztés kínálkozott."[10] A vidékre telepített iparral ugyanakkor kizárólag extenzív célokat követett a pártállam (munkahelyteremtés, a főváros tehermentesítése), de decentralizálás hiányában e beruházások egy nagyobb üzemi hierarchia csekély jelentőségű végpontjai voltak, ráadásul a „fejlesztés" nem jelentette korszerű ipari struktúra kiépítését.[11] Sőt.

Az 1950–1970 közötti húsz év átlagában az ipar 40%-kal részesedett a beruházásokból, míg a mezőgazdaság részesedése mindvégig 15% körül alakult.[12] Amennyiben azonban a mezőgazdaságon belül csak a szövetkezeti szektort tekintjük, úgy az 1950 és 1969 közötti évek átlagában csak 7,7%-os, az 1961–1969 közötti időszakra 9,4%-os értéket találunk.[13] Mindezt úgy, hogy a földrajz által „falusi térség"-nek tekintett területek, tehát „az ipari-városi agglomerációkon kívüli területek [az ország] teljes területének mintegy 90%-át foglalják el".[14]

Az agrárium súlytalansága a mezőgazdaságnak a nemzeti jövedelemből való részesedésére is visszahatott *(1. táblázat)*. Míg 1938-ban még az 50%-hoz közelített, addig 1960-ra alig haladta meg az egyötödnyi hányadot, egy évtizeddel később pedig már a 15%-ot sem érte el. Ha csak a számokat tekintjük,[15] okkal tűnhet úgy, hogy mindez belesimul az

[8] Germuska 2012, 62.
[9] Germuska 2012, 66.
[10] Barta 2002, 15; Germuska 2004, 147–155, 168–171.
[11] Barta 1991, 37; Germuska 2012, 55–56.
[12] Az ipari beruházások jelentőségének megítélését segíti, hogy még a korabeli (1970) pártállami értékelés szerint is „az elmúlt évek beruházásai jelentős részben olyan fejlesztések voltak, amelyek csak a szocialista piacon értékesíthető kapacitást hoztak létre. *A népgazdaság* 1970, 140.
[13] *M. St. Zsk.* 1950–1970, 81–81, 89. Lásd még Stark 1973, 198. A hivatalos statisztika a következőképp jellemzi az 1950–1970 közötti időszakot: „A szocialista szektor beruházásainak legnagyobb része (átlagosan több mint 40%-a) az ipar fejlesztését szolgálta. Az ötvenes évek elején a beruházási összegeket csaknem teljes egészében a nehézipar bővítésére fordították, később a könnyűipar és az élelmiszeripar fejlesztése során a nehézipar részesedése valamelyest csökkent és a húsz év átlagában 80–85%-ot tett ki. […] A mezőgazdasági beruházások jelentősége a mezőgazdaság szocialista átszervezésének idején és azt követően fokozódott. Az ötvenes évek elején a mezőgazdaság részesedése az összes beruházásból 10–13%, 1959-től 15–20% volt" *M. St. Zsk.* 1950–1970, 80–81, vö. még 90–91. Lásd még M. Venyige 1966, 48.
[14] Enyedi 1980, 12–13.
[15] Vö. Tomka 2009b, 154–156; Crafts–Toniolo 2010, 316–317; Houpt–Lains–Schön 2010, 334–342.

Európában ekkoriban általános tendenciákba, ugyanakkor elsikkadnak a felszínen hasonló jelenségek hátterében megbúvó okok.

1. táblázat. **A nemzeti jövedelem megoszlása**

	1938	1950	1960	1969
Ipar	38,7	44,80	57,8	67,2
Építőipar	5,1	9,1	11,5	11,7
Mezőgazdaság	47,0	36,7	21,9	14,8
Egyéb	9,2	9,4	8,8	6,3
	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: *M. St. Zsk.* 1950–1970, 85.

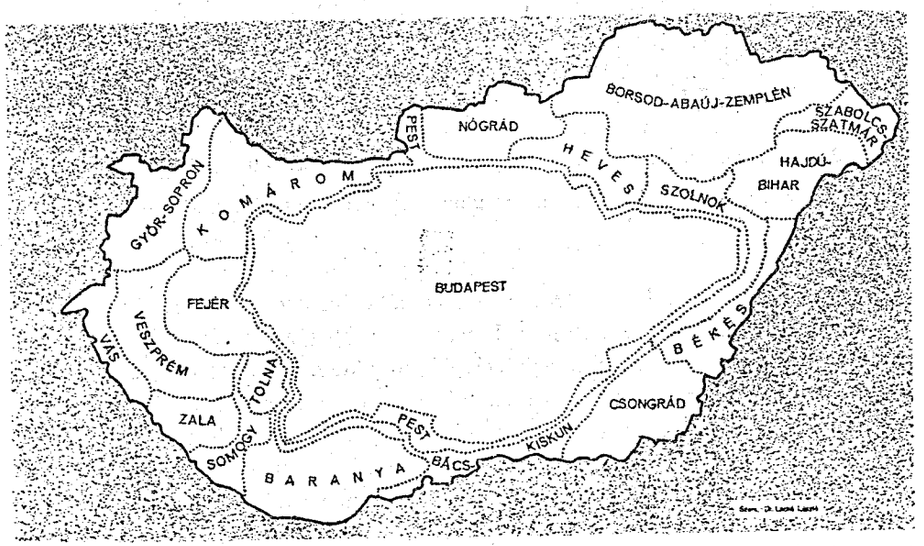

1. ábra. **Magyarország megyéi az iparban termelt nemzeti jövedelem arányában**

Laczkó László kartogramja. Forrás: Bartke István 1967: Az ország különböző területeinek iparfejlettségi szintjei. *Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézet Közleményei.* 3. 72. o. plusz mellékletek.

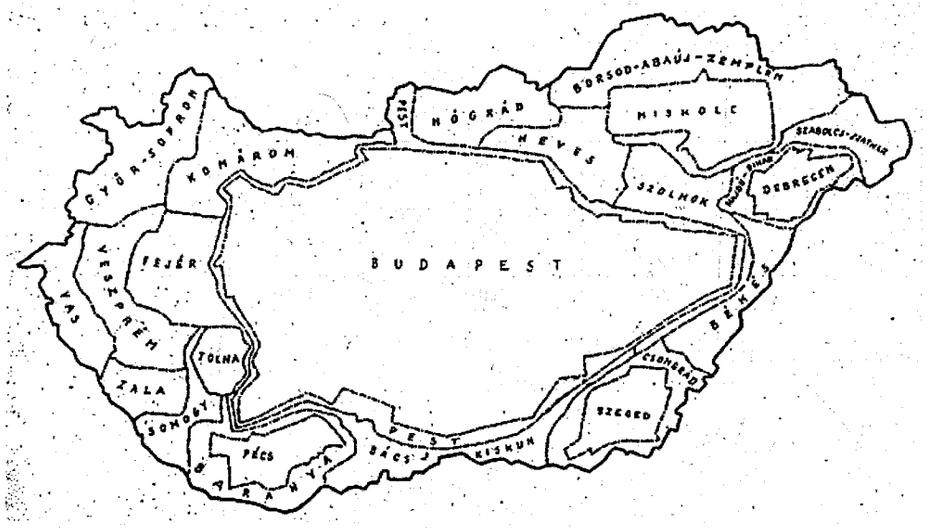

2. ábra. **A megyék és egyes városok súlya az iparban foglalkoztatottak arányában, 1966**

Laczkó László kartogramja. Forrás: ishm.elte.hu/hun/dolgozo/jesus/otka0810/images/lacko2.gif 2018. szeptember 19.

A vidéki iparosításról az MSZMP PB 1958 októberében döntött, amit a párt következő évi VII. kongresszusa is elfogadott.[16] Innentől számíthatóak az „első átfogó területfejlesztési politika kezdetei. [...] Ez a fejlesztés abban az időben gyakorlatilag iparosítást jelentett, mivel az elsőrendű politikai feszültséget a mezőgazdaság kollektivizálása során tömegesen felszabaduló mezőgazdasági munkaerő foglalkoztatása jelentette".[17] A fentebbi két kartogram *(1–2. ábra)* jól visszaadja azt a kiemelkedő szerepet, amellyel Budapest bírt úgy az ipari foglalkoztatottak száma, mint az iparnak a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulása tekintetében, miközben a vidéki ipari központok súlya sok régióban nem is feltétlen a tulajdonképpeni iparral, hanem a bányászattal magyarázható. Az iparosítás célja a nyersanyagbázisokra települt ipari kapacitások működtetése mellett a kollektivizálás következtében előállt falusi munkanélküliség, a felszámolásra került paraszti háztartásgazdaságban felszabaduló női munkaerő megkötése volt.[18] Mindamellett már a Barta–Enyedi szerzőpáros is felhívja a figyelmet arra, hogy téves az a kép, amely a falusi ipar megteremtését a szocialista rendszer vívmányaként tartja számon, hiszen az iparforgalmi népesség-

[16] Belényi 1996, 129–130; Germuska 2004, 147–148.
[17] Barta–Enyedi 1981, 13; Belényi 1996, 131.
[18] Országos léptékbe ágyazott lokális vizsgálatként lásd Germuska 2010, különösen 36–57.

nek már 1930-ban is közel a fele (47,6%) a falvakban élt.[19] A különbség mindössze az, hogy „az akkori ipari foglalkozásúak között a mainál [1970-es évek – H. G. K.] sokkal több volt a családi munkaszervezetben dolgozó, [...] s jóval kevesebb a nagyipari munkás".[20]

Az állam mindeközben saját agrárnagyüzemeit külön kedvezményekben részesítette. Míg a téeszek négy aranykorona felett földjük minden aranykoronája után (/kat. hold) hozzávetőleg 1 forinttal adóztak, addig az állami gazdaságok a 0–12 aranykorona értékű sávban az árbevétel arányában kaptak dotációt. Amíg az egyiknél a nyereséghányad terhére még a földadót is ki kellett tudni gazdálkodni, addig a másiknál nem tekintették a hatékonyság esetleges gyengeségeit, hanem normatív alapon nyújtottak támogatást *(2. táblázat)*. Ráadásul az állandósult agrárolló, azaz ahogyan Enyedi György is írta 1980-ban: „[a] mezőgazdaságban felhasznált ipari termékek aránytalanul magas ára következtében a tisztán mezőgazdasági vállalkozás a modernizálásra alig képes, ehhez jelentős állami támogatásokat kell hogy igénybe vegyen, így tulajdonképpen csak azok a szövetkezeti gazdaságok voltak képesek gyors modernizálásra, amelyek a mezőgazdaságon kívüli felhalmozást is realizáltak, és ezt gazdálkodásukba is át tudták fordítani".[21]

2. táblázat. **Földadó a közös gazdaságokban, és az állami gazdaságoknak az eltérő földminőség után járó árkiegészítés mértéke**

A téeszek földadója		Az állami gazdaságok földminőséget kompenzáló árkiegészítése		
Aranykorona jövedelem/ kataszteri hold	Évi adó forint/ aranykoronánként	Kategóriák	Aranykorona-érték	Árkiegészítés az árbevétel %-ában
4 alatt	0	V.	0–6	15
4,1–6	6	IV.	6–7	13
6,1–8	9	III.	7–8	11
8,1–12	12	II.	8–10	8
12,1–18	15	I.	10–12	5
18 felett	20			

Forrás: *A népgazdaság* 1970, 51, 53.

A beruházásokban fentebb jelzett torz arányok nemcsak az ipar versus mezőgazdaság tengelyen, hanem az állami lakásépítések megoszlása mentén is vizsgálhatók.

[19] Ez akkor is magas arány, ha figyelembe vesszük, hogy a háború előtt fontos és népes ipari települések (Ajka, Tatabánya, Ózd) falusi-nagyközségi státuszban rekedtek.
[20] Barta–Enyedi 1981, 11.
[21] Enyedi 1980, 127.

3. táblázat. **Az építőiparban foglalkoztatottak száma, ezer fő**

Vállalattípusok	1950	1960	1965	1969
Építőipari vállalatoknál	180,7	189,7	198,8	241,5
Építőipari szövetkezeteknél	8,1*	25,4	37,8	54,2
Téeszek építőipari közös vállalkozásainál	–	3,2**	4,2	14,5
Magán-építőipar	**52*** **	**22**	**20,8**	**27,3**
Tervező, kutató beruházási vállalatoknál	13,6	13,8	21,4	29,6

* = 1952; ** = 1963; *** = 1948
Forrás: *M. St. Zsk.* 1950–1970, 145.

4. táblázat. **A lakásépítés alakulása 1950 és 1970 között (1000 darab)**

Időszak	Az épített lakások száma			Az állami lakás-építés aránya (%)
	Állami	Magán	Összesen	
1951–1955	48	136	184	26
1956–1960	77	207	284	27
1961–1965	103	179	282	37
1966–1970 (terv)	100	200	300	33
Összes új lakás	328	722	1050	31
Ebből				
Budapest	104	87	191	54
Városok	189	113	302	63
Községek	35	522	557	6

Forrás: Huszár et al. é. n. [1969], 87.

Miközben a hatvanas években a magán-építőiparban dolgozók száma csak 22 és 27 ezer fő között mozgott, az állami építőipari vállalatoknál foglalkoztattak létszáma ennek tízszerese volt, mégis „[a]z új lakások közel háromnegyedét a lakosság építette egyéni jövedelméből"[22] *(3–4. táblázat).* Az állami szektor csekély hatékonyságának beismerése mellett ez közvetve azt is jelenti, hogy a városokba koncentrálódó, illetve az zöldmezős ipari beruházást jelentő állami építkezésekkel szemben a falvakban csak az ott lakók építettek lakást, illetve házat. Az állami szerepvállalást ráadásul gyengítette, hogy a városi népességnövekedés és régi, rossz minőségű lakások felszámolása miatt a korábbihoz képest nem lett jobb a városok lakásellátottsága, „[a]z eddigi lakásépítés tehát a múlthoz képest – az igények növekedésével nem is számolva – csupán a községekben javította érdemlegesen a lakáshelyzetet".[23]

[22] Huszár et al. é. n. [1969], 86.
[23] Huszár et al. é. n. [1969], 88.

> Az általánosan ismert anyagi-szociális tényezőkön kívül, amelyek egyenlőtlenné teszik a parasztság és a bérből és fizetésből élők helyzetét, vannak olyanok is, amelyekről nemigen esik szó. Ilyen pl. a lakásprobléma megoldása városon és falun. A városi lakosság reálbérének alakulásában pl. nagyon lényeges szerepet játszik az, hogy döntő részben bérelt lakásban él, ahol a lakbér sokszor a karbantartási költségeket sem fedezi, nemhogy az épület amortizációját. A lakással való ellátás költségeit tehát társadalmi hozzájárulás biztosítja. (Sőt, nézetem szerint ennél lényegesen több történik. Az ugyanis, hogy a kiutalt lakás rejtett magántulajdonná válik, amelynek használatához nemcsak hogy életfogytiglan joga van a bérlőnek, hanem azt fél-legális vagy illegális formában értékesítheti is.) A parasztság viszont nemcsak hogy saját költségen épített és karbantartott lakásban él, de még adót is fizet utána. Természetesen a városi lakosság egy részének is saját háza, vagy öröklakása van, de a munkások és alkalmazottak többsége bérelt lakásban él, míg a parasztságnak csak elenyésző töredéke. (Egy 1962 évre vonatkozó reprezentatív felvétel adatai szerint bérelt lakásban lakik az alkalmazottak 70, a munkások 56, a kettős jövedelműek 6, a parasztok 7 százaléka.)[24]

Mítosz tehát, hogy az állam döntően átvállalta a lakásjellegű beruházások terheit, ahogyan erre már a korszakban rávilágított Huszár István és kutatócsoportja,

> [...] mivel a régi lakások túlnyomó többsége személyi tulajdonban van – és az új lakások több mint kétharmadát a lakosság saját jövedelméből építette –, a fenntartási költségek mintegy négyötödét, az összes új lakások építési költségeinek pedig közel háromnegyedét – a hitel és a kamatok visszafizetési kötelezettségét is számítva – az elmúlt két évtizedben közvetlenül a lakosság viselte. [...]
> A lakásépítési költségek nem a lakások használati értéke, hanem a lakáshoz jutás módja szerint terhelik a lakosságot. [...] Így például két teljesen azonos nagyságú, összetételű és jövedelmű család közül annak, amelyik bérlakáshoz jut, egyharmaddal nagyobb a fogyasztási lehetősége a másik családhoz képest, amely lakásgondjait csak lakás vételével vagy felépítésével képes megoldani. [...] A parasztság nagyobbrészt csak saját erőből történő építés révén juthat lakáshoz.[25]

Az állam által kiépített és üzemeltetett infrastruktúra másik szimptomatikus eleme a távolsági autóbusz-közlekedés vonalhálózata. Az alábbi térképre *(3. ábra)* pillantva azonnal szembetűnik, hogy a pártállami vidékpolitika éppen az ország legkedvezőtlenebb adottságú, perifériára szorult zónái számára nem kínált a jobb közlekedési körülmények megteremtésével kompenzációs lehetőséget. Az itt élők számára így a napi ingázás, s ekként a kétlakiság is elérhetetlen maradt, választásuk abban állt, hogy vagy maradnak s stagnálás vagy elszegényedés lesz osztályrészük, vagy végleg elköltöznek. A vonalhálózat szempontjából fehér foltnak számító Belső-Somogy, a Közép-Tisza mente és a Bihar-Szatmár-Zemplén-Abaúj karéj későbbi sorsa mutatja az ekkori infrastrukturális zárlat következményeit.

[24] M. Venyige 1966, 51–52.
[25] Huszár et al. é. n. [1969], 91.

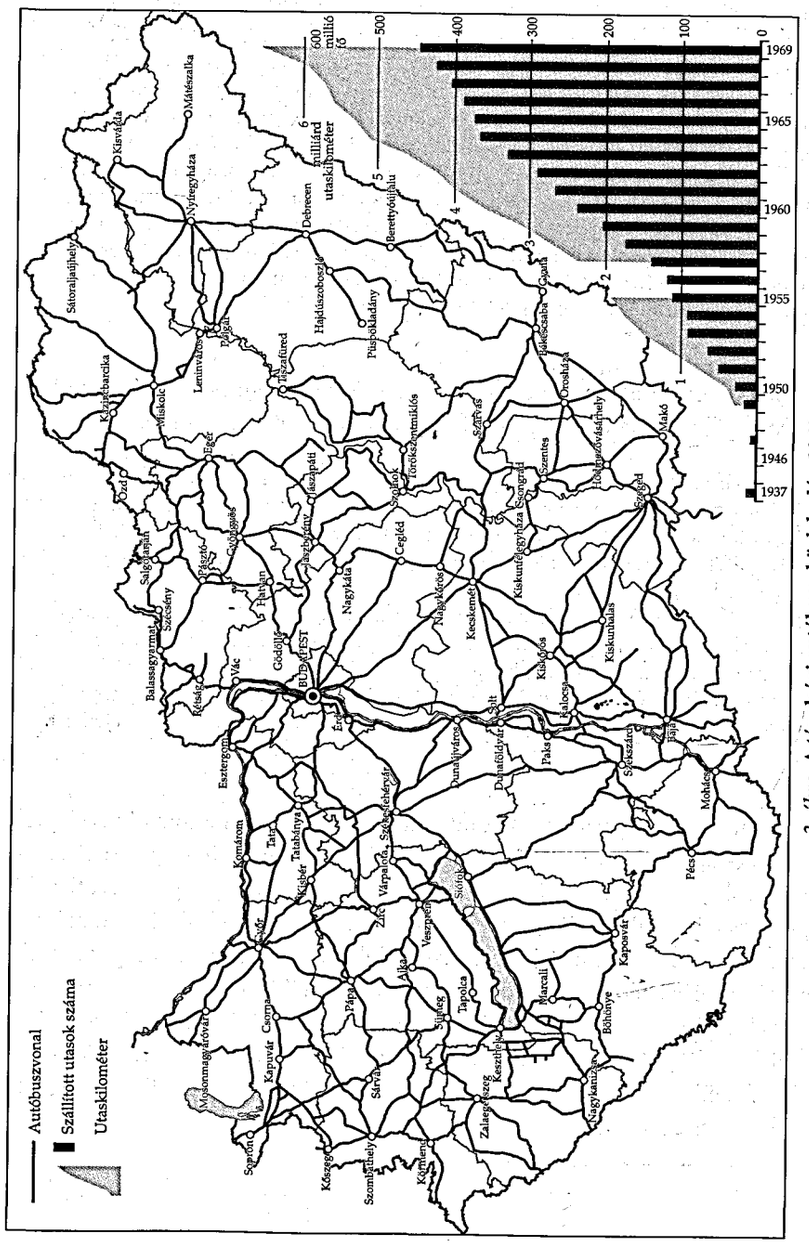

3. ábra. A távolsági autóbusz-közlekedés, 1969

Forrás: Magyar statisztikai zsebkönyv 1945–1970, 183. oldalt követő második térkép

II. A fejlesztési források aszimmetriája

Az előbbi fejezet gondolatmenetén továbbhaladva, a hetvenes években úgy a geográfusok (Beluszky Pál, Enyedi György), mint a közgazdászok (Vági Gábor) kimutatták, hogy a vidék s ezen belül különösen az agrárkarakterű falvak valóban sokkal kevesebb vagy épp semmiféle fejlesztési forráshoz sem jutnak, szemben a városias jellegű s különösen az ipari profilú településekkel. Enyedi György alábbi sorai lényegre törően foglalják össze a probléma főbb dimenzióit.

> A falusi lakosság jövedelmében kisebb a társadalmi juttatások szerepe, mint a városi lakosságéban. A falusi népesség kizárása egy sor társadalmi juttatásból *növeli* a falu–város különbségeket, így deklarált társadalompolitikai céljaink ellen hat. Kétségtelen, hogy a diszkriminációk nem új keletűek, és körük egyre szűkül. Óriási lépés volt például az ingyenes egészségügyi ellátás és az *egyenlő nyugdíjfeltételek* [1980-ból tekintve – H. G. K.] kiterjesztése a mezőgazdasági lakosságra. Az érthető, hogy a falusi lakosság kevésbé részesül a színház- vagy koncertjegyekhez nyújtott állami támogatásból. Az viszont már kevésbé érthető, hogy a településfejlesztés városok esetében állami feladat, a falvak esetében azonban *magánügynek* tűnik. Az állami költségvetésbe a városokból és falvakból elvont többlettermék egyaránt bekerül, ám visszaútján a településfejlesztési támogatások jószerével a városokban szívódnak fel. A falusi infrastrukturális fejlesztés – elektromos hálózatbővítés, vízvezeték, csatornázás – költségeit zömmel a lakosság fedezi, míg a városokban ez a lakosság számára ingyenes. Az még érthetetlenebb például, hogy a nagyobbrészt saját pénzén bevezetett elektromos áramért magasabb díjat fizet, mint a fővárosi fogyasztó. Számos hasonló kisebb-nagyobb hátrány sorolható fel a helyi autóbuszok magasabb viteldíjától a csecsemőtejig. Nézetem szerint jelenleg a társadalmi egyenlőtlenségek legnagyobb forrását nem a jövedelmek, a foglalkozás vagy az iskolázottság adják, hanem a lakóhely jelenti. Az ország népességének csaknem fele *ki van rekesztve* az állami infrastrukturális beruházásokból egy sor jelentős dotációt élvező állami intézmény rendszeres használatából; a *munkásosztály csaknem fele* ki van rekesztve a munkáslakás-építési akcióból stb. Ez a *diszkrimináció* – mint minden társadalmi megkülönböztetés – társadalmunktól idegen, *és csak ideiglenesen viselhető el.*[26]

Enyedi további példákat is hoz. „Falun feltűnően nagy az építőanyagok, építési szerelvények vásárlása, ami abból is következik, hogy településüket a falusi lakosok javarészt maguk építik."[27] Az aprófalvak és tanyák minden tekintetben legnagyobb vesztesei ezen éveknek, évtizedeknek. „Bizonyos jogszabályok e településekben a lakosság saját pénzen végzett, elemi modernizálást is megtiltották, s ezzel az amúgy sem csekély területi egyenlőtlenségeket szükségtelenül fokozták."[28] E politika eredményeképp az 1970-es évek végén a kimondottan elmaradott falvakban másfél millió ember élt, a falusi népesség 27-28%-a.[29] Már a hatvanas években elindultak azok a közigazgatási és

[26] Enyedi 1980, 54–55. Kiemelések tőlem – *H. G. K.*
[27] Enyedi 1980, 56.
[28] Enyedi 1980, 59. Az aprófalvak és tanyák elleni politikát, utóbbiak esetében az 1949-ben elrendelt építési tilalmat részletesen tárgyalja Belényi 1996, 95–102, 130–139.
[29] Enyedi 1980, 63.

téeszösszevonási folyamatok, amelyek a gyakorlatban mindig a kisebb és gyengébb érdekérvényesítő képességű települések kárára történtek. A túlzott centralizáció következményeként

> [a]z állami gazdaságok száma 1960 és 1975 között kevesebb mint felére, a termelőszövetkezetek száma pedig egyharmadára csökkent. Az országban több mint kétszer annyi község van, mint ahány nagygazdaság. A területi összevonások következtében az országterület bő egyharmadán, az úgynevezett aprófalvas területeken egy gazdaság több településre terjed ki. Ilyen korábban csak kivételesen, a nagybirtokok esetében fordult elő, de általában ott is elkülönült a falulakó birtokos parasztok földterülete [...]. Általában a falusi település keretet szolgáltatott a gazdasági egységek számára, most viszont a gazdaság fog össze egységbe több falut, amelyekben sokan nem is a mezőgazdaságban dolgoznak.[30]

Adataink a hatvanas évekre vonatkozóan sporadikusak, de Vági Gábor a hetvenes évek közepén írt elemzésének elejtett megjegyzéséből kitűnik, hogy a fejlesztési források egyenlőtlen elosztásának gyakorlatában „legalább 15 éve ez a helyzet".

> Ahol a megyén belül képződő bevételek szerepe viszonylag (az országos átlaghoz képest) nagyobb, azokban a megyékben az egy lakosra jutó fejlesztési alap kisebb. Ez nem új jelenség [...]; kimutatható, hogy *legalább 15 éve ez a helyzet*. [...] Hosszabb ideje *ugyanazok* a megyei és (megyei városi) tanácsok helyezkednek el az országos átlag fölött mind az állami pénzeszközök súlya, mind az egy lakosra vetített fejlesztési alap tekintetében, erőteljes *területi átrendeződés nem tapasztalható*.[31]

Hogy ennek léptékéről mégis közelítő képünk lehessen, a fejlesztési forrásokban az egy főre vetített „állami támogatás területi allokációja mintegy 400-szoros különbségekkel történik, a felsőbb tanácsi hozzájárulásé 41-szeres különbséggel".[32] Nem csoda, hogy a kortárs szemlélő mindezt úgy értékelte, hogy a városok, költségvetési fejlesztési támogatásukat tekintve, nemzetközileg is egyedülállóan, igen előnyös helyzetben vannak a községekkel szemben.[33]

III. „Agrárolló" a jövedelmekben és az árképzésben

A kortársak számára is teljesen világos volt, hogy a falvakból történő elvándorlás legfőbb mozgatórugója a tartósan elégtelen jövedelmekben is megnyilvánuló államilag szervezett parasztellenes politika. Meglepő nyíltsággal tudta e jelenségkört összefoglalni M. Venyige Júlia, már 1965-ben.

[30] Enyedi 1980, 141.
[31] Vági 1975, 887. Kiemelés tőlem – *H. G. K.*
[32] Vági 1975, 888.
[33] Barta–Enyedi 1981, 15.

Milyen tényezők ösztönözték a parasztságot, mindenekelőtt annak fiatalabb korosztályait a falu, a mezőgazdaság elhagyására? Elsősorban az, hogy a mezőgazdaságban dolgozók jövedelme a stabilizáció (1946) óta lényegében megszakítás nélkül alacsonyabb volt, mint a munkások és alkalmazottak keresete. Adatszerűen meglehetősen nehéz összehasonlítani a két társadalmi csoport helyzetét, de hozzávetőleges tájékozódást nyújtanak a következő adatok:[34]

Év	A parasztság egy főre jutó reáljövedelme a munkások és alkalmazottak jövedelmének százalékában	Egyes rétegek egy főre jutó nettó jövedelme (Ft)	
1960	72,2	Alkalmazott	13 482
1961	80,1	Munkás	10 032
1962	83,1	Kettős jövedelmű	9 705
1963	82,7	Paraszt	9 096

Egészében véve azt mondhatjuk, hogy az elmúlt években 20% körül mozgott az a különbség, ami a jövedelmi színvonalban a parasztság hátrányára fennállt.[35]

Magyarán:

1950 és 1962 között végzett munkájával a parasztság valójában kisebb jövedelemhez jutott, mint amit a statisztika kimutat. Ebben az időben ugyanis a parasztság döntő részben felélte az előző évek munkájával létrehozott vagyonát. Ez a vagyon – gazdag parasztokat kivéve – nem kizsákmányolásból származott, hanem saját munkán alapult és a kisárutermelés anyagi feltételét jelentette. A gyakorlatban a termelést szolgáló vagyon jövedelemmé válásának két módja volt. Egyrészt a parasztság nem újította fel elhasználódott üzemi épületeit, nagyobb felszerelési tárgyait (1950–56 közötti időben évente 3-400 millió forintra becsüli a Statisztikai Hivatal a paraszti jövedelemnek azt a részét, amely tulajdonképpen amortizáció volt).
Másrészt a tömeges átszervezés idején állatállományának tekintélyes hányadát, sőt a gazdasági felszerelésének egy részét is értékesítette. E tételek nélkül a parasztság jövedelme még inkább elmaradt volna a munkás és alkalmazotti keresetek mögött.[36]

Az életszínvonal áttekintését érdemes a Huszár István és munkatársai tollából 1969-ben, belső használatra megjelent *Az életszínvonal alakulása Magyarországon* című kötet[37] megállapításaival kezdenünk. Eszerint 1965-ben és 1967-ben a jövedelmek háromnegyedét tette ki a munkából származó jövedelem, s egynegyedét a társadalmi juttatások.[38]

A hivatalos statisztika szerint a paraszti és a munkásjövedelmek 1969-re kiegyenlítődtek.[39] Ám, amint arra Enyedi György még egy évtizeddel később is felhívta a figyelmet,

[34] M. Venyige 1966, 49.
[35] M. Venyige 1966, 50.
[36] M. Venyige 1966, 51.
[37] Huszár et al. é. n. [1969].
[38] Huszár et al. é. n. [1969], 25.
[39] Huszár et al. é. n. [1969], 25, 35.

„[a] falusi jövedelem – a városihoz képest – csak jelentős túlmunkával szerezhető meg, felhasználásának lehetőségei korlátozottabbak".[40]

A Huszár-féle kötet módszertanában érdekes eljárás, hogy a reprezentatívan kiválasztott szakmák és foglalkozások kereseteit a „legnagyobb szakmunkás szakmához", a lakatosokhoz mint 100%-hoz (2140 Ft) viszonyítva adja meg. Feltűnő ugyanakkor, hogy miközben tizenhét foglalkozás átlagos havi bérét adják meg az óvónőtől (1600 Ft) a vállalati főmérnökön (5360 Ft) és kórházi alorvoson (2480 Ft) át a szövőig (1710 Ft) bezárólag, számszerűsítve az 1967. évi átlagos bért, addig a téesztagok mint társadalmi nagycsoport kimaradnak.[41] (1966. évi példákkal lásd továbbá az *5. táblázat*ot.) Formális magyarázat lehetne erre az, hogy ők nem bért kaptak, hanem jövedelmet húztak, de megkockáztatható az az állítás is, hogy a háztájiban megtermelt értékek figyelembe vétele nélkül olyan csekély havi megélhetési összeget lettek volna kénytelenek kimutatni, aminek közlését nem vállalták fel. Valójában tényleg az alacsony jövedelemmel áll ez összefüggésben, de jellemző módon egy harmadik okot nevesítenek, s két oldalon keresztül[42] érvelnek amellett, hogy a parasztság esetében az egyéni bér megadása miért lenne félrevezető, fő helyen említve, hogy *„[a] termelőszövetkezeti dolgozóknál a család – a segítő családtagok, illetve a háztáji gazdaság nagy szerepe miatt – nemcsak fogyasztói, hanem kereseti közösség is.* Ezért alakult ki a múltban az a gyakorlat, amely nem a mezőgazdaságban foglalkoztatottak, hanem [...] a paraszti népesség jövedelmi szintjét hasonlította össze más társadalmi-foglalkozási réteggel".[43]

Azaz, amíg az alkalmazotti csoportoknál automatikusan feltételezték, hogy egyéb bevétel nélkül éltek, addig a téesztagoknál – kimondatlanul is – természetesnek vették mind a közös kenyéren élést, mind további jövedelmeket és a magasabb háztartásszámot. *„A családi jövedelmeket nem a családfő foglalkozása determinálja, hanem a család mint fogyasztói közösség struktúrája,* a keresők és eltartottak száma és aránya, valamint a kereső családtagok foglalkozása és munkaköre által meghatározott munkabér s jövedelem."[44] De még így sem sikerült szőnyeg alá söpörniük azt a tényt, hogy a téeszekben megszerezhető jövedelem messze elmaradt az ipari fizetésekhez képest. Egy oldallal később már arról olvashatunk, hogy „[a] kedvezőtlen adottságú termelőszövetkezetek jövedelmének 40-45%-a állami támogatásból származik".[45] S azért a téeszjövedelmekre vonatkozóan is találunk konkrétumokat: „1967-ben a gyenge termelőszövetkezetekben dolgozó tagok 67%-ának 10.000 forintnál kevesebb volt a közös gazdaságból származó évi jövedelme (38%-ának 5000 forintnál kevesebb). A közepes szövetkezetekben ez az arány csak 46%, a jó szövetkezetekben pedig 27%. Ezt a differenciáltságot csökkenti a háztáji gazdaságból származó jövedelem, amely átlagosan a

[40] Enyedi 1980, 57.
[41] Huszár et al. é. n. [1969], 31.
[42] Huszár et al. é. n. [1969], 34–36.
[43] Huszár et al. é. n. [1969], 35. Kiemelés az eredetiben.
[44] Huszár et al. é. n. [1969], 36. Kiemelés az eredetiben.
[45] Huszár et al. é. n. [1969], 36–37.

mezőgazdasági eredetű jövedelmeknek közel a felét adja."[46] Mindezt úgy, hogy a hatvanas években a mezőgazdasági területből a háztáji részesedése nem érte el még a 4%-ot sem.[47]

5. táblázat. **Néhány ipari átlagkereset, összevetve a téesztagok jövedelmével, 1966**

	Munkások	Téesztagok (munkaegység + nem munkaegység alapú jövedelem + földjáradék)	Háztáji jöv./ család
1 főre jutó havi, illetve évi átlagkereset, 1966	Bányászat – *2586* Ft/hó Kohászat – 1906 Ft Textilipar – *1482* Ft Állami ipar átlag – 1786 Ft	11 237 Ft/év (*936,5* Ft/hó)	10 800 Ft/év

Forrás: *Ipari adatok* 1967/1, 100–105; *Mezőgazdasági adatok* 1967/1, 160.

Egy másik, 1968-ban, szintén a KSH-ban készült elemzés[48] a jövedelmek kérdését a munkajelleg, a településtípus és a háztartás mérete mentén vizsgálja, s az előbbiekhez képest még sokkolóbb következtetésekre jut. Sokkolót írok, mert ezek szerint a pártvezetés előtt nemcsak a felszíni jelenségek, de az ezeket kiváltó okok is ismertek voltak, ezért az agrárium s általában a falvak magárahagyatottsága nem tekinthető pusztán a fejlesztéspolitika nem szándékolt következményének, hanem tudatos diszpreferálásról beszélhetünk az évtized egészében.

„Az ország lakosságának jövedelem-differenciái területileg legélesebben a főváros és a vidék (értve alatta akár a megyéket, megyecsoportokat, akár település-típusokat vagy településeket) között merülnek fel. Valamennyi általunk vizsgált vidéki területi típusban a lakosság jövedelmi szintje jelentékeny mértékben kisebb, mint a fővárosban."[49] A jövedelmek abszolút értékben jelentkező különbségét felerősítette, hogy a fővárosban alig voltak agrárkeresetűek, és az átlagos háztartásnagyság is negyedével kisebb volt, mint vidéken, miként a száz keresőre jutó eltartottak száma is.[50]

Az iparosítottság mértéke meghatározónak bizonyult az egyéni jövedelmekre:

– az iparosított megyékben közel nyolcadával több jövedelem jut egy lakosra, mint a kevésbé iparosított megyékben,
– mintegy harmadával több jut egy lakosra az ipari jellegű városokban, mint a mezőgazdasági jellegű községekben,
– közel 10%-kal magasabb a nem mezőgazdasági jellegű községekben a lakosság jövedelmi szintje, mint a mezőgazdasági jellegűekben.[51]

[46] Huszár et al. é. n. [1969], 37.
[47] Beluszky 2003, 240.
[48] N. n. [1968]. A címnegyedben ugyan nem szerepel a kiadó neve, de a KSH *Statisztikai adatforrások. Bibliográfia 1945–1985.* című kötete (Budapest, 1987) tartalmazza a kiadványt.
[49] N. n. [1968], 3.
[50] N. n. [1968], 3.
[51] N. n. [1968], 4.

Érdemes tovább hosszabban is idézni e dolgozat megállapításaiból.

„A mezőgazdaság fejlesztésének huzamos elhanyagolása következtében az ország mezőgazdasági jellegű területein a lakosság jövedelme és fogyasztása elmaradt az általános fejlődéstől, és részben emiatt nagy volt az elvándorlás", ami után csekély vigaszt jelentett, hogy a maradó, csekélyebb lélekszámú népesség relatíve magasabb jövedelemhez juthatott így a mezőgazdaságból.[52]

Regionális és megyei bontásban

> Szabolcs-Szatmár és Hajdú-Bihar megye lakosságának jövedelmi viszonyai a legrosszabbak, itt az egy főre jutó jövedelem 640–670 Ft volt 1962-ben, ami a budapesti értéktől több mint 400 Ft-tal elmarad, de közel 300 Ft-tal kevesebb a Komárom megyei egy főre jutó jövedelemnél is. Az országos átlagos jövedelmi szintet Budapesten kívül csupán négy megye (Komárom, Győr-Sopron, Baranya és Fejér megye) szárnyalta túl. A kedvező helyzetben levő megyék mind a Dunántúlon, az elmaradottak pedig az Alföldön voltak, sőt azzal is bővíthető ez a megállapítás, hogy a további dunántúli megyék is – Zala és Vas kivételével – a megyék sorrendjének első felében, az alföldi megyék pedig kizárólag a második felében szerepelnek. Ily módon az Alföldön 11%-kal alacsonyabb jövedelmi szint alakult ki, mint a Dunántúlon. Az északi három megye közbenső helyet foglal el az alföldi és a dunántúli megyék között.[53]

6. táblázat. **Az egy főre jutó jövedelem szintje (1962) és az 1961 és 1965 között csökkenő népességű községek aránya megyék szerint**

Megye, megyecsoport	Az egy főre jutó átlagos havi jövedelem				A csökkenő népességű községek aránya, 1961–1965 közötti adatok alapján
	forintban	az országos	a vidéki	A Szabolcs-Szatmár megyei	
	átlag százalékában				
Budapest	1079	131,1	140,5	168,3	–
Pest	780	94,8	101,6	121,7	15,1
Budapest és Pest megye együtt	988	120,0	128,6	154,1	–
Baranya	850	103,3	110,7	132,6	53,9
Fejér	841	102,2	109,5	131,2	19,2
Győr-Sopron	878	106,7	114,3	137,0	40,1
Komárom	924	112,3	120,3	144,1	20,8
Veszprém	799	97,1	104,0	124,6	45,6
Dunántúl	855	103,9	111,3	133,4	–
BAZ	744	90,4	96,9	116,1	45,8
Heves	785	95,4	102,2	122,5	38,8
Nógrád	790	96,0	102,9	123,2	31,6
Észak	762	92,6	99,2	118,9	–

[52] N. n. [1968], 5–6.

[53] N. n. [1968], 7. Ugyanitt a kiadvány megjegyzi, hogy „[a] jövedelmi színvonal az 1966-ig eltelt négy év alatt kb. 10%-kal emelkedett, de alapvető strukturális változások nem következtek be".

Megye, megyecsoport	Az egy főre jutó átlagos havi jövedelem				A csökkenő népességű községek aránya, 1961–1965 közötti adatok alapján
	forintban	az országos	a vidéki	A Szabolcs-Szatmár megyei	
	átlag százalékában				
Az iparosított megyék együtt	816	99,1	106,3	127,3	–
Somogy	789	95,9	102,7	123,1	62,3
Tolna	810	98,4	105,5	126,4	61,7
Vas	708	86,0	92,2	110,5	62,4
Zala	682	82,9	88,8	106,4	69,5
Dunántúl	750	91,1	97,7	117,0	–
Bács-Kiskun	755	94,2	100,9	120,9	78,7
Békés	766	93,1	99,7	119,5	69,3
Csongrád	784	95,3	102,1	122,3	61,3
Hajdú-Bihar	671	81,5	87,4	104,7	65,8
Szabolcs-Szatmár	641	77,9	83,5	100,0	62,7
Szolnok	729	88,6	94,9	113,7	78,3
Alföld	723	87,8	94,1	112,8	–
A kevésbé iparosított megyék együtt	731	88,8	95,2	114,0	–
Összesen	823	100,0	107,2	128,4	–

Forrás: N. n. [1968], 8; Kulcsár 1969, 186.

Az iparosított megyékben átlagosan 12%-kal volt magasabb a jövedelem, mint a kevésbé iparosítottakban.[54] De az átlag elfedi azt a tényt, hogy „Budapesten 41,5%-kal magasabb az egy főre jutó jövedelmi szint, mint vidéken, ami személyenként 311 Ft-ot jelent"[55] *(6. táblázat).*

Ha nem az egy főre, hanem egy háztartásra jutó jövedelmeket vizsgáljuk, hasonló tendenciákat találunk. Egy háztartásra országosan 2612 Ft átlagos havi jövedelem jutott 1962-ben.[56] Területileg ugyanaz a mintázat állt itt is elő, mint az egy személyre jutó jövedelem esetében: Győr-Sopron és Komárom megyékben meghaladta a 3000 forintot, ami körülbelül harmadával magasabb értékű, mint a legalacsonyabb értéket mutató Hajdú-Biharé.[57]

A KSH-vizsgálat három jövedelmi csoportba sorolta a magyarországi népességet. A 600 forint/fő alatti jövedelműeket sorolták az alacsony jövedelműek kategóriájába, a 600 és 1400 forint közöttiek a közepes, míg az 1400 forint felettiek kerültek a magas jövedelműek közé. A háztartások esetében e határok az 1500 forint/hó alattiak, az 1500–4000

[54] N. n. [1968], 9.

[55] N. n. [1968], 9.

[56] N. n. [1968], 9.

[57] N. n. [1968], 10.

forint közötti és a 4000 forint feletti kategóriák között húzódtak. A tanulmány megállapításai e szempontból is erőteljes különbségekre mutatnak rá. Míg országosan az egy főre jutó jövedelem tekintetében a népesség 31%-a alacsony, 61%-a közepes, 8%-a pedig magas jövedelmű, addig „az alacsony jövedelműek a budapesti lakosságnak csak valamivel több, mint nyolcadát teszik ki, míg vidéken a népesség több mint harmada tartozik ide"[58] *(7. táblázat)*.

A két sereghajtó megye, Szabolcs-Szatmár és Hajdú-Bihar esetében még számottevőbbek a különbségek: „itt a lakosság felének havi jövedelme nem éri el a 600 Ft-ot, és a népesség ötödrészét teszik ki azok, akik kevesebb mint 400 Ft-ból élnek havonta".[59]

A Dunántúlon a családra jutó jövedelem tekintetében a családok 20%-a magas keresetűnek számított (havi 4000 Ft s felette), míg az Alföldön ugyanezen csoport aránya csak 10%-ot tett ki.[60]

7. táblázat. **Az alacsony, 600 forintnál kevesebb egy főre jutó jövedelemmel rendelkezők aránya az adott foglalkoztatási csoporton belül néhány megyében (%) 1962-ben**

Megye	Munkások és alkalmazottak	Mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok
Szabolcs-Szatmár	51,1	49,4
Hajdú-Bihar	44,1	53,7
Zala	41,9	51,2
Borsod-Abaúj-Zemplén	33,8	53,9
Nógrád	25,6	52,8
[...]		
Komárom	14,1	6,5
Győr-Sopron	14,2	14,5
Baranya	21,8	21,2
Fejér	24,9	22,9
Budapest	9,3	20,8
Összesen	26,2	36,1

Forrás: N. n. [1968], 20.

A háztartások jövedelme szoros összefüggést mutatott a háztartáson belüli keresők számával és arányával, valamint a munka jellegével. Jellemző, hogy a rangsorban hátulra került megyékben egy háztartásra kevesebb kereső mellett magasabb eltartotti szám jutott, miközben jobbára csak a kollektivizált agrárium nyújtott nekik megélhetést *(8. táblázat)*. 1962-es adatok alapján „[o]rszágosan a munkás-alkalmazotti háztartásokhoz tartozók egy főre jutó jövedelme 122 Ft-tal (16%-kal) magasabb, mint a mezőgazdasági

[58] N. n. [1968], 12. A 13. oldalon található táblázat pontosan is megadja e kerekített, arányokban kifejezett értékeket.
[59] N. n. [1968], 12–13.
[60] N. n. [1968], 15.

termelőszövetkezeti tagok háztartásaiban". E tényt az sem tudta ellensúlyozni, hogy volt viszont hat olyan megye is, ahol a téesztagok családi jövedelme meghaladta a munkás-alkalmazotti családokét.[61]

A munka jellege az egyéni jövedelmek közötti különbségeknek azonban csak mintegy 20%-át magyarázta, ezzel szemben a szektorális hatás és a keresők térbeli elhelyezkedése sokkal nagyobb jelentőséggel bírt.[62]

8. táblázat. **Az egy főre jutó jövedelem, munkajelleg-csoportok szerint (Ft), 1962**

Terület	Az egy főre jutó jövedelem azokban a háztartásokban, ahol a háztartásfő		
	szellemi	nem mezőgazdasági fizikai	mezőgazdasági fizikai
	foglalkozású		
Budapest	1251	983	1079
Budapest és Pest megye	1218	914	706
Az iparosított megyék	1057	786	747
Ebből: dunántúli megyék	1097	819	793
Észak	994	745	672
A kevésbé iparosított megyék	986	700	699
Ebből: dunántúli megyék	995	727	707
Alföld	982	689	696
Összesen	1103	788	714
Ebből vidék	1017	741	713

Forrás: N. n. [1968], 23.

A budapesti nem mezőgazdasági fizikai munkások átlagjövedelme 270 forinttal magasabb, mint a vidéki mezőgazdasági foglalkozásúaké. A jövedelmek máskülönben is erős területi differenciáltságot mutatnak: míg a fővárosi jövedelmek kiugróan magasak, „a vidéki jövedelmi színvonal pedig főleg az iparosítottságtól függ."[63]

> A legkisebb jövedelmi szintű Szabolcs-Szatmár megyei nem mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak a legmagasabb jövedelmű megyéktől, megyecsoportoktól havi 2-300 Ft-tal le vannak maradva. [...] Érdekes módon, a legmagasabb és a legalacsonyabb jövedelmet felmutató megyék között ugyanazok a területek szerepelnek, mint akár a szellemi, akár a nem mezőgazdasági fizikai dolgozók vizsgálatánál. Az ország északkeleti területei jelentik az egyik végletet, míg az északnyugati terület megyéi a másikat.[64]

[61] N. n. [1968], 18.
[62] N. n. [1968], 21.
[63] N. n. [1968], 27.
[64] N. n. [1968], 25.

Ez alól csak Vas és Zala kivétel, ahol a mezőgazdaság a keleti végekhez hasonló alacsony jövedelmezőséget mutatott. „Budapesttől a városokon keresztül a községek felé haladva a jövedelmi szint egyre alacsonyabb. A fővárosban az egy főre eső jövedelem 45%-kal magasabb, mint a községekben *(9. táblázat)*. A vidéki városok közelebb állnak a községekhez, mint a fővároshoz."[65]

9. táblázat. **A fontosabb jövedelmi mutatók településtípusonként, 1962**

Településtípus	Az egy háztartásra	Az egy főre
	jutó átlagos havi jövedelem (Ft)	
Főváros	2859	1079
Vidéki városok	2600	840
Községek	2525	742
Átlagosan*	2612	823

Forrás: N. n. [1968], 30. * Egyszerű, számtani átlag esetén az előbbi két érték 2661 és 887 forint. Nem ismert, hogy a vizsgálatban súlyozott átlagokkal számoltak-e.

10. táblázat. **A különböző jövedelmű háztartások számának százalékos megoszlása településtípusonként, 1962**

Településtípus	Az alacsony	A közepes	A magas	Összesen
	egy főre jutó havi jövedelemmel rendelkező háztartások aránya			
Főváros	12,6	61,7	25,7	100
Vidéki városok	26,6	62,0	11,4	100
Községek	32,2	61,1	6,7	100
Összesen	26,8	61,4	11,8	100

Forrás: N. n. [1968], 31. A jövedelemkategóriák ismertetését lásd az 57. jegyzetet követő bekezdésben.

A vidéki városok értékei illeszkednek az országos átlaghoz, ellenben „Budapesten csupán minden nyolcadik háztartás tartozik az alacsony jövedelműek közé, míg a községekben közel minden harmadik, s a vidéki városokban is több mint minden negyedik"[66] *(10. táblázat)*.

A település típusa egyértelműen erős jövedelmi differenciáló tényezőt jelent, s ez még akkor is igaz, ha a városi megélhetés költségei magasabbak, mind a községekben[67] *(11. táblázat)*.

[65] N. n. [1968], 30.
[66] N. n. [1968], 31.
[67] N. n. [1968], 34.

11. táblázat. **A jövedelmek színvonala a település gazdasági jellege szerint, 1962**

A település gazdasági jellege	Az egy háztartásra	Az egy főre	Az egy háztartásra	Az egy főre	Az egy háztartásra	Az egy főre
	jutó havi átlagos jövedelem (Ft)		jutó jövedelem az országos átlag %-ában		jutó jövedelem és az országos átlag eltérése (Ft)	
Budapest	2859	1079	109,4	131,1	+247	+256
Ipari jellegű városok	2865	935	109,7	113,6	+253	+112
Vegyes jellegű városok	2489	810	95,3	98,4	–123	–13
Mezőgazdasági jellegű városok	2326	711	89,1	86,4	–286	–112
Ipari és vegyes jellegű községek	2655	791	101,6	96,1	+43	–32
Mezőgazdasági jellegű községek	2472	723	94,6	87,8	–140	–100
Összesen	2612	823	100	100	–	–

Forrás: N. n. [1968], 41. A kategóriák tartalmához: „Ipari jellegűnek akkor tekintettünk egy települést, ha lakosságának legalább 40%-a ipari és építőipari foglalkozású, és emellett van jelentősebb ipari üzeme. Mezőgazdasági településeknek azokat a városokat és községeket tekintettük, amelyek lakossága legalább 40%-ban mezőgazdasági foglalkozású. A többi típus az ezeknek megfelelő vegyes összetételekből alakult ki." Uo. 40.

A településtípusok szerinti átlagok ugyanakkor több, az adatokból kiolvasható, a községeket sújtó negatív tendenciát elfednek.

> A mezőgazdasági jellegű településeken (községekben és városokban) élők mintegy 13–16%-ának a havi jövedelme nem éri el a 400 Ft-ot sem, míg az ipari jellegű településeken átlagosan ezek aránya csupán 5–10%. Magas, 1400 Ft-nál több jövedelemmel az ipari városokban minden tizedik, a mezőgazdasági városokban pedig minden huszadik lakos rendelkezik. [...] Mind a szellemi, mind a fizikai foglalkozásúak körében a jövedelem szintje szerinti sorrendben az ipari jellegű települések megelőzik a mezőgazdasági jellegűeket, éspedig úgy, hogy ez a megkülönböztetés erősebbnek bizonyul, mint a városiasság foka, mivel valamennyi munkajelleg-csoportban magasabb az ipari jellegű községek jövedelmi színvonala, mint a mezőgazdasági jellegű községeké.[68]

A tanulmány ezt követően az iparosítás és a jövedelmek összefüggéseit tekinti át. A számszerű kimutatásoktól ezúttal eltekintve, csak a konklúziót emelném ki. „Az ipari keresetek időbeli változásának iránya 1955 és 1960 között, valamint 1960 és 1966 között egyaránt az iparilag fejlettebb területek ipari foglalkoztatottjainak kedvez."[69] Mindez megfordítva is igaz. Mivel a kommunista gazdaságpolitika – lényegében már 1946-tól, a forint bevezetésétől kezdődően – úgy a béreket, mint a nyersanyagok, fogyasztási cikkek árát saját céljai

[68] N. n. [1968], 41.
[69] N. n. [1968], 43.

mentén alakította ki, nemcsak az ipari foglalkoztatottak magasabb anyagi megbecsültsége, de a tartósan jövedelemvesztő pályára állított agrárkeresők helyzete is az állami politika eredménye. Az ipart ideológiailag fetisizáló, ugyanakkor a nehézipari munkásságra védelmi biztosítékként is tekintő pártállam részéről a bányászatnak és kohászatnak juttatott privilegizált jövedelmek jól mutatják, hogy Kádár-rendszer osztályalapon kedvezményezte e számára fontos társadalmi csoportot. Ezzel párhuzamosan, az agrárjövedelmek szintje sem vezethető le pusztán a téeszek termelékenységéből, itt – éppen a nyersanyagok, az energia eltérő dotációja, a felvásárlási árak meghatározása révén – legalább annyira az állami szerepvállalás, a tervgazdaságban leosztott szerep magyarázza a „sikert" és „kudarcot".

> A bányászat és kohászat, mint a két legmagasabb keresetet nyújtó iparcsoport megyénkénti részaránya szerint vizsgáltuk a megyék ipari kereseti viszonyait, és megállapítottuk, hogy a munkások átlagos havi keresetének megyénkénti különbözőségeit 93%-ban a nevezett két iparcsoport jelenlétével lehet indokolni, mivel a megyei átlagkeresetek és a bányászat, valamint a kohászat megyén belüli részaránya közötti kapcsolat szorossága igen erős (+0,96).[70]

Az állami bérpolitika jelentőségét mutatja, hogy a fenntartók szerinti egyes ipari szektorok (minisztériumi, tanácsi, szövetkezeti ipar) közül a minisztériumi üzemekben kerestek a legjobban a munkások, s az elvégzett varianciaanalízis-vizsgálat eredménye szerint „a szektorból való részesedés 69%-ban hatott a munkás havi keresetek alakulására, ami a két tényező igen szoros (a korrelációs hányados értéke 0,83) kapcsolatára utal"[71] *(12. táblázat).*

12. táblázat. **A munkások átlagos havi keresete a bányászat és kohászat aránya szerint, 1966**

Megye, főváros	Bányászatban, kohászatban foglalkoztatott munkások aránya (%)	A munkások átlagos havi keresete (Ft)
Nógrád	55,9	2117
Komárom	53,1	2184
Borsod-Abaúj-Zemplén	53,0	2017
Baranya	49,3	2193
Fejér	37,4	1844
Veszprém	32,9	1948
Heves	27,7	1876
Zala	25,4	1702
Somogy	6,4	1550
Budapest	5,1	1709
Győr-Sopron	4,4	1636
Szolnok	4,3	1653
Szabolcs-Szatmár	3,9	1566
Pest	2,5	1652

[70] N. n. [1968], 44–45.
[71] N. n. [1968], 48.

Megye, főváros	Bányászatban, kohászatban foglalkoztatott munkások aránya (%)	A munkások átlagos havi keresete (Ft)
Tolna	1,9	1579
Hajdú-Bihar	1,7	1619
Csongrád	1,5	1538
Békés	1,4	1580
Bács-Kiskun	1,1	1549
Vas	0,4	1561

Forrás: N. n. [1968], 45.

A kollektivizált parasztok jövedelmeit két dimenzióban vizsgálva arra a kérdésre kerestek választ, hogy jövedelemben mekkora szerepet játszik a termőföld minősége, illetve a termelési ágak jellege. „1966-ban egy dolgozó tagra [évente] átlagosan 14 500 Ft jövedelem jutott", de az átlag elfedi, hogy például a zalai a Fejér megyeinek csak a felét tette ki. A mezőgazdaságilag kedvezőbb helyzetű megyékben (Fejér, Komárom, Tolna, Szolnok, Békés) az egy tagra jutó jövedelem 17–20 ezer forint körül mozgott 1966-ban, míg fejletlenebb megyékben (Nógrád, BAZ, Zala) nem haladta meg a 10–11 ezer forintot. Szabolcs-Szatmár adottságai alapján a középmezőnybe tartozott, itt „a nagy tagsűrűség miatt" volt alacsony az egy főre jutó jövedelem.[72] „A személyi jövedelmeknek megyék közötti különbözőségét 50-60%-ban a föld minőségével lehet indokolni. A kapcsolat szorossága azt jelenti tehát, hogy a kat. holdankénti kataszteri tiszta jövedelem egy aranykoronával való emelése a személyi jövedelmet holdanként közel 100 Ft-tal növeli."[73]

A téeszek egy kataszteri holdra jutó termelési értéke és a tagok jövedelme igen erős korrelációt mutat (+0,86). Azaz azon megyékben, ahol ipari növényeket, szemes terményt, zöldséget-gyümölcsöt termeltek, sertést és baromfit tartottak, ott a jövedelmek is lényegesen magasabbak voltak, mint ahol akár üzemszervezési okokból, akár a természeti tényezők miatt erre nem volt mód.[74] Lényeges a vizsgálat azon megállapítása is, hogy az eredményesen gazdálkodó megyék és a gyengébb téeszekkel bírók közötti különbséget a háztáji mint üzem sem volt képes tompítani, mert a háztáji sikere mindenkor szoros összefüggésben állt a téesz eredményességével[75] *(13. táblázat).*

[72] N. n. [1968], 49.
[73] N. n. [1968], 49.
[74] N. n. [1968], 50.
[75] N. n. [1968], 5.

13. táblázat. **A közösből és a háztáji gazdaságból származó éves jövedelmek szintje a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, 1966**

Megye	Az egy dolgozó tagra jutó személyi jövedelem	Az egy családra jutó háztáji termelés	Az egy dolgozó tagra jutó személyi jövedelem	Az egy családra jutó háztáji termelés
	az országos átlag %-ában		eltérése az országos átlagtól; +/–	
Tolna	120,4	114,4	+2967	+2376
Békés	115,2	105,4	+2202	+900
Csongrád	111,9	115,4	+1728	+2539
Fejér	140,9	94,1	+5931	–978
Győr-Sopron	111,4	94,6	+1657	–893
Komárom	125,6	92,5	+3718	–1246
Bács-Kiskun	110,1	98,4	+1472	–267
Szolnok	116,1	87,0	+2332	–2151
Baranya	91,7	134,5	–1203	+5690
Somogy	90,0	123,8	–1457	+3933
Zala	70,5	109,4	–4285	+1546
Hajdú-Bihar	98,6	102,8	–197	+456
Szabolcs-Szatmár	84,1	101,0	–2306	+170
Vas	91,6	95,5	–1218	–739
Veszprém	90,8	95,0	–1329	–825
Pest	97,2	84,3	–407	–2595
BAZ	73,2	99,9	–3894	–18
Heves	90,3	76,5	–1407	–3882
Nógrád	79,4	73,2	–2993	–4432
Összesen	100	100	14508*	16530*

Forrás: N. n. [1968], 52. * = tényleges átlag

Az államilag kialakított gazdaságszerkezet és nyomukban a keresetek természetesen a vásárlóerő mértékét, azaz a lokális-regionális felvevőpiac nagyságát is erőteljesen befolyásolták, természetesen ismét csak az ipari övezetek előnyére.

> Az ágazati szerkezet hatásának érzékeltetése céljából megállapítottuk, hogy 1 millió Ft vásárlóerő létrehozására 400–500 bányász, illetve nehézipari munkás keresetére van szükség, míg a könnyű és élelmiszeriparban 600 munkás havi jövedelme tesz ki ekkora összeget. Ennek a ténynek természetesen nagy szerepe van a területek életszínvonala alakulásában [...]. [...] az iparilag kevésbé fejlett megyékben egyharmadával több ipari munkás munkája révén keletkezik 1 millió Ft kereset (vásárlóerő), mint az iparilag fejlettebb megyékben. [...] A férfi ipari dolgozók kb. 50%-kal többet keresnek havonta, mint a nők. Így 1 millió Ft vásárlóerő létrehozásához 230-cal több nő keresetére van szükség, mint férfiéra.[76]

[76] N. n. [1968], 46–47.

A fejezet címe jelezte, hogy az árképzésben, azaz a mezőgazdaság kárára az ipar ellenében megjelenő diszparitásról (az úgynevezett agrárollóról) is kell szólnom.

A hatvanas években a mezőgazdasági árak alakulását döntően két dátum határozta meg. Miután 1956-ot követően megszűnt az egyéni gazdákat sújtó beadási kötelezettség, 1957 elején újraszabályozták a felvásárlási árakat. Ennek köszönhetően 1958-ra a felvásárlási árak már 36%-kal lettek magasabbak ahhoz képest, mint amilyenek korábban a kötelező beadáskor számított árak voltak. Ezt követően „1966. január 1-én 9%-kal, 1968. január 1-én további 8%-kal emelték a felvásárlási árszínvonalat. Az árintézkedések eredményeként 1968. évre a mezőgazdasági termékek állami felvásárlási árának színvonala 42,5%-kal volt magasabb az 1958. évinél".[77]

A Fehér Lajos nevéhez köthető reformok történészi értékelésében főleg a juttatások nagy volumene, mondhatni: nagyvonalúsága jelenik meg,[78] jóllehet a kortárs árszakértő is jelezi, hogy „[a]z 1968-ban végrehajtott felvásárlási árrendezésnek – ami a mezőgazdasági üzemeket kb. 2200 millió Ft többletjövedelemhez juttatta – csak mintegy 7%-a szolgálta (170 millió Ft) a személyi jövedelmek növelését, a többi az amortizációs alap, a kötelező biztosítás, a nyugdíjjárulék fizetésének előírását tette lehetővé, s közel felerészben az ipari nyersanyagok áremelését ellentételezte".[79] Az előbbi, csupán 7%-nyi jövedelemtöbblet ráadásul úgy állt elő, hogy felvásárlási árak esetében a „szocialista nagyüzemeket a nagyüzemi felár juttatta többlet-jövedelemhez, a háztáji termelés, a mezőgazdasági kisüzemek termeléséhez viszonyítva".[80]

Miközben Vincze Miklós számos fogyasztási cikk, árutétel példáját bemutatva elismeri, hogy „a belföldi és külföldi fogyasztói árak közötti eltérések alapvetően a sajátos, magyar fogyasztói árpolitikából és forgalmiadó-politikából adódnak, nem pedig a fogyasztási cikkek, szolgáltatások nemzeti és nemzetközi értékének a különbözőségéből",[81] addig a belpiacon, a mezőgazdaság és az ipar viszonylatában még annak lehetőségét is vitatja, hogy az árpolitika árdiszparitást eredményezne az agrárium rovására. Az általa nem nevesített agrárközgazdászok részéről e jelenséget azzal szokták indokolni, hogy „[a]míg az iparban az árak általában fedezetet nyújtanak a termelési költségek megtérítésére, vala-

[77] Vincze 1971, 23.

[78] Varga 2004, 116.

[79] Vincze 1971, 23. Vö. „A felvásárlási árszínvonal emelése elsősorban a szocialista mezőgazdasági üzemek pénzalapjainak kialakítására, illetőleg felemelésére nyújtott lehetőséget (amortizáció, SZTK-járulék, nyugdíjalap stb.) és csak kis hányadban szolgált a személyi jövedelmek növelésére." *A népgazdaság* 1970, 55.

[80] Vincze 1971, 24.

[81] Vincze 1971, 40. Az árak kreált volta ismert, de az árképzési mechanizmus, az adók és dotációk rengetege alig feltárt, még ha jelentősége nyilvánvaló: „Az import ártámogatások következtében a termelők elveszítették áttekintésüket a nyersanyagárak felett. Az ágazatonkénti, sőt termékenkénti egyedi szabályozók, támogatások és preferenciák lényegében áttekinthetetlenné tették az export gazdaságosságának mérését." Germuska 2014b, 138. A problémát érzékeltetendő lásd: „1968-ban a bányászati termékekre 130, a bőr- és szőrmeárukra 214, a ruházati termékekre 404, az élelmiszeripari termékekre 307, a gyógyszerekre 340 adókulcs (adótétel) érvényesült. Összességében a forgalmiadó- és az árkiegészítési kulcsok száma meghaladta a 2000-et." *A népgazdaság* 1970, 60.

mint a fejlesztési és érdekeltségi alapokra, addig a mezőgazdaságban nem. Hivatkoznak továbbá az ármodell-számításokkal nyert ún. eszmei árakra, amely szerint a mezőgazdasági árszínvonal 15%-kal az eszmei árszint alatt marad, míg az ipar érvényesülő árszintje ezt 5%-kal meghaladja".[82] Jóllehet mára jól feltárt, hogy a gazdaság, s benne az ipari termelés is csak jelentős, a veszteségeket kompenzáló és az exportpiacokra kijutást segítő állami támogatás mellett működött,[83] más összefüggésben megerősítést nyernek az agrárközgazdászok tézisei. Elég, ha Fehér Lajos nagy visszhangot kiváltó 1966. januári gödöllői városavató beszédére utalunk, amelyben a „miniszterelnök-helyettes – szokatlan módon – nyilvánosan szóvá tette és elítélte [...] az indokoltnál 26%-kal alacsonyabb mezőgazdasági árszínvonalat."[84]

Az egyes termékcsoportok exportdotációját taglalva a rubelelszámolású exportban a mezőgazdaság esetében volt a legmagasabb az állami dotáció, de az egyes agrártermékek között dollárelszámolású piacon is kiugró értékek mutatkoznak. Mindez egyrészt azt jelenti, hogy KGST-relációban – nyilván politikai okokból – különösen nyomott áron kellett a magyar mezőgazdaság termékeinek gazdát találniuk, ha arányosan itt vették igénybe a legtöbb állami visszatérítést, nyugati relációban pedig azt, hogy állami exporttámogatás nélkül a világpiaci árnál drágábban termelő agráriumunk ki sem jutott volna e piacokra.[85] A gyakran még ma is világszínvonalúnak értékelt hetvenes évekbeli magyar mezőgazdaság kortárs kritikusa az előbbiekből eredeztethető további anomáliákra mutat rá. „[A]mennyiben a mezőgazdaság és az élelmiszeripar több ágazata a kivitelben nem tudja 40 forintért kitermelni a rubelt, illetőleg 60 forintért a dollárt, annak nem az általa használt termelési eszközök magas ára az okozója, hanem a mezőgazdasági munka termelékenysége, szervezettsége, a mezőgazdasági termelés költségei."[86] A hetvenes évekre az állami szerepvállalás oly mértékig elfajult, hogy „az 1976. évi 330 milliárd Ft-os összes állami kiadásból 108 milliárdot (32,7%) tett ki a vállalatok és különféle szövetkezetek támogatása".[87]

IV. Társadalombiztosítás

A munka utáni bérekben, illetve jövedelmekben megnyilvánuló különbségek után az egyéni és családi életlehetőségeket a társadalombiztosítás által kínált eltérő kedvezmények befolyásolhatták a legjobban. Akár a nyugdíjakat, akár a gyermekek utáni juttatásokat nézzük, igen nagy különbségek adódnak a téesztag dolgozók hátrányára.[88]

A társadalombiztosítás kiterjesztésének folyamatát 1985-ben áttekintő, az előző negyven évre visszatekintő kiadvány e különbségeket szemérmesen (vagy cinikusan?) ekként tálalja: „Eltérések csak annyiban álltak fenn, amennyiben a termelőszövetkezetek eltérő gazdálkodásának sajátosságai az azonos elvek érvényesítését nem tették lehetővé."[89] Hasonlóan szofisztikáltan fogalmaz a korabeli tb-jog legfőbb hazai szakértője, Abonyi Géza:

> Társadalombiztosításunk – újabb dolgozó kategóriákra és egyéb személyekre való kiterjesztése folytán – a munkaviszony alapján biztosításra kötelezett dolgozókon kívül kiterjed a kisipari szövetkezetek és a mezőgazdasági szövetkezetek tagjaira, a kisiparosokra, az ügyvédekre és

[82] Vincze 1971, 113.

[83] A veszteségek és dotációk kérdése vörös fonalként húzódik végig Germuska Pálnak az úgynevezett középgépiparról szóló könyvében. Vö. Germuska 2014a, különösen 417–544.

[84] Romány 1998, 397. Ugyanerre lásd még Dimény Imrét, aki 1965-ben az Államgazdasági Bizottság elé terjesztett jelentésében így fogalmaz: „A mezőgazdasági termékek felvásárlási árszínvonala alacsony, értékáron számítva 32%-kal, termelési áron pedig 26%-kal alacsonyabb [...] Az ipari árak ugyanakkor értékáron számítva 16%-kal, termelési áron számítva pedig 11%-kal magasabbak a társadalmilag szükséges ráfordítások szintjénél." Idézi Berend 1983, 309. De folytatható a sor, hogy csak az ártémában ekkoriban legnagyobb tekintélynek számító Csikós-Nagy Béla álláspontját idézzük: „Az ár és az érték viszonya alapján leszögezhető, hogy *a szocialista árrendszerek diszparitást mutatnak a mezőgazdasági termékárak rovására.*" Csikós-Nagy 1966, 154. Kiemelés az eredetiben. Vö. még a mezőgazdaság termelékenységének vizsgálta kapcsán Stark Antal értékelését: „Feltűnő, hogy a vizsgált ágazatok többsége kedvezőtlen hatékonyságú, azaz a nettó termelés kisebb, mint a ráfordításoktól elvárt normatív követelmény. Ez azonban éppen úgy jelenti *a mezőgazdasági árak alacsony szintjét,* mint a normatívák túlméretezettségét." Stark 1973, 89. Kiemelés tőlem – *H. G. K.*

[85] Vö. Vincze 1971, 116–121. a 17–18. táblázat és kommentárja. Vö. az egykoron húskülkereskedő, a Barnevál igazgatójaként működő csopaki borász Jásdi István memoárjának a nyolcvanas évekre vonatkozó részletét: „Óriási szerződéseket kötöttünk a szovjet piacon. Az exportot a magyar állam, az eszetlen rendszerben, az olcsó alapanyagok ellentételezéseként, bolondul magas támogatásokkal – 200–300%-os szubvenciókkal – segítette. Az országban senki nem tudta, mi mennyibe kerül a valóságban. [...] [Mígnem a nyolcvanas évek végén] már Szabó Pista bácsi és a bábolnai Burgert Róbert sem tudott állami szubvenciókat szerezni a mezőgazdaság túlméretezett, rossz hatékonysággal működő nagyvállalatai számára. Vezetőik nem engedelmeskedtek többé a pártnak, sőt magának Pista bácsinak sem. Szabó és Burgert behívatott: »Mi ezeknek a bajuk, Jásdi?« »Nincs hova növekedni, nincs értelme Argentínában, Szingapúrban csirkét eladni 150% állami támogatással csak azért, hogy több naposcsibét adhasson el Bábolna és Nádudvar. Ha nincsen pénz, elfogy a tekintély is!« »Te csak add el! Mi majd elintézzük a támogatást.«" Jásdi 2018, 314–315. Ha a nagyüzemi agráriumban a valóságban ugyanazok az érdekkijárásos, egyedi beavatkozásos, a nagyüzem és az ágazati minisztérium szimbiózisára visszavezethető mechanizmusok érvényesültek, mint amelyeket Szalai Erzsébet (1982) a nehézipari lobbi kapcsán feltárt, akkor erősen kérdéses a nyugati modelltranszfer nyomán előállt hatékonyság mellett érvelni. Vö. Varga 2018a.

[86] Vincze 1971, 124. Ennek kapcsán jegyzi meg Moldova könyvében az egyházasrádóci téeszelnök: „A mezőgazdaság tartja az ország külkereskedelmi balanszát, mi 40–50 forintért hozunk ki egy dollárt, az ipar 120–130 forintért. Ennek ellenére öt százalékot sem kapunk vissza beruházásra." Moldova 1974, 90. A forint-dollár árfolyam mesterségesen rögzített volta miatt valójában a korabeli MNB-s árfolyamok nem sokat jelentenek. Előbbre lennénk, ha az aktuális feketepiaci kurzusokat tennénk meg kiindulópontnak. 1970-ben például a nemzeti bank „alapárfolyama" a következő volt: 1 rubel = 13,044 devizaforint, 1 USA dollár = 11,74 devizaforint. Vö. *A népgazdaság* 1970, 132.

[87] Germuska 2014b, 133. Ennek fényében a nagyüzemi agrárium „sikertörténete" jelentheti ugyan az agrárlobbi sikerét, de nemzetgazdasági szinten téves következtetésekre juthat, aki egyúttal annak eredményessége mellett érvel. Vö. Varga 2018b.

[88] Tomka említi ugyan, hogy a hatvanas években is fennmaradt a parasztságot sújtó diszkrimináció, de konkrétan nem bontja ki ennek mibenlétét. Vö. „A politikai prioritások jól tükröződtek a mezőgazdasági lakosság alacsony béreiben: ezzel egyrészt az iparba történő munkaerő-áramlást kívánták ösztönözni, másrészt megmutatkozott benne a parasztellenes ideológia is. A kollektivizálás után – az 1960-as évektől – azonban jelentősen előrehaladt a parasztság jövedelmeinek felzárkózása a munkásságéhoz." Tomka 2012, 39. Az alacsonyabb családi pótlékra, de konkrétumok nélkül lásd Tomka 2012, 30–31.

[89] N. n. é. n., 13.

más kategóriákra is. Az említett kategóriák társadalombiztosítási jogszerzése és a munkaviszonyban álló dolgozók társadalombiztosítási jogszerzése között azonban különbség mutatkozik mind a jogszerző alap, mind a jogszerzés *módja és terjedelme* tekintetében.[90]

Az eltérő jogállást a pártállam tb-joga abból eredeztette, hogy „[a] mezőgazdasági termelőszövetkezet tagjai nem állnak munkaviszonyban, tehát rájuk a munkaviszonyban álló dolgozók társadalombiztosítására vonatkozó rendelkezések nem terjednek ki".[91] E logika jól tükrözi a hatalom cinizmusát: miután a parasztgazdákat téeszekbe kényszerítette, fenntartva az önkéntes társuláson alapuló szövetkezetek jogi fikcióját, a téesztagokat olyan autonóm személyeknek tekintette, akik elvben és a gyakorlatban sem tekinthetők alkalmazotti státusú dolgozóknak.

A társadalombiztosítás a biztosítottaknak két kategóriáját különböztette meg. 1. az ipari biztosítottak körébe tartozott lényegében mindenki, aki nem háztartási alkalmazott vagy mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag volt, ideértve az állami gazdaságok alkalmazottait is, sőt még a téeszek függetlenített párttitkárait is. Velük szemben nevesítődött 2. a mezőgazdasági biztosítottak körét alkotó téesztagság.[92] A tanulmány kereteit túlfeszítené, ha a fentebb említett „módok és terjedelmek" különbözőségeit evolutív rendben tekinteném át, ezért csak az 1967 utáni „parasztemancipáló" tb-rendelkezések után is fennmaradó diszkriminatív elemekre térek ki. (A fontosabb jogszabályokat lásd: 1959. évi 15. sz. tvr.; 1962. évi 26. és 27. sz. tvr.; 1966. évi 30. sz. tvr.)

1. Amennyiben a téesztag 5 kataszteri hold földdel vagy 1 kataszteri hold szőlővel, illetve gyümölcsössel bírt, úgy nem rendelkezhetett társadalombiztosítási jogviszonnyal. Ezzel szemben az ipari biztosítottak esetében az 5 kataszteri hold föld vagy 1 kataszteri hold feletti szőlő birtoklása „nem zárja ki a társadalombiztosításban részesülést".[93]

2. Az 1968-tól elérhető *gyermekgondozási segély* (gyes) havi összege 600 forintban volt megállapítva, kivéve a téesztag anyákat, akinek csak 500 forint járt.[94] Ráadásul utóbbiak jogosultságához nem nyolc, hanem „10 munkában töltött órát kell egy munkanappal egyenlőnek venni".[95]

3. Az *anyasági segély* esetében is fennállt a megkülönböztetés. A „dolgozó nők" akkor voltak anyasági segélyre jogosultak, ha a szülést megelőző két évben 270 nap biztosítási

[90] Abonyi 1967, 23. Kiemelés tőlem – *H. G. K.*

[91] *Tb-kézikönyv* 1968, 37. Még 1998-ból is találunk ehhez hasonló, a konkrétumokat kerülő megfogalmazást: A téesztagok 1953. március 1-jétől voltak családi pótlékra jogosultak (6/1953 II.08. MT sz. rendelet), de „szigorúbb feltételekkel". Botos 1998, 19.

[92] *Tb-kézikönyv* 1968, 34–35. A párttitkárokra vonatkozó passzus: „A termelőszövetkezetekbe kihelyezett függetlenített párttitkárok, bár tsz-tagok, kihelyezésük időpontjától kezdve ipari biztosítottak." Uo. 40. „A kettős jövedelműek – régi kifejezéssel: »kétlakiak« – számának felduzzadásában bizonyára lényeges szerepe volt annak is, hogy megszerezzék családjuk számára az iparban dolgozóknak kijáró szociális juttatásokat." M. Venyige 1966, 51.

[93] *Tb-kézikönyv* 1968, 36–37.

[94] *Tb-kézikönyv* 1968, 125.

[95] *Tb-kézikönyv* 1968, 137.

időt tudtak igazolni és háromszor megjelentek az orvosi vizsgálaton. Ők az első gyermekük születésekor 700, minden további gyermek után 600 forintra voltak jogosultak.[96] Ezzel szemben a mezőgazdasági biztosított nőknek ugyanilyen előfeltételek mellett (két éven belül 270 biztosítotti nap) az első gyermekük után csak 500 forint, a második és többedik után pedig csak 400 forint anyasági segély járt.[97]

4. A mezőgazdasági biztosítottaknak szülési szabadságuk idejére, azaz 20 hétre, illetve az ezzel egyenértékű 140 nap időtartamra nem járt a munkabérhez igazodó összegű *terhességi-gyermekágyi és anyasági segély,* hanem egységes összegű anyasági segélyre voltak jogosultak. Hogy lássuk a különbséget, a teljes juttatást akkor lehetett lehívni, ha úgy a dolgozó, mint a mezőgazdasági biztosított nő a szülést megelőző két évben legalább 270 napon át biztosított volt. Ez esetben azonban, míg a „dolgozó nők" gyermekágyi segélyének összege megegyezett az egy napra kiszámított átlagbér összegével, azaz öt hónapon át változatlanul megkapták korábbi fizetésüket, addig a mezőgazdaságiaknak az első gyermek után 2900, a további gyermekek után pedig 2800 forint egyösszegű anyasági segély járt.[98] Ha csak az ekkoriban a textiliparban fizetett 1500 forint körüli havi fizetésekből indulunk ki, egy textiles munkásnő számára ez öt hónappal számolva 7500 forintos juttatást eredményezett, míg a mezőgazdaságiak esetében csak havi 560-580 forint segélyt.

5. Leglátványosabban azonban a *családi pótlék* összegeiben megnyilvánuló különbségek tükrözték a falusi népesség másodrendűségét *(14. táblázat).* Még ha történt is változás, és a szakmunkástanuló vagy gimnazista gyerekek esetében tizenkilenc éves korukig szüleik foglalkozásától függetlenül járt ez a juttatás,[99] továbbra is érvényes maradt, hogy „[a] munkaviszonyban álló dolgozók családi pótlékáról rendelkező szabályok azonban nem minden tekintetben azonosak a tsz-tagokra vonatkozó rendelkezésekkel".[100] Ez olyannyira így volt, hogy míg az ipari dolgozók magasabb bázisról (300 Ft) induló családi pótléka a harmadik gyermek után gyermekenként 170 forinttal emelkedett, addig a téesztagoknál az induló bázis ennek a felét sem érte el (140 Ft), s a harmadik s többedik gyerek születése után is csak 70-70 forinttal nőtt. Csak az 1975. július 1-jével hatályos társadalombiztosítási törvény szüntette meg a családi pótlékban érvényre jutó addigi diszkriminációt.[101]

[96] *Tb-kézikönyv* 1968, 121–122.

[97] *Tb-kézikönyv* 1968, 135–136.

[98] *Tb-kézikönyv*1968, 118, 131.

[99] Vö. az évtized eleji állapottal: „Úgy hallom, hogy a parasztgyerekek után csak tíz évig adnak családi pótlékot, holott a tízéves gyerek még semmiképpen sem munkaképes." Féja 1961, 103.

[100] *Tb-kézikönyv* 1968, 207.

[101] Botos 1998, 19, 30.

14. táblázat. **A családi pótlék összegének eltérései az úgynevezett „dolgozók" és a mezőgazdasági biztosítottak gyerekei esetében**

Családi pótlék	„Dolgozók" gyermeke	A következő gyermekre jutó összeg nagysága	Téesztag gyermeke
2 gyerek után	300 Ft		140 Ft
3 gyerek után	510 Ft	210 Ft	minden további gyermek után 70 Ft
4 gyerek után	680 Ft	170 Ft	
5 gyerek után	850 Ft	170 Ft	
6 gyerek után	1020 Ft	170 Ft	
7 gyerek után	1190 Ft	170 Ft	
8 gyerek után	1360 Ft	170 Ft	
9 gyerek után	1530 Ft	170 Ft	
10 gyerek után	1700 Ft	170 Ft	

Forrás: *Tb-kézikönyv* 1968, 193, 214.

6. Maguk a termelőszövetkezetek sem jelentettek egységes jogosultsági alapot. Az egyszerűbb társulások, szakcsoportok, szakszövetkezetek tagjai ugyan *foglalkozási,* betegségi és *üzemi* balesetbiztosításban „részesülnek, nyugdíjban és családi pótlékban azonban nem".[102]

7. A szüléssel és családdal kapcsolatos ellátások után a nyugdíjrendszer tartalmazott még számos, tömegeket érintő megkülönböztetést *(15. táblázat).* Úgy a nők, mint a férfiak, amennyiben téesztagok voltak, öt évvel később mehettek nyugdíjba, mint az ipari biztosítottak. A nők 60, a férfiak 65 éves korukban. A nyugdíjba vonulás éve szerinti diszkriminációt csak 1976-tól kezdődően kezdték felszámolni, a mezőgazdasági dolgozók nyugdíjba vonulási korhatárát ekkortól évente egy évvel csökkentették, s 1980-ra egyenlítődött ki a rendszer.[103]

A háború előtt alkalmazásban állók részére, azzal összhangban, hogy az adott munkavállalói csoport mikortól vált biztosítottá, 1968-ra lehetővé tették, hogy akár 1929. január 1-jétől számolják nyugdíjjogosultságukat. Ugyanez vonatkozott az alkalmazásban ugyan nem álló, de a háborút megelőzően a munkásmozgalomban részt vevő személyekre is.[104] Az önálló gazdák esetében, tekintve, hogy nem álltak alkalmazásban, ez a kiterjesztés nem is jött szóba,[105] szemben azokkal a téeszekbe irányított személyekkel („elnök, mezőgazdász, könyvelő,

[102] *Tb-kézikönyv* 1968, 51.
[103] Botos 1998, 30.
[104] *Tb-kézikönyv* 1968, 228, 232.
[105] Ennek abszurditását jól példázzák a hasonló helyzetben levő kisiparosok. Jóllehet ők 1962. január 1-jétől nyugdíjjogosultakká váltak, ha előtte mint önállóak nem álltak munkaviszonyban, „legkorábban csak 1972. január elsejétől – a 10 évi biztosítási idő megszerzésétől – kaphat öregségi nyugdíjat." *Tb-kézikönyv* 1968, 291.

állatorvos, mérnök, technikus"), akik mint nem mezőgazdasági biztosítottak voltak nyilvántartva. Nekik az 1959. január 1-jét megelőző szolgálati idejüket is beszámították.[106]

A nyugdíj mértékének megállapítása is eltért. A termelőszövetkezeti tagok tíz nyugdíjév után a havi átlagjövedelmük 33%-ára számíthattak törzsnyugdíjként, amely összeg minden további nyugdíjév után 2%-kal emelkedett, 25 nyugdíjév után pedig évi 1%-kal. „A havi átlagjövedelem 70%-át azonban a nyugdíj összege akkor sem haladhatja meg, ha a szerzett nyugdíjévek száma szerint az előbbi számítási mód alapján a tsz-tagnak több is járna." A legkisebb öregségi nyugdíjösszeg esetükben 400 forint volt.[107] Az ipari dolgozók öregségi nyugdíjában a törzsnyugdíj hányada ezzel szemben 50%-ot tett ki, amit az 1929 óta megszerzett minden egyes teljes nyugdíjév után 1%-kal lehetett növelni.[108] Az ipari dolgozók legalacsonyabb adható öregségi nyugdíjösszege 500 forint volt.[109]

A rendszerszinten a téesztagok hátrányára érvényesülő diszkrimináció mint bejáratott mechanizmus tovább élt, s ezt egy, a nyolcvanas évek gyakorlatát elemző munka is szóvá tette. „Ezzel a meglehetősen nagy létszámú réteggel szemben az a »követelmény«, hogy jogaik lehetőleg ne haladják meg a munkás-alkalmazott rétegét. A fenti különbségtételt a nyugdíjminimumok eltérései példázzák. A munkás-alkalmazotti réteg mindenkori nyugdíjminimuma 50 forinttal nagyobb, mint a kisipari és 100 forinttal nagyobb, mint a mezőgazdasági nyugdíjminimum."[110]

15. táblázat. **A nyugdíjakra vonatkozó különbségtételek**

	„Dolgozók"	„Téesztag"
Nyugdíjkorhatár	55, illetve 60 év	60, illetve 65 év
Szolgálati idő	Min. 10 év = résznyugdíj, alap: 25 év	Legalább tíz nyugdíjév
Szolgálati idő kezdete	1929. január 1.	téeszbe lépéstől számított
Nyugdíj kiszámítása	A fizetés 50%-a + szolg. évenként 1%	a havi átlagjöv. 33%-a + 2% szolg. évenként
Adható legkisebb nyugdíjösszeg	500 Ft	400 Ft

Forrás: *Tb-kézikönyv* 1968, 228, 232–233, 246–247, 319.

[106] *Tb-kézikönyv* 1968, 233.
[107] *Tb-kézikönyv* 1968, 319.
[108] *Tb-kézikönyv* 1968, 246–147.
[109] *Tb-kézikönyv* 1968, 247, 319.
[110] Balogh–Szűcs 1990, 153.

8. Ha valaki férfiként elmúlt 55, nőként 50 éves, akkor vagy még tíz évet is dolgozott – túl a nyugdíjkorhatáron is, csak hogy összeszedje a minimálisan szükséges nyugdíjéveket, vagy pedig kénytelen volt beérni a kimondottan az idős embereknek (nők: 65<, férfiak: 70< év) fenntartott öregségi járadékkal. Utóbbiról általában nem nagyon esik szó azokban a művekben, amelyek a kollektivizálás után a parasztság előtt megnyíló szociálpolitikai kedvezményeket kimondva-kimondatlanul az elszenvedett vagyonvesztés kompenzációjaként értékelik. A kollektivizálás egyik legerőteljesebb, mai napig élő, teljességgel hamis toposzáról van szó. Mindazok esetében, akik magas életkoruk miatt nem szerezhettek nyugdíjéveket, a megélhetést lehetővé tevő nyugdíj helyett valójában csak alamizsnáról beszélhetünk. Az 1960. január 1-jével bevezetett öregségi járadék havi összege 260 forint volt, de ezt is csak az alábbi *négy feltétel együttes teljesülése* esetén fizették ki:

I. legalább háromévnyi téesztagság,
II. férfiaknál betöltött 70., nőknél 65. életév,
III. a házastársak együttes jövedelme nem érte el a havi 260 forintot,
IV. „a belépéskor a jogszabályban előírt beviteli kötelezettségének eleget tett".[111]

Magyarán csak akkor, ha az illető gazda nemcsak földjeit és jószágait, de gazdálkodási eszközeit is átadta a termelőszövetkezetnek. A téesztagság esetleges megszűnése a járadék megvonását vonta maga után.[112] Ők ezzel lényegileg egy szintre kerültek a rendszeres szociális segélyben részesülő öregekkel és munkaképtelenekkel, akik járandósága, ahogy a fentebb már többször citált belső használatú pártkiadvány fogalmazott, „még a fizikai létminimumot sem" érte el.

> Az idősebb korúak, illetve munkaképtelenek egy része nem részesül nyugdíj- vagy járadékellátásban. Ezek közül az egyedülálló öregeknek és munkaképteleneknek a tanácsok rendszeres vagy rendkívüli szociális segélyt adhatnak. A jelenlegi, igen szigorú feltételek mellett 30 000 személy részesül rendszeresen, átlagosan havi 220 forint szociális segélyben, ami azonban még a fizikai létminimumot sem biztosítja. Még rosszabb a hadigondozás címén segélyezettek ellátása.[113]

Az alábbi, *16. táblázat* külön kimutatást ugyan nem tartalmaz a téesznyugdíjakra vonatkozóan, de jelzi az öregségi járadékosok számát és arányát. Árulkodó, hogy 1966-

[111] *Tb-kézikönyv* 1968, 329–330. Árulkodó a jogszabály-ismertetésben fellelhető dehumanizáló megfogalmazás is: „Kormányzatunk *ezekről* kívánt gondoskodni akkor..." Uo. 329. Kontrasztként érdemes mellé tenni: „A Szocialista Munka Hőse kitüntető cím tulajdonosának öregségi, illetve rokkantsági nyugdíját 20%-kal emelten, de legalább havi 4000 Ft-ra emelt összegben kell megállapítani. A Szocialista Hazáért Érdemrend kitüntetés tulajdonosának nyugdíját legalább havi 1600 Ft-ban kell megállapítani, tekintet nélkül arra, hogy nyugdíjjogosultságát mely nyugdíjrendszer szabályai szerint szerezte meg." Uo. 248. A rendszer kegyeltjei nyugellátási juttatásait a hetvenes évekre lásd „kivételes nyugellátás" szócikk, *Munkaügyi kislexikon* 1976, 129.

[112] Huszár et al. é. n. [1969], 331.

[113] Huszár et al. é. n. [1969], 119.

ban az összes nyugellátásban részesülő közel felének havi járadéka nem érte el az 500 forintot sem, s nyugellátásban részesülő összes személy negyedét az öregségi járadékosok tették ki. Ők olyan néhai paraszti egzisztenciáknak tekinthetőek, akik boldogulási alapul szolgáló földjét, jószágait és eszközeit úgy vette el az állam, hogy cserébe lényegében semmiféle megélhetési lehetőséget nem biztosított.[114]

16. táblázat. **A nyugdíjasok megoszlása a nyugdíj nagysága szerint 1966-ban**

A nyugdíj havi összege	Nyugdíjasok száma (1000 fő)	%
500 forinton alul	570	47,1
Ebből termelőszövetkezeti járadékos	*300*	*24,8*
500–799 forint között	360	29,8
800–1000 forint között	130	10,7
1000 forinton felül	150	12,4
Összesen	1210	100,0

Forrás: Huszár et al. é. n. [1969], 42.

9. Zárásképpen azt is megemlíthetjük, hogy mivel a téesztagok nem álltak alkalmazotti munkaviszonyban, hanem a jogi fikció szerint mintegy részvényesként társtulajdonosai voltak szövetkezetüknek, esetükben logikus módon érdekvédelemre sem volt szükség. Ebből ugyanakkor a gyakorlatban az is következett, hogy szakszervezetek híján sem üdülési lehetőségben, sem pedig temetési segélyben nem részesedhettek, hogy csak a munkásjólét két leggyakoribb jogcímét említsem.

V. Házadó

1963. január 1-jétől a házadóról szóló 49/1962. (XII. 31.) Korm. számú rendelet alapján minden állandó és ideiglenes épület után (házaknál a szobák száma után) adót kellett fizetni.[115] A házadó megfizetése alól mentességet élveztek „az állam, a szövetkezetek és a társadalmi szervezetek tulajdonában álló épületek".[116] Az államosítások során köztulajdonba került városi ingatlanvagyon után lényegében csak a falusiak házai jelentettek olyan ingatlanvagyont, amely magánkézben volt. Tekintve, hogy a falusiak 93%-a saját házában élt,[117] míg a munkásoknál ez az érték csak 44%-ot mutatott (ők is jobbára a

[114] E problémát mint a generációs lánc megszakítását tárgyalja Ö. Kovács 2019, 23. A korabeli szociográfiai irodalomban Ágh István saját édesapja kapcsán ír a partra vetett halként küszködő idősek kilátástalan helyzetéről. Vö. Horváth 2019, 212.

[115] *Magyar Közlöny* 1963. április 5. 22. sz. 129.

[116] *Magyar Közlöny* 1963. április 5. 22. sz. 129.

[117] M. Venyige 1966, 52.

faluról ingázók), nem elrugaszkodott az a gondolat, hogy a házadó tulajdonképpen a falusias településeken élők adója volt *(17. táblázat)*. A házadó 1964-től a községfejlesztési hozzájárulás egyik tétele lett.[118] 1971-ben az adót nem szüntették ugyan meg, de tizenöt éves adómentességet vezettek be a családi házakra.[119] A *Magyar Közlöny*ben végzett keresés alapján, utoljára 1986 októberében frissített tarifákkal, egészen a rendszerváltozásig hatályos volt.

17. táblázat. **A házadó mértéke a település lélekszáma és az ingatlan szobáinak száma függvényében**

Az épület fekvése közművesítés szempontjából		1 szobás	2 szobás	3 szobás	4 szobás	4-nél több, minden további szoba után	Üzlet Helyiségenként	Műhely Helyiségenként
Budapesten								
Belterület		270	430	590	750	160	500	460
Külterület	Közműves	170	270	370	470	100	420	380
	Nem közműves	150	240	330	420	90	420	380
Megyei jogú városban								
	Közműves	140	220	300	380	80		
	Nem közműves	120	190	260	330	70	380	340
Járási jogú városban								
	Közműves	120	190	260	330	70	340	300
	Nem közműves	100	160	220	280	60	340	300
Községekben								
5 ezer lakos felett		100	160	220	280	60	300	260
3–5 ezer között		70	130	190	250	60	260	220
3 ezer alatt		50	90	130	170	40	220	180

Forrás: *Magyar Közlöny* 1963. április 5. 22. sz. 137–138. (7. §)

[118] Az Elnöki Tanács 1964. évi 21. sz. t. e. rendelete. *Magyar Közlöny*, 1964/53. (VIII. 26.) 438.

[119] A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 18/1971. (IV. 28.) számú rendelete. *Magyar Közlöny*, 1971/29. (április 28.) 404.

Következmények, konklúzió

Tanulmányomban öt dimenzió mentén tekintettem át a hatvanas évek kommunista vidékpolitikáját. Zárásképpen a következmények közül egyet, a tömeges elvándorlást szeretném még érinteni.

A hatvanas években nemcsak folytatódott, de az ötvenes évekhez képest erősödött a tömeges elvándorlás a falvakból. 1960 és 1970 között 615 ezer agrárkeresővel csökkent a mezőgazdaságból élők száma, míg – az előbbi adattal összhangban – a községek 600 ezres vándorlási veszteséget szenvedtek el. Ugyanekkor 61%-kal, 650 ezer fővel nőtt „a szocialista iparban foglalkoztatottak száma"[120] *(18. táblázat)*.

18. táblázat. **Az ipari és a mezőgazdasági keresők arányának változása, 1949–1970**

Év	Aktív keresők, ezer fő	Ipar	Mezőgazdaság	Egyéb
1949	4085	21,6%	53,8%	24,6%
1960	4760	34%	38,5%	27,5%
1970	4989	43,7%	24,4%	31,9%

Forrás: Beluszky 2003, 218.

Az élesebb szemű korabeli szemtanúknak is feltűnt, hogy e folyamatok korántsem a párt által propagált haladás előmozdítói, épp ellenkezőleg, a tömeges elvándorlás folyományaként irreverzibilis demográfiai folyamatok indultak el a falvakban.

> A mezőgazdaságból való *tömeges elvándorlás* ellentétben áll az előbb említett felfogással, amely szerint a város, az ipar állandóan áldozatot hoz a mezőgazdaság érdekében. Ha ez valóban így lenne, akkor a társadalmi mozgásnak inkább ellenkező előjellel kellene lejátszódnia. Ilyesmiről pedig szó sincs, jelenleg még az elvándorolt falusiak visszatérése is ritka jelenség.[121]

Az 1948 után szilenciumra kényszerített, s a hatvanas években újra publikálni kezdő Kerék Mihály a vándorlási egyenlegek és a természetes szaporodás adatainak ismeretében higgadt, de kíméletlenül őszinte jövőszcenáriót vázolt szintén már 1966-ban.

[120] Beluszky 2003, 239, 242. Stark Antal a kollektivizálás következményeit elemezve el is ismeri, hogy „[k]étségtelenül tervezési hiba történt, amit csak részben ment, hogy a termelékenység tervezettnél alacsonyabb növekedése óvatosságra késztetett. A termelékenységi elmaradást az ipar létszámtöbblettel pótolta. Az aktív keresők számának és főleg ágazati struktúrájának pontos tervezését nem sikerült megoldani a mezőgazdasági nagyüzemek megerősödésének előre nehezen látható hatásai miatt. 1959 és 1965 között a mezőgazdasági ágazat aktív keresőinek száma 460 000 fővel csökkent! Az iparban foglalkoztatottaké nagyrészt ennek következtében közel 250 000-rel nőtt." Stark 1973, 210.

[121] M. Venyige 1966, 48. Vö. ugyanő a hajdú-bihari elvándorlásról: „1960 óta nem javult, hanem lényegesen rosszabbodott a helyzet." Uo. 49.

Zavaró körülmények nélkül mutatják a további fejlődés mértékét, arányait és tendenciáját az 1960–1964 évek fejleményei. Amíg a városok megtartották a legutolsó népszámlálási időszakban mutatott növekedési ütemüket, – sőt Budapest évi 1,2%-os tényleges szaporodását 1,6%-ra növelte, a vidéki városok pedig változatlanul tartották a 2,1% átlagot – addig a falvak lakossága – első ízben – valóságosan fogyásnak indult. Ennek oka nemcsak a növekvő mértékű elvándorlás, hanem a falusi népszaporodás katasztrofális alakulása az utóbbi években. A város most már nemcsak a falu egész természetes szaporulatát abszorbeálja, de népességi állományát is kikezdi, vagyis napjainkban általánosságban is megkezdődött a magyar falu tényleges elnéptelenedésének folyamata.[122]

Ugyanő az aprófalvak kitettségét külön is kiemeli:

A falusi települések nagyságrendi csoportjainak vizsgálata azt bizonyítja, hogy a falvak népességszáma és az elvándorlás mértéke között – csoportszinten – negatív korreláció áll fenn. Vagyis a kisebb falvak kategóriáiban növekszik a csökkenő népességű települések aránya.[123]

Enyedi György is jelzi, hogy 1945 után a falusi társadalom átalakulása mélyebb, mint a városié, időben pedig rendkívül gyors.[124] „1960–1970 között például az 500 lakosúnál kisebb falvak népességüknek 13%-át, az 500–1000 lakosúak népességük 8,1%-át, a 3–5000 lakosúak népességük 2%-át veszítették el."[125] A munkaképes és termékeny korú népesség elvándorlása miatt a hatvanas évek közepétől a városokban nagyobb a természetes szaporodás értéke, mint a községekben. „1970-ben pl. 37%-kal volt már alacsonyabb a községi szaporodási arány, mint a városoké."[126] Másként: „1930 óta a községekben 70%-kal, a városokban csak 20%-kal csökkent a természetes szaporodás aránya. A falusi születésszám csökkenésének fontos motívuma a kisárutermelő paraszti gazdaságok eltűnése, amelyek egész létüket a családi munkaerő hasznosítására alapozták."[127] Enyedi a falvakat a kollektivizálással ért traumát is nevesíti: „A falusi elvándorlásnak vannak gazdaságon kívüli okai is. Az 1950-es évek agrárpolitikája, majd az 1959–1961 közötti kollektivizálás megrázkódtatásai tulajdonképpen *pszichológiai elvándorlást* is okoztak a falvakból."[128]

Elnéptelenedéssel fenyegető ütemű népességfogyás elsősorban az apró- és törpefalvakban jegyezhető fel. [...] Ezek aránya nem jelentéktelen: a magyar községek kereken felének kevesebb mint 1000 lakosa van, s e településkategóriában mintegy háromnegyed millió ember él. 1970–1976 között az aprófalvak lakossága 13,8%-kal, a törpefalvaké 20,8%-kal csökkent. A törpefalvakban a csökkenés tetemes és gyorsuló ütemű. [...] Növeli a problémát e települések földrajzi koncentráltsága: 85%-uk 6 megyében (Borsod-Abaúj-Zemplén, Baranya, Somogy, Vas, Veszprém és Zala) található: e megyékben tehát *regionális léptékű* elnéptelenedés is bekövetkezhet.[129]

[122] Kerék 1966, 128.
[123] Kerék 1966, 131.
[124] Enyedi 1980, 32–33.
[125] Enyedi 1980, 35.
[126] Enyedi 1980, 36.
[127] Enyedi 1980, 38.
[128] Enyedi 1980, 40. Kiemelés tőlem – *H. G. K.*
[129] Barta–Enyedi 1981, 22. Kiemelés az eredetiben.

Kerék Mihály másfél évtizeddel korábbi írása összegzésében e tragikus következésű tendenciák következményeit, korrekciójuk lehetséges feltételeit is számba veszi.

1. Mezőgazdasági termelésünk jelenlegi színvonala mellett az agrárnépesség magasnak tűnő aránya nem túlzott. Az emberek nem azért szöknek el a mezőgazdaságból, mert feleslegesek, hanem mert rossz a jövedelmezősége és egyáltalán erősen gyengül ennek a termelési ágnak a vonzóereje. Ilyent a nagyüzem önmagában nem tud kifejteni, ha vitathatatlan előnyei nem érvényesülnek. Termelőszövetkezeti gazdaságaink fejlődése, konszolidációja lassú folyamatnak ígérkezik, miközben kénytelen visszatérni bizonyos kisüzemi módszerekhez. Mindez oda vezet, hogy a termelés munkaerő szükséglete csak mérsékelten csökken s távolról sem olyan mértékben, ahogy ezt a nagyüzemi struktúra indokolná.
2. Az agrárkeresők összetétele rendkívül kedvezőtlen. A keresők legnagyobb része nem teljes értékű munkaerő. A nagyüzemek túlnyomólag idős férfiaknak és a nőknek a munkájára kénytelenek támaszkodni. Ezekből természetesen több kell, ami azután meg is mutatkozik a keresők magas arányszámában. A termelés rendkívül megsínyli ezeket a munkaerőviszonyokat. A még nagyobb baj csak azért nem következett be, mert a „kétlakiság" lehetővé teszi a nők helyben maradását és termelőszövetkezeti munkáját, sőt az ingázó férfimunkaerők időleges részvételét a háztáji termelésben, s nemritkán a termelőszövetkezetekben is (részes művelés).
3. Népszaporodásunk aggasztó csökkenése a mezőgazdaság jövőbeli munkaerő-ellátását teszi problematikussá. Minél több fiatal munkaerő vándorol el, ez a gond annál sötétebb. Az utánpótlás kedvezőtlen kilátásai miatt tehát az agrárnépesség tartalékaival nagyon elővigyázatosan szabad csak gazdálkodni.[130]

Utóbbira a kollektivizálás utáni agráriumról az egyik első agrárközgazdasági összefoglalót író Kulcsár Viktor is rámutat: az elvándorlás miatt

[...] nemcsak a jelenlegi munkaképes korú mezőgazdasági keresők száma csökken, hanem ezek gyermekeinek elvándorlása útján a mezőgazdasági jellegű területek munkaerőforrásainak jövőbeli utánpótlása is leszűkül. [...]
Az adatok részletesebb vizsgálata tehát azt bizonyítja, *hogy a mezőgazdasági jellegű megyékben a munkaerőforrás szűkülésének legfőbb tényezője a népesség elvándorlása.* [...]
Általános tendenciaként figyelhető meg a megyék közötti vándorlások vizsgálatánál, *hogy a vándorlás iránya az iparilag kevéssé fejlett, mezőgazdasági jellegű megyékből az ipari megyék felé mutat.*[131] *(19. táblázat)*

19. táblázat. **Néhány alföldi város népességszámának változása**

Város	A város gazdasági jellege 1965	Tényleges szaporodás, illetve fogyás (1961–1965)
Csongrád	vegyes	–270
Hódmezővásárhely	vegyes	–424
Kiskunfélegyháza	vegyes	+174
Kiskunhalas	vegyes	+1595
Nagykőrös	ipari	–124

[130] Kerék 1966, 134–135.
[131] Kulcsár 1969, 112, 103. Kiemelés az eredetiben.

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 2.

Város	A város gazdasági jellege 1965	Tényleges szaporodás, illetve fogyás (1961–1965)
Szentes	vegyes	+454
Törökszentmiklós	vegyes	–443
Hajdúböszörmény	mezőgazdasági	–1425
Hajdúnánás	mezőgazdasági	–1099
Hajdúszoboszló	mezőgazdasági	+698
Karcag	mezőgazdasági	–1107
Kisújszállás	mezőgazdasági	–707
Makó	mezőgazdasági	–823
Mezőtúr	mezőgazdasági	–1163
Túrkeve	mezőgazdasági	–1049

Forrás: Kulcsár 1969, 179.

Zárásképpen megállapíthatjuk, hogy a hatvanas évek, a mottóban idézett panaszt igazolóan, valóban nem tekinthető önálló, s főleg nem pozitív hozadékú korszaknak a hazai vidéki társadalom életében, sokkal inkább a hosszú ötvenes évek folytatása. Ez akkor is így van, ha a korábbi direkt erőszakot az elnyomás látens formái váltották fel. 1948 után az évek múlása egyre inkább visszaigazolta a falusi társadalom mobilisabb része számára, hogy csak a településhálózat más szintjén és/vagy ipari keresetmód mellett tud boldogulni. Annyiban tekinthetjük az 1962, a párt VIII. kongresszusa – amikor is a kollektivizálást követően deklarálták a szocializmus alapjainak lerakását – és az 1971, az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció (OTK) közötti szűk évtizedet önálló korszaknak, hogy míg az ötvenes években a hatósági-karhatalmi erőszak közvetítette a pártállami vidékpolitikát, a hetvenes években pedig az OTK révén immár formalizált keretek között zajlott a vidék számára hátrányos fejlesztéspolitika, addig a hatvanas években különleges, de egyértelmű üzenetet hordozó jelentőséget kapott a társadalombiztosításba beépített hátrányos megkülönböztetés.[132] Másként: míg az ötvenes években ki-ki egyénileg is szó szerint a bőrén is érezhette az osztályharc következményeit, a következő évtizedben szofisztikáltabb, kevésbé direkt módon folytatódott a vidék erőforrásainak kizsákmányolása, de továbbra is jellemező maradt, hogy mindez az egyes állampolgárok szintjén is zajlott. A hetvenes évekre az állampolgári egyenjogúsítás formálisan révbe ért ugyan, de az OTK által fémjelzetten ekkor vált legmerevebbé a vidékpolitika, amely döntött a településkategóriák-

[132] Vö. „A kétségtelen eredmények ellenére a nyugdíjrendszer hiányosságai, fogyatékosságai a tagok szociális ellátásán kívül a mezőgazdasági termelőszövetkezetek munkaerő-ellátásában is éreztette hatását. Az öregkori ellátás kevésbé kedvező volta – egyéb tényezők mellett [sic!] – hatással volt a fiatalokra, hozzájárult a szakképzett munkaerő elvándorlásához, a vidéken maradó fiatalság nagy része pedig nem tsz-tagságra, hanem munkaviszony létesítésére törekedett." *Szociálpolitikánk* 1969, 67.

hoz rendelt boldogulási utak megnyitásáról vagy éppen teljes ellehetetlenítéséről.[133] A nyolcvanas évekre ugyan legalább elvben felismerték, hogy nem a kívánt irányba vezetnek a beindított folyamatok (vö. az OTK hatályon kívül helyezése 1984-től), de a rendszer döntéshozatalában megnyilvánuló tehetetlenségi nyomaték, s nem utolsósorban a már leplezhetetlenül felszínre törő gazdasági válság megakadályozta, hogy érdemi ellenlépések történjenek.

A most vizsgált dimenziók továbbiakkal is kiegészíthetők lennének. Feltárandó még a vidéken magasabb összegű közműdíjak kérdése, a sikeres téeszek növekedésének korlátozása a tekintetben, hogy ők a termelő vállalatokkal szemben nem kaphattak önálló külkereskedelmi jogot, a csak a községekben élőkre kivetett községfejlesztési hozzájárulás mértéke, a diszkriminatív léptékű lóadó, a 160 fő/hektár alatti népsűrűségnél elrendelt teljes közművesítési tilalom, továbbá az aprófalvakra és tanyákra vonatkozó építési tilalom gyakorlata és mindezeknek a most tárgyaltakkal együtt ható következményei.

Felhasznált irodalom

Abonyi Géza 1967: *A magyar társadalombiztosítás alapvető szabályai.* Budapest, Táncsics Kiadó.

Balogh Gábor–Szűcs László 1990: *Társadalom biztosítás nélkül. TB-szindrómák.* Budapest, Magvető Kiadó.

Barta Györgyi 1991: Az ipar szerepe a „szocialista" gazdaság- és területfejlesztési politikában. *Tér és Társadalom,* 1991 (5) 4. 37–50.

Barta Györgyi 2002: *A magyar ipar területi folyamatai 1945–2000.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

Barta Györgyi–Enyedi György 1981: *Iparosodás és a falu átalakulása.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (Iparosodó mezőgazdaság).

Belényi Gyula 1996: *Az alföldi városok és a településpolitika (1945–1963).* Szeged, Csongrád Megyei Levéltár (Dél-alföldi évszázadok, 7).

Beluszky Pál 2003: *Magyarország településföldrajza. Általános rész.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

Berend T. Iván 1983: *Gazdasági útkeresés 1956–1965. A szocialista gazdaság magyarországi modelljének történetéhez.* Budapest, Magvető Könyvkiadó.

Botos József 1998: *A magyar társadalombiztosítás kialakulása és fejlődése.* Budapest, PPKE JÁK.

Crafts, Nicholas–Toniolo, Gianni 2010: Aggregate growth, 1950–2005. In Broadberry, Stephen–H. O'Rourke, Kevin (szerk.): *The Cambridge Economic History of Modern Europe.* II. *1870 to the Present.* Cambridge, Cambridge University Press, 296–332. (ebook 2013)

Csikós-Nagy Béla, dr. 1966: *Szocialista árelmélet és árpolitika.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Csizmadia Ernő–Wirth Ádám–Zsarnóczai Sándor 1964: A falu politikai viszonyainak és a parasztság politikai tudatának vizsgálatáról. In Zsarnóczai Sándor (szerk.): *Tanulmányok a mai faluról.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 219–247.

Enyedi György 1980: *Falvaink sorsa.* Budapest, Magvető Könyvkiadó.

Féja Géza 1961: Sárköz tája. In Meggyesi János (szerk.): *Hazai kis tükör. Magyar írók országjárása 1960-ban.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 78–116.

[133] A szociológia már a hatvanas–hetvenes évek fordulóján rámutatott az oktatás révén történő mobilitási lehetőségek bezárulására: „Sok tény arra mutat, hogy az új struktúra jelentősen meghatározza a gyermekek pályaválasztását, vagyis leszűkíti az ún. intergenerációs mobilitás lehetőségét." Hegedűs 1970, 66.

Germuska Pál 2004: *Indusztria bűvöletében. Fejlesztéspolitika és a szocialista városok.* Budapest, 1956-os Intézet.
Germuska Pál 2010: Egy harmonikusan fejlett város. Szombathely szerepe az állami terület- és településfejlesztési politikában és az iparosítási programokban 1949–1985. In Valuch Tibor (szerk.): *Fejezetek Szombathely legújabb kori történetéből.* Szombathely, Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata. 20–84.
Germuska Pál 2012: Szocialista csoda? Magyar iparfejlesztési politika és gazdasági növekedés, 1950–1975. *Századok,* 2012 (146) 1. 47–78.
Germuska 2014a: *A magyar középgépipar. Hadiipar és haditechnikai termelés Magyarországon 1945 és 1980 között.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Argumentum Kiadó.
Germuska Pál 2014b: Elvesztegetett fél évtized. Gazdasági válság és válságkezelés Magyarországon, 1973–1979. *Aetas,* 2014 (29) 4. 125–144.
Hegedűs András 1970: *Változó világ.* Budapest, Akadémiai Kiadó (Szociológiai Tanulmányok, 9).
Horváth Gergely Krisztián 2019: „Kétségbeesésemben írtam". Kuláküldözés – kollektivizálás – elvándorlás a Kádár-korszak szociográfiáiban. In Galambos István–Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Magyar dúlás. Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról.* Budapest, MTA BTK–NEB (Magyar vidék a 20. században, 4), 183–219.
Houpt, Stefan–Lains, Pedro–Schön, Lennart 2010: Sectoral developments, 1945–2000. In Broadberry, Stephen–H. O'Rourke, Kevin (szerk.): *The Cambridge Economic History of Modern Europe.* II. *1870 to the Present.* Cambridge, Cambridge University Press, 333–359. (ebook 2013)
Huszár István et al. é. n. [1969]: *Az életszínvonal alakulása Magyarországon.* (Belső használatra). H. n. [Budapest], K. n. [Kossuth Könyvkiadó].
Ipari adatok 1967. I. negyedév. Budapest, KSH (Statisztikai Időszaki Közlemények, 102).
Jásdi István 2018: *Mi maradunk!* Budapest, Jaffa Kiadó.
Kerék Mihály 1966: Településeink a vándormozgalomban. *Településtudományi Közlemények,* 1966 (18) 127–135.
Ö. Kovács József 2019: A földosztástól a magyar paraszti társadalom felszámolásáig. In Galambos István–Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Magyar dúlás. Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról.* Budapest, MTA BTK–NEB (Magyar vidék a 20. században, 4). 13–27.
Kulcsár Viktor, dr. 1969: *A magyar mezőgazdaság területi kérdései.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
Magyar Közlöny, 1963. április 5. 22. sz.
Mezőgazdasági adatok 1967. I. negyedév. Budapest, KSH (Statisztikai Időszaki Közlemények, 101).
Mocsár Gábor 1967: *Nálunk vidéken...* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
Moldova György 1974: *Az Őrség panasza.* Budapest, Magvető Kiadó.
M. St. Zsk. 1950–1970: *Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1950–1970.* Budapest, KSH.
Munkaügyi kislexikon 1976: Józsa Ödön (főszerk.): *Munkaügyi kislexikon.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
A népgazdaság 1970: *A népgazdaság irányítási rendszere.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
N. n. [1968]: *A jövedelmek és a fogyasztás területi differenciái és ezek változási tendenciái.* I. 1. téma, témafelelős: Barabás Miklós. „A termelőerők területi elhelyezésének kérdései" távlati tervezési bizottság. H. n., K. n. (KSH) (stencilezett kézirat).
N. n. é. n.: *A társadalombiztosítás négy évtizede. 1945–1985.* Budapest, Országos Társadalombiztosítási Főigazgatóság–Népszava.
Rainer M. János 2004: A „hatvanas évek" Magyarországon. (Politika)történeti közelítések. In Rainer M. János (szerk.): *„Hatvanas évek" Magyarországon.* Budapest, 1956-os Intézet. 11–30.
Rainer M. János 2010: *A Kádár-korszak 1956–1989.* Budapest, Kossuth Kiadó. (Magyarország története, 22. Főszerk. Romsics Ignác).
Romány Pál 1998: Az Agrárpolitikai Tézisektől a Nemzeti Agrárprogramig. In Gunst Péter (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadulásától napjainkig.* Budapest, Napvilág Könyvkiadó. 345–437.
Stark Antal, dr. 1973: *Terv és valóság.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Szalai Erzsébet 1982: A reformfolyamat új szakasza és a nagyvállalatok. *Valóság,* 1982 (25) 5. 23–35.
Szociálpolitikánk 1969: *Szociálpolitikánk két évtizede.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó–Táncsics Könyvkiadó.
Tb-kézikönyv 1968: dr. Abonyi Géza–dr. Csernyánszky Imre–dr. Ernst László–Miklós János: *Társadalombiztosítási kézikönyv.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
Tomka Béla 2009a: A „hatvanas évek" a magyar történelemben: összehasonlítások tanulságai. In Halmos Károly–Klement Judit–Pogány Ágnes–Tomka Béla (szerk.): *A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére.* Budapest, Századvég Kiadó. 552–560.
Tomka Béla 2009b: *Európa társadalomtörténete a 20. században.* Budapest, Osiris Kiadó.
Tomka Béla 2012: Szociálpolitika Magyarországon a Kádár-rendszer időszakában: intézmények, funkciók és szakaszok. *Múltunk,* 2012 (57) 1–2. 27–49.
Vági Gábor 1975: „Mit ér" egy község? „Mit ér" egy megye? (A tanácsi fejlesztések intézményi szerkezetéről). *Közgazdasági Szemle,* 1975 (22) 7–8. 882– 898.
Valuch Tibor 2003: „Községünkben nagy előrehaladást értünk el a szocializmus építése terén". A történeti parasztság és az életmód változásai Magyarországon a hatvanas években. In Rainer M. János (szerk.): *Múlt századi hétköznapok. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakából.* Budapest, 1956-os Intézet. 129–176.
Varga Zsuzsanna 2004: Illúziók és realitások az új gazdasági mechanizmus történetében. In Rainer M. János (szerk.): *„Hatvanas évek" Magyarországon.* Budapest, 1956-os Intézet. 99–125.
Varga Zsuzsanna 2009: „Földindulás után". A hatalom és a parasztság Magyarországon az 1960-as évek első felében. *Történelmi Szemle,* 2009 2. 231–258.
Varga Zsuzsanna 2018a: Új megközelítéssel a szocialista mezőgazdaság történetéhez. In Juhász József–Szvák Gyula (szerk.): *Tertium datur. Írások Krausz Tamás 70. születésnapjára.* Budapest, Russica Pannonicana (Ruszisztikai Könyvek, XLIV). 203–213.
Varga Zsuzsanna 2018b: Az Új Gazdasági Mechanizmus elfeledett sikertörténete: a termelőszövetkezeti szektor. *Betekintő,* 2018/2. 1–11.
M. Venyige Júlia 1966: Gondolatok a falusi lakosság elvándorlásáról. *Alföld,* 1966/4. 48–53.
Vincze Miklós 1971: *Árak, adók, támogatások a gazdaságirányítás reformja után.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Ö. KOVÁCS JÓZSEF

A téeszneurózisról

„Gyenge" téeszek és földügyek a kollektivizált vidéki Magyarországon

„Ezt nekünk nem a szél fújta, nem davaj föld. Itt a két kezükkel kaparták össze. Mi is el tudtuk volna pocsékolni."[1]

Témánk túlmutat a már sok részletében feltárt kollektivizálás közvetlen erőszaktörténetein. A régebbi korok történetkutatói megfigyelése szerint egy-egy időszak krónikájában többször van szó szenvedésről, mint boldogságról.[2] Ebben a tekintetben a kollektivizálás története sem mutat eltérést. Kérdés, hogy a kollektivizált, feldúlt falvak világát miként lehet életszerű közelségbe hozni. Elismerve, hogy a mindenkori aktuális jelen lehetséges módon örömteli megélése is természetes antropológiai jellemzőnek számít, az utókor kutatójának azonban egy politikai diktatúra esetében mégis inkább a kereteket, sorsfordító tényezőket kell sorra vennie.

A hagyományos parasztság tömeges felszámolása után is beszélhetünk mezőgazdaságban dolgozó parasztságról, de alapvetően megváltozott miliőben. Más mennyiségi és minőségi szempontok alapján meghatározható generációkról van már szó a sokak által sikeres ágazatnak tartott agrárvilágban. A kollektivizálás közvetlen hatásainak, kortársi reakcióinak és tapasztalatának számbavételére eddig kevesebb figyelmet fordítottunk.[3] Az akkori helyzet múlt- és jövőképei mind az egyéni, mind pedig összességében a kollektív viselkedésformákat, az alkalmazkodó ellenállási módokat alapvetően befolyásolták. A falvakban maradtaknak '56 leverése után egy újabb vereséget kellett elviselniük. A kollektivizálás elleni nyílt és rejtett lázadásaik állami elfojtása után a régi-új diktatúr*ában* kellett megtalálniuk életük értelmét. Az előbb megfogalmazottakkal csupán utaltunk az ekkori történeti szituációk lehetséges értelmezési lehetőségeire. Ebben a tanulmányban a történeti forrásaink faggatása során elsősorban hivatali, párt és államhatósági dokumentációban megjelenő olyan szabályszerűségeket kerestünk, amelyek meglátásunk szerint rámutatnak a meghatározó történelem- és társadalomformáló tényezőkre.[4]

---

[1] Tabdi községből írt levélrészlet, amelyet a *Szabad Föld* szerkesztősége kivonatolt a KB-nek küldött jelentésében, 1960 januárja–februárja. MNL OL, M-KS-288. f. 28. cs. 21. ő. e. 1960. 139–141.

[2] Huizinga 1979, 29. A mindennapi örömök történeti kérdéskörére: Apor 2008.

[3] Az ezzel kapcsolatos kutatási feladatokra is lásd Valuch 2003a és Valuch 2003b. A kortársi, az öncenzúrát is tükröző szociográfiai művek elemzésére lásd Horváth 2019. A kollektivizált vidéki miliőkről olvashatunk elemzéseket az Erdélyben élő Oláh Sándortól és Gagyi Józseftől, lásd például Oláh 2019; Gagyi 2017. A levéltári adatok tematikus vizsgálatára és ugyanezen időszak emlékezettörténeteire lásd Káli 2019; Czetz 2015; Ritter 2019; Szulovszky 2019.

[4] A kézirat lezárásakor jelent meg a kérdéskörrel más szempontból foglalkozó publikáció: Varga 2019.

A kollektivizálás utáni időszak szereplőire is igaz az, hogy a múltra vonatkozó, nyilvánvalón elnyomott tapasztalati emlékképek és jövőbeli elvárások, tervek, stratégiák határozhatták meg a cselekvéseket.[5] A kollektivizálás azonos hatásai a lokális és regionális különbségekkel szemben erősebbek voltak. Számos olyan forrásrészletet találhatunk, amelyek az előbbi állítást igazolják. Mindezek szemléletesen érzékeltetik a kortársi tapasztalatokat: a sorsfordítás utáni alkoholmámorba süllyedőket vagy a városokba menekülőket; a papíron téeszként regisztrált, ám valójában létre sem jött termelési és szövetkezési formákat.[6]

A történeti értelmezésnek megfelelően a kortársi és a mai tudásunk szerint mérlegelhetjük azt, hogy mit értünk téeszneurózison.[7] Alkalmazhatjuk mindazokat az elméleti, társadalomkutatói magyarázatokat, amelyek a konfliktusokkal foglalkoznak, hiszen az alapvető kiindulópontunk egy súlyos konfliktushelyzet meghatározó tényezőinek megnevezése és hatásuk elemzése. A konfliktusok önmagukban, szinte laboratóriumi körülmények között mutatják meg a jelenségeket. Itt is hangsúlyoznunk kell, hogy a kollektivizálást, az egyéni parasztgazdaságok erőszakos felszámolását olyan társadalomtörténeti eseménynek tartjuk, amely egyszerre volt traumatikus sorsfordítás, nagy társadalmi tömböt érintett és hosszú távú struktúraváltoztató jelentősége lett.[8]

Röviden utalnunk kell a történeti forrásaink nyelvi kódjaira, egyáltalán a kommunista diktatúra lényeget elfedő kifejezéseinek szívós továbbélésére. Az életszerű logikai szálak megtalálása révén persze még világosabb, hogy a „kettős színpad", a „kettős dialógus" felállítása itt is az alapvető célt, a tényleges történések leplezését szolgálta.[9]

Vessünk egy pillantást a szövetkezet kifejezés tartalmi jegyeire. Főként a nyugati világban, és a második világháború előtti Magyarországon is a szövetkezetek valójában az egyéni magántulajdon védelmére és a közös érdekérvényesítés céljából alakultak meg. A keleti, szovjet típusúak a szövetkezet nevet szintén használták, azonban ennek keretei között ténylegesen éppen a magántulajdont vették el.[10] A kolhozok valójában egy oroszlántársasághoz hasonlíthatók.[11]

Disszonáns, rendkívüli feszültségekkel teli helyzeteket láthatunk, ami arra figyelmeztetheti a kutatót, hogy ezen traumatikus jelenségekkel és következményekkel a kortársaknak együtt kellett élniük. Ahogy majd érzékelhetjük, a kollektivizálásban érintett kortársak kényszerű attitűdváltáson mentek keresztül, ami egyben a disszonanciacsökkentés, a feszültségoldás egyik eszköze. A közép-kelet-európai kollektivizálás történetében dr. Juhász Pál pszichiáter és kollégáinak debreceni egyetemi kutatócsoportja kiemelkedő érzékenységgel és igen korán reagált a téeszneurózisra. Juhász Pál 1965-ben a kényszerűen fésült hivatalos fogalomhasználat ellenére egy „kelet-magyarországi falu", az akkor nem megnevezhető Csengersima háztartásainak évekig tartó (az alkoholfogyasztástól a mentális állapotig terjedő) vizsgálata révén tett máig hatóan fontos megállapításokat.[12] Ezt a kutatási eredményt tekintetbe véve mi itt elsősorban levéltári források alapján nevezünk meg további olyan tényezőket, amelyek a téeszneurózis gyűjtőfogalmához is tartoznak.

Mindezek előtt azonban röviden foglaljuk össze, hogy a parasztcsaládok helyben maradó tagjai milyen módon lettek hivatalosan téesztagok. A téesztagság indokai közé tartoztak az előremenekülés, a félelemből fakadó engedelmeskedés viselkedésformái, de a konkrét fizikai erőszak, a szó szerinti értelemben vett bepofozás is. Az említett három tényező együttesen képezte az alapkonfliktust.

Mit tapasztaltak a kortársak a kollektivizálás befejezéséig?

Ahhoz, hogy jól értsük a kollektivizálás után a falvakban maradtak és onnan eltávozók múltképeit, sorra kell vennünk a radikális változások, az identitástörés legfőbb tényezőit. Az alábbiakban a kollektivizálás befejezéséig megfigyelhető történések szerepelnek időrendben:[13]

- A Vörös Hadsereg jelenléte által biztosított 1945. évi földelkobzás és földosztás ellentmondásos társadalmi gyakorlata, amely lényegében megteremtette a háború végén a leplezett kommunista diktatúrát, amely 1948-ra leplezetlenné vált. Külön is meg kell említeni a kollektivizálási kampányt, az egyházi iskoláknak a pócspetri koncepciós perhez kötődő államosítását, ami a propaganda révén itthon és külföldön a magyar falu megszállásának szimbóluma lett.

[5] Koselleck 2003.

[6] Illusztratív példák: „A községek átszervezése után, télen nem indult el a közös tevékenység, s így a dolgozó parasztok többsége töprengett, ivott. A legtöbb községben nem volt meg az az erő, amely a kételyeket eloszlatta, a töprengést levezette volna. Pedig, mint ahogy az egyik tsz-tag megjegyezte: ők még »vigasztalásra« szorulnak." Információs jelentés, 1960. március 18. MNL OL, M-KS-288. f. 11. cs. 625. ő. e. 1–11; „a sikertelen év végi elszámolást sok termelőszövetkezetben (főleg az újakban) elsősorban a gyakorlatlan vezetés, a szakszerűtlen gazdálkodás, a nagymértékű beruházás, a túltervezett munkaegység, a munkaerőhiány és a tagok közötti ellentét okozta. […] Szóvá teszik a vezetők helytelen magatartását, önzését, kiskirálykodását, iszákosságát is. Hibáztatják őket ígérgetéseikért. Nem egyszer megjegyzik: […] úgy viselkednek, mint a régi földesurak, vagy az intézők […]. Nem mernek bírálni, félnek a retorzióktól. Ez az egyik oka annak, hogy a bíráló levelek sokszor névtelenek. A kivizsgálás pedig azt bizonyítja, hogy kevés kivételtől és a túlzásoktól eltekintve, megalapozottak." Magyar Rádió és Televízió szerkesztőségi jelentése, 1961 júniusa. MNL OL, M-KS-288. f. 28. cs. 1961. 2. ő. e. 198; „Még egyszer megkérjük a pártbizottságot, hogy tegyen olyan irányú intézkedést, hogy ezek a tsz-szövetkezetek jöjjenek vissza hozzánk dolgozni legalább addig, amíg a kezdet nehézségeit áthidaljuk." A Vas megyei Jánosháza 50 éven felüli tsz-tagjainak nevében írt levél a pártbizottságnak. Jánosháza, 1960. d. n. MNL VaML, MSZMP, 1. f. 2. 1960. 62. ő. e. Vaskeresztes, Pornóapáti nemzetiségi községek problémái, egyéb ir. 1002.

[7] Lásd Csikós 2019.

[8] Bővebben lásd Ö. Kovács 2012.

[9] Tischner 2000, 79–83.

[10] Kurucz 2012.

[11] Aiszóposz meséjében az oroszlánnal szövetkezés végén a zsákmány, az „oroszlánrész" az oroszláné.

[12] Juhász 1965; Juhász 1975.

[13] Lásd bővebben Ö. Kovács 2012; Ö. Kovács 2015; Ö. Kovács 2017.

- A parasztellenes állami politika részét képező gazdaelit kiiktatása, kriminalizálása (zaklatás, [agyon]verés, internálás, kivégzés, munkaszolgálat, kitelepítés).
- A további szovjetizálás révén, a kollektivizálási kampányban az egyéni gazdálkodási formák, az egyéni tulajdonformák korlátok közé kerültek, és a politikai tőkeformák váltak meghatározóvá.
- Tanyafelszámolási akciók, új „tanyaközségek" alakítása.
- Földelhagyás, elköltözés.
- Amit a kolhozok szervezése során az „új hatalom", a kommunisták ígértek, azt rendszerint nem tartották/nem tarthatták be. (A paraszti racionalitás szerint az ígéretek többsége eleve teljesíthetetlen volt.)
- A már évszázadok óta ismert uradalmi és uralmi formák, gyakorlatok éltek tovább, ahogyan ezt sajátos humorral is jellemezték (például: tszcs = tovább szolgáló cseléd).
- A „szocialista gazdaság" a pazarlás, a hozzá nem értés világát jelentette a többség számára.
- Minden kortársi szereplő tisztában volt azzal, hogy a hirdetett „önkéntességgel" szemben a belső gyarmatosítás, a terek elfoglalása csak erőszakkal lehetséges.
- 1956-ban a kolhozok többsége heteken belül feloszlott, amely történés önmagában is a kudarcpolitika kifejezője.
- Az 1958 és 1961 között végrehajtott utolsó kollektivizálási kampányban pszichikai nyomásgyakorlással, adminisztratív nyomással, kínzással kényszerítették a parasztságot hagyományos életmódja feladására.

A fentiekben vázolt állami erőszak és társadalmi reakciók egymásra hatásai eredményezték a hagyományos paraszti identitástörést.

A téesz mint társadalmi valóság a kollektivizálás befejezése után. Krízis és alkalmazkodó ellenállás

A kommunista politikai mítosz alapján kijelölt kolhozosítást sajátos „fejlesztési" projektként is értelmezhetjük, amely a kortársak előtt egyébként is így vált hivatalosan ismertté. Arról azonban a döntéshozók ekkor sem beszéltek a nyilvánosság előtt, hogy elvileg minden fejlesztési projektnek karakterisztikus jellemzője a bizonytalanság, a mozgástér, a szervezeti keretek korlátai, a gyakran kiszámíthatatlan mellékhatások.[14] Másrészt a felülről, az állami erőszak által végrehajtott beavatkozás folyton beleütközik a lokálisan-regionálisan változó társadalmi korlátokba (a népesség-összetételtől a rezsimmel szembeni ellenállási formák hagyományaiig).[15] A téesztörténetek önmagukban is fontos jellemzőket mondanak el a Kádár-kori Magyarországról, hiszen a téeszek a falvakban a legfontosabb hivatalos munkahelyekké váltak. A gazdasági üzemforma mellett a téeszeknek politikai funkciói is voltak. A kolhozosítás látványos elutasítása ellenére ezek a nagyüzemek átalakított, domesztikált, sokszor a tagság saját képére formált társadalmiasodási magokká lettek a magyar falusi társadalomban. Az egyik kérdésünk most az, hogy a falvakban maradtak többségének hivatalos munkahelye mit kínált az 1960-as évek elején? Az mennyiben volt erőforrás, bizonyos értelemben „zsákmányszerző" hely, kikényszerített miliő, amelyben ki-ki esetleg megtalálhatta a saját hasznát is, vagy éppen a téesz létezése lökte ki véglegesen a faluból.

A kollektivizálás egyben azt is jelentette, hogy az agrárvilágban rendszerszinten elfogadottá vált a „gyenge téeszek" hálózata. A következőkben ezzel a jelenséggel ismerkedünk meg.

[14] Mike–Szepesi–Ungvári–Kaderják 2014, 34. Az állami projektekre, kiemelten a kommunista típusúra lásd Scott 1998.

„Gyenge téeszek"

A hivatalos szómágia alapján „gyenge termelőszövetkezeteknek" nevezték az alapvető problémákkal küzdő üzemformákat.[16] A kollektivizálás befejező éveiben a téeszek számának papíron rögzített számnövekedésével messze nem tartott lépést az árutermelési arányuk, hiszen az 1959-ben 48%, 1960-ban 46%, míg 1961-ben 41% volt. A további belső szerkezeti problémákra az *1. táblázat* adatai is fényt vetnek.

1. táblázat. **Az árutermelés és a rövid lejáratú hiteligények alakulása a téeszekben 1959–1961**

	1959 M Ft	1960 M Ft	1961 M Ft
Az árutermelés értéke	3983	7011	7194
Befejezetlen termelés	1110	2131	3747
Összes	5093	9142	10 941
Folyósított rövid lejáratú hitel	1571	4664	5958
Rövid lejáratú hitel az árutermelés százalékában	31%	51%	54%

Forrás: Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MNL OL, M-KS-288. f. 28. cs. 1962. 4. ő. e. 7.

[15] Bessel–Jessen 1996; Scott 1985; Scott 1996.

[16] Általánosan megállapítható, hogy az 1950-es évek végén a termelési érték mellett az állóvagyon (föld és eszközállomány) nagysága, a tagok száma, a forgóeszköz nagysága voltak a döntő tényezők a téeszek besorolásánál. Például 1963-ban már nagyobb hangsúlyt kapott a termelési érték és a hozamérték, a hetvenes években tovább árnyalták a módszertant. (File 1964; Szerdahelyi–Udovecz 1973.) Arról, hogy a téeszek miként befolyásolták a népességmegtartó képességet és mekkora volt a kollektivizálás társadalmi ára, ezen kortársi statisztikai elemzésekben érthető módon kevésbé lehetett beszélni.

A téeszek ebben az időszakban (1959–1961) az egyébként mintegy négyszeresére növelt hitelfolyósítás ellenére is krízisben voltak. A téeszhálózaton belül külön problémakört képeztek a „gyenge gazdaságok", amelyeknek 1961-ben még külön 280 millió forint „középlejáratú üzemviteli hitelt" adtak. Ennek összege az 1960. évi egy szántóegységre jutó 29 forintról 1961-ben 39 forintra emelkedett.[17] A téeszek 1961-ben hivatalosan 265 millió forint mérleghiánnyal zártak. A hiány összege folyamatosan növekedett, amelynek közölt, becsült összege 1959-ben még csak 26,9 millió, 1960-ban 185 millió, 1961-ben 265 millió forintot tett ki. Erre a valójában felmérhetetlen összegre vonatkozóan jegyezték meg a jelentésírók, hogy „[s]zámításaink szerint 1959-ben a tényleges gazdálkodási hiány 102 millió, 1960-ban 221 millió, 1961-ben 351 millió Ft-ot tett ki, ami egy kh szántóegységre vetítve 37, 39, ill. 49 Ft-ot tett ki".[18]

Magyarországon az 1961. évi zárszámadások szerint a 4195 téesz közül hivatalosan 720 (17%) mérleghiányos volt, míg 780 (19%) az alacsony fokú gazdasági egységek közé tartozott.[19]

A nyilvántartott téesztagok 78,5%-a és mintegy 120 ezer családtag vett részt a kollektívnak nevezett munkában. Az előbbi, kozmetikázott számokból is érzékelhető, hogy az eredeti kollektivizálási válság ebben a vonatkozásban mit jelenthetett. Például azt, hogy a munkát elvégző tagoknak a második negyedévtől kezdve csak 41%-a kapott készpénzelőleget. A többi esedékes kifizetésről és juttatásról itt nem is szóltak.[20]

A kollektivizálás befejezése utáni krízis strukturális helyzetét még inkább érzékelteti, hogy „gazdaságilag gyenge termelőszövetkezetek 1959-ben a közös gazdálkodásba vont összes terület 16,2%-án, 1960-ban 22,8%-án és 1961-ben pedig 34,3%-án gazdálkodtak. Az ideiglenes kijelölés alapján a gyenge termelőszövetkezetek aránya 1962-ben ugyan már tovább nem emelkedett, de lényegében nem is csökkent."[21] *(1–4. térkép)*

[17] Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MNL OL, M-KS-288. f. 28. cs. 1962. 4. ő. e. 7.

[18] Nemzeti Bank-jelentés, 1962. április 16. MNL OL, M-KS-288. f. 28. cs. 1962. 4. ő. e. 8.

[19] Ezektől jelentősen különbözve, a kolhozformától nyilvánvalóan eltérve, egyfajta vállalkozásként kezdett el működni például négy megnevezett téesz: a túrkevei baromfikeltető és -nevelő, kötélgyártó; a karcagi baromfikeltető; a hajdúböszörményi pecsenyecsibe- és törzsbaromfi-nevelő, valamint a tatarházai baromfitelep. A négy üzem össztermelési értéke: 4 398 000 forint volt. A hajdúböszörményi ekkor veszteséges volt. A többiek a jövedelem 70%-át beruházásra fordították, 30%-ot a vállalkozásban részt vevő téeszeknek adtak. Külön kategóriát képezett például 24 halászati vállalkozás, valamint a földműves-szövetkezeten belül jegyzett 134 szőlő- és gyümölcstermesztő szövetkezet, igen tekintélyes, 36 ezres tagsággal. Tájékoztató jelentés a PB számára, 1962. április 26. MNL OL, M-KS-288. f. 28. cs. 1962. 4. ő. e. 51.

[20] Tájékoztató jelentés a PB számára, 1962. április 26. MNL OL, M-KS-288. f. 28. cs. 1962. 4. ő. e. 49–50.

[21] FM Tsz Üzemgazdasági Főosztály jelentése, 1963. február 22. MNL OL, M-KS-288. f. 28. cs. 1963. 10. ő. e. 78–84.

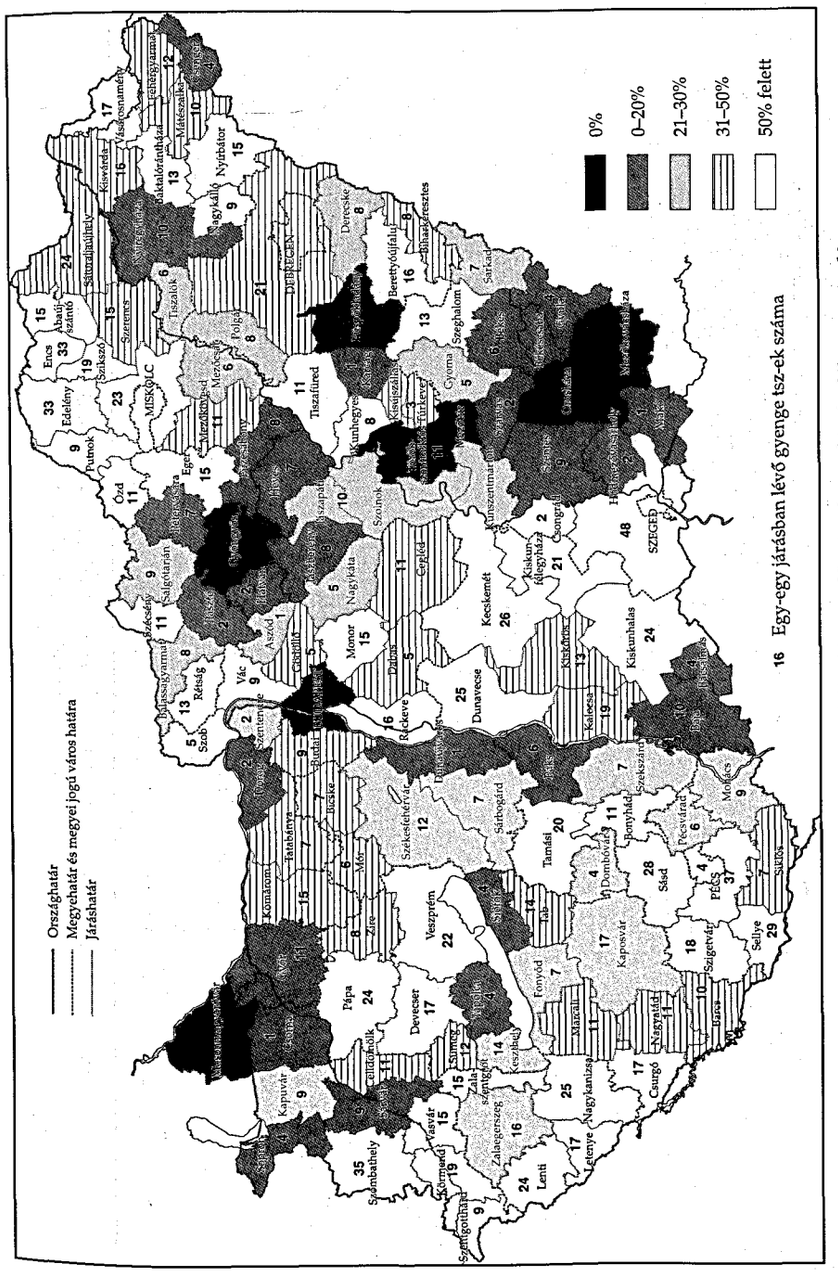

1. térkép. Az 1962-ben gyengén gazdálkodó termelőszövetkezetek százalékos megoszlása az 1961. évi zárszámadás adatai szerint

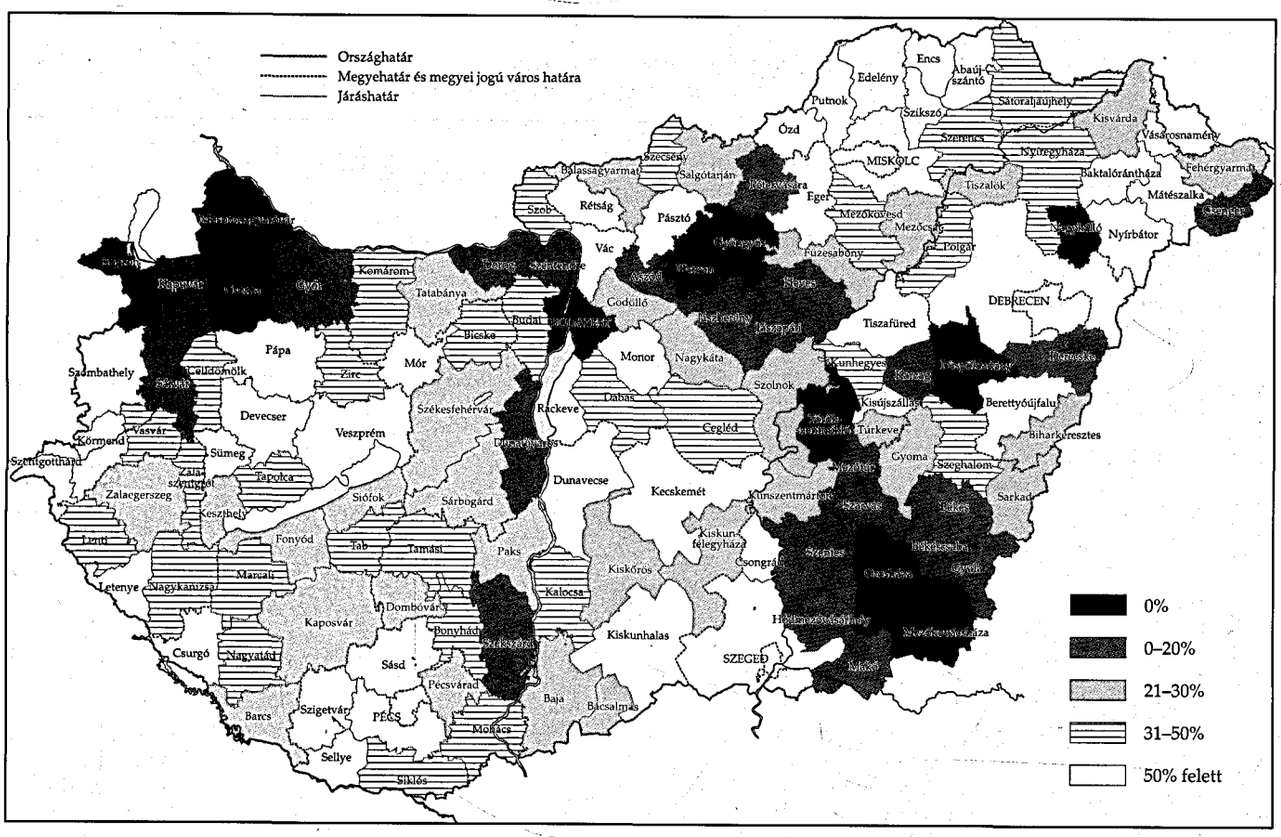

2. térkép. **Az 1962-ben gyengén gazdálkodó termelőszövetkezetek területének százalékos megoszlása az 1961. évi zárszámadás alapján**

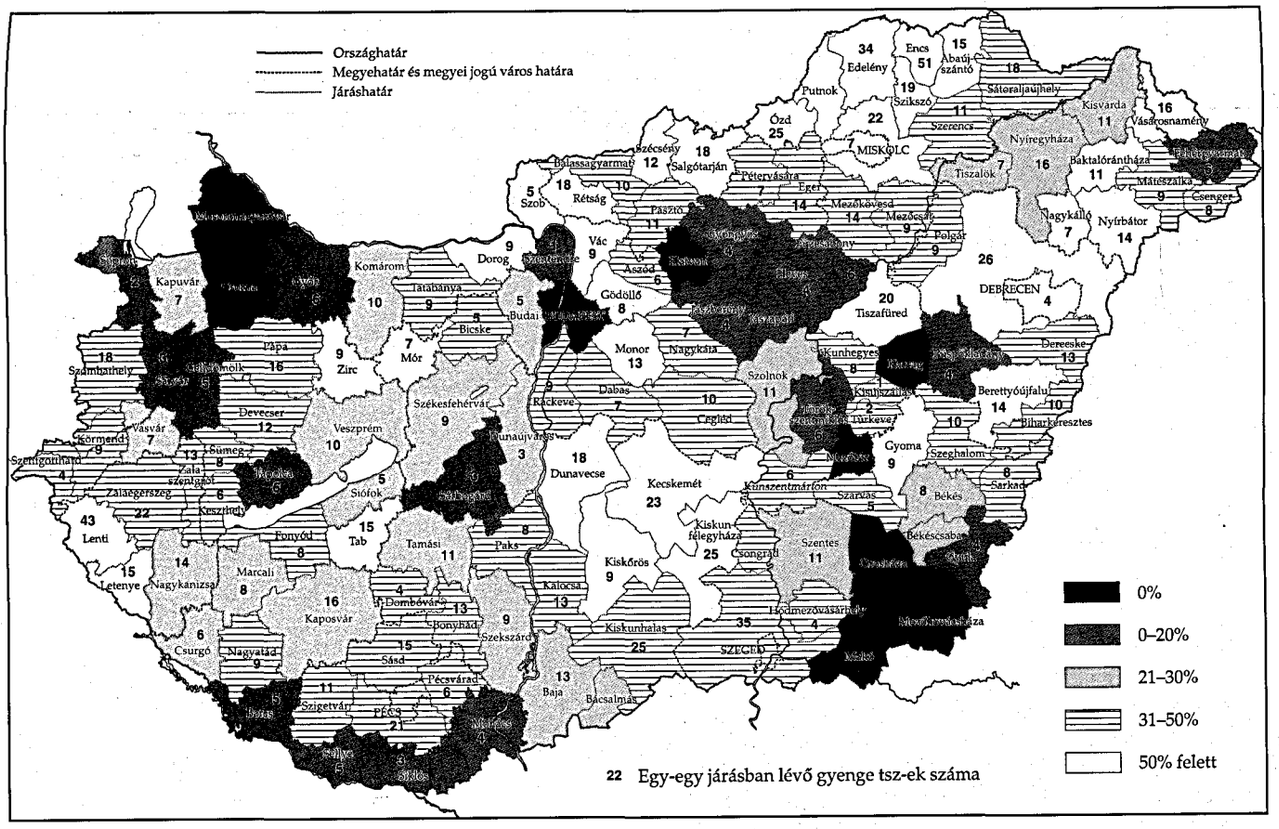

3. térkép. **A gyengén gazdálkodó termelőszövetkezetek százalékos megoszlása az 1962. évi IV. negyedévi tervfelmérés adatai szerint**

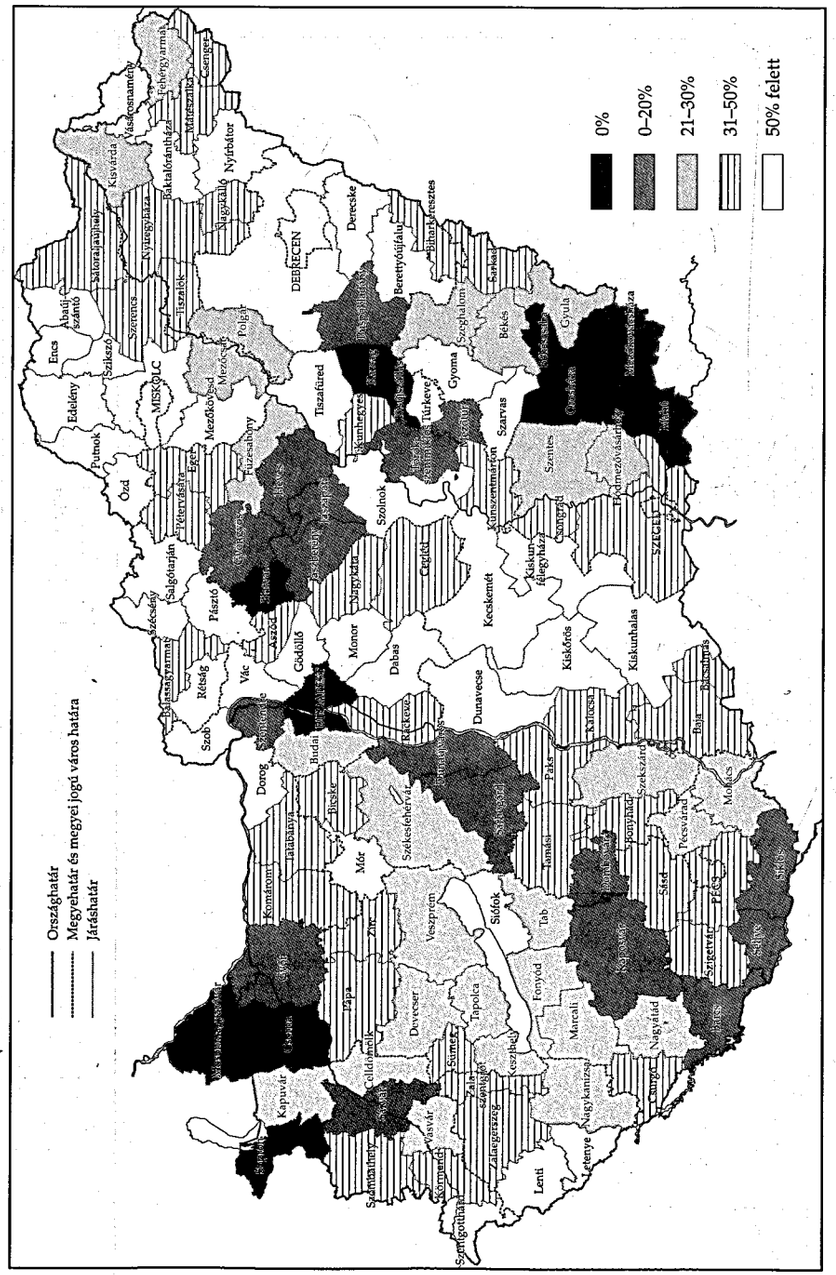

4. térkép. A gyengén gazdálkodó termelőszövetkezetek területének százalékos megoszlása az 1962. évi IV. negyedévi felmérés alapján

Az 1–4. térkép forrása: MNL OL, M-KS-288. f. 28. cs. 1963. 10. ő. e. 93–96.

Nem láthatunk bele részleteiben a minősítési kategóriák kialakításába, de a magyarországi téeszek több mint egyharmadának hivatalosan is „gyengévé" minősítése egyik fontos fokmérője a kollektivizálás hatásainak.[22] A belső jelentések gazdasági problémákról szóltak, valójában persze ez a megfogalmazás is inkább az ember formálta tényezőket, az állami erőszak hatására kialakult attitűdváltozást leplezte. Ugyanakkor nem meglepő módon, a korábbi évek propagandájával szemben a kollektivizálás befejezése után sokszor egészen tárgyilagosan összegezték a történések okait. Így például azt, hogy „sok termelőszövetkezetben kedvezőtlenek a természeti, közgazdasági és üzemi adottságok, valamint az utóbbi két aszályos év termésrontó hatása, de legfőképpen ezen termelőszövetkezetek szakvezetésének nem kielégítő színvonalú munkája".[23]

Mint olvashattuk, a „gyengének" minősített téeszek az ország szántóterületének 33,4%-án tevékenykedtek. Területi megoszlásuk különösképpen tanulságos: 1961-ben az ipari vonzáskörzetek közül Borsodban és Baranyában a papíron jegyzett téeszek több mint 50%-a minősült gyengének *(1. térkép)*.[24] A „kedvezőtlen" (30–50%) kategóriába sorolták a Vas, Veszprém, Zala, Bács, Hajdú, Pest és Szabolcs megyei téeszeket. Győr és Békés megyék téeszei az előzőkhöz képest jobb helyzetben voltak *(1–2. ábra, 2. táblázat)*.

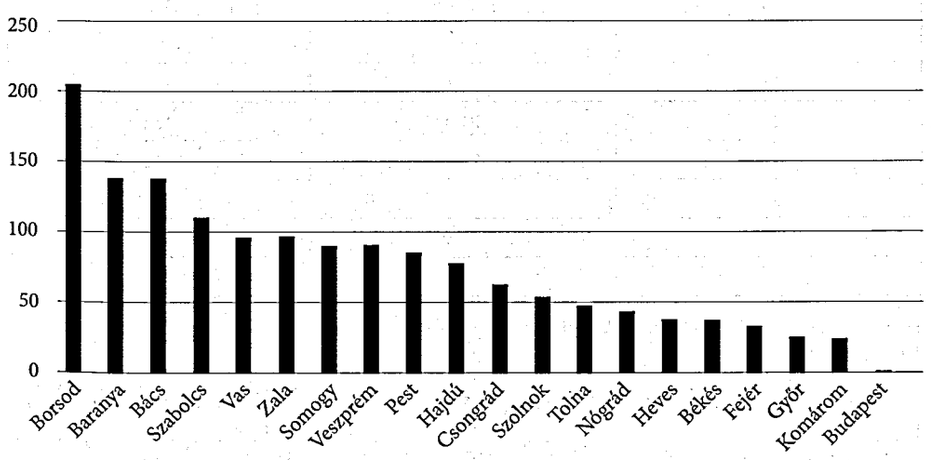

1. ábra. **A „gyenge" téeszek számának megyei sorrendje 1962-ben**

Forrás: MNL OL FM Tsz Üzemgazdasági Főosztály jelentése, 1963. február 22. 288. f. 28. cs. 1963. 10. ő. e. 6. tábla. 91.

[22] A korabeli adatfelvétel és -feldolgozás hibáit is tekintetbe kell venni. Mindezeket elsősorban további regionális feltárással lehet korrigálni.

[23] FM Tsz Üzemgazdasági Főosztály jelentése, 1963. február 22. MNL OL, M-KS-288. f. 28. cs. 1963. 10. ő. e. 78–84.

[24] FM Tsz Üzemgazdasági Főosztály jelentése, 1963. február 22. MNL OL, M-KS-288. f. 28. cs. 1963. 10. ő. e. 82.

2. táblázat. **A „gyenge" téeszek arányának megyei sorrendje 1962-ben**

Sorrend	Megye	%
1.	Győr	8,8
2.	Heves	21
3.	Békés	21,7
4.	Vas	24,3
5.	Fejér	24,8
6.	Szolnok	28,6
7.	Somogy	29,3
8.	Tolna	30,8
9.	Baranya	31,8
10.	Csongrád	32,3
11.	Veszprém	34
12.	Komárom	35,4
13.	Szabolcs	37,1
14.	Hajdú	40,1
15.	Pest	45,8
16.	Bács	46,1
17.	Zala	49,5
18.	Nógrád	51,5
19.	Borsod	57,4
Átlag		34,2

Forrás: MNL OL FM Tsz Üzemgazdasági Főosztály jelentése, 1963. február 22. M-KS-288. f. 28. cs. 1963. 10. ő. e. 6. tábla. 91.

Járási összevetésben még inkább kiugró volt a kollektivizálás kudarca a Borsod megyei Encsi (91,7% „gyenge"), a Baranya megyei Sellyei (80,5%) és a Pest megyei Váci járásban (81,8%).[25] Kiemelten is a kedvezőtlen természeti és közgazdasági adottságokkal magyarázták a problémákat Borsod, Nógrád és Zala esetében, ahol a lejtős, a talajerózió által sújtott, alkalmatlan területek aránya magas volt. A jelentésírók szerint sem lehet azonban megmagyarázni a Baranya megyei járási téeszek szervezetlenségét, hasonlóan a Pápai (51%), Nagykanizsai (44%), Monori (62%), Szombathelyi (57%) és a Tabi (44%) járások „gyenge" téeszeiéhez.[26]

[25] FM Tsz Üzemgazdasági Főosztály jelentése, 1963. február 22. MNL OL, M-KS-288. f. 28. cs. 1963. 10. ő. e. 78–84.

[26] FM Tsz Üzemgazdasági Főosztály jelentése, 1963. február 22. MNL OL, M-KS-288. f. 28. cs. 1963. 10. ő. e. 78–84.

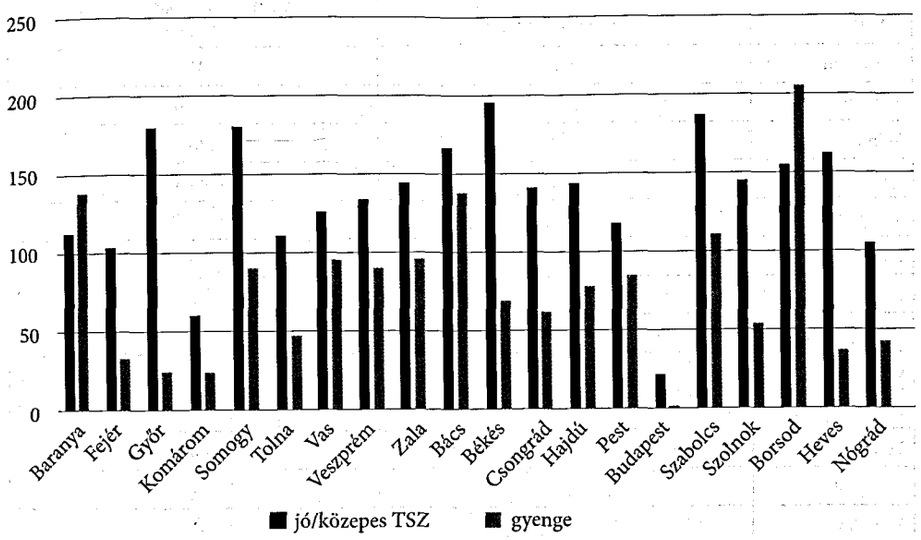

2. ábra. **„Jó/közepes és gyenge" téeszek megyei megoszlása 1962, db**

Forrás: MNL OL FM Tsz Üzemgazdasági Főosztály jelentése, 1963. február 22. M-KS-288. f. 28. cs. 1963. 10. ő. e. 5. tábla. 90.

Az állami döntéshozók 1959-től folyamatosan küldték vidékre a téeszvezetőket *(3. táblázat, 3–4. ábra)*. Állami forrásból 1959 és 1962 között 5900 fő számára különítettek el keretet. Több mint egynegyedük közben elhagyta a kijelölt téeszt, ami a fluktuációt is érzékelteti. Másrészt a kihelyezett szakvezetők mintegy 60%-a nem a gyenge üzemekbe került: „217 gyenge termelőszövetkezetben – az összes gyenge termelőszövetkezetek 14,5%-ában – egyáltalán nincsen szakember, elsősorban mezőgazdász. Legtöbb szakember nélküli gyenge termelőszövetkezet van Bács megyében (33), Baranya megyében (21), Borsod megyében (25), Vas megyében (18) és Zala megyében (14)."[27]

3. táblázat. **Az államilag támogatott vezetők megyei és budapesti számának megoszlása az eredeti (földrajzi tájegységek szerinti) besorolásban 1962-ben**

Megye	Államilag támogatott vezető	Közülük „gyenge" téeszben %-ban
Baranya	208	50,5
Fejér	155	29,0
Győr	156	27,6

[27] FM Tsz Üzemgazdasági Főosztály jelentése, 1963. február 22. MNL OL, M-KS-288. f. 28. cs. 1963. 10. ő. e. 78–84.

Megye	Államilag támogatott vezető	Közülük „gyenge" téeszben %-ban
Komárom	95	37,9
Somogy	206	46,6
Tolna	153	38,0
Vas	170	45,8
Veszprém	288	46,5
Zala	273	39,1
Bács	380	41,0
Békés	163	20,8
Csongrád	230	35,2
Hajdú	242	43,3
Pest	300	46,6
Budapest	7	–
Szabolcs	374	46,5
Szolnok	102	41,1
Borsod	361	46,2
Heves	177	21,4
Nógrád	150	29,3
Összesen	4190	36,6%

Forrás: MNL OL FM Tsz Üzemgazdasági Főosztály jelentése, 1963. február 22. 288. f. 28. cs. 1963. 10. ő. e. 2. tábla. 86.

A téeszvezetők iskolai végzettségéről a következő adatokat közölték: „legkedvezőbb az arány a mezőgazdászoknál": 30%-a főiskolát, 47–48%-a középiskolát, 20%-a általános iskolát végzett *(4. táblázat, 5. ábra)*. Mindez az arány még rosszabb képet mutatott a „mostohább körülmények között lévő területeken", amelyek a városoktól távolra, igen rossz közlekedési körülmények közé estek: Szabolcs, Borsod, Nógrád, Zala megyékben jóval az országos szint alatt van a főiskolát végzettek aránya (15,7%, 21,4%, 20,6% és 22,4%)".[28]

[28] MNL OL FM Tsz Üzemgazdasági Főosztály jelentése, 1963. február 22. M-KS-288. f. 28. cs. 1963. 10. ő. e. 81.

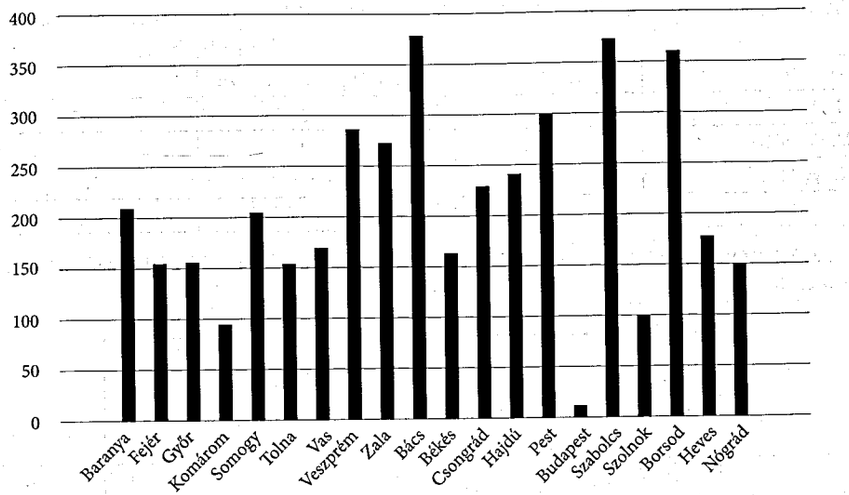

3. ábra. **Az államilag támogatott vezetők száma 1962-ben**

Forrás: MNL OL FM Tsz Üzemgazdasági Főosztály jelentése, 1963. február 22. M-KS-288. f. 28. cs. 1963. 10. ő. e. 2. tábla. 86.

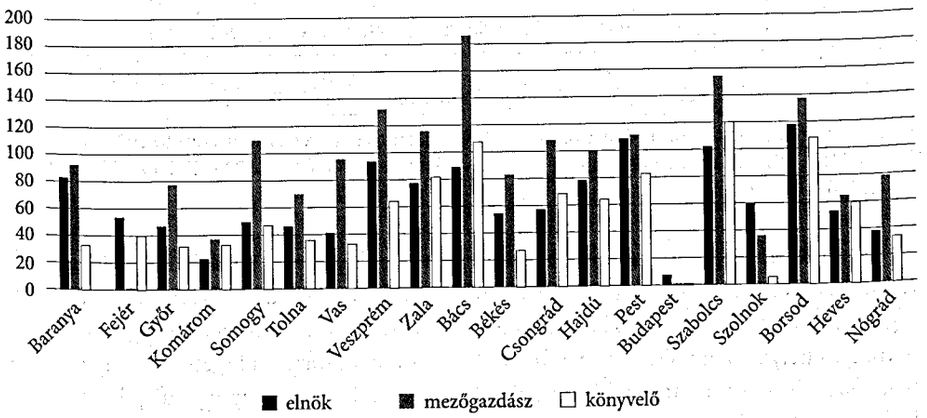

4. ábra. **Az államilag támogatott vezetők munkaköri megoszlása 1962-ben**

Forrás: MNL OL FM Tsz Üzemgazdasági Főosztály jelentése, 1963. február 22. M-KS-288. f. 28. cs. 1963. 10. ő. e. 2. tábla. 86.

4. táblázat. **Téeszvezetők 1963-ban**

Beosztás	Összes téeszben (fő)	Ebből gyenge téeszben	%
Elnök	1275	519	40,7
Mezőgazdász	1839	723	39,3
Könyvelő	1076	441	41,0
Összesen	4190	1683	40,1

Forrás: MNL OL FM Tsz Üzemgazdasági Főosztály jelentése, 1963. február 22. M-KS-288. f. 28. cs. 1963. 10. ő. e. 80.

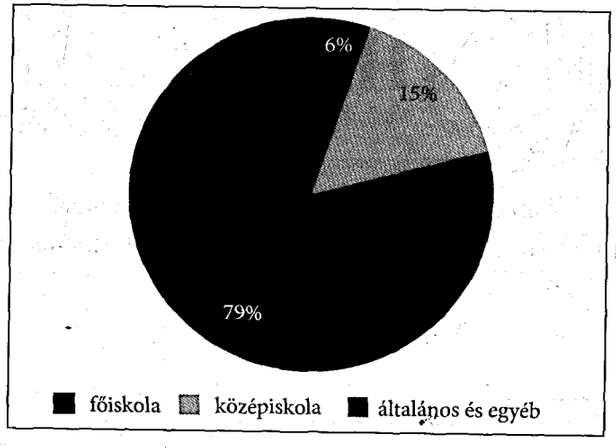

5. ábra. **A téeszelnökök iskolai végzettsége 1963-ban**

Főiskolát végzett: 204 fő, középiskolát végzett: 567 fő, általános és egyéb iskolát végzett: 2976 fő.
Forrás: MNL OL FM Tsz Üzemgazdasági Főosztály jelentése, 1963. február 22. MNL OL, M-KS-288. f. 28. cs. 1963. 10. ő. e. 80.

A motivációs bázis szempontjából az egyik legfontosabb kérdés a jövedelem volt *(5. táblázat, 6. ábra)*. A téesztagok hivatalos jövedelmük 75%-át a bejegyzett munkaegység után kapták, 25% az egyéb kategóriához tartozott. A gyenge téeszek tagsága különösen hátrányos helyzetben volt, hiszen a folyton remélt állami forrásból igen alacsony mértékben részesültek. Ami jutott nekik, annak 60%-át az SZTK és a nyugdíjjárulék befizetésére kellett fordítaniuk.[29] A fő strukturális problémát ebben a tekintetben is érzékeltetve, az 1962. évi zárszámadások országos összegzésében is kiemelték, hogy a „termelési érték növekedését a termelőszövetkezetek úgyszólván teljes egészében a tagság személyes jövedelmének a növelésére fordították".[30]

[29] MNL OL FM Tsz Üzemgazdasági Főosztály jelentése, 1963. február 22. M-KS-288. f. 28. cs. 1963. 10. ő. e. 78–84.

5. táblázat. **Egy téesztagra jutó várható részesedés területi sorrendje 1962-ben**

Megye, főváros	Összesen (Ft)	„Gyenge" téeszekben (Ft)
Budapest	18 929	13 968
Fejér	11 986	6 242
Győr	11 833	5 270
Szolnok	10 642	6 345
Békés	10 552	4 886
Komárom	10 387	5 056
Tolna	9 860	5 440
Veszprém	9 681	6 204
Heves	9 221	5 597
Hajdú	8 906	4 088
Vas	8 820	4 502
Csongrád	8 568	2 817
Baranya	8 253	4 180
Somogy	8 078	3 915
Bács	8 023	4 085
Pest	7 668	3 855
Szabolcs	7 646	4 323
Borsod	7 630	4 307
Zala	5 811	3 108
Nógrád	5 656	3 000
Átlag	9 407	5 060

Forrás: MNL OL, FM Tsz Üzemgazdasági Főosztály jelentése, 1963. február 22. M-KS-288. f. 28. cs. 1963. 10. ő. e. 4. tábla. 88.

[30] Magyar Nemzeti Bank jelentése a zárszámadások alapján 1962-ről, 1963. március 26. MNL OL, M-KS-288. f. 28. cs. 1963. 12. ő. e. 8.

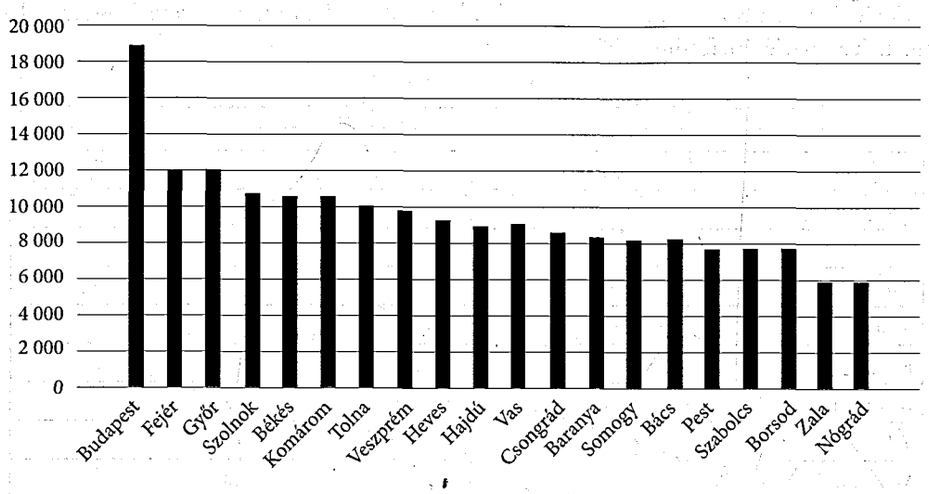

6. ábra. **Az egy téesztagra jutó részesedés várható alakulása 1962-ben (az összes üzemben, forintban)**

Forrás: MNL OL FM Tsz Üzemgazdasági Főosztály jelentése, 1963. február 22. M-KS-288. f. 28. cs. 1963. 10. ő. e. 4. tábla. 88.

A fentiekben a mennyiségi mutatókat, a strukturális helyzetet átfogóan igyekeztünk érzékeltetni. További elemzéseket igényelne a téesztagok maradékelv szerinti részesedésének kérdése. A főváros „mezőgazdasági tevékenységét" rövid értékelésünkben most figyelmen kívül hagynánk, hiszen az több ok miatt is az abszolút kivételt képezi. Győr, Szolnok megyék közismerten az első kollektivizált vidékekhez (1959 elején) tartoztak. Néhány további dunántúli megye (Fejér, Komárom, Tolna, Veszprém) szintén a téeszszervezés első hullámaihoz sorolható. A gazdasági-gazdálkodási és földrajzi adottságok mellett feltételezhetően ezért is kerültek a részesedési rangsor első csoportjába. Ha mindezt érdemben össze tudnánk vetni a megyénkénti „gyenge" üzemek helyzetével, kistáji, települési adottságaival, akkor még inkább megmutatkozna a kollektivizálási projekt egységes célkitűzéseinek tarthatatlansága.

A továbbiakban egyes megyék és települések példáiból válogatunk. Ezen források tanulmányozásakor láthatjuk, hogy mind a „fent", mind pedig a „lent", az álcázás, az eltussolás az egyik jellemző viselkedésforma, mondhatnánk, a „normális ellenállás" legjellemzőbb formája volt.[31] Sokszor nem látható, ki mit fed el, s a történetkutató is inkább csak az elfedés aktusát konstatálhatja.[32] Kortársi perspektívából még inkább érthető, hogy a politikai hatalom által kijelölt határvonalak betartása vagy figyelmen kívül hagyása közismerten jutalmazással vagy büntetéssel jár együtt. A társadalom tagjainak ezzel kapcsolatos viselkedése életszerűen nem magyarázható a homogenitás nézőpontjából: a határvonalakra figyelő szereplők „illemórái" változatosak, a behódolástól a passzív rezisztencián át a lázadásig terjedhetnek.[33]

[31] Scott 1996, 126.

[32] Tischner 2000, 79, 83.

Az országos és megyei hatókörű belső jelentések mellett sajátos ellenpontként tanulmányoztuk a Kalocsa melletti Géderlak lokális forrásait is. Ezek összefüggő, részletes bemutatására itt nincs lehetőségünk, azokat csak illusztrációként idézzük.[34] A Kalocsai járás ekkori helyzetét a politikai hatalom képviselője a következőképpen látta 1963 végén (ehhez hasonló megállapításokat folyamatosan olvashatunk 1959-től, érzékeltetve a struktúrák szívós továbbélését):

> Varju Pál járási VB elnök a *bajok gyökerét elsősorban abban látja, hogy függünk a munkaerőtől. Egyes termelőszövetkezetekben egyszerűen nincs munkaerő.* Ennek következtében belterjes művelés csak a háztájiban folyik. Helyes lenne ezeken a helyeken a gépesítés problémáját alaposabban megoldani. A falusi és tsz pártszervezetek helyzetére jellemző a rendkívüli alacsony színvonal. Ezt a helyzetet csak súlyosbítja a járás lakosságának klerikális beállítottsága. A helyzet megnyugtató megoldására a gyenge tsz-ben, akik éppen úgy, mint a szakemberek: dotációra részesülhetnek.[35]

A kényszerkollektivizálás következményeként tehát továbbra is az állami „dotációban" reménykedtek. Hiányzott a munkaerő, a kampányban megígért nagy fokú gépesítés, a téeszterület racionális és profitáló termesztési struktúrája és gazdálkodása. A tagok motivációs bázisának hiánya mellett a hagyományos életmód, a szekularizáció által még nem teljesen felbomlott falusi társadalom („klerikális") ellenállása is kitapintható.

A géderlakival szinte azonos jelenségekkel találkozunk más régiókban is. Általánosnak számított az, hogy aki egyszer téesztag lett, annak életében ezt követően hiába állt be újabb, tényleges státusváltozás, továbbra is az adminisztráció sajátos foglya maradt. A helyi párt- és tanácsi vezetők a lehetséges módon akadályozták a téeszen kívüli munkavállalást. Mindez a korábbi évek gyakorlatának továbbéléséről tanúskodott.

A kollektivizálás ellenére falun maradottaknak a saját háztáji területük művelése jelentette az alapvető megélhetési forrást.[36] Ezt a hivatalosan kimért területet a gyakorlatban

[33] Aronson 2003, 52–53.

[34] A helyi „kiskirálykodás" történeteire lásd Gyenesei 2019.

[35] Tsz-ügyek, jelentés, Kecskemét, 1963. december 2. MNL BKML, XXIII. 2. f. 38. dob. 1963. dosszié. (Kiemelés tőlem – *Ö. K. J.*)

[36] Egyes téeszvezetők sajátos kényszerítő eszközeihez tartozott az, amit Tóth Benedek, a *Népszabadság* rovatvezetője kétnapos csornai és kapuvári tapasztalatai alapján írt meg: „12 tsz-ben már csak úgynevezett »névleges« háztáji föld van. Vagyis a háztáji földre jogosultaknak nem mérik ezt ki, hanem a jogosultak az átlagtermés szerint, megkapják az egy holdra, háromnegyed illetve fél holdra jutó kukorica-, vagy burgonyatermést. Ezzel a »névleges« háztájival akarják a tagokat arra ösztönözni, hogy minden kukoricát jól kapáljanak be, prémiumot jóformán nem adnak, a többlettermés után adott 15% nem eléggé ösztönző hatású. Nem engednek természetbeni részesedést a szénabetakarításnál sem, és most a háztáji föld felszámolásától várják azt, hogy kapálás idején, jut majd elegendő munkaerő a szénagyűjtésre is." *Népszabadság,* szerkesztőségi jelentés, 1961. április 1. MOL, M-KS-288. f. 28. cs. 1961. 2. ő. e. 96–97.

igyekeztek mindenütt megnövelni. A háztáji a család boldogulásának volt a kulcsa. Annak művelési módja a tagok között konfliktust is generált.

A szervezetlenül működő téeszekben állandósult a vezetői válság, a legtöbb helyen évente elnököt és agronómust kellett váltani. „Így a tagság közömbös lett a szövetkezeti gazdálkodás problémáival szemben." Az általános helyzetet és következményeit, a megosztottság fokát illusztratív módon jellemzi, hogy amikor a felpéci Szabad Nép Téeszben az egyik téesz- és VB-tag a „községi VB-ülésen felhozta a tsz-ben meglévő hibákat, ez a tsz-elnök tudomására jutott és a felszólalt tsz-tagot a rendőrséggel fenyegette meg".[37]

A kollektivizálási hullámba korán bekerült Kiskunhalasi járásban 1959 őszén, Virág Lajos, a balotaszállási Petőfi Téesz elnöke a járási pártbizottsági ülésen így értékelte a helyzetet:

> Az a tapasztalat a termelőszövetkezetben, hogy az *egyén* és a *miénk* fogalmát nem ismerik a tagok. Feladatunk a termelési módszerek megváltoztatása, azonban ez nem megy máról holnapra. Az is előfordul még a termelőszövetkezetekben, hogy adnak el és vesznek dolgokat, amelyek nem nyernek elkönyvelést.[38]

Ugyanez a téesz egy évvel később, 1960-ban jutott el – tizenegy évi fennállása óta – először arra a szintre, hogy zárszámadása nem volt mérleghiányos. Bár továbbra is arról számoltak be, hogy a „TSZ-en belül vannak olyanok, akik látszólag szándékosan bomlasztanak".[39] A Magyar Nemzeti Bank kiskunhalasi fiókja 1960 novemberében ellenőrizte a téesz működését, melynek során a másutt is tapasztalható általános hiányosságokat, mindennapi trükköket tárták fel. Így például a raktáros „készletként nem a nettó, hanem a bruttó súlyt vételezte be, így a 25 kg műlép helyett 29 kg nyert bevételezést, holott 4 kg göngyöleg". Véleményük szerint a főkönyvelő sem végezte el a munkáját, s a két beosztott munkaereje is nagyrészt kihasználatlan maradt. „A pénztárban súlyosbító körülményként említhető meg, hogy olyan kifizetések történnek meg, melyekről a termelőszövetkezet elnöke nem is tud. Pl. vásároltak elemlámpa elemet, holott a termelőszövetkezetnek nincs elemlámpája."[40]

Ismét a járási összképre tekintve, 1960 májusában a pártbizottságon a következőképpen számoltak be a kollektivizálás eddigi hivatalos eredményeiről: Négy új, úgynevezett „termelőszövetkezeti község" alakult. Összesen huszonhét volt, amelyek 35 670 kataszteri hold területtel rendelkeztek. Az 5250 téesztag mellé besorolták a kisegítő családtagokat (823 fő) is. Mindezek alapján egy-egy téesz taglétszáma átlagosan 194–224 fő között mozgott. Maga a pártjelentés is megerősíti azt a megfigyelést, hogy a kollektivizálás egyik legfontosabb negatív következménye a *munkához való viszony megváltozása* lett. A „hangulatot" így jellemezték: „Az újonnan belépett termelőszövetkezeti tagoknál lépten-nyomon kiütközik, hogy még mint egyéni parasztok gondolkoznak, s egy részük még nem is tekinti jelenleg a termelőszövetkezetet végleges állapotnak." Sokan még a munkát sem kezdték el. „A szegényparasztság hangulata helyenként rosszabb, mert egyéni földművelésük idején kevés földjük megművelése mellett ilyenkor már napszámba jártak, most viszont az új tsz-ben még nincs semmi pénzforrás. Hiba egyes helyeken az, hogy a termelőszövetkezeti tagság fő jövedelmi forrásának a háztáji területet tartja, és nem törődik a közös állatállomány kialakításával." Az önértékelés szerint a 27 téeszből 23-ban a „szakmai és politikai" vezetés jó volt. Mindezt elsősorban úgy érték el, hogy vezetőnek szinte minden esetben „kihelyezett káderekét" tettek meg, akik a pártutasítás végrehajtásainak nehézségein túl a lakáshiány miatt még ingázni is kényszerültek. A téeszekben mindenütt a munkaegység – és a kevés „prémium" szerinti – jövedelemelosztási rendszert alkalmazták: „a munkaegység és terménymennyiség terven felül termelt részének 30%-a, illetve 40%-a azé a tagé, aki azon dolgozik, de több termelőszövetkezetben prémiumot csak abban az esetben fognak adni, amennyiben globálisan fogják az éves tervet teljesíteni". Még ha enyhített formában is, lényegében megmaradt a régebbi beadási, elosztási rendszer. Először az állami igényeknek kellett megfelelni, amiket sokszor még ekkoriban is csak eleve hiányosan lehetett teljesíteni. A maradék fent megállapított részét nevezték „prémium"-jövedelemnek.[41]

Az agrártársadalomhoz tartozók panaszos leveleikben igen jelentős számban, részletesen is beszámoltak az erőszakos kollektivizálási kampány következményeiről. A tömegesen érkező levelek értékelése után az MRTV szerkesztői a pártközpontnak küldött jelentésüket így összegezték 1961 júniusában: „a sikertelen év végi elszámolást sok termelőszövetkezetben (főleg az újakban) elsősorban a gyakorlatlan vezetés, a szakszerűtlen gazdálkodás, a nagymértékű beruházás, a túltervezett munkaegység, a munkaerőhiány és a tagok közötti ellentét okozta. […] Szóvá teszik a vezetők helytelen magatartását, önzését, kiskirálykodását, iszákosságát is".

A kollektivizálás befejezése után országszerte nagymértékű, politikai-hatalmi szempontból feltűnően magas, hivatalosan is kezdeményezett *kilépési szándékot*, „hullámot" tapasztaltak. 1961 elejétől folyamatosan, de különösen május, június és július hónapokban kérték írásban – összesen 1401 fő – a távozási engedélyt. Jelentősebb számú kilépési szándék az alábbi megyékben fordult elő: Győr-Sopron megyében 450, Veszprémben 408, Szolnokban 219, Somogyban 145, Szabolcsban 82, Vasban 51 és Baranya megyében 38 eset. Az indoklásban általában az szerepelt, hogy erre háromévi tagság után már lehetőség nyílik, de a legnyilvánvalóbb okok a megélhetés nehézségei, a családtagok és a kérelmező ipari munkavállalása vagy annak szándéka volt. Az iparosodottabb helyeken mint vonzerőre, konkrétan is utaltak az SZTK-ellátás előnyeire.[42]

[37] MSZPO-jelentés, 1962. május 17. MNL GYMSL, MSZMP, 1. f. 13. fcs. 1959-60/62.
[38] PTO-jelentés, 1959. október 16. MNL BKML, XXXIII. 5. 665. d. 9. f. 1. dosszié 598. (Kiemelés tőlem – *Ö. K. J.*)
[39] A Petőfi-tsz pártgyűlési jegyzőkönyve, 1960. február 27. BKMÖL, XXXIII. 5. 688. d. 9. f. 2. dosszié, sz. n.
[40] Pártgyűlési jegyzőkönyv, 1960. november 24. MNL BKML, XXXIII. 5. 688. d. 9. f. 2. dosszié, 180–181.
[41] PTO-jelentés, 1960. május 24. MNL BKML, XXXIII. 5. 665. d. 9. f. 6. dosszié, 340.
[42] A BM-jelentés címe: „A mezőgazdaság területén 1961. első félévében tapasztalt ellenséges elemek tevékenysége, a tsz-ek fertőzöttsége, a kilépési szándékok tapasztalatai", 1961. augusztus 7. MNL OL, M-KS-288. f. 28. cs. 1961. 2. ő. e. 234–240.

A téeszek elhagyását, a tömeges kilépést, s ezzel együtt a földek kiadását a Kádár-kormány egy legfelsőbb bírósági döntéssel (860/1964) akadályozta meg, amely egyben az 1961. évi VI. földvédelmi, valamint a VII. erdő- és vadgazdálkodási törvény ellenmondásait „oldotta fel". Visszatérve az 1945-ös jelszóhoz („Földet vissza nem adunk!") a téeszvezetőségnek a kilépő kérelmező viselkedését meg kellett vizsgálnia, hogy fegyelmi úton zárhassa ki a tagok közül. A föld kiadásának időpontját (öt–tíz év) ebben az esetben ugyanis maguk határozták meg, s az eljárás hossza nyilvánvaló módon fékező erővel hatott a függetlenedésre.[43]

A különböző épületektől, istállóktól kezdve a műtrágyáig mindenben hiány volt. A nyitott szemmel járók és a távoli központokban ülő vezetők nap mint nap szakember- és káderhiánnyal, alacsony mezőgazdasági fizetésekkel, alacsony képzettségű vezetőkkel, összességében: kaotikus helyzettel szembesülhettek.[44] Az egyik, 1960. őszi kormányhatározat a rendkívüli esőzésre és a népgazdasági érdekre hivatkozva felhatalmazta a megyei tanácsok VB-elnökeit, hogy „önkéntes jelentkezés alapján – a répára káros fagy beálltáig – a termelői, hivatali és iskolai munka dezorganizálása nélkül mozgósíts[ák] a mezőgazdasági dolgozókat. A megye területén működő üzemek, vállalatok, intézmények dolgozóit, a főiskolák és egyetemek hallgatóit, valamint a középiskolák felső osztályainak tanulóit". A megyei döntéshozók arra is felhatalmazást kaptak, hogy a „mezőgazdasági lakosságot" közmunkára kirendeljék.[45]

[43] Tóth 2002: 402–403. Ezentúl a megyétől vagy a helyi szervektől induló eljárásokkal, zaklatásokkal is nehezítették a téeszt elhagyni akarók életét: „[é]rvényesíteni kell azt a szemléletet, mely szerint a termelőszövetkezetből való kilépés csak lehetőség. […] Ugyanakkor az ügyész elvtársak tegyenek meg mindent annak érdekében, hogy segítsék felszámolni a kilépésre irányuló hangulatot. Segítsék és ellenőrizzék a pénzügyi szervek olyan irányú tevékenységét, mely az egyéni parasztok köztartozásainak következetes behajtására, a lóadó előírásaira, visszamenőleges előírásaira, illetve a kilépett tagok korábban felfüggesztett köztartozásainak behajtására szolgál. Segíteni kell a rendőri szervek munkáját a kilépést szervezők ellen esetleges bűnvádi eljárás lefolytatása vagy figyelmeztetési eljárás lefolytatása esetén. A fenti tevékenység mindig elsősorban a járási pártbizottság, de a járási helyi szervek vezetőinek tudtával és azokkal összehangoltan történhet." Ügyészi vizsgálat a tsz-ből való kilépésekről és rendzavarásokról, 1962. május 21. MNL TML, MSZMP, 1. f. XIV. cs. 57. ő. e. 006-007.

[44] PTO-jelentés, 1960. április 6. MNL OL, M-KS-288. f. 11. cs. 632. ő. e. A „káderkörforgóban" szokásos téeszelnöki kinevezésre javaslat: „[a] 6 elemi elvégzése után csizmadia tanoncnak ment, 1937-ben szabadult fel. Ezután tényleges katona volt 3 évig, majd szakmájában dolgozott. 1942-ben vegyeskereskedést nyitott, üzletét 1947-ben átadta az FMSZ-nek. Ezt követően Budapesten az Édesipari Vállalatnál helyezkedett el, majd 1951-ben a Monori Járási Tanács begyűjtési osztályvezetője lett. 1953-ban letartóztatták, és a begyűjtés során elkövetett erőszakosságokért, hibákért 14 évi börtönre ítélték. 1954-ben a másodfokú bíróság felmentette. Büntetlen előéletűnek számít, erkölcsi bizonyítványán a büntetése nem szerepel. 1954-ben a Balatonkörnyéki Kiskereskedelmi Vállalatnál helyezkedett el üzletvezetőnek. 1955-ben a tápiósülyi KTSZ-hez került anyagbeszerzőnek, 1957 óta dolgozik a Tápiósüly és Vidéke Körzeti FMSZ ügyvezetőjeként. A községi pártvezetőség titkára. Benkó elvtárs munkáját nagy szorgalommal és hozzáértéssel végzi. Mint községi párttitkár, igen becsületesen dolgozott a község átszervezése idején. Megfelelő felkészültséggel rendelkezik ahhoz, hogy mint tsz-elnök, feladatát el tudja látni." MSZMP VB-ülés, 1960. február 8. MNL PML, XXVIII. 750. 1. f. 3. fcs. 98. ő. e. Melléklet.

[45] Távirati értesítés, 1960. november 24. MNL BKML, XXIII. 2.a. TÜK-ir. 1960. 0033-2/1960. Bács-Kiskunban hivatalosan több mint 1000 kataszteri hold földben volt kint a cukorrépa. Uo.

Foglaljuk össze, hogy a fentiekben is olvasható szövegek, idézetek a kollektivizált vidék milyen visszatérő jelenségeiről szólnak.

- A „termelőnek" és „szövetkezetnek" mondott nagyüzemi keretek, a szűk keresztmetszetek közé elsősorban a középkorúak és idősek kerültek. (A téesztagok 34%-a 1964-ben 60 éven felüli, az átlagos életkor 52 év volt.[46])
- Az időseket jellemzően több szempontból is a feleslegesség érzése töltötte el. Valójában csak a földjük kellett, jelenlétük a téesz számára terhes volt. (Főként csökkenő munkaerejük, a személyek után elvileg és gyakorlatban fizetendő járulékok miatt.)
- Kultúra és főként presztízs szerint szegregált falusi rétegek torlódtak össze a téesz konfliktusos életvilágaiban.[47]
- A téeszvezetők nagy részének alkalmatlansága, erőszakos viselkedése; sűrű személycserék.
- A gazdálkodás szervezetlensége; az állatsűrűség növekedését nem követte a takarmánytermesztés; állatpusztulások.
- A gépesítés elmaradása, problémái. Ezzel párhuzamosan a gazdastátust, -presztízst is szimbolizálva, tömeges méretűvé vált a lóállomány kiiktatása. A lótartást azért is adóztatták kiemelten, hogy ilyen módon is kikényszerítsék a téeszbe lépést. Lovas kocsikkal nagyon sokan vállaltak bérfuvarozást, ami az állam számára szinte ellenőrizhetetlen bevételi forrást jelentett. A pénz- és természetbeni fizetések anomáliái: maradékelv (az állami beszolgáltatást kellett szem előtt tartani), alacsony munkaegység, a legkisebb átlagkeresetek a mezőgazdaságban voltak.
- A kollektivizálás a földtulajdonviszonyokat szétzilálta, sok tekintetben tisztázatlanok maradtak a bérbe vett földek és haszonbérleti ügyei.
- Visszatérő konfliktusokat képzett a háztáji területek nagysága, téesztagok közötti különbözősége.
- Kettős munkamorál. A munka szempontjából különösen meghatározó volt a „téeszmunka" és az otthoni, a háztáji munkavégzés intenzitása és minősége közötti különbség.
- A folytonos téeszegyesítések valójában a válságjelenségek leplezései.
- Az iskolai diákmunka kampányai, még konkrétabban a „szocialista" keretek közötti nagyüzemi ingyenes gyerekmunka szintén a kolhozválság egyik jele.
- A fiatalok jelentős része inkább menekül, tanul, iparba, városba megy.[48]

[46] A Szövetkezetpolitikai Főosztály jelentése Losonczi Pálnak, 1961. október 31. MNL OL, XIX-K-1-af. 10. d. sz. n.

[47] „A paraszt sohasem attól félt, hogy nem lesz, amit egyen a Tsz-ben – ezt legfeljebb az asszonyok mondták –, hanem a sok embertől, a huza-vonától, veszekedéstől, de nem a Tsz-től. Az is felvetődött bennük, hogy voltam már cseléd, ne parancsoljon senki." A pápai járásbeli tsz-agitáció tapasztalatai, 1959. április 6. MNL VeML, MSZMP, 1. f. 1959. 29. ő. e. 36.

[48] Az egyik pártmegbízott Tolnában ezt így összegezte: „Kisvejkén a szocialista átszervezés után a faluban sem cipész, sem pedig borbély nem dolgozik. Ez a tény a faluban elég nagy elégedetlenséget vált ki." Pártmunkások jelentései, 1961. február 17. MNL TML, MSZMP, 1. f. XI. cs. 15. ő. e. 46–51.

- A társadalombiztosítás, a nyugdíjügyek anomáliái.
- Csalások, lopások, alkoholizálás kiugró növekedése.[49]
- Tilos volt a dolgok megnevezése, a „téeszhibák" megemlítése.
- Az érzelmi ellenállás kulturális, vallási értelemben is megmutatkozott.

Európai összehasonlításban 1962 és 1965 között Magyarországon volt a legalacsonyabb a termékenységi arányszám.[50] Ennek a negatív rekordnak egyik meghatározó tényezője nyilvánvalóan a létalapját radikálisan szétromboló parasztellenes politika volt. További, igen figyelemreméltó és még alig kutatott kérdéskör az ekkori években ideg- és elmegyógyintézetbe került személyek élettörténete.[51] Számszerűsíthetően a következőt látjuk: a legjelentősebb ugrás (55 ezer fő) 1960–1961-ben, a kollektivizálás befejező szakaszában történt. A korábbi időszakhoz is viszonyítva azt látjuk, hogy az 1952 és 1954 között regisztrált 35-40 ezer főhöz képest 1963–1964-ben 60 ezer páciens fordult meg az intézményekben.[52]

Sok falusi ember a – főleg a városi munkásokkal való összevetésben kiugró – szociálpolitikai diszkriminációt sem akarta elfogadni (például családi pótlékban). A tömeges kollektivizálás sajátos társadalmi reakciójaként korábban soha nem tapasztalt méreteket öltött a körzeti orvos felkeresése, ami legalább két – a forrásokban folyton nevesített – következménnyel járt. Egyrészt túlzsúfoltakká váltak a rendelők, egyszerre öt-hat fő volt bent, másrészt sok helyen megindult az orvosok elvándorlása. Az asszonyok elsősorban a bölcsődei és óvodai férőhelyhiányra panaszkodtak, ami kényszerű munkavállalásuk mellett újabb otthoni kihívást jelentett.[53] Ez a kérdés a kollektivizálási kampány során, nyilván nem egyedi esetben, trükként vetődött fel a helyi nómenklatúra számára: „[e]zen a

[49] „A bűnözés csökkenése 1961-ig tartott. Ezt követően négy éven keresztül bizonyos mértékű emelkedés volt tapasztalható. Ebben közrejátszott a közúti közlekedés és az idegenforgalom ugrásszerű növekedése, egyes rétegek magántulajdonosi szemléletének felélénkülése, elsősorban az ifjúság egyes csoportjainál, a nyugati befolyás növekedése. […] szándékos emberölések évi száma 200, emberölési kísérleteké pedig 300 körül mozog. Ezek zömét falun követik el, leggyakoribb indíték a szerelemféltés, harag és családi bosszú. Az anyagi haszonszerzés az emberöléseknek csak 3,5 százalékát motiválja." A BM II. Főcsoportfőnökségének jelentése a rendőrség munkájáról (1958–1968) 1969 júniusa, MNL OL, XIX-B-14. 123.d. 50/195-1970.

[50] Tomka 2009, 58, 109–111, 179–194.

[51] Lásd Csikós Gábor úttörő kutatását: Csikós 2019.

[52] Dr. Marton–Szabó 1966, 699–711.

[53] APO-jelentés a téli tanfolyamok tapasztalatairól, 1960. március 18. MNL OL, M-KS-288. f. 11. cs. 625. ő. e. A kampányígéretek többnyire óvatos reklamációi céljából jelentkező beteg téesztagok külön csoportot jelentettek a pártállami média szerkesztőségeiben. Sokak kifogásolták az ipari dolgozók és a téesztagok közötti SZTK-különbséget. Egy tápéi téeszkönyvelőnő arról írt, hogy az egyik téesztag Szegeden kihúzatta a fogát, „és megkérte az orvost, hogy a mellette lévő fogát tömje be. Azt a választ kapta, hogy téesztagnak nem jár a fogtömés, menjen el a magánrendelőjébe, ott szívesen megcsinálja." A *Szabad Föld* szerkesztőségi jelentése, 1961. március 15. MNL OL, M-KS-288. f. 28. cs. 1961. 2. ő. e. 47–59. Az előbbiekhez hasonló esetleírások találhatók más megyei levéltári dokumentációban, lásd például MNL NML, MSZMP, 5. f. 1962–1963. 4. ő. e.

területen olyan erőfeszítéseket kell tenni, hogy biztosítsuk a téesz-tagság gyermekeinek a napközit és a bölcsődét, különösen a kampányidőszakban."[54]

A korábban megoldatlan betegellátás a kollektivizálás egyik fontos kérdésévé vált,[55] ami sokaknál önmagában is eldönthette, hogy belépnek-e a téeszbe, vagy másutt próbálnak szerencsét. A téeszek egy – pontosabban meghatározatlan – része hajlandó lett volna az éppen érvényes hatforintnyi járuléknál többet fizetni, azonban feltételként szabták azt, hogy az SZTK-jogosultságot más szolgáltatásokra, főként a gyógyászati segédeszközökre és az útiköltség megtérítésére is terjesszék ki. Az ilyen típusú alkuk ellenére általánosnak számított, hogy sem a téeszek vezetői, sem pedig a tagjai nem voltak tisztában a konkrét jogosultságokkal.

Hatósági tapasztalatok a földnyilvántartásról

A földbirtoklás és földtulajdonlás kulcsfontosságú társadalomformáló tényező. A kollektivizálással párhuzamosan a földtől való megszabadulás tendenciája erősödött meg. A földdel kapcsolatos döntésekben az egyéni parasztgazdai akarat helyett az állami beavatkozás vált döntő fontosságúvá. A következő oldalakon a számok tükrében is felvázoljuk a legfontosabb változásokat, másrészt a hivatalos miliőkbe tekintünk be, megszólaltatva a kortársi forrásokat, amelyek meglátásunk szerint érthetőbbé teszik a dekollektivizálásig tartó folyamatokat is.

A vidéki Magyarországgal kapcsolatban az érdeklődők többsége rendszerint két fogalmat, a termelőszövetkezetet és a háztájit ismeri. Ezek kortársi és későbbi jelentéstartalmát azonban csak az említett gazdálkodási-társadalmi formákra vonatkozó pártállami rendeletek tükrében érthetjük meg. A módosítások[56] ellenére a teljes kollektivizálás befejezésekor megalkotott és 1959. március 19-én megjelent 7. számú törvényerejű rende-

[54] Beszámoló a téeszekről, 1960. október 8. MNL BKML, XXIII. 312. Kecskeméti Járási Tan. VB-ülés jegyzőkönyve. 7. d. 5. 1961 nyarán a vidéki városokban 4500 férőhely jutott 90 000 bölcsődés korú gyerekre. A falvakban még rosszabb volt a helyzet, mert a 312 000 gyerek szülei csak 12 000 hellyel számolhattak. Az előbbi 5 és 3,8%-kal szemben Budapesten ez az arányszám 24% volt. MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztály tájékoztató jelentése a PB részére a mezőgazdasági lakosság egészségügyi ellátásáról, 1961. július 10. MNL OL, M-KS-288. f. 11. cs. 1961. 839. ő. e. 1–8.

[55] A Rókus Kórház párttitkára, országos tapasztalatra hivatkozva, erről így nyilatkozott: „[m]íg magánember volt, csak a legvégső esetben vett igénybe magánorvost, mikor biztosítottá válik, a legkisebb betegségben azonnal orvoshoz rohan." PB-ülés jegyzőkönyve, 1960. február 25. MNL PML, XXVIII. 750. MSZMP, 1. f. 2. cs. 1. ő. e. A mezőgazdasági jellegű megyékben a gyógyszertárak forgalma is jelentősen emelkedett. A növekedés 1957-hez viszonyítva 1958-ban 11, 1959-ben 33, 1960-ban pedig már 54% volt. MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztály tájékoztató jelentése a PB részére a mezőgazdasági lakosság egészségügyi ellátásáról, 1961. július 10. MNL OL, M-KS-288. f. 11. cs. 1961. 839. ő. e. 1–8.

[56] Lásd például: A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1959. 24. számú törvényerejű rendelete a mezőgazdasági nagyüzemi gazdálkodásra alkalmas területek kialakításáról, *Magyar Közlöny*, 60. sz., 1959. május 30.; 1960. évi 8. sz. tvr. a mezőgazdasági termelőszövetkezeti csoportról szóló 1959. évi 7. sz. tvr. módosításáról és kiegészítéséről, *Magyar Közlöny*, 21. sz., 1960. március 21.; 1960. évi 22. tvr. a mező-

let foglalta keretbe mindazt az állami kényszert, ami az egyéni paraszti tulajdon tömeges felszámolását és a radikálisan új életforma kialakulását jelentette. Érdemes minden apró tételre figyelni, hiszen mind a korábbi években, mind pedig a későbbi évtizedekben ezen kérdések, konfliktusok formálták a mindennapokat.

Földbeviteli kötelezettség
20. § (1) A tag köteles a saját, valamint a vele közös háztartásban élő családtagok tulajdonában, haszonélvezetében, haszonbérletében vagy bármilyen más törvényes jogcím alapján használatában lévő összes földet – ideértve a legelő- és erdőilletőséget is – a termelőszövetkezet közös használatába adni, kivéve a törvényesen visszatartható háztáji földet [28. § (1) és (3) bekezdés].
(2) A beviteli kötelezettség arra a földre is kiterjed, amelyet a tag vagy a vele közös háztartásban élő családtag a termelőszövetkezetbe történt belépése után tulajdon vagy haszonélvezet jogcímén szerez.
[...]
Földjáradék
23. § (1) A termelőszövetkezeti tag részére az általa termelőszövetkezeti használatba adott saját földje után földjáradékot kell fizetni.
(2) A földjáradék fizetési kötelezettség alól az 1959. január hó 1. napja előtt alakult termelőszövetkezet részére, indokolt esetben, a közgyűlés határozata alapján előterjesztett kérelemre a földművelésügyi miniszter a Termelőszövetkezeti Tanács elnökével egyetértésben egy évre felmentést adhat.
Egyéb termelőeszközök bevitele
24. § (1) A belépő tag köteles – a közgyűlés határozatának megfelelően – térítés ellenében a közös gazdálkodás céljára a termelőszövetkezet tulajdonába adni a saját és a vele közös háztartásban élő családtagok tulajdonát képező
a) összes igás- és haszonállatokat, főbb gazdasági eszközöket, kivéve a 29. § szerint a háztáji gazdaságban tartható vagyontárgyakat;
b) a közös használatba adott földterület bevetéséhez szükséges vetőmagot;
c) a közös tulajdonba átadott állatok eltartásához az új termésig szükséges takarmányt.
d) A bevitelre kötelezett vagyontárgyak elfogadása, értékelése és a térítés módja felől a közgyűlés a tag felvételével egyidejűleg határoz.
e) A járási (járási jogú városi, városi kerületi) tanács végrehajtó bizottságának mezőgazdasági osztálya (a továbbiakban: járási mezőgazdasági osztály) új vagy területileg nagymértékben megnövekedett termelőszövetkezetek számára átmenetileg – engedélyezheti a közös állatállomány háztáji elhelyezésben való gondozását.
25. § (1) A belépő tag köteles – a közgyűlés határozatának megfelelően – a háztáji gazdaság területén kívül fekvő és annak szükségletét meghaladó gazdasági épületeit térítés ellenében a termelőszövetkezet tulajdonába adni. Ugyanígy köteles eljárni a bevitt földeken lévő, gazdasági célokat szolgáló egyéb létesítmények tekintetében is.
(2) Élő fa vagy a termelőszövetkezet által használható évelő növények (kultúrák) bevitele esetén ezeket fel kell értékelni, s ennek alapján a térítést a használati értéknek megfelelően kell megállapítani és kifizetni.[57]

gazdasági nagyüzemi gazdálkodásra alkalmas területek kialakításáról szóló 1959. évi 24. sz. tvr. kiegészítéséről és módosításáról, *Magyar Közlöny*, 76. sz., 1960. szeptember 2.

[57] A továbbiakban még rendelkeznek például a termő szőlőről, gyümölcsösről és erdőről. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1959. évi 7. sz. törvényerejű rendelete a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről és a termelőszövetkezeti csoportokról, *Magyar Közlöny*, 29. sz., 1959. március 19.

A korábban több értelemben egzisztenciális bázist és identitást képező magántulajdonból létrehozták a leszűkített „háztáji" pártállami kategóriáját, ami a gyakorlatban az önkizsákmányolás, az utóparaszti létforma beszorított „függetlenségét", nagyrészt a családi örökség maradékát jelentette:

A háztáji gazdaság
27. § Minden önálló háztartással rendelkező termelőszövetkezeti tag – a vele közös háztartásban élő családtagjával együtt – személyes használatra háztáji gazdaság fenntartására jogosult. Megilleti a háztáji gazdaság az önálló háztartással rendelkező öreg vagy munkaképtelenné vált termelőszövetkezeti tagot is, tekintet nélkül arra, hogy nyugellátásban részesül-e vagy sem.
28. § (1) A földdel belépő tag a háztáji földet – a közgyűlés hozzájárulásával – az általa bevitt földből tarthatja vissza, ha az a közös tábla kialakítását nem gátolja. A saját tulajdonban lévő, visszatartott háztáji földnek a belterületen, tanyai belsőségben vagy zárt kertben fekvő részével, mint személyi tulajdonnal, szabadon rendelkezik, de ha azt elidegeníti, a termelőszövetkezettől háztáji célra földet nem kaphat.
(2) Annak a részére, akinek a belépéskor földje nincs, vagy háztáji földet az általa bevitt földből nem tarthat vissza, háztáji földet a közös használatban álló földekből kell használatra kijelölni. Háztáji földet kell kijelölni az önálló háztartást alapító tag részére is.
(3) A háztáji föld területe – a közgyűlés határozatától függően – 0,5–1 kataszteri hold lehet. A háztáji föld területébe be kell számítani a ház körül lévő veteményeskertet, szőlőt, gyümölcsöst is, valamint a be nem épített házhelyet.
(4) A háztáji föld használatával járó minden terhet a használó köteles viselni.
29. § A termelőszövetkezet tagja és a vele közös háztartásban élő családtagok – a lakóházon és a háztáji földön kívül – együttesen legfeljebb a következő vagyontárgyakat tarthatják:
a) a beépített telket, az udvart, a háztáji állatállomány elhelyezéséhez szükséges és a háztáji földön, illetőleg a lakótelken lévő épületeket;
b) egyszerűbb mezőgazdasági munkaeszközöket és kéziszerszámokat;
c) egy tehenet, egy-két növendékmarhát, egy-két anyakocát malacaival, évente három-négy hízósertést, öt juhot vagy kecskét, korlátlan számú baromfit és méhcsaládot.
30. § A háztáji föld nagyságát és a háztáji gazdaságban tartható vagyontárgyak mértékét a 28. § (3) bekezdésben és a 29. §-ban megjelölt kereteken belül – figyelemmel a gazdálkodás helyi viszonyaira, illetőleg a közös háztartásban élő családtagok számára, a tagoknak és családtagjaiknak a termelőszövetkezet közös munkájában való részvételére, valamint az általuk megszerzett munkaegységekre – a közgyűlés határozza meg.

A teljes kollektivizálás befejezése után jelentős számú „téeszparaszt" igyekezett menekülni a számára elfogadhatatlan kollektív formából. A pártállami nyelvben ezt a jelenséget nevezték „kilépési hullámnak", amit maximálisan gátoltak. Az alábbi rendeletrészletből kiolvasható, hogy az állami erőszak milyen módon lehetetlenítette el a kilépni szándékozók helyzetét, arról itt nem szólva, hogy a helyi gyakorlatban számos más, „jogon kívüli" eszközt alkalmaztak.

A bevitt föld kiadása kilépés vagy kizárás esetén
31. § (1) Abban az esetben, ha a tagsági viszony kilépés folytán [17. § (1) bekezdés] szűnik meg, a kilépéskor folyó gazdasági év végén, ha pedig a tagsági viszony a kizárás folytán szűnik meg, a közgyűlés által meghatározott időpontban kell a tag által bevitt földdel azonos értékű, lehetőleg nagyságú és művelési ágú földet elsősorban a termelőszövetkezet szétszórtan fekvő

parcelláiból vagy a községi (városi, városi kerületi) tanács végrehajtó bizottsága által erre a célra átengedett állami tartalékföldből, ezek hiányában a táblák szélén lévő földekből a volt tag részére kiadni.
(2) Rendkívüli kilépés [17. § (2) bekezdés] esetén a kilépő kérésére a földet a kilépéskor folyó gazdasági év végén kell kiadni.
(3) Ha a föld kiadása nem a kilépéskor folyó gazdasági év végén történik, a föld kiadásának időpontjáig a volt tag részére haszonbért kell fizetni.
(4) A haszonbérlet címén bevitt földet kilépés vagy kizárás esetében nem lehet kiadni, a haszonbérlet a szerződés szerint továbbra is fennmarad.[58]

A tervutasítás keretei között elfoglalt földek megművelési nehézségei mellett azok államosítása, nyilvántartása, ahogyan akkor nevezték, az államosított területek „rendezése" hosszú folyamat volt. Az akkori körülmények között kialakított nyilvántartási rendszer és annak pontatlanságai az 1990 utáni kárpótlási dekollektivizálás történeteiben is felbukkannak.[59] A „szocialista", azaz az akkori hivatalos jogi érvelést, normákat azért is fel kell idéznünk, hogy az ehhez való alkalmazkodási módokat, elhajlásokat, normaelkerüléseket a helyükön tudjuk értelmezni. Céltudatosan választottunk kortársi, az 1960-as évek közepéről forrásrészleteket, hogy ilyen módon is érzékeljük a kollektivizálási kampányban ígért pontokkal összefüggő társadalmi gyakorlatot. Másrészt abba is beleláthatunk, hogy milyen gondolkodási horizont jellemezte az állami döntéshozói vagy azt befolyásoló adminisztratív kört. Ekkor még hivatalosan nincs szó „új gazdasági mechanizmusról", de annak gazdasági-társadalmi tényezőire, a helyi gyakorlatban már kialakult formáira ráismerhetünk.

A hivatalos jogászi szómágia a következőképpen sűrítette a történéseket:

Átalakulóban lévő földtulajdoni viszonyaink között a földek tulajdonjoga háttérbe szorult a földhasználat mögött. Földtulajdoni viszonyaink elmaradottabbak, mint az egészében véve szocialista jellegűnek tekinthető földhasználati viszonyok. A földhasználati viszonyok szabályozása nagymértékben segíti elő a földtulajdoni viszonyok szocialista jellegűvé válását. A földhasználat fejlődésének útja az, hogy a még meglévő más – nem tipikus szocialista jellegű – földhasználat vagy éppen egyéni földhasználat távlatban szocialista jellegűvé alakuljon át, a személyi földhasználat pedig állandósuljon azokon a területeken, amelyek a szocialista földhasználat szempontjából távlatban sem jöhetnek figyelembe. A jelenlegi földtulajdoni viszonyok megváltoztatása sem politikai, sem gazdasági szempontból nem időszerű, fenntartásuk hátránnyal nem jár. A szocialista földhasználati viszonyok továbbfejlesztése a legcélszerűbb útja annak, hogy a földtulajdonjogi kérdések a termelés veszélyeztetése nélkül fokozatosan elveszítsék jelentőségüket.[60]

[58] A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1959. évi 7. sz. törvényerejű rendelete a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről és a termelőszövetkezeti csoportokról, *Magyar Közlöny*, 29. sz., 1959. március 19.
[59] Schlett 2012; Tanka 2012.
[60] FM Földbirtokpolitikai Főosztályának jelentése, Budapest, 1965. szeptember 30. MNL OL, M-KS-288. f. 28. cs. 1965. 14. ő. e. 125–143.

6. táblázat. **„Jogilag rendezetlen földterületek" 1964-ben**

Megye	Terület (kataszteri hold)
Baranya	6 963
Bács	27 834
Békés	1 519
Borsod	13 846
Csongrád	1 712
Fejér	1 795
Győr	34
Hajdú	3 637
Heves	97
Komárom	1 162
Nógrád	4 078
Pest	2 747
Somogy	2 996
Szabolcs	14 592
Szolnok	1 775
Tolna	2 517
Vas	246
Veszprém	16 227
Zala	4 819
Budapest	964
Debrecen	17
Miskolc	364
Pécs	113
Szeged	416
Összesen	110 470

Forrás: MNL OL, XIX-K-1-y. FM Földbirtokpolitikai (Földrendezési) Főosztály, 1557. doboz 3. tétel.

A kollektív üzemek neve alatt szerepeltetett földek nyilvántartása tükrözte a kollektivizálási hadjárat dinamikáját. A rövid időn belül végrehajtott tömeges beléptetések és földelvételek következtében a kaotikus adminisztráció rendszerszintű jellemzővé vált. A belső jelentésekben, rituális folyamatossággal, évről évre „felülvizsgálatokat" tartottak. A kollektivizálás utáni közvetlen időszak egyfajta mérlegét érzékelteti a következő, 1965 februárjában írt jelentés: „Az 1964. évi országos földterületi főösszesítő 1964. március 31-i állapotnak megfelelően 317 658 kat. hold olyan jogilag rendezetlen területet mutatott ki, amelyeknél a használói, kezelői, illetve tulajdoni változásokat határozatok hiányában nem

lehet átvezetni."[61] *(6. táblázat)*. Az említett több mint 317 ezer holdnyi terület az év végére 110 470 holdra csökkent. Kiemelkedően magas volt a „jogilag rendezetlen" földek aránya Bács-Kiskun, Borsod, Szabolcs és Veszprém megyékben. Lényegében a többség (70 ezer hold) az említett megyékben helyezkedett el. A jelentésíró életszerű módon érzékeltette a „felülvizsgálatok" várható eredménytelenségét is:

> Előre számolni kell azzal, hogy a felülvizsgálati munka befejezése nem fogja eredményezni a jogilag rendezetlen területek maradéktalan felszámolását. Számos esetben ugyanis olyan önkényes földfoglalások és földcserék, stb. történtek, amelyeknek a határozatilag történő jogi rendezése jelen körülmények között zavart okozna a termelésben, olyan politikai, gazdasági bizonytalanságot idézne elő, amely nem kívánatos. Ezért az ilyen esetek jogi rendezése ez idő szerint nem történhetik meg. Ez a körülmény termelési zavart nem jelent, mert ezek a területek továbbra is a tényleges használó kat. birtokívében »ceruzás bejegyzéssel« maradnak és a használó üzem (gazdaság) termelési tervében is szerepelnek. (Kiemelés az eredetiben.)

A fentiek alapján is látható, hogy a termelési célokat minden tekintetben előtérbe helyező és az egyéni magántulajdont minimalizáló szocialista projekt az agrárvilágban a következő visszatérő minták szerint kezelte a földkérdést. Tipikusnak számított az, hogy ahol a téeszek vették át a legeltetési bizottságok feladatait, ott a felszámoló bizottságok a járási tanácsnak rendszerint nem küldték meg a jegyzőkönyveket. Továbbá sokszor a községi tanácsok illetékesei mulasztották el a postázást „a parlagveszélynek kitett területek megművelésének biztosítására kiadott kényszerhasznosítási határozatokról". A földterületek változását rendszerint nem rögzítették, hasonlóképpen az egyéni gazdák és téeszek közötti földcseréket sem.

Az említett adminisztratív jellegű, polgári minta szerinti alapvető hiányosságok önmagukban is jelzik a társadalmi reakciókat. A települések hivatalaiban dolgozók nagy része saját személyes vagy családi kötődését már nagyrészt feladva, a földtől, annak fontosságát már megkérdőjelezve, elfordult.

A rendszerspecifikussá vált „szocialista" kori pontatlan nyilvántartások a földindulások következtében fokozódtak.[62] További állami szabályozási tényező hiányát mutatja az, hogy a település belső területeihez tartozó zártkertek, pedagógusföldek, illetve téesztársulások, a közelben és távol lakó bebírók földterületeinek használatára vonatkozóan ekkor még nem született jogszabály. Hasonlóképpen említhető meg, hogy elsősorban Észak-Magyarországon és a Dunántúlon a „jogilag rendezetlen területek" között nagyságrendileg igen jelentős területet jelentettek az erdőbirtokossági területek. Az 1961. évi VII. törvény alapján lényegében csak 1964-ben kezdtek el foglalkozni az erdők használati és kezelési kérdéseivel.[63]

[61] Földbirtokpolitikai Főosztály jelentése az országos földterületi főösszesítőben kimutatott „jogilag rendezetlen területek" felülvizsgálatáról, Budapest, 1965. február 19. MNL OL, XIX-K-1-y. 1557. doboz 3. tétel.

[62] Az 1945. évi földelkobzás és földosztás hatásaiban is láthatjuk ezt: Ö. Kovács 2017.

[63] Földbirtokpolitikai Főosztály jelentése az országos földterületi főösszesítőben kimutatott „jogilag rendezetlen területek" felülvizsgálatáról, Budapest, 1965. február 19. MNL OL, XIX-K-1-y. 1557. doboz 3. tétel.

A megyei felügyelőségek mulasztásait is megnevezték az ügyintézésben, amelyek rendszerint nem készítették el a területmegosztási vázrajzokat. Ezen probléma mértékét a következő példákkal illusztrálták. Baranya megye egyik járásában 28 esetben (201 kataszteri holdnyi területen), Békésben az Orosházi járásban 12 esetben (980 kataszteri hold) hiányzott a dokumentáció. Gyakran fordult elő az is, hogy a kényszerhasznosítási határozatokat nem vezették át (például a Heves megyei Kisfüzes, Ivád, Gyöngyöstarján településeken). A statisztikák általánosan ismert hibáit még sajátosabbá tették azok az eljárások, amelyek során tévesen rendezetlennek jelöltek területeket, így például Somogyban (1832 kataszteri hold) Szabolcsban (2185 kataszteri hold), Szolnok (1596 kataszteri hold) kétszer is számításba vettek ilyen jellegű földeket.

Érdemes egy konkrét megyei helyzetképet felidézni, amelyek hasonló mintái más régiókban is megtalálhatók. Az 1965 januárjában fogalmazott Bács-Kiskun megyei jelentés szövege több tekintetben is reprezentatív. Az ország legnagyobb kiterjedésű megyéjéről, dominánsan agrártársadalmat alkotó térségéről van szó. A mezőgazdasági osztályvezetői megfogalmazás szerint a „rendezetlenség" legfőbb okai a következők:

> A földrendezések befejezte után a termelőszövetkezetek, állami gazdaságok egymás között gyakorlatban önkéntes földcserét hajtottak végre, de ezekre vonatkozóan az önkéntes földcsere-megállapodást írásban nem kötötték meg [...] A földrendezés során az egyéni gazdálkodók részére kiosztott csereingatlanokat a tulajdonosok egy része nem vette birtokba és ezeket a községi tanács írásbeli intézkedése nélkül átadta a termelőszövetkezetnek vagy állami gazdaságnak. Idevonatkozóan azonban határozatilag intézkedés a kényszerhasznosításra vonatkozóan nem történt. A termelőszövetkezetek és állami gazdaságok önkéntes földcserét hajtottak végre egyéni gazdálkodókkal is, de ezeknek írásba foglalása sem történt meg. Előfordultak olyan esetek is, amikor a szomszéd községbeli kisebb táblákat a téeszek nem vették birtokba és ezeket a területeket a helybeli termelőszövetkezetek vették használatra, azonban ezeknek bejelentése nem történt meg és így a járási mezőgazdasági osztályok a változások átvezetése iránt az ÁFTH felé intézkedni nem tudtak. A rendezetlen földrészletek egy részét képezik az egyes állami tartalékterületű ingatlanok is, amelyeket a termelőszövetkezetek vettek át használatba, azonban azoknak bejelentése nem történt meg. Ezek között szerepelnek 2-3 holdas mezőgazdasági művelés alatt álló ingatlanok is, amelyeket a termelőszövetkezetek már hosszabb idő óta használnak, de a földkönyvekbe, illetve a kataszteri birtokívbe felvéve nem lett. Megyénk területén ugyanis a 207/1962. (T.6.) ÁFTH. sz. utasítás végrehajtása a belterületi ingatlanokra vonatkozóan még nem lett végrehajtva, illetve meg sem kezdődött és ezeket a földterületeket továbbra is az állami tartalékterületű belsőségi földkönyvbe tartották nyilván. Természetesen a beltelki házhely ingatlanok, amelyek átmenetileg kerültek csak hasznosításra, a termelőszövetkezetek földkönyvébe nem vezethetők át, mivel azok csak egy-egy évre kerültek hasznosításra, addig, ameddig a házhelyek beépítése meg nem kezdődött.[64]

Bács-Kiskun megyében 1965 elején hivatalosan 850 esetről (27 100 kataszteri hold) tudósítottak, amelyekben nem tisztázták az új birtoklási viszonyokat. Ezek közé tartoztak a beltelki házhelyingatlanok és a legeltetési bizottságok területei.

[64] A Bács-Kiskun Megyei Mezőgazdasági Osztály jelentése, Kecskemét, 1965. január 22. MNL OL, XIX-K-1-y. 1557. doboz 3. tétel.

Az idézett esetek elég közelről illusztrálják a magyar államosítási folyamatokat. Az egyéni gazdák helyett hivatalosan az állam kezébe került a felelősség. Hosszú távon szemlélve, különösen a rendszerváltozás korából visszatekintve elmondható, hogy a földekhez, épületekhez kötődő vagyonvesztés, a hanyag adatkezelés az állami politika részévé vált. A kaotikus állapotokra jellemzően, a kollektivizálás utáni időszakban téeszbe került egyéni gazdák földjeinek adminisztrációja rendszerint elmaradt vagy hiányos volt.

„Oroszlántársaság" a földeken. Állami földbirtok-politikai értelmezés 1965-ben

Ahogy az előző fejezetben közölt idézetben részletesen olvashattuk: állami nézőpontból a földtulajdoni viszonyok „elmaradottak", a használati viszonyok „bonyolultak", a tulajdonosi helyzet „általában szocialista jellegű", és ezek ellenére is megfelelnek a legfőbb célnak, hogy a termelést ne veszélyeztessék. A kollektivizálási kampányban már követett gyakorlat folytatása, utóhatása ez a hozzáállás, amelynek lényege az, hogy a tervutasításos gondolkodás szerint érjék el a statisztikai többségi arányt, ez esetben a kijelölt földterület elfoglalását és a munkaerő-átcsoportosítást. Az ekkori jogászi érvelés alapját az 1949. évi „alkotmány", az 1957. évi tvr., a téeszjogszabályok és a polgári törvénykönyv képezte. Ezek konkrét pontjainak felidézése mellett a társadalmi gyakorlatra számos példában ráismerhettünk.

A *földhaszonbérletek* igen sok konfliktusforrást jelentettek. Az akkori szabályozás szerint a téeszek védett pozícióban voltak és „külső személyek tulajdonát képező földet haszonbér ellenében, vagy ellenérték nélkül meghatározott, vagy határozatlan ideig (tartósan)" használhatták.[65] A legfőbb cél minden felsorolt példa esetében az volt, hogy a téesz „használatába", birtokába került föld „állandó jelleggel maradjon" a téesz kezelésében.

A téeszek pozícióit erősítő szempontok érvényesültek a gazdák által kényszerűen „bevitt földek kiadását" illetően is. Az állami erőszak által generált káoszban a téesztagsági viszony megszűnésére vonatkozóan mondhatnánk, hogy az utat a téeszek számára a joghézag tette még szabadabbá: a „termelőszövetkezeti jogszabályok a termelőszövetkezeti tagsági viszony megszűnésével kapcsolatban nem szabályozzák részletesen a termelőszövetkezetbe bevitt földek kiadását. Alapvető szempont itt is, hogy a termelőszövetkezet használatába került földterület ne csökkenjen és a földkiadás jogalapjának megállapítása tekintetében a termelőszövetkezet közgyűlése az esetek mérlegelésével döntsön".

[65] „A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 1964. 860. számú állásfoglalása kimondja, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezet használatában lévő földre vonatkozó haszonbérleti jogviszony tartalma és megszüntetése tekintetében a termelőszövetkezeti jog szabályai, illetőleg az azokban kifejezésre jutó elvek az irányadók. Az ilyen haszonbérlet a Polgári Törvénykönyvnek a haszonbérlet megszűnésére vonatkozó rendelkezése alapján nem szüntethető meg." Az FM Földbirtokpolitikai Főosztályának jelentése, Budapest, 1965. szeptember 30. MNL OL, M-KS-288. f. 28. cs. 1965. 14. ő. e. 128.

Az állami döntéshozók a *zártkertekben lévő háztáji földek* művelésének lényegét abban látták, hogy itt összpontosulhat az úgynevezett személyi földhasználat. Ugyanakkor azt érzékelték, hogy a kollektivizálás utáni határkijelölések („földrendezés") szerintük a „szükségesnél nagyobb területet jelöltek ki zártkertnek", ahol egyébként meghagyták a korábbi tulajdoni és használatai viszonyokat. A gyakorlatban az alapszabálytól eltérően egyes tagok részére nagyobb háztáji földterületet jelöltek ki. Mindez persze nagyobb idő- és energiaráfordítást igényelt az érintett téesztagoktól, így még inkább csökkent a „közös munka" aránya.

A téesz használatába került földterületek öröklési szabályai elvileg az öröklési jog általános normáit követték. A gyakorlatban azonban ez mégsem alakulhatott így, ahogyan erről elég egyértelműen nyilatkozott az idézett jelentés:

> Más kérdés azonban, hogyan realizálódik az örökölt föld használata az örökös számára. Itt már a termelőszövetkezetnek az érdeke kerül előtérbe, hogy az örökölt földet senki ne vihesse ki a termelőszövetkezetből. A földműveléssel élethivatásszerűen nem foglalkozó örökösök földkiadási igényüket nem érvényesíthetik. A jogszabályok szerint a termelőszövetkezeti tag örökösei közül csak az élethivatásszerűen földműveléssel foglalkozó, termelőszövetkezeten kívül álló személy követelheti a föld kiadását bírói úton.

A kényszerhasznosítási eljárást azért vezették be, hogy a földet megműveljék. Ezen eljárások során a téeszek jelentős mennyiségű földet kebeleztek be, azonban ezek a területek rendszerint kimaradtak a beruházásokból. A kényszerhasznosítás valójában a téeszek számára is terhes megoldás volt, ugyanis azt nem látták a tartós használat alapjának.

A parasztellenes politika és a kollektivizálás kiterjedt hatásainak igen beszédes példája a szómágia szerinti *„földek felajánlása"* kérdéskörének összegzése:

> A mezőgazdaság szocialista átszervezése során célszerű volt az az intézkedés, hogy csak a földműveléssel élethivatásszerűen nem foglalkozó személyek ajánlhatták fel földjüket. Ezt a lehetőséget politikai megfontolásból nem lehetett kiterjeszteni a földműves foglalkozású személyekre, mert az volt a cél, hogy ezek lépjenek be és vigyék be földjüket a termelőszövetkezetbe. A mezőgazdaság szocialista átszervezése során ez a célkitűzés általában megvalósult. Jelenleg nem jelentős az egyénileg gazdálkodók száma. Többségük idős, beteg, munkaképtelen olyan személy, aki földjének megműveléséről már nem tud gondoskodni.
> A megváltozott körülményekre tekintettel ma már nem indokolt a foglalkozás szerinti megkülönböztetés fenntartása. Ezért minden földtulajdonos számára lehetővé kell tenni, hogy földjét felajánlhassa és azt a termelőszövetkezet használatra megkaphassa.[66]

Az illetményföldek nagysága és annak jogcíme is homályos volt a Földművelésügyi Minisztérium vezetői szerint. Az egyes munkaviszonyokhoz kötődően a téeszek különböző nagyságú (általában egy kataszteri hold) területeket juttattak a faluban élőknek. Ezen

[66] Az FM Földbirtokpolitikai Főosztályának jelentése, Budapest, 1965. szeptember 30. MNL OL, M-KS-288. f. 28. cs. 1965. 14. ő. e. 131. „A Politikai Bizottság határozatának megfelelően a földfelajánlás újabb szabályozása folyamatban van." Uo.

illetményföldek nagysága 1965 májusában hivatalosan 2740 kataszteri hold volt, azonban ez a számadat sem felelt meg a valóságos állapotnak, hiszen megjegyezték, hogy ennél a pedagógusok konyhakerti földterületei is nagyobbak. Nem beszélve az állami gazdaságok, erdészetek, vízművek dolgozóiról. A családos tanyai és falusi pedagógusoknak általában kétholdnyi területet adtak használatba. Sokak szerint ez konfliktust okozott, ugyanis ez a nagyság a téesztagok háztáji földterületét meghaladta.

A földek hivatalos normák szerinti, úgynevezett rendeltetésszerű használata a gyakorlatban több tekintetben megváltozott. A kijelölt művelésiág-változásokat és a termőföld érdekében előírt intézkedéseket csak 65%-ban hajtották végre. A leglátványosabb eltéréseket az erődtelepítésben tapasztalták.[67]

A kollektivizálási célkitűzések a helyi gyakorlatokba, társadalmi korlátokba láthatóan még 1965-ben is beleütköztek. Így például a nagyüzemi táblák közötti, úgynevezett direkt termő szőlők kivágását rendszerint azért halasztották el évről évre, mert azok a tagok háztáji, egykori saját földjeiket jelentették. Részükre másutt, a tagok számára is elfogadható földdarabot sokszor nem tudtak felajánlani. Az új területek megművelését a talajjavítási és vízrendezési munkálatok nehézségei is megakadályozták.[68]

A kollektivizálás hatása a számok tükrében

A radikális gazdaság- és társadalompolitikai beavatkozások következtében megindult vándorlás és költözéshullám, valamint az ingázás egyik szembetűnő következménye az iparosítási folyamatoknak alárendelt agrárnépesség számának látványos csökkenése volt.[69] A *7. táblázat* adatai lényegében a kollektivizálás alatti és részben utáni népességmozgást mutatják.

7. táblázat. **Az 1949 és 1966 közötti belső vándorlás adatai (ezer főben)**

Város és megye	Gyarapodás vagy csökkenés
Budapest	+294
Baranya	+15
Bács-Kiskun	–86
Békés	–75
Borsod	+12

[67] Az okokat a következőkben nevezték meg: nem lehetett beszerezni facsemetét; nem volt beruházási keret; az üzem nem kérte az erdőtelepítési engedélyt; a „nagyüzemi táblákba ékelődő erdőfoltok és szőlők elrendelt kivágását elmulasztották"; telepítésre alkalmas csereterület hiánya. Az FM Földbirtokpolitikai Főosztályának jelentése, Budapest, 1965. szeptember 30. MNL OL, M-KS-288. f. 28. cs. 1965. 14. ő. e. 141.

[68] A kollektivizálás és tájátalakítás vizsgálatára lásd Máté 2015.

[69] Az 1960-as évek első felére az extenzív iparosítás munkaerőforrásai lényegében kimerültek. Andorka é. n. 394.

Város és megye	Gyarapodás vagy csökkenés
Csongrád	–20
Fejér	+33
Győr-Sopron	–17
Hajdú-Bihar	–73
Heves	–7
Komárom	+36
Nógrád	–9
Pest	+74
Somogy	–27
Szabolcs-Szatmár	–146
Szolnok	–63
Tolna	–40
Vas	–37
Veszprém	+10
Zala	–31

Forrás: KSH 1967: Munkaerőhelyzet megyék szerint 1949–1966, 13.

Már a kortársi statisztikai kiadványokban is beszámolnak az egyre növekvő területi egyenlőtlenségekről.[70] A belső vándorlás egyik legfontosabb következménye az lett, hogy miközben az ország népessége 1949 és 1966 között 10%-kal nőtt, a Budapesten és Pest megyében élők száma együttesen több mint egyötödével növekedett. Ez a többlet nem a természetes szaporodás miatt következett be, hiszen az alatta maradt az országos átlagnak, hanem az alföldi és az agrárrégiókból elköltözöttek tömegei jelentek itt meg. A kortársi nyelvben nyírséginek nevezett elvándorlás az ottani népesség több mint egyötödét érintette.[71] Szabolcs-Szatmárban, Szolnok megyében és Hajdú-Biharban kifejezetten romló életszínvonalról írtak a statisztikai értékelésben.[72] Közismert, hogy az 1948 utáni állami gazdaságpolitika növelte meg radikálisan az úgynevezett munkaerőforrást. Az aktív keresők aránya az 1960-as évek közepéig 23%-kal nőtt. A legnagyobb emelkedés ismételten Budapesten (33%) történt, ehhez képest az agrárrégiókban 17%-os növekedést regisztráltak. Az 1966 elején számontartott 5 milliónyi aktív keresőből 900 000 embernek más volt a munka- és a lakóhelye. Közülük 400 000 fő nem a lakóhelye szerinti megyében dolgozott, azaz rendszeresen ingázott. Ha Zala megyétől a Balaton északi oldalán képzeletben elin-

[70] Enyedi 1993; Orosz 1993; Beluszky 2002. Az utóbbi, 1990 táján keletkezett tanulmány a komplex okokat és jelenségeket is megnevezi.

[71] A Szabolcs egy részét képező Nyírségben az ingázók nehezen számszerűsíthető igen nagy csoportját is számításba kell venni.

[72] KSH 1967, 9–10. Az életmódot alapvetően meghatározó villamosítással kapcsolatban meg kell említeni, hogy az infrastrukturális fejlesztések ellenére, bár 1963-ra a községek mindegyikébe bevezették villanyt, a lakások egyharmadából még hiányzott az áram. A Dunántúl több mutató tekintetében kedvezőbb helyzetben volt (KSH 1968, 10).

dulunk az északkeleti borsodi iparvidékig, akkor az úgynevezett energiatengely vonalán haladunk, ami lényegében azt jelentette, hogy az e vonal alatti déli területekről a munkavállalók elsősorban északra jártak dolgozni. A kisebbektől eltekintve két nagy csomópontból érkeztek az ingázók. Az egyiket Budapest és Pest megye képezte, ahol az eljárók 65%-a dolgozott. A Budapestre bejárók száma ekkoriban mintegy 250 000 fő, akiknek kétharmada Pest megyében lakott. A másik nagy kibocsátó terület a szabolcsi térség volt.[73]

Az előbbiekben jelzett tendenciának megfelelően a főváros egyértelmű létszámnövekedést mutatott. Az egyes országrészek közül a legtöbben a Tiszántúl és Budapest között vándoroltak. 1959-ben állandó jelleggel 12 400, ideiglenesen 54 300 tiszántúli ember költözött ide. Észak- és Dél-Dunántúl ekkor vándorlási többletet mutatott. Az utóbbi vándorlási mérlege az alföldi és az északkeleti megyékkel szemben is pozitív volt: Északkelet-Magyarország az Alföldről több személyt vonzott, mint amennyit oda kibocsátott, ugyanakkor északról többen mentek el Dél-Dunántúlra. Összességében azt lehet mondani, hogy a vándorlási mérlegben a Tiszántúl és a Duna–Tisza köze vesztesnek számított, de a Tiszántúlt az elvándorlás sokkal inkább sújtotta, mint a Kiskunságot. Az elköltözésre kényszerülők négyötöde munkaerő-vándorló volt. A falvakat elhagyók számát évi 40 000 főre becsülték[74] *(8. táblázat).*

8. táblázat. **A mezőgazdasági aktív keresők számának csökkenése 1949 és 1966 között**

Főváros és megyék	Ezer főben (–)	Százalékban (–)	100 lakosra számítva (főben) (–)
Budapest	4	29,5	0,3
Ipari jellegű			
Komárom	8	23,0	6,9
Borsod-Abaúj-Zemplén	40	27,9	9,3
Győr-Sopron	35	37,9	10,6
Nógrád	13	26,3	7,4
Veszprém	30	33,2	12,0
Fejér	28	30,8	14,1
Baranya	31	32,0	10,8
Összesen	185	30,1	10,4
Vegyes jellegű			
Pest	37	24,0	8,6

[73] KSH 1967, 9–10.

[74] Acsádi 1960, 1111–1114. Az 1960. és 1964. január 1. közötti körülbelül 370 000 főnyi mezőgazdasági nyugdíjazással és az elvándorlással alapvető összefüggésben, becslések szerint az úgynevezett segítő családtagok 30%-a eltartott lett (Szilágyi 1966, 36). A vidéki terek kiüresedését a tanyák számának csökkenése is látványosan jelzi. Az alföldi megyékben 1960-ban 694 000, az 1980-as években már csupán csak körülbelül 279 000 tanya volt (Romány 1998, 350).

Főváros és megyék	Ezer főben (–)	Százalékban (–)	100 lakosra számítva (főben) (–)
Vas	28	35,5	9,5
Csongrád	34	27,0	8,1
Heves	29	31,6	10,9
Szolnok	57	41,2	12,4
Zala	31	34,3	11,5
Összesen	216	32,2	10,1
Mezőgazdasági jellegű			
Hajdú-Bihar	53	36,6	11,3
Tolna	34	38,6	11,6
Békés	47	30,6	8,6
Bács-Kiskun	39	19,3	5,5
Somogy	34	27,9	9,2
Szabolcs-Szatmár	61	31,9	13,0
Összesen	268	29,7	9,8
Mindösszesen	669	30,7	9,6

Forrás: KSH 1967: Munkaerőhelyzet megyék szerint 1949–1966, 29.

A kollektivizálás az itt ismertetett számok tükrében is az egyik legjelentősebb társadalomtörténeti eseménynek és folyamatnak tekinthető a 20. század második felében.[75]

*

Elsősorban kortársi szövegeket idéztünk fel az 1960-as évekből, amikor már az egykori parasztság számára rendkívül fontos föld szerepe látványosan megváltozott: nagyüzemi, hatalomtechnikai kérdéssé vált. A föld, a földművelők sorsa tömegesen már nem kapcsolódott össze a családokéval. Az már mindinkább a helyben maradó idősebbek számára jelentett létalapot egy kikényszerített téeszvilágban. Láthattuk, hogy a kommunista állam politikájának, gyakorlati működésének akarva-akaratlanul részévé vált a „falusi ügyek"

[75] Az adatokat lásd KSH 1967, 28; Szilágyi 1966, 34–38. 1958 és 1962 között körülbelül 30 milliárd forintot ruháztak be a mezőgazdaságba „pótló jelleggel" (Benet 1997, 315). Kortársi közgazdasági nyelven szólva, a mezőgazdaság nettó (az anyagköltség levonásával számított) termelési értéke az 1945 előtti helyzethez képest alig emelkedett. Közben 1949 és 1965 között az összeshez viszonyított mezőgazdasági aktív keresők aránya 54,5%-ról 31,2%-ra csökkent. Ugyanebben az időszakban a mezőgazdasági beruházások értéke az összes arányában 10-ről 17,4%-ra nőtt, a legmagasabb arány (24,5%) 1955-ben volt. Az említett mezőgazdasági nettó termelési érték, változatlan árakon számolva (1934–38=100) 1949-ben 85, 1965-ben 95 volt. A legmagasabb 1951-ben és 1959-ben, amikor az index értéke 113 (Andorka 1967, 75). Az utóbbi értelmezéséhez: az 51-es adat nagyrészt a padláslesöprésekkel, az 59-es pedig a kollektivizálás megindulásáig, 1956 után levegőhöz jutott magángazdasági termeléssel magyarázható. A legkisebb (1467 Ft) átlagkeresetek a mezőgazdaságban voltak (Andorka 1966).

másodrendű, hanyag kezelési módja. Az egyik legfontosabb társadalom- és történelemformáló tényezőnek, a föld többségi magántulajdonának felszámolása egyben az ősök földjéhez és a saját erőből szerzett birtokokhoz való kötődést is megtörte.

A kollektivizálás utáni földügyek hiányos adminisztrációját a jelentéstevő még 1965-ben is a következőképpen összegezte:

> Az üzemi földnyilvántartás rendszere most van kialakulóban az állami gazdaságoknál. A termelőszövetkezetek nagy részében ilyen nyilvántartást még nem vezetnek. A tapasztalatok szerint a termelőszövetkezetek általában nem fordítanak kellő gondot a földhasználatok nyilvántartására és a nyilvántartási munkarészek megőrzésére.[76]

Tudjuk, hogy a munka az ember megkülönböztető jegye, erre csak ő képes. Maga a fogalom a lelki és testi erőfeszítésre utal. A modernizáció korában a föld és a pénz mellett a munka is áruvá lett. Ahogyan ezt az egyik szerző átfogó esszéjében megfogalmazta: „A földművelőket először haszontalanná, sodródóvá, »gazdátlanná« kellett tenni ahhoz, hogy a használatkész »munkaerő« mobil hordozóinak tekintsék őket; és hogy ezt az erőt a saját jogán a lehetséges »jólétforrásnak« nevezzék."[77] A globális tendenciák szintjét elhagyva, vessük ezt föl konkrét magyar összefüggésben: a 20. század közepe előtti agrártársadalmon belüli nagyjában-egészében elfogadottnak számítottak a paraszti élet törvényei, tehát azok a tényezők, amelyek szervezték, meghatározták a családi szocializációt: föld, munka, függetlenség.[78] Lényegében a kollektivizálás ezek hagyományos formáinak felszámolását jelentette.

Keserűen sajátos, hogy a jogi nyelvben használt *societas leonina* (oroszlántársaság) zsákmányszerzésére a gazdák jó része is rájött. Arra az 1968. évi kérdésre, hogy milyen hatása volt a „kívülállók földjének megváltásának", a bajai pártbizottságon a következő összegző szöveget fogalmazták meg:

> A tsz-tagok többsége helyesli a kívülállók földjének megváltását. A kívülállók véleménye viszont megoszlik: vannak, akik megköszönik, levelet küldenek a Földhivatalnak és abban leírják, hogy már el is felejtették, hogy földjük volt, mivel más területen dolgoznak és most olyan pénzt kapnak, amire nem számítottak. Több idősebb volt tulajdonos is van, aki jónéven veszi a föld megváltását, mivel egy összegben több pénzt kap, mint egy-egy évben a földjáradék összege. Vannak viszont olyan személyek, akik tiltakoznak a tulajdonjog „megvétel" ellen.[79]

Az eddig bemutatott töredékes helyzetképek a további kutatások számára konkrét feladatokat adhatnak. Láthattuk, hogy az állami gépezet mennyire felkészületlen volt egy államtól elvárható rendszerszintű irányításra, amelynek társadalmi következményei mind minőségi, mind pedig mennyiségi tekintetben nyomon követhetők. A folyamatos eltussolás és szómágia ellenére meg kell találnunk azokat a tényezőket, amelyek életszerű folyamataiban bemutathatják a későbbi évtizedekben történteket is, de ezt megelőzően az 1960-as évek kulcsszereplőinek közvetlen reakcióit kell feltárnunk és megértenünk. Mindezt azért is meg kell tenni, hogy jól lássuk a – szintén propagandaeszközként használt – úgynevezett „új gazdasági mechanizmus" leple mögötti vidéki életvilágokat. Másrészt azt is feltételezzük, és részben tudjuk, hogy amit az 1960-as évek közepéig, második feléig nem „rendeztek" (lásd a földnyilvántartás eseteit), annak valódi, leplezetlen vonása igazából a rendszerváltozás földtörténeteiben volt/lenne megragadható.

Felhasznált források

Levéltári források

MNL BKML = Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára
XXIII. 2. f. – Bács-Kiskun Megyei VB Pénzügyi Osztályának Tsz-csoportja 1963–1966.
XXIII. 312. – Kecskeméti Járási Tanács VB-ir. 1960.
XXXIII. 5. – MSZMP-ir. 1960–68.

MNL GYMSL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára
MSZMP-iratok, 1958–1962.

MNL NML = Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára
MSZMP-ir. 1962–1963.

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
M-KS-288. f. 11. cs. – MSZMP KB Információs jelentések, 1960.
M-KS-288. f. 28. cs. – MSZMP KB Mezőgazdasági Osztály ir. 1961.
XIX-K-1-af. – FM Losonczi Pál miniszter ir. 1961.
XIX-K-1-y. – FM Földbirtokpolitikai (Földrendezési) Főosztály 1965.
XIX-B-14. – Országos Rendőrfőkapitányság ir. 1969.

MNL PML = Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára
XXVIII. 750. MSZMP-ir. 1960.

[76] „A termelőszövetkezetek részére is nélkülözhetetlen üzemi földnyilvántartásoknak tartalmazniuk kell a tagok által bevitt földek pontos területét, művelési ág szerinti megoszlását, a földhasználathoz fűződő jogok és kötelezettségek felsorolását." Az FM Földbirtokpolitikai Főosztályának jelentése, Budapest, 1965. szeptember 30. MNL OL, M-KS-288. f. 28. cs. 1965. 14. ő. e. 143.

[77] Bauman 2007, 13.

[78] „A paraszt csak akkor igazi paraszt, ha saját földje van. Ez az a szabadság, ami minden szolgasága mellett is megkülönböztetett emberi állást biztosit számára, és ez az, ami kultúrára teszi képessé." (Erdei 1973 [1938], 150.) Vessük össze az előbbi megfogalmazást a hivatalos álláspontho igazított, részben a társadalmi gyakorlatot is kifejező, kollektivizálás utáni, tehát a saját földjétől már megfosztott „utóparasztiság" leírásával: „A »paraszt« minden esetben szövetkezeti *tag*, de a szövetkezeti termelés *perifériáján* foglal helyet, azaz nem tagolódik be a termelőszövetkezet nagyüzemi munkaszervezetébe, [...] A »paraszt« tehát a termelőszövetkezeti gazdálkodásba sajátos módon bekapcsolódó *kisárutermelő*. [...] A »paraszt« nem szocialista termelő, de nem egyéni kisárutermelő a szó régi értelmében, alkotórésze a *szövetkezeti* mezőgazdaságnak, amelybe a maga módján betagolódott." (Gyenes 1968, 28–29. Kiemelések az eredetiben.)

[79] Pártbizottsági jelentés a szövetkezeti és a földtörvény társadalompolitikai hatásairól, 1968. augusztus 3. MNL BKML, MSZMP-ir. Bajai Járás, 2. f. 1968. 11. ő. e. 411. doboz.

MNL TML = Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára
MSZMP-ir. 1962.

MNL VaML = Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára
MSZMP-ir. 1960.

MNL VeML = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára
MSZMP-ir. 1959.

Publikált források

KSH 1967: *Munkaerőhelyzet megyék szerint 1949–1966.* 1967/15. Statisztikai Időszaki Közlemények 110. k.

KSH 1968: *Helyzetkép az ország községeiről.* Budapest.

Magyar Közlöny 1959, 1960.

Felhasznált irodalom

Acsádi György 1960: Magyarország népesedésének fontosabb adatai az 1958–1959. években (II.). *Statisztikai Szemle,* 1960/11. 1102–1117.

A[ndorka] R[udolf] 1966: A munkások és alkalmazottak keresete. *Valóság,* 1966/9. 71–72.

A[ndorka] R[udolf] 1967: A magyar mezőgazdaság számokban. *Valóság,* 1967/3. 75.

Andorka Rudolf é. n: A társadalmi mobilitás félévszázados trendjei Magyarországon. In Andorka Rudolf–Hradil, Stefan–Peschar, Jules L. (szerk.): *Társadalmi rétegződés.* Budapest, Aula Kiadó, é. n. 393–425.

Apor Péter 2008: A mindennapi élet öröme. In Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában.* Budapest, Nyitott Könyvműhely. 13–49.

Aronson, Elliot 2003: *A társas lény.* Budapest, KJK–KERSZÖV.

Bauman, Zygmunt 2007: Munka. *Café Bábel,* 2007/56–57. 11–23.

Beluszky Pál 2002: Területi hátrányok és „kezelésük" Magyarországon (1900)–1948–1991. In Beluszky Pál: *Vég kiárusítás II. Társadalomföldrajzi tanulmányok.* Pécs, MTA RKK. 71–94.

Benet Iván 1997: Az új magyar agrárpolitika előzményei és jellemzői (II.). *Statisztikai Szemle,* 1997/4–5. 311–325.

Bessel, Richard–Jessen, Ralph 1996: Einleitung. Die Grenzen der Diktatur. In Bessel, Richard–Jessen, Ralph (Hrsg.): *Die Grenzen der Diktatur. Staat und Gesellschaft in der DDR.* Göttingen, Vandenhoeck–Ruprecht. 7–23.

Czetz Balázs 2015: Kollektivizálás Fejér megyében a forradalmat követően. In Horváth Sándor–Ö. Kovács József (szerk.): Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában. Budapest, MTA BTK TTI. 111–135.

Csikós Gábor 2019: „Az Isten, az ÁVO vagy a Párt azt tesz velem, amit akar". Modernizált vagy traumatizált vidék? Kézirat.

Enyedi György (szerk.) 1993: *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon.* Budapest, KJK.

Erdei Ferenc 1973 (1938): *Parasztok.* Hasonmás kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.

File Jenő 1964: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek differenciáltsága. *Statisztikai Szemle,* 1964/11. 1103–1121.

Gyenes Antal 1968: „Munkások" és „parasztok" a mezőgazdasági termelőszövetkezetben. *Valóság,* 1968/4. 26–40.

Gyenesei József 2019: „Kisebb-nagyobb emberi hibáktól ő sem mentes". A géderlaki téeszelnök. In Majtényi György–Mikó Zsuzsanna–Szabó Csaba (szerk.): *Kommunista kiskirályok.* Budapest, Libri. 294–312.

Horváth Gergely Krisztián: „Kétségbeesésemben írtam". Kuláküldözés – kollektivizálás – elvándorlás a Kádár-kori szociográfiában. In Galambos István–Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Magyar dúlás. Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról.* Budapest, MTA BTK–NEB, 2019. 183–219.

Huizinga, Johan 1979: *A középkor alkonya. Az élet, a gondolkodás és a művészet formái Franciaországban és Németalföldön a XIV. és XV. században.* Budapest, Európa Könyvkiadó.

Juhász Pál 1965: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom a falusiak neurózisának szempontjából. In Bartha Lajos et al. (szerk.): *Pszichológiai Tanulmányok VII.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 245–254.

Juhász Pál 1974: A neurózis morbiditásának emelkedése egy magyar falu közösségében. In Andorka Rudolf–Buda Béla–Cseh-Szombathy László (szerk.): *A deviáns viselkedés szociológiája.* Budapest, Gondolat Kiadó. 504–528.

Káli Csaba: A zalai kommunista pártelit a „hosszú" ötvenes években. Az apparátus (1945–1963). In Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása" vidéken a hosszú ötvenes években 2.* Budapest, MTA BTK–NEB. 577–608.

Koselleck, Reinhart 2003: „Tapasztalati tér" és „várakozási horizont" – két történeti kategória. In Koselleck, Reinhart: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája.* Budapest, Atlantisz Kiadó. 401–429.

Ö. Kovács József 2012: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965.* Budapest, Korall.

Ö. Kovács József 2015: *Vidéki Magyarország 1945–1970. Dokumentumok földről, hatalomról, emberi sorsokról.* Budapest, Balassi Kiadó.

Ö. Kovács József 2017: Földindulás. A leplezett kommunista diktatúra társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben. In Csikós Gábor–Kiss Réka–Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945.* Budapest, MTA BTK–NEB. 19–65.

Kurucz Mihály 2012: Gondolattöredékek a magyar kollektivizálás főszereplőjéről: a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről, mint az eredeti tőkefelhalmozás sajátos formájáról. In Schlett András (szerk.): *Földindulások – sorsfordulók. Kollektivizálás, agrárvilág és vidéki változások a XX. század második felében.* Budapest, Szent István Társulat. 219–263.

Dr. Marton Zoltán–Szabó Emilné 1966: Adatfelvétel az elme-idegbetegségekről (I.). *Statisztikai Szemle,* 1966/7. 699–714.

Máté Gábor 2015: Táj és kollektivizálás. A kisparaszti gazdálkodás felszámolásának táji hatásai az egyházaskozári termelőszövetkezet területén. In: Horváth Sándor–Ö. Kovács József (szerk.): Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában. Budapest, MTA BTK TTI. 157–180.

Mike Károly–Szepesi Balázs–Ungvári Gábor–Kaderják Anita 2012: Víz, ami összeköt. A történetírás és a közgazdaságtan együttműködésének lehetőségeiről. In Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig.* Budapest, Balassi Kiadó. 13–36.

Orosz István 2003: A modernizációs kísérletek főbb szakaszai a magyar mezőgazdaságban. *Múltunk. Politikatörténeti folyóirat,* 2003/2. 231–258.

Ritter György 2019: Parasztalanítás az észak-dunántúli németeknél a visszaemlékezések tükrében (Emlékanyagközlés és -elemzés). In Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása" vidéken a hosszú ötvenes években 2.* Budapest, MTA BTK–NEB. 81–182.

Romány Pál 1998: Az Agrárpolitikai Tézisektől a Nemzeti Agrárprogramig. In Gunst Péter (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadulásától napjainkig.* Budapest, Napvilág Kiadó.

Schlett András 2012: Földkérdés a rendszerváltás tükrében. In Schlett András (szerk.): *Földindulások – Sorsfordulók. Kollektivizálás, agrárvilág és vidéki változások a XX. század második felében.* Budapest, Szent István Társulat. 185–201.

Scott, James C. 1985: *Weapons of the Weak. Everyday forms of Peasant Resistance.* New Haven–London, Yale University Press.

Scott, James C. 1996: Az ellenállás hétköznapi formái. *Replika. Társadalomtudományi folyóirat,* 1996/23–24. 109–130.

Scott, James C. 1998: *Seeing Like a State. How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed.* New Haven–London, Yale University Press.

Szerdahelyi Péter–Udovecz Gábor 1973: A jövedelemképződés körülményei a termelőszövetkezetekben. *Statisztikai Szemle,* 1973/8–9. 818–827.

Szilágyi László 1966: A foglalkoztatottság főbb jellemzői az 1949–1963. években. *Statisztikai Szemle,* 1966/1. 29–50.

Szulovszky János 2019: „Ezekről az esetekről nem nagyon szeretünk beszélni". Egy nagyhegyesi memoáríró parasztember visszaemlékezései az ötvenes évekre. In Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása" vidéken a hosszú ötvenes években 2.* Budapest, MTA BTK–NEB. 453–500.

Tanka Endre 2012: A posztszocialista agrárátalakulás földpolitikája. In Schlett András (szerk.): *Földindulások – Sorsfordulók. Kollektivizálás, agrárvilág és vidéki változások a XX. század második felében.* Budapest, Szent István Társulat. 203–218.

Tischner, József 2000: *A dráma filozófiája. Bevezetés.* Budapest, Európa Könyvkiadó.

Tomka Béla 2009: *Európa társadalomtörténete a 20. században.* Budapest, Osiris Kiadó.

Tóth Lajos 2002: Agrárviszonyok 1957–1967 között a jogi szabályozás tükrében. In Tóth Károly (szerk.): *In memoriam Nagy Károly. Acta Universitatis Szegediensis.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem. 391–406.

Valuch Tibor 2003a: „Községünkben nagy előrehaladást értünk el a szocializmus építése terén". A történeti parasztság és az életmód változásai Magyarországon a hatvanas években. In Rainer M. János (szerk.): *Múlt századi hétköznapok. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásáról.* Budapest, 1956-os Intézet. 129–176.

Valuch Tibor 2003b: Változó idők – szokások. A tevékenységszerkezet, a jövedelem és a fogyasztás átalakulása a magyar falvakban a kollektivizálás időszakában. In Ormos Mária (szerk.): *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára.* Budapest, Osiris Kiadó. 311–322.

Varga Zsuzsanna 2019: Kényszerpályától a vállalati mozgástér felé. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek első két évtizede Magyarországon 1948–1968. In Demeter Gábor et al. (szerk.): *Magyar gazdaságtörténeti évkönyv 2019. Uradalom – Vállalat.* Budapest, MTA BTK–Hajnal István Alapítvány. 391–410.

TERMELŐSZÖVETKEZETEK TEREPEN ÉS PAPÍRON

OLÁH SÁNDOR

Szovjet minta a Székelyföldön

Általános keretek

Jelen dolgozat a romániai kollektivizálási kampány utolsó szakasza és befejezése utáni első időszak (1959–1970) társadalmi, gazdasági változásait vizsgálja a székelyföldi Udvarhely rajon kollektív gazdaságainak példáján. A hatalmi nyelvezetben a mezőgazdaság szocialista átalakításaként ismert tizenhárom éves (1949–1962) társadalmi átalakítási folyamat következményei – a tulajdonviszonyok és a társadalmi struktúra megváltozása, a társadalmi mobilitás, a foglalkozási szerkezet változása – már a kollektivizálás befejezése előtt, még a magángazda falusi társadalom elleni utolsó ostrom időszakában megmutatkoztak.

A központosító hatalmi gyakorlatban, az uralmi viszonyok kiterjesztését és működtetését a „közös"-nek mondott gazdálkodó szervezetek esetében vizsgáljuk: 1962-től a kollektív gazdaságok, majd (1965 után) a termelőszövetkezetek természeti és társadalmi erőforrásai feletti rendelkezést, termelésszervezést és -irányítást, a döntési hatáskörök kisajátítását, az ellenőrzést és felügyeletet a gazdasági javak elosztásában, a fogyasztás szabályozásában.

Forrásaink: Udvarhely Rajoni Néptanácsának és néhány kollektív gazdaság irattári anyagai, valamint a korszakot átélt beszélgetőpartnereink személyes emlékezetének dokumentumai, a szóbeli interjúk. A korszak irattári forrásai zömében hatalmi intézményekben vagy hatalmi intézményeknek címezve keletkeztek, tartalmaik sok esetben nem a valóságos viszonyokat rögzítették, hanem a vágyott vagy követelt célkitűzéseket, az elérni kívánt állapotokat. A lokális miliők életközeli viszonyainak megismerésében ezért fontos szerepük van a szóbeli interjúkból kibontakozó tapasztalattörténeteknek.

A második világháború után szovjet befolyás alá került kelet-európai államokban a mezőgazdaság szocialista átalakításaként ismert társadalomátalakító program a szovjet kollektivizálási minta kényszerítésének feltételei között zajlott. Ennek elfogadásában, gyakorlatba ültetésében jelentős eltérések voltak a különböző országok között. A román kommunista vezetés két másik balkáni országgal (Albánia és Bulgária) a szovjet minta leghűségesebb alkalmazója volt.[1] Ebben a folyamatban, Romániában jelentős szerepük volt a szovjet tanácsadóknak, akik iránymutatásai és befolyása alapján történt az állami erőszakszervezetek (állambiztonság, milícia) létrehozása és működtetése, az első ötéves terv elin-

[1] Verdery 2015, 96.

dítása, az erőltetett iparosítási program, a pénzügyi reformok végrehajtása, a mezőgazdasági terménybegyűjtés megszervezése.[2]

Az országban tartózkodó tanácsadók „aktívak voltak a mezőgazdaság kollektivizálásának eltervezésében és gyakorlatba ültetésében, erőltetve, hogy ezt először Konstanca tartományban valósítsák meg, ahol szovjet csapatok állomásoztak".[3] A falusi társadalmi csoportok egymás ellen fordítása, a lenini elvek alapján állandóan élesített osztályharc, a „kulákok" kizárása az ötvenes évek elején megalakult kollektív gazdaságokból szintén a korábbi szovjet kolhozosítás tapasztalatai alapján történt.[4] A szocialista szektor gazdasági szervezeteinek, intézményrendszerének kiépítésében is a szovjet minta érvényesült: a romániai kollektív gazdaságok első alapszabálya (1966-ig volt érvényben) azonos az 1936-os szovjet alapszabállyal, hasonlóképpen a mezőgazdasági üzemek – állami gazdaságok, gép- és traktorállomások, kollektív gazdaságok, társas gazdaságok – hierarchiája is. A hierarchikus viszonyok elsősorban a gazdasági szervezeteknek kiutalt beruházási, fejlesztési alapok nagyságrendjében nyilvánultak meg, a redisztribúcióban a kollektív gazdaságoknak juttatták a legkevesebbet.

A szovjet befolyás alatt álló államok közül Romániában tartott leghosszabb ideig a kollektivizálás. A Román Munkáspárt Központi Vezetősége 1960 júniusában a párt III. kongresszusán még az ötéves terv távlati céljaként jelölte meg a mezőgazdaság szocialista átalakítását, de rövidesen, 1962 áprilisában befejezettnek nyilvánította azt.

A kollektivizálási kampány utolsó, erőszakos eszközökkel végrehajtott szakaszában (1958–1962 tavasza) az egyéni gazdálkodás feltételei folyamatosan romlottak: a közel egy évtizedes gazdasági elvonás meggyengítette a magántermelők gazdasági bázisát. Akárcsak Magyarországon, a székelyföldi falvak társadalmában is ezekben az években

> [...] az állandósuló létbizonytalanság, az igen erőteljes politikai és lélektani nyomás megtette a hatását, egyre több gazdálkodó tartotta kilátástalannak a kollektivizálással szemben tanúsított ellenállást. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a parasztság a társadalomban lényegében magára maradt. Hiszen az ötvenes évek végén ez volt a társadalom egyetlen olyan rétege, amely még széles körben rendelkezett magántulajdonnal, ami relatív személyi és gazdasági autonómiát biztosított számára. Az erőforrások teljes körű centralizálására, a társadalom feletti totális ellenőrzés kialakítására törekvő szocialista rendszer számára ez nem volt tartósan elviselhető.[5]

A kollektivizálással az ország csaknem teljes mezőgazdasági területén megvalósult a tulajdon- és termelési viszonyok átalakítása: a termelés, az elosztás és a fogyasztás irányításának kisajátítása.

[2] Verdery 2015, 70–71.
[3] Verdery 2015, 71.
[4] „A dolgozó parasztság a számára egyetlen helyes úton, a kollektív gazdaság útján, a szocializmus útján, a szovjet kolhozparasztság és a hazai kollektivista parasztok tapasztalatai alapján új, bőséges, boldog életet teremt magának." *A kollektív gazdaság minta-alapszabályzata.* 1953, 6.
[5] Valuch 2001, 196.

A kommunista hatalomátvétel időszakában a székelyföldi lakosság közel 90%-a falun élt, ahonnan a lakosság létszámának növekedésével már a 19. század végétől jelentős volt az időszakos vagy végleges elvándorlás.[6] A Székelyföldet magába foglaló, 1952-ben létrehozott Magyar Autonóm Tartomány (MAT)[7] gazdasági szervezeteit az ötvenes évek végére a kommunista vezetés a központosított tervgazdálkodás országos szerkezetébe integrálta. A szocialista szektor térhódításának aránya a magánszektor rovására 1957-ig párhuzamosan haladt az ország és a MAT területén, 1957-ben a MAT lemaradt az országos átlaghoz képest a szövetkezetesítésben és a társulások szervezésében. 1958-tól kezdődően, a kollektivizálás második hullámában a társadalmi-gazdasági elnyomás fokozódása, a felélesztett falusi osztályharc, az államgépezet erőszakszervezeteinek terrorja a szocialista tulajdon részarányának növelésében azt eredményezte, hogy 1959-re a tulajdonszerkezetben már nagyobb volt a szocialista szektor aránya a MAT-ban, mint az országos átlag.

> 1960-ban a mezőgazdasági társulások létszáma meghaladta a 100 ezer családot, területük pedig elérte a 285 ezer ha-t. A tartomány vidéki lakosságának jó részét beszervezték a mezőgazdasági társulásokba („szövetkezetesítették"), a továbbiakban a társulások kollektív gazdaságokká való átszervezése zajlott. A szervezés főként a téli hónapokban történt, hogy ne zavarják meg a termény betakarítást. 1961. augusztus 1-ig a kollektív gazdaságokba beszervezték a tartomány földműves családjainak 31,4%, illetve a tartomány kollektivizálandó területének 31%-át. Ekkor már a szocialista szektorban dolgozott a mezőgazdasággal foglalkozó családok 87,8%-a. 1962. március 1-jén a kollektivizálást befejezettnek nyilvánították Udvarhely, Marosvásárhely, Dicsőszentmárton és Régen rajonokban. Ekkor már tömeges volt a kollektivizálás, abban a hónapban pl. 17 ezer agitátor és 3700 helyi képviselő szervezte a kollektív gazdaságokat.
>
> 1962. március 10-én befejezettnek nyilvánították a Maros tartományi kollektivizálást, de 1962 áprilisában és júliusában (!) is még két kollektív gazdaságot avattak fel a tartományban, és az év közepéig folyamatos volt az egyéni gazdálkodók beíratása, a mezőgazdasági társulások kollektív gazdasággá alakítása, és azok összevonása.[8]

A székelyföldi kollektivizálás utolsó rohamának adatait Gagyi József így összegezte: „1961 vége, illetve 1962 eleje a hatalom összehangolt, minden eddiginél nagyobb méretű akciójának ideje. 1961. február 1-én 230, 1962. március 19-én, a kollektivizálás befejezése után 510 kollektív gazdaság van a tartományban – vagyis 13 hónap alatt jött létre tehát a kollektív gazdaságok 55 százaléka."[9] *(1. melléklet.)* Végül a kollektivizálás befejezése után a mezőgazdasági terület 9,2%-a, a szántóföld 6,5%-a maradt magántulajdonban (a megfelelő országos arányok: 8,6% és 4,6%). A mai székelyföldi megyékben magántulajdonban maradt: Kovászna megyében a mezőgazdasági terület 7,78%-a, Hargita megyében 12,93%-a (itt több hegyvidéki község kimaradt a kollektivizálásból), Maros megyében 5,63%.[10] Kiteljesedett a gazdaság és társadalom szocialista típusú átalakítása,

[6] Venczel 1993, 108–122.
[7] A MAT létrehozásának körülményeiről és következményeiről lásd Bottoni 2008.
[8] László é. n.
[9] Gagyi 2009, 120.
[10] Novák 2016, 737.

az iparban, szolgáltatásokban (kereskedelem) megszűnt a magántulajdon, a mezőgazdasági termőterület jelentős arányban a szocialista szektor része lett. „A Székelyföld évszázadok alatt kialakuló és fejlődő gazdasági, társadalmi és birtokszerkezete közel egy évtizedes központi, esetenként erőszakos állami beavatkozás révén átalakult, és ez jelentős társadalmi átalakulást eredményezett."[11]

A hatvanas évek végéig a Székelyföldön a mezőgazdaság számított a legnagyobb gazdasági ágazatnak, a termelőszervezeteket tekintve a kollektív gazdaságok és az állami gazdaságok tulajdonában volt a termőterület nagy része. Az 1968-as közigazgatási átszervezésig a MAT-ba – Marosvásárhely kivételével – nem érkeztek jelentősebb ipari beruházások, a térség az erőforrásaival (munkaerő, élelmiszer-termelés, fa) gazdaságpolitikai irányelvekből, a beruházási politikából következtethetően, inkább kiszolgálója volt az ország fejlettebb, iparral rendelkező régióinak.

A kollektivizálási kampány időszakában végbement társadalmi változásokról Hunya Gábor úgy vélte, hogy:

> A kollektivizálási kampány a hatvanas évek elején egy átalakult falusi társadalmat győzött le [...] a kollektivizálás erőteljes gazdasági expanzió idején folyt. Aki fel akart hagyni a földműveléssel, az talált munkaalkalmat a városokban. Megindult az ingázás és az elköltözés.[12] A mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya az első tsz-esítési kampány, a beszolgáltatások idején jelentősen csökkent, az 1950. évi 74 százalékról 1953-ra 70 százalékra, majd a változás lelassult és csak a teljes tsz-esítéskor gyorsult fel ismét, az 1959-es 68 százalékról 1962-re 60 százalékra csökkent.[13]

A téeszesítés lezárását követően a mezőgazdasági beruházások területén stagnálás, a szövetkezeti szektorban és a gépállomásoknál csökkenés állt be. A szövetkezetekben kampány folyt a felhalmozási alap növeléséért, és elérték, hogy míg 1960–1963-ban a szövetkezetek beruházásainak kétharmada származott saját alapokból, a következő három évben több mint 80%. A szövetkezetek javára nyújtott költségvetési támogatás tehát csökkent.[14] A falvak elhagyásának és a foglalkozásszerkezet átalakulásának legfőbb oka – a központi vezetés vidék- és mezőgazdaság ellenes politikájából következően – a mezőgazdasági és ipari jövedelmek közötti jelentős különbség volt. „A hatvanas években a parasztok jövedelmi helyzete a városiakhoz viszonyítva rosszabb volt, mint az ötvenes évek végén."[15] Az állam arra használta ki a jövedelemszabályozásban szerzett pozícióit, hogy erősítse a jövedelemátcsoportosítást. A téeszparasztok jövedelme a közösből és a háztájiból származó részből tevődött össze, körülbelül 40:60 arányban. A szövetkezetekben a munkaegységrendszer dominált, ez 1965-ig kizárólagos volt.[16]

[11] Novák 2016, 728.
[12] Hunya 1990a, 97–98.
[13] Hunya 1990a, 99.
[14] Hunya 1990a, 109.
[15] Hunya 1990a, 113.
[16] Hunya 1990a, 112–113.

Éppen azokban az években, 1965–1967-ben csökkent a legjobban a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma, amikor a jó termést követően nőtt a mezőgazdasági jövedelem, amikor a háztáji termelést könnyítő intézkedéseket vezettek be. Nem csoda, hiszen a mezőgazdasági jövedelmek nem érték el az ipari jövedelem felét sem, és változatlanul a kétlaki család jelentette a legjobb alternatívát. Megindult egy olyan szelektív foglalkozásváltás, aminek következtében a mezőgazdaságban a nők, öregek és alacsony iskolázottságúak maradtak.[17] A hatvanas évek második feléig a székelyföldi falvakból elvándorlók távoli építőtelepeken, vízierőműveknél, bányavidékeken (Zsil-völgyi szénmedence, Nagybánya környéke) találtak munkaalkalmat.

Az országos adatok szerint „1963–1967 között a férfi mezőgazdasági dolgozók száma 2,39 millióról 1,79 millióra csökkent, a nőké 2,1-2,2 millió fő körül stabilizálódott. A falvakban már ekkor sok helyen felütötte fejét az időszakos munkaerőhiány, miközben a legtöbb helyen problémát okozott a folyamatos munkalehetőség biztosítása".[18]

A romániai szocialista agrárszektor néhány sajátossága

A romániai szocialista gazdaságszervezés centralizált tervirányítási rendszerében, politikai célok elérése érdekében, a gazdasági szervezetek kapcsolatrendszerében állami monopóliumok léteztek. A bolsevik típusú kommunista pártok hatalomra kerülésük után az „állampárt" formáját vették fel. Ebben a folyamatban a párt etatizálódik azáltal, hogy közvetlenül állami-közhatalmi jogosítványokat gyakorol, az állami szervek tevékenysége pedig pártosodik.[19] Az állampárt mint egyedül uralkodó párt nemcsak befolyásolja az állami szervek tevékenységét, hanem kisajátítja azok döntéshozói, hatalmi jogkörét. Az állampárt vezető szervei és testületei közvetlenül birtokolják és gyakorolják az állami közhatalmi jogosítványokat, azokat a redisztribútori, bürokratikus tulajdonosi jogosítványokat, amelyekkel meghatározzák a gazdasági újratermelési folyamatokat.[20]

A kommunista vezetés gazdaságpolitikájában elsődleges szempont volt az ipar (elsősorban a nehézipar és a vegyipar) fejlesztése. Az egész romániai szocialista korszak gazdaságszervezésére érvényesnek tekinthető Juhász Pál megállapítása: „Az iparosítás lázában élő közigazgatás az ipari és országosan centralizált kereskedelmi szervezetek szükségleteit az agrárszervezetek érdekei fölé emelte."[21] A mezőgazdasági termelés szervezésében a hatáskörök vertikális és horizontális koncentrációja érvényesült, az egymással alá-fölé rendeltségben lévő szervezetek, intézmények, döntési szintek és pozíciók között a hierarchiában felül lévő szervezetekhez és pozíciókhoz döntési jogok tartoztak, az alsóbb szintű szervezetek szerepe a végrehajtásra korlátozódott.

[17] Hunya 1990a, 112.
[18] Hunya 1990a, 112.
[19] Bihari–Pokol 1992, 204.
[20] Bihari–Pokol 1992, 216–217.
[21] Juhász 2006, 80.

Ebben a makrogazdasági feltételrendszerben a mezőgazdasági termelőszövetkezetek csak korlátozottan lehettek *gazdálkodók*, az erőforrásaikkal, jövedelmeikkel érdekeik szerint kalkuláló termelőszervezetek. A gyakorlatban a termelőszervezeteket állami tervezéssel, közigazgatási beavatkozásokkal kényszerítették gazdasági cserékre. Ebben a gazdaságpolitikában „a csere piaci mechanizmusait a közigazgatási vezérlés váltja föl. Minden egyes viszonyban külső döntés kérdésévé válik a csere egyenlőtlenségének mértéke".[22] A termények árának megállapítása, a termelési költségek elszámolása az állami árképzés területe volt: „A hatósági árak megállapítására a gazdálkodó egységek csak nagyon szűk körben jogosultak, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek pedig egyáltalán nem. A gazdaságirányító szervek jogai végképp illuzórikussá teszik a gazdasági egységek önállóságát."[23]

A termelésszervezésben érvényesülő hatáskörök, jogosultságok illusztrálására

> [...] szinte adomának is megfelel ez a történet: volt egy jó kollégám, Török Sanyi a megyei igazgatóságon, kiutaltak nekünk háromféle gyógynövénymagot. S mondom Sanyinak, ő volt az ilyen kiutalások koordinátora, mondom, te, Sanyi, hát ezt mi úgyse vetjük el, miért adjunk mi ezért annyi pénzt, mert nagyon drága volt. Azt mondja, te, Attila, te már olyan régi kolléga vagy, hát te nem jöttél rá, hogy az állam, amit neked el akar adni, te azt meg kell vedd! S amit tőled meg akar venni, te azt el kell add! S ez pont úgy volt.[24]

A termelőszövetkezetek nem jelenhettek meg önállóan a piacon termékeikkel, nem vásárolhattak árut, munkaeszközöket, alapanyagokat máshonnan, csak az állami vállalatoktól. A mezőgazdaság országos tervei (földhasználat, termelés, beruházás) minden földtulajdonost köteleztek. Minden mezőgazdasági egység tervvégrehajtó, függetlenül attól, hogy a tervközvetítés formája közvetlen tervutasítás (ÁMV),[25] terv (vetés, termés stb.), ajánlat, amit a közgyűlésnek kell elfogadnia (mgtsz), vagy utasítások és pénzügyi szabályozások révén végbemenő szerződéskötés és felvásárlás (háztáji és egyéni gazdaság).[26] A kollektivizálás kezdeti szakaszában, országos viszonylatban sok kisebb mezőgazdasági területű termelőszervezet alakult. Az 1957-ig megalakított kollektívek összességének (2755) több mint fele, 300 hektár alatti területen gazdálkodott.[27] A kollektivizálási kampány befejezése után elkezdődött a kisebb gazdaságok összevonása. A pártvezetés az optimális üzemméretet az 1500–2000 hektár területnagyságú gazdaságokban jelölte meg. Ebből a célkitűzésből következett, hogy „[a] szervezeti változtatások folyamata a kollektivizálás után sem fejeződött be. Mindjárt 1962-ben megindult az összevonási kampány. [...] Az 1962. évi 6424 mgtsz-ből 1964-re 4680 lett".[28]

A politikai irányítás a gazdálkodás minden szintjén érvényesült:

> Az új alakulatok belső ügyvitelét, rendtartását úgyszólván csak a kollektív gazdasági alapszabály – és ahol volt – a helyileg fogalmazott belső rendszabály határozta meg. A szövetkezetesítés befejezését követő évben bekövetkezett nagyarányú gazdaságegyesítések „jogi" alapját is csak egy párthatározat szolgáltatta: ez megjelölte a különböző domborzatú vidékeken optimálisnak mondott területi kiterjedést. Az egyesítések a közgyűlések határozatai alapján mentek végbe, több esetben gazdaságilag-társadalmilag kellőképpen elő nem készített feltételek között.[29]

A falvak, kisvárosok korábban községi, közbirtokossági és magántulajdonú területein állami irányítású intézmények, termelőszervezetek jöttek létre:

> Közben csináltak ilyen kollektív összevonásokat, már hatvankettőben, amikor már májusban Keresztúr és Fiatfalva egyesült, s aztán máshelyt nem kettőben, hanem háromban, négyben, a kicsi falvakban összevonták a kisebb gazdaságokat. Itt ez a kettő elég nagy volt, mert Keresztúrnak kétezer-nyolcszáz, Fiatfalvának is kétezer hektár fölötti területe volt összesen. Az állami gazdaságé nem tartozott bele, s akkor még az erdészetnek is volt valami, s ezek mind csökkentették az összterületet, voltak állami legelők, az sem a kollektív tulajdona volt. Arra csak használati jogunk volt.[30]

A kezdeti időszak gazdálkodásának viszonyairól egy évtized múltán kritikusan is lehetett beszélni:

> [...] a legtöbb kollektív gazdaság pontos területét sem ismerték: megállapítása alapjául a beiratozási kérvényekben feltüntetett területek szolgáltak, amelyek nem mindig voltak pontosak. Ugyanígy bizonytalan volt a terület művelési ágak szerinti megoszlása is, hiszen a kérvényekben nem a telekkönyvi nyilvántartás szerinti művelési ágat tüntették fel, hanem a tényleges használatnak megfelelőt.[31]

A centralizált gazdaságirányítás körülményei között a helyi vezetésnek korlátozott hatáskörei voltak: mindvégig kötelező tervmutatókat kellett teljesíteniük, terményeiket megszabott árakon értékesíthették. „A hatvanas években az összevonások, az állami hivatalnokok tömeges megjelenése a falvakban, a tsz-szövetségek létrehozása egyaránt csökkentették a szövetkezetek gazdálkodási önállóságát. A termelés központilag meghatározott és sokszor megvalósíthatatlan vetésterv alapján folyt, az attól való eltérés a helyi vezetők akaratán és leleményességén múlott."[32] A termelési tervek a hatalmi intézmények felsőbb szintjein születtek, ahol a lokális természeti adottságok – sok esetben jelentős különbségeit – nem vették

[22] Juhász 2006, 80.
[23] Tóth 1990, 283.
[24] Báró 2018.
[25] Állami Mezőgazdasági Vállalat.
[26] Hunya 1990a, 102. A nyolcvanas évek második felétől a termelőszövetkezeti tagságot kötelezték, hogy a háztáji parcellákon termelt gabona, krumpli, cukorrépa és a saját kisgazdaságban termelt tej, disznóhús egy részét hatósági áron leszerződje az államnak. A terményelvonásnak ez a formája azonos volt az ötvenes évek második felében alkalmazott gyakorlattal.
[27] Gheorghiu-Dej 1959, 424.
[28] Hunya 1990a, 103.
[29] Nagy 1972, 1049.
[30] Báró 2018.
[31] Nagy 1972, 1049.
[32] Hunya 1990a, 103.

figyelembe. A szocialista termelőszervezetekre kényszerített tervmutatók kidolgozásának többlépcsős folyamatára, az intézményes hierarchia szintjei hatásköreinek illusztrálására alább tömörítve idézzük a Minisztertanács 663/1956. május 11-i határozatát, amely részletesen szabályozta a mezőgazdasági tervmutatók kidolgozását. A határozat szerint az évi terveknek tartalmazniuk kellett a kollektív gazdaságok, mezőgazdasági társulások növényi és állati termelésének, az állami alapba a kötelező szerződésekkel leadásra tervezett mennyiségeit, a gép- és traktorállomások által elvégzendő munka volumenét. (A gépállomások munkadíjai természetben kapott javakként szintén az állami alapba kerültek.) A gazdaságszervezés intézményes hierarchiájának legfelsőbb szintjein, a Begyűjtési Minisztérium, a Mezőgazdasági Minisztérium és az Állami Gazdaságok Minisztériuma évente május 15-ig kellett bemutassa az Állami Tervbizottságnak, összesítve az országra és tartományokra leosztva a következő évi mezőgazdaság fejlesztési tervet.[33] Ezt a tervezetet az Állami Tervbizottság ellenőrzés után, jóváhagyásra június 5-ig kellett felterjessze a Minisztertanácsnak, ahonnan öt napon belül a fennebb említett minisztériumok megkapták az országos *tervfeladatokat,* ezeket július 1-jéig közölniük kellett a tartományi néptanácsok végrehajtó bizottságaival. A tartományi néptanácsok július 15-ig a rajoni néptanácsokkal és a gép- és traktorállomásokkal közlik a következő évi tervet, az egy traktorra tervezett munkamennyiséget (traktor/hektár), a begyűjtési és felvásárlási tervek mutatóit. A rajoni néptanács a begyűjtési tervszámokat július 20-ig továbbította a községi néptanácsok végrehajtó bizottságaihoz, ezek a különböző helyi gazdasági szervezeteknek kézbesítették a következő évi többféle állami kötelezettség tervmutatóit, gabonanemenként, növényi kultúránként. A tervszámokat a közgyűlés jóváhagyása után visszaküldték a rajoni néptanácshoz. Amennyiben a tervezett terménymennyiség nem biztosította a tervezett állami kötelezettségek teljesítését, a rajoni végrehajtó bizottság visszautalta a tervet *rektifikálásra* a helyi néptanácsokhoz, azzal az ajánlással, hogy legkésőbb szeptember 15-ig küldjék újra a véglegesített tervet. Az összesített rajoni tervet a tartományi néptanácsok végrehajtó bizottságának legkésőbb október 1-jéig kellett megkapniuk. Ebben a hierarchiában a lokális gazdasági szervezetek közgyűléseinek döntési hatásköre, a tagságuk érdekeinek érvényesítése kérdéses, ha nem lehetetlen volt: „A mezőgazdasági termelőszövetkezetek közgyűlésének sajátos módon van önálló hatásköre. A megyei mezőgazdasági igazgatóságok és a megyei agráripari tanácsok azonban bármely szövetkezeti döntést megsemmisíthetnek. A vezetőséget a termelőszövetkezet tagsága nyílt szavazással választja, így nem érvényesülhet a tagok akarata."[34]

A román kommunista vezetés gazdaságirányításában a politikai kényszer végig markánsan jelen volt, nem szorult háttérbe, mint Magyarországon. A szocialista termelésszervezés egész korszakában működtek az állami gazdasági szervezetek politikai eszközökkel biztosított monopóliumai, „az államigazgatási kényszerek, amelyek előírták az árukapcsolatok kötelező rendjét"[35] az országosan központosított vállalatok és a termelőszövetkezetek között. A közösnek nyilvánított gazdaságoknak nem volt tervezési hatáskörük, az erőforrásaikkal való gazdálkodás lehetőségét szűk keretek közé szorította vagy kisajátította a központosító hatalom. A települések erőforrásaival (föld, legelő, erdő) való gazdálkodás szintén nem a helyi közigazgatás hatásköre már, a helyi intézmények a felsőbb utasítások végrehajtói.

[33] Az 1950. évi közigazgatási átszervezéssel az ország területét – szovjet mintára – tizenhat tartományra osztották.
[34] Tóth 1990, 291.
[35] Juhász 2006, 81.

A mezőgazdasági szakembereket a központi vezetés káderpolitikája állami intézményekbe integrálta, ez az intézkedés fokozta a termelőszervezeteknek az állammal szembeni függőségét.

> Aztán négy és fél év után központi intézködés történt, hogy a gazdaságot jobban tudják befolyásolni, hát a mérnökököt s a főkönyvelőköt, tehát ezeknek a javadalmazását átvette a bank, az állatorvosokat átvette a mezőgazdasági igazgatóság. Onnét folyósították nekik a fizetést, a főkönyvelőnek a bank, s aztán ezen keresztül persze már a gazdaságoknak a függetlenségit veszélyöztették.[36]

Az agrármérnökök érdekeltségét a termelés növelésében a javadalmazásuk szabályozásával próbálták fokozni:

> A fizetés az aszerint ment, hogy mennyi volt a globális termelés értéke. Mikor elkészült a termelési terv, s a főkönyvelő is mindent beárazott oda, az ő részéről, a növénytermesztés részéről, s az állattenyésztés részéről, akkor kijött, hogy mennyi értéket állít elő a kollektív egy év alatt. Abban minden benne volt, gabona, ipari növény, melléküzem termelése, minden, s akkor ennek a nagysága alapján szabták meg, hogy mennyi fizetést kaphatnak az alkalmazottak. A huncutság az volt benne, hogy szerepelt a nagy fizetés, amikor igazolvány kellett, akkor azt írták, viszont a törvény értelmében 20%-ot nem adtak a kezembe, csak akkor, amikor év végén a terv teljesítéséről a beszámoló elkészült. S akkor, ha nyolcvan százaléknál több volt, a differenciát a nyolcvanon felül, mert a nyolcvanat megkaptam év közbe, s akkor a differenciát év végén volt úgy, hogy megkaptuk, volt úgy, hogy nem kaptuk meg.[37]

A gazdaságszervezés politikai függőségét a szakintézmények irányításában is tapasztalhatták a kollektív gazdaságok vezetői:

> A banknak dirigált a pártbizottság, hogy nem jött be elég tej, itt-ott a főkönyvelő önfejűsködik, s aztán meg kell fegyelmezni, tehát így próbálták befolyásolni, hogy minden csepp tejet be kelljen szolgáltatni. Ezáltal, hogy a mérnököknek s a főkönyvelőknek az állam vette át a fizetésit, hát a helyzetet ki is használták, azt táncoltatták, amit ők furulyáztak.[38]

A termelőszövetkezetek vegyes profilúak voltak: „Mindenféle növényt termesztettek, mindenféle állatot tartottak, kisparaszti gazdaságként működtek."[39] A gazdaságok ágazati profilszabályozása, jövedelmeik elosztása nem a termelőszövetkezeti vezetés és a tagság hatásköre volt: ágazatonként – növénytermesztés, állattenyésztés, melléküzemek – kötele-

[36] Rácz 1993.
[37] Báró 2018.
[38] Rácz 2018.
[39] Miculescu, idézi Hunya 1990a, 103.

ző tervmutatók teljesítésére kényszerültek. „A tsz-ek állami irányításának speciális eszközei a gépállomások, mivel csak ezek rendelkeznek gépekkel."[40] Az erőforrások redisztribúciójában az állami gazdaságok és a gép- és traktorállomások előnyben voltak a termelőszövetkezetekkel szemben. Az állami gépállomások rendszerében a gépek hatósági elosztása volt érvényben, a gépi munkaeszközök szabadpiaci forgalma ki sem alakult, a gépi munka ellentételezéseként termelőszövetkezeteknek kötelező volt a szerződéskötés ezekkel az állami egységekkel.

> *(A gépállomás munkájáért fizetett termény nagy teher volt a gazdaságoknak?)* Hát hogyne, ez volt az államnak a manipulációja, így fejte le a kollektíveket, hogy adta a gépet, megműveltette a földet, hitelezte a vetőmagot, műtrágyát, mindent, de ezeket mind meg kellett fizetni terménnyel, s ami olyan volt, azt pénzzel. Jegyzőkönyvet írtunk, s az mind nyilván volt a bankban tartva. Mikor bejött valami pénz, tejből, innen-onnan, akkor nézték, mire lehet lekapcsolni, s mennyit, hogy maradjon is valamennyi a kasszában.[41]

A központi irányításban nem csak a tervezéskor, a terményelvonáskor sem vették figyelembe a különböző tájegységek természeti adottságainak (éghajlat, a termőföld minősége) termésátlagokat meghatározó feltételeit.

> A gépi munkákat természetben kellett fizetni. A természetbeni fizetés, például egy hektár szántásra, az három kategória szerint fizetődött, volt első kategória, volt második és harmadik. A bánáti gazdaságok mind elsőbe voltak, de a Hargita megyei gazdaságokat is, amelyiknek olyan átlagtermése volt, mint azoknak, beillesztették ide, az első kategóriába. Például búzából százvalamennyi kiló volt egy hektár szántásának a díja, amit cséplésekor vittünk a bázához *(gabonaraktár)*. Úgyhogy nem voltunk mi támogatva, úgy éreztem örökké, hogy ez a tény, hogy nem jól soroltak be a természetbeni fizetésnél, a pénznél nem emlékszem pontosan, hogy volt, de a gabonából tudom, hogy annyit fizettünk, mint a regátiak, s ez hátrány volt. Kétezer kiló körüli volt a plafon, onnan kezdődött az első kategória, és abba beleestünk, kétezer fölötti terméssel. A kukoricánál, s mindennél így ment.[42]

A legfőbb hatalmi forrás az irányításban – nemcsak a kollektivizálási kampányban később is – az erőszak (igaz, kifinomultabb) formáinak alkalmazása volt, például a büntető szankciók kilátásba helyezése, olykor tényleges érvényesítés nélkül is, mert a „félelem pszichózisa rendszerstabilizáló szerepet töltött be minden szinten és minden területen. Hatása akkor is érvényesült, amikor már nem volt igazi tárgyi alapja a félelemnek".[43] A kor viszonyai között cselekvő embernek a félelemben élés kitörölhetetlen élettapasztalata maradt:

> Szóval kicsi dolgokért bezárták az embert, a nagy politikusokat pedig [...] de ők is néha ráfizettek. Mikor Fazekas Lajos első titkárt a megyétől lecserélték,[44] akkor a titkárokból is cserél-

[40] Tóth 1990, 281.
[41] Báró 2018.
[42] Báró 2018.
[43] Bihari–Pokol 1992, 210.
[44] A Hargita Megyei Pártbizottság első titkárát 1977 őszén helyezték el, utóda is magyar nemzetiségű aktivista volt.

> tek le. Szekerest például elküldték Ploieştire, akkor bizonyos idő után Burjánt elküldték Hunyadra. S Szekeres Ploieşti megyében nagyon hamar meghalt, és a következő évben meghalt Burján is. Mondom Töröknek, te, mi lehetett az oka? S azt mondta nekem nagy komolyan, hogy sokat mutogatták nekik a macskát. Mondom, hát Sanyi, ez megint miféle beszéd? Azt mondja, ez egy kísérlet volt a szovjeteknél, nem tudom, melyik biológus az egerek előtt elsétáltatta a macskát, naponta bizonyos időpontban. Volt úgy, hogy be volt csukva az ajtó, nem látta az egér, volt úgy, hogy nyitva volt. S akkor figyelték, hogy melyik egér él tovább? S az volt a konklúzió, hogy az az egér döglött meg hamarabb, amelyik többször látta a macskát. Na hát, amikor Fazekas Lajost leváltották, ezeknek egy zabszemet oda beverni nehéz lett volna, úgy féltek a központtól. Aztán ott, úgy látszik, megkapták. A félelem az egész rendszerben benne volt, mindenki félt mindenkitől. A kicsiktől is lehetett félni, mert jelentettek, a nagyoktól is, mindenkitől.[45]

Munkaszervezés, jövedelmek, javadalmazás

A mezőgazdaság szocialista szektorában folyó termelőmunka folyamatos ellenőrzésére tartományi és rajoni komissziókat szerveztek, e komissziók tagjai a végrehajtó bizottságok elnökei, ügyosztályvezetők mellett azok az agitátorok, pártaktivisták voltak, akiket községekbe vagy községcsoportokba „terepre" küldtek a tartományi és a rajoni központokból. A tartományi komisszió tagjai a rajoni komissziót, a rajoni a maga során a községi komissziókat ellenőrizte. Az agitátorok általában a rajoni és ritkábban a tartományi központból érkeztek a falvakba. Gyakoribb volt az egy-két napos „terepen tartózkodás", de a kampányok időszakában heteket is eltöltöttek egy-egy településen vagy községközpontban. A „kampány" lehetett a kollektív gazdaság vagy a társulás szervezésének időszaka, lehetett a terménybegyűjtés vagy a néptanácsi képviselőválasztás ideje. A tartományi és rajoni kiküldötteket azzal bízták meg, hogy a termelésszervezésről, jövedelemelosztásról tájékoztassák az illetékes komissziókat. A tartományi, rajoni ellenőrző szervek sorozatosan hiányosságokat állapítottak meg, és bírálatokkal ostromolták a kollektívek vezetőségének szabályellenesnek minősített döntéseit, a tagság alacsony jövedelmeinek okait ezekre a „hibás" döntésekre hárítva.

Az ötvenes évek második felében kialakított irányítási, szabályozási, szervezési, ellenőrzési és jövedelemelosztási gyakorlat meghatározta a hatvanas évek első felének gazdasági, társadalmi viszonyait is a mezőgazdaság szocialista szektorában. Az első időszakban a lokális önállóságra törekvést, a termelés-tervezés saját kézben tartását a központi irányításnak nem sikerült teljesen kisajátítania.

A jövedelem elosztását, ennek keretében az úgynevezett oszthatatlan vagy állóalap gyarapítását kiemelt figyelemmel kísérte a központi és a tartományi vezetés:

> [...] a kollektív gazdaságok nagy száma, amelyek nem kapják meg a rajoni és községi néptanácsok végrehajtó bizottságai és a mezőgazdasági szervek részéről a kellő irányítást, érdektelenül tekinti[k] a közvagyon növelésének kérdését. 1956-ban, a tartományunkban lévő kollek-

[45] Báró 2018.

tív gazdaságok összlétszámából pld. az Erdőszentgyörgy rajoni ravai kollektív gazdaság semmit nem tartott vissza az állóalapra, míg 60 gazdaság, ami 48%-ot tesz ki, 10%-nál kevesebbet tartott vissza, ezek közé sorolhatjuk Csík rajont 7 kollektív gazdasággal, Régen rajont szintén 7 gazdasággal, Marosvásárhely rajont 18 gazdasággal, Kézdivásárhely rajont 7 gazdasággal, ahol az alapszabályzatban előírt kereten alul tartottak vissza az álló alapra.[46]

Az ellenőrzési akció felfedett

[...] egy másik hiányosságot, hogy egyes kollektív gazdaságok, mint a Sepsiszentgyörgy rajonban lévő *Köpec-i gidófalvi, Székelyudvarhely rajoni felsőrákosi és bardoczi, vagy a Kézdivásárhely* rajoni márkosfalvi kollektív gazdaságok rátértek a lótenyésztésre, a fejőstehenek rovására. A sokoldalú és főleg [a] tehén,- juh- és sertésfarmok gyenge fejlesztése következtében, sok kollektív gazdaságnak nagyon alacsony a pénzjövedelme. Így 1956-ban 25 kollektív gazdaság, vagyis a tartomány kollektív gazdaságainak 20%-a munkanaponként csak 2 lejig osztott ki pénzt. Így pld. Székelyudvarhely rajonban 13 kollektív gazdaság csak 2 lejig adott, 49 kollektív gazdaságban 2 és 5 lej között adtak munkanaponként. Ilyen irányú negatív példákat hozhatunk fel Erdőszentgyörgy, marosvásárhely, maroshéviz [sic!], Székelyudvarhely rajonokból [...][47]

A kollektivizálási propagandában hirdetett és ígért egyenlőségelv ellenére, már a korai kollektív gazdaságok keretében megjelentek az új társadalmi egyenlőtlenségeket előrevetítő szabályozások és magatartásmódok.

Ugy szintén egyes kollektív gazdaságokban az a tény, hogy nagy az adminisztratív és vezetőségi apparátus sok munkanapot emészt fel. Így Gyergyószentmiklós és Maroshévíz rajonokban levő kollektív gazdaságokban 1956 év folyamán megvalósított munkanapok összértékének 13,2%–24%-át az adminisztratív és vezető személyzet javadalmazásának kifizetésére fordították. Elítélendő tény, hogy a Felsőrépai „Kikelet" kollektív gazdaságban teljesített munkanapok 24%-át az adminisztratív vezető személyzet emésztette fel.[48]

A központ és a periféria közötti kapcsolatok a hatvanas évek elején még kaotikusak, a hivatalos kapcsolattartásban a kezdeti időszakban sok az esetlegesség, de évek teltével a központi irányítás egyre jobban intézményesedett.

Tavasszal indult meg a gazdaság, ott szolgáltam a gazdaságba' 61-től egészen 74-ig mint főkönyvelő. Azt hiszem, négy évig, négy és fél évig munkanap-javadalmazást kaptam, tehát meg volt állapítva, mennyi a főkönyvelőnek, és mennyi az elnöknek. Úgy volt, hogy legelőbb az elnöknek volt megállapítva, hogy mennyi, s annak nyolcvan százaléka volt a főkönyvelőé, hatvan százaléka a brigádosoké, s így lefelé. [...] Mondjuk, hogy ez munkanapban volt megh*atározva, s ha a munkanapnak meg lett volna az értéke, az nem is lett volna rossz, csakhogy* az volt a rossz, hogy kicsire lehetött a munkanapot felértékölni, mert a jövedelem 30-40 százaléka mindörökké a beruházásra ment, a gazdaság által megvalósított jövedelömnek, mindenből, természetiből, s pénzbeli bevételből harminc százalékot minimálison az állóalapra kellett fordítani. Ezért nem tudott kijönni nagyobb javadalmazás.[49]

[46] Secr. 1958. 189. 102.
[47] Secr. 1958. 189. 102. Lásd még *2. melléklet.*
[48] Secr. 1958. 189. 102.
[49] Rácz 1993.

A kollektivizálás befejezése után a termelésszervezésben a szakemberhiány volt az egyik legfontosabb megoldásra váró probléma.

Akkor egy nagy tartományi gyűlés volt, az összes agronómust, akit a tartomány fizetett, mert örökké állami fizetésünk volt, behívták oda, s ott elmondták, hogy irány a kollektív gazdaságok. Kaptunk volt, emlékszem, egy pár gumitalpú bakancsot, kaptunk egy munkaruhát és egy gumírozott köpenyt, annak volt kapucnija. S ezzel megmondták, hogy ki hova megy, nekem szerencsém volt, mert addig is itt dolgoztam, s idehelyeztek. Na, de volt olyan is, aki nagyon ráfizetett, mert nem volt annyi fiatal káder, hogy minden kollektívbe jusson, s akkor nekiállt*tak, s a nyugdíjba ment öreg agronómusokat is visszahívták, s kinevezték. Solymosba például* egy olyan kolléga volt, nyugdíjas, hogy Szászrégenbe saját kertészete volt annakidején.[50]

A kollektív gazdaságok káderszükségletét (elnökök, brigádosok, könyvelők) tanfolyamok szervezésével biztosították. Egy rendelkezés az alábbi szempontokat rögzítette a káderek kiválasztásában: „Az 1957–1958 iskolai évtől kezdődően a káderek kiválasztása csak olyan kollektivisták közül történik, akik ilyen tisztségekben vannak és kilátásuk van, hogy azokban minél hosszabb ideig megmaradnak. Ezeknek a kollektivistáknak az iskoláztatása idejére a közgyűlések kijelölik a helyetteseiket és a tanfolyamok elvégzése után az elvtársak visszaveszik a tisztségeiket."[51] A tagságot az új gazdasági szerkezetben növénytermesztő és állattenyésztő brigádokba osztották, ezeket kisebb létszámú csoportok alkották, élükön a brigádosokkal és csoportfelelősökkel.

A tartományi és rajoni néptanács vb-je, illetve a termelési ágazatok illetékes ügyosztályai utasításaikat, rendeleteiket a helyi intézményekkel, gazdasági szervezetekkel körlevelekben, telefonutasításokban közölték. Egy másik érintkezési forma a személyes kontaktusok alkalmai a hatalmi hierarchia különböző szintjeinek bürokratái, káderei között: a fentről ellenőrzésekre kiküldöttek és a helyi vezetők között az ellenőrzött helyszíneken. A társadalmi és gazdasági élet minden szféráját uralma alá hajtó, irányítani akaró hatalmi szándékból állandó felügyeleti és ellenőrzési tevékenység következett. A tartományi és rajoni iratokból arra következtetünk, hogy a kapcsolattartásban a problémamegoldások helyett a rendszertelenség, kaotikusság volt jellemző. E jelenségnek több oka lehetett, a létszámbeli problémáktól személyes érdekekig. Egy objektív korlátozó tényező a tartományi központ és vidék kapcsolattartásában kiemelhető: a MAT 13 500 km² területén 10 rajon, 12 város 226 község és 659 falu volt, a tartományi központ a terület földrajzi perifériáján helyezkedett el. A rendszeres és gyakori terepbejárást a rendelkezésre álló autópark nem tette lehetővé. Az ellenőrző csoportok tagjai a tartományi pártalapszervezet aktivistái, a néptanács különböző (mezőgazdasági, pénzügyi, szervezési stb.) ügyosztályainak hivatalnokai kiszálltak egy-egy rajoni székhelyre, ahová pedig nem jutottak el, az alárendeltek jelentéseiből, beszámolóiból értesültek az ottani állapotokról. Az ellenőrző csoportok tagjai a kiszállás után jelentéseket készítettek a tapasztalt hiányosságokról, majd újabb utasításokkal, bírálatokkal körleveleket küldtek a rajoni néptanácsok végrehajtó bizottságai-

[50] Báró 2018.
[51] Secr. 1958. 189. 107.

hoz. Az alább példaként idézett körlevél a különböző gazdasági ágazatok, intézmények, termelőszervezetek fölötti korlátlan pártállami, adminisztratív rendelkezési hatásköröket illusztrálja, a vállalati önállóság korlátozottságát, a vezetési gyakorlat stílusát, a hatalmon lévők és az alávetettek aszimmetrikus viszonyát.

Magyar Autonóm Tartomány, Végrehajtó Bizottság

Sz. 0785 1958. április 23.

A tavaszi Vetési kampány Rajoni Kollektívája
Rajoni Néptanács Végrehajtó Bizottságának

Odorhei Titkos

A Minisztertanács mellett működő központi munkaközösség 1231 sz. telefon utasítása értelmébe a tavaszi vetési munkálatok meggyorsítása érdekében a következő intézkedéseket foganatosítsák:

1) A rajon területén lévő összes fogatok és gépi járművek, függetlenül, hogy kinek tulajdonában vannak, mezőgazdasági munkálatok végzésére kell alkalmazni (a hadsereg traktorai, szállítási minisztérium, építészet stb.). Ott, ahol a G. T. Á. [Gép- és Traktorállomás] és állami gazdaság traktorainál nincsen biztosítva második váltás, azonnal intézkedni kell ennek beállítására, az állami gazdaságok, G. T. Á.-k műhelyeiből, más vállalatok munkásaiból, katonákból, akiknek megfelelő szakképesítésük van, biztosítani kell a második váltást.

A rajoni kollektívák és különösképpen az egységek vezetői a traktorokat a szántásra és vetésre alkalmas helyekre irányítják, függetlenül attól, hogy melyik egységek tulajdonát képezik. Elsősorban az állami gazdaságok, a kollektív gazdaságok, majd a mezőgazdasági társulások végezzék el a vetést. Felhívjuk a figyelmüket, hogy ezen egységek összes fogatai részére biztosítsák a munkát.

2) Meg kell szervezni a kölcsönös segítségnyújtást a szövetkezeti egységek és az állami gazdaságok között a lehetőségekhez mérten, szem előtt tartva, hogy minden munkaóra legyen megfelelően kihasználva.

3) Hogy legelsősorban az állami gazdaságok, majd a szövetkezeti gazdaságok részére biztosítva legyenek a megfelelő szakképesítésű káderek, azonnal intézkedjenek, hogy a mérnökök és a mezőgazdasági technikusok az intézményektől és állami vállalatoktól az egész tavaszi vetési időszakra be legyenek osztva a szociálista egységekhez (állami gazdaság és azon kollektív gazdaságokhoz, ahol nincsen mérnök).

Ezek a szakkáderek a vetés időtartama alatt az illető intézmény vagy vállalat által lesznek fizetve, ahol alkalmazásban voltak. Azon intézmények és vállalatok, ahonnan az illető szakkádereket a vetés időtartamára átvették a szociálista egységek, a terv teljesítését és a munka jó menetelét továbbra is biztosítsák (mezőgazdasági iskolák, ahol a tanítás befejeződött stb.)

A kisegítő szakembereket elő kell készíteni, hogy az év esős tavaszának megfelelően tudjanak segítséget adni a szociálista egységeknek (pld. felületes szántás, az 5-ös kerettel, megfelelő mélységre való vetés stb.) [...]

[...]

9) A mezőgazdaságban dolgozó személyek a vetési kampány ideje alatt állandóan legyenek a dolgozó földművesek között, hogy bármelyik pillanatban a szükséges szakmai utasításokat megadhassák. A vetés késedelem nélküli végrehajtására mozgósítva vannak úgy a községi, mint a rajoni mezőgazdasági dolgozók és vezető állást betöltő személyek.

10) A vetésnek megfelelő időben az összes fogatok kivétel nélkül a vetési munkálatokkal foglalkozzanak. Fogatokat egyéb közmunkára nem használhatnak, csak a vetéssel kapcsolatos munkák elvégzésére (pl. állóvizek levezetése stb.).

11) Intézkedjenek a fenti munkálatok azonnali életbe léptetéséről, szem előtt tartva, hogy ezen utasítások végrehajtása hazafias kötelessége minden párt- és állami aktivista, minden mezőgazdasági munkás, kollektív és társulási tag és magángazda számára ezen vetési időszakban.

Tartományi Néptanács Végrehajtó Bizottságának Elnöke

Bugyi Pál[52]

Tervek, stratégiák és taktikák (tapasztalattöredékek)

A termelőszövetkezetek gazdálkodásának feltételrendszere ma már csak részben rekonstruálható a gazdasági szervezetek, állami intézmények irattári anyagaiból. Ennek oka az iratlétrehozás fennebb említett körülményeiben, a korabeli hatalmi, függőségi viszonyokban kereshető: az iratok valóságtartalma a hatalmi elvárások és a személyes biztonság, a kompetenciák, illetve helyi érdekvédelem erőterében alakult. A ma tanulmányozható termelési „dokumentumok" sok esetben a valótlan vagy a realitásokat eltorzító adatokat tartalmazzák, ezeket a helyi vezetők a tervek mutatószámaihoz és más hatalmi kényszerekhez igazították. Ezért csak korlátozott mértékben vagyunk abban a helyzetben, hogy tényeket hozzunk felszínre, amelyek a dokumentumokban rejtőznek. A tapasztalattörténetekből az egykori valóság viszonyai hitelesebben, komplexitásukban bontakoznak ki.

A termelőszervezetek működésének a természeti erőforrásoktól, klimatikus viszonyoktól, a munkaerőtől és más tényezőktől függő, megvalósult változatairól még keveset tudunk. A Székelyföldön általános volt az üzemeken belüli három fő ágazat: növénytermesztés, állattenyésztés és a melléküzemi tevékenység. Az utóbbi tevékenységek néha illeszkedtek az adott termelőszervezet saját erőforrásaihoz: például az erdős legelők, kaszálók fájára alapozott, kisléptékű fafeldolgozás (nyírágseprű, szerszámnyelek, raklapok), más esetekben a melléküzemek termékei nem saját nyersanyagból készültek, növelve ezzel az önköltséget.

> Foglalkoztunk a melléküzemmel, csináltunk kosarat, ágseprűt, cirokseprűt. Igen, de cirkot nem tudtunk termelni, mert a termelési tervbe nem volt terület rá! De termeltek a Bánátba, s akkor mentek az ügynökök, a cigányok értették ezt jól, mentek, fölkajtatták, hogy hol van, mennyiért adják, ha megfelelt az ár, akkor küldtük a teherkocsit, hozták, a seprűüzem működött, de hogy ki veszi meg, oda megint kellett a másik ügynök, aki megszerezze, megkeresse a vevőt. *(Itt megtermett volna a cirok?)* Hát hogyne, ahol a kukorica megterem, az is megterem, de arra nem jutott föld. Inkább odatettük a földet a takarmánytermesztésbe, mert sohase volt elég a széna. A tehenek nem volt mit egyenek rendesen, a tej kicsi volt örökké, a többihez viszonyítva nem volt olyan kicsi, de sohase volt elég, akármennyi volt.[53]

A központi irányítás, nem szándékolt következményeként, károkat is okozhatott a termelés szervezésében:

[52] Secţiunea Agricolă pe anul 1958. Inv. 161. 31–32.
[53] Báró 2018.

> Foglalkoztunk gyógynövényekkel, mert a miniszter valahol utasítást adott, hogy szerződjenek ilyent, mert minket föl kell emelni, na, hát minket ezzel nem fölemeltek, ebből semmi hasznunk nem volt. Csináltunk volt öt hektár levendulatelepítést. Hatalmas pénzbe került a palánt, azt nem mi fizettük, hanem a cég, akivel szerződtünk, hogy mi termelünk. A palántát előállították Apoldon, és mi elültettük, szép ültetvény volt, ez történt 1969-be, majd hetvenbe volt a sok eső, szépen megfogant, amikor ültettük tavasszal, de nyár közepén a sok eső sáncokat vágott, ahogy szántva volt, s a területről a talaj bevonult az aljba. Aztán egy-egy levendula ottmaradt, azzal kínlódtunk, de haszon nem volt, Brassóba a Nivea gyárnak kellett leadni. Akkor foglalkoztunk a nyúlgyűjtéssel, fölvásároltuk a magántenyésztőktől a nyulakat s vittük Bukarestbe a Cantacuzino Intézetbe kísérleti alanynak. Ugyanez volt a tengerimalaccal, ez volt a fehér egérrel, a kicsi egérrel s a nagy egérrel. Ennek a megrendelőit megszerezni, oda kellett a százalékot fizetni, ezek az ügynökök megadták nekik, s mi aztán megadtuk az ügynöknek, a szállított mennyiségek arányában.[54]

A beszámolókban, jelentésekben a valós és hamis adatok ma már tisztázhatatlanul összekeveredtek. A valóságos viszonyokról a személyes emlékezet őrzött meg fontos adalékokat. A helyi vezetők biztonságuk érdekében horizontális koalícióba szerveződtek. Az informális beszélgetésekből, interjúkból kiderül, hogy a sikeres gazdálkodást mutató termésátlagok elérésének, termékmennyiségek megvalósításának egyik titka a gazdasági erőforrások egy részének eltitkolása volt. A *rejtegetett erőforrások* használata a termelési kapacitás reális méretének eltitkolását jelentette. Ez a taktika a földalappal, állatállománnyal vagy a munkaerővel való gazdálkodásra vonatkozott. A tervmutatókat úgy lehetett *szebben* teljesíteni, ha voltak rejtett tartalékok: föld, állat, és ezeknek a kimutatásokban sehol nem szereplő erőforrásoknak hasznait, jövedelmeit is a jelentésekbe, beszámolókba, könyvelési mérlegekbe lehetett foglalni. A központi irányítás a gazdasági munka tervezésében azt jelentette, hogy a termelőszövetkezetek év elején megkapták minden termelési ágazatban a terményekre, termékekre lebontott terv mutatószámait, ezeket a helyi vezetők felosztották negyedévi, havi teljesítési mutatókra. A tervek mutatószámai évről évre emelkedtek: „Aztán arról szó se lehetett, hogy mi csináljunk tervet. Kezdettől megmondták, hogy mit kell termelni, termeszteni [...]"[55]

A tervmutatók teljesítési kötelezettsége olyan állandó kényszer volt, amellyel szemben túlélési stratégiákra volt szükség.

> Az évi tervet, az tudja, hogy volt? Ez bonyolult erősen: megvoltak a mutatószámok adva, például, hogyha a beszámolóval mentem, akkor azt mondta a főkönyvelő a megyétől: nem érdekel, mit csinálsz, hogy csinálod, de az utolsó szám ez kell legyen. Az utolsó szám ez kell legyen, a nyereség, de veszteség ne, ha nem volt nyereség, az nagy baj volt. A számokat megadták előre: mennyi búzát kell termelni, mennyi tejet kell tehenenként elérni, hány borjú kell szülessen, hány tojást kell keltetni, ha méh van, akkor hány kiló méz kell legyen, de ehhez mind meg volt adva a mutatószám, a legkisebbet be kellett rakni: ha volt négyszáz fejőstehén, akkor kellett szülessen 390 borjú. Akkor meg kellett adni, mennyi lesz a súlygyarapodás egész évben. A napi tejtermelést, ha lesz teheneként hat liter, akkor mennyi lesz az össztejünk? És akkor megint ezeket a hozamokat negyedévekre fel kellett osztani, meg kellett adni mennyi lesz az első negyedévbe, második-harmadikba. Mik jönnek be, és mik lesznek a költségek. S ezeket mind beszorozva meg kellett adni, mennyi lesz a jövedelmünk. De mi tudtuk, hogy csak fele fog lenni.[56]

[54] Báró 2018.
[55] Báró 2018.

A központtól való félelmek, az intézményes és személyes pozíciók védelme, a megfelelési kényszer miatt az adathamisítás nem csak a kollektív gazdaságokban, az irányító intézmények hierarchiájának felsőbb szintjein is a gyakorlat része volt:

> Az év végi zárást, én csináltam, meg kellett csinálni a statisztikát, a mérleget, amibe benne volt, hogy miből mit értünk el, benne volt növénytermesztés, állattenyésztés, minden. Fölvittük a megyéhez, ott ellenőrizték, és azt mondták, hogy ők már a jelentést megtették felfelé, és azt a papírt írjuk alá, amit ők felterjesztettek. Hát azon nekünk a hektárhozam búzából a vagont megközelítette! Amit alá kellett írjunk, s a többit is. Amelyik gazdaság ezerötszáz kilót szokott termelni, annak azon a felterjesztett papíron hat-hétezer kilós átlaga volt! S ott mi összebeszéltünk, hogy nem írjuk alá! Nem idegesítették magukat a főnökök, azt mondták, hogy hazamenés akkor lesz, amikor az a jelentés alá lesz írva! Aztán gondolkoztunk, kicsi csoportokba verődtünk, hogy hát, hogy lesz, mint lesz, ebből nem lesz baj? De hát ezekből Ceauşescu még nagyobbat hazudott külföldnek, hogy a román mezőgazdaság milyen színvonalon termel.[57]

Az egzisztenciális hazugság a szovjetizált politikai rendszerek alapját képezte, a „mindennapi megélhetés" nélkülözhetetlen feltétele volt. A hazugságnak ezt az egzisztenciális és szisztematikus dimenzióját Szolzsenyicin is megvizsgálta, idézi Jacques Rupnik: „a mi országunkban a mindennapos hazugság nem a korrupt természetűek rossz szokása, hanem az emberek mindennapi megélhetésének feltétele. A mi országunkban a hazugság az államrendszer szerves részévé vált, mely létfontosságú kapocsként milliárdnyi apró kötelékkel – amelyből minden emberre több tucat jut – tart össze mindent".[58]

A nyomasztó, teljesíthetetlen tervkötelezettségek alól a helyi vezetők különböző eljárásokkal igyekeztek szabadulni.

> Itt a területekkel például csaltak. *(Hogyan csaltak?)* A területekkel lehetett csalni. Ha például valamelyik gazdaság arra ment, hogy búzából kimagasló eredménye legyen, nem vetett annyi kukoricát, annyi árpát, takarmánynövényt nem termelt annyit, amennyi a tervben volt, csak írta, hogy termel! De a terület ott volt a búzánál, ahova írt mondjuk ötszáz hektárt és volt hétszáz, ezt egy nagyobb gazdaságra mondom. A kukoricánál hasonlóan manipuláltak.[59]

Egy másik eljárás a statisztikákban terméketlennek nyilvánított területek egy részének művelésbe fogása volt.[60]

[56] Szakács 2004.
[57] Báró 2018.
[58] Rupnik 1990, 9.
[59] Báró 2018.
[60] Oláh 2008, 375.

A nyereséges, jövedelmet megvalósító gazdasági tevékenységet az év végi beszámoló jelentésekben, egyes estekben csak a termelési költségek részleges eltitkolásával lehetett kimutatni:

> Az volt a helyzet, hogy nálunk a mezőgazdasági termelés, az mindörökké ráfizetésös volt, s ez a kollektív időszakban es ráfizetéssel járt, tehát a mezőgazdasági termelésre rea kellett fizetni egy másik bevételi forrásból. A gabona ugye kellett, de azt annyiért nem lehetött eléállítani, amennyit adtak érte, s így ráfizetésös volt. Ez egy nehéz probléma volt [...]
> S akkor a termelési költségből, hogy egyensúlyban legyen a mérleg kihagytuk például a trágyázást, ami jelentős költség volt.[61]

A fenti stratégiák az alkalmazkodó ellenállás formáinak tekinthetők. Az eddigi kutatások arra utalnak, hogy ennek a magatartásmódnak általános társadalmi érvényessége volt a tervutasításos gazdálkodásban.

A mezőgazdasági termelés teljes politizálása a kötelező termelési tervekben, a gazdálkodás aprólékos szabályozásaiban, a piaci csere kiiktatásában és mulasztások esetén fenyegető szankciókban nyilvánult meg. A veszélyek, hatalmi fenyegetések kivédésére, végső soron a túlélésre játszó helyi vezetők megértették egymást az adatok torzításának szükségességében:

> Olyan szervezetten ment a csalás, a dokumentum-hamisítás, mert szükséges volt, minden szervnek szüksége volt erre. A mezőgazdaságban a könyvelés kellene legyen egy igazi tükör, hogy mutassa a napi helyzetet, s ez a tükör lehet homorú is, lehet domború is. Sehol se torzít, s mégis az egész kép másképpen néz ki. De ez a torzítás nemcsak a könyvelőn múlott, hanem kezdődött a főmérnökön: az alá kellett írjon minden romlást a gépeknél, az állatorvos alá kellett írjon minden döglést, a főkönyvelő minden papírt, akkor mindenki egy kicsit hamisított rajta. Ehhez igen nagy kollektív munka, egyetértés kellett, ha ez megszűnt, akkor veszélybe volt minden! Összekacsintottunk, nem lehetett összebeszélni! De kellett érteni egymást, mert ha te mondtad, az nagy baj volt. Kellett tudni olvasni a másik társnak a gondolkodásában. Ez így volt, az élet az erősen bonyolult volt a kollektívekbe, nem tudom, a gyárakba... Abba az utolsó Ceauşescu-korba állandóan kellett küldeni a jelentéseket: milyen szépen halad a termelés, s akkor mi ment? Szóvirágok![62]

A hallgatólagosan alkalmazott közös tudás nélkülözhetetlen volt a rendszer működtetésében és az önvédelemben. „Nem lehetett beszélni, de nem is volt rá szükség" – írja Rév István, a központosított gazdaságokban létrejött kölcsönös függőségi viszonyokról szóló elemzésében.[63]

A kollektív gazdaságok tagságának javadalmazása folyamatosan alacsony volt, ennek fő okai a „szocialista felhalmozás", vagyis a jövedelmek osztatlan alapba való visszatartása mellett az állami elvonás és a hatósági árszabályozás volt:

[61] Rácz 1993.
[62] Szakács 2004.
[63] Rév 1996, 155.

> [...] én mint főkönyvelő nem tudtam pártolni a tagságot, s a mérnök sem tudta, kellett az utasításokat követni, s az azt jelöntötte főleg, hogy mindent, amit a mezőgazdasági termelőszövetkezetök megtermeltek, mindent be kellett adni, tehát arra irányult minden. Egyrészt igaz, a gépi munka sokat elvitt a terményből, főleg búzából, ugye a cséplés, az mind a gépállomáson keresztül került betakarításra, s nagyrészt az államnak kellett beadni, de azonkívül szerződni kellett, s ahol látták, hogy valamiből többecske van, akkor még pótszerződni.[64]

A kollektív gazdaságok a megalakulás utáni első néhány esztendő kivételével – amíg a magángazdálkodás idején gondozott földek termőereje tartott és mértékletesebb volt az állami elvonás, mint a későbbi időszakban – tagjaikat szűkösen javadalmazták. Ennek oka részben az úgynevezett oszthatatlan alap növelésének hatalmi kikényszerítése volt. A korabeli propaganda szerint az oszthatatlan alapban visszatükröződik a szocialista felhalmozás folyamata. „A kollektív gazdaság oszthatatlan alapja a legfőbb közös alap, ezt nem osztják el a gazdaság tagjai között, és rendeltetése a bővített szocialista újratermelés biztosítása a közös gazdaságban.[65] [...] Az oszthatatlan alap a kollektivizált javak, az állam által adományozott javak értékéből és a beiratkozási díjakból, az évi pénzjövedelmekből visszatartott összegből, az állatszaporulat értékéből, az állatok élősúlyban való növekedéséből, az építkezések és a gazdasági leltár terén eszközölt felhalmozásokból tevődik össze. Az oszthatatlan alap fejlesztésének egyik fő útja *a kollektív gazdaság évi pénzjövedelmének visszatartása.*[66] Gheorghiu-Dej pártfőtitkár – „szem előtt tartva az állóalap fontos szerepét a kollektív gazdaságok gazdasági-szervezeti megszilárdításában" – ajánlotta, „hogy a kollektív gazdaságok ne csak a pénzjövedelmek, hanem *a természetbeni jövedelmek bizonyos százalékát is tartsák vissza*".[67]

A jövedelmek egy részének visszatartása a pártvezetés felsőbb szintjén „ajánlás", de a közvetlen rajoni utasításokban megkerülhetetlen kényszer volt:

> Ismeretös ugye az, hogy amit megtermelt a kollektív gazdaság, úgy terménybe, mint pénzjövedelömbe, annak igen nagy százalékát a beruházási alapba kellett fordítani, tehát építközésre s más gazdasági alapeszközök vásárlására. Ez egy nagy ráta volt ugye, ha száz lej jövedelmet a gazdaság megvalósított, akkor abból harminc lej ment a továbbfejlesztésre, s ez egy nagy teher volt az embereknek, ezt a pénzt nem kapták meg.[68]

A terményárak állami szabályozása kedvezőtlenül befolyásolta a szabadpiaci cserét, regionális túlkínálat alakulhatott ki:

> Elein jó terméső évök voltak, úgyhogy elég rendösön kaptunk gabonát. De hát ez – helyösbítök –, ez a huszonnégy-huszonöt lej az összérték volt, ebből mindörökké olyan ötven-hatvan százalék pénzbeli volt, s a többi termény. De a terményöknek olyan minimális ára volt, hogy avval nem lehetött növelni a munkanap értékit. S ez az ármegállapítás kötelező volt, nem lehetött nagyobbra értékölni, mint amennyi volt a maximált ára a terménynek. Például, ha va-

[64] Rácz 1993.
[65] Nica–Balaure 1961, 74.
[66] Nica–Balaure 1961, 76. (Kiemelés az eredetiben.)
[67] Nica–Balaure 1961, 78. (Kiemelés az eredetiben.)
[68] Rácz 1993.

laki kapott csöves kukoricát, az olyan 0,35 lej volt kilója, ha kapott egy munkanapra tíz kilót, az csak három és fél lej volt. Ilyen értékek voltak. A pénz, amit pénzül kapott a tag, az mindig ötven-hatvan százalék volt, de aztán terménybe sokat kellett adni ahhoz, hogy emelje... De nem volt értéke! Nemcsak a könyvelési értékben szereplő értéke volt kicsi, s nem növelte a munkanap értékit, hanem el sem lehetött adni, annyi volt.[69]

1970-től bevezették a téeszekben a globális akkord szerinti javadalmazást:

A globális akkord inkább azoknál a gazdaságoknál volt, ahol gyengébb volt a termelés, mint például Solymos, Siklód, az volt, hogy szavatolták a tagoknak a munkanap értékét. Minimális napidíjat fizettek annak, aki teljesítette a normát. Mert voltak olyan gazdaságok, hogy év végén nem volt, amit kiosztani. Olyan kicsi volt az osztalék, hogy két-három lejt ért a munkanap értéke. Hullámzó volt a munkanap értéke a keresztúri gazdaságban is, mikor tizenkét lej volt a munkanap értéke, az már jó volt. Egy munkanap azt jelentette, hogy egy munkálatnál, például kapálásnál, *meg kellett kapálni egy x területet, s azért járt 1,25 norma*, vagy egy egész norma, s arra az egy egész normára kapta a tag év végén azt a 11 vagy 12 lejt.[70]

A gazdaságok felszerelésének, termék- és terményforgalmának nyilvántartása az első években meglehetősen laza szabályozások szerint történt, „s többnyire a helyi megítélés volt a döntő a háztájihoz való jog és a háztáji nagysága tekintetében".[71] A kollektív gazdaságok alapszabálya szerint a „veteményes"-nek nevezett parcellák „engedélyezett nagysága kezdetben 0,3 ha volt családonként, majd 1965-ben megváltoztatták és dolgozó tagonként engedélyeztek 0,15 ha-t. Ezzel ösztönözni kívánták, hogy egy családból minél többen dolgozzanak az mtsz-ben. A háztájira jogosultság feltételezte bizonyos számú munkanap teljesítését az előző évben".[72]

1966 márciusában, az új termelőszövetkezeti alapszabály kidolgozásának időszakában „[a] tagságot nagyon foglalkoztatta az ún. személyi parcella, azaz a háztáji kert kérdése. E téren ugyanis a szövetkezetesítés befejezése óta különböző megoldásokat kényszerített ki a vidékenként eltérő helyzet, de a munkaerő elvándorlás ütemének fékezése érdekében általánosan szükségesnek látszott a háztájihoz való jogot az mtsz munkájában levő tényleges részvételhez kötni".[73] Az új jogszabály mégis tartalmazott egy olyan megfogalmazást, amely szerint: „Továbbra is megtartják használatukban a háztájit azok a termelőszövetkezeti családok, amelyek belépésükkor földet hoztak a szövétkezetbe, és a faluban laknak, függetlenül tisztségektől és attól, hogy hol dolgoznak." E szerint a bekezdés szerint nem lehetett elvenni a személyi parcellát azoktól sem, akik egyetlen napot sem dolgoztak a közösben. Később – mert ezt sok gazdaságban méltánytalannak találták – ez gyakorlatilag úgy módosult, hogy a közgyűlés meghatározta, a minimális kötelező munkanapot sem teljesítő tagoktól ideiglenesen, egy évre el lehetett venni ezt a parcellát.[74]

[69] Rácz 1993.
[70] Báró 2018.
[71] Nagy 1972, 1049.
[72] Hunya 1990a, 101–102.
[73] Nagy 1972, 1050.
[74] Nagy 1972, 1050.

K: Háztáji volt-e mindenkinek? Háztájija csak annak volt a faluban, aki azt a bizonyos normát teljesítette. Akinek az fontos volt, az azt a 15 ár (1 ár = 100 m²) háztájit megfogta magának. De az olyan kevés volt, hogy arról nem lehetett eltartani egy tehenet sem... Aztán mikor a kollektív gazdaságban részibe kellett kaszálni, azt úgy elosztották, hogy abból megint sokat kellett dolgozni. Akkor már inkább az ipart választották.[75]

A személyi parcellák juttatásával és gépi megmunkálásával megerősítették a tagság függőségét a szocialista szektortól. Így tapasztalta a tagság is: „A kollektív alatt avval a tizenöt ár veteményfőddel, amit szemkiszúrásból adtak, münköt sakkba tartottak, avval belőlünk rabszolgát csináltak. Met azétt a kicsi fődétt egész esztendőn keresztül jóformán ingyen dógoztunk, azétt a munkáétt erősen kicsit fizettek."[76]

Az állami terményelvonás növekedésével párhuzamosan fokozódott a fogyasztás korlátozása, a szűkösség a mindennapi szükségletekben, romlott az életminőség.

Az, hogy mi a saját bikaborjúnkból nem vághattunk le, az törvényes volt, a saját disznónkat nem vághattuk le, s nem adhattuk el kilóra, még a kényszervágásokat is Udvarhelyre, a vágóhídra föl kellett vinni. Ha azok azt mondták, hogy lemondnak róla, nem tartanak igényt, akkor visszahoztuk, de még az olyan állatelhullás is igazolatlan volt részünkről, amelyiknek a bőre nem ment be, s nem volt a bőrről cédula. Tehát, ha itt megdöglött, s megnyúzattuk, a bőrt úgy is be kellett adni, hogy a statisztikába törvényes legyen az apadás, az állatmozgás. A regáti gazdaságoknál nem volt ilyen terhes állattenyésztés, mint itt. Ott nem tartottak annyi állatot, nem volt kötelező, mert nem volt olyan a vidék jellege, nem volt legelő. Sok mindennel kínoztak minket, volt például a zöldséges farm, mert aztán a brigádokról áttértünk volt a farmokra. Munkanap nyilvántartás történt minden munkánál, kapálás, aratás, az állattenyésztésben a gondozásra, mindenre és erre kapták meg a tagok év végén az úgynevezett osztalékot.[77]

Nagyobb beruházások az állattenyésztési állóalapokba történtek (több száz férőhelyes istállók, juhaklok épültek), de talajfeljavító munkálatokat (lecsapolások, alagcsövezési munkálatok), legelőtisztítást is végeztek állami hitelekből. A termelőszövetkezetek időről időre adósságokat halmoztak fel, ezeket aztán az állam rendszerint eltörölte.

Munkavándorlás. Idegenek a lokális miliőkben

Az alacsony javadalmazással értelemszerűen összefüggött a kollektív gazdaságokban a tagság munkavállalási hajlandósága, a teljesítményvisszatartás. Az alábbi interjúrészletek tapasztalattörténeti beszámolók a fenti társadalmi viszonyulásról néhány Udvarhely rajoni tájegység falvaiból:

Elveszett az érdekeltség. Ünnepekkor voltak a nagy bajok, amikor a sátoros ünnepek jöttek, akkor nem akartak az asszonyok menni sehova. Például, ha húsvét korán volt, s a pityókaülte-

[75] Bodó 2004, 122.
[76] Tánczos 2008, 160.
[77] Báró 2018.

tés még nem történt meg, akkor a pityókaválogatás bebukott. Mert a pincébe egy kicsit megcsirázik, s azt zsákba kellett tenni.[78]

[...] voltunk négy brigádos, mikor volt a kapálás, az aratás, kellett menni az embereket meggyőzni, hogy valahogy menjenek dolgozni a mezőre. Sokszor voltunk, s biza nehezen ment a meggyőzési munka. Nagyon nehéz volt. Inkább az idősebbje jött. Itt volt ez a kerámiagyár, ott 250 személy dolgozott, jártak a városba, a fiatalabbja, a fogatosoknál es fiatalabb kettő volt, mind az idősebbek lettek a fogatosok.[79]

[...] otthon agyondolgoztam magam, éjjel-nappal, mert éjjel is mentünk! Ahova küldtek. Az asszony reggel kellett tudja, s lesse, ha valamelyik bément az istállóba előttem, amikor láttam, hogy valaki megy az istálló felé, én vettem a két kantárt s a korbácsot... én nem ettem! Nekem *menni kellett! Én akkor már olyan nyughatatlan voltam, hogy nem tudtam otthon ülni.* Nekem menni kellett. S terheltem. Azért haragudtam meg leginkább, mert két nagy lovam volt, s éjjel még azt lehet mondani, hogy loptam nekik az ételt, hogy tudjam hajtani, tudjam terhelni. Az istállótrágyát hordtuk ki, én naponta kivittem másfél vagonnal, s amelyik kivitt mondjuk egy fél vagonnal, az is annyi normát kapott, mint én. Na, úgyhogy akkor volt egy Vitális nevezetű, az ott dolgozott Mangálián. *Én szerettem ezt az ácsmesterséget, s mikor láttam,* hogy olyan gyenge az osztalék, mondom az asszonynak, én szeretem, mindent szeretek, de én ingyen nem dolgozok. Lopni nem tudok, hazudni nem tudok, tehát becsületes életmódból itt megélni nem lehet. S akkor elmentem Mangáliára.[80]

Évről évre ismétlődtek a panaszok a kollektivistákra. 1959-ben Homoródszentpálon, ahol már hetedik éve megszervezték a kollektív gazdaságot, a tagok „távol tartják magukat a munkától", „fenn áll az a nehézség, hogy a tagság minden mozgósítás dacára sem akar belekapcsolódni a munkába".[81] 1962-ben Lövétén megállapították, hogy „a kollektív gazdaság már hat éve hogy megalakult. Ezen idő alatt értünk el eredményt, de sok a hiányosság is. Ennek oka, hogy kevés a munkaerő, hiányzik az egyetértés a tagok között." A kollektív gazdaságban „a munkaerő évről évre csökken", ez a vezetőség szerint „felvilágosító munkával előzhető meg". Nem csak azért csökken a munkaerő, mert sokan eltávoztak, a kollektív tagok sem dolgoztak rendszeresen. A vezetőség szerint a megoldás az lett volna, hogy „szankciót kellett volna alkalmazni azon kollektivistákkal szemben, akik nem dolgoztak, mert ezeket az embereket terheli a felelősség a gazdaság hiányosságaiért". A közeli vaskőbánya is elvonja a kollektívből a munkaerőt, ezért „mindent el kell követnünk annak érdekében, hogy azok a dolgozók, akik beálltak a gazdaságba, dolgozzanak ott, és ne menjenek dolgozni a vaskőbányába Vlahicára".[82]

A magángazdálkodásban a tulajdonos hatásköreinek, döntési jogköreinek felelős gyakorlása, tulajdonának őrzése és gyarapítása morális kötelezettség volt. Ez a habitus a magántulajdon megszüntetésével egyszerre érvénytelenedett el:

[78] Báró 2018.
[79] Bodó 2004, 110.
[80] Rostás 1996, 84.
[81] F. 516. 1959. 25. 304.
[82] Oláh 2001, 90.

Mindezek a változások alapjaiban rendítették meg a munkájával azonosuló ember személyiségének eszményeit. A kollektivizálás nemcsak a munka iránti elköteleződést rombolta le, hanem a munkakezdeményezéseket is, amelyek szorosan kötődtek a tulajdonhoz a paraszti gondolkodásmódban. Az ember nem kezdeményezhetett, amikor a munkavégzést a kollektív gazdaságok vezetősége irányította. A falusiak munkája a kollektívben a legalacsonyabb szintű volt, a döntéseket a „szakértők", az agronómusok hozták, akik ritkán voltak helybeliek.[83]

A munkaerkölcs változása a „bérmunkás mentalitás" kialakulásával összefüggésben vált általánossá.

Az egyéni gazdálkodás megszűntével beszűkült a parasztok rendelkezési joga munkaerejükkel és munkájuk eredményével. A korábban áttekinthető és közvetlen érdekeltség helyébe közvetítő érdekeltségi mechanizmusok léptek, amelyek jobb vagy rosszabb működése az egész mezőgazdasági termelés eredményét nagymértékben befolyásolta. Amíg az egyéni gazda nemcsak fogyasztói, de termelői mentalitással is rendelkezett, beruházott, tartalékolt, ápolta földjét, állatait, ültetvényeit, amit sokszor magánál is előbbre valóként kezelt, a tsz-tagot már tipikus bérmunkás mentalitás jellemzi, megfelelő ösztönző és szankcionáló mechanizmusok hiányában munkáját elhanyagolja, lóg, az állatokat nem megfelelő módon látja el. Gondoskodása visszaszorul a háztájiba, ahol a korábbi mentalitás többé-kevésbé fenntartható.[84]

Egy lelkész 1963-ban a földeken dolgozó tagság munkaritmusából – egy feljelentés szerint – teljesítmény-visszafogásra következtetett.

Informálom, hogy Pálfi Albert lókodi unitárius lelkésszel beszélgetve, aki Udvarhelyen lakik, elmondta, hogy ő földműves családból jön, aki ma is végez mezei munkát és elnézte, hogy a kollektivista parasztok hogyan dolgoznak a gazdaságban, a közös munkákon. Megfigyelte, hogy ezek általában a közös munkákat nagyon kényelmesen végzik, lendület nélkül, jóval lassabban, mint ahogy a saját földjeiken dolgoztak, amikor egyéni gazdaságaik voltak. Ezért gyengék sok helyen a terméseredmények, és azért, mert a fiatalok, a legjobb munkaerő, ipari munkákra mentek, a jobb kereset és az ipari központok komfortosabb környezete miatt, ahol dolgoznak. Ez az általánosan ismert helyzet mutatja a falusi tömegek magatartása fejlesztésének állandó szükségességét a kollektivista munkával szemben.

A tartótiszt utasítása (tintával a bal alsó sarokban) : „Meg kell állapítani, nem-e uszítja az állampolgárokat a kollektív gazdaság ellen, és a szertartások alatt nem folytat-e ellenséges propagandát."[85]

[83] Verdery 2015, 414.
[84] Hunya 1990a, 112–113.
[85] ACNSAS I 257625. Vol. 2.16. 1963. november 30. Octavian Ioan ügynök, Tájékoztató feljegyzés.

Elvándorlás és munkaerőhiány

Az alacsony javadalmazás következményeként a kollektív gazdaságokból megindult az elvándorlás. A távozók az iparban, szolgáltatásokban kerestek munkahelyeket. A kollektív gazdaságok vezetősége adminisztratív intézkedésekkel próbálta megakadályozni az elvándorlást, vagy visszahívni az eltávozottakat. „Itt volt a városban ez a kisipari termelőszövetkezet, ahol építés, varrás s egyéb tevékenység volt, s aki ide be tudott csúszni, az a kollektívből kérezett el. Ha nem engedtük, a végén akkor se engedtük hivatalosan, hogy kérjétek, mert elengedünk, de ha egyszer már ott kezdett dolgozni, többet nem tudtuk visszaszerezni az illetőt a kollektívbe."[86]

A tapasztalattörténetek a lokális viszonyrendszerek és a kontextusok sokféleségére, a függőség, az alávetettség változataira figyelmeztetnek.

> A kollektív megalakulása alkalmával az emberek felszabadultak a kicsi birtok nyűge alól, s aztán akinek nem tetszött a gazdaságba, amíg tetszött, addig dolgozott, s amikor olyan alkalom adódott, tehát egy munkalehetőség, akkor biza szedte a sátorfáját, s ment el. [...] Elein központilag szabályozták, hogy nem szabad senkit elengedni a kollektív gazdaságból. Ezt megtiltották, s aztán a vállalatok, ha valaki el akart menni, kérték azt a papírt, amit a gazdaság kellett adjon, hogy nincsen szüksége munkaerőre. Voltak a vezetők között, akik azt mondták, hogy nem szabad senkit elengedni, de osztán a gyakorlatba én annak adtam igazolást, aki csak kért. Én úgy láttam, hogy az embör oda menyen, ahol neki tetszik, ha akar, itthon marad, s ha nem, akkor nem. Megcsináltam ezeket a papírokat – elein nem mentek el olyan sokan –, fokozatosan lódult meg a munkaerő, úgy hatvanöt után mind jobban kezdték elhagyni a gazdaságot, mondom, én úgy csináltam, hogy aki papírt kért, mert kérték az elnököt, s azt mondta, nem lehet elmenni egyáltalán, s ha nem hezzám jött az illető, akkor másképpen intézte el, de ha azt mondta, hogy neki papír kéne, akkor megcsináltam, s az elnöknek akkor adtam oda, hogy írja alá, mikor esszegyűlt két-három nap aláíratnivaló egyéb, s akkor mondtam, hogy gyere, ezeket írd alá. Ő meg sem nézte, úgy írta alá, s az illető mehetött el. Soha nem vont senki senkit felelősségre, hogy X miért ment el. Az olyan kérdés volt, hogy a munkaerőt visszatartani a gazdaságba nem volt értelme, ha valakinek jobb alkalma volt, hát miért nem menjen. Később a szakemberek azt mondták, szóval elterjedt egy ilyen irányzat, hogy a mezőgazdaságba igen sok ember dolgozik, ennyit nem lehet eltartani a mezőgazdaságba, nem lehet kellő jövedelmet biztosítani. S kezdték az összehasonlításokat, hogy Romániába a mezőgazdaságba hány millió embör dolgozik, s evvel szembe az Amerikai Egyesült Államokban hányan termelik meg a szükségletöt, s még exportra es jut, s aztán így felszabadult ez a rendölközés. Később pedig az volt a helyzet, hogy akkor nem akadályozta senki, aki akart menni, azt mondta a mérnök, menjen, aki akar oda, ahol többet kap.[87]

A földműves társadalomban a szorgalmas, kitartó munkának és a gondos kalkulációnak struktúraképző szerepe volt. Az egyenlősítést meghirdető pártpolitika éppen ennek a nemzedékek a gyakorlatában igazolódott munkaerkölcsnek, gazdasági beállítódásnak a

[86] Báró 2018.
[87] Rácz 1993.

hitelességét kérdőjelezte meg. Az önállóságukat kiküzdött, szerzeményeikre (föld, állatok, gazdasági eszközök, épületek) büszke gazdák nem akartak egyenlők lenni azokkal, akik erre a teljesítményre nem voltak képesek. Nem fogadták el ezt a homogenizálást, nem hitték el, hogy ez az értékrend tartós lehet.[88] Azt meg végképp nem akarták elfogadni, hogy az új termelőszervezetben nemcsak egyenlő elbírálás alá esnek velük – függetlenül a közösbe bevitt javak értékétől –, hanem a vezető, irányító pozíciókat is emezeknek osztják ki. A hatalomgyakorlás e technikájáról írja Ö. Kovács József:

> A szovjetizálás irányítói legtudatosabban figyeltek az irigységre, annak társadalomfelforgató jelentőségére, arra, hogy a korábban alul lévőket tömegesen pozícióba helyezzék, míg a gazda elit tagjait kriminalizálják. Ez utóbbi ténylegesen és rendszeresen is a falusi térből való tömeges eltávolítást vagy elmenekülést jelentett.[89]

Amint a szociológiai, szociográfiai irodalomból ismert, az életformaváltás, a beilleszkedés az új munkahelyi, települési, társadalmi környezetbe a falut elhagyók életútján feszültségekkel, konfliktusokkal terhes változás volt. A megrázó élményekről, tapasztalatokról néha az állambiztonsági iratok is tartalmaznak adalékokat.

> Kiss József informátor tájékoztató jelentése Gedő Andrei kapitánynak
> A forrás tájékoztat, hogy 1974. szeptember 10-én a székelyudvarhelyi esperesség irodájában a XXX éves fejlődésről szóló referátumot ismertették a lelkészekkel. Ez alkalommal id. Báró József egyebek mellett megjegyezte, hogy nem mindenütt és a gazdaság minden ágazatában történt fejlődés. Az a véleménye, hogy a falu visszaesett. Úgy a gazdasági élete, mint a termelőereje. Beszélgetett falusi híveivel, akik sírva panaszolták, hogy ott Városfalván a faluban van házuk és dolgoznának otthon a mezőgazdaságban, de ennek nincs értelme, hogy meg tudjanak élni, könnyekkel a szemükben kell elmenjenek más vidékekre.[90]

A kollektív gazdaság a tagjainak nem biztosított folyamatos munkalehetőséget, így rendszeres jövedelmet sem. Az interjúkban több esetben tematizált helyzet, hogy a gyermekek iskoláztatásának igénye és ezzel a családok pénzszükségletének növekedése volt az egyik fontos indítéka a mezőgazdaság elhagyásának, a rendszeres jövedelmet biztosító munkahelyek keresésének:

> S ugye a gazdaságba nincs is meg az a folytonos munka, hogy télön es az embörököt lehessön foglalkoztatni, s ezért kiesés van a jövedelömből, mert télön a mezőgazdaságba nem örökké lehet dolgozni. Az állattenyésztés s a melléküzemök kivételével, mert ilyen tevékönységök voltak, ahol lehetött foglalkoztatni egy bizonyos létszámot, de a többségöt ősszel, télön, s tavasszal nem lehetött foglalkoztatni.[91]

[88] Úgy véljük – bár ez még kevés empirikus adattal igazolható –, hogy a nyolcvanas évek végére részlegesen újrarendeződtek a lokális miliők vagyoni helyzetre alapuló hierarchiái. Ezt tükrözte a többször hallott vélemény: „Aki ezelőtt gyarló volt, most is az!" Az „ezelőtt" a társadalmi idő kollektivizálás előtti és utáni tagolására utal.
[89] Ö. Kovács 2015, 224.
[90] ACNSAS R 0743377 Vol. 1. 23. 1974. okt. 25.
[91] Rácz 1993.

Ö. Kovács József úgy véli, hogy történeti kutatásainkban „a kortársi jelenségek értelmezésének egyik lényeges pontja a struktúráknak, folyamatoknak, az egyéni és kollektív cselekvések alulnézeti vagy mindennapi perspektívából elképzelt konstruálása".[92] A mezőgazdaság elhagyásának indítékai alulnézeti perspektívából azt jelzik, hogy az egyéni életutakon a foglalkozásváltás történhetett fokozatos próbálkozások után is:

> Itt a kollektívbe baj volt, mert normát csináltál eleget, de mikor csak 3 lejt adtak egy munkanapra, akkor avval erősen nagyot nem lehetött szökni. Egyszer, úgy évközbe adtak valamit, de sokat nem. Itt az oklándi gazdaság, ez gyenge volt nagyon. Télön eljártunk az erdőre favágni, gyermökök voltak, kellett a pénz. Vágtuk a méterfát január–február–márciusba. Itt a gazdaságba dolgoztunk decemberig, s akkor elmentünk. 15 évöt voltam a gazdaságba. Télön itthon nem volt, amit csinálni. Akinek fogatja volt, az még elment valahova, de akinek nem volt, az csak álldogált, s én akkor mentem, s vágtam a fát pénzért, hogy legyen a családnak. Hetvenbe úgy került a dolog, hogy itt az oklándi erdőn dolgozott az IFET,[93] s az erdőmester munkásokat vett fel, mondom, én es elmennék a télre. Rönköt kellett húzatni, kocsit terhelni, méterfát hordani, akármekkora hó volt, mentünk. Eltött a tél, eljött március, na, mondom a mesternek, megyek vissza a gazdaságba. Mert elején még az állami munkára nem akartak ereszteni, nem adtak papírt! Azt mondja az erdőmester, hát maga itt a telet végigfagyoskodta, magának nyárba itt nem jobb volna? Hát lehet-e itt maradni? Hát miért ne lehetne? Na, aztán így maradtam ott, így kezdtem meg az állami munkát.[94]

A csökkenő taglétszám következményeként a termelőszervezetekben a munkacsúcsok idején átmeneti munkaerőhiány jelentkezett:

> A munkaerő csökkenésivel, az elmenésök után az volt a baj, hogy a csúcsidényben, akkor nem volt kellő munkaerő, s akkor a gazdaság idegen munkaerőt kellett hogy fogadjon. S ugye azok biza drága pénzért jöttek, de meg kellett fizetni. A kaszásokot s a favágókot, s még később fuvarosokot is kellett fogadjunk, úgyhogy később mégescsak érözhető volt a munkaerőhiány, de csak bizonyos csúcsidényökbe. Idegen munkaerőt lehetött az egymás közötti megállapodás alapján alkalmazni, amiért eljöttek.[95]

Az idegenek távolabbi falvakból, olykor más országrészekből érkező munkavállalók voltak, a helyi tagságénál magasabb bérezésért dolgoztak (nincs adatunk arra, hogy ezeket a béralkukat központilag szabályozták volna). A homoródalmási téeszbe

> [...] a vendégmunkásokat szezonális időben toborozták, szénacsináláskor Kelementelkéről, Gyulakutáról, Farkaslakáról. Volt kaszálótakarítás is, arra avasi románokat hoztak, valamint a vizes területek lecsapolása, amire lipovánokat hoztak, mindkét népcsoport rendes munkát végzett, nem volt semmi összetűzés a helyi lakossággal. Persze ezeket hitelből finanszírozták, így a gazdaságok eladósodtak, a megoldás az volt, hogy időnként elengedték az adósságokat, aztán minden kezdődött elölről. Fejlődésről nem sokat beszélhetünk, például az istállók gépesítését – itatás, trágyakivitel – nem fejlesztették. Az őszi betakarításoknál az iskolákat pártutasításra kötelezte a tanfelügyelőség, hogy vegyen részt a mezei munkákban (krumpliszedés, kukoricatörés, almaszedés).[96]

[92] Ö Kovács 2015, 222.
[93] Betűszó: az országos fakitermelő vállalat román elnevezésének rövidítése.
[94] Máthé 1992.
[95] Rácz 1993.

Az idegenek és a helyiek bérezési különbségei fokozták a tagság elégedetlenségét, folyamatosan táplálva ezzel az elvándorlást a termelőszövetkezetekből:

> A kaszások, tudom, kétszáz lejt kerestek, azzal szemben, hogy a helybeli kollektív tag csak ötven-hatvan lejt tudott keresni egy nap. Az idegen munkás kétszáz lejt keresött, s még enni is kellett adni, ez tehát aránytalan volt. S akkor így az embörök még jobban elidegönödtek a gazdaságtól, a helybeliek. Ez egy olyan fonákság volt, hogy az idegen embört meg lehetött fizetni, de a kollektív tagnak nem lehetött készpénzzel fizetni, ő mint tulajdonos szerepelt, szövetközeti tulajdonosa a gazdaságnak, s az alapszabályzat nem engedte meg, hogy amikor olyan idénymunka van, akkor a gazdaság tagjaiból lehessen idénymunkást alkalmazni. Fonákságok alakultak ki.[97]

> [...] mondtam, hát adjanak nekem is legalább 25 ár helyet, hogy legyen, ahol én is gabonát vagy valamit termeljek magamnak, ne kelljen pénzzel vegyek. S azt mondták, nem lehet. Mert helybéli vagyok. Idegen jött, az kaphatott egy hektárt is, de a falusinak nem lehetett adni. Így aztán szépen otthagytam őket.[98]

> *Idegen munkaerőt alkalmaztak a gazdaságban?* Alkalmaztunk a lentermesztés érdekében. Egyszer volt egy brigádunk Szenterzsébetről, cigányok, de jól dolgoztak, elhoztuk, ott aludtak a kollektívbe, ételt készítettünk nekik, kinyűtték a lent addig, amíg megjelent a lennyűvő gép, mert az is aztán megjelent a végén. Pénzzel fizettük, nem terménnyel. A kaszálásnál alkalmaztunk avasi kaszásokat. Azok, kérem szépen, nem tudom, hogy tanulták gyermekkorukba, azok a hegyre fölfelé is, lefelé is kaszáltak. Hektárra fizettük, utána rendsodróval, lógereblyével gyűjtöttük egybe, amikor zsinórba volt, akkor préseltük is.
> A legelőink úgy bebokrosodtak volt, hogy veszélybe volt, hogy nem lesz, ahol legeljenek az állatok, az állam meghitelezte a legelőtakarítást, kitakarítottunk minden legelőt. A másik fontos akció volt a lecsapolási akció, oldalas területeken, ahol vízárkok voltak, különösen, ha esős időszak is volt, a gépek nem tudtak dolgozni, s akkor ezeken a vízlevezető helyeken sáncot ástunk, rőzsét hozattunk fentről, Zetelaka környékiről, ott készítették, berakták, betemették, a bank fizette ezt is. Ezt a lipovánok csinálták, és ástak nekünk nyílt csatornát is. Gyönyörű munkát végeztek. Saját erőből csináltunk egy lecsapolást, azt helyi technikusok jelölték ki, harmincöt hektáron több kilométer csatornát ástunk, ezt már a kollektivistákkal, munkanappal fizettük őket.[99]

Az idegen munkavállalók és a helyi téeszvezetőség közötti kooperációk, alkuk személyes tapasztalatok felidézésével ma aligha kutathatók. De közvetett ismereteket, tapasztalatokat megőrzött az emlékezet:

> Aztán később annyira eluralkodott az idegen munkaerőnek az alkalmazása, hogy evvel a helyzettel még vissza is éltek a gazdaságok. Rengeteg visszaélés történt azáltal, hogy nem volt

[96] Benczédi 2018.
[97] Rácz 1993.
[98] Rostás 1996, 83.
[99] Báró 2018.

> kellő ellenőrzés, mint máshol az ipari vállalatoknál, hogy mennyit dolgozott az illető, nem lehetött úgy ellenőrizni, s aztán összejátszások történtek, úgy, hogy a gazdaságot sokszor meglékölték azok, akik közelférkőztek, a vezetők, akik az idegen embörökkel együtt dolgoztak [...] Mikor elmentem a gazdaságból, később tőbb alkalommal hallottam, hogy olyanok, akik dolgoztak itt, eldicsekedték, hogy Almásra kell menni, mert ott, ha két-három napot dolgozol, úgyis a hat napot beírják. Akkor egy olyan tendencia lett, hogy a kollektív aranybánya, s aki nem lop, az megbánja.[100]

A korabeli mikrovilágokban cselekvők visszaemlékezéseiből arra következtethetünk, hogy a jelenséghez a helyi vezetőség is esetenként alkalmazkodhatott, a napi gyakorlatban az apró eltulajdonításoknak lehetett egy (a személyes beállítódásokkal szorosan összefüggő) tolerált szintje:

> Fiatfalván is, Keresztúron is, s amikor a betakarítás történt, hát délben csapatostól jöttek haza az asszonyok. Ugye az ember elégedetlenkedik, hogy ki kellene használni az időt, hogy ne maradjon a földbe' a pityóka, s azt mondja az egyik fiatfalvi brigádos, hogy ezek azért jönnek haza a mezőről, mert mindegyiknél egy fél veder pityóka van. S ha délben hazajön s hoz egy fél veder pityókát, este, mikor jön haza, megint, az már egy veder pityóka. Ezt így én is elismerem. Aztán, hogy voltak olyan feljelentések, hogy ez így lop, a másik úgy lop, s hogy miért nem intézkedünk? Mondom, intézkedünk, ha adok egy ceruzát, papírt, s leírja, hogy ki, ekkor s ekkor, ezt és ezt ellopta! S akkor, mondom, az ellenőrző bizottság kezébe adom, és az illetőt felelősségre vonják! Mit gondolok én? – erre ez volt a válasz. S igaza volt, mert egy gyakorlati tapasztalatom volt már a kezdet kezdetén, mert én is beleszóltam a dolgokba, ami nem tetszett, a mezőn találkozva az emberekkel, s nem vették jónéven. S azt mondta az elnök, hogy: ne rúgj hozza minden röghöz! Választott elnök volt, tizennyolc évig volt elnök. Ő nem lopott, én meg voltam győződve arról, irigy volt, ha valaki lopott, de nem volt bosszúálló különösebben.[101]

A szóbeli források az említett tolerált szint lokális mértéke és változatai közötti különbségeket sejtetik, ugyanakkor a személyes életúton a fontos fordulatokat megalapozó döntéseket is befolyásolhatták:

> Aztán nem volt mit csinálni. Édesapám négy hektárt ideadott nekem, s én beálltam négy hektárral. S ő is beállt néggyel, s anyósom is az övével. Na, akkor közbe lovat vettem, mert előtte a lovakat gyorsan eladtam volt, lovat vettem, mert ahol már régebb volt kollektív, azok megtanítottak, hogy végy vissza még jobb lovat, s a kollektívben két évet dolgozzál, s amit megfoghatsz, azt vigyed haza... Aztán én így, mérgemben, beálltam, s kollektivistáskodtam két esztendeig. Lettem a vezetőknek fogatos, s adták a papírt, hogy ide egy terű kukorica, egy terű pityóka, hát mondtam, nekem is kellene, azt mondta az elnök, hogy te kapsz. Hát hoztam én azért magamnak is. Hát, én ezt nem bírtam. Az öregek dolgoztak, mi, fiatalok, loptuk, vagy lopattak a fejesek velünk, aztán két esztendő után kiálltam, otthagytam, mert ezt nem lehetett kiállni. Vettem lovakat, s én többet nem dolgoztam a kollektívnek... mentem az erdőre. Hoztam fát, s adtam el, mentem az erdőre húzatni [rönkfát] s ez így jobb volt, mert nekem nem tetszett egyáltalán a parancs.[102]

[100] Rácz 1993.
[101] Báró 2018.
[102] Bodó 2004, 132.

A szóbeli forrásokból és az egyelőre gyér kutatásokból arra következtethetünk, hogy a lopás a termelőszövetkezetekből a Székelyföldön is általános jelenség volt, mint az országban vagy az országhatárokon túl, ahol a szovjet minta alapján közös gazdaságokat hoztak létre.[103] „A felülről szervezett társasok és kollektívek vagyonkezelése, a társadalom legalsóbb kategóriáiból kinevezett vezetőség láttán már kezdettől fogva egyértelműsítette, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek gyors visszabillentését fogja szolgálni, a vagyont összekuporgató földművesek kárára. Válaszreakcióik természetesnek is hatottak: a munkaerő-visszatartás, az elvándorlás stratégiái mellett a közös javak titkon történő megdézsmálása".[104] Hasonló volt a köztulajdonhoz való viszonyulás a háromszéki és az alcsíki kollektív gazdaságokban is: „A kollektívvel a fő baj az vót, hogy sok gazdája vót, s mindenki lopta s vitte. Aki kellett vóna ügyeljen a közvagyonra, az lopott a legjobban, a szenet a vezetőség es örökké a maga üstje alá hajtotta. Nemhejába mondták, hogy a kollektív aranybánya, s aki nem lop, mind megbánja. Ezétt kellett végül szegény kollektívnek feloszolnia."[105] László Márton szerint „Az *értékrend* és a morál *megváltozik,* hiszen a »közös«, a kollektív gazdaság javaiból legitimnek tekintik a lopást, így egy kettős mércéjű közerkölcs alakul ki. A szorgalom, pontosság, alaposság, tisztességes munka hátránnyá válik a közös gazdaság keretei között, ehelyett az »ügyeskedés« (lopás a közösből) és a szerteágazó kapcsolatháló válik fontosabb értékké."[106]

> Aztán ez a kollektív ment, mendegélt, mert az állam minden gyengeségét kisegítette, éppen csak hogy menjen. A vezetőknek, azoknak jól ment, azok majdnem meg is bolondultak, amikor most felszámolták a kollektívet [...] Minden fejesnek volt rengeteg birtoka, itt is egy eldugott föld, ott is. Én sem adtam le három kertet, s hívattak, hogy le kell adni a szénát, s akkor mondtam, hogy amikor ti odaviszitek, én is odaviszem [...] csak parancsoltak, az emberekkel úgy bántak, mint a rabszolgákkal, ide tették, oda tették. Brigádos, elnök, könyvelő, pénztárnok, fuvarosok, akik nekik loptak, s maguknak [...] Ezek most, hogy bontottuk fel a kollektívet 89 után, szinte megbolondultak [...] Annakidején nem volt amit csinálni, a nép a kollektívvel meg volt kényszerítve, hogy lopni kellett. Este, mikor ment haza, a futuszkójában vitt egy kicsi pityókát, s azt vizsgálták a milicistákkal együtt a falu végén, s akkor megbüntették.[107]

Katherine Verdery a romániai kollektivizálás kutatás egyik vezetője így összegezte következtetéseit e jelenségről:

> A kollektív gazdaságokban alacsony javadalmazás miatt az emberek nehezen éltek, anélkül, hogy loptak volna, amit elfogadhatónak tartottak, míg a kollektívből loptak, és nem magánszemélytől. Széles körben elterjedt gondolkodásmód volt, hogy aki nem lop az államtól, családját rövidíti meg. Beszélgetőtársaink inkább azt mondták, hogy „elvették", nem loptak a

[103] Márkus 1991; Szabó Á. 2013; Sárkány 2016; Kinda 2017; Gagyi 2018.
[104] Kinda 2017, 179.
[105] Tánczos 2008, 160.
[106] László é. n.
[107] Bodó 2004, 135.

kollektívtől, és azzal érveltek, hogy a kollektív gazdaság az ő földjüket használja, és munkájukért keveset fizet.[108]

Sárkány Mihály a varsányi gazdasági viszonyok elemzésében (gyökeresen más gazdasági környezetben, mint vizsgálódásaink terepe) szintén felfigyelt a köztulajdon dézsmálására:

A termelőszövetkezettel azonban az egész falu kapcsolatban van. Rajta keresztül kötnek szerződést marha- és disznónevelésre, illetve -eladásra, a termelőszövetkezetből lehet vásárolni takarmányt. Van ugyan olyan év is, amikor a termelőszövetkezetből csak az ott dolgozók vásárolhatnak, de ilyenkor is hozzájutnak mások is, termelőszövetkezeti tagon keresztül vásárolva. Emellett nem csekély mértékben folyik a takarmány ellenszolgáltatás nélküli elvitele a termelőszövetkezeti táblákról, magyarul a lopás, ami ugyancsak nem korlátozódik a termelőszövetkezeti tagokra.[109]

Egyéni stratégiák, identitástörések

Mi történhetett a tulajdonuktól erőszakkal megfosztott társadalmi csoportokkal: énfelfogásukkal, énképükkel? Forrásainkból identitástörésekre, új identitáselemekre, identitásterek változásaira, öntabusításokra következtethetünk. „A tsz-be kerültek sajátos előremeneküléséről is tanúskodnak azok az egyéni és kollektív cselekvések, melynek során a politikai hatalmi gazdálkodási kereteken belül igyekeztek valamit megőrizni a korábbi létformákból."[110]

Ahol magántulajdonban maradt földek voltak elérhető távolságban, a szomszédos kollektív gazdaságok tagjai földparcellákat béreltek, pénzért (például a homoródalmásiak a lövéteiektől) vagy természetbeni fizetségért, mint a korondiak a szomszédos hegyi tanyákon:

Itt van a falu felett ez a két hegy, P. és F., ott kollektív gazdaság nem volt, annyi érzés maradt a népekben, hogy a krumplit meg kell termelni. S mindenki földet kért odafenn kölcsön, a ganyét felvitte, s mindenki pityókát termelt fenn a hegyen s a tanyákon. Cserébe kaszált egy-két nap, a földet meg kellett ganyézni, s az a tanyai gazda a következő évben a földet máshol adta, megint adott egy gyengébbet, azt megint meg kellett ganyézni. Nem pénzért bérelték, hanem ganyézásér', egy-két napi kaszálásért, a földet nem adták volna semmiért sem, csak úgy adták, hogy erre az évre. Nekik ez így megérte, mert a következő évben abban a földben a tulajdonos búzát vetett s jól termett, mert nekik annyi állatjuk nem volt, hogy minden évben tudták volna ganyézni. A falusiaknak is jó volt, hogy a régi szokás szerint valamit maguknak termeltek, legalább krumplit.[111]

[108] Verdery 2015, 415.
[109] Sárkány 2016, 247.
[110] Ö. Kovács 2015, 229.
[111] Bodó 2004, 121.

Amint az alábbi hatósági jelentésből és az interjúrészletből kibontakozó történetek dekódolhatók, voltak, akik az önállóságot üldöző rendszerben folyamatosan keresték a réseket, feszegették a tiltó korlátokat, hogy egyéni törekvéseiknek esélye lehessen:

Ugyancsak a fenti ügynökök informáltak, hogy fentnevezett egész életében spekuláló elemként volt ismert, aki nem szeretett dolgozni, és mindig azt kereste, hogy munka nélkül, más formákban biztosítsa létfenntartását. 1940–44 között Temesvár környékén hulladékgyűjtéssel foglalkozott, tehát létfenntartását kereskedéssel kezdte biztosítani. 1944 után élelmiszerekkel kereskedett, amelyeket Szentpál községben vásárolt, és szekérrel Brassóba szállította, ahol eladta, amiből jelentős jövedelemre tett szert, és így összetársult néhány személlyel Szentpál községből, éspedig nevezettekkel: Imre Domokos, Török József alsó, Sándor Zsigmond, Geréd Lőrincz és Gyarmati Dezső, akikkel együtt egy gyapjúfésülő gépet vásároltak, amelyet Szentpál községben helyeztek üzembe, de sokáig nem tudták használni, mert államosították. Ezután továbbra sem foglalkozott mezei munkákkal, hanem folytatta a kereskedést különféle élelmi cikkekkel, mint vaj, hús, túró és egyebek. 1952-ben, amikor megalakult a kollektív gazdaság, hallani se akart arról, hogy belépjen, mert akkor még úgy spekulált, ahogy akart. Később malacokkal kereskedett, melyeket Szentpál községben vásárolt, és Ploieşten adott el, ezzel meg is fogták 1958-ban, de bizonyos hibás intézkedések miatt nem lehetett törvényre adni. Ezután abbahagyta ezt a tevékenységet, de mezei munkát továbbra se végzett, hanem kapcsolatba lépett a volt kulákokkal, akik húst kellett beszolgáltassanak az államnak, és disznókat kezdett vásárolni, húsbeszolgáltatási kötelezvényeket gyűjtött össze, és az ORACA-n[112] keresztül elintézte a kulákok beszolgáltatási kötelezettségeit, ezen keresztül széleskörű kapcsolatai lettek a kulák elemekkel. Csak miután látta, hogy munka nélkül nincs lehetősége megélni, akkor beállott 1960-ban a kollektív gazdaságba, de itt se végzett hasznos tevékenységet, mert első pillanattól, amikor belépett mint marhagondozó egy volt kulák, nevezett Imre Pál istállójában, ahol a kollektív gazdaság állatai voltak, Imre Pállal megegyeztek, és a saját disznóit ehhez a házhoz hozta, és a kollektív gazdaságéból kezdte takarmányozni, amit lelepleztek, és leváltották ebből a szolgálatból. Ezután majdnem semmit nem dolgozott a kollektív gazdaságban a legutóbbi időkig, amikor most két hónapja újra állatgondozó lett, azonban ez alkalommal a Közös Istállóban, ahol többen dolgoznak és nincs lehetősége hibákat elkövetni.[113]

A jelentés a hatalmi ideológia dokumentálása is, ebben az értékrendben a „munka" csak a termelésben végzett fizikai tevékenység, a kereskedés üldözött tevékenység, szitokszó.

Volt ott a Homoród mentén, nem tudom, Szentpálon-e, Szentmártonban-e, egy olyan polgár, valamilyen Pista bácsi, akinek cséplőgépe volt abban az időben is, amikor kollektív volt. És ő nem a kollektív területeken csépelt herét, mert a heremagot kicsépelni speciális gép kell, hanem Kápolnáson, Oláhfaluba', s a vámból, amit kapott a cséplésért, árulta a kollektíveknek a heremagot, mert a kollektívekbe nem engedték, hogy termeljünk heremagot, mert kellett a teheneknek a here, le kellett kaszálni. Állami kiutalásba a heremagnak kilója tíz lej volt, Pista bácsi tizenöt lejért adta volna! Jött, s mondja, hogy kell-e a gazdaságnak heremag, hát hogyne kellene, s hát mennyi kellene, mondom, 180 kiló. Azt mondja, hogy neki van, tizenöt lej kilója. Mondom, Pista bácsi, ha kiutalásra kapjuk, csak tíz lej. Hát jó-jó, azt mondja, de ebből marad magának kilónként két lej legalább. Mondom, Pista bácsi, így nem vásárolunk. Néz, néz, s azt mondja: megjósolom magának, hogy maga szegény ember marad. Igen, de ahhoz,

[112] Betűszó: az állami húsbeszolgáltatásokat bonyolító vállalat román elnevezésének rövidítéséből.
[113] Directia Reg. MAI> Odorhei. R 253893 Dosar Personal. Agentului Pal Janos Deschis la data 31. X. 1962. 27–28.

hogy kifizessük, a főkönyvelő is kellett volna, tudja, s ha a főkönyvelő tudja, már hárman vagyunk, s Pista bácsi aztán hozhat zabszemet is, hogy vegyem meg, s meg kell vegyem. Úgyhogy én ilyesmibe nem mentem bele.[114]

Homoródszentpálon – tíz évvel a falu kollektivizálása után – a tagság közhangulatáról, rendszerkritikájáról, az állambiztonsági jelentések is tartalmaznak adalékokat. Egy újonnan belépett kollektívtagról jelenti az informátor:

1961 folyamán a szocialista szektorral szemben ellenséges megnyilvánulásai voltak, Imre Pál volt kulákkal a szentpáli kollektív gazdaság disznóit gondozták, egy nap Imre Pál és Dimény Dénes előtt egyebek közt kijelentette, hogy sohase gondolta volna, hogy ilyen szegény ember lesz, az állam mindent elvett az emberektől és nyomorba döntötte, a gazdaságunk semmit nem ér, nem képes a létfenntartáshoz eleget termelni, a vezetőség nem ért a mezőgazdasághoz, ennélfogva nem képes vezetni a gazdaságot, csak a kommunista elmélethez értenek, semmit nem tesznek a nép javára, de eljön az idő, amikor megváltozik a mi nyomorúságos életünk.[115]

Ugyanekkor más kollektivisták a vezetőség és a közös munka ellen lázadoztak: „Nevezett Abrán János ellenséges elem, tagja volt az Erdélyi Pártnak,[116] több rendben ellenséges megnyilvánulásai voltak a mezőgazdaság szocialista szektorával szemben, csúfolta a kollektív gazdaságot és vezetőit. Így 1961 folyamán többször azt állította, hogy a kollektív gazdaság leszegényíti a község lakosságát, a végén éhen halunk, bolondult volna meg az is, aki a közös munkát feltalálta."

1962. júl. 14. Golicza Márton ügynök (agent) Tájékoztató feljegyzés. A forrás beszámolt, hogy találkozott idősebb Geréd Dénessel Szentpál községből, akivel az állatgondozásról beszélgettek a kollektív gazdaságban. Arra a kérdésre, hogy mióta állatgondozó, nevezett Geréd azt felelte, hogy bolondult volna meg, aki először kitalálta a közös munkát, mert itt bolondokháza van, ha az ember egyet előre lépik, az is baj, ha egyet vissza, az is baj, itt mindenki irányítani akar.[117]

Santa Mihai „Miliciaparancsnok" Szentpálról a fenti személyről 1962. március 17-én jelentette, hogy:

[...] visszautasította a kollektív gazdaságban a munkát, amikor Bartha Miklós brigádos dolgozni küldte, mindig talált kifogást, hogy nem tud menni, mert másfelé kell menjen. Ahelyett, hogy a kollektív gazdaságban dolgozott volna, 1961 nyarán Darócon dolgozott, ahol

[114] Báró 2018.

[115] Directia Reg. MAI> Odorhei. R 253893 Dosar Personal. Agentului Pal Janos Deschis la data 31. X. 1962. 4.

[116] Az Erdélyi Párt 1941–1944 között az Országházba behívott észak-erdélyi politikusokból alakult párt, amely az erdélyi regionális politika és érdekek képviselője volt. A kormánypárt támogatójaként szerepelt.

[117] Directia Reg. MAI> Odorhei. R 253893 Dosar Personal. Agentului Pal Janos Deschis la data 31. X. 1962. 19.

részibe szénát csinált a törvényes rendelkezések ellenére. Tehát minden eszközt megragad, hogy szembeszegüljön a mezőgazdaság kollektivizálásának törvényeivel. Ellenséges megnyilvánulásai voltak a kollektív gazdasággal szemben, elégedetlenségeit fejezte ki ezzel szemben.[118]

Változások a termesztési technológiákban

Az elején más volt a képe a kollektív gazdaságnak, mint később, ahogy fokozatosan az idő telt. Elején az ekékkel, lovakkal kivonultak szántani, boronálni, vetni. Akkor bejöttek az első olyan traktorok, amelyeknek nem volt kabinja, de már szántottak vele, nem kellett a ló, vagy a szarvasmarha húzza az ekét. Akkor a cukorrépa esetében mi történt? Az első időszakba a cukorrépát gabonavetőgéppel vetettük. A gabonavetőgép tolja ki a vetőgépből a magot, s abból esik ki egyszerre kettő, három is, négy is. S a cukorrépába egy gomolyba van három –négy csíra is, s akkor, mikor kikelt az a sűrűn elvetett mag, olyan volt, mint egy keskeny gyepszőnyeg. S ezt meg kellett egyelni! A kollektivisták réme volt a cukorrépa-termesztés abban az időben! Azt meg kellett egyelni, hogy egy növény maradjon egy helyen s a többit húzza ki, de a gyökerek összeértek, ha nem vigyázott, jött ki minden. Az első ilyen jó irányú lépés volt, amikor bevezették a szemenként vető gépet, a kukoricánál is, s akkor már abból a kikelt egy-két csírából kellett eltávolítani, hogy egy maradjon. Azt már én nem értem [meg] a kollektívnél, hogy olyan cukorrépa-vetőmagot adtak, hogy egy csíra drazsálva volt, műtrágya és bogarak elleni szer be volt oda ültetve, s szépen lerakta a gép, s ami kikelt, az mind répa lett.
Az elment kollektivisták helyét valamennyire pótolta, hogy a gépek jöttek. Óriási dolog volt, mikor az első kombájnt megkaptuk, ez hatvanhét–hatvannyolcban volt, de az nem ilyen volt, mint most, hanem elöl volt a vágószerkezete, s fönt zsákba ki kellett fogni a magot, ott kellett álljanak a kollektivisták, oldalt volt egy ilyen rámpaszerűség, ahová a zsákokat félrenyomták, s bizonyos helyeken csomóba leengedték. Az már nagy dolog volt, amikor ezek megjelentek. Na, de addig kaszával arattunk, hatvankettő után egy jó darabig, aratócsoportokat kellett szervezni, s akkor a szérűre behordani szekerekkel a gabonát, s a szalmánál már az is nagy dolog volt, amikor meg tudtuk csináltatni az elevátort, hogy vigye fel a szalmát a kazal tetejére, mert addig létrán, villahegyin vitték fel a legények.

A termelésben, az irányításban, a döntésekben kezdetben nem volt nagyobb az önállóságuk a gazdaságoknak?

Nem, egyszer volt valami kezdeményezés, Magyarországon volt egy olyan miniszter, egy Dimény[119] nevezetű, akivel a román földművelésügyi miniszter haverszerűséget alakított ki, és ezek próbálták követni a magyarországiakat. No, de a párt lehúzta a rolót, az agronómusok kérték, hogy hát hozzanak be gyomirtó szereket, azt mondta a főtitkár, hogy nem költünk valutát ilyenre, nekünk van szápázin [szápá = kapa], ezzel oldjuk meg.

[118] Directia Reg. MAI> Odorhei. R 253893 Dosar Personal. Agentului Pal Janos Deschis la data 31. X. 1962. 34.

[119] Dimény Imre mezőgazdasági miniszterről van szó, aki erdélyi származású volt, a negyvenes évek első felében Kolozsváron végezte az agronómiát.

Kötelezték gyógynövénytermesztésre is?

Igen, volt egy időszak, gyapjas gyűszűvirágot s ilyen marhaságokat, macskagyökér [...] volt egy úgynevezett gyámolítója ennek a vidéknek, Fazekas János, járogatott haza, s kérdezte, hogy mit tehetne Keresztúrért? S hát volt úgy, hogy kértük, hogy utaljon ki korpát, hogy legyen tej. Korpát egyszer sikerült, de aztán mi fogadtunk egy ügynököt, olyan ügynököt, aki elment, s lefizette a műtrágyagyárnál azt az illetőt, aki aztán küldte a műtrágyát. Ő aztán kapott valami százalékot a kollektívtől. Ez szerzett be aztán sok mindent, például így szereztünk nagykarú írógépet, azt minden évben be kellett a milícián mutatni, a betűmintákat.[120]

A kollektivizálás befejezése után egy évtizeddel már óvatos bírálatokat lehetett megfogalmazni a kezdeti idők szervezetlenségéről, az erőforrás pazarlásáról. Nagy Miklós agrárszakíró a mezőgazdaság szocialista szektorába bevezetett jogszabályok, párthatározatok következményeit 1972-ben összefoglalva úgy vélte, hogy közvetlenül a kollektivizálás befejezése utáni években

[...] a gazdaságvitel is a spontaneitás jegyeit viselte magán, főként abban az értelemben, hogy – az első években – többnyire ad hoc elgondolások alapján és az irányvonalat gyakran változtatva szabták meg az egyes gazdaságok fejlődésének irányát. Ez vezetett például ahhoz a visszás helyzethez, hogy 1962–1963-ban sok gazdaságot ráállítottak a baromfitenyésztésre. Ezek költséges épületeket építettek erre a célra, hogy 2-3 év múlva – a „csirkegyárak" térhódítása nyomán – felhagyjanak a baromfitenyésztéssel, és a sok költséggel felépített, ilyen rendeltetésű épületek kihasználatlanul maradjanak.[121]

A „spontaneitás jegyei", „ad hoc elgondolások", „visszás helyzetek" stb. jelentéseit más korabeli források segítségével dekódolva valójában kaotikus állapotokról volt szó a termelés szervezésében, irányításában, ezt legutóbb Gagyi József forrásfeltárásai is meggyőzően alátámasztják.[122] Egy évtized távlatából burkoltan lehetett tematizálni a kollektivizált tagság megrendült biztonságérzetét, bizonytalanságait, a közös munkával szembeni érdektelenséget:

A termelőszövetkezeti tagság morálja, munkához való viszonyulása, biztonságérzetének helyreállítása szempontjából kétségtelenül a legnagyobb jelentőségű párthatározat az volt, amely a termelőszövetkezeti tagságot is bekapcsolta a nyugdíjrendszerbe. Igaz, hogy a nyugdíjjogosultság elismerésekor a nyugdíj összege még elég szerény volt, de erkölcsi hatása mégis jelentősnek mondható.[123]

A hetvenes évek elejéig bevezetett szociális juttatásokat: az orvosi ellátás ingyenessége, kedvezményes üdültetés, a szülési szabadsághoz való jog, gyermeksegély – „a városi dolgozókkal való egyenrangúsítás"-ként értelmezhették a kortársak, de a több mint

[120] Báró 2018.
[121] Nagy 1972, 1049.
[122] Gagyi 2018, 71–82.
[123] Nagy 1972, 1050.

két évtizedes falu- és vidékellenes társadalom- és gazdaságpolitika következményei nem változtattak alapvetően a vidéki lakosság helyzetén. A rurális térségekben bekövetkezett negatív demográfiai folyamatok visszahatottak a mezőgazdaságból élők jövedelmi viszonyaira is:

A termelőszövetkezeti nyugdíj szintjének megítélésekor nem lehet figyelmen kívül hagyni a mezőgazdaságban bekövetkezett elöregedési folyamatot, ami oda vezetett, hogy ma nem egy olyan falu van, ahol a ténylegesen dolgozó mtsz-tagok száma alig másfél-kétszerese a nyugdíjra jogosultaknak. És ez nem kis gond, hiszen a nyugdíjellátás teljes terhét az aktív tagságnak kell viselni, egyrészt havi nyugdíjalap hozzájárulással, másrészt a termelőszövetkezet évi jövedelmének 7%-át jelentő kvótával.[124]

Összefoglalásaként a kollektivizálás következményeinek kortársi tapasztalataként a szocialista termelésszervezésben dolgozó agronómus véleményét idézzük:

Hát ez az egész kollektivizálás két nagy dolgot megcsinált: a falut tönkretette, a falunak az *életmenete, ami addig volt, és ami fejlődött volna úgyis, az megbukott. A kollektivisták kiöregedtek, meghaltak, a fiatalokból egy se állott oda helyettük, már legalábbis itt nálunk nem.* Lehet, hogy egyes helyeken, ahol nem volt hova menni, maradtak a mezőgazdaságban.[125]

Dumitru Şandru agrártörténész az 1962 utáni új társadalmi viszonyokról és a szocialista projekt hatásairól megállapította, hogy Romániában a mezőgazdaság szocialista átalakítása

[...] egyrészt a romániai kommunisták győzelmét jelentette, másrészt a parasztság teljes alárendelését – legalábbis látszólag – a párt gazdasági terveinek. [...] Nem vitatható, hogy évek elteltével a szövetkezetesített mezőgazdaság a hektárhozamok növelésében előrelépéseket ért el. De ez nem mondható el a falusi kollektivisták életfeltételeiről, akiknek bár sok helyen javultak életkörülményei, sohase érték el – ritka kivétellel – azt az anyagi jólétet, amelyet a kommunista propagandában nekik megígértek. Sőt a 20. század kilencedik évtizedében a kollektivizált parasztság *életviszonyai folyamatosan romlottak, aminek* következménye az egyre növekvő érdektelenség volt szövetkezeteik iránt, melynek tagjai voltak.[126]

Dumitru Şandru összegző értékelését a székelyföldi kollektivizált falvakban élők tapasztalattörténetei is alátámasztják.

[124] Nagy 1972, 1051.
[125] Báró 2018.
[126] Şandru 2005, 60.

Felhasznált források

Levéltári források

ACNSAS = Arhivele Consiliul National pentru Studierea Arhivelor Securitatii, I 257625. Vol. 2.16. 1963.
ACNSAS R 0743377 Vol. 1. 23. 1974. okt. 25.
ACNSAS R 253893. Directia Reg. MAI> Odorhei. R 253893 Dosar Personal. Agentului Pal Janos. Deschis la data 31. X. 1962. 4. 27–28.
Arhivele Naţionale Direcţia Judeţeană Harghita, Sfatul Popular com. Sănpaul. Fond 516. (A Nemzeti Levéltár Hargita megyei Igazgatósága. Homoródszentpál Községi Néptanács iratai)
Udvarhely Rajon iratai. Lőrincz György magángyűjteménye, Székelyudvarhely Secr. (Titkárság), 1958.
Udvarhely Rajon iratai. Lőrincz György magángyűjteménye, Székelyudvarhely Sectiunea Agricola (Mezőgazdasági ügyosztály).

Interjúk

A szerző készítette szóbeli interjúkban kérdezettek:
Báró 2018: Báró Attila nyugalmazott agrármérnök (sz. 1929), Székelykeresztúr.
Benczédi 2018: Benczédi László nyugalmazott állatorvos (sz. 1943), Homoródalmás.
Máthé 1992: Máthé Dénes, volt téesztag (1926–2009), Okland.
Rácz 1993: Rácz Dénes volt téeszfőkönyvelő (1925–2004), Homoródalmás.
Szakács 2004: Szakács Ernő volt téeszfőkönyvelő (sz. 1930), Nyárádszentmárton.

Sajtóforrások

Korunk, Kolozsvár.

Felhasznált irodalom

A kollektív gazdaság minta-alapszabályzata 1953. A Román Népköztársaság élmunkás kollektivistáinak kongresszusán, 1953. május 23-án megszavazott szöveg. 1953. május 27-én jóváhagyta a Román Munkáspárt Központi vezetősége és a Román Népköztársaság Minisztertanácsa. Bukarest, Politikai Könyvkiadó.
Bihari Mihály–Pokol Béla 1992: *Politológia*. Budapest, Universitas Kiadó.
Bodó Julianna 2004: *„Így kollektivizáltak minket…" Kulturális antropológiai elemzés két székelyföldi településről.* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.
Bottoni, Stefano 2008: *Sztálin a székelyeknél.* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.
Gagyi József 2009: *Fejezetek Románia társadalomtörténetéhez.* Marosvásárhely, Mentor Könyvkiadó.
Gagyi József 2018: *Aki tudta, vitte. Lopás, közösség, társadalom.* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 1959: *Cikkek és beszédek 1955. december – 1959. július.* Bukarest, Politikai Könyvkiadó.
Hunya Gábor 1990a: Az élelmezési válság okai. In R. Süle Andrea–Tóth László: *România 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet.* Budapest, Atlantisz Könyvkiadó. 87–158.
Hunya Gábor 1990b: Románia területi fejlődése és regionális politikája. In R. Süle Andrea–Tóth László: *România 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet.* Budapest, Atlantisz Könyvkiadó. 159–180.
Juhász Pál 2006: *Emberek és intézmények. Két zsákutca az agráriumban.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó–Jelenkutató Alapítvány.

Kinda István 2017: *Kontrasztok. Gazdálkodási minták két székelyföldi régióban.* Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság–Székely Nemzeti Múzeum.
Kligman, Gail–Verdery, Katherine 2015: *Ţăranii sub asediu. Colectivizarea agriculturii în România (1949–1962).* Traducere de Justina Bandol, Iaşi, Polirom.
Ö. Kovács József 2012: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965.* Budapest, Korall.
Ö. Kovács József 2015: Kollektivizálás utáni identitásformák. In Keszei András–Bögre Zsuzsanna (szerk.): *Hely, identitás, emlékezet.* Budapest, L'Harmattan Kiadó. 220–234.
László Márton 2009: A kollektivizálás menetrendje és modelljei a Székelyföldön. *Korall.* Társadalomtörténeti folyóirat, 2009 (10) 36. 55–84.
László Márton, é. n.: Kollektivizálás Székelyföldön. In: Romániai Magyar Lexikon/Társadalomismereti szócikkek/Szócikkek az erdélyi magyar társadalomismerethez. http://lexikon.adatbank.ro/tarsadalomismeret/szocikk.php?id=20 /. 2019. március 2.
Márkus István 1991: Gebe másodszor: a nyírkátai szövevény. In Márkus István: *Az ismeretlen főszereplő.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 186–221.
Miculescu, Angelo 1975: *A mezőgazdasági termelés koncentrációja és szakosítása.* Bukarest.
Nagy Miklós 1972: Kettős célú agrárpolitikai szabályozások. *Korunk*. 7.
Nica, S.–Balaure, Fl. 1961: *Az RMP politikája a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetségének erősítésére és a mezőgazdaság szocialista átalakítására.* Bukarest, Politikai Könyvkiadó.
Novák Csaba Zoltán 2016: Az átmenet és a szocializmus évei, 1944–1989. In Bárdi Nándor–Pál Judit (szerk.): *Székelyföld története.* III. *1867–1990.* Székelyudvarhely, MTA BTK–EME–HRM.
Oláh Sándor 2001: *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962).* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.
Oláh Sándor 2008: Kliensek és patrónusok. Egy szocialista termelőszervezet tündöklése és bukása. In *Kivizsgálás. Írások az állam és a társadalom viszonyáról a Székelyföldön, 1940–1989.* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó. 365–385.
Rév István 1996: Az atomizáció előnyei. *Replika.* Társadalomtudományi folyóirat. 1996/23–24.
Rostás Zoltán 1996: „Ahány helyre ment az ember, annyiszor volt új ember" In Bodó Julianna–Oláh Sándor (szerk.): *Elmentünk? Székelyföldi életutak.* Csíkszereda, KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print Könyvkiadó.
Rupnik, Jacques 1990: Az újraértelmezett totalitarizmus. *Századvég.* 1. Századvég Kiadó.
Şandru, Dumitru 2005: Colectivizarea agriculturii şi problema agrară: repere social-politice. In Dorin Dobrincu–Constantin Iordachi (szerk.): Ţărănimea şi puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949–*1962).* Iaşi, Polirom. 45–62.
Sárkány Mihály 2016: *Társadalom és gazdaság. Válogatott szociálantropológiai írások.* Összeáll. Vargyas Gábor. Budapest, L'Harmattan Kiadó–MTA BTK Néprajztudományi Intézet.
Szabó Á. Töhötöm 2013: *Gazdasági adaptáció és etnicitás. Gazdaság, vidékiség és adaptáció egy erdélyi térségben.* Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriza János Néprajzi Társaság.
Tánczos Vilmos 2008: *Elejtett szavak.* Csíkszereda, Bookart Kiadó.
Tóth László 1990: A román jogrendszer. In R. Süle Andrea–Tóth László: *România 1944–1990. Gazdaság- és politikatörténet.* Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
Valuch Tibor 2005: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Budapest, Osiris Kiadó.
Venczel József 1988: *Erdélyi föld – erdélyi társadalom. Válogatott írások.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Melléklet

1. melléklet

A kollektív gazdaságok szervezésének üteme a Magyar Autonóm Tartományban, a kollektivizálás utolsó szakaszában (Összeállította: László Márton)

1957

Hónap	Kollektív gazdaságok			(Mezőgazdasági) társulások			Járadékos m. t. sz.-ek		
	Száma	Családok	Terület (ha)	Száma	Családok	Terület (ha)	Száma	Családok	Terület (ha)
január	125	12 094	50 971	199	5 830	8 845			
február	125	12 082	50 984	200	5 915	8 937	1	11	27
március	125	12 160	50 990	203	6 064	9 135	2	23	58
április	125	12 199	50 991	210	6 249	9 502	2	23	58
május	126	12 226	51 035	214	6 383	9 587	2	23	58
június	126	12 245	51 038	219	6 460	9 687	2	23	58
július	126	12 244	51 038	219	6 472	9 714	2	24	58
augusztus	126	12 242	51 038	223	6 558	9 798	2	24	58
szeptember	126	12 261	51 039	225	6 613	9 841	2	24	58
október	127	12 341	51 230	228	6 794	10 024	2	24	58
november	127	12 521	51 983	236	7 457	10 647	2	24	59
december	128	13 504	53 499	283	13 761	16 695	2	24	60

1958

Hónap	Kollektív gazdaságok			(Mezőgazdasági) társulások			Járadékos m. t. sz.-ek		
	Száma	Családok	Terület (ha)	Száma	Családok	Terület (ha)	Száma	Családok	Terület (ha)
január	128	13 892	54 996	316	16 644	19 806	2	27	60
február	128	14 007	55 213	326	17 862	21 764	2	29	76
március	129	14 171	55 651	334	18 817	22 928	2	29	76
április	129	14 272	55 692	342	19 433	24 001	2	29	76
május	130	14 358	56 023	353	20 814	24 814	2	29	76
június	130	14 358	56 025	362	20 814	25 736	2	29	76
július	130	14 377	56 048	372	21 344	26 404	2	29	76
augusztus	132	14 448	56 278	410	23 177	28 256	2	30	77
szeptember	132	14 600	56 584	436	25 604	31 685	2	34	87
október	132	14 701	56 850	457	30 106	40 179	2	34	87
december	132	15 175	58 090	513	49 388	103 271	2	34	87

1959

Hónap	Kollektív gazdaságok			(Mezőgazdasági) társulások			Járadékos m. t. sz.-ek		
	Száma	Családok	Terület (ha)	Száma	Családok	Terület (ha)	Száma	Családok	Terület (ha)
január 1.	132	15 175	58 090	513	49 388	108 271	2	34	87
február	132	15 734	59 203	531	54 359	119 210	2	35	98
március	132	16 138	60 002	557	60 892	138 982	2	35	98
április	132	16 433	60 729	564	66 708	156 023	2	35	98
május	132	16 640	61 326	596	75 159	177 673	2	68	229
június	132	16 694	61 583	602	76 495	181 392	2	68	229
július	132	16 725	61 620	608	77 664	184 129	2	68	229
augusztus	132	16 793	61 763	616	79 951	190 846	2	68	229
szeptember	136	17 550	64 237	618	81 324	197 123	2	69	229
október	139	18 360	67 150		84 483	211 924	2	73	242
november	141	19 129	71 242	615	89 278	228 190	1	21	53

1960

Hónap	Kollektív gazdaságok			(Mezőgazdasági) társulások			Járadékos m. t. sz.-ek		
	Száma	Családok	Terület (ha)	Száma	Családok	Terület (ha)	Száma	Családok	Terület (ha)
január 1.	142	19 429	74 348	623	94 880	247 702	1	21	54
április	154	24 232	87 579	623	102 634	276 087	1	21	53
december 1.	157	26 459	95 034	619	104 951	285 830			

1961

Hónap	Kollektív gazdaságok			(Mezőgazdasági) társulások			Járadékos m. t. sz.-ek		
	Szá-ma	Csalá-dok	Terület (ha)	Száma	Családok	Terület (ha)	Száma	Családok	Terület (ha)
január (31.)	230	46 108	146 973	576	96 299	264 966	1	26	78
február	248	49 214	157 798	557	93 102	254 311	1	26	78
március	253	50 101	160 576	554	92 260	251 931	1	26	78
április	254	50 324	161 084	554	92 019	251 495	1	26	78
május	258	50 746	162 391	554	91 527	250 409	1	26	78
július	259	50 841	163 551	554	91 096	249 984	1	26	
augusztus 1.	259	50 841	163 551						
augusztus 1.	260	50 800	162 500	554	91 527	250 409			
augusztus	262	51 119	164 211	554	90 848	249 582	megszűnt	megszűnt	megszűnt
szeptember 1.	262	51 119	164 211						
október 1.	267	52 387	172 901						
október	276	54 643	174 156	536	87 330	239 609			
november 1.	276	54 643	174 156						
november 1.	286	62 968	195 013	521	80 060	218 873			

Hónap	Kollektív gazdaságok			(Mezőgazdasági) társulások			Járadékos m. t. sz.-ek		
	Száma	Családok	Terület (ha)	Száma	Családok	Terület (ha)	Száma	Családok	Terület (ha)
december 1.	290	59 561	189 244						
december (31.)	320	66 544	211 747	480	75 828	202 774			

1962

Hónap	Kollektív gazdaságok					(Mezőgazdasági) társulások				
	Száma	Családok	Összterület (ha)	Mezőgazdasági terület	Szántóterület (ha)	Száma	Családok	Összterület (ha)	Mezőgazdasági terület	Szántóterület (ha)
január (31.)	346	74 257	241 892	230 862	177 498	423	76 686	182 241	180 883	113 574
február 1.	348	74 185		241 208						
február (31)	430	100 046	315 847	302 382	231 126	226	40 685	109 155	108 186	59 188
március 1.	430	99 649		313 243						
március 31.	465	140 645		435 616	299 797	61	10 782		24 318	
április (31.)	422	141 019	463 542	438 219	300 891	60	10 856	25 029	24 320	7906
április 31.	422	141 272		437 948	300 880	60	10 824	-	24 282	
május 1.[127]	422	141 272		437 948		60	10 824		24 282	
július 1.	394	141 786		438 925		59	10 930		24 288	
augusztus 1.	392	142 016		448 696		15 (?)	10 331		26 064	

Forrás: RNL-Maros MH, Maros-Magyar Autonóm Tartomány Néptanácsa 34, 38/1950; 72/1951; 38, 39, 40, 41, 49, 59/1952; 51, 64, 65, 75, 90, 92/1953; 50, 81/1954; 108/1955; 519/1956; 50/1957; 169/1958; 51/1959; 182/1960; 42/1961; 214/1962; RKP-MTB 293, 305, 334.[127]

[127] Az irat május 10-én keltezett, de a felhasznált adatok általában az előző hónap utolsó napján vagy az illető hónap első napján keltezettek. RKP-MTB 334. 56.

2. melléklet

Az alábbi kimutatást – a kollektív gazdaságok tagjainak részvételéről a termelőmunkában – az Udvarhely rajoni néptanács mezőgazdasági ügyosztálya állította össze a kollektív gazdaságok jelentései alapján.

Kimutatás 1956-ban a kollektív gazdaságok tagságának munkában való részvételéről[128]

Kollektív gazdaság	Az előirányzott munkanapokat nem teljesítette (%)	A gazdaságban egyáltalán nem dolgozott (%)	A résztvevőkből egy koll. tagra eső munkanapok	Az összmunka napokból admin. munkára használt (%)
Dálya	18,66	8,02	229,20	4,25
Gyepes	16,98	33,96	222,02	12,37
Lövéte	48,38	25.80	230,14	10,69
Recsenyéd	31,00	17,00	243,34	7,93
Szentpál	8,04	29,02	238,03	5,85

[128] A lövétei kollektív gazdaság iratai. Mihály János gyűjtése, 1957. I. 34.

KÁLI CSABA

Hogyan lehetett a termelőszövetkezet ellen izgatni?

A kollektivizálás és a jogszolgáltatás kapcsolata zalai példák alapján

Az 1940-es évek végére az igazságszolgáltatás is integráns része lett a diktatórikus gépezetnek, a bírósági szervezetet a szovjet modell szerint alakították át. Másik oldalról az új politikai felépítmény létrehozásával számos, korábban nem büntetett cselekmény kriminalizálódott, illetve új bűncselekményfajták sora jelent meg a színen. Fenti események számos metszéspontja közül az egyiket a termelőszövetkezet ellen elkövetett/elkövethető bűnök csoportja alkotta. A különböző jogforrásokban megjelenő és gyorsan szaporodó bűncselekmény-kreatúrákat egyre nehezebb volt átlátni a bírói tanácsok számára, ezért, könnyítendő a dolgukon, 1952-ben összeállították a létező régi és új bűncselekményfajták tárházát, ez lett a hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása, amelynek korabeli, közkeletű rövidítése lett a BHÖ.[1]

Sokan talán úgy gondolják, hogy a levéltárak – esetleg irattárak – által őrzött jogszolgáltatási iratokból ismerhetőek meg a leghitelesebben a jogtörténeti relevanciával is bíró múltbéli események, tények, hiszen lényegében minden idetartozó szervnek – a rendőrségtől kezdve az ügyészségen át a bíróságig bezárólag – az a feladata, hogy kiderítse az igazságot, majd azt ki is szolgáltassa az arra méltóknak. A valóság azonban egészen más. Talán már az sem véletlen, hogy a levéltári terminológiában nem igazságszolgáltatási, hanem jogszolgáltatási szervekről és iratokról beszélünk. Pedig csábító a gondolat, miszerint a 20. századi magyar történelmet a számos elvetélt rendszerváltási kísérletet követő megtorlások bűnpereiből ismerjük meg, azonban sokszor éppen ezekből az iratokból a legnehezebb megfogni már magát a történelmi tényt is. Történelemelméleti oldalról közelítve a kérdéshez, véleményem szerint a történészi munka mindig szituatív,[2] vagyis a történész a saját jelenének entitásaiból nem tud kivonulni, másrészt nemcsak a forrás aktora, de valamilyen fokon az azzal dolgozó történész számlájára is írható a történelmi tény megkonstruálása.[3]

A jogszolgáltatási iratokból kihámozható történelmi tény (re)konstruálását külön is nehezíti, ha azt kizárólag vagy (per)döntően tanúvallomásokból kell fixírozni. Egy adott esemény általában annyiféle verzióban létezik, ahányan azt elbeszélik. A tanúk emlékezése fiziológiai, pszichológiai oldalról természetszerűleg szelektív, pontosabban konstruktív

[1] *A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása.* Közzéteszi az Igazságügyminisztérium. Budapest, Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, 1952.
[2] Gyáni 2010, 14.
[3] Gyáni 2007, 200.

természetű folyamat, amelyben a felidézett eseménysor éppen a visszaemlékezés során nyeri el végső alakját. A konkrét helyzettől mindig függ ugyan a mértéke és minősége, de – az előbbiek alapján is – a vallomásokról felvett hivatalos jegyzőkönyvek mindig a kihallgatottak és a kihallgatók közös termékei lesznek. A visszaemlékezés – vagy más kontextusban a felidézés – a nyelv segítségével történik, és mert az ember a beszéd révén mindig jelentéssel ruházza fel az őt körülvevő világot, ugyanazt az eseménysort senki nem tudja a másikkal azonos módon visszaidézni.[4] A fenti gondolatokra rímel a tanulmányom tárgyául választott téma is, hiszen a bemutatandó perek és a végül részleteiben is leírt eset ítéletei kivétel nélkül tanúvallomásokon alapulnak, ahol jól érzékelhetően sokszor a bíróság sem tudta megállapítani, hogy mi is történt, különösen abban az értelemben nem, hogy az a BHÖ kínálta bűnklaszter szerint melyik bűntettel azonosítható.

A termelőszövetkezet elleni bűncselekmények közül, vizsgálódásaim szerint, a tszcs elleni izgatás került legtöbbször napirendre, ezt lehetett a legkönnyebben „elkövetni", legalábbis a bíróságok előtt ezt a minősítést kapta a leggyakrabban a kollektivizálással szemben tanúsított társadalmi ellenállás. Kutatómunkám kezdetén még arra gondoltam, hogy egy általános, összefoglaló képet rajzolok a kollektivizálás és a jogszolgáltatás kapcsolatáról Zala megye vonatkozásában. Az ábécérendnek megfelelően, elsőként a Lenti Járásbíróság iratanyagát vettem kézbe, de már a legelső, érdemi iratokat is tartalmazó bűnügy annyira lukratívnak bizonyult, hogy elhatároztam, tanulmányom gerincét erre az egy perre fogom építeni. Ezenkívül, e részleteiben is tárgyalandó ügy felvezetéseként, megmaradva egyúttal ennél a járásbíróságnál, az itt lefolyt ügyek közül választottam még kilenc esetet. Ezek a termelőszövetkezetek elleni izgatás egy-egy jellegzetes típusát, illetve ezen keresztül, tágabban, a jogszolgáltatás, a politika és nem mellesleg a kollektivizálás kapcsolatát mutatják be egy kis vidéki járásbíróság ügymenetének tükrében.

A Lenti Járásbíróság illetékességi területén[5] a tsz(cs) ellen 1952 és 1962 között elkövetett bűneseteket vizsgáltam, ezt követően már nem fordultak elő ilyen minősítésű ügyek.[6] 1952-ben az iktatókönyv[7] tanúsága szerint termelőszövetkezeti csoport elleni izgatás vádjával négy esetben, míg tszcs kárára történt tűzeset és lopás vádjával egy-egy esetben indult bűnvádi eljárás. Sajnos egy kivételével[8] ezen év minden ügyiratát még a bírósági irattárban teljesen kiselejtezték, illetve nem lelhetőek fel. 1953-ból négy ügyet

[4] Takács 2016, 57–61.

[5] A Lenti Járásbíróságot az 5/1952. (I. 23.) I. M. sz. rendelettel hozták létre. Működését 1952. február 15-én kezdte meg, illetékességi területe a Lenti járásra terjedt ki, mely korábban a Zalaegerszegi Járásbíróság illetékességébe tartozott.

[6] A BHÖ mint jogszabálygyűjtemény 1962. július 1-jén került ki a forgalomból, amikor hatályba lépett az 1961. évi V. törvény, vagyis az új, egységes büntető törvénykönyv (Btk.). Ebben a tsz elleni izgatás a maga konkrétságában már nem szerepelt.

[7] MNL ZML XXV.22. Lenti Járásbíróság iratai. Polgári-büntető lajstromkönyv 1952.

[8] Kósa Kálmán és társai tszcs elleni izgatás bűntette. MNL ZML XXV.22.b. Lenti Járásbíróság iratai. Büntetőperek iratai. B. 20.031/1952. Csak kevés nyomozati anyag található a bűnperben.

jelez a mutatókönyv,[9] valamennyi rendelkezésünkre is áll, amelyek közül – ahogy fentebb már jeleztem – az elsővel fogok részletesebben is foglalkozni. 1954-ből tszcs elleni izgatás tekintetében öt esetet regisztrál a mutatókönyv, amelyek közül egyet 1992-ben elcsatoltak egy „ST"-hez,[10] viszont a másik négy ügyirat – részselejtezetten – megtalálható a levéltári dobozokban. 1955-ből elvileg három izgatásos ügynek kellene lennie, de kettő nem fellelhető, noha az iktatókönyvben nincs nyoma teljes selejtezésnek. A forradalom évében a járásbíróság területén öt esetben indult eljárás termelőszövetkezeti csoport elleni izgatás vádjával, ebből három meg is van, a másik kettő holléte – iktatókönyvi „S" jel és egyéb bejegyzés hiányában – ismeretlen. 1957-ben két, később eggyé összevont ügy keletkezett, de ez is hiányzik. 1958-ból és 1959-ből, némi malíciával szólva, vélhetően a téeszek hiánya miatt egyetlen izgatásos ügy sem keletkezett, de ezek helyett van két tagosítás elleni bűntettünk, mindkettő 1958-ból. A kollektivizálás újraindításával ismét előkerült az izgatás is mint kriminalizált cselekmény, így 1960-ból egy, 1961-ből kettő, míg a záróévnek tekinthető 1962-ből megint csak egy esetről van tudomásunk a segédkönyvek alapján.

Visszatérve az origóul szolgáló 1953-as évre, egy, a megyei pártbizottság számára készített jelentésnek köszönhetően megtudhatjuk, hogy a megye területén ebben az évben hogyan alakult a legkülönbözőbb bűncselekmények elkövetése miatt elítéltek száma. A forrás egyrészt a cselekmények típusa szerint, de talán ennél is érdekesebb, hogy aszerint is csoportosítja a bűnöket és elkövetőiket, hogy azok közül mennyi történt 1953. július 1. előtt és után. A Zalaegerszegi Megyei Bíróság elnökének ezen 1954. február 13-ra datált, a Magyar Dolgozók Pártja Zala Megyei Bizottsága Adminisztratív Osztályának – titkos minősítéssel – átküldött jelentése nem is titkolja a célt, miszerint alapvetően azt kívánta illusztrálni, hogyan változott meg az ítélkezési gyakorlat a Nagy Imre által elfogadtatott új kormányprogram után.[11] A beszámoló első két mondata in medias res közli, miszerint 1953 első felében a Zala megyei bíróságok, tehát az öt járásbíróság, valamint a megyei bíróság összesen 1193, míg az év második felében ugyanezek a szervek csak 553 embert ítéltek el. A jelentés ezután górcső alá vette a különböző jelentősebb bűncselekményeket, illetve azok csoportjait, amelyek számszakilag részként igazodtak az egészhez, magyarán majdnem minden fontosabb régi és szinte kivétel nélkül minden újonnan kriminalizált bűnesetben (árdrágítás, közellátás érdekét veszélyeztető bűntettek, hatósági közeg elleni erőszak stb.) jelentősen csökkent az elítéltek száma. Kivéve egy esetcsoportot, az izgatás bűntettét, amely 22-ről 27-re emelkedett a második félévre. A megyei bíróság elnöke, talán emiatt is, az összesített eredmények után a részleteredmények között elsőként ezt a bűncselekményfajtát említette, noha számszerűen nem ez volt a vezető bűneset. Külön

[9] MNL ZML XXV.22. Lenti Járásbíróság iratai. 1953. évi mutatókönyv. Sajnos a főlajstromkönyvben az iktatószám és a terhelt neve mellett nincs megnevezve az elkövetett bűntény, ez csak a mutatókönyvben található meg.

[10] Semmisségi törvényt jelölhet a rövidítés, vagyis egy, az 1989-es politikai rendszerváltás után meghozott semmisségi törvénnyel kapcsolatos vizsgálódás miatti iratkivétel történt.

[11] A Zalaegerszegi Megyei Bíróság elnökének, dr. Piros Sándornak a beszámolója. 1954. február 13. MNL ZML XXXV.57. bf. Magyar Dolgozók Pártja Zala Megyei Bizottsága iratai. Adminisztratív Osztály iratai. 55. ő. e. Közli Káli 1999, 349–351.

kiemelte, hogy a 27 esetből 13 személyt tszcs elleni izgatás miatt ítéltek el. A köztörténeti események ismeretében egyáltalán nem furcsa, hogy az izgatás vonalán a fősodorral szemben ez az „ellentrend" alakult ki, hiszen az új kormányprogram egyik kardinális eleme volt a szövetkezetekből való kilépés megkönnyítése, amit sokan már a szükséges jogszabályi változások bevárása nélkül elkezdtek verbálisan, illetve tettlegesen is gyakorolni. Ezeket az államhatalom automatikusan izgatásként regisztrálta.[12]

De hogyan lehetett a termelőszövetkezet ellen izgatni? Az esetek alapvetően két fő csoportba sorolhatók, ahogy fentebb is céloztam rá, valamilyen verbális kijelentéssel, illetve tevőlegességgel. Először kronológiai rendben haladva mutatok be kilenc példát vázlatosan, míg – ahogy azt előrevetítettem – tanulmányom második felében egy ügyet részleteiben is prezentálok egyfajta tanpéldaként. Előrebocsátom, hogy az összes itt felvonultatott eset a Nagy Imre nevéhez kapcsolt új kormányprogram bejelentése és tudatosulása után kezdődött.

Az első eset a verbális izgatás kategóriájába tartozott, és a későbbiekben is előkerülő *csesztregi Petőfi Tszcs szolgáltatta hozzá a helyszínt. Tóth Ferenc 1953.* augusztus 24-én este, napraforgó cséplése közben – nem előzmények nélkül – a következő kijelentést tette a másnap már foganatosított nyomozás jegyzőkönyve szerint: „A k[...]a i[...]n b[...]a meg azt is, aki legelőször kitalálta a csoportos gazdálkodást, ő nem fog többet a csoportban dolgozni és nem fog osztozkodni senkivel sem." A nyomozás egy nap alatt lezárult, másnap, augusztus 26-án már iktatták is az ügyet az ügyészségen, 27-ére pedig ki is tűzték a tárgyalást. Tóth még a gyanúsítotti kihallgatása során kitért nyilas pártszolgálatos múltjára, harmincas évek végi németországi munkavégzésére, valamint nővérei francia és német férjeire, vagyis azt gondolhatnánk, minden együtt volt egy teleologikus koncepciós perhez, ahol nemcsak egy egyszerű tszcs ellenes izgatót leplezhettek le, hanem ezen keresztül áttételesen a szocialista rendszer propagandájában démonizált, de sokak számára eddig csak absztrakt módon megjelenő ellenségnek ezúttal konkrét fizikai testet is lehetett adni. Ügyvédet a vádlott csak ezután kapott dr. Száraz István személyében, aki korábban járási szolgabíróként a hajdani vármegyei elitet (is) képviselte, személyével teljessé téve a démoni tablóképet.

A vádlott „feltáró jellegű" vallomása ellenére az abban foglalt terhelő szálakat ismeretlen okokból mégis ejtették. Szinte csak a rend kedvéért, egyedül a nyilas múlt került elő az ítéletben olyannyira érintőlegesen, hogy a bíró súlyosbító körülményként sem vette figyelembe. Mindezek ellenére a bíróság három év börtönre ítélte a vádlottat, ami a BHÖ rendelkezései szerint nem is számított súlyosnak.[13] A védelem fellebbezése miatt az ügy másodfokon a Zalaegerszegi Megyei Bíróságra került, ahol félórás tárgyalás után egy év nyolc hónapra mérsékelték Tóth Ferenc büntetését. Már majdnem kitöltötte a reá kiszabott büntetést, amikor egy felülvizsgálati bizottság kegyelemre terjesztette fel, amit a Pálhalmán raboskodó elítélt a rendes szabadulása előtt néhány nappal, az Elnöki Tanács jóvoltából 1955 áprilisában el is nyert.[14]

A második izgatásos ügy, ahol a verbalitás bizonyos fokig a tevőlegességgel is vegyült, a pördeföldei Boldogulás Tszcs sérelmére történt. Horváth János 1952-ben belépett, majd, amint lehetett, 1953. október 31-én ki is lépett a csoportból. A későbbi terhelt a kilépett volt tag- vagy inkább már sorstársaival együtt egyre izgatottabban várta, hogy mikor történik meg az elszámolás, mikor kapják meg a szövetkezettől a „jussukat". Horváth mindeközben hírül vette, hogy tehene nagyon leromlott állapotba került a szövetkezetben, aminek soron kívüli hazahajtását határozta el november 29-én. Ennek során szóváltásba keveredett a csoport elnökével, aki perlekedésük vége felé – a hivatalos verzió szerint – így szólt Horváthoz: „Az anyád szakramentomát!" Mire Horváth így replikázott: „Az anyámat szidod, akkor hasba rúglak!", de tettlegességre végül mégsem került sor. Horváth a tehene állapotáról állatorvosi látleletet készíttetett, majd tizenöt kiló szénát vitt el a tszcsből, végül harmadnap visszavitte az állatot. A Lenti Járásbíróság 1953. december 23-án tárgyalta az ügyét, ahol négy hónap börtönre ítélték, amit három évre felfüggesztettek.[15]

A következő, alább leírt esetben a tszcs elleni izgatás szinte csak kulisszaként szolgál, a hangsúlyt inkább a bírósági szervezet működésének illusztrálására helyezném. Kovács Mátyás 1953 második felében kilépett a kerkafalvai tszcs-ből, de felszabadultsága frusztráltsággal vegyülhetett, mivel mindenki nem lépett ki, ami bevitt javai kiadásának csúszása miatt gazdaságilag hátrányosan érintette őt. Elkeseredésében a tszcs-ben maradt rokonaira is megorrolt, de a pohár akkor telt be – nemcsak képletesen –, amikor nem kapott sertésvágási engedélyt a helyi tanácselnöktől, Krizsa Józseftől. Kovács 1953. december 24-én, önvigasztalásként először apósánál megivott másfél liter bort, majd betért a földműves-szövetkezet boltjába, ahol fél liter pálinkát vett, és azzal folytatta az ivást. Ezután a tszcs irodájába ment, ahol – vélhetően karácsony alkalmából – borosztás volt, itt ismét bort ivott. Tanúvallomása szerint is „kissé" kapatos volt már, amikor a földműves-szövetkezet boltjában sértegetni kezdte a tszcs vezetőségét, az elnököt külön is veréssel fenyegette meg, amit más helyszíneken is többször megismételt aznap.

Az 1954. március 10-én tárgyalni kezdett ügyben az alapvád a tszcs elleni izgatás volt, de az egyik tanúvallomásból tényként megállapítani vélt, a tszcs elnökére tett megjegyzése miatt („piszkos kommunista") az ügyész menet közben kiterjesztette a vádat a demokratikus államrend elleni izgatás bűntettére is. Ennek bizonyítására újabb tanúk megidézésére volt szükség, ezért a tárgyalást elnapolták. 1954. május 5-én folytatódott az ügy a Lenti Járásbíróságon, de – aminek később lesz jelentősége – megváltozott összetételű bírói

[12] A dokumentum a polgári ügyekre nézve is érdekes adalékokat nyújt, kiemelve a mezőgazdasággal kapcsolatosakat, különösen a vagyoni és kártérítési pereket. Utóbbiakkal kapcsolatban a szerző megjegyzi, hogy „ilyen perek évek óta a bíróság előtt nem folytak. Megítélésem szerint az ilyen pereknek a folyamatban léte arra utal, hogy a falusi parasztságunk nagyobb érdeklődést mutat a mezőgazdasági többtermelés iránt, mint ahogyan ezt eddig tette".

[13] A BHÖ 31. pontja szerint kettőtől tíz évig terjedhető börtönnel lehetett büntetni a termelőszövetkezeti csoport ellen elkövetett bűncselekményeket, így az említett pont a. alpontjában részletezett izgatást is. Ezt a bűncselekményfajtát a 2560/1949. (III. 19.) Korm. sz. rendelet 1. §-a vezette be.

[14] Tóth Ferenc tszcs elleni (izgatás) bűntette. MNL ZML XXV.22.b. Lenti Járásbíróság iratai. Büntetőperek iratai. B. 200/1953.

[15] Horváth János tszcs elleni izgatás bűntette. MNL ZML XXV.22.b. Lenti Járásbíróság iratai. Büntetőperek iratai. B. 293/1953.

tanács előtt. Ilyen esetekben mindig újra kell kezdeni az egész procedúrát, amit ezúttal megspóroltak és csak ennyit rögzítettek a tárgyalási jegyzőkönyvben: „Megismételve az eddigi eljárás." Az ügyész egyébként tovább csavarintott a vádakon, behozva a társadalmi tulajdon szándékos megrongálását is, mivel a vádlott és a tanácselnök egyik attakja során keletkezett egy hétforintos ablakkár is. A bíróság a csekély súlyú cselekmények miatt a vádlottat minden vádpont alól felmentette.

Ügyészi fellebbezés folytán azonban az ügy átkerült a Zalaegerszegi Megyei Bírósághoz, amelyik 1954. június 24-én meghozott határozatában új eljárás lefolytatására kötelezte az elsőfokú bíróságot. A megyei bíróság indoklása szerint a járásbíróság hibázott, mivel a korábbi tanúkat meg nem idézve ismételte meg az eljárást, melynek mikéntje így nem volt világos. Azt is hiányosságként rótta fel a másodfokú bíróság, hogy a jegyzőkönyvből nem derült ki, miszerint a vádlott előtt újólag felolvasták-e a korábbi vallomását, illetőleg azt is hiányolták, hogy a vádlottat újólag meghallgatták volna. „A járásbíróságnak ez az eljárása törvénysértő. A járásbíróság ismételt kioktatás ellenére követi ezt az eljárást, holott ez helytelen. Hatályon kívül helyezésre ok, ha az ítélethozatalban olyan bíró vesz részt, aki nem volt jelen az egész tárgyaláson." A Lenti Járásbíróság 1954. szeptember 3-án 18.30-kor (!) vette újra tárgyalás alá Kovács Mátyás ügyét, ahol őt ismételten felmentették valamennyi vádpont alól, és ezúttal az ügyész sem fellebbezett.[16]

Míg az eddigi ügyekben a verbális inzultusokon volt a hangsúly, addig az alábbi esetben[17] már a tett eredményezte az izgatás „bűntettének" létrejöttét. A csesztregi rendőrőrs 1954. április 10-én terjesztette elő „emlékesztetőjében" (sic!) feljelentési tervét a Belügyminisztérium Zala Megyei Főosztály Lenti Járási Osztályának[18] Völgyi Lajos szentgyörgyvölgyi lakos ellen.[19] Eszerint a volt tszcs-tag a szentgyörgyvölgyi Új Élet Tszcs betagosított szőlőjébe ment dolgozni, ami a betagosítás előtt az övé volt. Itt felszólításra sem hagyta abba a munkát, mivel úgy gondolta, az nem sokára újra az övé lesz. A rendőrhatóság szerint ez kimerítette a BHÖ 31. pontjának a. alpontjaiban foglalt tszcs elleni izgatás bűntettét. Völgyi a gyanúsítotti kihallgatása során (1954. április 30.) meglehetősen nyakasan viselkedett: „akármit is fognak velem csinálni, a szőlőt én fogom megművelni és abba a lábát senki be ne merje tenni" – jelentette ki a jegyzőkönyv tanúsága szerint, amelynek az aláírását is megtagadta. Bírósági tárgyalására 1954. május 28-án került sor Lentiben. A vádlott korábbi nyakasságának itt már nyoma sem volt, vélhetően ügyvédje tanácsára visszavett korábbi harciasságából, és bűnbánó arcot öltött magára. A bíróság értékelte is „a

[16] Kovács Mátyás tszcs elleni izgatás bűntette. MNL ZML XXV.22.b. Lenti Járásbíróság iratai. Büntetőperek iratai. B. 97/1954.

[17] Völgyi Lajos tszcs elleni izgatás bűntette. MNL ZML XXV.22.b. Lenti Járásbíróság iratai. Büntetőperek iratai. B. 169/1954.

[18] 1953 nyarán formálisan megszüntették az Államvédelmi Hatóság önállóságát, összevonva azt a rendőrséggel. Az összevont rendvédelmi szerv neve megyei szinten *főosztály*, *míg a járásokban osztály* lett.

[19] A hivatalos „emlékesztető" utolsó mondata így szól: „Kérem a nyomozás elrendelését, hogy nevezett személy ellen a feljelentést meg tudjam tenni." A törzsőrmester láthatóan nemcsak a magyar helyesírás alapjaival nem volt tisztában, de a logikus fogalmazás – vagy cselekvés – sem volt az erőssége, hiszen normál esetben a feljelentés megtétele után indul a nyomozás.

vádlott töredelmes, megbánást tanúsító beismerését", aki négy hónap letöltendő börtönnel megúszta a dolgot.[20]

Hasonló „tettlegesség" okozott tszcs ellenes izgatást a hatalom olvasatában a – már ismert – pördeföldei Boldogulás Tszcs-ből kizárt Kovács Gábor esetében is. Az ügy Németh Istvánnak, a Lenti Járási Tanács V. B. Mezőgazdasági Osztály osztályvezető-helyettesének 1954. június 3-án kelt, a Lenti Járási Ügyészségnek tett feljelentésével vette kezdetét. A gondosan megszerkesztett, pecséttel, aláírással ellátott feljelentés szerint Kovács Gábor 1953 tavaszán a járási tanács mezőgazdasági osztályának hozzájárulása nélkül lett tagja a pördeföldei Boldogulás Tszcs-nek. Miért volt ez bűn? Azért, mert Kovács Gábor 1950-ben kuláklistára került, annak ellenére, hogy sem földjeinek nagysága, sem pedig annak minősége nem érte el a szükséges mértéket. Az érintett a döntést megpanaszolta, mire 1952 végén (!) le is került a listáról, majd nem sokkal később, 1953 tavaszán belépett a tszcs-be.

A politikai változások hatására viszont az év második felében már a kilépést fontolgatta, aminek az érdekében lépéseket is tett. A folyamat vontatottsága miatt azonban kezdett elfogyni Kovács türelme, ezért ebbéli rosszallása kifejezéseként egy idő után nem ment el dolgozni a szövetkezetbe, mire 1954 februárjában kizárták/kizáratták onnan. Ezután vette kezdetét a hatalom által később izgatásként nevesített cselekmény azzal, hogy Kovács elkezdte művelni a téeszbe bevitt egykori saját földjeit, ami a feljelentés zárógondolata szerint „[a] tsz-ek ellen irányuló kulákprovokációnak minősült". A bíróság Kovács Gábor osztályhelyzetét azonban – mely rendszerint az egyik legfontosabb kitétel volt a tényállások mellett, melyre később még visszatérek – középparasztiként definiálta, így a büntetés is megállt 800 forint pénzbírságnál.[21]

A következő, 1955-ből származó ügyben szintén egy meggondolatlan mondat hozta működésbe a jogszolgáltatás gépezetét. Nagy István, idősebb csesztregi gazda, aki korábban tagja volt a helyi Haladás Tszcs-nek, de onnét már kilépett, 1955. július 18-án a földjén aratott, mely szomszédos volt a tszcs táblájával. Munka közben – később úgy aposztrofálva azt, miszerint viccesen, heccelődve, de nem tagadva, hogy „kissé borosan" – kérdőleg átszólt a szövetkezet földjén dolgozó fiatalabb Csiszár Pálnak, hogy miért jött el a rendőrségtől, mennyit fog itt keresni. Erre Csiszár azt válaszolta, megkeresi itt is a kenyérrevalót, mire Nagy István tömören így reagált: „Megkeresitek a nagy lóf[...]t." A tanúk vallomása szerint „mintha még a kezével is mutatta volna a lóf[...]t, a jobb alsó karjával, mint ahogy azt mutatni szokták". Állítólag Nagy még hozzáfűzte minősítő véleményéhez: „Itt csak megkoszosodni lehet." A dialógus üggyé válását az okozta, hogy annak a szövetkezet elnöke is szem- és fültanúja volt. Az eset egyedisége abban rejlik, amire korábban nem volt példa, hogy a vádlott mellett, még az október 14-én tartott tárgyalása előtt, aláírásgyűjtésbe kezdett a falu népe. Első körben, még a tárgyalás előtt félszázan írták alá az ívet, míg a tár-

[20] A bírósági tárgyalásról felvett jegyzőkönyvben több logikai hiba között a következő mondat olvasható: „Elnök felolvassa a lenti járásbíróság [sic!] 1954. Bül. 189. számú vádiratát." Ez valójában az ügyészség által iktatott vádirat száma, normál esetben egyébként sem a bíróság feladata a vádirat kibocsátása.

[21] Kovács Gábor tszcs elleni izgatás bűntette. MNL ZML XXV.22.b. Lenti Járásbíróság iratai. Büntetőperek iratai. B. 222/1954.

gyalás után egy újabb ívet már több mint százan, kegyelmet kérve Nagy Istvánnak, mivel a bíróság hat hónap börtönre és 1000 forint pénzmellékbüntetésre ítélte a vádlottat. Az ügyvéd nem fellebbezett, inkább kegyelemért fordult a Népköztársaság Elnöki Tanácsához, amely a börtön tekintetében azt meg is adta az 1956. február 22-én hozott határozatában.[22]

Alanti ügyet 1956-ban tárgyalta a bíróság, de az annak alapjául szolgáló, tszcs elleni izgatássá nemesült verbális inzultus még 1955-ben történt. A későbbi vádlott, Perjési Józsefné, 1955. november 10-én az anyjával és mostohaapjával Nova község határában dolgoztak a saját földjükön. Az előzményekhez tartozik, hogy Perjésiné férje 1945 előtt csendőrként szolgált, ezért a családot a szülőkkel együtt 1952-ben kitelepítették. Egy évvel később, a férj kivételével, aki Zalaegerszegen kényszerült munkát vállalni, visszatérhettek eredeti lakhelyükre és földjükre, a mostohaapa, Gaál Károly pedig belépett a helyi téeszbe.

A „vádbeli napon" a helyi szövetkezet négyfős felértékelő bizottsága – amely a téeszbe bevitt/beviendő állatokat értékelte fel – elhaladt a földjén dolgozó család mellett, és a bizottság tagjai közül Szabó Elemér agronómus odaszólt Gaál Károlynak: „Papa, magához mikor jöhetünk az állatok felértékelése végett?" A tanúk által a nyomozás során Perjésinéként azonosított nő dühösen a bizottság felé kiáltotta: „Jobb lenne, ha dolgoznának, nem pedig csavarognának, és hiába jönnek hozzánk, mert úgysem fogjuk odaadni az állatokat." Majd így folytatta: „Jól jönnének a marháink, mint 1952-ben, amikor elhurcoltátok, és nem adtatok érte egy fillért sem. De ezt most nem tehetitek, mert most más idők járnak." A tulajdonképpeni vád tárgyát képező tételmondat ezután hangzott el: „Egy nagy lóf[...]t kaptok a valagatokba!" (A vádiratban szokatlanul szemérmes módon „l..." és „v..." formában szerepelnek a kulcsszavak.)

A nyomozás és a vád is oda akarta kifuttatni az ügyet, hogy ez az izgatás vajon akadályozta-e a későbbi téeszszervező munkát. Szabó Elemér a rendőrségi vallomásában kifejezetten erősítette ezt a koncepciót, ami egyfajta önigazolásként hatott, hiszen mégiscsak ő provokálta ki az incidenst. Perjésiné a rendőrségi kihallgatása során mindent tagadott, védőtanúkat kért, akik sokat nem segítettek neki, viszont egy árnyalattal másabb kontextusba helyezték a szópárbajt azzal a kijelentésükkel, miszerint durva dolgok hangozhattak el, mivel Szabó Elemér a maga részéről az „édesanyád p[...]jába" kitétellel zárta le az összeszólalkozást. Szabó narratívájából természetesen ez a részlet hiányzott, és a nyomozati összefoglalóban sem kapott helyet. Az ügy tárgyalására 1956. március 27-én került sor a Lenti Járásbíróságon. Tulajdonképpen itt, az ügy ezen fázisban derült ki a felértékelő bizottság első vallomástevőjénél, hogy részben összekeverték a család két nőtagját, és Perjésinével azonosították azt a személyt, aki Gaál Károly mellett dolgozott, és aki valójában Perjésiné anyja volt. A többi tanú már ennek megfelelően puhította a korábbi vallomását a bíróság előtt. Szabó Elemér például így magyarázta a „beszélgetés" kezdeményezését és annak lefolyását:

[22] Nagy István tszcs elleni izgatás bűntette. MNL ZML XXV.22.b. Lenti Járásbíróság iratai. Büntetőperek iratai. B. 324/1955.

> [...] majd amikor odaérkezett [a] közelembe Gaál Károly és a boronálásban neki segédkező nő, aki a vádlottnak az édesanyja, azt a megjegyzést tettem Gaál Károlyhoz, hogy: no Gaál papa mikor értékelünk magánál? Én ezt csak azért mondtam, hogy mint ismerősömnek mondjak valamit, de nem azért, hogy náluk értékeljünk, mert hisz ő fel sem volt véve az értékelendők közé. E megjegyzésemre hangos szidalmazással rám támadt a vádlott édesanyja és elkezdett bennünket csavargóknak, munkakerülőknek nevezni, mondta, hogy miért nem megyünk inkább dolgozni és olyasmit is mondott, hogy egy ízben már elvitték az állatait, most megint kellene? Sok mindenről kiabált a vádlott anyja, mikor a vádlott, mintegy 50-60 méterrel odébb dolgozott. Amikor már elindultunk, akkor visszapillantottam és hallottam, hogy a vádlott lóf[...]t kiáltott. Erre mondtam, hogy ilyesmiket ne mondjon, a megjegyzéseit tartsa meg magának. Hogy mivel kapcsolatban mondta a vádlott ezt a kijelentést, azt nem tudom, hogy ránk vonatkoztatva-e vagy másra-e azt nem tudom.

A bíróság nem foglalkozott a tárgyalás során előállt fordulattal, Perjésiné anyjának viselkedését nem minősítette, hiszen a vádirat csak a lányára koncentrált. A bírói tanács a vádlottat végül bűnösnek mondta ki téesz elleni izgatás bűntettében, és hat hónap börtönre, valamint 500 forint pénzbüntetésre ítélte őt, de a börtönbüntetés végrehajtását három év próbaidőre felfüggesztette. Mivel senki nem fellebbezett, az ítélet jogerőssé vált.[23]

Mint korábban említettem, 1956 után pár évig „szünetelt" az izgatás a szövetkezetek ellen, melynek alapvető oka a szövetkezetek hiánya volt. A kollektivizálás 1958 után, Zalában kissé spéttel[24] induló újabb hulláma révén 1960-tól ismételten napirendre került ez a bűncselekményfajta. Az alábbi eset 1961-ben történt, amikor is egy fiatal leány testvérpár került kijelentései miatt a bíróság elé. Az apa nélkül felnőtt Baksa Piroska és Baksa Sarolta a húszas éveik végén jártak, amikor 1960-ban az anyjuk a 10 holdas családi birtokkal belépett az iklódbördöcei téeszbe, amit a lányok is követtek. A kényszeredettséget az is mutatta, hogy már 1961 elején a testvérpár „elszökött" a téeszből a lenti erdészethez, ahol a téeszelnök utolérte őket, és ottani fizetésüket letiltva visszaparancsolta őket a szövetkezetbe. Ez a momentum a későbbiekben alapvetően meghatározta az elnök és a testvérpár egymáshoz való viszonyát. Nem sokkal ezután – tanulva az esetből – a Baksa lányok különböző somogyi állami gazdaságokba mentek el dolgozni, bízva a nagyobb távolság elrejtő erejében. Ebben azonban csalatkozniuk kellett, mert onnét is visszatérítették őket az iklódbördöcei téeszbe *(6–8. melléklet)*.

Ilyen előzmények után találkoztak össze 1961. július 11-én a házuk előtt a lányok a téeszelnökkel, akire „kapát emeltek", majd verbálisan is számonkérték: „Az anyád oltári hétszentségét, mit keres tenálad, te piszkos gazember a munkakönyvünk? A kapával levágjuk a nyakadat és elásunk mint egy kutyát!" Illés János téeszelnök azonnal feljelentést tett. Figyelemre méltó, miszerint a Lenti Járási Rendőrkapitányság vezetője amellett, hogy jelentette az esetet a megyei rendőr-főkapitányságnak, először megbeszélte az ügyet az MSZMP Lenti Járási Bizottságának első titkárával is, és csak ezután döntöttek, hogy téesz

[23] Perjési Józsefné tszcs elleni izgatás bűntette. MNL ZML XXV.22.b. Lenti Járásbíróság iratai. Büntetőperek iratai. B. 54/1956.

[24] Káli 2015, 192.

elleni izgatás miatt nyomozást indítanak. Az ügy tárgyalására a Lenti Járásbíróságon 1961. szeptember 27-én került sor. A vádirat és a tárgyalás is alapvetően a téeszelnök „határozott" vallomására épült, ezzel szemben a testvérek mindent tagadtak, minekutána a szembesítés is eredménytelen maradt. A bíróság végül termelőszövetkezet elleni bűntett miatt mindkettejüket öt-öt hónap börtönre ítélte, amit mindkét esetben háromévi próbaidőre felfüggesztett. A bíró az indoklásában ezúttal a nevelésre helyezte a hangsúlyt:

> A fentiekből megállapítható, hogy a vádlottak nem tudatos ellenségei a termelőszövetkezeti mozgalomnak, sőt bebizonyították, hogy annak hasznos tagjai akarnak lenni. Tény azonban az is, hogy a vádlottak – különösen politikailag – nem olyan fejlettek, hogy egyszerre megértsék, hogy a tsz elnökének intézkedései a termelőszövetkezet érdekében jöttek létre azért, hogy a termelőszövetkezet megerősödjék és a tagok minden erejüket a kezdeti nehézségekkel küzdő termelőszövetkezetben fejtsék ki. Minden bizonnyal a vádlottak szívós felvilágosító munkával meggyőzhetők lesznek tévedéseikről.

A védők fellebbeztek, a másodfokú bíróság az 1961. november 16-án kihirdetett ítéletében azonban helybenhagyta az elsőfokú bíróság ítéletét.[25]

Az időben utolsó esetünk szintén 1961-ben vette kezdetét, és a már jól ismert falu, Pördefölde község vb-elnökének feljelentése révén vált bűnüggyé. Cseresnyés Sándor 1961. október végén öt falubelijét jelentette fel téeszalapszabály és a földrendezési törvény megsértése miatt. A feljelentő személye is jól tükrözi, miszerint a téeszek nem pusztán gazdasági, sokkal inkább a politikai kényszerítés eszközei voltak. Az előzményekhez tartozik, hogy a faluban 1961 januárjában alakult meg a téesz, és nyáron a tagosítást is végrehajtották. A feljelentettek egyike, Fehér Gábor nem lépett be a téeszbe, és a tagosítás utáni csereingatlant sem fogadta el, főleg minőségi kifogásai voltak. Mintha mi sem történt volna, ősszel a saját régi, de már a téesz táblájába eső földjébe kezdett el vetni. A bíróság az 1962. április 18-án tartott tárgyaláson Fehér Gábor ezen cselekedetét izgatásnak értékelte, és három hónap börtönre ítélte őt, amit a végrehajtásban három év próbaidőre felfüggesztettek. A vádlott esetében enyhítő körülményként vették figyelembe, hogy menet közben belépett a szövetkezetbe. A másodrendű vádlottat, Kovács Imrénét, ugyanezen vád alól bűncselekmény hiányában felmentették. A többi feljelentett ügye vádhatósági szakaszba sem került, így ők nem szenvedtek bírói marasztalást. Az ügyész fellebbezett Kovács Imréné felmentése miatt, akit a másodfokon eljáró megyei bíróság az 1962. június 26-án kihirdetett ítéletében bűnösnek mondott ki, és ezért három hónap börtönre ítélte, de – akárcsak az elsőrendű vádlott esetében – büntetése végrehajtását három év próbaidőre felfüggesztette.

Röviden összefoglalva a fenti, kivonatos esetismertetéseket, kirajzolódni látszik több trendvonal is. Az egyik, hogy 1956 után, a kollektivizálás újabb hullámában jelentősen visszaesett a téesz elleni izgatások száma, és időben előrehaladva jelentősen mérséklődtek

[25] Baksa Piroska és Sarolta tszcs elleni izgatás bűntette. MNL ZML XXV.22.b. Lenti Járásbíróság iratai. Büntetőperek iratai. B. 184/1961.

a kiszabott büntetések is. Ahhoz természetesen, hogy ezt a folyamatot generálisan is lehessen értelmezni, térben és időben is kiterjedtebb kutatást kellene végezni, így egyelőre a jelzett irány csak afféle „sejtés" lehet.

A következő, egyben utolsó, de részleteiben is bemutatandó esetben, mint egy jól felépített drámai színműben, csak több stáció után, fokozatosan bontakozik ki az izgatás „bűnesete", melynek során a korabeli jogszolgáltatás szinte a teljes repertoárját felvonultatta. Az ügy[26] szereplője Zsupán József harminckét éves, hat elemivel rendelkező csesztregi gazda, akit tszcs ellen elkövetett bűncselekménnyel vádoltak meg. A pertest[27] a „Határozat a nyomozás iratainak az ügyészséghez való áttételéről" címet viselő gépírással kitöltött formanyomtatvánnyal[28] kezdődik, ahol a legszűkebb személyes adatok felsorolása után megtörtént a gyanúsított társadalmi osztályba sorolása, a stigmatizálás, ami minden termelőszövetkezettel kapcsolatos bűncselekmény elmaradhatatlan kellékének számított *(1–5. melléklet)*. Eszerint Zsupán József „volt 27 holdas (kulák)" minősítést kapott. Annak ellenére, hogy már az első említésnél a „volt" szócska szerepel a minősítésénél, ezt a tényt a bírósági eljárás első két felvonásában valahogy senki nem volt hajlandó észrevenni, vagy legalábbis figyelembe venni, annak ellenére sem, mint ahogy látni fogjuk, hogy ennek jelentősége cseppet sem volt elhanyagolható, sőt perdöntő volt. Az ügy szereplőjének helyzetét kimondatlanul ugyan, de nehezíthette még a priusza, ugyanis nem sokkal korábban, 1951-ben a Zalaegerszegi Járásbíróság „közellátás érdekét veszélyeztető bűntett" miatt négy hónap letöltendő büntetéssel és 1000 forint pénzbírsággal sújtotta. A most elkövetett, frissen kriminalizált „bűncselekményt" a Lenti Járási Rendőrkapitányság mint nyomozó hatóság a BHÖ 31. pontjának d. alpontjában meghatározott tszcs elleni bűntettben határozta meg, tehát nem is kifejezetten az izgatás volt az elsődleges minősítés.[29]

Mi is történt? A per tárgyalási jegyzőkönyve[30] szerint 1953. augusztus 6-án, míg a fentebb citált nyomozati összefoglaló szerint augusztus 8-án, a vádlott a korábban saját tulajdonát képező, de a csesztregi Petőfi Tszcs részére 1952 őszén[31] – a tárgyalási jegyzőkönyv szerint 1953 februárjában,[32] illetve egy harmadik dokumentum alapján 1953

[26] Zsupán József tszcsé [sic!] ellen elkövetett bűncselekménye. MNL ZML XXV.22.b. Lenti Járásbíróság iratai. Büntetőperek iratai. B. 176/1953. A továbbiakban az ügyhöz tartozó, különböző típusú iratoknál csak azok minőségét és az ügyön belüli azonosíthatósági adatait közlöm – ha a főszövegből nem derül ki egyértelműen –, mellőzve a levéltári jelzet teljes ismétlését.

[27] A büntetőügy eredetileg 72 leszámozott oldalt tartalmazott, ennyivel zárták le 1957. április 28-án. A későbbi (bírósági) selejtezés(ek) során harmadára apasztották az iratmennyiséget.

[28] Lenti Járási Rendőrkapitányság, Lenti, 1953. augusztus 8.

[29] Határozat a nyomozás iratainak az ügyészséghez való áttételéről. Lenti Járási Rendőrkapitányság, Lenti, 1953. augusztus 8. Az egylapos dokumentum második oldalának végén a rendőrség, ugyanarra a pontra hivatkozva (31.), de alpont megjelölése nélkül, társadalmi tulajdon elleni bűntettben nevesítette a cselekményt. A BHÖ-ben a 31. pont d. alpont pontosan a következőképpen szerepel: „Büntettet követ el [...] aki [...] d) a csoport tagját vagy mást a csoport érdekében kifejtett munkájában akadályozza vagy akadályozni törekszik."

[30] Tárgyalási jegyzőkönyv, Lenti, 1953. augusztus 11.

[31] Határozat a nyomozás iratainak az ügyészséghez való áttételéről. Lenti Járási Rendőrkapitányság, Lenti, 1953. augusztus 8.

[32] Tárgyalási jegyzőkönyv, Lenti, 1953. augusztus 11. Zsupán József vallomása.

tavaszán[33] – betagosított 1500 négyszögöl földterületén[34] 450 négyszögölnyi területet felszántott,[35] amit tovább is folytatott volna, ha a lenti rendőrőrs járőre ebben meg nem akadályozza. A fenti, kissé túlterhelt mondatból is látszik a történész munkájának nehézsége, ez esetben magának a történelmi ténynek a megállapítása. A betagosításra fentebb közölt legutolsó dátumvariáns a gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyvéből származik, amelynek a keltezése nem egyértelmű. Technikailag úgy tűnik, hogy először augusztus 10-ét gépeltek, majd a 0-t egy 1-sel felülgépelték. Mivel ez a számjegy a testesebb, ezt szánhatták helyes időpontnak. Ez azonban más irányú, de további kérdéseket vet fel. A bírósági aktában fizikailag ezt az iratot követi – a leszámozás szerint is – a „Jegyzőkönyv a nyomozás anyagának a terhelt előtt való ismertetéséről" című kitöltött formanyomtatvány, amely az augusztus 9-i dátumot viseli. Óhatatlanul is felmerül a kérdés, miért csak ezután történt meg a gyanúsított kihallgatása, azt vajon nem tekintették a nyomozás anyagának? A megoldása az lehet, hogy már korábban, augusztus 6. és 9. között is kihallgathatták Zsupánt, amire céloz is az ominózus 9-i, a nyomozás anyagának ismertetését jegyzőkönyvező és az arra adott reakcióját rögzítő iratban, így az időben korábbi irat esetleg a későbbi selejtezés áldozata lehetett.

Visszatérve a későbbi gyanúsítotti kihallgatási jegyzőkönyvre, ezen túlmenően akár annak augusztus 10-i, akár 11-i dátumát vesszük alapul, elgondolkodtató, miszerint 11-én – igaz, délután három órakor – már tárgyalta is a bíróság az ügyet, ráadásul a vádirat elkészítésével mint időt rabló foglalatossággal még nem is kalkuláltunk. Igaz, a peranyagban a vádiratnak nincs nyoma, azt azonban nem feltételezném – a slendriánságok tömkelege láttán sem –, hogy annak elkészítésének, legalábbis papírra vetésének megspórolásával akartak időt nyerni.[36] Annál is inkább, mivel a már citált „Határozat a nyomozás iratainak az ügyészséghez való áttételéről" című géppel kitöltött formanyomtatványon látható az ügyészség[37] érkeztető bélyegzője, amelyen augusztus 11-i dátum szerepel, vagyis az a dátum, amely a tárgyalás időpontja is volt egyben!

Visszatérve a vizsgálathoz, Zsupán Józseffel tehát augusztus 9-én ismertették a nyomozás anyagát,[38] amelynek során először bűnösnek érezte magát, de a következő – vagy azt követő – napi keltezést viselő (augusztus 10. vagy 11.) újabb gyanúsítotti kihallgatási

[33] Jegyzőkönyv Zsuppán [sic!] József gyanúsított kihallgatásáról. Lenti Járási Rendőrkapitányság, Lenti, 1953. augusztus 10. vagy 11. (?)

[34] A különböző dokumentumokban 1400 és 1500 négyzet(négyszög)öl között szóródik a kérdéses terület kiterjedése.

[35] A Csesztregi Községi Tanács Végrehajtó Bizottsága (nem a tszcs!) lemérés után igazolta, hogy a tszcs földjéből a gyanúsított 450 négyzetöl területet felszántott. Az igazolást augusztus 8-án állították ki.

[36] Elvben lehetőség volt az 1951. évi III. törvény, vagyis a büntető perrendtartás szerint bíróság elé állítani valakit vádirat és tárgyalás kitűzése nélkül is, de itt a vádirat – a meglévő dokumentumokban lévő utalások szerint – létezhetett, csak a már többször említett selejtezés áldozata lehetett ez is. Lásd még Mezey 2003, 405.

[37] Lentiben ekkor önálló ügyészség még nem létezett, a szerv – utalva a genezisre – a Zalaegerszegi államügyészség kirendeltsége, Lenti nevet viselte.

[38] Jegyzőkönyv a nyomozás anyagának a terhelt előtt való ismertetéséről. Lenti Járási Rendőrkapitányság, 1953. augusztus 9.

jegyzőkönyvében ellenben már nem tartotta a cselekményét bűnnek. Azzal védekezett, hogy a volt földjét – amelyet még ő arathatott le – az aratás után nem szántották fel, noha a szomszéd földek már fel voltak szántva, és mivel „úgy van a községben elterjedve a hír, miszerint a tszcs-k feloszlanak és utána mindenki a saját földjét művelheti meg", ezért a szóbeli biztatásokra elkezdte ő is felszántani az egykori sajátját.

A jogszolgáltatás gépezete tehát bámulatos sebességgel lendült működésbe, a Lenti Járásbíróság a rögtönítélő bíróságokat is megszégyenítve, 1953. augusztus 11-én 15 órakor már tárgyalás alá is vette az ügyet. Az események lehetséges legkorábbi kezdőpontját – a „bűntett" elkövetéseként – augusztus 6-ában jelölhetjük ki a dokumentumok alapján. Tekintettel arra, hogy 1953. augusztus 6. csütörtökre esett, elvben még egy vasárnapi munkaszüneti nappal is számolnunk kell. Summa summarum négy-öt nap alatt a tettenéréstől a feljelentésen, nyomozáson, kézbesítéseken, vádemelésen át a bírói tanács felállításáig, tanúk behívásáig és a védőügyvéd vádlott általi meghatalmazásáig minden megtörtént. A védő személyénél egy pillanatra meg kell állnunk. Hasonlóan a legelsőként ismertetett ügyhöz, dr. Milkovich Ferenc is az egykori vármegyei hivatali elit frissen deklasszált, de fiatalabb generációjához tartozott. Jellemző a korra, amit a korábban vázlatosan citált pereknél nem részleteztem, hogy ha a „régi" vármegyei közigazgatás kvalifikált szakemberei nem a teljes pályamódosítást vagy a meglehetősen ritka betagozódást választották/választhatták, akkor jellemzően az ügyvédi praxis maradt számukra egzisztenciális lehetőségként, amit persze 1950 után szigorúan csak az ügyvédi munkaközösségekbe szervezetten és ezáltal ellenőrzötten gyakorolhattak.

A tárgyalás a vádlott meghallgatásával vette kezdetét, majd sorra következtek a vád által megidézett tanúk. Ahogy erre, úgy a legtöbb hasonló perre is jellemző volt, hogy a bizonyítási eljárás a rendőrségi, majd az érintettek által a bíróságon megismételt tanúvallomásokra épült. A tárgyi bizonyítékok beszerzésére a hatóságok nem fektettek különösebben hangsúlyt, noha ezzel is lehetett volna színesíteni a tárgyalást. A vádlott, érezvén vagy tudatában lévén a tény jelentőségének, egyből ecsetelni kezdete – a vád meghallgatása és a bűnösségének el nem ismerése után – a vagyoni helyzetét, öt holdban jelölve meg birtokának nagyságát. Zsupán József rendőrségi és bírósági vallomása természetesen nem egyezett szó szerint, de ez – a tanulmány elején kifejtett okból – természetes, az ellenkezője lett volna inkább furcsa. A lényeget illetően a vádlott nem változtatott a vallomásán, tettét a csoportdinamikával, vagyis a hasonló státuszú birtokszomszédok tettével és biztatásával, a tszcs tehetetlenségével[39] és nem utolsósorban azon hírek terjedésével magyarázta, amelyek a tszcs felbomlásáról és a bevitt, illetve betagosított földek visszaadásáról keringtek.

A vádlott után első tanúként Kulcsár Károlyt, a csesztregi Petőfi Tszcs elnökét hallgatták meg, akit furcsamód érdektelennek minősítettek az ügyben, noha ő annak a szövetkezetnek volt az elnöke, melynek a sérelmére a vád szerint a terhelt a bűncselekményt elkövette. Az elnök röviden vázolta a csoport történetét, egyúttal az eseményt 1953. feb-

[39] Részlet a tárgyalási jegyzőkönyvből, Zsupán József vallomásából. „A tarlóhántást a tszcs-nek már az aratás után egy hétre el kellett volna végeznie."

ruár–márciusra tette. Kulcsár a vallomása alapján mondhatni bizonyos tekintetben magát is gyanúba keverte, amikor elismerte: „láttam, hogy a vádlott szántja a táblába esett földet. Én nem szóltam neki, mert más tszcs tagok is felszántották a táblába esett földjeiket hiába szóltam nekik". Az elnök azt is tagadta – vélhetően ügyészi kérdésre –, hogy a vádlott szóban is izgatott volna a csoport ellen. A felvonultatott tanúk sorában ugyan nem szerepelt, de az elnök vallomásának végén Kálmán Ferencné, a tszcs üzemi párttitkára is hallatta a hangját, kijelentve: „A vádlott kárt közvetlenül nem okozott, mert nem vetette be a földjét, de voltak akik be is vetették másodvetéssel és így a tszcs tervét felborították."[40]

A következő tanú, Csiszár Pálné tszcs-tag rövid vallomása csak egy új elemet tartalmazott: „Luxusautóval odaért két elvtárs és ők is mondták a vádlottnak, hagyja abba a szántást." A harmadik tanú Göncz László vb-elnök volt, aki az előzőkhöz hasonlóan szintén érdektelen minősítést kapott a tárgyalási jegyzőkönyvben. Ahogy a tszcs elnök, úgy ő sem tapasztalt verbális izgatást a vádlott részéről, és Kálmánnéhoz hasonlóan, konkrét személyneveket nem említve, megerősítette, miszerint mások is beleszántottak a csoport táblájába, sőt, volt, aki bele is vetett. A bíróság erre sem reflektált, megmaradt a vádirat eredeti vonalánál, amely vélhetően csak Zsupánra koncentrált. Göncz vallomásának utolsó mondatából mintegy mellékesen kiderült, Kálmánné a vádlottnak a komája volt. Ezután Bagoly Ferenc rendőr törzsőrmester következett – akit végül szintén érdektelennek tituláltak –, aki vallomásában több, addig homályban maradt kérdést is tisztázott. Az általa előadottakból kiderült, hogy lényegében a tszcs elnöke tette a feljelentést – ennek sincs írásos nyoma –, elpanaszolva neki, hogy nem bír parancsolni a volt tulajdonosoknak. Bagoly törzsőrmester erre kiszállt a helyszínre, és a vádlott szerencsétlenségére tetten érte őt. A rendőr egyúttal a luxusautó rejtélyét is megfejtette: „Közben jött a lenti járási pártbizottságról is két elvtárs arra autóval, ők is figyelmeztették a vádlottat, hogy nem szabad a táblába szántania." Az előre berendelt tanúk meghallgatása után Zsupán védője kérte, hogy a volt egyéni földjüket ugyancsak felszántókat is idézzék be, bizonyítandó és ellenőrizendő védence igazát, pontosabban azokat az információkat, amelyek alapján a szántást végrehajtotta, de a vád ellenezte, mire a bíróság elutasította a védelem eme indítványát. A bizonyítási eljárás ezzel befejeződött, az ügyész a vádat változatlan formában fenntartotta, míg a vádlott és védője felmentést kért.

A nem egészen másfél órás procedúra után következett az ítélet kihirdetése, ami dermesztő mértékű volt. Zsupán Józsefet az elsőfokú bíróság bűnösnek mondta ki termelőszövetkezet működését akadályozó bűntettben, és ezért négy év börtönre, 1000 forint pénzbüntetésre, további 1000 forint értékű vagyonelkobzásra és öt év közügyektől eltiltásra ítélte, valamint egy évre kiutasította Csesztreg községből. A büntetés nagysága miatt a vádlottat azonnal előzetes letartóztatásba helyezték, tartva a szökésétől. A vádlott tudomásul vette az ítéletet, míg a vádlott és ügyvédje fellebbezést jelentettek be a felmentés érdekében.

[40] Tárgyalási jegyzőkönyv, Kálmán Ferencné vallomása. Kálmánné önigazolást is tartalmazó megszólalását a vádlott vallomása motiválhatta, amelyben reá is hivatkozott, az ő szájába adva, miszerint a tszcs felbomlik, és már el is küldték a kérvényt. Az asszony, talán nem is tudatosan, de egy még súlyosabb vádat is megfogalmazott másokkal szemben, de sem az ügyész, sem a bíró nem reagált az eseményre, viszont a szövegben pirossal aláhúzták az idézett mondatot.

Önmagában is sokatmondó a bírósági indoklás egyik részlete, ahol a bíró hosszasan foglalkozott Rákosinak a kormányprogram elhangzása után egy héttel később elmondott, azt „korrigáló" beszédével. A bíróság szerint erről a vádlottnak is tudnia kellett, így tisztában lehetett azzal is, hogy a tszcs-ből való kilépés csak szabályozott keretek között történhet meg, amire még várni kell. Az indoklás további részében a bíróság utalt a vádlott – szerintük egyértelmű – kulák osztályhelyzetére: „Aki ellensége a szocialista mezőgazdaságnak, ellensége a termelőszövetkezetnek, minden bizonnyal örömmel vette tudomásul, hogy a fejlődésnek indult termelőszövetkezeteket egyes szűklátókörű tagok fel akarják oszlatni." A továbbiakban újra előkerült a dátumprobléma, a bíró az ítélete indoklásban a tett elhatározását augusztus 7-re teszi, ami új elem az eddigiekhez képest, és nem is világos, min alapszik ez a megállapítása. Elképzelhető, hogy egy később kiselejtezett iratból, esetleg a tanú első – rendelkezésünkre nem álló – vallomásából derült ki a számára, mindenesetre ez kizárja az augusztus 6-i elkövetést, amit a tárgyalási jegyzőkönyv (!) elején rögzítettek az államügyész vádjainak ismertetése során. Nem mellesleg a korábban ötnaposként feltételezett eljárás így négynaposra rövidül (augusztus 7–11., benne egy vasárnappal), hacsak nem egy szimpla gépelési figyelmetlenséggel van dolgunk. További érdekesség az indoklásnak azon része, ahol a bíró részletesen kifejti a bűnösség magasabb dimenzióit: „A termelőszövetkezet előre elkészített terv szerint végzi a mezőgazdasági termelő munkát. Azt, hogy mit mikor és hova kell elvetni, a termelőszövetkezet vezetősége határozza meg. A vádlott éppen ezt a tervszerű munkát akadályozta, illetve kívánta megakadályozni." A bíró teljesen átsiklott több tanú azon vallomása felett, miszerint a vádlott nem okozott kárt, mivel másokkal ellentétben nem vetett.

A fellebbezés folytán az ügy átkerült a Zalaegerszegi Megyei Bírósághoz, ahol egy hónappal később, 1953. szeptember 11-én folytatták le a másodfokú eljárást.[41] Ha azt gondolnánk, hogy egy magasabb fórumon már adtak a minőségre, és törekedtek az alaki hibák kiküszöbölésére, akkor tévedünk. Már a fellebbezési tárgyalási jegyzőkönyv második sorában, a bűntett minősítésénél problémák adódtak, ugyanis az odagépelt „társadalmi tulajdont sértő bűntett" szövegrészt egyszerűen áthúzták, és tollal „tagosítás elleni bűntett"-re javították. Erre még visszatérek. Formailag apró, de tartalmilag súlyos hiba – még ugyanabban a sorban – a vádlott megnevezése, akinek a vezetéknevét másodfokon következetesen „Zsuppán"-ra – helyesen Zsupán – írták át. Ezek tükrében szinte mellékes, hogy a vádlottnak az elsőfokú tárgyalás jegyzőkönyvében még csak egy, míg az egy hónappal később tartott másodfokú tárgyaláson már kettő kiskorú gyermeke volt.[42] A tárgyalás itt sem tartott másfél óránál tovább, ami nem rendkívüli, az ítélet azonban annál inkább. A bíróság először is megváltoztatta a cselekmény minősítését, tagosítás elleni bűntettnek

[41] Zalaegerszegi Megyei Bíróság, Fellebbezési tárgyalási jegyzőkönyv, Zalaegerszeg, 1953. szeptember 11.

[42] Elvileg nem kizárt, hogy közben született egy gyermeke, de a későbbiekből kiderül, hogy nem erről volt szó.

minősítve a történteket, így már érthető, miért írták át a tárgyalási jegyzőkönyvben a bűntett megnevezését. Ezután következett az igazi fordulat, a megyei bíróság ugyanis nyolc hónapra szállította le a börtönbüntetés mértékét.[43]

A másodfokú bíróság érezhette, hogy részletesebb magyarázatra szorul az elsőfokú és a saját ítélete közötti jelentős különbség, ezért rögtön az indoklás első érdemi mondatában tényként rögzítette, miszerint „a vádlott tulajdonát képezett [...] ingatlannak a vádlott által fel nem szántott része ma is felszántatlan". Ezzel a felelősség megosztása meg is történt, tudniillik a vádlott és a tszcs között, így ebből a perspektívából már indokolhatóbbnak gondolta a bíróság az álláspontját. Az enyhébb ítéletet tehát arra alapozta, hogy a vádlott nem akadályozta a tszcs működését, amit a tanúk szóbeli vallomásukban alá is támasztottak, így tszcs elleni bűntettet (BHÖ 31. pont d. alpont) nem követhetett el. Azt is vizsgálta a bíróság a rendelkezésére álló vizsgálati anyag alapján, hogy a BHÖ 31. pont a. alpontja szerinti tszcs elleni izgatást elkövethette-e, de az ítélő tanács arra a megállapításra jutott, hogy a vádlott terhére – a másodfokú bíróság számára egyértelmű tanúvallomások alapján – ez a cselekmény sem róható fel. Mivel azonban cselekedetével a tagosításba bevont ingatlan – tszcs számára való – birtokba adását, illetve birtokbavételét akadályozta, de tette ezt anélkül, hogy a tszcs működését önmagában akadályozta volna, emiatt a bíróság csak a tagosítás elleni bűntett megvalósítását állapította meg (BHÖ 160. pont d. alpont).[44]

Mivel a legfőbb ügyész óvással élt,[45] az ügy továbbkerült a Legfelsőbb Bíróságra. A fordulat ezúttal sem maradt el. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának dr. Jankó Péter[46] vezette törvényességi tanácsa 1954. január 14-én hozott ítéletében az elsőfokú bíróságot a vádlott osztályhelyzetének tisztázására és ezzel együtt újabb határozat hozatalára utasította.[47] A vádlott vezetéknevének helyreigazítása dacára azonban a Legfelsőbb Bíróság sem volt mentes a slendriánságtól, ugyanis ítéletében augusztus 14-ét jelölte meg az elsőfokú ítélet dátumaként, noha a Lenti Járásbíróság kétséget kizáróan augusztus 11-én hozta meg a döntését. Lehet, hogy csak gépelési hiba, de akkor újabb figyelmetlenség, miszerint a Legfelsőbb Bíróság határozatában egyazon oldalon egyszer Bf. 963/1953. a másodfokú ítélet iktatószáma, míg a lap alján ez már Bf. 63/1953-ra módosult.

A lényeget illetően a Legfelsőbb Bíróság törvénysértőnek találta a megyei bíróság ítéletét a cselekmény minősítése tekintetében, szerinte igenis megállta a helyét az elsőfokú bíróság által megállapított minősítés, vagyis a tszcs elleni bűntett. A legfőbb bírói fórum a saját 4. számú büntető elvi döntésében foglaltakra hivatkozott, miszerint a tszcs részére befejezett tagosítás eredményeként vagy egyéb módon művelésre átadott földnek önhatalmú visszavételét úgy kell értékelni, mint ami a tszcs tagjait a csoport érdekében kifejtett

[43] A másodfokú bíróság ítélete – szemben a járásbíróság döntésével – a mellékbüntetések kiszabásáról nem rendelkezett.

[44] Az ítélet eredeti szövegében a BHÖ helynél egyszer tévesen a 160. helyett 16. szerepel, de ez szinte biztosan gépelési figyelmetlenség, a 16. pont ugyanis a felségsértésre vonatkozik.

[45] Ehhez joga volt a legfőbb ügyésznek. Lásd Mezey 2003, 406.

[46] Dr. Jankó Péter (1907–1955) a háború után a legfőbb háborús bűnösök, majd a legsúlyosabb koncepciós perek (Magyar Közösség, Rajk-per) bírájaként vonult be a jogtörténetbe.

[47] Legfelsőbb Bíróság ítélete, Budapest, 1954. január 14.

munkájukban akadályozza (BHÖ 31. pont d. alpont). Ezen túlmenően dr. Jankó Péter büntető tanácsa megállapíthatónak vélte a tszcs elleni izgatást is. „Különösen felmerül az ilyen minősítés lehetősége, ha a föld visszavétele, vagy az erre irányuló kísérlet a falu kizsákmányoló elemei részéről történik." (BHÖ 31. pont a. alpont.) Mindezek ellenére a Legfelsőbb Bíróság nem találta érdemben elbírálhatónak az ügyet, mivel a vádlott osztályhelyzetét nem látta kellően tisztázottnak, vagyis csak harmadfokon ütött szöget a bíróság fejébe a „volt kulák" megnevezés, illetve e fórumon mutatkozott igény e meghatározás tüzetesebb vizsgálatára.

A vádlott osztályhelyzetének pontos megállapításához új eljárásra kötelezett Lenti Járásbíróság 1954. április 21-én vette ismét tárgyalás alá Zsupán József ügyét, ami lényegében a család birtoklástörténete volt, és a vádlott osztályhelyzetét volt hivatva tisztázni. A vádlott/elítélt a tárgyalási jegyzőkönyv tanúsága szerint részletezte a 27 hold birtok történetét, amire korábban nem tartott igényt a bíróság. Eszerint a szülei összesen bírtak ennyi földet, amelyből csak 9 hold volt az anyai örökség. (Korábban ezt az egészet az anya tulajdonaként nevezték meg.) Cselédet, alkalmazottat soha nem tartottak, amit azért volt szükséges hangsúlyozni, mivel kritériuma volt a kulákká minősítésnek. A kérdéses 27 holdból csak 12 hold volt szántó, a többi erdő, illetve legelő besorolást kapott. A vádlott apja 1946-ban, anyja pedig 1952-ben halt meg. Utóbbi haláleset ráadásul akkor történt, amikor a vádlott a korábban említett, közellátás veszélyeztetése címén kapott négy hónapos büntetését töltötte. Elmondása szerint, mire a börtönből kijött, a vb-elnök eladta az ingóságait, állatait, ő maga pedig húsz hold földet felajánlott az államnak, amelyet az át is vett. Két hold földet igénybe vett az állami gazdaság, így maradt öt hold földje, amely a terméketlensége miatt nem biztosította a megélhetését, emiatt napszámba is el kellett járnia.

A bírósági tárgyalás – mely nem egészen egy órát vett igénybe – a vádlott birtoklástörténetének áttekintése után egyetlen tanú, a vb-elnök meghallgatásából állt,[48] aki lényegében megerősítette a vádlott személyesen előadott vagyoni helyzetét, kiegészítve azzal, hogy a mondott 27 holdas birtok kataszteri tiszta jövedelme a hivatalos birtokív szerint csak 146 aranykoronát ért el, így ebből a szempontból sem minősülhetett az illető kuláknak.[49] Hozzátette továbbá, hogy „tudomása szerint" cséplőgépük sem volt, és mezőgazdaság-fejlesztési járulékot sem fizetett, mivel azt nem is rótták ki rá soha.

A már meglehetősen megengedő stílusú, megismételt elsőfokú tárgyalási folyamatból következően nem volt váratlan az ítélet. A bíróság egyrészt tisztázta Zsupán József osztályhelyzetét, középparasztként határozva meg, továbbá a cselekmény minősítése – a Legfelsőbb Bíróság elvi döntését alapul véve, melyre az a végzésében hivatkozott – tszcs

[48] A korábbi elsőfokú tárgyaláshoz képest új vb-elnöke volt már a falunak, Borsos József 1954. január 1-jétől töltötte be ezt a posztot, viszont a kontinuitást képviselte az a tény, hogy a bíróság őt is érdektelennek tüntette fel.

[49] A 1004/1954. (I. 10.) M. T. sz. rendelet alapján az minősült kuláknak, aki mezőgazdaság-fejlesztési járulékot – köznapibb nevén kulákadót – fizetett, melynek alapja 25 kataszteri hold földterület és az abból nyerhető legalább 350 aranykorona tiszta jövedelem, valamint állandó mezőgazdasági alkalmazott tartása volt.

elleni izgatásra módosult, ami ilyen osztályhelyzet mellett „mindössze" hat hónap börtönt jelentett. Ez akár salamoni döntésnek is felfogható volt, ugyanis a vádlott a másodfokon reá kirótt és a fellebbezés tényétől függetlenül, a jogerősség hiánya ellenére megkezdett nyolc hónapos büntetését 1954. február 16-án letöltötte, mivel a „jó százaléka" miatt a nyolc hónapból két hónapot elengedtek, így összesen éppen hat hónapot ült. Talán nem volt véletlen, hogy pontosan annyira büntették, amennyit le is töltött, ennélfogva nem kellett újólag börtönbe vonulnia. Az ügy ezen negyedik, de immáron utolsó fázisa sem volt mentes az alaki hibától, mivel a bűntett minősítését az ítéletben tévesen a BHÖ 31. pont d. alpontjában lévőnek titulálták, noha a tszcs elleni izgatás az a. alpontban szerepelt. Miután senki nem jelentett be fellebbezést, az ítélet jogerőssé vált.

A dráma azonban még ezen a ponton sem ért teljesen véget, a mű záró eleme (?) csak ezután következett. A büntetőügy aktájában a fenti ítéletet követően már csak egyetlen A5 méretű papírfecni található, amely 1956. december 4-én kelt. A Zalaegerszegi Megyei Bíróság elnöke, dr. Piros Sándor az ügy pár soros összefoglalása mellett arról értesítette az Igazságügyi Minisztérium csak számmal jelzett ügyosztályát, hogy: „Véleményem szerint Zsupán József rehabilitálandó." Az ügy további fejleményei nem ismertek.

Felhasznált források

Levéltári források

MNL ZML = Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára
XXV.22.b. Lenti Járásbíróság iratai. Büntetőperek iratai
XXXV.57. bf. Magyar Dolgozók Pártja Zala Megyei Bizottsága iratai. Adminisztratív Osztály iratai

Felhasznált irodalom

Gyáni Gábor 2007: *Relatív történelem.* Budapest, Typotex Kiadó.
Gyáni Gábor 2010: *Az elveszíthető múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem.* Budapest, Nyitott Könyvműhely.
Káli Csaba 1999: *Dokumentumok Zala megye történetéből 1947–1956.* Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár (Zalai Gyűjtemény, 48).
Káli Csaba 2015: Bekerítés és társadalmi ellenállás. A parasztság kollektivizálása Zalában. In Horváth Sándor–Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában.* Budapest, MTA BTK, Történettudományi Intézet. 185–202.
Mezey Barna (szerk.) 2003: *Magyar jogtörténet.* Budapest, Osiris Kiadó.
Takács Tibor 2016: *A párttitkár halála. Egy 1956-os gyilkosság történetei.* Budapest, Jaffa Kiadó.

Melléklet

1. melléklet

Jegyzőkönyg:[50]

Készült 1953. évi augusztus hó 10.[51] napján Zsuppán József Csesztregi lakos gyanusitott kihalgatásáról.

Jelenvannak alulirottak:

Török Vince államügyész: Csuka Lajos r.ny. őrm. Zsupán József. Csesztregi lakos.

Idézésre megjelent Zsuppán József Csesztregi lakos a vele közölt gyanusításra személyi viszonyainak feltetkérdésre az alábiakat adja elő:

Zsupán József szül 1921. április 10 én, Csesztreg községben született apja néhai István, anyja, néhai Antal Regina. Nős, Hermán Terézzel 1. gyermeke van, katona volt, foglalkozása földmíves napszámos, volt 27 holdföldje volt az anyával együtt. Csesztreg 106. hsz alatti lakos.

A gyanusitást megértettem magamat bünösnek nem érzem,.

Előadom hogy földemet 1953. évi tavaszán tagositották be, amikor Cseszterg község Szocialistközségégelett. Az általam elvetett 1400 négyszögöl buzámat a törvény értelmé ben leis arattam. Amikor földem belett tagositva tudomásomra adták aszt hogy illetve Göncz László községi tanácselnök tudatta velem hogy a termés az enyém, de a föld tulajdon joga a Csesztregi petőfi tszcs tulajdonát képezi.

Láttam hogy a Petőfi tsz tagság belemegy a tszcs tulajdonát képező földekben szántani hogy hát te nem szántol? Erre fel énis felakartam szántani a tuladomomat volt földemet szántani ebből a földből 400-500 négyszögöl földet felszántottam, de fölszántottam volna az egészet ha ebben a Csesztregi r.őrs parancsnoka és általam nem ismert másik két személy akik autóval voltak kint nem akadá lyoz meg abban hofgy tovább száncsak.

Elismerem azt hogy Nagy Imre Miniszter Tanács elnökének beszéde után a szántást meg kezdtem mert ugy van a községben elterjedve a hir hogy a tszcs feloszlanak és utána mindenki a saját földjét müvelheti meg.

[50] A gépelt dokumentumot betűhív átírásban közöljük.
[51] A dátum „0" értékére rágépelték az „1" számot is.

Mást elmondani nemkivánok. A jegyzőkönyvben foglaltak az általam tett vallomásom helyesen van felvéve melyet a felolvasás után h. h h. aláirok

Államügyés:	jkv.	Gyanusitott:
Török Vince	*Csuka Lajos*	*Zsupán József*
Török Vince	Csuka Lajos	Zsupán József

MNL ZML XXV.22.a. Lenti Járásbíróság iratai. Büntető perek iratai B. 176/1953. Zsupán József tszcsé ellen elkövetett bűncselekmény. Zsupán József gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve 1953. augusztus 10/11.

2. melléklet

A lenti járásbíróság.

B. 176/1953/3. szám
A Népköztársaság nevében!
A lenti járásbíróság Lentiben, 1953. évi augusztus 11. napján nyilvános tárgyaláson meghozta a következő
ítéletet:

Zsupán József – 1921. április 10-én született Csesztreg községben, csesztregi lakos, földműves, magyar állampolgár, nős, 1 gyermekes, atyja Zsupán István, anyja Antal Regina, 5 hold föld vagyonú, büntetett előéletű – vádlott

Bűnös termelőszövetkezet működését akadályozó bűntettben.

A járásbíróság ezért Zsupán József vádlottat 4 /négy/ évi börtönre, mint főbüntetésre, ezenfelül 1000 /egyezer/ forint pénzbüntetésre, 1000 /egyezer/ forint értékű vagyonának elkobzására 5 /öt/ évi közügyektől eltiltásra és 1 /egy/ évi időtartamra Csesztreg községből való kiutasításra, mint mellékbüntetésre ítéli.

A pénzbüntetést behajthatatlanság esetén 25 forintonként egy napi, összesen 40 / negyven/ napi börtönre kell átváltoztatni.

A kiutasítás tartama alatt a vádlott Csesztreg községben még ideiglenesen sem tartózkodhatik.

A vádlott köteles az eddig felmerült 50.- forint és az ezután felmerülő bűnügyi költségeket az államnak megtéríteni.

Indoklás:

A járásbíróság a tárgyalás adatai alapján a következő tényállást állapította meg.

Zsupán József vádlott kulák osztályhelyzetű, aki a múltban anyjával közösen 27 hold földön gazdálkodott, majd 1952-ben – anyja halála után – 5 hold föld kivételével felajánlotta földjét az államnak. Azóta és jelenleg is 5 hold földön gazdálkodik.

1953. év tavaszán Csesztreg község szocialista község lett és ezzel kapcsolatban a község határában tagosítások folytak. Ennek során a vádlott földjéből 1400 n. öl a csesztregi „Petőfi" termelőszövetkezet táblájába esett. E helyett a vádlott a kerkafalvai határban kapott megfelelő nagyságú csereingatlant. E betagosított földbe a vádlott a múlt év őszén búzát vetett, mely búzatermést a fennálló rendelkezéseknek megfelelően ez év nyarán még learathatott, aratás után azonban erre a földterületre már nem léphetett a „Petőfi" tsz vezetőségének beleegyezése nélkül. Ezzel a vádlott tisztában volt.

A minisztertanács elnökének 1953. július 4-én elhangzott progambeszédét számos csesztregi termelőszövetkezeti tag helytelenül akként értelmezte, hogy a szövetkezetből a tagok nyomban kiléphetnek és azon a földterületen végezhetik a munkájukat, mely földet a szövetkezetbe bevittek. Az aratás után több szövetkezeti tag a volt földjén elvégezte a tarlóhántást és a másodvetést abból kiindulva, hogy az a föld már neki fog teremni, mint egyéni gazdának.

Rákosi Mátyás elvtárs az említett kormányprogram elhangzása után egy héttel később felhívta az állampolgárok figyelmét arra, hogy a termelőszövetkezetből való kilépés módját rendelet fogja szabályozni és amíg a rendelet meg nem jelenik, a szövetkezeti tagok változatlanul végezzék a munkájukat a csoport érdekében és senki ne csorbítsa a termelőszövetkezeteket, mert a kormány programja nem a szocialista mezőgazdaság gyengítése, hanem ellenkezőleg, annak megerősítése. E körülményre a rádió és a sajtó felhívta a lakosság figyelmét. Csesztreg községben a községi tanács végrehajtó bizottsága többször kidoboltatta, hogy a termelőszövetkezet földjén csak a vezetőség intézkedésének megfelelően lehet dolgozni.

A kulák osztályhelyzetű vádlott, aki ellensége a szocialista mezőgazdaságnak, ellensége a termelőszövetkezeteknek, minden bizonnyal örömmel vette tudomásul, hogy a fejlődésnek indult termelőszövetkezeteket egyes szűklátókörű tagok fel akarják oszlatni.

Ezt a bomlasztó munkát a saját tevékenységével is elő akarta segíteni oly módon, hogy 1953. augusztus 7. napján elhatározta, hogy a tagosítás során a „Petőfi" termelőszövetkezet táblájába esett földjét felszántja, majd beveti, mert úgy gondolta, hogy azon a földön a termést már ő takarítja majd be, minthogy a termelőszövetkezet úgyis feloszlik.

Az említett földterületből 450 n. ölet fel is szántott, azonban a további szántást és a vetést már elvégezni nem tudta, mert a rendőrség ebben a tevékenységében megakadályozta.

A vádlottnak ez a cselekménye a BHÖ 31. pontjának d. alpontjában felvett bűntett, mely bűncselekményben való bűnösségét a bíróság megállapította és őt megbüntette.

A vádlott az ő cselekményével akadályozta, illetve akadályozni megkísérelte a termelőszövetkezeti csoport működését, a csoport munkáját. A termelőszövetkezet előre elkészített terv szerint végzi a mezőgazdasági termelő munkát. Azt, hogy mit mikor és hova kell elvetni, a termelőszövetkezet vezetősége határozza meg. A vádlott éppen ezt a tervszerű munkát akadályozta, illetve kívánta meghiúsítani.

A büntetés kiszabásánál a bíróság súlyosító körülményként vette figyelembe a vádlott büntetett előéletét /A zalaegerszegi járásbíróság 1951-ben közellátás érdekét veszélyeztető büntett miatt 4 hónapi börtönre és 1000 Ft pénzbüntetésre ítélte/. Enyhítő körülményt a bíróság nem észlelt. Figyelemmel az enyhítő és súlyosító körülményekre és arra, hogy a vádlott cselekménye és személye nagy mértékben a társadalomra veszélyes, a bíróság a rendelkező részben írt börtönbüntetést látta megfelelő súlyúnak. A pénzmellékbüntetés kiszabása a Btá 33. §-ának 1. bekezdése b/ pontján alapszik, melyet behajthatatlanság esetén a Btá 36. §-a alapján kell börtönre átváltoztatni.

A vagyonelkobzás kimondása a Btá. 38. §-ának alapján történt, figyelemmel a Legfelsőbb Bíróság 3. számú büntető elvi döntésének 3. bekezdésében írtakra.

Minthogy a bíróság a vádlottat 1 évnél hosszabb tartamú börtönre ítélte, ezért a Btá. 39. §-ának 1. tétele alapján a közügyek gyakorlásától el kellett tiltani.

A kiutasításra vonatkozó rendelkezés a Btá. 45. §-án alapszik.

A vádlott a Bp. 244. §-ának 1. bekezdése értelmében köteles a bűnügyi költséget megtéríteni.

A bíróság a védelem által kért bizonyítás kiegészítést azért mellőzte, mert megítélése szerint a kihallgatni kért tanúk vallomása az ügy elbírálása szempontjából közömbös. A vádlottnak ugyanis még abban az esetben sem lett volna szabad a termelőszövetkezet földjére rámennie, ha azt egyes csoporttagok ajánlották neki.

Lenti, 1953. évi augusztus hó 11. napján.

Dr. Gyimesy Nándor
A tanács elnöke

az aláírásban akadályozott Kovács Sándor és Kulcsár Lajosné népi ülnökök helyett
Dr. Gyimesy Nándor
a tanács elnöke

MNL ZML XXV.22.a. Lenti Járásbíróság iratai. Büntető perek iratai B. 176/1953. *Zsupán József tszcsé ellen elkövetett bűncselekmény.* A Lenti Járásbíróság elsőfokú ítélete 1953. augusztus 11.

3. melléklet

A zalaegerszegi megyei bíróság

Bf.963/1953/7. szám
ANÉPKÖZTÁRSASÁG NEVÉBEN!

A zalaegerszegi megyei bíróság, mint fellebbezési bíróság a tszcs elleni bűntett miatt Zsuppán József ellen indított bűnügyet, amelyben a lenti járásbíróság B. 176/1953/3. szám alatt ítéletet hozott, nyilvános fellebbezési tárgyaláson vizsgálat alá vette és meghozta a következő

ítéletet:

A megyei bíróság a járásbíróság ítéletét a minősítő részében, a büntetés kiszabására is kiterjedő hatállyal akként változtatja meg, hogy a vádlott cselekményét tagosítás elleni bűntettnek minősíti és ezért a vádlottat 8 /nyolc/ hónapi börtönre ítéli.

A vádlottnak 1953. augusztus 11. napjáról előzetes letartóztatásban eltöltött idejét a kiszabott börtönbüntetésbe teljes egészében beszámítja, az elsőbírói ítéletnek a bűnügyi költségek megtérítéséről rendelkező részét hatályában fenntartja,

Egyebekben a fellebbezéseket elutasítja.

Indoklás:

Az elsőbíróság ítélete ellen a vádlott és védője jelentettek be fellebbezést a bűnösség kimondása miatt.

A megyei bíróság a járásbíróság által egyébként helyesen megállapított tényállást a fellebbezési tárgyalás adatai alapján kiegészíti azzal, hogy a vádlott tulajdonát képezett és a tagosítás során a tszcs részére kialakított táblába került ingatlannak a vádlott által fel nem szántott [része] ma is felszántatlan.

Az ekként kiegészített és az ügy felülbírálásánál irányadó tényállás szerint a vádlottnak a tulajdonában volt 1400 n. öl szántót a tszcs táblájába betagosították. Ezen az ingatlanon az idén a vádlott volt jogosult aratni az aratás után pedig a tszcs birtokába kellett adni a földet. A vádlott az aratást el is végezte, a faluban több ízben közhírré tették, hogy a betagosított ingatlanokra az aratás után a volt tulajdonosok nem léphetnek, azt nem művelhetik. Az aratást követő 8 napon belüli tarlóhántást a tszcs nem végezte el.

A vádlott a tilalom ellenére 1953. augusztus 7-én, – bár tudta, hogy nincs joga a betagosított földet tovább művelni – szántani kezdett a tagosításba esett földön, abból kb. 450 n. ölet fel is szántott, a további szántást a rendőrség felszólítására hagyta abba.

A vádlott azzal védekezett, hogy a vádbeli ingatlanon a szántást azért kezdte meg, mivel a szomszédos ingatlanok volt tulajdonosai, akik tszcs tagok, szintén felszántották volt földjüket. Ők, valamint Kálmán Ferencné tszcs vezetőségi tag, felhívta őt, hogy régi földjét szántsa fel, tekintettel arra, hogy a tszcs tagok elhatározták a tszcs feloszlatását, az erre vonatkozó kérelmet el is küldték, s a vádlott visszakapja a tagba esett ingatlanát. Minthogy a tszcs a 8 napos határidőn jóval túl sem végezte el a tarlóhántást, s ingatlan szomszédai egyénileg elvégezték a szántást, sőt a másodvetést is, úgy gondolta, hogy ezzel nem követ el bűncselekményt.

Szándéka az volt, hogy ha a tszcs nem veti el a földet, akkor a vetést is el fogja végezni. A tszcs működését azonban akadályozni nem akarta, a tszcs ellen nem izgatott.

A vádlottnak azt a védekezését, hogy mások is szántottak, sőt vetettek is a táblába esett földeken, s hogy ő szóval soha nem izgatott a tszcs ellen a tanúként kihallgatott Kulcsár Károly tszcs elnök, Csiszár Pál tszcs tag, és Göncz László vb elnök igazolták. A BHÖ 31. pontjának d/ alpontjában felvett bűntettet az követi el, aki a megalakult csoportot működésében akadályozza, vagy annak fennmaradását veszélyezteti az által, hogy a csoport tagját, vagy mást a csoport érdekében kifejtett munkájában akadályozni törekszik. Az irányadó tényállás alapul vételével a vádlott magatartásában ezek a tényelemek hiányoznak.

A tszcs működését 1950. évben kezdte meg, aratás után nem végezte el a betagosított földeken a tarlóhántást, sőt a vádlott volt ingatlanán az általa fel nem szántott rész még a mai napig is felszántatlan. Amikor a vádlott a szántást megkezdte, a szomszédos ingatlanok tulajdonosai már be is fejezték a szántást, sőt a másodvetést is, bár azok az ingatlanok is a táblába estek. A szántást a vádlott mások biztatására kezdte meg, közöttük az egyik tszcs vezetőségi tag volt.

A megyei bíróság vizsgálat tárgyává tette azt is, hogy vajon a vádlott cselekménye nem meríti-e ki a BHÖ 31. pontjának a/ alpontjában felvett bűntett tényelemeit.

A kifejtettekre tekintettel arra a meggyőződésre jutott, hogy a vádlott cselekménye az adott körülmények között a tszcs elleni izgatás büntettet sem valósítja meg, tekintettel arra, hogy a tszcs elleni szóbeli izgatásra adat nem merült fel s amikor a szántást megkezdte, mások már a másodvetést is elvégezték, mások – közöttük egy tszcs vezetőségi tag – bíztatására ment a betagosított földre, s a szántást a hatóság felszólítására nyomban abbahagyta.

Ilyen körülmények között tévedett a járásbíróság, amikor a vádlottat a BHÖ 31. pontjának d/ alpontjában felvett bűntettben mondta ki bűnösnek.

A vádlott akkor, amikor a tszcs táblájába esett ingatlanon az aratás utáni szántáshoz hozzákezdett, bár saját beismerése szerint is tudta azt, hogy ez a föld nem az övé, hanem helyette más ingatlant kapott, és azt is tudta, hogy a betagosított földet már nem szánthatja, a tagosításba bevont ingatlan birtokba adását, illetve birtokba vételét akadályozta anélkül, hogy a tszcs működését akadályozná. Így a BHÖ 16. pontjának d/ alpontjában foglalt bűntett /: tagosítással kapcsolatos bűntett:/ tényelemeit valósította meg.

A megyei bíróság a vádlottat ebben a bűntettben mondta ki tehát bűnösnek.

A tagosítás célja, hogy az elaprózott földek helyett egy tagban adja ki úgy az egyéni gazdálkodóknak, mint a tszcs-knek, illetve állami gazdaságoknak a művelés alá kerülő ingatlanokat azért, hogy ezzel a nagyüzemi gazdálkodást megkönnyítse, illetve lehetővé tegye a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérést. Az elaprózott parcellák megnehezítik, sőt lehetetlenné teszik a gépi művelését, az elaprózott, egymástól távol levő parcellák megművelése nagy munkakieséssel eszközölhető csak. Így fontos nemzetgazdasági érdek fűződik ahhoz, hogy a tagosítás akadály nélkül végrehajtható legyen, s a végrehajtott tagosítás során kiosztott földek birtokba vételét senki ne nehezítse, ne akadályozza. A vádlott magatartása ezt a fontos nemzetgazdasági érdeket veszélyeztette.

A megváltozott minősítésre tekintettel új büntetés kiszabása vált szükségessé.

A megyei bíróság a büntetés kiszabásánál a vádlott büntetett előéletét súlyosbító körülményként, míg nős, 2 kiskorú gyermekes családos állapotát, azt a körülményt, hogy a vádbeli időben és helyen uralkodó izgatott légkörben követte el a cselekményét, továbbá azt, hogy a vádlott a szántással a tszcs-nek kárt nem okozott, mint enyhítő körülményt vette figyelembe.

Ezekre a bűnösségi körülményekre tekintettel a megyei bíróság úgy látta, hogy nem szükséges a törvény szigorát alkalmazni a vádlottal szemben, hanem 8 hónapi börtönbüntetés is elégséges ahhoz, hogy a vádlottat az állami fegyelem megtartására, a törvény tiszteletére késztesse, s másokat hasonló cselekmények elkövetésétől visszatartson. Az előzetes letartóztatásban eltöltött idő beszámítása a Btá. 54. §-án alapszik. A vádlott és védő fellebbezését, mint alaptalanokat el kellett utasítani, a Bp. 207. §-a alapján.

Zalaegerszeg, 1953. évi szeptember hó 11. napján.

Dr. Hegyháti Gyula s. k. mb. t. vez. a tanács elnöke, Dr. Balassa László sk. mb.b. tanácstag, [Dr.] Farkas József sk. mb. b. tanácstag, Domján Gyula sk. ülnök, tanácstag, Plecskó Gyula sk. ülnök tanácstag.

MNL ZML XXV.22.a. Lenti Járásbíróság iratai. Büntető perek iratai B. 176/1953. Zsupán József tszcsé ellen elkövetett bűncselekmény. A Zalaegerszegi Megyei Bíróság másodfokú ítélete 1953. szeptember 11.

4. melléklet

B. törv. 3039/1953/5. szám

A NÉPKÖZTÁRSASÁG NEVÉBEN!
A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG LEGFELSŐBB BÍRÓSÁGA
törvényességi tanácsa

Budapesten, 1954. január 14. napján tartott nyilvános tárgyaláson meghozta a következő

ítéletet:

A termelőszövetkezet elleni izgatás bűntette miatt Zsupán József ellen indított bűnügyben a törvényességi tanács a lentii járásbíróság B. 176/1953/3. és a zalaegerszegi megyei bíróság Bf. 963/1953/7. számú ítéletek megfelelő részeinek hatályon kívül helyezése mellett az elsőfokú bíróságot a vádlott osztályhelyzetének tisztázására és újabb határozat hozatalára utasítja.

Indoklás.

A lentii járásbíróság 1953. augusztus 14. napján kelt B. 176/1953/3. számú ítéletében Zsupán József vádlottat bűnösnek mondotta ki a munka akadályozásával elkövetett termelőszövetkezet elleni bűntettben /: BHÖ 31. pont d/ alpont:/. Ezért őt 4 /:négy:/ évi börtönre és mellékbüntetésekre ítélte.

Az elsőfokú bíróság ténymegállapítása szerint a vádlott kulák osztályhelyzetű, aki a múltban anyjával közösen 27 hold földön gazdálkodott. Anyja halála után 1953. évben földjét 5 hold kivételével az államnak felajánlotta. Azóta 5 hold földön gazdálkodik. 1953. év tavaszán a tagosítás folytán vádlott földjéből 1400 öl területet a csesztregi „Petőfi" termelőszövetkezetnek adtak át. Vádlott csereingatlant kapott. A betagosított földbe a vádlott a megelőző év őszén búzát vetett, amelyet a fennálló rendelkezéseknek megfelelően az év nyarán még learathatott, aratás után azonban erre a földterületre – a Petőfi tsz vezetőségének beleegyezése nélkül – már nem léphetett. Csesztreg községben a községi tanács végrehajtó bizottsága többször kidoboltatta, hogy a termelőszövetkezet földjén csak a vezetőség intézkedésének megfelelően lehet dolgozni. A vádlott 1953. augusztus 7. napján a Petőfi termelőszövetkezet táblájába esett földjét szántani kezdte. 450 négyszögöl területet fel is szántott, a további művelésben a rendőrség akadályozta meg.

A védelmi fellebbezések folytán a zalaegerszegi megyei bíróság Bf.[9]63/1953/7. számú ítéletében az elsőfokú bíróság ítéletét akként változtatta meg, hogy vádlott cselekményét tagosítás elleni bűntettnek minősítette, /BHÖ 160. pont d./ alpont/ és ezért őt 8 hónapi börtönre ítélte.

A fellebbezési bíróság az elsőfokú bíróság által megállapított tényállást kiegészítette azzal, hogy a kérdéses ingatlanoknak a vádlott által fel nem szántott része a másodfokú ítélet idején is felszántatlan volt. Egyebekben azonban az elsőfokon megállapított a tényállás a fellebbezési bíróság ítéletének is alapjául szolgált.

A zalaegerszegi megyei bíróság jogerős ítélete ellen a legfőbb ügyész 1953. legf. ü. B. 3641/1. szám alatt a törvényesség érdekében óvással élt. E perorvoslat szerint a megyei bíróság ítélete a cselekmény minősítése és a büntetés mértéke tekintetében törvénysértő.

A megyei bíróság szerint vádlott cselekményében nem ismerhetők fel a BHÖ 31. pont d./ alpontba felvett bűntett tényelemei. Ezt az álláspontját az indoklásból kitűnően arra alapítja, hogy a vádlott által jogellenesen szántani megkezdett földet a tsz még az ítélet hozatal idejéig sem szántotta fel és hogy mások is rámentek betagosított földjükre. Ez az állásfoglalás alapvetően téves. A vádlottat nem mentheti és e bűntett megvalósítását nem zárja ki, hogy a tsz a fennmaradását veszélyeztető más akadályokkal és nehézségekkel is küzdött, hogy ennek folytán rendesen működni nem tudott s ezért földjeit sem szántotta fel.

A Legfelsőbb Bíróság 4. sz. büntető elvi döntésében foglaltak szerint a tszcs részére befejezett tagosítás eredményeként vagy egyéb módon művelésre átadott földnek önhatalmú visszavételét úgy kell értékelni, mint ami a tszcs tagjait a csoport érdekében kifejtett munkájukban akadályozza. Ehhez képest e cselekmény a BHÖ 31. pont d./ alpontban meghatározott bűntettet valósítja meg. De továbbmenően az elvi döntés reámutat arra is, hogy az ilyen cselekményt a konkrét eseti körülményektől függően a BHÖ 31. pont a./ alpontban meghatározott tszcs intézménye elleni izgatásként kell minősíteni, feltéve, hogy az az adott körülmények között a tszcs intézményével szemben gyűlöletet juttat kifejezésre, így alkalmas arra, hogy másokban is hasonló gyűlöletet szítson. Különösen felmerül az ilyen minősítés lehetősége, ha a föld visszavétele, vagy az erre irányuló kísérlet a falu kizsákmányoló elemei részéről történik.

Ennek ellenére a törvényességi tanács mégsem találta az ügyet érdemben elbírálhatónak, mert nincs kellően tisztázva a vádlott osztályhelyzete. Az 1004/1954. / I. 10./ M. T. számú rendelet a mezőgazdasági járulék fizetését 25 katasztrális hold földterület és 350 aranykorona kataszteri tiszta jövedelemhez, mint együttesen fennforgó feltételekhez, illetve állandó mezőgazdasági alkalmazott tartásához fűzi. Nincsen megállapítva tényként, az iratok alapján kétségtelenül meg nem is állapítható, hogy mennyi volt a vádlott, illetve a vádlott és édesanyja földjének kataszteri tiszta jövedelme, úgyszintén az sem, hogy állandó mezőgazdasági alkalmazottat tartottak-e. Pusztán a 27 holdnyi ingatlan terület alapján a hivatkozott minisztertanácsi rendeletben foglaltakhoz képest a vádlott kizsákmányolónak nem minősíthető. Annál kevésbé sem, mert állítása szerint a kataszteri tiszta jövedelem a 200 aranykoronát nem érte el.

Így bár a törvényességi óvás a minősítés kérdésében mindenképpen alaposnak mutatkozik, a vádlott osztályhelyzete szempontjából jelentős összes múltbeli és jelen tények tüzetes felderítése és megállapítása nélkül érdemi határozat, különösen a büntetés kiszabása vonatkozásában megnyugvással nem hozható.

Ezért az elsőfokú bíróságot ez irányban további eljárásra és ennek eredményéhez képest újabb határozat hozatalára kellett utasítani.

Budapest, 1954. január 14.

Dr. Jankó Péter sk. másodelnök, a törvényességi tanács elnöke, dr. Lázár Miklós sk. előadó, dr. Nagy Károly sk., dr. Jeszenszky Ferenc sk., dr. Molnár László sk. a törvényességi tanács tagjai

MNL ZML XXV.22.a. Lenti Járásbíróság iratai. Büntető perek iratai B. 176/1953. Zsupán József tszcsé ellen elkövetett bűncselekmény. A Legfelsőbb Bíróság ítélete 1954. január 14.

5. melléklet

A lenti járásbíróság.

B. 176/1953/12. szám.
A Népköztársaság nevében!

A lenti járásbíróság Lentiben, 1954. évi április hó 21. napján tartott nyilvános tárgyaláson meghozta a következő

Ítéletet:

Zsupán József – 1921. április 10-én született Csesztregen, csesztregi lakos, földműves, nős, 1 gyermekes, apja István, anyja Antal Regina, 5 hold föld vagyonú, büntetett előéletű – vádlott

Bűnös termelőszövetkezeti csoport elleni izgatás bűntettében.

A járásbíróság ezért Zsupán József vádlottat 6 /hat/ hónapi börtönre ítéli, melyet teljes egészében kitöltöttnek vesz.

A vádlott köteles az eddig felmerült 40.50 Ft bűnügyi költséget az államnak megtéríteni.

Indoklás:

A járásbíróság a tárgyalás adatai alapján a következő tényállást állapította meg.

Zsupán József vádlott középparaszt osztályhelyzetű. A szüleinek a múltban összesen 27 hold földje volt, mely földterület kataszteri tiszta jövedelme 146 aranykorona volt. A vádlott atyja 1946-ban meghalt. Ez időtől kezdve a vádlott az anyjával gazdálkodott a 27 hold földön. 1952-ben a vádlott anyja is meghalt. Ekkor 2 hold földet a csesztregi gépállomás vett igénybe, a vádlott pedig 20 hold földet felajánlott az államnak. Így a vádlott ezek után 5 hold földön gazdálkodott. Ezt követően Csesztreg községben tagosítási eljárás volt, melynek során a vádlott megmaradt 5 hold földje termelőszövetkezeti csoportok táblájába esett, e helyett a vádlott máshol kapott csereingatlant. 1400 négyzetöl földje a vádlottnak a „Petőfi" tsz táblájába került.

1953. év nyarán – a kormányprogram elhangzása után – a vádlott elvégezte ezen az 1400 n.öl földön a tarlóhántást, bár erre a termelőszövetkezettől utasítást nem kapott. Azzal a céllal végezte el a munkát, hogy majd a későbbiek során abba gabonát vet el saját részére, gondolva azt, hogy a tsz úgyis feloszlik és a volt földjét vissza fogja kapni. Ezt a tevékenységét csupán akkor volt hajlandó abbahagyni, amikor Bagoly nevű rendőr a munka befejezésére felszólította és őt további munkáktól eltiltotta.

Vádlottnak ez a cselekménye a BHÖ 31. pontjának d/ alpontjában felvett termelőszövetkezet elleni izgatás bűntette, mert tevékenységével a termelőszövetkezet[et] tevékenységében akadályozta, akadályozta a tsz-et az okszerű és szervezett, tervszerű gazdálkodásban.

A büntetés kiszabásánál a járásbíróság enyhítő körülményként vette figyelembe a vádlott nős, gyermekes családos állapotát, ezzel szemben a büntetett előéletet súlyosító

körülményként tekintette. /A zalaegerszegi járásbíróság 1951-ben közellátás érdekét veszélyeztető bűntett miatt 4 hónap börtönre és 1000 Ft pénzmellékbüntetésre ítélte./

Figyelemmel az enyhítő körülményre, a bíróság alkalmazhatónak találta a Btá. 51. §-ának 2. bekezdés d/ pontját és így szabta ki a rendelkező részben írt börtönbüntetést.

Jelen ítéletet a járásbíróság új eljárás során hozta. Az alapeljárásban a vádlottat a zalaegerszegi megyei bíróság, mint fellebbezési bíróság jogerősen nyolc hónapi börtönre ítélte, melyet a vádlott kitöltött, helyesebben 6 hónapot töltött le a börtönből, a hátralevő 2 hónapot a vádlottnak elengedte a börtön vezetősége, mert munkája során jó százalékot ért el. Ezért a járásbíróság a kiszabott börtönbüntetést teljes egészében kitöltöttnek vette.

Lenti, 1954. évi április hó 21. napján.

Dr. Gyimesy Nándor
a tanács elnöke

az aláírásban akadályozott Tollár Zoltánné
és Horváth Istvánné népi ülnökök
helyett is *dr. Gyimesy Nándor*

MNL ZML XXV.22.a. Lenti Járásbíróság iratai. Büntető perek iratai B. 176/1953. Zsupán József tszcsé ellen elkövetett bűncselekmény. A Lenti Járásbíróság ítélete 1954. április 21.

6. melléklet

Járási Rendőrkapitányság
Lenti

Zala megyei Rendőrfőkapitányság Vezetőjének
VII. Alosztály Vezetőjének

Zalaegerszeg

Jelentem, hogy 1961. július 12-én az alábbiak jutottak tudomásunkra:

F. hó 11-én 17 óra körül Illés János, iklódbördőcei tsz. elnök a mezőben lóhere porozást végzett. A közelében tartózkodott Baksa Piroska, szül: Csertalakos, 1933. március 20-án, és Baksa Sarolta, szül: Csertalakos, 1932. március 24-én, édesanyjuk neve: Lengyel Mária, Hajadonok, büntetlen előéletűek, pk., [párton kívüli] középparaszt származásúak, tsz. tagok, Iklódbördőce, Béke út. 37 sz. alatti lakosok.

Baksa Piroska és Baksa Sarolta arra kérték a tsz. elnökét, hogy menjen oda hozzájuk. Az elnök kérésüknek eleget tett, és amikor odaért a két nő kapával megtámadta. Tettlegességre ugyan nem került sor, de a kapát mindkét személy emelte. Olyan kijelentést tettek a tsz elnökének szidalmazása közben, hogy ki fogják végezni, utána pedig elássák. Piszkos mocskos gazembernek nevezték. Közben Baksa Piroska odaugrott a tsz elnökhöz, s annak zsebéből kirántotta a jegyzetfüzetet, amelyben a tagság munkaegysége volt feljegyezve. Illés József tsz elnök Baksa Piroskát felszólította, hogy jegyzetfüzetét adja vissza, mert ha nem, jelentést tesz a rendőrségnek. Ezt követően Baksa Piroska a jegyzetfüzetet eldobta. Ez idő közben érkezett oda a helyszínre Horváth Pál /Erdődi/ 75 éves tsz tag, iklódbördőcei lakos és arra kérte a tsz elnökét, hogy az említett nőszemélyek lakásuk végében lévő szarvaskeretet [szarvaskerepet], amely a tsz tulajdona, lekaszálhassa. Baksa Piroska felhevült állapotban nekiszaladt Horváth Pálnak, és szidalmazás közben fellökte. A további szóváltást és veszekedést Illés János tsz elnök és Horváth Pál tsz tag eltávozása szüntette meg.

A vizsgálat során megállapítottam, hogy Baksa Piroska és Baksa Sarolta tagjai a tsznek, abba 10 kh. földdel léptek be. Ez ideig 80 munkaegységet teljesítettek. Kb. egy hónappal ezelőtt a községi tanács és a tsz vezetőségének engedélye nélkül önkényesen eltávoztak a tsz-ből és távoli munkahelyen helyezkedtek el. Tekintettel azonban arra, hogy a tsz-nek munkaerőre szüksége van, így a községi tanács és a tsz vezetősége intézkedett, hogy nevezetteket bocsássák el és a továbbiakban is a tsz-ben dolgozzanak. Hazajövetelük óta állandóan azt keresik, hogy a tsz elnökébe, valamint a vezetőségi tagokba hogyan tudnak bele kötni, s azokat különböző ocsmány szavakkal illetik. Nyíltan hangoztatják, hogy a tsz elnökét el teszik láb alól, nekik már úgy is mindegy, utána nem bánják, akár mi lesz

velük. Nevezettek magatartása rendkívül megnehezíti a tsz vezetőségének a munkáját, éppen ezért a vezetőség kérése az, hogy a nyomozó hatóság az ügyben hathatós intézkedést tegyen.

A jelentésben foglalt adatok ellenőrzöttek.

Az ügyet a járási pártbizottság titkárával megbeszéltem, és javaslatunk az, hogy Baksa Piroska és Baksa Sarolta által elkövetett cselekmény miatt, tsz elleni izgatás bűntettéért nyomozás elrendelése szükséges.

Lenti, 1961. július 13-án.

Szőke György r. fhdgy.
kaps. Vezető

MNL ZML XXV.22.b. Lenti Járásbíróság iratai. Büntetőperek iratai B. 184/1961. Baksa Piroska és társa termelőszövetkezet elleni izgatás bűntette. A Lenti Járási Rendőrkapitányság vezetőjének levele a Zala Megyei Rendőr-főkapitányság vezetőjéhez

7. melléklet

A lenti járásbíróság.
B. 184/1961/3. szám,
A Népköztársaság nevében!

A lenti járásbíróság 1961. szeptember 27-én Lentiben megtartott nyilvános tárgyalás alapján meghozta a következő

ítéletet:

I. BAKSA PIROSKA – 1933. március 20-án született Csertalakos községben, iklódbördőcei lakos, magyar állampolgár, termelőszövetkezeti tag, hajadon, gyermektelen, vagyontalan, apja Baksa József, anyja Lengyel Mária, büntetlen előéletű;

II. BAKSA SAROLTA – 1932. március 24-én született Iklódbördőce községben, iklódbördőcei lakos, magyar állampolgár, termelőszövetkezeti tag, hajadon, gyermektelen, vagyontalan, apja Baksa József, anyja Lengyel Mária, büntetlen előéletű – vádlottak

bűnösök termelőszövetkezet elleni bűntettben

Ezért a járásbíróság Baksa Piroska és Baksa Sarolta vádlottakat fejenként 5 /öt/ hónapi börtönre ítéli.

A börtönbüntetések végrehajtását mindkét vádlott tekintetében 3 évi próbaidőre feltételesen felfüggeszti.

A vádlottak kötelesek az eddig felmerült 40 Ft bűnügyi költséget egyetemleg, míg az ezután felmerülő bűnügyi költségeket külön-külön az államnak megtéríteni.

Indoklás:

A járásbíróság a tárgyalás adatai alapján a következő tényállást állapította meg.

A vádlottak középparaszt osztályhelyzetűek, akik anyjukkal közös háztartásban élnek és anyjukkal együtt 1960 év január havában beléptek az akkor megalakult iklódbördőcei termelőszövetkezetbe, ahová összesen 10 hold földet vittek be.

A vádlottak az 1960. év folyamán nagy lelkesedéssel és szorgalommal vettek részt a tsz közös munkájában és fejenkint számos munkaegységre tettek szert. Baksa Piroska vádlott közel 300, Baksa Sarolta vádlott pedig több mint 300 munkaegységet szerzett az elmúlt évben.

1961. év első három hónapjában a vádlottak fejenkint 80 munkaegységre tettek szert, de tekintettel arra, hogy tüzifára is szert akartak tenni, ezért – a nélkül, hogy ehhez a tsz vezetősége hozzájárult volna – elmentek a lenti erdészethez napszámos munkára ez év március havában, ahol a vádlottak 10-10 napot dolgoztak és ezért a munkáért Baksa Sarolta 273.84 Ft-ot, Baksa Piroska pedig 195.60 Ft-ot keresett.

Illés János – az iklódbördőcei tsz elnöke tudomást szerzett arról, hogy a vádlottak az erdészethez járnak dolgozni a tsz vezetőségének beleegyezés[e] nélkül, ezért intézkedésére a lenti állami erdészet a vádlottak részére az említett munkabéreket nem folyósította, hanem a termelőszövetkezet pénztárába utalta át. A termelőszövetkezet ezen munkadíjakat a vádlottak kezéhez nem továbbította, részükre munkaegység címén sem számolta el. E miatt a vádlottak megharagudtak Illés János tsz elnökre és elhatározták, hogy elhagyják a tsz-t és máshol helyezkednek el munkában. Elhatározásukat tett követte és elmentek mindketten a Somogytarnócai Állami Gazdaságba munkásnak. Előzetesen a tsz vezetőségének engedélyét nem kérték, hogy máshová mehessenek dolgozni.

A termelőszövetkezet vezetőségének tudomására jutott, hogy a vádlottak hova mentek dolgozni, ezért felkérték Kovács Zoltán községi tanácsi vb. elnököt, hogy írjon a nevezett állami gazdaságnak, hogy a vádlottakat küldje vissza a tsz-be, mert munkájukra a tsz igényt tart és munkájukra a tsz-ben szükség van. Ezen megkeresésre az állami gazdaság a vádlottakat hazaküldte és munkakönyvüket megküldte az iklódbördőcei tsz vezetőségnek. A munkakönyveket jelenleg is a tsz őrzi.

A vádlottak kénytelenek voltak visszatérni Iklódbördőcére és a tsz vezetőségének említett visszahívó intézkedése miatt még jobban megharagudtak Illés János tsz elnökre, mert úgy gondolták, hogy a nekik nem tetsző intézkedések a tsz elnöktől származnak.

1961. július 11-én Illés János tsz elnök a mezőn tartózkodott, amikor is ott találkozott a vádlottakkal. Baksa Piroska vádlott egészen közel lépett a tsz elnökhöz és a következő kijelentést tette a tsz elnökére vonatkozóan. „az anyád hétszentségét mit keres tenálad a mi munkakönyvünk". Ugyanakkor a tsz elnök másik oldalán – mintegy 8 méterre odébb – állt Baksa Sarolta vádlott. Mindketten fenyegetőleg emelték fel a kezükben lévő kapát és mindketten azt kiabálták a sértettre, hogy „itt mindjárt a kapával levágjuk a fejedet és elásunk mint egy kutyát". Ezután Baksa Piroska vádlott kikapta a sértett zsebéből a jegyzetfüzeteit, mely füzetbe a termelőszövetkezeti ügyeket szokta feljegyezni és a füzetet szétszórta a földön. Közben odaérkezett Horváth Pál 83 éves tsz tag és arra kérte a tsz elnököt, hogy kaszálhasson egy kis lóhert az állatai számára. Ezt meghallotta Baksa Piroska vádlott és Horváth Pálhoz lépett, akit úgy megtaszított, hogy az elterült a földön. Közben Baksa Piroska olyan megjegyzést tett Horváth Pálra, hogy „te akarsz kaszálni a mi lóherföldünkről?"

Vádlottaknak a fenti cselekménye a BHÖ 31. pontjának d/ alpontjában felvett termelőszövetkezet elleni bűntett, mert a tsz elnökét a termelőszövetkezet érdekében kifejtett munkájában akadályozták, illetve akadályozni törekedtek.

A tsz elnöke a tsz érdekében tette meg az intézkedését arra, hogy a vádlottak nem kapják meg közvetlenül az erdészettől a munkabérüket. Ugyancsak a tsz érdekében járult hozzá, mint vezető, hogy a vádlottak térjenek vissza az állami gazdaságból. A tsz érdekében cselekedtek akkor, amikor a vádlottaknak nem adta ki a munkakönyveket, nehogy annak birtokában más munkahelyre menjenek ismét dolgozni.

A vádlottak tehát akkor, amikor a tsz elnököt kapákkal megtámadták, vele szemben fenyegető kijelentéseket tettek, ezt megfélemlítési célzatból tették, hogy az elnök álljon el a jövőben olyan intézkedésektől, mely intézkedésekkel a vádlottak nem értettek egyet, de amely intézkedések a termelőszövetkezet megszilárdítását voltak hivatva szolgálni. Végeredményben tehát a vádlottak a tsz elnökét a termelőszövetkezet érdekében kifejtett, vagy esetleg kifejtendő munkájában akadályozni törekedtek.

Ezért a járásbíróság – a vádtól eltérően – az idézett d/ pontban állapította meg a vádlottak bűnösségét.

A vádlottak nem ismerték el bűnösségüket. Tagadták, hogy a tsz elnököt valaha is megfenyegették, vagy reá a fenn megállapított kijelentéseket tették, vagy kapával fenyegették. Tagadták azt is, hogy Horváth Pál 83 éves embert Baksa Piroska vádlott feltaszította.

A járásbíróság a vádlottak védekezését nem fogadta el, a bűncselekmény elkövetését tagadásukkal szemben megállapította.

A vádlottak beismerték azt, hogy Illés János termelőszövetkezeti elnökre megharagudtak, mert intézkedésére az erdészet nem fizette ki részükre a megdolgozott munkabéreket. Haragudtak az elnökre azért is, mert – tudomásuk szerint – az elnök intézkedésére kellett visszatérniök az állami gazdaságban vállalt munkahelyükről. Haragudtak az elnökre azért is, mert a munkakönyvüket nem volt részükre kiadni [sic!].

Illés János tanukénti kihallgatása során határozott vallomást tett és vallotta, hogy a vádbeli eset alkalmával mindkét vádlott fenyegető módon rátámadt, mindketten kapával hadonásztak és fenyegették őt, hogy Baksa Piroska közben olyan kijelentést tett, hogy az anyád hétszentségét mit keres tenálad a mi munkakönyvünk és hogy mindkét vádlott azzal fenyegette meg, hogy levágják a fejét és elássák, mint egy kutyát.

Illés János tanuvallomását megerősítette Horváth Pál tanu is, aki ugyan öregkori nagyothallásban szenved és így a kijelentéseket nem hallotta, de határozottan vallott, hogy látta, miszerint a vádbeli eset alkalmával mindkét vádlott vitatkozott a tsz elnökkel és mindkét vádlott hadonászott. Vallomását – éppugy mint Illés János tanu is – a vádlottakkal történt szembesítés után is a leghatározottabban fenntartotta.

Lengyel Pálné és Lengyel Gizella érdektelen tanuk vallották, hogy az év nyarán – miután a vádlottak visszatértek a somogytarnócai állami gazdaságból – a mezőn azt kiabálták a[z] Illés Jánosnénak, a tsz elnök feleségének, hogy hiába húzod a csíkot, mert ha nem viselkedtek jól, akkor a férjeddel együtt kinyírunk, mert minket tönkretettetek.

A vádlottak tagadták, hogy ilyen kijelentéseket tettek, de a nevezett két tanú a szembesítés után is határozottan fenntartotta a vallomását.

Illés Jánosné tanú vallotta, hogy ő ugyan nem volt tanúja annak a jelenetnek, amikor a férjét a vádbeli eset alkalmával a vádlottak megtámadták, de tény az – vallotta Illés Jánosné, hogy a férje még a vádbeli eset után, még az nap közölte vele, hogy a vádlottak a mezőn őt megtámadták kapával. A kifejtettekre tekintettel a bíróság arra a meggyőződésre jutott, hogy a vádlottak a bűncselekményt elkövették és ezért a bűnösségüket is megállapította és őket megbüntette. A büntetés kiszabásánál a járásbíróság sulyosító körülményt nem észlelt. Enyhítő körülményként vette figyelembe a vádlottak büntetlen előéletét és

azt, hogy a megalakult termelőszövetkezet első évében – 1960-ban – mi[n]dketten szorgalmas, jó munkát végeztek és az idén is, az év első három hónapjában 80-80 munkaegységet teljesítettek.

Az enyhítő körülményekre tekintettel a járásbíróság alkalmazhatónak találta a Btá. 51. §-ának 2. bekezdése d/ pontjában írtakat és ennek megfelelően szabta ki a börtönbüntetéseket, mely börtönbüntetések végrehajtását azért függesztette fel 3 évi próbaidőre feltételesen a Btá 55. §-ának 1. bekezdése alapján, mert ettől a vádlottak magatartására kedvező hatást vár. A vádlottak a termelőszövetkezet első esztendejében bebizonyították, hogy tudnak és akarnak a termelőszövetkezetben dolgozni. Szorgalmasan részt is vettek a közös munkában. A folyó esztendőben is szorgalmas munkával részt vettek a közösségi munkában és 3 hónap alatt fejenkint 80 munkaegységre tettek szert. A szorgalmas munkát csak akkor hagyták abba, amikor véleményük szerint a tsz elnöke igazságtalan intézkedéseket hozott. Ezért határozták el, hogy máshová mennek dolgozni.

A fentiekből megállapítható, hogy a vádlottak nem tudatos ellenségei a termelőszövetkezeti mozgalomnak, sőt bebizonyították, hogy annak hasznos tagjai akarnak lenni. Tény azonban az is, hogy a vádlottak – különösen politikailag – nem olyan fejlettek, hogy egyszerre megértsék, hogy a tsz elnökének intézkedései a termelőszövetkezet érdekében jöttek létre azért, hogy a termelőszövetkezet megerősödjék és a tagok minden erejüket a kezdeti nehézségekkel küzdő termelőszövetkezetben fejtsék ki. Minden bizonnyal a vádlottak szívós felvilágosító munkával meggyőzhetők lesznek tévedéseikről. A reájuk kiszabott büntetés is azt a célt szolgálja, hogy a vádlottak magatartását, gondolkodásmódját megváltoztassa, a vádlottakat megnevelje.

A bűnügyi költségekre vonatkozó rendelkezés a Bp. 244. §-ának 1. bekezdésében írtakon alapszik.

Lenti, 1961. szeptember 27. napján.

Mátyás Nándor	*Dr. Gyimesy Nándor*	*Kerék József*
/Mátyás Nándor/	/Dr. Gyimesy Nándor/	/Kerék József/
népi ülnök	a tanács elnöke	népi ülnök

MNL ZML XXV.22.b. Lenti Járásbíróság iratai. Büntetőperek iratai B. 184/1961. Baksa Piroska és társa termelőszövetkezet elleni izgatás bűntette. A Lenti Járásbíróság ítélete, 1961. szeptember 27.

8. melléklet

A zalaegerszegi megyei bíróság.

Bf. 845/1961-6. szám

A NÉPKÖZTÁRSASÁG NEVÉBEN!

A zalaegerszegi megyei bíróság, mint másodfokú bíróság a Zalaegerszegen 1961. november 16-án tartott nyilvános fellebbezési tárgyaláson meghozta a következő

végzést:

A termelőszövetkezet elleni izgatás büntette miatt Baksa Piroska és egy társa ellen indított bűnügyben, a lenti járásbíróság B. 184/1961/3. számú ítélete ellen bejelentett fellebbezéseket elutasítja.

A fellebbezési eljárásban a terheltek védelmével felmerült 40-40 forint bűnügyi eljárási költséget a terheltek külön-külön tartoznak az államnak megtéríteni.

Indoklás:

Az elsőfokú bíróság ítélete ellen a terheltek és védőjük a bűnösség megállapítása miatt felmentésért jelentettek be fellebbezést.

Járási ügyész az ítélet ellen fellebbezési óvással nem élt. Megyei főügyész pedig a bejelentett fellebbezések elutasítását indítványozta.

Az elsőfokú bíróság nem tisztázta minden vonatkozásban a terheltek védekezését. Így nem tisztázta a terheltek védekezését sem a maga egészében, hogy a termelőszövetkezet elnöke megtette-e a terheltek által sérelmezett és erősen kifogásolható kijelentéseket. Nem tisztázta pontosan a terheltek által a termelőszövetkezet elnökének házastársa előtt tett kijelentéseket. E vonatkozásban ugyanis Illés Jánosné tanúnak a bíróság előtti és a nyomozási vallomásai közt eltérés van.

Az elsőfokú bíróság ítéletének ebben mutatkozó megalapozatlansága azonban sem a terheltek bűnösségének a megállapítása, sem pedig büntetésük szempontjából nem lényeges. Ha ugyanis igaz is a terheltek azon védekezése, hogy a termelőszövetkezet elnöke velük szemben számukra hátrányos megkülönböztető és más szempontból is kifogásolható módon járt el, ez nem jogosítja fel a terhelteket arra, hogy a termelőszövetkezet elnökét a

termelőszövetkezet érdekében végzett, akár az előírásoknak mindenben nem is megfelelő intézkedései miatt, az elsőfokú bíróság által valónak elfogadott tényállásban írt módon felelősségre vonják, megfenyegessék és a termelőszövetkezet érdekében végzett munkájában akadályozzák.

A terheltek részéről a termelőszövetkezet elnökének házastársa előtt tett kijelentéseknek sincs lényeges kihatása terheltek bűnösségére, mert az elsőfokú bíróság által megállapított egyéb tények is mindenben megvalósítják terheltek bűnösségét az elsőfokú bíróság által terhükre megállapított bűncselekményben. A terhelte[k] terhére bejelentett fellebbezés hiányában, pedig minthogy a tényállásnak [sic!] olyan megváltoztatása nem várható, hogy a terheltek más bűncselekményben való bűnösségének a megállapítására is sor kerülhetne, az ítéletnek a fentiekben mutatkozó megalapozatlansága terheltek büntetése szempontjából sem lényeges.

Terheltek bűnössége és büntetése szempontjából lényeges körülmények tekintetében viszont az elsőfokú bíróság által megállapított tényállás megalapozott, mentes a Bp. 203. § 1. bekezdésében felsorolt hibáktól, hiányosságoktól. Kiegészítésre vagy helyesbítésre nem szorul és így az a Bp. 197. § 1. bek. szerint a fellebbezési eljárásban is irányadó.

Az irányadó tényállás szerint pedig, a BHÖ. 31. pont d. alpontjában felvett törvényes rendelkezésekre figyelemmel, az elsőfokú bíróság az anyagi büntetőjogi szabályok helyes alkalmazásával mondotta ki bűnösnek mindkét terheltet.

Az emiatt bejelentett és felmentésre irányuló fellebbezések ezért alaptalanok és azokat a Bp. 207. §-a értelmében el kellett utasítani. A felmentésre irányuló fellebbezések egyébként is indokolásukból is kitűnően lényegében az elsőfokú bíróság által a bizonyítékok mérlegelése alapján megállapított tényállás ellen irányulnak és a bizonyítékok újraértékelését célozzák, ilyen irányú fellebbezésnek azonban nincs helye, mert a másodfokú bíróság az elsőfokú bíróság által mérlegelt bizonyítékokat, az elsőfokú bíróságtól eltérően nem mérlegelheti.

A büntetés kiszabása körében a megyei bíróság súlyosító körülményként értékelte mindkét terhelt vonatkozásában az elkövetés feltűnően durva módját. Egyébként az elsőfokú bíróság a bűnösségi körülményeket helyesen értékelte. Az elsőfokú bíróság által a terheltekkel szemben kiszabott büntetés figyelemmel a terheltek cselekményének a súlyára és a megváltozott bűnösségi körülményekre is enyhe. Még terheltek védekezésének minden vonatkozásában történő igazolása esetén is inkább enyhe. A terheltek terhére történt fellebbezés hiányában azonban a megyei bíróság csupán e tény megállapítására szorítkozik.

A fellebbezési eljárásban a terhelteket a részükre külön-külön kirendelt védő képviselte. A kirendelt védők díjazásával felmerült és az állam által előlegezett e költségeket

a terheltek a Bp. 244. § 3. bek. szerint külön-külön tartoznak megfizetni. Ezért a megyei bíróság e költségek viselése tárgyában, a hivatkozott törvényhelyek alapján ilyen értelemben határozott.

Zalaegerszeg, 1961. november 16-án.

Dr. Hámori Zoltán sk. mb. eln. h. t. elnöke, Dr. Varga Mária sk. mb. bíró, Dr. Török Ferenc sk. mb. tv. előadó

MNL ZML XXV.22.b. Lenti Járásbíróság iratai. Büntetőperek iratai B. 184/1961. Baksa Piroska és társa termelőszövetkezet elleni izgatás bűntette. A Zalaegerszegi Megyei Bíróság ítélete, 1961. november 16.

CZETZ BALÁZS

„A gyenge gazdálkodási eredményt éveken keresztül a rossz vezetés eredményezte"

A termelőszövetkezetek megerősítésére tett intézkedések és hatásuk Fejér megyében (1960–1967)

Cseterki Lajos[1] a Fejér megyei első titkár 1960. március 14-én jelentette az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának, hogy a megyében február 10-én befejeződtek a tömeges téesz-szervezőmunkák. 1960 tavaszára Fejér megyében tehát véget ért a tömeges kollektivizálás folyamata, a községek kivétel nélkül „szövetkezeti településekké" váltak, az egyénileg gazdálkodók száma, az általuk művelt föld területe radikálisan csökkent. A továbbiakban az agitáció során azokra a településekre koncentráltak, ahol a tömeges kampány során még maradtak egyénileg gazdálkodók, az ő meggyőzésük, beszervezésük vált a kollektivizálás folyamatának végső feladatává.

1960 tavaszára Fejér megyében ugyan lezárult a téeszszervezés időszaka, ám a „mezőgazdaság szocialista átszervezése" még közel sem ért véget. A létrejött téeszek jelentős része gazdaságilag, szervezetileg rendkívül gyenge lábakon állt. Hiányzott az akarat, a szakértelem a közös termelésre, így nem csoda, hogy a külső kényszerítő erővel létrehozott szövetkezetek közel sem produkálták azokat az eredményeket, amelyeket elvártak tőlük.[2] A kollektivizálási hullám lezárulta után hátra volt egy még hosszabban elhúzódó, legalább akkora fájdalommal járó szakasz, amely a téeszek megerősítését, a rentábilis gazdálkodás elérését célozta meg. Folytatódott tehát, ha más eszközökkel és eltérő intenzitással is, a korábbi paraszti életforma felszámolása, a vidéki társadalom átalakítása, melynek csak egyik – bár kétségkívül döntő – lépése volt a kollektivizálás.

1960–1961-ben a téeszszervezésről nemcsak Fejér megyében, hanem országos viszonylatban is lassan-lassan a megszilárdításra tevődött át a hangsúly. A rohamtempóban szervezett, gyenge lábakon álló, több sebből vérző szövetkezetek megerősítése, életben tartása alapvető érdeke volt a kormányzatnak. A korábbi példákból okulva pártvonalon is felismerték, hogy az erőszakkal megalakított téeszek szakértelem, tőke és gépesítés nélkül életképtelenek, a tagok lelkesedése és munkamorálja pedig igen alacsony, ennek következtében aztán a téeszek külső támogatás nélkül hamar likviditási problémákkal találkoznak, működésképtelenné válnak.

[1] Róla lásd Czetz 2018, 81–99, valamint Cseterki Lajos, életrajz. https://www.neb.hu/asset/phpX0vtZC.pdf 2019. február 14.

[2] Erre vonatkozóan lásd Varga 2014, 229–234. A Sárbogárdi járás vonatkozásában lásd az *1. melléklet*ben közölt dokumentumot.

Nem véletlen, hogy az MSZMP 1959 és 1962 között különböző szinteken ugyan, de legalább tíz közleményben, határozatban foglalkozott a mezőgazdaság szocialista átszervezésével, a téeszmozgalommal és annak megszilárdításával.[3]

A megszilárdítás fontosságát hangsúlyozta az 1960. február 12-i KB-közlemény is,[4] amely bevezetőjében az elért eredményeket sorolta, itt említve meg, hogy Fejér megye is termelőszövetkezeti megyévé vált, öt másik megyével együtt. A II. pont a célokat tekintve viszont egyértelműen fogalmazott: „a Központi Bizottság a legfőbb feladatának most azt tekinti, hogy a tömeges szervező munkát abbahagyva, minden erőt a megszilárdításra fordítsunk". Természetesen az első és legfontosabb tényezőnek a politikai munkát tekintették, így a pártszervezetek feladatául szabták, hogy erősítsék a tagság öntudatát, egységét, a munkafegyelmet, a szövetkezeti életet, mozgósítsanak a munkavégzésre és törekedjenek a szövetkezeti tudat kiformálására. A politikai szlogenek mellett konkrét, a tagság munkamorálját javító javaslatok is megfogalmazódtak. Felismerték és deklarálták is, hogy a tagság közvetlen anyagi érdekeltségét fokozottabban kell érvényesíteni. „Ajánlották" például, hogy a téeszek vezessék be a havi előlegfizetést a munkaegységre. Szorgalmazták a munkaegységrendszert továbbfejlesztő jövedelemelosztási módszerek bevezetését is. Ekkor még támogatták a tagok háztáji gazdaságainak működését, sőt hangsúlyozták annak árutermelő szerepét, valamint jelentőségét a saját szükséglet kielégítésében. Azon hetven év feletti férfi, illetve hatvanöt évnél idősebb nő tagok részére, akik nyugdíjjogosultságot már nem tudtak szerezni, de a téeszbe beléptek, havi 260 forint öregségi nyugdíjjogosultságot állapítottak meg.[5] Ennek költségeit a téesz a bevitt és az állami földterület után fizetendő jelképes összegből állta, amelyet az országos nyugdíjalapba fizettek be.

A Fejér Megyei Tanács is reagált a „mezőgazdaság szocialista átszervezésére". Az 1960. március 5-i vb-ülésen köszönetüket fejezték ki a megye dolgozó parasztságának azért, hogy 1960 tavaszára a megye termelőszövetkezeti megyévé vált. Ugyancsak megköszönték mindazoknak (tanácstagok, munkások, értelmiségiek stb.), akik munkájukkal segítették az átalakulást. Határozati javaslatukban rögtön célul tűzték ki, hogy az 1959-es évhez képest a mezőgazdasági össztermelés 1960-ra 10%-kal növekedjen, ezen belül a növénytermelésben 9%-os, az állattenyésztésben legalább 11%-os növekedést vártak el. Igen komoly, 15–20%-os emelkedést prognosztizáltak az állam felé történő árutermelés ütemében. A részcélok tekintetében kitűzték, hogy a kenyérgabona vetésterülete 26%-ra növekedjen, a téeszek közös művelésű földjén pedig 22%-ban kukoricát termesszenek. Itt

[3] Lásd Ságvári–Vass (szerk.) 1973, 351–354, 354–356, 381–393, 397–416, 437–443, 443–451, 485–495, 497–502, 548–558, 578–607.

[4] Az MSZMP Központi Bizottságának közleménye a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődéséről és a termelőszövetkezetek megszilárdításáról. In Ságvári–Vass (szerk.) 1973, 437–442.

[5] 1960-ban a hivatalos statisztikai adatok szerint egy kiló vágott baromfi ára 30 és 45 forint között változott, a tej 3,10 és 3,50 forint között literenként, a tojás 1,20 és 2,20 forint között darabonként. *Fejér megye fontosabb statisztikai adatai,* 1962, 204–205. A munkások átlagkeresete 1960-ban az iparban 1618, a mezőgazdaságban 1383 forint volt. A saját jogú nyugdíj átlagos összege 799 forint, a termelőszövetkezeti 337 forint volt. *Statisztikai évkönyv,* 1963, 56–57, 301.

is megjelenik a premizálás mint ösztönző erő, a megye „helyeselte", hogy a terven felül termett mennyiség „egy részét az eredményektől függő prémiumra használják fel" a téeszek.[6]

Az ősszel a pártvezetés újabb határozatban foglalkozott a szövetkezetekkel.[7] Megállapították, hogy helyes volt az a koncepció, mely szerint az erőket a tömeges szervezésből a megszilárdításra csoportosították át. Az első hat pontban a sikereket sorolták, itt megállapították, hogy a tervezettnél ugyan nagyobb arányú állami támogatás nyújtása mellett, de alapvetően javult a szövetkezetek működése. A tervezett beruházásokra 2860,6 millió forint állt rendelkezésre, a szövetkezetek gazdasági és pénzügyi helyzetét kielégítőnek értékelték. A következő pontban azonban beszédes módon a hiányosságokra is kitértek. Eszerint minden megyében van olyan téesz, ahol a szervezettség, a munkafegyelem, a gazdasági helyzet nem kielégítő, sőt rossz. Kritizálták, hogy egyes téeszekben a vezetés és a szervezettség gyenge, a tanácsok elnézik a hibákat, nem tartják és tartatják be a rendelkezéseket. Kifogásolták, hogy a háztáji földeket túlméretezik, ugyanakkor azzal vádolták a pártszerveket, hogy nem értik meg a háztáji gazdaságok szerepét a népgazdaságban, nem használják ki azok árutermelési potenciálját. Szembetűnő volt a munkaerőhiány, a fiatalok nem léptek be a szövetkezetbe, ezért a nagy, élőmunkát igénylő teendők idején nem volt elég munkáskéz, aminek következtében a feladatokat rosszul végezték el. A premizálás, anyagi ösztönzés visszásságaira is rámutattak: a hibásan, túl lazán megállapított tervek után a megengedettnél magasabb prémiumot fizettek.

Kritizálták az állami szervek és azon belül különösen a tanácsok gazdasági szervező munkáját, gyengének találták a járások mezőgazdasági szakapparátusának tevékenységét, megállapították, hogy: „a termelőszövetkezetek egy része a rossz tervezés, a szervezetlenség, a fegyelmezetlenség és részben az időjárás (fagy, aszály és jégkár) okozta terméskiesés következtében komoly gazdasági nehézségekkel küzd". Ebben a pontban és különösen az itt idézett mondatban minden a téeszek működését problematikussá tevő tényező megtalálható. A gyenge állami, tanácsi, szakigazgatási vezetés, irányítás; a motiválatlan, fegyelmezetlen, enervált, helyenként kis létszámú munkavállalók, a gyenge, képzetlen téeszvezetés, és persze az időjárás mint külső tényező.

Természetesen a párthatározat a fennálló problémákra megoldást is kínált. A II. fejezetben szisztematikusan minden nehézségre igyekeztek megoldást vázolni. A legfontosabbnak a politikai felvilágosító munkát tartották, a tagság elkötelezettségének megszilárdítását, a munkafegyelem erősítését. Sokkal érdekesebb azonban a politikai munka színvonalának emelése mellett a konkrét gazdálkodási eredményesség javítását célzó intézkedések sora. Első lépésként a helyi téeszvezetők a gazdasági, szakmai képzettséget óhajtották növelni és az állandóság jegyében intézkedtek arról, hogy téeszvezetőket indokolatlanul ne váltsanak le. Emellett erősíteni akarták a tanácsi és állami szervek vezetési képességeit is. Ennek egyik legmarkánsabb jeleként a járási tanácsok mezőgazdasági osz-

[6] MNL FML XXIII. 2. 1960. március 5. 194–196.

[7] Az MSZMP Központi Bizottságának határozata a termelőszövetkezeti mozgalom helyzetéről és továbbfejlesztéséről. 1960. október 29. In Ságvári–Vass (szerk.) 1973, 485–494.

tályait két-két fővel erősítették meg, akiket állami szervektől egyéves időtartamra küldtek ki. Lehetővé tették, hogy a nagyüzemi gazdálkodásban tapasztalattal bíró állami gazdasági, téeszvezetők az irányító apparátusba bekerüljenek, és segítsék a munkát.

Felismerték, hogy a nagy – háromezer kataszteri holdnál nagyobb – szövetkezetek irányítása, működtetése komoly kihívás, így ezek létrejöttét csak minisztériumi engedélyezés után tették lehetővé. Az ilyen szövetkezetekbe rövid időn belül felsőfokú végzettségű mezőgazdasági és gazdálkodási szakemberek beállítását tervezték.

A premizálás rendszerét felülvizsgálatra szorulónak találták, a korábbi lazaságokat igyekeztek kiküszöbölni, ugyanakkor annak munkafegyelemre, termelékenységre ható előnyös voltát nem tagadták, így továbbra is fenntartani szükségesnek vélték.

A határozatban megjelent a „gyenge termelőszövetkezet" kifejezés is, ezek a szervezetileg és gazdaságilag gyenge téeszek különös figyelmet érdemeltek. A párt és állami szervek kötelesek voltak egyedi felülvizsgálat után megoldási javaslatot kidolgozni az érdekükben, és a szakember-átcsoportosítás során is elsőbbséget élveztek.

A korábbiakhoz képest ösztönözni szerették volna a téeszek segéd- és feldolgozó üzemi tevékenységét, bátorították az ilyen jellegű termelési palettabővítést, elsősorban a helyi terményfeldolgozást és az építőipari szükséglet kielégítését (például tégla-, cserépgyártás).

A munkaerőhiány csökkentése érdekében szorgalmazták a családfők mellett a családtagok belépését is, elsősorban a fiatalabb generációra gondolva.[8]

A párt központi útmutatásai természetesen megyei szinten is megjelentek, csak még részletesebben, a helyi specifikumok figyelembevételével. Az MSZMP Fejér Megyei Bizottsága 1960. december 5-én tárgyalta a téeszmozgalom megszilárdításával kapcsolatos kérdéseket.[9]

Az 1960. november 23-i állapot Fejér megyében a szövetkezetek szempontjából a következőképpen nézett ki *(1. táblázat)*:[10]

1. táblázat. **A Fejér megyei termelőszövetkezetek fontosabb adatai, 1960. november 23.**

Téesz	Család	Tag	Összterület	Szántó
179 db	34 654	38 152 fő	400 153 kh	322 224 kh

Forrás: Jelentés az MSZMP KB Mezőgazdasági Osztályának a Fejér Megyei helyzetről. 1960. november 23. MNL FML XXXV. 51. 2. fcs. 25. ő. e. 1960.

[8] Ságvári–Vass (szerk.) 1973, 485–494.

[9] MNL FML XXXV. 51. 1960. december 5. 172–181.

[10] Összehasonlításképpen: az 1960. március 1-jei állapot a megyében

Téesz	Család	Tag	Összterület	Szántó
181 db	33 602	36 444 fő	370 422 kh	304 279 kh

Ekkor a mezőgazdaságilag művelt területek 94,7%-a volt a „szocialista szektor" kezelésében.

A megyei pártbizottság értékelése szerint a téeszek minden tekintetben szilárd alapokon nyugodtak, jellemző volt rájuk a fejlődés, ugyanakkor megállapították, hogy harminc téesz esetében „viszonylagos" lemaradás mutatkozott. Jellemzően a vezetési és szervezési problémákat és a túlzott háztáji földhasználatot emelték ki mint problémát.

A megszilárdítás érdekében, a központi utasításnak megfelelően elsőként a téeszvezetők alkalmasságának megállapítását tűzték ki célul, az elnökön kívül a párttitkár, a főagronómus és a főkönyvelő személyére is kiterjedt a vizsgálat. Amennyiben ennek eredménye szükségessé tette, káderátcsoportosítással kellett javítani a személyi állomány összetételét.[11] Ötven téesz esetében konkrétan meg kellett vizsgálni az 1960-as év vezetési módszereit, eredményeit, majd ezt járási értekezletek keretében értékelni. A télen a vezetés részére (ideértve a könyvelőket, agronómusokat is) egyké hetes bentlakásos tanfolyamokat tartottak, ahol a vezetési módszereket, tapasztalatokat oktatták. Támogatták a téeszek egymás közti kapcsolatfelvételét látogatások, tapasztalatcserék formájában. Ugyancsak meghatározták, hogy az állami gazdaságok patronálják a téeszeket, segítsék munkájukat, osszák meg ismereteiket velük, képezzék a szakembergárdát.

A „gyenge téeszek" felügyeletét a járási párt- és vb-tagokra testálták, akik személyes odafigyeléssel segítették a munkájukat.

Tapasztalatszerzés céljából elrendelték, hogy gyűjtsék össze a premizálási módszereket, vizsgálják meg eredményességüket, és a legjobbakat brosúrában, ismeretterjesztés céljából terjesszék a téeszek között.

Utasításba adták a háztáji földek problematikájának megoldását is. Felmérés után a kérdést egyértelműen rendezni óhajtották.

Szorgalmazták a téeszegyesítéseket is, de ódzkodtak a túl nagy szövetkezetek létrehozásától.[12]

Ugyan az erőszakos szervezés eredményeképpen ekkorra már csak 5754 család foglalkozott (19 985 kataszteri holdon) élethivatásszerűen mezőgazdasági termeléssel, azaz volt önálló gazda, mégis tovább erőltették a téeszszervezést. Célul tűzték ki, hogy 1960 telén az egyéni gazdálkodók és a kétlakiak egy része, 10 000 kataszteri hold földterülettel lépjen be a szövetkezetbe, ezen túlmenően kétezer-ötszáz–háromezer fiatalt, főleg téeszcsaládtagot is szerettek volna a szövetkezetekbe csábítani.[13]

[11] Jellemző adat, hogy 1962-ben a 107 téeszelnök közül csupán 9-nek volt egyetemi-főiskolai végzettsége, 22 középiskolai, 22 elnökképző tanfolyami végzettséggel rendelkezett, 19-nek pedig semmilyen végzettsége nem volt. A 430 könyvelőből 91 semmilyen végzettséggel nem bírt, 233-nak könyvelői tanfolyama, 86-nak középfokú, 18-nak felsőfokú végzettsége volt. *Fejér megye fontosabb statisztikai adatai*, 1962, 118.

[12] A téeszek száma a megyében az egyesülések eredményeképpen a következőképpen alakult: 1959: 226 db, 1960: 179 db, 1961: 135 db, 1962: 109 db.

[13] MNL FML XXXV. 51. 1960. december 5. 172–181.

A téeszek megszervezése során már viszonylag korán jelentkezett a nagytáblás műveléshez szükséges eszközök hiánya, jelesül a gépesítés elmaradása. A korábbi egyéni gazdálkodás, amely kis földterületen folyt, nem kívánta meg azt a fokú gépesítést, amely az állami gazdaságok, illetve a téeszek megalakítása után szükségessé vált. A mind nagyobb földterületen gazdálkodó, jellemzően kalászost vagy kukoricát termesztő szövetkezetek a jelentkező munkaerőigényt nem tudták kielégíteni, illetve a fokozatosan fejlődő mezőgazdasági technológiák is igényelték a gépesített művelés elterjedését.[14] Éppen ezért állami támogatással már 1960-tól lehetővé tették a szövetkezetek számára, hogy gépeket vásároljanak. A gépállomások rendszere ekkor még tovább élt ugyan, de fokozottabban fejlesztették a téeszek saját gépállományát is, nem véletlen tehát, hogy míg 1961-ben 265 gépállomás működött az országban, addig a számuk 1964 elejéig 143-ra csökkent,[15] majd az évtized végéig a gépállomási hálózat teljesen meg is szűnt.

Ennek a fejlesztésnek az első lépcsője már 1960-ban megvalósult Fejér megyében.[16] A téeszek és a gépállomások – elsősorban ugyan saját erőforrás felhasználásával, de részben hitelből is – mezőgazdasági erő- és munkagépeket vásárolhattak. A teljes megyei keret erőgépből 389 darab volt, ebből a téeszek 197 beszerzésére (50,6%) voltak jogosultak. A gépállomások részére 172 erőgépet (44,2%) juttattak, a maradék 20 gép sorsa nem ismert. A téeszek és a gépállomások főleg MTZ–5 L,[17] T28 Vladimirec,[18] Zetor K–25 és Zetor Super,[19] RS–09,[20] valamint DT–413-as[21] gépeket kaptak *(2. táblázat)*.

[14] Lád erről Dimény 1972.

[15] Fejér megyében hat gépállomás (csákvári, mezőfalvai, móri, polgárdi, sárbogárdi, velencei) volt 1962–1963-ban.

[16] Traktorok számának alakulása a Fejér megyei téeszekben: 1960: 419 db, 1961: 753 db, 1962: 1097 db, 1963: 1438 db. Ugyanezen időszakban a gépállomásokon: 1102, 822, 818, 546 db.

[17] Az MTZ–5M és MTZ–5L traktorokat Minszkben 1956 és 1962 között gyártották (az egyik elektromos indítómotorral készült, a másik benzinmotorral indult). A JUMZ gyárban egészen a hetvenes évek elejéig gyártották, de készült licencváltozata Romániában is UTOS–45 néven.

[18] A vlagyimiri traktorgyár mérnökei 1955-re fejlesztették szériaéretté a DT–24-es általános- és gyapotművelő traktort. A T–28-as gyakorlatilag a DT–25-ös három évvel későbbi modellfrissítése volt. 2,2 tonna, hat előremeneti és két hátrameneti fokozat, a szám a traktor nevében a teljesítményre (28 LE) utalt. A T–28-as elnyerte a Brüsszeli Kiállítás nagydíját, negyedmilliót gyártottak belőle.

[19] A Zetor K–25 univerzális traktor a csehszlovák Brnói Zetor Traktorgyár által az ötvenes évek elejétől gyártott, könnyebb szántóföldi munkák (vetés, boronálás, hengerezés, permetezés, porozás, valamint sorművelés (kapálás) végzésére készült munkagép. A Super a 25-ös jelentősen korszerűsített, továbbfejlesztett változata.

[20] Az RS–09 a Német Demokratikus Köztársaságban (NDK) 1955–1964 között gyártott eszközhordó mezőgazdasági vontató.

[21] A Magyarországon gyártott típus a szovjet alapmodell, a D–54-es korszerűsített változata. 1957-ig 1900 darab DT–413-as lánctalpas vontató készült. A legjelentősebb változtatás a D–54-hez képest az elavult szovjet motor lecserélése volt. A DT–413-ba egy négyhengeres, folyadékhűtésű, 60 LE teljesítményű Csepel DT–413.1 dízelmotort építettek.

2. táblázat. **A téeszek részére juttatott erő- és munkagépek elosztása járási bontásban**

Járás neve	Munkagép db	Összesen	T–28	Zetor K–25	Zetor Super	DT–413	RS–09	MTZ–5 L
Bicskei	91	21	3	10	7	1	–	–
Enyingi	101	19	6	5	7	1	–	–
Móri	43	10	1	3	6	–	–	–
Sárbogárdi	138	23	8	11	4	–	–	–
Szfvári	223	64	29	15	9	3	6	2
Sztálinvárosi	215	40	18	16	2	–	1	3
Összesen:	811	177	65	60	35	5	7	5

Forrás: MNL FML XXIII. 2. 1960. április 20. 315–318.

A megyében nyolc szövetkezetet[22] az 1960-as évben fokozottan gépesítendőnek ítéltek, így ezek a 177-ből 71 darab (43,5%) erőgéphez és a 811 munkagépből 254 darabhoz (31,3%) jutottak hozzá.

A gépek zömét, 162-t a 197-ből, az év első felében le is szállították, a maradékot csak a második félévben. Jellemző adat, hogy a téeszek részére az első negyedévben 95%-os gépkiszállításra került sor, míg a gépállomások csak 35%-át kapták meg az igényelt gépeknek, látszik, hogy a szövetkezetek itt is prioritást élveztek. Ezt egyébként a megyei tanács vonatkozó beszámolójában egyértelműen ki is jelentették, mint írták: „a FÖMÁV[23] [...] elsősorban a téeszek gép igényét elégítette ki [...]".[24]

A nagy fokú gépesítés, akárcsak az erőltetett téeszszervezés szintén komoly problémákat generált. Ezek egyik része a szervezetlenségből és a logisztikai problémákból adódott. Például a megyébe olyan ekéket küldtek, amelyek nem voltak kompatibilisek a leszállított erőgépekkel, Zetorhoz való ekék érkeztek oda is, ahol T–28-as gépet rendeltek. A kompatibilitási problémák miatt nem tudták használatba venni a gépeket. Voltak téeszek, amelyek a korábbi megrendelés ellenére lemondtak a gépekről, helyettük olyan szövetkezetekbe szállítottak, amelyekben szükség volt gépesítésre, és amelyek a legnagyobb önrészt tudták vállalni.

A szövetkezetek nem rendelkeztek üzemanyag-ellátó kapacitással és javító bázissal sem, éppen ezért a gépállomásoknak kellett őket kiszolgálniuk. Természetesen kezdetben saját gépállományuk ellátását tartották a legfontosabbnak, így előfordult, hogy a szövetkezeteknek várniuk kellett. 1960-ra a helyzet gyökeresen megváltozott, az üzemanyag-ellátási problémák megszűntek, a szövetkezetek leszerződtek a gépállomásokkal az ellátásra, sőt, amennyiben nem rendelkeztek szerződéssel, de a téesznek üzemanyagigénye lépett

[22] Ezek a vértesacsai Vörös Október, a fülei Búzakalász, a székesfehérvári Szabad Élet, a sárbogárdi Május 1., az enyingi Ezüstkalász, a kajászói Dózsa, a besnyői Sallai és a fehérvárcsurgói Jóreménység Téeszek voltak.

[23] Földművelési Minisztérium Anyagellátó Vállalata.

[24] MNL FML XXIII. 2. 1960. április 20. 317.

föl, azt a gépállomásnak kötelessége volt kielégíteni. Ugyanez volt a helyzet a javítás terén is, a téeszgépek minden körülmények között elsőbbséget élveztek a javítási igény során.

Mindezen kedvező körülmények ellenére a gépek kihasználtsága alacsony volt, a téeszek az erőgépekkel főleg fuvaroztak, sőt feketefuvart is bonyolítottak velük. Hiány volt szakemberekből is, a téesztraktorosok 80%-a rendelkezett jogosítvánnyal, ami a kor viszonyait tekintve nem volt rossz arány, ugyanakkor a karbantartási utasításokat nem ismerték, éppen ezért be sem tartották, ami végül sok üzemeltetési probléma alapját képezte.

Javaslat született a járási gépészmérnökök beállítására, mert megállapították, hogy a karbantartások ellenőrzésére, az anyag- és az alkatrész-kiutalások kezelésére, a gépek kiosztásának koordinálására a megyei tanács apparátusa nem elegendő.[25]

A téeszek gyenge teljesítményét sok tényező okozta, okozhatta. A rossz vezetés, a szervezetlenség, a gépesítés hiánya, az időjárás. Ezeket egyenként meg is próbálták orvosolni, vagy legalább mérsékelni az általuk okozott kárt. Az alapproblémát azonban nem lehetett még csak nevén sem nevezni, jelesül, hogy a téesztagság a közös gazdálkodás rájuk erőszakolt formáját alapjában utasította el, és természetesen nem igyekezett (a kezdeti időkben bizonyosan) a téesz berkein belül érdemi munkát végezni. A háztáji föld, mint az önálló gazdálkodás egyik utolsó maradványa, jó kibúvót jelentett a közös művelés kényszere alól, és jövedelemhez is juttatta művelőjét. Éppen ezért, bár kezdetben bátorították a háztáji művelést, hiszen a téesztag számára megélhetést nyújtott, amit a szövetkezetről már nem minden esetben lehetett elmondani, és a felesleget értékesíteni is lehetett, ami az árutermelés szempontjából fontos tényező volt, később egyre inkább ebben látták a gyenge eredmények okát.[26] Nem véletlen, hogy a KB, majd a megyei bizottság is célul tűzte ki a kérdés mielőbbi rendezését.

A Fejér Megyei Tanács 1961 tavaszára felmérte a háztáji földhasználat kérdéskörét, és kidolgozta megoldási javaslatait. A határozat elején rögtön deklarálta, hogy a téeszek gyenge eredményéhez „nagymértékben hozzájárult, hogy túlzott mértékben volt háztáji földhasználat, ennek következtében rossz volt a munkafegyelem". Sorra vették azokat a szabálytalan tényezőket, amelyek a túlzott háztáji földhasználatot eredményezték. Ezek között dominált a túl nagy földterület (1600 négyszögölt meghaladó) használata. Volt, aki saját jogán használta a háztájit, de rokona (városi lakos, ipari munkás) földjét is művelte (néha bérbe vette). A család idős rokonának a földje nem került be a téeszbe, ezt is egyértelműen a fiatalabb téesztag művelte meg, ezzel is elvonva magát a közös műveléstől. Nem csak a téesztagok éltek vissza a háztáji földdel, az állami alkalmazottak közül is sokan vették igénybe jogtalanul ezt a juttatási formát, természetesen a téeszvezetés aktív közreműködésével. Az állatorvos és a segédje, a postamester, az orvos, a boltkezelő, az építőmérnök, a vasutasok és a tanácsi dolgozók is igénybe vették a háztáji földeket. Természetesen a téesz ezen személyeknek jóindulatukért cserébe „jó velük jóban lenni" alapon juttatott földet, nem pedig jogosultság alapján. Volt olyan állatorvos, vasutas, aki több téesztől is

[25] MNL FML XXIII. 2. 1960. április 20. 316–318.

[26] A háztáji gazdálkodásról lásd például Juhász 1980.

kapott háztáji földet. Ugyancsak visszaéltek a pártoló tagok a háztájival, számtalan esetben pártoló tagként léptek be a téeszbe, földet nem vittek be, de az egy kataszteri hold háztájira azért igényt tartottak.

A felmérés eredményeként elég szigorú megállapítást tett a megyei tanács, amikor kijelentette, hogy a „háztáji földek használata a téeszek többségében nem a törvényes keretek között zajlik".[27]

Szerintük ennek a következők az okai: a téesztagok egy részénél „kistulajdonosi törekvések tapasztalhatók", ennek felszámolását pedig a liberalizmus akadályozza, hiszen a téesz vezetői és az állami szervek is érdekeltek a rendszer fenntartásában. A középparasztok, akik állatokat tartanak, a nagyobb háztájiból fedezik ezek abrakszükségletét. A szőlőművelő parasztság a háztájiból akarta fedezni a kukorica- (abrak-) szükségletét, így a szőlőn felül még egy kataszteri hold háztájit is igényelt a téeszvezetőségtől. A túlzó háztáji földek okaként jelölték meg a tulajdonjogi rendezetlenséget is, „az 1959 után hirtelen megnőtt téeszek vezetői" nem tudták nyilvántartani, ki mekkora területet művel háztájiként.

A problématérkép megrajzolása után a megoldási javaslatok is megszülettek. Itt elsősorban a megyei párt vb 1960. december 5-én hozott határozatát vették alapul. Hangsúlyozták, hogy a háztáji földek továbbra is fontos elemei a gazdálkodásnak.

A továbbiakban háztáji földet csak téesztag kaphatott, állatorvos, traktoros abban az esetben, ha belépett a szövetkezetbe, illetve, ha a munkavállalási szerződése azt tartalmazta. Igaz volt ez minden, a téesz területén állandó jelleggel alkalmazott szakemberre. Pártoló tag csak akkor volt jogosult háztáji földre, ha földet is vitt be a téeszbe. A pedagógusok részére a háztáji területet elsősorban a szétszórt állami tartalékterületekből kellett kiadni, amennyiben ilyen nem volt, a közösből állandó jelleggel elkülönítve kellett kezelni az ő földjeiket.

Családonként a maximális kiadható terület 800 négyszögöltől egy kataszteri holdig terjedt. A háztájiba bele kellett számolni a mindenféle jogcímen használt egyéb területet is (például a zártkertet), és a családok egyénileg művelt területét is egybeszámolták. Amennyiben ezek után a terület nem érte el a közgyűlésen meghatározott területnagyságot, akkor ki kellett azt egészíteni. Abban az esetben, ha az egy család által birtokolt terület meghaladta azt, akkor vissza kellett venni belőle. Előfordult, hogy a visszavett területtel nem tudott mit kezdeni a téesz, ilyenkor másik család részére juttatta, vagy megállapodás keretében művelték tovább (részesművelésként vagy munkaegység-elszámolás alapján).

A háztáji földhasználat különböző módjai alakultak ki, ezek közül a legelterjedtebb az volt, amikor a földet az érintettek megkapták és művelték saját hasznukra. A másik módszer szerint a földet nem adták ki, hanem az év végén a teljesített munkaegység alapján 800–1600 négyszögöl területen termett kukoricát osztották ki. Ennek a két módszernek létezett egy vegyes változata is, amikor egy bizonyos területet természetben adtak ki megművelésre, a fennmaradót pedig munkaegység-teljesítés alapján terményben osztották ki az év végén. Az okok nyilvánvalók, csak az elvégzett munkaegység után kapták meg a

[27] MNL FML XXIII. 2. 1961. április 5. 469.

tagok a járandóságukat, ezzel is ösztönözték őket a fegyelmezett munkavégzésre. A fiatal munkaerő hiánya a téeszekben abban is megmutatkozott, hogy a szövetkezetek minden lehetőséget megragadtak arra, hogy becsábítsák a fiatal, életerős munkavállalókat a tagjaik sorába. A fiatalok részére háztáji földterület kiosztásával igyekeztek vonzóbbá tenni a téeszéletet, ez azonban könnyen visszaütött, hiszen míg a saját földön dolgoztak, a közös munkát elhanyagolták. Éppen ezért a tanács felhívta a figyelmet arra, hogy ez a módszer törvénytelen, helyette a munkaegység teljesítése, a fegyelmezett, jó munkavégzés után járó célprémiumot javasolta, férfiaknak 300 munkaegység után 1000 forintot, nőknek 250 munkaegység után szintén 1000 forintot javasolt kifizetni.[28]

A gyengén teljesítő téeszek miatt 1961-től évente miniszteriális szinten is intézkedési tervek születtek. A földművelésügyi és a pénzügyminiszter együttes utasításában rendelkezett a „gazdaságilag meg nem erősödött" termelőszövetkezetekről, azok nyilvántartásáról és állami támogatásáról.[29]

Határozati szinten a 3004/4/1961. (X. 24.) számú kormányhatározat rendelkezett[30] a fokozott állami támogatás nyújtásáról azon téeszek számára, amelyek gazdaságilag nem voltak elég erősek. A cél az volt, hogy növekedjen a gazdálkodási színvonal, és pár év alatt – „politikailag és gazdaságilag" egyaránt – ezek a téeszek megszilárduljanak.

A kezdeti évek átmenetisége után 1964-re már az utasításban is érződik az összeszedettség és a korábbi évek tapasztalatainak beépítése. Itt már viszonylag egzakt módon meghatározták, melyik téesz tartozik a gazdaságilag meg nem erősödött kategóriába. Eszerint az, amelynél kedvezőtlen természeti, közgazdasági vagy üzemi viszonyok miatt (ideértve a talaj- és a domborzati viszonyokat, az épülethiányt, de a vezetési hibákat is) az egy redukált szántóra[31] jutó gazdálkodási eredmény az 1964-es zárszámadás alapján nem érte el az 1200 forintot.

A téeszek kijelölése két módon volt lehetséges, a korábbi évek alapján „gyenge téesznek" minősítetteket a járási tanács megvizsgálta, és amennyiben a helyzet nem javult, ismét a gazdaságilag meg nem erősödött kategóriába sorolta őket. Természetesen azon szövetkezetek, amelyek korábban ugyan nem tartoztak ebbe a kategóriába, de valamely okból gazdaságilag rosszabbul teljesítettek, szintén megkaptatták a gyenge minősítést. A döntést a járási tanács és a Magyar Nemzeti Bank képviselői együtt hozták meg, akiknek indokolniuk is kellett a besorolást. A végső verdiktet azonban a megyei végrehajtó bizottság mondta ki.

A gyenge eredményeket produkáló szövetkezeteket két csoportba osztották. Az I. csoportba azok tartoztak, amelyeknek az egy redukált szántóra jutó tiszta kataszteri

[28] MNL FML XXIII. 2. 1961. április 5. 468–477.

[29] A földművelésügyi miniszter és a pénzügyminiszter 44/B/1961 sz. együttes utasítása. A földművelésügyi miniszter és a pénzügyminiszter 23/B/1964 sz. együttes utasítása a gazdaságilag meg nem erősödött termelőszövetkezetek megszilárdításához nyújtott állami támogatásról. MNL FML XXIII. 11. „Gyenge" termelőszövetkezetekkel kapcsolatos intézkedések. 1964.

[30] A határozat évről évre megjelent, és a következő évre vonatkozó iránymutatásokat tartalmazta.

[31] A különböző módon hasznosított területek, művelési ágak összehasonlítására, közös egységre történő átszámítására szolgáló közös egység a redukált szántó vagy szántóegység.

jövedelme 10 aranykoronánál alacsonyabb volt, illetve amelyeknek a főbb növények tekintetében az átlagtermése a korábbi három évben alacsonyabb volt, mint a megyei átlag. Ebbe a kategóriába soroláshoz az álló- és forgóeszköz-ellátottság tekintetében is feltétel volt a megyei átlag alatt teljesítés. Méltányossági esetben idesorolhatták – egyéb feltételek megléte esetén – azokat a szövetkezeteket, amelyek átlagtermése mégiscsak elérte a megyei átlagot. A II. csoportba azon szövetkezetek tartoztak, amelyek a fenti kritériumok tekintetében a hároméves átlagot figyelembe véve kedvezőbb mutatókkal bírtak, mint az I. csoportba sorolt szövetkezetek.

A szövetkezetekről és besorolásukról a járási mezőgazdasági osztályok vezettek nyilvántartást, az 1960-as évek közepétől már előírt nyomtatványi formában, igen részletes adatokkal.

A „gyenge téeszek" különböző állami támogatásban, kedvezményben részesültek. Az I. csoportba tartozók a gépi munkadíjból 20%, a növényvédőszer-vásárlásból szintén 20% kedvezményt kaptak. Az I. és II. csoportba tartozók is vissza nem terítendő állami támogatásra voltak jogosultak. Ezt felhasználhatták az állammal, állami vállalatokkal, valamint a tagokkal szemben fennálló fedezetlen követelések kiegyenlítésére, a tagok részesedésének kiegészítésére, földjáradék kifizetésére.

A támogatást természetesen feltételekhez kötötték, a termelőszövetkezetek pénzügyi és termelési tervét a járási pénzügyi és mezőgazdasági osztály, valamint a járási bankfiók alapos ellenőrzés után hagyta jóvá, sőt annak végrehajtását is folyamatában ellenőrizték. Amennyiben a téesz önhibájából nem teljesítette az abban foglaltakat, leállították a támogatás folyósítását.

A vezetés és a tudatos gazdálkodás megerősítése érdekében, a „gyenge téeszekbe" állami támogatással szakembereket lehetett átirányítani. Ez elvileg saját kérésükre vagy beleegyezésükkel történt, úgy, hogy a jövedelmük nem csökkenhetett, ezt állami támogatással oldották meg. Sőt, a helyben lévő szakembereket, akiktől tudatosabb, hatékonyabb gazdálkodást lehetett várni, szintén állami támogatással jövedelemkiegészítésben részesíthették.

Külön hangsúlyozták, hogy ezen gyenge szövetkezetekbe a megyei kereten belül kiemelten kell biztosítani a termeléshez szükséges eszközöket, gépeket, műtrágyát, gyomirtó szert, a reális beruházásaikat, vásárlási igényeiket pedig támogatni kell. Akár teljes hitelfelvétellel is fedezhették ezen beruházási igényeiket.[32]

Az 1961-es utasítás alapján a gyenge szövetkezeteknek külön megszilárdítási és fejlesztési tervet kellett készíteniük a második ötéves terv idejére.

A premizálás ebben a szegmensben is megjelent, például azokat a téeszvezetőket, akik a „gyenge téeszekben" 1962-ben jó eredményt értek el, 10 és 30 ezer forint közötti egyszeri jutalomban lehetett részesíteni.[33] A jutalmazás feltétele volt, hogy a szövetkezet

[32] MNL FML XXIII. 11. „Gyenge" termelőszövetkezetekkel kapcsolatos intézkedések. 1961.

[33] A munkások és alkalmazottak havi keresete 1962-ben a mezőgazdaságban 1281 és 1576 forint között alakult (állami erdőgazdaság és gépállomás). *Statisztikai évkönyv*, 1963, 57.

az egy szántóegységre jutó gazdálkodási eredményét minimum 20%-kal növelje. A járási tanács felterjesztése alapján a megye döntött a jutalom odaítéléséről. 1963-ban tizennégy felterjesztésből tizenhármat ítéltek jogosnak, 18 ezertől 30 ezer forintos kifizetések születtek. A gazdasági növekedések közül a Sárbogárdi Május 1. Téesz 224%-ot produkált, a Mányi Béke Téesz 119%-ot, azonban a téeszek többsége szerényebb, 20–60%-os növekedéssel büszkélkedhetett csak.[34]

1963-ban a megyében lévő 109 szövetkezetből 27 tartozott a gazdaságilag gyengén teljesítők sorába, ebből 24 az előző évben is ebbe a kategóriába sorolódott. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy az I. csoportba, azaz a ténylegesen „gyenge téeszek" kategóriájába csupán 5 tartozott, a maradék 22 a II. csoportot, azaz a mérsékelten gyenge eredményeket produkálók táborát „erősítette".

1964-re már jelentősen csökkent a „gyenge téeszek" száma, legalábbis a hivatalos statisztikák alapján. Az I. csoportba ekkor 7 szövetkezetet soroltak, a II.-ba viszont már csak 3-at. Új kategória is megjelent, azokat a szövetkezeteket, amelyekbe „káderkihelyezéssel" szakembereket akartak átcsoportosítani, III. kategóriásnak minősítették. Ide összesen 18 termelőszövetkezetet soroltak.[35]

Az 1963-ban készült részletesebb feljegyzésből képet nyerhetünk arról is, hogy egyes téeszek milyen okból tartoztak a gyenge kategóriába. A Csabdi Összetartozás Téesz esetében a megyei átlaghoz képest gyengébb természeti adottságokat jelölték meg elsődleges okként, amiért nem tud gazdaságilag az elvárható módon teljesíteni. Óvatosan megjegyezték, hogy a szakmai irányítás is fejlődött, tehát joggal vélelmezhetjük, hogy nem csak a természeti adottságok okozták a téesz gyengébb teljesítményét. Az Alcsúti Egyetértés Téesz esetében egyértelműen fogalmaz a jelentés. A téeszt természeti adottságai egy jó közepes téesz eredményeire predesztinálták volna, de a gyenge szakmai vezetés eredményeképpen a gyengén teljesítők sorába került. A szövetkezet elnöke főiskolai tanulmányokat folytatott, ezért sokat volt távol, nem tudott érdemben a gazdálkodásra odafigyelni, a főagronómus pedig felkészületlenségéből adódóan volt képtelen helyt állni. A kertészet és a növénytermelés éveken át gyenge eredményeket produkált, ettől nem is vártak jelentős javulást. A korábban kiemelkedő baromfihús ágazat 1963-ra és 1964-re visszaesett, csökkent a súlygyarapodás, de nőtt a költség, ennek eredményeképpen a bevétel és a kiadás szinte megegyezett, így itt sem realizáltak semmi többletet. A megoldást a megyei döntéshozók a vezetés javításában látták.

Hasonló állapotok uralkodtak a Rácalmási Népfront Téeszben is. Itt a munkaegységet teljesítő tagokra jutó szántóterület 9,1 kataszteri hold volt, ami megegyezett a megyei átlaggal, tehát munkaerő szempontjából átlagos szövetkezetről beszélünk. A jelentés itt is egyértelműen fogalmazott: „a téesz szakmai irányítás az elmúlt években kimondottan rossz volt". 1963-ban 198 ezer forinttal dotálták a téeszt, hogy a tagok részesedése legalább a minimumot elérje. A dotáció ellenére 1964-ben ismét súlyos pénzügyi krízissel kezdett

[34] MNL FML XXIII. 11. „Gyenge" termelőszövetkezetekkel kapcsolatos intézkedések. 1963.
[35] MNL FML XXIII. 11. „Gyenge" termelőszövetkezetekkel kapcsolatos intézkedések. 1964.

a szövetkezet, ennek elhárítására 893 ezer forint termelési hitelt ítéltek meg neki. Ez a májusban folyósított hitel tette lehetővé, hogy a tagok munkaegységeként 10 forint előleget kaphassanak. Az eladósodás mértékét jelzi, hogy a téesz hitelesedékessége szántóegységenként 301 forint volt, szemben a megyei átlag 170 forinttal. A szövetkezet szakmai vezetésének megjavítását sürgette a jelentés, mert az adósságspirál továbbgyűrűzése és az alacsony részesedésfizetés végső soron azzal fenyegetett, hogy a munkaerő a közeli Dunaújvárosba vándorol, és ezzel a szövetkezet léte kerül veszélybe.

A Bodajki Petőfi Téeszt is a rossz vezetés sodorta nehéz helyzetbe, „a gyenge gazdálkodási eredményt éveken keresztül a rossz vezetés okozta". 1964-re azonban sikerült a főagronómus személyében olyan szakembert találni, aki képes volt eredményeket elérni, ugyanakkor az elnök személye továbbra is problémás volt. Látványos fejlődés ekkor még nem mutatkozott, 200 ezer forint előirányzat-kiesést prognosztizáltak 1964-re. Itt tetten érhető a tendencia, amikor a gyengébben teljesítő téeszből az alacsony részesedések miatt a munkaerő elvándorol. Ennek esett áldozatul a téesz kőbányája is, ahova nem tudtak elég munkáskezet biztosítani, így az a várt hasznot sem produkálta. A munkaerőhiány miatt a vetésszerkezetet is változtatni kellett kevésbé munkaigényes kultúrák előtérbe helyezésével.

Szintén munkaerőhiánnyal küzdött a Csákberényi Rákóczi Téesz is, itt elsősorban a fiatalok hiánya okozta a problémát, a tagság 30%-a volt nyugdíjas és 46%-a 65 évnél idősebb. Ezért állt elő az a helyzet, hogy egy munkaegységet teljesítő tagra 12 kataszteri hold jutott, a járási 7,4 kataszteri holdas átlaggal szemben. Mindehhez gyenge vezetés is járult, így nem csoda, hogy a téesz nem hozta az elvárható eredményeket. 1964-től új elnök került a szövetkezet élére, és a vetésszerkezet átalakításával igyekeztek eredményeket elérni.

Érdekes helyzet állt elő a Csókakői Váralja Téeszben, itt a tagságnak a háztájiból, illetve a téesz közös szőlőjének részesben történő műveléséből olyan magas jövedelme származott, hogy egyszerűen nem volt érdekelt a közös munkában való részvételre. Ennek következtében aztán ebben a szövetkezetben volt a legalacsonyabb az egy tagra jutó részesedés. A számok nyelvén ez azt jelentette, hogy egy munkaegységre 12 forint jutott, de ha nem a munkaegység szerinti részesedést számolták, akkor 30 forint volt az összeg. A téesz 858 kataszteri holdas összterületéből 92 kataszteri hold volt szőlő. A háztáji kezelésben lévő szőlő területe 72 kataszteri hold volt. Itt is jelentkezett a korábban tárgyalt probléma, hogy a háztáji mértéke jóval meghaladta az engedélyezettet, sőt ezenfelül a részesművelés is igen domináns volt, ami a tagság munkaerejét lekötötte, így a közös művelést elhanyagolták. Az, hogy a helyzet idáig fajult, annak is köszönhető volt, hogy a vezetésben úgyszintén akadtak problémák, a szövetkezetben évek óta megoldatlan volt a vezető kérdése.

A Sárbogárdi Május 1. Téesz minden, a korszakra jellemző szimptómát produkált. Éveken keresztül gyenge eredményeket mutatott, amit a rossz vezetés okozott. Ennek köszönhetően az állattenyésztés és a növénytermelés területén egyaránt kísérletezést folytattak, ez utóbbi keretében például rizstermeléssel is próbálkoztak. A súlyos pénzügyi zavarok ide voltak visszavezethetők, ennek eredményeként a tagság 1963-ban munkaegységenként 23 forintot kapott, azt is csak úgy, hogy a téesz 500 ezer forint állami dotációban

részesült. 1964-ben az elnököt és a főagronómust is lecserélték, és újabb 303 ezer forint támogatást adtak a szövetkezetnek. A tagságot sikerült mozgósítani, lelkesíteni, a részesedés 34,05 forintra nőtt, és a téesz a közepes téeszek sorába emelkedett.

A sort még lehetne folytatni, a vajtai Petőfi Téeszben is a gyenge vezetés okozott problémát, a sárkeszi Kossuth Téeszben az elnök gyengesége volt a baj, a csóri Újbarázdában rossz vezetés párosult a rossz természeti adottságokkal, a kőszárhegyi Egyetértés Téeszben is a gyenge vezetés és a kritikus munkaerőhelyzet okozott problémát, az úrhidai Rákóczi Téeszben sem működött jól a vezetés, ezért volt gyenge a gazdasági eredményük, a kálozi Vöröslobogó Téeszben éveken keresztül rossz vezetők folytattak felelőtlen gazdálkodást, ennek következtében a szövetkezet eladósodott, az alapi Petőfi Téesz élén szintén alkalmatlan vezetők álltak éveken keresztül. A pusztavámi Sallai Téeszben a főagronómus távolléte (főiskolai tanulmányok miatt) eredményezett gazdasági mélyrepülést, a bakonycsernyei Bakonyalja Téeszben pedig a rossz természeti adottságok és a helytelen vetésszerkezet okozta a problémát.[36]

Rendkívül izgalmas adalékokkal szolgál a szövetkezetek állami felügyeletéről[37] és jogvédelméről keletkezett 1964-es megyei tájékoztató.[38] A preambulumban deklarálták, hogy az elmúlt időszakban milyen nagyszerű eredmények születtek, javult, „szilárdult" a vezetés színvonala, megszűntek a vagyoni különbségek, „kialakulóban van az egységes szövetkezeti parasztság". Az eredmények természetesen a párt helyes politikájának és a megyei, illetve járási tanácsi szervek szövetkezeteket irányító tevékenységének voltak köszönhetők. Itt azonban vége is szakadt a pozitív eredmények felsorolásának, és kezdetét vette egy összességében komoly hiányosságokra rávilágító rész. Elsőként mindjárt felhívták a figyelmet a szakigazgatási szervek által kiadott rendelkezések betartásának fontosságára. Ezek közül főleg a közegészségügyi, fertőző állatbetegségeket megelőző rendelkezéseinek be nem tartása tűnik még ötven év távlatából is aggasztónak. Az alapi Petőfi Téesz például az állatorvosi tiltás ellenére a sertésorbáncgyanús állatokat a faluba beszállította értékesítés céljából. Előfordultak hiányosságok a tűz- és balesetvédelmi szabályok alkalmazása során, valamint a földnyilvántartások vezetése terén is.

A kötelező szabályok betartása közül a beviteli kötelezettség nem teljesítése, abból is különösen a lóbevitel elmulasztása volt jellemző, de előfordult földjáradék kifizetésének elmulasztása is, például Zámolyon a Petőfi Téeszben. Baj volt az alapszabályokkal is, a szövetkezetek egy része nem hagyatta jóvá azt a megyei tanáccsal, vagy a módosításokat nem vezette át. Az államigazgatási szervek pedig elnézték a törvénytelen téeszhatározatokat és azok végrehajtását is. A háztáji földek örök problémája ismét előkerült, több helyen jogosulatlanul osztották azokat, Alapon olyanoknak is, akik nem voltak téesztagok, vagy például a vadásztársaságnak.

[36] MNL FML XXIII. 11. „Gyenge" termelőszövetkezetekkel kapcsolatos intézkedések. 1964.
[37] Erről lásd Erdei 1962, 729–745.
[38] MNL FML XXIII. 2. 1964. április. 858.

A szövetkezetek melléküzemági tevékenysége is sok kívánnivalót hagyott maga után, elvileg ezeknek összefüggésben kellett volna lenniük a szövetkezet gazdálkodásával, de ez Martonvásár esetében a gumiüzemnél nem állt fent, ahogy a felcsúti szegkovács üzem sem a téesz gazdálkodását szolgálta. Hiányzott az államigazgatási szervek részéről ezen melléküzemágak ellenőrzése, így azok kontroll nélkül folytatták a tevékenységüket, úgy, hogy viszonylag nagy forgalmat bonyolítottak.

Hiányok voltak a bizonylati fegyelem terén is, amiből természetesen nem következett egyenesen a pénzügyi visszaélés, de előfordulhatott, különösen ott, ahol a pénztárbizonylat is hiányzott (16 764-ből 503 esetben). A fegyelmi helyzet terén is szembeötlő volt, hogy bár téesztagok ellen indult eljárás, vezetővel szemben egyszer sem. Az év végi zárszámadások során hajlamosak voltak a szövetkezetek az „egészségtelen magas osztásokra", amivel a következő évi gazdálkodás stabilitását veszélyeztették.

A járási tanácsok és a szövetkezetek viszonyát jól jellemzi a tervkészítés folyamata, amelyet a tájékoztató is úgy jellemez, hogy „ezen tevékenység egy harc az államigazgatási szervek és a tsz-ek között. A megerősítést nagy alkudozások előzik meg". A járás igyekezett a tervszámokat a szövetkezetekre ráerőszakolni, míg azok minden lehetséges módon ellenálltak, kibúvókat kerestek. Az államigazgatási szerv akarata véghez viteléhez, erős eszközökhöz is nyúlhatott, például hitelmegvonás, hitel esedékessé tétele, kedvezmények megvonása, azaz klasszikus zsarolást folytathatott, de a jelentés ezt azért nem tartotta célravezetőnek.

Szorgalmazták volna, hogy a községi tanácsok is nagyobb szerepet vállaljanak a téeszek életében, segítsék a munkájukat, vegyenek részt a vezetőségi üléseken, a fegyelmi bizottság működésében.

Az államigazgatási szervek és a szövetkezetek nem túl harmonikus kapcsolatának bemutatása után a jogi képviselet áttekintése következett. A kezdeti állapotok elég elmaradott képet mutatnak, 1962-ig patronálás formájában látták el a szövetkezetek jogi megsegítését, ami közel sem volt kielégítő. Az egyre több és bonyolultabb jogi aktus szükségessé tette a komolyabb jogi képviselet kiépítését. Ezért szerződéses alapon ügyvédi munkaközösségek, tanácsi és vállalati jogászok kezdték ellátni a téeszek képviseletét. Ők jellemzően havi díjért vállalták a munkát és csak lazán kötődtek a szövetkezetekhez, nem alakult ki szorosabb együttműködés. A mindinkább növekvő, gyarapodó szövetkezetek, amelyek közül egyesek már nagyüzemi mértékében működtek, ennél professzionálisabb jogi hátteret kívántak meg. Elsőként a Sárbogárdi járásban a járási téeszek közös vállalkozásában alkalmaztak főállású téeszjogászt, rögtön két főt is. Ők a szövetkezeti jogra specializálták magukat, és téeszalkalmazottként folyamatosan rendelkezésre álltak, képviselték a szövetkezeteket. A továbbiakban a többi járás is követte a sárbogárdiak példáját, és főállású téeszjogászok kezdték meg tevékenységüket. Jellemzően nyolc–tizenkét szövetkezet alkalmazott közösen egy jogászt. 1964-ben egyedül a Dunaújvárosi járásban nem volt önálló téeszjogász, de már ott is megtették a lépéseket az alkalmazására. Látható, hogy ezen az

egyáltalán nem elhanyagolható téren, ha lassan is, de megindult egy fejlődés, amely a professzionálisabb termelőüzem irányába mutatott.[39]

Összegzés

Az 1961-re lezajlott kollektivizálási kampány eredményeképpen Fejér megyében is nagy számban jöttek létre termelőszövetkezetek. Ezek a téeszek kampánymunkában szerveződtek meg, hiányzott a valós közös akarat a létrejöttük során, és nem utolsósorban hiányzott a szakértelem is. A gyengén felszerelt, ingatag pénzügyi lábakon álló, motiválatlan tagsággal feltöltött szövetkezetek érthető módon nem teljesítették azokat az elvárásokat, amelyeket velük szemben támasztottak. A központi hatalom hamar felismerte, hogy közel sem elég a szövetkezeteket csupán megszervezni, mert ha azokat támogatás nélkül magukra hagyják, könnyen a Rákosi-korszakban bekövetkezett eredménytelenség lehet a kollektivizálás vége. Ennek ellensúlyozására már korán, a hatvanas évek elején intenzív támogatásban részesítették a szövetkezeteket. Például erőteljes gépesítéssel igyekeztek hatékonyabbá tenni a növénytermesztési ágazatot. Szabályozott keretek közé próbálták terelni a kezdetben elég hektikusan működő szövetkezeti életet, a jövedelemelosztást és a háztáji földek kérdését is. Felismerték, hogy a téesztagság részére szükséges jövedelmet biztosítani, hiszen ellenkező esetben óriási munkaerő-elvándorlással kellett számolni. Mindezen erőfeszítéseik ellenére a szövetkezetek nagy részében komoly problémák jelentkeztek. A munkaerőhiánytól a rossz vezetésen át az alacsony jövedelemig hosszan lehetne sorolni a konfliktusok forrását. Különösen szembeötlő, hogy a szakembergárda tekintetében milyen gyengén álltak a szövetkezetek. A „rossz, gyenge" vezetés rendre vissza-visszatérő szófordulat a jelentésekben. Állandó hiány volt az agrárszakemberekből, a menedzserszemléletű, vezetői képességekkel megáldott téeszvezetőkből. A megyei és járási tanácsok, felismerve a problémát, igyekeztek a nagyüzemi gazdálkodáshoz valóban értő szakembereket az ágazatba csábítani, olykor kényszeríteni, de ez a folyamat nem mindig vezetett eredményre. A tagság sem volt túl lelkes a közös gazdálkodás területén, láttuk, hogy ahol erre lehetőségük volt, ott a háztáji gazdálkodással vagy részesműveléssel foglalkoztak, és nem a közös megművelésével.

Az óriási tőkebefektetés, amelyet az állam közvetlenül vagy közvetve az ágazatba injektált, lassan-lassan párosult a szakértelemmel is, és ha nem is azonnal és látványosan, de a szövetkezetek erősödését eredményezte. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a befektetett energia és pénz nem kompenzálta az ágazat alapvető elmaradását, nem ellentételezte azt a mérhetetlen gyötrelmet, megalázottságot, amelyet a paraszti társadalom elszenvedett a kollektivizálási folyamat során. Sőt, nyugodtan kijelenthetjük, hogy hiába dotálta az állam a mezőgazdaságot erőn felül, annak lemaradása, másodvonalbelisége soha nem szűnt meg, a téeszek tagjai mindig is másodrendű állampolgárnak érezhették magukat, a vidék hangzatos fejlesztése, felzárkóztatása az egész korszakban a politikai lózungok szintjén maradt.

[39] MNL FML XXIII. 2. 1964. április. 861–863.

Felhasznált források

Levéltári források

MNL FML = Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára
XXIII. 2. Fejér Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai. a) Végrehajtó Bizottság jegyzőkönyvei.
XXIII. 11. Fejér Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Mezőgazdasági szakigazgatási szervének iratai. a) Mezőgazdasági Osztály iratai. „Gyenge" termelőszövetkezetekkel kapcsolatos intézkedések.
XXXV. 51. MSZMP Fejér Megyei Bizottságának és alapszervezeteinek iratai. Végrehajtó Bizottság ülések jegyzőkönyvei.

Felhasznált irodalom

Czetz Balázs 2018: „A káder nem vész el csak átalakul". Elitváltások Fejér megyében 1945 és 1962 között. In Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása" vidéken a hosszú ötvenes években 1.* Budapest, MTA BTK–NEB. 81–99.
Dimény Imre 1972: *Mezőgazdaságunk és a műszaki fejlesztés.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
Erdei Ferenc 1962: A termelőszövetkezeti gazdaságok állami irányítása. *Állam és Igazgatás,* 1962 (12) 10. 729–732.
Fejér megye fontosabb statisztikai adatai, 1962: Székesfehérvár, 1963.
Juhász János 1980: *A háztáji gazdálkodás mezőgazdaságunkban.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
Ságvári Ágnes–Vass Henrik (szerk.) 1973: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
Statisztikai évkönyv, 1963: Budapest, Statisztikai Kiadó.
Varga Zsuzsanna 2014: *Modelltranszferek keletről és nyugatról: mezőgazdasági termelőszövetkezetek Magyarországon 1949–1989.* Akadémiai doktori értekezés. http://real-d.mtak.hu/743/7/dc_795_13_doktori_mu.pdf 2019. február 9.

Melléklet

1. melléklet

A Sárbogárdi Járási Tanács Végrehajtó Bizottságának jelentése a termelőszövetkezetek megszilárdítása érdekében végzett munkájáról

I.

1960. február első napjaiban járásunk is szövetkezeti járássá vált.

A mezőgazdaság átszervezése érdekében végezett munkánk két fő szakaszra bontható. Az első szakasz az ellenforradalom bukásától 1959. március végéig terjedt. A második szakasz pedig 1959. március végétől 1960. február elejéig.

Mivel az első szakaszban végzett munkánkról az elmúlt évben a végrehajtó bizottságnak már beszámoltunk, e jelentés keretében – röviden – azt a munkát mutatjuk be, amit 1959. április 1-től 1960. március 1-ig a termelőszövetkezetek megszilárdítása, s a számszerű fejlesztés befejezése érdekében tettünk.

1959. április 1-én 42 tsz	3 198	család	
	3 408	tag	
	44 852	kh	földterülettel működött járásunk területén.

Járásunk tsz-einek összes vetésterülete: 32 847 kh volt, amelyből

kenyérgabona	8 861	kh	21,1	%	
takarmánygabona	11 612	”	35,3	”	ebből
kukorica	7 156	”	21,4	”	
őszi árpa	2 356	”	7,1	”	
gyökk-gumósok	1 869	”	5,8	”	ebből
burgonya	533	”	1,6	”	
olajos növények	3 425	”	10,4	”	ebből
napraforgó	3 085	”	9,3	”	
szálastakarmányok	6 000	”	18,2	”	ebből
silókukorica	941	”	2,8	”	
évelő pillangós (fővetés)	843	”	3,5	”	

A megváltozott új helyzetben a végrehajtó bizottság előtt az alábbi legfontosabb feladatok álltak:

1. A vezetőségek kiegészítése, illetve megválasztása.
2. A munkaszervezetek kialakítása.
3. A termelőszövetkezetek építkezéseinek segítése, támogatása.
4. A közös állatállomány kialakítása.
5. A vezetőség, valamint a termelőszövetkezeti tagok rendszeres nevelése, oktatása.

A végrehajtó bizottság 1959. április 1-től 1960. március 1-ig tíz esetben tárgyalta a vb. ülésen és egy esetben tanácsülésen a tsz-ek megszilárdításával kapcsolatos fent felsorolt feladatokat.

Legfontosabb feladatunknak azt tartottuk, hogy a termelőszövetkezetek élére megfelelő vezetőség kerüljön. Termelőszövetkezeteink 1959 tavaszán összesen 18 új elnököt választottak. Az újonnan megválasztott elnökök közül 3 a korábbi években már volt tsz-elnök. Bíztunk a tsz-ek tagságában, s elképzeléseik elé nem gördítettünk akadályokat.

Így elértük azt, hogy szövetkezeteink élére rátermett, köztiszteletben álló elnökök kerültek. Az újonnan megválasztott elnökök közül időközben csupán egy bizonyult alkalmatlannak a feladat megoldására, a többi eredményesen megállta a helyét.

Termelőszövetkezeteinknél a korábbi években helytelen, szakemberellenes hangulat alakult ki. Ezt a hangulatot az év folyamán sikerült – szinte teljesen – felszámolni. Sajnos mindenhova nem tudtunk agronómust biztosítani. Agronómusaink száma, az 1959-es gazdasági évben 13-mal, könyvelőink száma pedig 12-vel emelkedett. Még így is 20 termelőszövetkezetünk agronómus nélkül dolgozott, 13-ban pedig nem volt megfelelő könyvelő.

A vezetőség-választások után azonnal hozzáláttunk a megfelelő munkaszervezet kialakításához. A végrehajtó bizottság többször felhívta a termelőszövetkezetek figyelmét az úgynevezett „brigádállandóság” elvének betartására, valamint arra, hogy a brigádokba a termelés céljának megfelelő emberek kerüljenek. Mezőgazdasági osztályunk ehhez a helyszínen is segítséget nyújtott.

Helyenként, mint pl.: a Szabadegyházai Új Élet, a Vajtai Petőfi, a Sárszentágotai Március 15. Tsz-eknél ezt az elvet következetesen megvalósítani nem tudtuk. Itt megalakították ugyan a brigádokat, de a brigádterületeket és azon belül a munkacsapat-területeket a brigádok nem kapták meg.

Előfordult olyan eset is, hogy a brigádtagok beosztása nem szakképzettségüknek, rátermettségüknek megfelelően, hanem sógorság, komaság alapján történt.

A végrehajtó bizottság időben észlelte, hogy a kapásnövények művelése, a legtöbb tsz-ben csak úgy lesz időben megoldható, ha vetésterületet brigádon és munkacsapaton belül, tagokra is lebontják. Szövetkezeteink egy része ezt magáévá is tette, több helyen azonban ezt megvalósítani nem sikerült. Ahol bevezették a kapásnövények művelése terén, eredményesebben dolgoztak.

Járásunk jellegéből adódóan nagy lehetőségek vannak az állattenyésztés fellendítésére. Az állattenyésztés gyors fellendítésének legfontosabb feltételt, a férőhelyeket kellett minél gyorsabban biztosítani.

A tervnek megfelelően állami támogatással megépítettünk

650	férőhely mennyiségben	szarvasmarha istállót,
250	" "	növendék istállót,
250	" "	fiaztatót,
330	" "	süldőszállást,
500	" "	juhhodályt,
6000	" "	baromfiólat.

Ezen felül saját erőből építettünk

150	férőhely mennyiségben	szarvasmarha istállót,
70	" "	fiaztatót,
1550	" "	süldőszállást,
1450	" "	hizlaldát.

Ezzel a legfontosabb férőhelyeket biztosítani tudtuk.

Súlyos gondot okoz még a tároló és raktározó helyiségek hiánya.

Az építkezéseknél főleg az év elején, olyan hangulat alakult ki, hogy a tsz-ek mindent „felülről" az államtól vártak. A saját anyag és saját erő igénybevétele csak vontatottan történt meg.

Sok gondot okozott a szövetkezeti vagyon megóvása. Itt nevelőmunkára, ezzel egyidejűleg a bizonylatolás, nyilvántartás megjavítására volt szükség. Az ügyészséggel, Hazafias Népfronttal közösen több előadást szerveztünk a tsz-ekben, a társadalmi tulajdon védelméről. Ezzel egyidejűleg a Magyar Nemzeti Bank Járási Fiókjával és a Népi Ellenőrzései Bizottsággal összehangolt vizsgálatokat tartottunk. E vizsgálatok célja elsősorban, a helyes eljárásra való helyszíni kioktatás volt.

Ezen túl a tapasztalatokat a rendszeresen összehívott elnöki és könyvelői értekezleteken megvitattuk.

Tapasztaltuk, hogy a választott szervek, elsősorban a tsz-ellenőrző bizottságok nem töltik be szerepüket, ezért az ellenőrző bizottságok elnökeit értekezletre hívtuk össze, ahol ismertettük teendőiket, ezen túl a helyszínen is segítséget adtunk munkájukhoz. Ugyancsak kioktató értekezletet tartottunk a magtárosok részére is.

Ez irányú tevékenységünk nyomán a munka a termelőszövetkezetekben javult.

Állattenyésztés szempontjából a tenyészállat-állomány alakulása 1959 végére az alábbiak szerint állt:

	terv		teljesítmény		
szarvasmarha	2 705	db	2 857	db	+ 152 db
ebből tehén	1 147	"	960	"	– 187 db
ló	1 400	"	1 310	"	– 90 db

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED

összes sertés	7 437	"	10 759	" + 3222 db
ebből koca	1 097	"	692	" – 450 db
baromfi	2 810	"	4 521	" + 1711 db
juh	8 640	"	9 542	" + 902 db

Állati termékhozam tekintetében is eredményes fejlődés volt. Járási tervszám tehenenként 2300 liter volt, az év végi kiértékelés alapján 2760 liter átlag-tejtermelést értünk el.

Juhtenyésztésen belül a gyapjútermelés a tsz-ek 60%-nál db-ként 4 kg-ot túlhaladta, azonban 40%-nál alulmaradt.

A 3004/1. Korm. határozat alapján, termelőszövetkezetek részére az alábbi állatmennyiséget vásároltuk fel:

szarvasmarha összesen	863	db
ebből tehén	347	"
koca	403	"
juh	750	"
baromfi	10 800	"

Ennek alapján termelőszövetkezeteinknél minden 100 kh szántóterületre 15,6 db számosállat esik (megyei átlag: 14,6 db).

Növénytermelés vonalán kalászos növényeknél a betervezett termésátlagokat elértük, illetve túlhaladtuk. Kapásnövények vonalán volt lemaradás, ennek egyik oka az, hogy a kapások nagy százaléka tavaszi szántásba került. Ehhez járult még az is, hogy több helyen a tavaszi munkák elvégzésével késlekedtek.

1959. évi növénytermelési átlageredmények:

növény	terv	tény
őszi búza	9,6 q	12,3 q
rozs	15,- q	8,2 q
őszi árpa	11,8 q	14,5 q
tavaszi árpa	6,8 q	9,5 q
zab	7,7 q	9,5 q
kukorica mm	13,9 q	13,6 q
burgonya	76,- q	55,7 q
cukorrépa	125,- q	111,8 q

A termésátlagokkal kapcsolatban megjegyezzük, hogy pl. kukoricából nagyjából azonos feltételek mellett, a Szabadegyházai Új Élet Tsz 9,8 q-t, a Pusztaegresi Március 15 Tsz pedig 24 q májusi morzsoltat termelt 1 kh földön.

Áruértékesítési tervét 100%-on felül 15 termelőszövetkezet teljesítette. 27 termelőszövetkezet pedig nem érte el a megadott szintet.

A 15 termelőszövetkezet a teljesítés alapján, összesen 854 000,– Ft kedvezményt kapott. Bár mindent megtettünk annak érdekében, hogy tsz-eink áruértékesítési tervüket teljesítsék, ezt megvalósítani mégsem tudtuk, egyrészt azért, mert több termelőszövetkezetnek a betervezett hízómarha alapanyagot nem tudtuk felvásárolni, továbbá több terménynél tervkiesés történt, amit pótolni utólag sem sikerült.

Mindehhez járult az is, hogy a tervet nem teljesítő szövetkezetek, a munkaegységrészesedés nagy részét terményben osztották ki.

Egy munkaegység értéke járási átlagban 35,53 Ft volt. Ebből a tsz-ek kiosztottak természetben 53%-ot, míg készpénzben 47%-ot. A tervek szerint szövetkezeteink a természetbeni részesedés arányát 60%-ban szabták meg. Szívós munkával tudtuk csak elérni, hogy ez a szám 50%-ra csökkent.

Egy szövetkezeti tagra átlag 352 munkaegység jutott. Ennek alapján az egy tagra jutó átlagos részesedés 12 519 Ft.

Járásunk szövetkezeteinek tisztavagyon alakulása az 1958. évhez viszonyítva több mint 100%-os emelkedést mutat. Tehermentes tisztavagyon 39 821 000 Ft. Egy kh szántóterületekre jutó tisztavagyon 1200 Ft.

A forgóeszközök forrása háromszorosára növekedett és 17 502 000 Ft-ot ért el a termelési alap. A forgóeszközök forrásának összege 26 627 000 Ft. Ebből az idegen forrás 5 963 000 Ft. Tehát a tsz sajáterő forrása összesen 20 664 000 Ft.

II.

Miután járásunk szövetkezeti járás lett, a párt végrehajtó bizottsággal együttesen hozzáláttunk a tsz-községekben még egyénileg dolgozó parasztok beszervezéséhez. Ennek eredményeképpen értük el, hogy járásunkban jelenleg a termelőszövetkezetek összes földterülete 64 465 kh, melyből szántóterület 53 535 kh, a tagok száma pedig 6881 fő.

Ezzel egyidejűleg megkezdtük a kisebb szövetkezetek egyesítését. Ennek alapján járásunkban 11 szövetkezet egyesült, s mivel új szövetkezet 2 alakult, így járásunk területén jelenleg 33 szövetkezeti gazdaság működik.

A munkaszervezetet és a vezetést mindenütt kialakítottuk, s a munkálatok minden tsz-ben megindultak.

Nagy gondot okoz, hogy 14 tsz-ünkben még nincs agronómus.

III.

A járási tanács végrehajtó bizottsága előtt most az a feladat áll, hogy úgy szervezze és irányítsa a járás mezőgazdaságát, hogy az össztermelés 1960-ban legalább 8-9%-al növekedjék az elmúlt esztendőhöz képest. Ezen belül a növénytermelésben 7-8%-os, az állattenyésztésben legalább 10%-os növekedést kell elérni. Fokozott gondot kell fordítani az

árutermelés növelésére, s biztosítanunk kell azt, hogy az elmúlt évhez viszonyítva az állam felé történő értékesítésre kerülő termények és termékek mennyisége legalább 15%-al növekedjék.

A végrehajtó bizottság úgy látja, hogy a termelőszövetkezetek megszilárdításának és a további előrehaladásnak kulcskérdése az állattenyésztés rohamos fejlesztése.

100 kh szántó figyelembevételével 1960. december 31-ig az alábbi állatsűrűség elérését tűzzük ki célul.

Szarvasmarhából	13,4	db
ebből tehén	4,2	"
Sertésből	0,-	"
ebből koca	4,-	"
Juhból	18,-	"
ebből anya	14,-	"

Ezen túlmenően azokban a tsz-ekben, ahol ennek feltételei adva vannak, kh-ként egy db baromfi beállítását biztosítjuk.

Az állatállomány létszámának növelését döntő súlyban a tagok háztáji állatállományának felvásárlásából fogjuk fejleszteni, a saját szaporulaton túlmenően.

A férőhelyek biztosítása érdekében ebben az évben is nagy súlyt fogunk helyezni a saját erejű beruházásokra, valamint a házilagos építkezésekre. Ahol erre lehetőség van, ott építőbrigádokat szervezünk.

Legfontosabb terményünk a kukorica. A 30 q-s kukoricatermelési mozgalom segítségével a korszerű agrotechnikai eljárások alkalmazásával már ebben az évben el kívánjuk érni, hogy szemes-kukoricából legalább 18[...] q-ás,[40] silókukoricából pedig 250 q-ás átlagtermésünk legyen. Ennek érdekében biztosítani kívánjuk, hogy egyetlen hold kukoricavetés kapálatlanul ne maradjon, továbbá minden kukoricatáblát termelőszövetkezeteink legalább egyszer kézzel, és 3-4-szer géppel, illetve fogatos ekével kapálják meg.

A kenyérgabona termeléssel kapcsolatban, az idei őszön arra fogunk törekedni, hogy legalább 25-26%-ra emelkedjék a kenyérgabona vetésterületének aránya. Az idei jó termés érdekében az összes közös művelés alatt álló kenyérgabona vetéseket fejtrágyázzuk. Az aratási és cséplési munkálatokat úgy kívánjuk megszervezni, hogy augusztus végére az mindenhol nyerjen és a szemveszteség minimálisra csökkenjen.

A pártszervezetek segítségével megszervezzük az egyes termelőszövetkezetek és brigádok közötti munkaversenyt, a magasabb terméseredményekért, az árutermelés növeléséért.

Községi tanácsaink feladatává tesszük a tsz-ek alapszabály szerinti működése feletti ellenőrzést, felügyeletet. Községi tanácsaink állandó figyelemmel kísérik, hogy tsz-einkben az egyes kérdések eldöntése, az alapszabálynak megfelelően történik-e, érvényre jut-e

[40] Olvashatatlan rész, feltételezhetően: 180 q-ás.

a kollektív vezetés. Ellenőrzik a termelési és értékesítési tervek betartását, végrehajtását. Figyelemmel kísérik, hogy a háztáji gazdaság mértéke az alapszabállyal összhangban áll-e. Segítséget nyújt a termelőszövetkezet vezetőségének segítségével, olyan közhangulatot alakít ki a tsz-ekben, mely eleve lehetetlenné teszi a semmittevést, a közös munkától való húzódozást.

Községi tanácsaink feladatává tesszük ezen túl a tsz-tagok kulturális szükségleteinek kielégítését.

A többlettermelésért vívott harcban már ebben az évben bátrabban kívánunk támaszkodni a tagok anyagi érdekeltségére. Ezért mindenütt, ahol annak feltételeit a vezetőség biztosítani tudja, javasoljuk bevezetni a premizálást. A legjobb premizálási módszert szakemberek bevonásával április 15-ig kidolgozzuk.

Még ebben az évben biztosítjuk, hogy minden termelőszövetkezetben dolgozzék agronómus.

Sárbogárd, 1960. március 8.

Töttő János sk.
vb. elnök

MNL FML Fejér Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai. a) Végrehajtó Bizottság jegyzőkönyvei. 1960. március 23. 242–247.

CSIKÓS GÁBOR

Játszmák a szervezetben

Egy jászsági termelőszövetkezet példája (1963–1972)

Magyarország történetének 1960-as évtizede – főként gazdaságtörténeti szempontból – általában kedvező ábrázolást kap. Stabil, a Rákosi-éveknél kevésbé erőszakos politikai rendszer, egyre decentralizáltabb és az egyéni kezdeményezéseknek nagyobb teret biztosító döntéshozatal,[1] a piaci megközelítés fokozódó érvényre jutása[2] és nem utolsósorban emelkedő életszínvonal[3] jellemezte ezeket az éveket. Mindezen folyamatok az agráriumban is követhetők: a magyar termelőszövetkezetek 1964 februárjától távolodni kezdtek a szovjet kolhozmodelltől, és ezáltal – a növekvő állami támogatással kiegészülve – kiegyensúlyozott gazdasági növekedés indulhatott meg, mely a vidéki mindennapokban is érezhette hatását.[4] A sikeres mezőgazdasági modell kialakulásához nagymértékben járultak hozzá a téesztagok, akik „aktív alkalmazkodásuk" révén visszahathattak a hatalomra, érvényesíthették akaratukat.[5] Mindezek eredményeként 1963-tól lényegében sikerült megvalósítani 1956 célkitűzéseit, és biztosítottá vált a középréteg továbbélése az agráriumban.[6] A rendszerváltással beköszöntő bizonytalanság hatására pedig csak még kedvezőbb lett a szocializmus ezen időszakának megítélése.[7]

Néhányan azonban már a Kádár-korszakban is felhívták a figyelmet a társadalmi anomáliákra:[8] így az autonómia elenyészésére, a családok atomizálódására;[9] vagy éppen arra, hogy a kádári konszolidációból hiányoztak a kiegyező felek, az intézményes és jogi garanciák: az egzisztenciális szabadság mellől hiányzott a politikai.[10] Később pedig a szocialista modernizációs projekt egészének tárgyalásakor is mind gyakrabban kerültek megemlítésre a természeti károk:[11] vagyis a gazdasági eredményekért fizetett társadalmi ár nagynak tűnik. Különösen, ha még ezek az eredmények megkérdőjelezhetőkké váltak. Így mindjárt az életszínvonal: a korszakban más társadalmi csoportokkal összevetve a

[1] McDermott–Stibbe 2006; Lerman–Csáki 2005.
[2] Berend 2006, 156–158.
[3] Bell 1984.
[4] Varga 2001, 129–147; Varga 2002.
[5] Varga 2015.
[6] Rainer 2014.
[7] Hann 1995, 29–41.
[8] Swain 1985, 181–194.
[9] Kovách 2001.
[10] Rainer 2014.
[11] McNeill–Unger 2010.

mezőgazdaságból élők lényegesen kevesebb társadalmi juttatásra számíthattak.[12] De több ponton vitatható a gazdasági sikeresség is.[13]

Egyrészt az életszínvonal a hatvanas években mindenütt emelkedett Kelet-Európában, legyen szó Romániáról,[14] vagy éppen a Szovjetunióról.[15] Bizonyos értelmezések szerint a magyar gazdaság sikeressége is csak ezen versenytársakkal, a keleti blokk országaival összevetve tekinthető kiemelkedőnek, Ausztriához hasonlítva viszont már egyértelmű lemaradásról beszélhetünk. Több helyen megjelent az a mintázat, hogy a kommunista párt átmeneti gyengesége éppen fellendüléshez vezetett: így az 1920-as évek Szovjetunió-jában,[16] vagy az 1956-os forradalom utáni Magyarországon.[17] 1957–1958-ban a magángazdálkodás a reneszánszát élte, miközben a termelőszövetkezetek a munkaerő és az állatállomány hiányával küszködtek.[18] És ismét érdemes a végső soron anyagiakban is megmutatkozó társadalmi kárra utalni: a kollektivizálás traumájára, a túlmunkára és az alkoholizmus terjedésére.[19]

A parasztság világszerte szemben állt a kollektivizálással,[20] nemcsak az eltérő gazdálkodási módszerek miatt, hanem azért is, mert a termelőszövetkezetek egyúttal a parasztság önrendelkezésének, függetlenségének megszüntetését jelentették.[21] Magyarországon jellemzően a szakértelem hiányát, a földbirtoktól való megfosztás élményét,[22] a munkavégzés gépiesítését[23] kapcsolták hozzá. A kollektivizálási kampányok tárgyalásánál elfogadott beszédmód csak a Rákosi korszak kárhoztatása, valamint az volt, hogy 1959-től már csak „szelíd erőszakot" alkalmazott az államhatalom.[24] A korabeli dokumentáció még a szóhasználat szintjén is igyekezett eltüntetni az erőszak megtörténtének minden bizonyítékát,[25] törekedtek a belső cenzúra kiépítésére.[26] A személyes visszaemlékezések azonban

[12] A társadalmi juttatásokból egy munkásra 1964-ben 649 forint, egy alkalmazottra 844 forint, egy téesztagra pedig 331 forint jutott. Családi pótlék az üzemi dolgozóknál két tizenhat évnél fiatalabb gyermeknél járt, téeszdolgozóknál viszont legalább három tíz éven aluli gyermeknél. Varga 2001, 129–147.

[13] Rainer 2007; Tomka 2009.

[14] Petrescu 2013, 8.

[15] Fitzpatrick 1994, 314–320.

[16] 1927-ig az új gazdaságpolitika nagyobb mozgásteret hagyott az ukrán parasztságnak. Conquest 1986, 13–24.

[17] Bell 1984.

[18] Sokolovsky 1990, 145–150.

[19] Tomka 2009.

[20] Valuch 1987; Gouveia 1988.

[21] Kornai 2012, 108–113. Ennek egyik hozadéka, hogy a rendszerváltás után Kelet-Európában a kollektív gazdaságok feloszlatása a sérelmi politika része. Oláh 2001, 263–264.

[22] Pákozdi 2009.

[23] Szilágyi 2009.

[24] Ö. Kovács 2012, 57–59; Horváth 2018.

[25] A korabeli dokumentáció idegharcot, ideg-összeroppanást, hosszú hetekig tartó töprengést említ, vagy alkoholos tompultságot. Téeszpszichózis, a társadalombiztosítás anomáliái, az alkoholfogyasztás, a kettős munkamorál mind válságjelek. Ö. Kovács 2015a.

[26] Ö. Kovács 2015c.

számos erőszakos eseményt idéznek fel ezekből az évekből,[27] Szolnok megye esetében pedig különösen a Jászságban, ahol a tulajdonosi szemlélet és a kisgazdapárti hagyományok nagyon erősnek bizonyultak.[28] A jászdózsai párttitkár hetvenes évekbeli visszaemlékezései szerint még a családjában is úgy vélekedtek 1959-ben, hogy a téesz nem marad fenn hosszú távon.[29] Nem meglepő tehát, hogy a befejezett kollektivizálási kampányt a Scott által leírt passzív ellenállás[30] követte; így az elvándorlás, a beltelkek fokozott gondozása, vagy éppen lopás a közösből.[31]

A következőkben Jászdózsa termelőszövetkezetének (illetve két elődszervezetének) történetével foglalkozom, vagyis nem az egész ország, hanem egy mikrovilág[32] dinamikáját igyekszem feltárni, főként pszichológiai és szociális[33] szempontból. A tanulmány egy négyezer lelkes település belső viszonyaira összpontosít: arra, hogy a nagyüzem felsőbbrendűségét hirdető szocialista rendszer milyen kölcsönhatásokba lépett a helyi társadalmi struktúrákkal.[34] A történelmi szükségszerűséget hangsúlyozó marxista történetírással szemben, mely hajlamos a szereplők háttérbe szorítására,[35] jelen tanulmány az elszenvedők és a hatalom helyi reprezentánsainak élményeit[36] igyekszik összegyűjteni levéltári források segítségével.

Két jól látható válságjelet rendszeresen tárgyalt a községi vezetőség: a munkafegyelmi problémákat, illetve a település lakosságának gyors csökkenését.

Jászdózsa egy évtized alatt lakosainak negyedét veszítette el:[37] a nagymérvű csökkenés okaként elviekben megjelölhető lenne az 1963-as pusztító árvíz, amely háromszáz lakóházat rongált meg,[38] ám a részletesebb vizsgálat ezt az érvelést már nem támogatja.

[27] „Február utolsó heteiben megjelentek a község területén az immár ismeretlen aktivisták: civilek, elsősorban munkások (akik – még ma is sokan úgy beszélik –, a szomszédos Kúnságból érkeztek, vagyis a jászok ősi ellenségeinek soraiból kerültek ki), valamint egyenruhások, rendőrök és karhatalmisták, »pufajkások«. A tanácsházán – akárcsak '57-ben – elszállásolta magát egy kisebb különítmény. Nem csak összetételük, módszereik sem változtak túl sokban e néhány év alatt. Igaz ritkábban élnek munkájuk során a fizikai meggyőzés módszerével, a renitens személyek jobb útra térítésére azonban nem egyszer előkerül a gumibot, sőt mesélnek olyan gazdáról is a faluban, akivel megöleltették a forró kályhát, mert kétségei nem enyhültek, hajlandósága pedig nem erősödött a szocialista gazdálkodást illetően az agitálók szavai hallatán." Szepessy é. n., 72.

[28] Cseh 2014.

[29] „Öcsém három évet nem adok neki, hogy nem eszünk kenyeret." *Szolnok Megyei Néplap*, 1972. december 28.

[30] Scott 1985, 33–35.

[31] Gagyi 2007, 11–16.

[32] Ö Kovács 2015b.

[33] Iordachi–Verdery 2009.

[34] Horváth 2016.

[35] Popper 1999.

[36] A valóság adott ugyan, vagyis a kollektivizálás megtörtént, de arról már több narratíva élhet egy időben. Gyáni 2007.

[37] 1970. évi népszámlálás 19. Szolnok megye adatai (1972), 461–462.

[38] „Hajnali hat órakor a víz átömlött a védelmi rendszeren és betört Jászdózsára. A négyezer lakosú község utcáin fél méteres víz tombolt, megrongált háromszáz lakóházat, ebből százhúsz teljesen összeomlott, vagy annyira megrongálódott, hogy egészen újjá kell építeni." *Népszava*, 1963. június 9.

Egyrészt az árvíz korábban is probléma volt,[39] mégsem eredményezett ilyen drasztikus népességfogyást. Másrészt, az egész Jászságban csökkent a lakosság száma: a Jászberényi járásnak 1960-ban még 73 ezernél több lakosa volt, 1970-ban pedig már 63 ezer alatt. Drámai, hogy az 1848-at követő évszázadban az egész Jászság dinamikus népességnövekedést mutatott, amelyet éppen ez az évtized tört meg; vagyis egyértelműnek tűnik a kollektivizálás hatása s vele a vidéki, egyéni gazdálkodáson alapuló élet perspektívátlanná válása.[40]

A vizsgálódás időtávja rövid: 1963-tól, az utolsó szovjet kolhozmodellt követő évtől 1972-ig, az új gazdasági mechanizmus lezárulásáig tart. Ez az év a Biszku-vonal erősödése: törvényrendelet születik a téeszek kiegészítő tevékenységének korlátozásáról, bűnbakképzési kampány keretében eljárások indulnak termelőszövetkezeti vezetők ellen.[41]

Jászdózsa 1959-ben termelőszövetkezeti község lett, a termelőszövetkezet működése pedig alapvetően befolyásolta az életviszonyokat. Korabeli megfogalmazásban: „A község lakosságának politikai hangulatát még mindig a termelőszövetkezetekben fennálló problémák határozzák meg."[42]

Követve az érvelést: a népességfogyás megállítható lett volna egy jól működő termelőszövetkezettel. De mi állt a jó működés útjában? Egy párttag 1965. februári megfogalmazásában: „Hogyan lehet kimenni ebből a helyzetből, amiben vagyunk? Mivel lehet indokolni, hogy az egy főre jutó jövedelem 1964-ben több mint háromezer forinttal csökken 1963-hoz viszonyítva?" A szóban forgó értekezlet tobzódott a felelősök megnevezésében: voltak, akik szerint a téesztagság („A brigádvezetőnek nem az a feladata, hogy az emberek után járjanak naphosszat"), mások szerint a párttagság a fő hibás a termelőszövetkezet teljesítményében, de volt, aki kimondta: „a vezetőség a tagság előtt nem állja meg a helyét. [...] Nem hogy kollektív vezetés lett volna, hanem széthúzás".[43] Ez a felsorolás tartalmazza is az összes szereplőt, amelyik a konfliktusban érintett volt: a legnagyobb tömb a téesztagság, majd a párttagság és a vezetés, amely tovább bontható gazdasági és politikai vezetésre.

Azt igyekszem feltárni, hogy ezek a csoportok milyen kritikában részesültek, viselkedésük milyen mozzanata állt a termelőszövetkezet sikerességének útjában; illetve hogy min kellett volna változtatni az elképzelések szerint.

[39] „Fáy István államtitkár meglátogatta kerületét, ahol különösen Jászdózsa és Jászjákóhalma községek szenvedtek sokat az árvíztől." *Népszava*, 1940. április 22.

[40] Pethő 1991.

[41] A *Népi Ellenőrzés* folyóirat cikkeket közölt a Jászdózsa környéki Jászágóról is, ahol a Kókai Mezőgazdasági Termelőszövetkezet kapcsán tártak fel állítólagos visszaéléseket. Varga 2013.

[42] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága, Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1971. I. 21. MNL JNSzML XXXV.

[43] A Jászdózsai „Tarnamenti" Mezőgazdasági Termelőszövetkezet iratai 1965. II. 6. MNL JNSzML XXX. 278.

A téesztagok

A termelőszövetkezeti tagokkal kapcsolatban állandó a munkamorállal szemben megfogalmazott kritika. „A tagság hibája, hogy csak az elnök szavára mennek dolgozni, hagyták a trágyaszórót is tönkremenni" – bírálták őket 1965-ben.[44] Aztán 1969-ben: „az önállóság nem mindenkinél megy",[45] illetve a tanácselnök szavaival: „naponta járom a határt [...] nagyon lassan halad a tarlóhántás".[46] A tagság a kritikák szerint elzárkózott a szocializmus által megkövetelt munkavégzéstől („tagok valahogy félnek a munkaversenytől"[47]) és együttműködéstől. („A tagság egy része széthúzó, rétegződik."[48]) Nem fogadták el a termelőszövetkezet alapelveit sem: „azt nem nézik, hogy a tsz az ő tulajdonuk, és közös. Az embereket nem lehet a közös munka elvégzésére buzdítani". „Téesztagok azt hiszik, hogy amit meg lehet fogni, az az övék."[49]

A fiatal mezőgazdász elemzése azonban némileg árnyalja a képet. Szerinte a téeszben a „fegyelem terén elég sok a tennivaló ma. A fegyelmezetlenség a munkának minden területén tapasztalható. Ez azonban fegyelmi úton nem megoldható. [...] Először a tagok bizalmát kellene megszerezni, hogy kevesebb fegyelmit tudjunk lefolytatni. A nagy tömeget fegyelmi eljárás nélkül kellene munkára bírni. Ez lenne egy nagy feladat".[50]

Vagyis, miközben fegyelmi problémákról beszélnek, valójában nem fegyelmi ügyeket tárgyalnak. És itt már tetten is érhető egy játszma: a lényegi konfliktus helyett mintha a tünettel kívánnának foglalkozni, s a konfliktus valódi gyökerét nem kívánnák megnevezni. Kérdés, hogy ha nem fegyelmi jellegű a probléma, akkor mi.

A sajtó a kérdést mint a modernizációval való szembenállást értelmezte. Ez bele is illett a marxista ideológia vidéket kárhoztató szellemiségébe.[51] Az újságcikkek maradinak ábrázolták a parasztságot, különösen a tanyákon élőket, akik szegények és tájékozatlanok, sőt, az újságíró szerint közülük kerülnek ki a bűnözők is.[52] Hasonlóan negatív a

[44] A *Jászdózsai „Tarnamenti" Mezőgazdasági Termelőszövetkezet iratai. 1965. II. 15.* MNL JNSzML XXX. 278.

[45] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1969. VII. 31. MNL JNSzML XXXV.

[46] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1969. VII. 17. MNL JNSzML XXXV.

[47] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. III. 27. MNL JNSzML XXXV.

[48] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. VII. 15. MNL JNSzML XXXV.

[49] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. VIII. 6. MNL JNSzML XXXV.

[50] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. VIII. 6. MNL JNSzML XXXV.

[51] Rösener 1994, 2–6; Ö. Kovács 2012, 64–67.

[52] A tájékozatlanság példái: a gyerekek megijednek az autótól a hatvanas években. Az egész faluban csak két lakos – tanyaiak – kerültek szembe a törvénnyel: az egyik traktoros olajat lopott, a téesz ekéjét pedig leadta a MÉH-ben. Egy másik összeférhetetlen, a téesz fáiról szed gyümölcsöt a pálinkafőzéshez. *Szolnok Megyei Néplap*, 1972. december 29.

termelőszövetkezeten kívül maradók kicsiny csoportjának, huszonegy egyéni gazdának a jellemzése, akik a „maguk választotta kivetettségben élnek és maguknak. Mi lesz a sorsuk öregségükre, nyugdíj, szövetkezeti támasz nélkül?"[53] Leírásaik konklúziója, hogy haladásra képtelen a téesztagság is („ragaszkodnak a régi módszerekhez", így a kézi kasza használatához), hiába noszogatja őket a modernitást képviselő párttitkár: „Kimegyünk, tanácsokat adunk, javaslunk, ott töltjük a napot. Meg is egyezünk a dolgokban. Aztán eljövünk és rögtön másképp csinálják." A rossz munkamorál példája, hogy a tagság csak órabérre hajlandó szüretelni, vagy részesre: volt azonban arra is példa, hogy amikor nyolc kilogramm szőlő járt egy napra, a munkás éppen ennyit szedett le, és hazament. „Itt a főagronómusnak is az a dolga, hogy könyörögjön az embereknek, dolgozzanak."[54]

A levéltári dokumentáció azonban voltaképp nem támasztja alá ezt a szocialista toposzt. A tagság nem zárkózott el a modernizálás elől, de csak a hatékony gyakorlati alkalmazás után fogadta azt el. Ennek példája, hogy a „gépi kapálás és a vöröshere gépi aratása nem vált be ez a tagság általános véleménye".[55]

Egy traktoros panasza – „lasszóval fogják nálunk az embert munkára, ha nem háztájiról meg részesről van szó"[56] – arra világít rá, hogy a rossz munkateljesítmény csak a termelőszövetkezetekre korlátozódott, miközben a háztáji által képviselt magángazdaságot kiválóan ellátták. 1970-ben a helyi pártvezetőség egyenesen úgy fogalmazott, hogy a háztáji föld, vagyis a kvázi magántulajdon megléte okozza a termelőszövetkezet problémáit. „A legnagyobb probléma ott van, hogy a tagságnak lehetősége van háztáji gazdálkodásra és ezen a vonalon próbálják megélhetésüket biztosítani."[57]

És mi volt a helyzet a termelőszövetkezetekkel? 1966-ban a Jászberényi járás tizenhat községéből „Jászdózsa az utolsó gazdasági szempontból",[58] 1969-ben pedig még mindig a járási alatt volt a termelési átlag. A gazdasági teljesítményt az új gazdasági mechanizmus időszaka javította ugyan (különösen a tej-, zöldség- és gyümölcsellátásban), de továbbra is gyenge maradt az állattenyésztés és a kenyérgabonát leszámítva a növénytermesztés.[59] A következő évben a Petőfi Termelőszövetkezetnél elkezdték a nitrogén műtrágya alkalmazását (250 kilogramm), a Tarnamentiben pedig talajjavítást végeztek.[60] A Tarnamenti Termelőszövetkezet 1968-ban átengedte a magtárát a Könnyűipari Alkatrészgyártó és Ellátó Vállalatnak kihelyezett üzemrész kialakítására: ez a tervezett tizenkét fő helyett –

[53] *Szolnok Megyei Néplap*, 1972. december 30.
[54] *Szolnok Megyei Néplap*, 1970. október 25.
[55] A Jászdózsai „Tarnamenti" Mezőgazdasági Termelőszövetkezet iratai. 1965. II. 15. MNL JNSzML XXX-278.
[56] *Szolnok Megyei Néplap*, 1970. október 25.
[57] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. VIII. 6. MNL JNSzML XXXV.
[58] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1966. IX. 26. MNL JNSzML XXXV.
[59] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1969. VII. 31. MNL JNSzML XXXV.
[60] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1969. VII. 19., illetve erre reagálva 1970. július 24. MNL JNSzML XXXV.

a gépek beszerelése után – negyven főt alkalmazott. A Petőfi Termelőszövetkezet melléküzemágai további negyvenhárom embert foglalkoztattak. Felmerült, hogy a Jászapáti Béke Vegyesipari Ktsz. is kihelyezne egy műszerész részleget. Új ruházati és bővülő önkiszolgáló bolt, félmillió forintból napközi otthonos iskola épülése,[61] rendezettebb településkép[62] szerepel a korszak eredményei között, és mintha a termelőszövetkezetek is hatékonyabban működnének. Bevételeik egy év alatt közel 7%-kal emelkedtek (az 1969-es 14,23 millióról 15,194-re), de már ott a kitétel: „hitel nélkül nem tudnak gazdálkodni".[63] 1972-ben hétmillió forintért gépesíthetett a termelőszövetkezet.[64]

A számokban megjelenő prosperitás nem volt érzékelhető a mindennapokban. Kérdéses például, hogy a gépesítés megfelelő szakemberek hiányában mennyire lehetett hatékony. A községi pártvezetés ösztöndíjat ígért a traktorosnak tanuló fiataloknak,[65] de a zetoros vezetői tanfolyamra csekély érdeklődés mutatkozott: mindössze hárman jelentkeztek, pedig tizenöt főre lett volna szükség.[66] „Vállalatok felkeresik a fiatalokat, különféle módokon csalogatják őket; a tanulók közül igen kevesen választják a mezőgazdasági pályát"[67] – szólt a lemondó összegzés 1969-ben.

És természetesen ott a visszatérő kérdés is: „lehet-e gazdag tsz szegény tagsággal?"[68] Jászdózsán 1966-ban egy téeszdolgozó átlagosan 9-10 ezer forint bevételben részesült, miközben a járási téeszátlag 15 ezer forint körül mozgott (Jászboldogházán a 20 ezret is meghaladta). „A különbség elég nagy, ami abból adódik, hogy bevételeiket nem tudják a mi tszeink növelni. Magasan terveznek azért, hogy a kiadást is meg tudják magasan tervezni. Ezt a tervet a kiadásnál túl is teljesítik, tehát drágán termelünk keveset."[69]

Az összegzésekből az látható, hogy új gazdasági mechanizmus eredményei még 1970-ben is alig mutatták hatásukat a tagság jövedelmét tekintve *(1. táblázat)*.

[61] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1969. VIII. 28. MNL JNSzML XXXV.
[62] Egy beszámoló szerint három-négy év alatt sok a javulás: „akkoriban még gazosak voltak a kertek és a ház előtti telkek". MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1969. VIII. 6. MNL JNSzML XXXV.
[63] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. III. 27. MNL JNSzML XXXV.
[64] *Szolnok Megyei Néplap*, 1972. XII. 28.
[65] A Jászdózsai „Tarnamenti" Mezőgazdasági Termelőszövetkezet iratai. 1964. II. 4. MNL JNSzML XXX-278.
[66] A Jászdózsai „Tarnamenti" Mezőgazdasági Termelőszövetkezet iratai. 1964. I. 4. MNL JNSzML XXX-278.
[67] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok Jászdózsa 1969. VIII. 6. MNL JNSzML XXXV.
[68] A Jászdózsai „Tarnamenti" Mezőgazdasági Termelőszövetkezet iratai 1965. II. 15. MNL JNSzML XXX-278.
[69] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok Jászdózsa 1966. X. 10. MNL JNSzML XXXV.

1. táblázat. A termelőszövetkezet által biztosított éves kereset 1970-ben

Éves kereset (forint)	Tagok (fő)	Tagok százalékos aránya
6000 alatt	88	23%
6001–8000	23	6%
8001–10 000	23	6%
10 001–12 000	32	8%
12 001–15 000	39	10%
15 001–20 000	55	14%
20 001–25 000	47	12%
25 001–30 000	32	8%
30 001–35 000	26	7%
35 ezer felett	28 (5 növénytermesztő, 3 állattenyésztő, 11 gépcsoport dolgozó, 7 vezető)	7%

Forrás: MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok Jászdózsa 1970. III. 25. MNL JNSzML XXXV.

1970-ben 26 000 forint körül alakult az országos átlagkereset. Ezt a jászdózsai téeszek esetében csak 84 tag érte el (ami alig több mint a tagság ötöde). A tagok 42%-ának a jövedelme viszont évi 12 000 forint alatt maradt.

Vagyis a termelőszövetkezet még jelentős technikai-gazdasági fejlődése, az állami források felhasználása ellenére sem tudott vonzó jövőképet mutatni. Sőt, a munkaegység rendszerével állandó bizalmatlanságot teremtett: „A részes művelés sok vitára ad alkalmat, mert ha alacsony termés lesz, a növénytermelő tagság majdnem ingyen dolgozik."[70] A „tagság nem érti, hogy ha volt 27 forint egy munkaegységre, miért engedtek csak 21,5 forintot kifizetni. Súlyos következményei lesznek a következő évben, 21 forintért nem dolgoznak egy napig" – szólalt fel egy tag 1964 februárjában, amihez egy asszony a következőket fűzte hozzá: „Mi, asszonyok egész nyáron dolgoztunk és most vissza kell fizetni, de miből."[71]

Érdemes egy további szempontot is említeni, ami a munkafegyelmi problémákat magyarázhatja. 1958-ban még öt termelőszövetkezet létezett Jászdózsán, 1971-ben azonban már csak kettő: a Tarnamenti és a Petőfi Termelőszövetkezet. Hamarosan egyesültek ezek is, létrejött: a Jászdózsa Tarnamenti Tsz. Egy 1972-es újságcikk szerint a párttitkárt biztatták, hogy egyesítse a téeszt, mert „csak egy kiút van: hogy egy ilyen kisközségben egy szövetkezet legyen". Bár az újságcikk homályban hagyja a biztatók személyét, azok feltehetően a felsőbb pártvezetésből kerültek ki: a hetvenes évek eleje ugyanis országosan az egyesítések időszaka.

[70] A Jászdózsai „Tarnamenti" Mezőgazdasági Termelőszövetkezet iratai 1963. VI. 20. MNL JNSzML XXX-278.

[71] A Jászdózsai „Tarnamenti" Mezőgazdasági Termelőszövetkezet iratai 1965. II. 15. MNL JNSzML XXX-278.

Annál is inkább, mert a közgyűlés nem szavazta meg az egyesülést.[72] Sőt, a tagok már a korábbi fúziókat sem fogadták szívesen, és amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a közgyűlés egy játszma része, és nem az érdemi vitáé, távolmaradásukkal tüntettek. („Úgy értelmezem, hogy a Pártvezetőség, a felsőbb vezetőség már elfogadta az egyesítést.")[73] A tagság akaratával szemben végrehajtott egyesítés számos későbbi ellentét forrása lett. „Az emberek nagyon nehezen tudják magukévá tenni azt, hogy most már egy téesz van és egyformán kell számolni a munkaegységet, mert a téesztagok azt mondják sok esetben, hogy náluk így volt"[74] – írták 1966 szeptemberében, majd 1970 áprilisában, amikor a konfliktus a téeszelnök lemondását hozta:

> A Tarnamentiek és az Új Hajnalosok között az eltelt ennyi idő után is még bizonyos ellentét van. [...] Egyes emberek szeretik a forrongó, zavaros helyzeteket, de azt várják, hogy mások robbantsák ki. Ha fegyelmezzük őket, a fegyelmező ellenségeivé vállnak, és ezt évek múlva is szem előtt tartják.[75]

A tagság tehát nemcsak földjei elvételét élte meg, de a termelőszövetkezet szervezeti kultúrája fenntartott egyfajta hadifogoly-életérzést[76] is, állandó volt a kontroll hiányának érzete. Érdemes e kapcsán Maslow meglátását idézni, miszerint „sem a harag, sem a tudatlanság, sem a lustaság nem rosszak önmagukban. Az egyértelműen rossz késztetések – rosszindulat, szadizmus – akkor jelentkeznek, amikor belső szükségleteinket frusztrálják".[77] A magyar parasztságot súlyos trauma érte akkor, amikor arra kényszerítették, hogy földtulajdonáról lemondjon. A tulajdon nemcsak a kontroll kifejezője, nemcsak a társas viszonyok alakítója, hanem az én része is: egy kutatás azt találta, hogy az emberek többsége a rablást a testi sértéssel azonos támadásként észleli.[78] A kommunista diktatúra meggátolta a traumából való felépülést azáltal, hogy felszámolta a korábbi közösségi tereket, az összetartozást kifejező ünnepeket, korlátozta a vallásosság, a spiritualitás megélését.[79]

[72] *Szolnok Megyei Néplap*, 1972. XII. 28.

[73] A Jászdózsai „Új Hajnal" Mezőgazdasági Termelőszövetkezet iratai 1965. XII. 6. Idézet egy tag hozzászólásából: „Nem látom helyesnek a két Termelőszövetkezet egyesítését. Hét évvel ezelőtt alakultunk, felfejlesztettük gazdaságunkat, hogy a következő években magunkat biztosítani tudjuk és most amit mi összegyűjtöttünk, azt kell megosztani, mert ha én 30 forintot, ők 20 forintot (egy-egy munkaegység értéke) összeadjuk, szétvágjuk, nekem nem lesz meg a pénzem, öt forint ebből hiányzik. Nem több föld kell nekünk, hanem jobb munkához állás. Mi meg vagyunk elégedve, és nem látjuk célját az egyesítésnek, mert a mi területünkön kevesebb munkával is biztosítottnak látjuk a megélhetést." MNL JNSzML XXX-277.

[74] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1966. IX. 26. MNL JNSzML XXXV.

[75] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. IV. 18. MNL JNSzML XXXV.

[76] Frankl 2012, 77–81.

[77] Maslow 2003, 64, 133–135.

[78] F. Lassú–Lisznyai 2003.

[79] Kulcsár 2005. Jelentős mentalitásbeli változások történtek: a föld helyett immár a pénz jelentette a biztonságot, munkavégzés, szent és profán kettősségét a munka- és szabadidő vette át, a vallás mint összetartó tradíció pedig szétesett, megindult az atomizálódás. Kovács 2012.

Az ily módon kialakult pszichológiai vákuumot klinikai megnyilvánulások töltötték ki: terjedt az alkoholizmus, a depresszió;[80] és végső soron ennek részeként értelmezhetőek a munkafegyelmi problémák is. A kommunista rendszer a felelősségvállalás fontosságát ismételgette, és kérte számon állampolgárain, reprezentánsai ugyanakkor személyükben nem jártak ebben elöl.[81]

Kísérlet a „megoldásra"

A rendszer által kínált megoldás annak a szemléletnek az erősítése, hogy a közös tulajdon közös munkát kíván, és egyúttal nagyobb felelősségvállalást, nagyobb részvételt a közös döntéshozatalban.

Ennek a felelősségvállalásnak sajátos formája volt a téeszdemokrácia intézménye. „Az elmúlt év tavaszán elfogadott alapszabály a tsz demokrácia fokozott érvényesülését irányozza elő. Nagyobb hatáskört biztosít a különböző bizottságoknak is. Működésük azonban még nem minden téren kielégítő, igényelni, támogatni kell kissé bátortalan kezdeményezésüket."[82] Ennek a támogatásnak egy javasolt formája volt, hogy adjanak a tagoknak „kérdőívet ki különböző kérdésekkel, amelyeket később összegeznek. Ez a tsz demokrácia".[83]

Az elképzelés azonban – a bevezetőben említett ellentmondások miatt – nem nyújthatott megoldást. Hamar kiderült, hogy az aktív részvétel és a tényleges problémák feltárása nem valódi cél. A „téesztagok főként gazdaságpolitikai kérdések iránt érdeklődnek, de vitakészségről nem igen lehet beszélni". Helyi téeszek ügye, ami leginkább érdeklődést vált ki[84] – hangzott el rosszallóan egy csúcsvezetőségi értekezleten. Vagy még kritikusabb megfogalmazásban: „Nekem az a meggyőződésem, hogy a demokráciát úgy veszik, hogy az anyagi előnyöket biztosít. A napirendekkel egyáltalán nem törődnek."

1970 augusztusában pedig beismerték azt is, hogy voltaképp játszmáról van szó, az államhatalomnak nem érdeke az alulról jövő kezdeményezés.

[80] A paraszti kultúrát vallásosság, értelemnyújtó tevékenység, önfenntartás és a közösségekhez tartozás jellemzi, ezek hiányában viszont az élet értelem nélküli. Yalom 2003, 350–359.

[81] „A felelősség alkotást jelent. Tudatában lenni a felelősségnek nem más, mint tudatosan megalkotni saját magunkat, saját sorsunkat, életkörülményeinket, érzéseinket és ha arról van szó, saját szenvedésünket. Azt a pácienst, aki nem vállalja ezt a felelősséget, aki másokat – egyéneket vagy más erőket – vádol a benne keletkező érzésekért, nem igazán lehet meggyógyítani." A felelősség fogalmának csak akkor van értelme, ha az egyén szabadon hozhatja létre a világot, bármilyen is legyen az. Az elhárító mechanizmusok: felelősség áttolása, felelősség tagadása (ártatlan áldozat szerep), önkontroll elvesztése, autonóm viselkedés elkerülése. Yalom 2003, 171–180.

[82] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1969. VIII. 28. MNL JNSzML XXXV.

[83] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. XI. 4. MNL JNSzML XXXV.

[84] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. I. 28. MNL JNSzML XXXV.

> Túlzott a demokrácia a téeszekben, ezért hiába igyekeznek segíteni, mert a tagság akarata érvényesül. Ha azonban mérleghiányos lesz zárszámadáskor valamelyik téesz, nem kérdezik meg a tagoktól, hogy mit akarnak tenni. [...] A tagság és a vezetőség között a morális viszonyt nem jónak lehet értékelni. Ezt a helyzetet úgy ítélik meg, hogy nagy az összefonódás, nem következetes a vezetés, vagyis saját magán belül nem tud rendet teremteni. [...] Ilyen körülmények között a tagságot nem is tudják megfelelően irányítani a brigádvezetők, szakvezetők azt mondják, nem jönnek a tagok dolgozni, vagyis oda mennek és akkor mennek dolgozni, amikor akarnak nagyon sokan. Tehát érthető az, hogy a tsz-ben a demokrácia túlzott. Tagsági jogokat ismerik, mindenki tudja, követeli. [...] A Tarnamenti Téeszben túlzott, nagy demokrácia van.[85]

És a cinikus, apatikus végkifejlet: „A tagok majd eljutnak addig, hogy nem számít nekik, ki az elnök, csak rendben menjenek a dolgok."[86]

Ez be is következett a hetvenes évek elején, amikor a növekvő állami támogatás miatt sikerült stabilizálni a termelőszövetkezet helyzetét. 1971-ben már arról számoltak be, hogy „Termelőszövetkezet tagságának hangulata jónak értékelhető, ezt a rendszeresen fizetett minden hónapi munkabér és a kalászosok jó terméshozamának, a búza jó minőségének állapota határozza meg."[87] Közrejátszhatott azonban a hangulat javulásában az is, hogy az elégedetlen téesztagok az egyesítés után sorra hagyták el a termelőszövetkezetet: 1970-ben több mint százhúszan,[88] 1971 februárjában negyvenen kérték kilépésüket,[89] márciusban további harminc fő,[90] akik főleg a rendszertelen előlegfizetés hatására hozták meg döntésüket.

A párttagok

A kommunista párt kis létszámú szerveződés volt Jászdózsán. 1970-ben, a község huszonöt éves történetének megírásakor már „hosszas kutatás" kellett ahhoz, hogy az indulás körülményeit feltárják. A pártot 1945. április 14-én tizenketten alapították, de közülük nyolcan a földszerzés reményében hamarosan Hercegfalvára költöztek. 1948 végén huszonnégy párttag volt, de a pártok egyesítésekor négyen kiléptek.[91] A párttitkár 1972-es visszaemlékezése szerint mikor a családban kiderült, hogy kommunista, nagy veszekedés

[85] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. XI. 18. MNL JNSzML XXXV.

[86] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. XI. 4. MNL JNSzML XXXV.

[87] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1971. VII. 20. MNL JNSzML XXXV.

[88] *Szolnok Megyei Néplap*, 1972. XII. 28.

[89] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1971. II. 4. MNL JNSzML XXXV.

[90] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1971. III. 18. MNL JNSzML XXXV.

[91] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, ünnepi gyűlés, 1970. IV. 4. MNL JNSzML XXXV.

támadt, mert „úgy élt még a tanyán akkor az emberekben: a kommunisták mindent elvesznek mindenkitől. Előbb-utóbb csak hírem ment, nehéz sorsom is lett. Azt hitték rólam, olyan besúgó lettem. Ha disznót vágtak a tanyákon – akkor a beszolgáltatás miatt ez tilos volt – féltek, hogy én meg se lássam".[92]

Egy újságcikk szerint a közégben 1960-ban körülbelül száz párttag volt, közülük negyvenen voltak téesztagok.[93] Látványos bővülést a következő évek sem hoztak, a megbízottak ugyanis „nemigen foglalkoztak a pártépítés feladataival", a pártépítő munka egyedül a párttitkárra hárult. 1969-ben hét új tag belépett ugyan, de a költözések, halálozások miatt a létszám így is csak száztizenegy volt. A Tarnamenti Termelőszövetkezetben 1970-ben mindössze huszonkilenc párttagot találni.[94]

A számok mögé tekintve az is megállapítható, hogy a jelöltek nem éppen a legmagasabb színvonalat képviselték: olyan is jelentkezett, akinek börtönbüntetése volt; egy másik párttag pedig „leadta a párttagkönyvét, amelyet még a mai napig nem vizsgáltunk ki: ezek után automatikusan megszűnik a párthoz való viszonya".[95]

1956-os szerepe miatt akadt fenn a rostán Gulyás Pál, aki 1950 előtt volt már párttag, de akkor személyes konfliktusok miatt kilépett, 1969 novemberében pedig újra kérelmezte belépését, Andrási Vince, a községi tanács elnöke ajánlotta. A támogatók megemlítették, hogy Gulyásné a „termelőszövetkezet jó dolgozója", a férfi pedig „a község történetéről írt tanulmányban kivette a részét". Kiderült azonban, hogy 1956-ban, „az ellenforradalmi események idején a Nemzetőrségnek volt tagja". Ez a tény mintha azonnal aktivizálta volna a Rákosi-kor beidegződéseit: kritikusai felsorolták, hogy Gulyás szüleinek „Jászdózsán italboltja és ezenkívül 3 hold szőlő és földjük is volt tanyával," sőt a feleség is „kulák". „Mint a művelődési Otthon helyettes vezetője nem végzett kielégítő munkát, különösen a szervezési munkában. Több esetben eltávozott a községből anélkül, hogy ezt közölte volna." Illetve: „Nem hiszem el, hogy a rendszerhez hű", továbbá a verdikt: „felvételével a párt nem erősödne".[96] Gulyás Pál sérelmesnek találta az eljárást, és fellebbezésekor megjegyezte: „tudomása van arról, hogy van olyan párttag, aki annak idején a Munkástanács elnökhelyettese volt".[97]

A további belépőknek is mind nyilatkozniuk kellett 1956-os szereplésükről, így Paksi Jánosnak, aki Nógrádban dolgozott, de a „forradalom ideje alatt" Jászdózsán tartózkodott, amíg a vállalat nem értesítette. A jászdózsai párttitkár maga is a „forradalom" terminust

[92] *Szolnok Megyei Néplap*, 1972. XII. 28.
[93] *Szolnok Megyei Néplap*, 1960. V. 20.
[94] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, ünnepi gyűlés, 1970. IV. 4. MNL JNSzML XXXV.
[95] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. I. 9. MNL JNSzML XXXV.
[96] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. I. 19. MNL JNSzML XXXV.
[97] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. III. 27. MNL JNSzML XXXV.

használta.[98] Másik neuralgikus pont a vallásgyakorlás volt, Zsíros Gyula és Szabó János igazolta büntetlen előéletét, de tudniuk kellett, hogy míg „a pártonkívülieknek magánügye a vallásgyakorlás, a párton belül már nem az".[99]

A párttagokat leginkább a vallásosság miatt kritizálták. Nem mindenhol volt ez feltétlenül így,[100] de Kelet-Európában jellemzően azokkal azonosították a kommunistákat, akik nem hittek Istenben.[101]

„A kivilágított üzletekkel átellenben az üresség tőlásított a templom"[102] – állította a *Szolnok Megyei Néplap* cikke, ezzel szemben a két évvel korábbi tudósítás szerint a körmenetekben részt vevők száma csökkent ugyan, de az egyház tekintélye stabil maradt. A papokat – „régebbi vezető szerepük miatt" – tisztelték az emberek, a téesztagok még visszamenőlegesen is megfizették az egyházadót, az iskolában pedig mindössze húsz szülőt tudtak lebeszélni gyermeke megbérmálásáról, háromszáznegyvenen viszont kitartottak. Nagyon sok párttag vállalt bérma-keresztszülőséget. „Legtöbb férfi párttag úgy keres kiutat, hogy helyettük a pártonkívüli feleségük lesznek keresztszülők." Gyakori volt, hogy Jászberényben történt a keresztelő. „A vallásos világnézet visszaszorítása nehéz, míg a jelenlegi idősebb korosztály ki nem hal. Általában az idős nagymamák kényszerítik bérmálásra az unokáikat" – szólt a helyzetértékelés, majd a Rákosi-korszakot idéző retorika, miszerint a vallásosság oka az amerikai agresszorok okozta háborús félelem, hisz „akinek a földi dolgokban meginog a bizalma, az képzelt túlvilági erőkhöz fordul".[103] A kritikák másik része azonos a téesztagságnál megtapasztaltakkal, vagyis munkafegyelmi problémákat sorolnak. Ezek azért is jelentettek súlyos kihágást, mert elviekben a párttagoknak élcsapatként példát kellett volna mutatniuk a többi dolgozónak, hiszen az „emberek tudatának fejlődése elősegíti a gazdasági eredmények növelését, és az emberek jobb hozzáállását a termelő és irányító munkában egyaránt".[104] Ehhez képest „Termelőszövetkezetünkben van olyan párttagunk, aki egy hétig egyfolytában ivott. Egy másik párttagunk 70 forintért éjjeliőr. Egy másik párttagunk maximum du 5 óráig dolgozik, és utána hazamegy minden nap".[105]

[98] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. VIII. 6. MNL JNSzML XXXV.
[99] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. XII. 2. MNL JNSzML XXXV.
[100] Chilében még a kommunisták sem mondták magukat ateistának, mivel egy nép, amely a hegyek közt él, logikusan az ég felé emeli tekintetét. A chilei katolikus egyház általában a szegényekkel tartott, ami tiszteletet és rokonszenvet keltett az emberekben. Allende 2004, 77–84.
[101] Fitzpatrick 1994, 33–37, 314–315. A megszálló németek népszerűsítő tettei közül a vallásüldözés megszüntetése volt a legsikeresebb.
[102] *Szolnok Megyei Néplap*, 1972. XII. 30.
[103] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. V. 8. MNL JNSzML XXXV.
[104] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1969. III. 5. MNL JNSzML XXXV.
[105] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. VIII. 6. MNL JNSzML XXXV.

Másrészt visszatérő vád a pártélettel kapcsolatos közömbösség:

> Ezen a gyűlésen nem kommunista módon viselkednek a tagok, csak kérdéseket tesznek fel, nem bírálnak. [...] Mindenki elmondja a véleményét a vezetőség tagjaiból, de bent a párttaggyűlésen mindenki hallgat, pedig a kommunisták felelősek azért, hogy 17,39 forint lett egy munkaegység értéke. Felelősek a Tszbe' folyó munkáért, de azért is, hogy a zárszámadási közgyűlésen a tagság nagy része jelenjen meg. Ilyen hozzáállással [...] milyen segítséget tudnak adni a párttagok a vezetőségnek?[106]

Vagy egy évvel későbbről:

> [...] nem érdekli őket semmi, úgy gondolják, hogy eleget tettek a kötelességüknek, ha a tagdíjat kifizetik és megjelennek a taggyűléseken. Szinte csak azt nem mondják a vezetőségnek, hogy köszönd meg, hogy ezt is megteszem. [...] Nagyon gyakori jelenség még a realitás hiánya a bírálatnál, vagyis a „hallomra", az „azt mondják" való hivatkozás.[107]

A problémák egy következő csoportját a párttagok törvénnyel való összeütközése jelentette. 1965 májusában egy férfi „nem tagjelölthöz méltó magatartást tanúsított", amikor téesztag társával „ittas állapotban olyan hibába estek, hogy hatósági közegnek adták ki magukat". Önkéntes rendőri minőségben dúltak fel egy lakást azért, mert a tagjelölt aktatáskája elveszett. A rendőrség a párt hatáskörébe utalta az esetet: az elkövető azonban csak szóbeli megrovásban részesült az általa elkövetett bűncselekményéért. Ennek eredményessége azonban kétséges volt, hiszen a párt saját bankettjén „ő volt az egyedüli, aki rontotta a hangulatot, részegesség, garázdálkodás, verekedés címén".[108] Júliusban az ő hibájából esett ki a „pótkocsi kereke, csak a szerencsén múlt, hogy nem lett nagyobb baj".[109]

Még márciusban történt, hogy egy másik tag a párttaggyűlésre erősen ittas állapotban érkezett, és a téeszelnököt, helyettest és a főkönyvelőt szidalmazta. Fegyelmi ügye[110] azonban az előbbihez képest szerencsésebben alakult: a férfi ígéretet tett, hogy megváltozik.[111] 1966-ban tett az egyik elvtárs „olyan kijelentést, hogy Csomorné elvtársnőt megveri". A feljelentést megtették, ám az „elveszett".[112]

[106] A Jászdózsai „Tarnamenti" Mezőgazdasági Termelőszövetkezet iratai. 1965. II. 6. MNL JNSzML XXX-278.

[107] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1966. IX. 9. MNL JNSzML XXXV.

[108] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1965. V. 21. MNL JNSzML XXXV. A dokumentum egészét lásd az *1. mellékletben*.

[109] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1965. VII. 5. MNL JNSzML XXXV.

[110] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1965. III. 23. MNL JNSzML XXXV.

[111] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. XI. 18. MNL JNSzML XXXV.

[112] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1966. III. 10. MNL JNSzML XXXV.

A Tarnamenti Téesz beszámolója szerint

> [...] párttagságunk erkölcsi, fegyelmi helyzetét felmérve azt kell megállapítanunk, hogy nem a legmegfelelőbb szinten áll. A párttagjaink nem tűnnek ki az átlagemberek közül. [...] Vannak olyan párttagok, akik „hallottam"-ra építenek és alapozzák nézeteiket és zavarólag hatnak a pártonkívüliekre is. Vallásos, idealista világnézet hatása alatt vannak, nem akarják megérteni, hogy a vallás kérdése párton belül nem magánügy.[113]

Kísérlet a „megoldásra"

A kihágások nagy száma ellenére 1966-ban nem volt fegyelmi eljárás.

> Nem azért mintha nem kellett volna, de megmondom őszintén, a vezetőség nem is próbálkozott vele, mert a tagság olyan mély hallgatásba merül, hogy szinte nem lehet szólásra bírni. Gondolok itt elsősorban az utolsó előtti taggyűlésre, amikor az elsőáldozási problémát tárgyaltuk. A tagság néma hallgatással vette tudomásul a történteket, de véleményt nem nyilvánítottak. Erkölcsi kifogás nem merült fel senkivel szemben sem.[114]

> Gulyás elvtárs szerint ahol a gazdasági munka jó, ott a politikai munka is jó. Ezt nem tudom elfogadni. Szerintem a gazdasági munkához anyagi feltételek kellenek, a politikai munkához személyi feltételek. Nem tudom, hogy mennyire megengedett az, hogy a párttagokat és a párton kívülieket külön bíráljam. [...] Legtöbb baleset olyan dolgozók hibájából adódott, akik tagjai a pártnak. Pl. Morvai György hanyagul végzi a feladatát, holott párttag. Én fegyelmit adtam neki, de a pártvezetés mellé állt és megvédte.

– panaszolta a főagronómus, majd így folytatta: „Amióta itt vagyok 37 fegyelmit osztottam ki, a napi munkaidőm 80%-a ellenőrzéssel telik el, míg 20% munkaidőben végzem a fegyelmi és statisztikai munkákat. [...] Mindenki fél a fegyelmi adástól, senki sem akarja megbántani a másikat." A párttitkár felháborodott: „Megdöbbentő az, hogy ötszáz téesztag közül csak a párttagok közül említettek, akik nem végeznek jó munkát. A gazdaságvezetés olyan irányban alakult, hogy a párttagok ellen irányul."[115] *(2. melléklet.)*

Látható, hogy a párttagok számára mentsvár a párt, mulasztásaikért és törvénnyel való összeütközésükért nem ugyanott kell felelni, mint a nem párttag tagságnak. A kommunista párt védelmet biztosított még a termelőszövetkezeten belüli apparátus számonkéréseivel szemben. Mindezen hallgatólagos kedvezményekkel sem vált azonban a párt vonzóvá az emberek számára: a tagság létszáma járási összehasonlításban – a nem túl magas: 5%-os – átlag alatt maradt.[116]

[113] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1966. IX. 26. MNL JNSzML XXXV.

[114] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1966. IX. 9. MNL JNSzML XXXV.

[115] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. VIII. 6. MNL JNSzML XXXV.

[116] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. IX. 9. MNL JNSzML XXXV.

A politikai és a gazdasági vezetés

A vezetés kapcsolata bonyolultabb volt a másik két résztvevőénél, mert nemcsak az alárendeltjeikkel kerültek konfliktusba, de mind markánsabban vált külön a politikai és a gazdasági vezetés is.

A tagságnak sok esetben kellett megtapasztalnia, hogy a fejük felett döntenek. Az agronómus nem tartott kapcsolatot a brigádvezetőkkel, munkaegység-levonást a tag tudta nélkül is kezdeményezett. „A Tszben a fegyelem teljesen felbomlott és ennek okát abban látom, hogy nem tartjuk be az alapszabályt. Továbbá egyenlő munkaegységért nem egyenlő elszámolás van."[117] – panaszolták egy taggyűlésen 1963-ban. 1970-ben pedig: „A gazdasági és pártvezetők sokszor figyelmen kívül hagyják az egyszerű párttagok véleményét. Ebből származik, hogy másodszor kellett összehívni ezt a gyűlést. Persze vannak önkényeskedő vezetők is. Nem veszik figyelembe az idős dolgozók javaslatait sem. Sőt, határozatokat önkényesen megváltoztatnak. […] Minden politikai ügyből tszügy lesz."[118]

„Ebben a termelőszövetkezetben a tagság nem ért egyet a vezetőséggel" – jellemezte a helyzetet egy párttag 1963-ban. „Én sokszor kértem az elnök elvtársat, hogy álljon a sarkára és határozottan döntsön és erős kézzel vezesse a tagságot."[119] És a hozzászólás: „Azt sem tudják sokan, hogy kik voltak a régi vezetőség tagjai." A panaszok között szerepelt, hogy az elnök önkényesen intézkedett, nem járt területre, sokszor azt sem lehetett tudni, mikor van az irodában.[120]

A következő évek sem hoztak látványos javulást: 1966-ban még mindig arra panaszkodtak, hogy a „pártvezetés el van szakadva a dolgozó emberektől",[121] hogy „Seres elvtárs keveset jár a tagság közé".[122] Szimbolikus, hogy amikor az értekezlet témája éppen ennek a helyzetnek a megvitatása lett volna, egyesek hamarabb távoztak. „Sajnálja, hogy Gara elvtársnak el kellett mennie vonatra, mert olyan hírek vannak, hogy a vezetőség nem törődik az emberek problémáival, dolgaik elintézésével."[123]

[117] A Jászdózsai „Tarnamenti" Mezőgazdasági Termelőszövetkezet iratai. 1963. VI. 20. MNL JNSzML XXX-278.

[118] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. VII. 15. MNL JNSzML XXXV.

[119] Jászdózsai „Tarnamenti" Mezőgazdasági Termelőszövetkezet iratai. 1963. VI. 20. MNL JNSzML XXX-278.

[120] A Jászdózsai „Tarnamenti" Mezőgazdasági Termelőszövetkezet iratai. 1963. VI. 20. MNL JNSzML XXX-278.

[121] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1966. IX. 26. MNL JNSzML XXXV.

[122] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1966. X. 10. MNL JNSzML XXXV.

[123] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1965. V. 21. MNL JNSzML XXXV.

A téma még a hetvenes évek elején is aktuális, amikor az előző téeszvezetés működését tárgyalva elhangzott, hogy az „nem kellően informálta a tsztagságot, mert a zárszámadást megelőző párttaggyűlésen nem voltak tisztában a gazdaság anyagi helyzetével".[124]

> A dolgozó tagok munkához állása jó volt egész évben. Azonban a vezető beosztásban dolgozók nem tettek meg mindent az eredményekért, sokat italoztak, hol az egyik, hol a másik törte össze magát ittas állapotban. Ezért a tagok részéről a vezetők iránti tisztelet elmaradt. Igazuk van a tagoknak, hogy a fizetett munkaidőt olyan dolgokra használják fel a beosztott vezetők, amely nem a tsz taghoz méltó. A felelősségre vonás elmaradt, mert nagy az összefonódás, a haverság. Képesek inkább a fegyelem megszilárdítóját, a tszelnököt meneszteni úgy, hogy megkeserítik az életét és önként elmegy a tszből.[125]

Mind a politikai, mind a gazdasági vezetés bírálatban részesült a felkészületlenség miatt.

> Tszünkben a pártvezetés összetétele teljesen alkalmatlan arra, hogy a pártalapszervezetet összefogja. […] Nagyon sok párttag rosszabbul dolgozik, mint a pártonkívüliek. Ez, azt hiszem tükrözi az egész politikai helyzetet. […] Jászdózsán hallatlan szívós politikai munkára volna szükség. A szakvezetőknek nincs tekintélyük. Amikor idejöttünk, tudtuk, hogy Jászdózsa olyan hely, ahol nehéz dolgozni. […] Egy összetartó, határozott vezetésre lenne szükség az egész községben.[126]

Gulyás József párttitkár beszámolójának

> […] tartalma azonban elszomorító. A tsz belső demokráciát elsősorban a tszvezetőség sérti meg. […] A vezetés azért foglalkozik kisebb problémákkal, mert szereti, ha jót tehet másoknak, elintézhet kisebb feladatokat, és ugyanakkor nagyobb feladatok megoldásának felelősségét igyekszik elhárítani magától. […] A vezetőségi tagokra az a jellemző, hogy a saját problémáikkal, egyéni érdekeikkel nagyon sokat foglalkoznak. Nagyon keveset foglalkoznak a felelősségre vonásokkal, valahogy úgy vannak vele, hogy ne bántsunk senkit, akkor minket sem bántanak.[127]

A politikai és gazdasági vezetés közti konfliktus forrását az adta, hogy az embereket sokkal inkább foglalkoztatták az anyagi kérdések, a politikai és ideológiai megfontolások pedig mind nyíltabban váltak másodlagossá. „Mindkét téesz alapszervezetnél jellemző az aktivitásra, hogy a gazdasági problémák napirendjénél az aktivitás jó, és a hibák feltárását és felszámolását célozza, míg a politikai témáknál az aktivitás minimális." Amikor 1970

[124] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1971. II. 4. MNL JNSzML XXXV.

[125] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. III. 27. MNL JNSzML XXXV.

[126] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. VIII. 6. MNL JNSzML XXXV.

[127] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. XI. 18. MNL JNSzML XXXV.

nyarán a gazdasági vezetés felelősségre vont szerintük hibázó szakembereket, vezetőségellenes hangulat alakult ki,[128] amibe aztán több téeszelnök is belebukott. „Mi vagy azért nem dolgozunk, mert esik az eső, vagy azért, mert elnököt választunk", s valóban, a Tarnamenti Téeszben egy év alatt három elnök váltotta egymást.[129]

A politikai vezetés érthető módon érzékenyen reagált visszaszorulására, és túlzott engedékenységgel vádolta a gazdasági vezetőket. *(3. melléklet.)* „Egyes gazdasági vezetők úgy akarják a tömeget megnyerni, hogy a tagok által kért jövedelememelést szó nélkül megadják." Számonkérték a főagronómust is, aki saját elgondolása alapján adott el szabadbúzát, és ezzel megszegte a kollektív vezetés elvét. Bár mentesítő körülményként szerepelt, hogy a búzát a téesztagságnak adta el, de mivel a búzára nem mindenki lett volna érdemes: pártbírálatot kapott, önkritikát kellett gyakorolnia.[130] Az ellenőrző bizottság elnöke pedig azért mondott le, mert nem kapott kellő támogatást a pártvezetéstől.[131]

A politikai vezetés önlegitimációját a következő idézet szemlélteti:

> A gazdasági eredmények alakulása mércéje az emberi tudat alakulásának, vagyis a lét határozza meg a tudatot. Az emberek sokat problémáznak ezen és meg is mondják, hogy a pártvezetés nem érvényesül a termelőszövetkezeten belül megfelelően. A pártvezetőség konkrét feladata az, hogy meggyőzéssel, eszmeileg hasson az emberekre. Munkáját kilóban, literben konkrétan nem lehet mérni. [...] A politikai feladatokat a gazdasági feladatoktól szorosan nem lehet különválasztani, azonban, ha az eredmények gazdasági vonatkozásban nem jók, akkor a politikai munka sem érvényesülhet megfelelően. Ennek alapján a párt vezető szerepe nem tud hatékonyan érvényesülni. A pártvezetés ezen a területen nem tudja az emberek irányába felmutatni munkájának hatékonyságát.[132]

A felelősség szétterítésének másik módja pedig: „Leszűröm a tanulságot a mai tárgyalásról. Mi mindnyájan felelősek vagyunk azért, ami itt a községben történt."[133]

Kísérlet a „megoldásra"

„Nem arról van szó, hogy ebben a téeszben minden rossz és minden a feje tetején áll, de azzal egyet kell érteni, hogy nagyon sok a pártvezetésből és gazdaságvezetésből eredő hiányosság" – magyarázkodott az egyik csúcsvezetőségi tag. Az értekezlet konklúziója,

[128] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1969. VII. 19., illetve erre reagálva 1970. VII. 24. MNL JNSzML XXXV.
[129] *Szolnok Megyei Néplap,* 1970. X. 25.
[130] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1965. III. 23. MNL JNSzML XXXV.
[131] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1966. IX. 26. MNL JNSzML XXXV.
[132] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. VII. 15. MNL JNSzML XXXV.
[133] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. VIII. 6. MNL JNSzML XXXV.

hogy a megoldás a politikai és gazdasági vezetők közötti ellentét megszüntetése. Ennek mikéntjére azonban konkrét javaslat – azonfelül, hogy közös gyűlések kellenének – ekkor nem érkezett.[134]

Csak néha jelent meg a vezetőségen belüli változtatás gondolata: „vezetők közül Morvai György és Földi László hanyagul végzik a munkájukat, nagyon sok esetben ittasan jelennek meg. Ennek megteremtése érdekében néhány embert le kellene váltani."[135] Mint az a párttagoknál is látható volt azonban, alkalmas jelöltekben nem dúskált a pártvezetés.

A reform gondolata felmerült a munkavégzés („A vezetők között a büszkeséget kellene elhintenünk, hogy dicsekedni tudnának, hogy az ő területükön milyen eredményeket értek el"),[136] valamint a téeszdemokrácia területén is: „Semmit sem szabad eltitkolni a tagság előtt, őszintén el kell mondani az igazat a gazdasági vezetőknek is. Csak így képzelhető el az összeforrott politikai gazdasági vezetés, és fegyelmezett termelő munka a tagság részéről. Jelentjük, hogy ezt idáig nem tudtuk megvalósítani."[137] Ezek azonban hamvába holt elképzelések voltak: a fontos kérdésekben a járási tanácsnak rendelték alá őket. Ezt bizonyítják az olyan mondatok, mint „ha úgy kell lenni a Járási Tanács részéről, akkor egyesüljünk",[138] vagy „[v]égtelen kifogásolom, hogy a Járási Pártbizottság nem vett annyi erőt, hogy elbeszélgessen velünk, a két tsz fő mezőgazdászával és kérték volna a véleményeinket, ahelyett, hogy ők hátunk mögött alkotnak rólunk véleményt".[139]

Összegző megjegyzések

A kollektivizálás során megvalósuló tulajdonfosztás Magyarországon, a családtagokat is számolva, négy-ötmillió embert is érintett.[140] Az őstabut ez az erőszakos eltulajdonítás képezte, amely a következő évtizedekben lehetetlenné tette a valódi reformot. A munkafegyelmi problémákat okként kezelték, vagy arra hamis magyarázatot adtak (modernizációs megközelítés), holott valójában ennek a traumának a tünetei voltak. Munkafegyelmi ügyként nem voltak megoldhatók tehát: a megoldás keresése helyett így teret kaphattak a játszmák. Ha meg is indult valamiféle névleges reformtörekvés (téeszdemokrácia), az hamar zsákutcába jutott: ha a tagság az autonómia növelésével próbálkozott, törekvését bü-

[134] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1966. IX. 26. MNL JNSzML XXXV.
[135] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. XI. 18. MNL JNSzML XXXV.
[136] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. V. 22. MNL JNSzML XXXV.
[137] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1966. X. 10. MNL JNSzML XXXV.
[138] A Jászdózsai „Tarnamenti" Mezőgazdasági Termelőszövetkezet iratai. 1965. I. 15. MNL JNSzML XXX-278.
[139] MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsa, 1970. VIII. 6. MNL JNSzML XXXV.
[140] Ö. Kovács 2015a.

rokratikus eszközökkel lehetetlenítették el. Vagyis a rendszeren belül nem volt megoldás. A tapasztalattörténet Kornai János elemzését tükrözi:

> Az egyén, ha a mezőgazdaságban kíván dolgozni, akkor szövetkezeti tagnak kell lennie (vagy esetleg állami gazdaság alkalmazottja lehet). A szövetkezet vezetését csak névleg választja a tagság, valójában a bürokrácia kinevezett tagjai. [...] A szövetkezetek vezetése is teljes függésben van a bürokrácia felsőbb szintjétől. [...] A legtöbb kelet-európai országban a szövetkezeti tag jogosult egy háztáji gazdaságra, és ennek keretében egy kis földterület művelésére. [...] Még ha a parasztcsalád a háztáji gazdaságra vonatkozóan csupán részlegesen rendelkezik is tulajdonjogokkal, mindenesetre az övé a reziduális jövedelem. Ez is elég ahhoz, hogy igen intenzív munkára késztesse őket: a háztáji gazdaságok állati termékek, zöldségfélék és gyümölcsfélék nemzeti össztermeléséhez a földterület szerinti részarányukon messze túlmenő mértékben járulnak hozzá.[141]

Már maga a szövetkezet neve is megtévesztő – hiszen nem önkéntes szövetkezésen alapult –, de hasonlóan zavaros a párttagság szerepe is. A hivatalos ideológiával szemben Jászdózsa példája azt mutatja, hogy a párttagság nem élcsapat, éppen ellenkezőleg: destabilizáló elem: fegyelmi ügyeiket a pártvezetés elsimítja, feloldhatatlanná tesz számos konfliktust. Miközben a bűnözéssel kapcsolatban a sajtó rendszeresen a tanyai lakosokról számol be, a közgyűlések mégis párttagok ügyeit tárgyalták, akik párttagságukat védőernyőként használták.

Nem volt könnyű helyzetben a helyi vezetés sem, amely eljátszani kényszerült a vezetői szerepeket, de valódi önállósággal már nem rendelkezett. Lényegében minden ügyben – a párttagság bővítésekor, gazdasági döntések meghozatalakor (téeszegyesítés) – felsőbb jóváhagyásra és utasításra vártak.

Ezek a látszatszerepek és játszmák a hatvanas években szekunder traumaként kísértek végig a 20. században súlyos csapásokat átélő magyar vidék életét.

Felhasznált források

Levéltári források

MNL JNSzML = Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára
XXX-278 A Jászdózsai „Tarnamenti" Mezőgazdasági Termelőszövetkezet iratai 1963–1965
XXX-277 A Jászdózsai „Új Hajnal" Mezőgazdasági Termelőszövetkezet iratai 1963–1965
XXXV MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok Jászdózsa: 1965–1971

Sajtóforrások

Népszava 1940, 1963
Szolnok Megyei Néplap 1960, 1970–1972

[141] Kornai 2012, 110–112.

Felhasznált irodalom

Allende, Isabel 2004: *Mi país inventado.* Barcelona, Debolsillo.

Bell, Peter D. 1984: *Peasants in Socialist Transition. Life in a Collectivized Hungarian Village.* Berkeley–Los Angeles–London, University of California Press.

Berend, Ivan 2006: *An Economic History of Twentieth-Century Europe Economic Regimes from Laissez-Faire to Globalization.* Cambridge, Cambridge University Press.

Conquest, Robert 1986: *The Harvest of Sorrow. Soviet Collectivization and the Terror-famine.* Oxford, Oxford University Press.

Cseh Géza 2014: „Az önérzet lázadása". Panaszos levelek és pártbizottsági feljegyzések a tsz-szervezés befejezésének időszakából. In Csönge Attila et al. (szerk.): *Zounuk. A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve.* 28. 381–416.

Fitzpatrick, Sheila 1994: *Stalin's Peasants. Resistance and Survival in the Russian Village after Collectivization.* New York–Oxford, Oxford University Press.

Frankl, Viktor E. 2012: *A szenvedő ember.* Budapest, Jel Kiadó.

Gagyi József 2007: *Földosztók, önellátók, gyarapodók. A dekollektivizáció emberei.* Marosvásárhely, Mentor Kiadó.

Gouveia, Lourdes 1988: Obstacles to Collectivization among Indigenous Communities. Two Venezuelan Cases. *Mid-American Review of Sociology,* 1988 (13) 1. 41–58.

Gyáni Gábor 2007: Hamis és igaz a történelemben. In Gyáni Gábor: *Relatív történelem.* Budapest, Typotex Kiadó. 208–219.

Hann, C. M. 1995: *The Skeleton at the Feast. Centre for Social Anthropology and Computing.* Canterbury, University of Kent.

Horváth Gergely Krisztián 2016: Vidék egy agrártársadalomban? A rurális társadalomtörténet lehetőségei. In Pap József–Tóth Árpád (szerk.): *Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon. Rendi társadalom – polgári társadalom 28.* Budapest, Hajnal István Kör–Társadalomtörténeti Egyesület. 11–28.

Horváth Gergely Krisztián 2018: „Repedő jégre lépek". A kuláküldözés és az erőszakos kollektivizálás ábrázolása a Kádár-kor szociográfiáiban. *Rubicon: Kényszerkollektiviziálás Magyarországon,* 70–76.

Iordachi, Constantin–Verdery, Kathrine 2009: Conclusions. In Iordachi, Constantin–Dobrincu, Dorin (szerk.): *Transforming Peasants, Property and Power.* Budapest–New York, Central European University Press. 455–472.

Kornai János 2012: *A szocialista rendszer.* Budapest. Kalligram Kiadó.

Kovách, Imre 2001: De-peasantation of Hungarian Rurality. In Granberg, Leo–Kovách, Imre–Tovey, Hilary (szerk.): *Europe's Green Ring.* Aldershot–Burlington–Singapore–Sydney, Ashgate. 66–88.

Ö. Kovács József 2012a: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete. 1945–1965.* Budapest, Korall.

Ö. Kovács József 2012b: Belső hódítás. A „föld népe" közelről és távolról Magyarországon 1960-ban. In Bögre Zsuzsanna–Keszei András–Ö. Kovács József (szerk.): *Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől.* Budapest, L'Harmattan Kiadó. 143–154.

Ö. Kovács József 2015a: Kollektivizálás utáni identitásformák. In Keszei András–Bögre Zsuzsanna (szerk.): *Hely, identitás, emlékezet.* Budapest, L'Harmattan Kiadó. 220–232.

Ö. Kovács József 2015b: Állami erőszak, paraszti társadalom, kollektivizálás – kutatási kérdések és válaszok. In Horváth Sándor–Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában.* Budapest, MTA BTK TTI. 29–48.

Ö. Kovács József 2015c: A kommunista diktatúra történeti forrásai és olvasatai. In Ö. Kovács József: *Vidéki Magyarország 1945–1970. Dokumentumok földről, hatalomról, emberi sorsokról.* Budapest, Balassi Kiadó–Korall. 29–79.

Kovács Teréz 2012: Paraszttalanítás. In Bögre Zsuzsanna–Keszei András–Ö. Kovács József (szerk.): *Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől.* Budapest, L'Harmattan Kiadó. 133–142.

Kulcsár Zsuzsanna 2005: Bevezető. Társas tényezők szerepe a traumafeldolgozásban. In Kulcsár Zsuzsanna (szerk.): *Teher alatt... Pozitív traumafeldolgozás és poszttraumás személyiségfejlődés.* Budapest, Trefort Kiadó. 9–33.

F. Lassú Zsuzsanna–Lisznyai Sándor 2003: A tulajdon és a tulajdonlás pszichológiája. In Hunyady György (szerk.): *Gazdaságpszichológia.* Budapest, Osiris Kiadó. 382–417.

Lerman, Zvi–Csáki, Csaba 2005: Land reform and farm restructuring in Hungary during the 1990's. In Wegren, Stephen K. (szerk.): *Land Reform in the Former Soviet Union and Eastern Europe.* London–New York, Routledge. 174–202.

Maslow, Abraham 2003: *A lét pszichológiája felé.* Budapest. Ursus Libris.

McDermott, Kevin–Stibbe, Matthew 2006: Revolution and Resistance in Eastern Europe. An Overview. In McDermott, Kevin–Stibbe, Matthewed (szerk.): *Revolution and Resistance in Eastern Europe Challenges to Communist Rule.* Oxford–New York, Berg. 1–17.

McNeill, J. R.–Unger, Corinna R. 2010: Introduction. The Big Picture. In McNeill, J. R.–Unger, Corinna R. (szerk.): *Environmental Histories of the Cold War.* Cambridge, University Press Cambridge. 1–19.

Oláh Sándor 2001: *Csendes csatatér.* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.

Pákozdi Ildikó 2009: A dunántúli Igar község társadalmának változásai a földtulajdon-szerkezet átalakulása tükrében. In Andrásfalvy Bertalan–Vargyas Gábor (szerk.): *Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében.* Budapest–Pécs, L'Harmattan Kiadó–PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék. 315–328.

Pethő László 1991: A migráció néhány kérdése egy jászsági településen az 1960–70-es években. In Botka János (szerk.): *Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 6.* Szolnok. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár. 225–236.

Petrescu, Cristina 2013: *From Robin Hood to Don Quixote. Resistance and Dissentin Communist Romania.* Bukarest, Editura Enciclopedică.

Popper, Karl 1999: Against the Cynical Interpretation of History. In Popper, Karl: *All life is problemsolving.* London, Routledge. 99–104.

Rainer M. János 2007: Kádár János, a reformer? In *Mit kezdjünk vele? Kádár János (1912–1989).* Budapest, XX. Század Intézet. 61–72.

Rainer M. János 2014: A Kádár-rendszer kompromisszumai. In Gerő András (szerk.): *Kompromisszumok a közép-európai politikai kultúrában.* Budapest, Habsburg Történeti Intézet. 61–72.

Rösener, Werner 1994: *The Peasantry of Europe.* Oxford–Cambridge, Blackwell.

Scott, James C. 1985: *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance.* New Haven–London, Yale University Press.

Sokolovsky, Joan 1990: *Peasants and Power. State Autonomy and the Collectivization of Agriculture in Eastern Europe (Westview Special Studies on the Soviet Union and Eastern Europe).* San Francisco–Oxford, Westview Press.

Swain, Nigel 1985: *Collective Farms which Work?* Cambridge, Cambridge University Press.

Szepessy András é. n.: *Jászdózsa története az 1920-as évektől 1959-ig.* Kézirat. https://vitkovics12.wordpress.com/jaszdozsa/szepessy-andras_jaszdosa-tortenete-az-1920-as-evektol-1959-ig/ 2018. november 11.

Szilágyi Miklós 2009: Hagyomány és újítás a 20. századi paraszti gazdálkodásban. In Szilágyi Miklós: *Paraszti hagyomány és kényszermodernizáció. Közelítések a néprajzi hatásvizsgálathoz.* Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete. 7–28.

Tomka Béla 2009: A „hatvanas évek" a magyar történelemben: összehasonlítások tanulságai. In Halmos Károly–Klement Judit–Pogány Ágnes–Tomka Béla (szerk.): *A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére.* Budapest, Századvég Kiadó. 552–560.

Valuch Tibor 1987: „Nem hagyjuk a TSz szervezést a véletlenre..." (Kollektivizálás Homokmégyen 1958–1961). *Aetas,* 396–424.

Varga Zsuzsanna 2001: *Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon.* Budapest, Napvilág Kiadó.

Varga Zsuzsanna 2002: Agriculture and the New Economic Mechanism. In Anssi, Halmesvirta (szerk.): *Hungarologische Beiträge 14. Kádár's Hungary–Kekkonen's Finland.* Jyväskylä, University of Jyväskylä, 201–217.

Varga Zsuzsanna 2013: Bűnözők vagy bűnbakok? Termelőszövetkezeti vezetők és a „szocialista törvényesség" az 1970-es években. In Gyarmati György–Lengvári István–Pók Attila–Vonyó József (szerk.): *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben.* Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó. 507–523.

Varga Zsuzsanna 2015: Paraszti ellenállási stratégiák a kollektivizálás befejezése után. *Betekintő* (3) http://epa.oszk.hu/01200/01268/00035/pdf/EPA01268_betekinto_2015_3_8.pdf 2020. április 21.

Yalom, Irvin D. 2003: *Egzisztenciális pszichoterápia.* Budapest, Animula Kiadó.

Melléklet

1. melléklet

Beszámoló az 1965. május 21-én megtartandó rendes havi pártgyűlésre[142]

Napirendi pont:

I. Pártépítés feladatainak megtárgyalása, tag és tagjelölt felvétel elemzései.
Előadó: Gyurkó István párttitkár

Az első napirendi ponton belül az alábbi részletezéssel kívánok foglalkozni. Az elmúlt párttaggyűlés óta termelőszövetkezetünknél, illetve pártszervezetünkön belül az áprilisi párttaggyűlés elmaradt, aminek az okát abban látom, hogy a gazdaságvezetés részéről, valamint a pártszervezet részéről a május elseje előtt megrendezett bankett miatt történt. Kérem a párttagságot, hogy a felett tekintsen el, mivel ezen rendezvény a vártnál jobban sikerült. Tekintettel arra, hogy az április hónapra a munkaterv szerint beütemezett napirendi pontokat részletesen márciusi párttaggyűlésen kitárgyaltuk, úgy gondoltam, hogy a május párttaggyűlés foglalkozzon az áprilisi és májusi munkatervben beállított napirendi pontok megtárgyalásával.

Ami az első napirendi pontot illeti, a pártépítés feladatának megtárgyalása területén a következőket kívánom a taggyűlés elé terjeszteni. Mint ismeretes a márciusi taggyűlés tárgyalta a tagdíjfizetés rendezését. Alapszervezetünkön belül a tagdíjfizetés jónak mondható. Ugyanis a progresszív fizetéstől eltérően két elvtársnak módosítva lett a tagdíjfizetése, névszerint Breszkó Sándor 10 forint helyett 3 forint, amelyet a taggyűlés a nevezett személy részére engedélyezett, másrészről özvegy Baka Sándorné húsz forint helyett tíz forintot fizet, melyet a községi párt vb javaslata alapján engedélyezve lett a részére. A többi párttagjaink és pártjelölteink tagdíjbélyeg megvétele területén hiányosság nem mutatkozik.

Foglalkozni kívánok továbbá a párton belüli fegyelem kérdésével. Köztudomású, hogy Kállai János párttagunk, tagjelöltünk az elmúlt időszakban nem tagjelölthöz méltó magatartást tanúsított. Egyrészt azért sem, hogy a rendőrségi eljárás indult ellenük, mivel ittas állapotban olyan hibába estek, hogy hatósági közegnek adták ki magukat, névszerint Bolya József Vajda János úti lakos lakásán éjjel tizenegy órakor Bugyi József téesztagunkkal együtt feldúlták és mint rendőr /azaz önkéntes rendőr/ címén hatósági közegnek félrevezetésével próbáltak erőszakot venni azon a címen, hogy a nevezett tagjelöltünknek az aktatáskája elveszett.

[142] A dokumentumok közlésekor a gépelési hibákat javítottuk.

Tudomásomra jutott, hogy a bűnüldöző szervek ezen hiányosságot illetve szabálysértést nem viszik tárgyalás elé, így Kállai elvtársat mint pártunk tagjelöltjét a taggyűlés elé terjesztem és javaslom, hogy szóbeli feddésben részesítse a párttaggyűlés, ugyanakkor felkérem, a Kállai elvtársat, hogy ezen eset körülményeit illetve mivoltát a beszámoló elhangzása után ismertesse a jelenlévő párttagokkal.

A Kállai elvtárs ügyével foglalkozva a pártvezetőség megállapította, hogy mindezek után nem tanult abból, hogy szabálysértést követett el, hatóság szinten, de a saját rendezvényünkön is / bankett/ kirívó eseménnyel mondhatnám azt, hogy ő volt az egyedüli, aki rontotta a hangulatot, részegesség, garázdálkodás, verekedés címén.

Éppen ezért én a magam részéről nagyon kérem a pártgyűlést és nem utolsósorban Kállai János tagjelölt elvtársunkat, hogy nagyon körültekintően, a párttagjelölthöz méltóan dolgozzon továbbra is a téeszünknél. Mivel alig egy-két hónap választ bennünket attól, hogy elvtársat tagként kell, hogy javasoljuk az alapszervezetünkön belül.

Ezen rövid tájékoztatásom alapján kérem a párttaggyűlést, hogy kérdezzen, a hozzászólásával és az elvtárs felé a megfelelő kérdéseket tegye meg.

2. melléklet

Kivonat párttitkári beszámolóból és annak vitájáról 1966. október 10.

Gulyás József: 601 fővel csökkent a lakosok száma. „El kell érni, hogy a lakosok száma tovább ne csökkenjen". Nem foglalkoztak kielégítően a fiatalokkal, akik nyolc osztályt elvégezték, az iparba mentek. „Nem adtak nekik munkalehetőséget." „Határozatot kellene hozni, hogy a járandóságukat megkapják, ezzel sem lehet fukarkodni, mert a mezőgazdaság látja a kárát. Gyurkó: nem foglalkozik a beszámoló a tagdíjat nem fizetőkkel. Seres Balázs: a téeszben a KISZ szervezet elöregszik, nincs utánpótlás. „Seres elvtárs keveset jár a tagság közé." Gazdasági és politikai döntések összehangolása. „A gazdasági és pártvezetők sokszor figyelmen kívül hagyják az egyszerű párttagok véleményét. Ebből származik, hogy másodszor kellett összehívni ezt a gyűlést. Persze vannak önkényeskedő vezetők is. Nem veszik figyelembe az idős dolgozók javaslatait sem. Sőt, határozatokat önkényesen megváltoztatnak." Bírálatokat a megbírált személy szemébe kell mondani, nem a háta mögött. Juhász Béla: „egyesek igyekeznek a törvényeket félremagyarázni". A község fiataljainak irreális elvárásai vannak a bérkövetelés terén. „A pártvezetőségnek tehát a következő időkben a lakosság számának csökkenését kell megakadályozni." A cukorrépa kampány megindult: a cukorgyár azonban nem tart kapcsolatot a vasúttal, a rakodási szerződést még nem kötötték meg. „A Tarnamenti Téesz rakodómunkásai csak akkor dolgoznak, ha abból hasznot látnak. Pedig igen magas keresetet érnek el egy – egy vagon kirakása alkalmával. Kéri, hogy a jövőben ne lázítsák egymást a rakodómunkások és hátráltatják a kirakodást, a kocsik gyors továbbhaladását." Kóródi Béla: sok a viszálykodás a párton belül, személyeskedés, nincs nyílt bírálat. „elmarasztaljuk a vezetőséget is. Nem elég az, ha csak a bélyegeket hordják ki. Adunk-e a bizalmiknak útmutatást, hogyan foglalkozzanak a tagokkal?" Pártfegyelem rossz: egyesek túlterheltek, mások nem végeznek pártmunkát. „Ki kell ismerni az embereket és el kell beszélgetni az emberekkel." Pártépítésben nem a számok a fontosak – „meg tudjuk-e változtatni az emberek világnézetét? Ez ma az osztályharc. Elsősorban a családon belül." A község fiataljai munkalehetőség esetén maradnának itthon, az átlagjövedelem „nem kielégítő" Beszámoló (Seres János párttitkár): 1964-ben 75 párttag és 10 tagjelölt, jelenleg 91 párttag és 4 tagjelölt; kilépett 5 fő, eltávozott 3; községbe érkezett 4 fő. A párttagok közül 9 munkás, 31 alkalmazott és 55 téesztag. Nők aránya kevés: pl. Petőfi Téesz 31 férfi és 5 nő; területi pártszervek 25 férfi és 10 nő. „az újonnan megválasztott pártvezetőség a pártépítő munkája során különös figyelemmel legyen arra, hogy a pártszervezetekben a nők arányát növelni tudja, különösen a két téeszben". Nagyon kevés a fiatal utánpótlás, a számszerű növekedés jó, de a minőségbeli nem. „Vannak vezető, irányító párttagok, akik nem akarják figyelembe venni azt, hogy vezetni, irányítani csak akkor lehet, ha a tudásukat fejlesztik [...] A párvezetőségek a tagjelölt felvétel után nem törődtek a tagjelöltek politikai továbbképzésével." 1966 márciusában az irányító kommunista elvtársak között megbeszélés volt, mindenki kapott feladatot: tsz szakembereknek a munkaverseny szervezése, a főkönyvelőknek a munkaverseny értékelése és népszerűsítése, a tszelnökök a mozgalmi élet szervezése. Mindezidáig nem volt beszámoló a megtett munkáról. Tagdíjfizetés javult: 1965-ben 970 forint a havi átlag, 1966-ban 1700 forint; de van néhány rendszeresen nem fizető párttag is. A pártszékház a költségvetésből évi 7000 forintot kapott, de a teljes összeg nem került felhasználásra: sikerült némi pénzt megtakarítani. „Pártszékházunk állapota ugyan megfelelő, azonban korszerűsítésre szorulna, mert a most meglévő ablakok már régiek." kerítés, wc építés. Két tanfolyam indult: szocializmus építésének kérdései (Béres Béla) illetve időszerű kérdések tanfolyama (Seres János), amelyeken 119 fő vett részt, de csak 40 fő, 21% volt párttag. A vezető beosztású elvtársak számára továbbképzés (marxista középiskolai Jászapátin), amelyre 7 „elvtársat szerveztünk be", de végül csak egy, Andrási elvtárs végezte el; „nagyobb részük egyáltalán meg sem jelent egy oktatáson sem". „A politikai oktatáson megjelent párttagok felkészültsége, aktivitása általában kielégítő volt a szocializmus építése és a Tarnamenti Téesz tanfolyamán kívül. Ezeken a tanfolyamokon a párttagok általában passzív magatartást tanúsítottak. A Tarnamenti Téesznél az utolsó három előadás érdektelenség miatt nem került megtartásra. Dicséretet érdemel viszont az Új Hajnal Téesznél megrendezett tanfolyam, mivel a 24 jelentkezett fő helyett 29 fő végezte el, illetve vett részt a tanfolyamán." „Agitációnk a felnőttoktatás területén az elmúlt évben sikertelen volt." A községben 12 teljesen analfabéta van, mind cigány, „akiket sajnos az alapismeretek elsajátításra sem lehet beszervezni". Szülők Akadémiája előadássorozatot 40-50 fő látogatta, „ez nagyban segítette a szocialista nevelési cél megértését". Iskolában „nevelőink fizikai termelőmunka megszerettetésének alkalmazását helyesen oldották meg [...] nagy gondot fordítottak a tanulók mezőgazdaság felé való irányításában. [...] E munkának tudható be, hogy a végzős növendékek 35%-a irányult mezőgazdasági pályára. Az ezen a területen elért eredmények megyei viszonylatban is kimagaslóak. Ezekkel az eredményekkel a Szabadföld c. újság is foglalkozott. A nevelőtestület legtöbb tagja tudatában van a tantárgy fontosságának, hogy a gyakorlati foglalkozások az ember személyiségét formáló tényező, hogy az értékek megteremtője az emberi munka." Népművelők különös gondot fordítanak az idősebb téesztagokra, igyekeznek problémáik megoldásában a segítségükre lenni. Nyugdíjas tagok részére elengedik a háztáji föld művelésének költségeit, rendezik az SZTK 50%-át, tüzelőt biztosítanak. Hittanra 1965-ben 6 fő, 1966-ban öt fő iratkozott be. „A beiratkozott tanulók az első és második osztályból kerültek ki, azonban a világnézeti fejlettségi szintet mutatja az a tény, hogy a beiratkozott öt tanuló sem szívesen látogatja a hittanórákat. A párttagok az egyházi rendezvényeken általában nem vesznek részt (kivétel bérmálás, elsőáldozás 7 család). Másképp alakul viszont a párttagok családtagjainak egyházi rendezvényen való megjelenése. Ez igen rossz képet mutat. Alig van néhány olyan család, akik sem maguk, sem pedig családtagjaik nem vesznek részt semmiféle egyházi rendezvényen. [...] Társadalmi ünnepségek rendezésében értünk már el eredményeket [...] A vallásos világnézet miatt még sok ellenvetéssel, akadékoskodással találkozunk és ebben a vonatkozásban a tudat formálása még igen sok időt fog igénybe venni." 1965-ben 30 házasságkötés, ebből 7 társadalmi; 1966-ban 13 esküvő, amiből 4 társadalmi. Névadás 1965-ben egyszer, 1966-

ban kétszer, társadalmi temetés nem volt. „Egyes tömegszervezetek csak papíron vannak [...] egyes kommunisták a tömegszervezetekben nem végzik kielégítően a pártmegbízatásaikat." Pártvezetőség sem foglalkozott eléggé a felkészítéssel, „egyes párthatározatok nem kerültek végrehajtásra". „Hiba az is, hogy az elvtársak egy része politikailag nem elég képzett és így nem mernek vitába szállni egyes felvetődött kérdésekben, pedig a kommunistának elsősorban irányítani, vezetni és ha szükséges, támadásba kell menni, hogy a valóság, a helyes nézet, álláspont érvényesüljön. Hiba az is, hogy nincs olyan tömegszervezetünk, amelyben komoly pártcsoport alakult volna ki, az egyes elvtársak nem szervezetten, hanem külön-külön szétszórtan végzik a munkájukat, pedig erre főleg a termelőszövetkezetekben igen nagy lehetőség volna. Azt is meg kell azonban mondani, hogy egyes gazdaságvezetők nem is igénylik a pártcsoportok vagy párttagok segítségét sem politikai, sem gazdaságvezető munkában." „A szocializmus aktív építésének igen nagy hatása van az egyén eszmevilágának átalakításában. Ugyanakkor az egyén eszmevilágának alakulása befolyásolja a szocializmus építését. A szocialista tudat nem válhat az egyén tulajdonává, ha a társadalmi gyakorlat nem igazolja nap mint nap annak helyességét és a szocializmus építésének társadalmi gyakorlata sem haladhat előre, ha nem alakulna, változna pozitív irányban a tömegek politikai, erkölcsi arculata. Mivel a társadalmi viszonyok megváltozása képezi az alapját a tudati fejlődésnek, ezért érthető, hogy ez a fejlődés gyorsabban és hatékonyabban ment végbe a munkásosztály soraiban. A másik nagy társadalmi osztály, a parasztság eszmei fejlődése csak később és lassúbb ütemben ment végbe. Hiszen a parasztság kistulajdonosból, kisárutermelőből lett a kollektív, szocialista tulajdon részesévé. A mezőgazdaság szocialista átszervezése nem történhetett volna meg viszonylag oly zökkenőmentesen és gyorsan, ha megelőzőleg a parasztság politikai tudatában nem áll be jelentős változás. Ezt a tudati fejlődést tételezi fel jelenleg a demokratizmus kiszélesítése. [...] A demokratikus jogok gyakorlása, a társadalmi munkában való aktív részvétel csak azok részére lehetséges, akik tudatukkal felfogják a közéleti tevékenység szükségességét, magukévá teszik társadalmunk politikai célkitűzéseit és rendelkeznek azzal az erkölcsi beállítottsággal, amely képessé teszi az egyént arra, hogy egyéni érdekeit igyekezzék összhangba hozni a közösség érdekeivel. [...] Nincs is minden rendjén ezen a vonalon. Nagyon sok még mindig az egyéni érdek hajhászása, a közös tulajdon herdálása, a gyors gazdagodási vágy, ami nagyon sok törvénytelenséget, meg nem engedett anyagi előnyöket biztosít egyesek részére. Ezek ellen a dolgozók, de még a kommunisták sem emelik fel a szavukat. Nem merik ezeket a hibákat még a taggyűléseken sem felvetni, mivel azok nagy része a vezető beosztású egyéneknél fordul elő leggyakrabban, de megtalálható a tagság minden [javítva: egyes] részénél. Súlyos hiba az is, hogy a gazdaságszervező munka technikai részével foglalkoznak inkább és nem törődnek az átnevelés és mozgósítás problémáival. [...] Az osztályharc nem az emberek ellen folyik, hanem az emberek megnyeréséért, mert a szocializmus felépítéséhez minden ember munkájára szükség van." Új KTSZ részlegek: férfi és női fodrász üzem, cipő és lábbeli javító műhely, női szabóság és ruhakészítő üzem. Fmsz szolgáltató ipari üzemei: szeszfőzde, szikvízüzem: működésük bizonytalan volt, de sikerült stabilizálni; Jászárokszállásról hozták a vizet, de 1967-től helyben tudják

gyártani. Van további 16 kisiparos, egy párttag. „A lakosság részéről hiányolják azt, hogy nincs kőműves és ács iparos" Jászapáti Építőipari KTSz jászdózsai részlege vállalja az új családi házak építését, téeszbrigádok pedig a tatarozást. Petőfi Téeszben ez rosszul megoldott: kontárokat, tarnaörsieket alkalmaznak. Közlekedés jó: napi 7 vonat megy Budapestre, 520-an járnak el dolgozni; Jászberénybe naponta kétszer jár busz. Községben 4 teherautó, nyolc gépkocsi, 68 motorkerékpár van. Elmúlt öt év alatt 228 ház épült, ebből 120 árvizes újjáépítés, OTP kilencmilliós kamatmentes kölcsönnel segített. Téeszek terményeit és termékeit állami vállalatok vásárolják fel: „nem igen tudják betartani, nincs meg a mennyiség, a minőség sem olyan, mint amilyet a szabvány előír, az új gazdasági mechanizmus bevezetése ezt fokozottan meg fogja követelni". áruellátás: „amit helyileg meg tudtunk oldani, megoldódott, amit központilag irányítanak, azt csak javítani tudtuk". Hat év alatt 601 fővel csökkent a lakosság száma: 3437 fő jelenleg. 1483 fő dolgozik iparban, mezőgazdasággal 1954, ebből 364 öregségi vagy munkaképtelenségi járadékos 260 forint, egy nyugdíjas 315 forint, Kővári elvtárs. A munkabíró téesztagok létszáma 772 fő és a besegítő családtagok: egy munkabíró téesztagra 11 hold megművelendő föld jut. 1965-ben egy téeszdolgozóra átlag 9-10 ezer forint jut, a járási átlag 15 ezer forint, de pl. Jászboldogházán elérte a 20 ezer forintot is. „A különbség elég nagy, ami abból adódik, hogy bevételeiket nem tudják a mi tszeink növelni. Magasan terveznek azért, hogy a kiadást is meg tudják magasan tervezni. Ezt a tervet a kiadásnál túl is teljesítik, tehát drágán termelünk keveset." 1966 rendkívüli év volt, belvíz miatt nagy késlekedés, de nem lehet mindent erre fogni. „szervezetlenség áll fenn mindkét téesznél": szűk a vetés, ötös fogat is más-más irányba húz, „ezért a tagságtól sok bírálatot kaptak már, de nem javult a helyzet", 1965 őszén elmaradt a talajelőkészítés „Búzát termelni tudatosan kell. Megvan erre minden feltételünk, jó földek, sok – sok istállótrágyánk, megvannak a képzett vezetőink, csak akarni kell, sajnos 10 kh kísérleti parcellát sem készítettek még soha." Párttagok mutassanak példát az őszi munkáknál, győzzék meg a többieket, hogy „míg jó idő van, többet kell dolgozni, mint az a 10 óra, ha be lesz a takarítás, el lesz a vetés, lesz majd idő a pihenésre." „Semmit sem szabad eltitkolni a tagság előtt, őszintén el kell mondani az igazat a gazdasági vezetőknek is. Csak így képzelhető el az összeforrott politikai gazdasági vezetés, és fegyelmezett termelő munka a tagság részéről. Jelentjük, hogy ezt idáig nem tudtuk megvalósítani." „községünkben vannak még egyénileg dolgozó parasztok is, akik vagy sértődésből vagy valamilyen mellékgondolattal nem lépnek a téeszbe. Nem irigylésre méltó a földeken való küszködésük." 24 fő van egy holdon felül, ezek nagy része kétlaki, a föld csak mellékfoglalkozás, kenyérgabonát nem termelnek. A fogaterő drága, a gépi erő megszűnt a gépállomások megszüntetésével; téeszekben növekvő szervezettség miatt csökkentek a fekete fuvarok: ezek mind nehezebb helyzetbe hozzák az egyénieket. viszont: „termelésükre a népgazdaságnak szüksége van." Árumennyiség növekedése: 1961-ben 47 w kenyérgabona, 1964-ben 36, 1965-ben 108. Sertés 1557 db, 1354, majd 1660. Tej: 3840 hl, 6500 hl, majd 7250 hl. A baromfi kivételével minden cikk emelkedett (197 q-ról 157-re csökkent 1965-ben) „A mezőgazdaság átszervezésével emelkedett a termelés, az értékesítés, ezen keresztül a tsztagok életszínvonala. Nem állíthatjuk azt, hogy mindenkié egyfor-

mán, de azok, akik az évet ledolgozzák, megtalálják a számításukat." A község fejlődik: 2400 négyzetméter járda, vízhálózat bővítése, a belvíz elvezetése az I-es és II-es főcsatornával. Társadalmi munka 273 000 forint értékű, ebben benne van Juhász Jenő mérnök 61 000 forintos társadalmi munkája is: nyári szabadsága idején végezte el a kövesút korszerűsítésének tervét. Személyenként 30 forint értékű társadalmi munka lenne kívánalom: „az úttörő szervezet tagjai ebben a munkában jelesek. De tegyük szívünkre a kezünket, hogy a fenti munkákban a mi családunk tagjaira is esik-e személyenként 30 ft társadalmi munka?"

3. melléklet

Jelentés a Csúcsvezetőségnek, a Tarnamenti Termelőszövetkezeten belül a téesz demokrácia helyzetéről 1970. november 2.

Tisztelt Csúcsvezetőség!

A gazdaságvezetőségnek az alapszabályban rögzítettek alapján 17 tagja van. A jelen időszakban a gazdaságvezetőségnek 14 tagja van, amely tevékenykedik a gazdaságvezetőségben. Fülöp Mátyás, Vidra József vezetőségi tagok elhaláloztak, Bugyi Pál meg a téeszből angolosan meglépett.

Ez a körülmény nehezíti a gazdaságvezetőség határozatképességét. A gazdaságvezetőség havonta egy esetben tartja meg a vezetőségi üléseit.

A vezetőségi ülések határozatképesek szoktak lenni. A vezetőségi tagok nagyon aktívak. Nagyon sok észrevételt, javaslatot tesznek, valamint határozatot is hoznak elég nagy számban.

A vezetőségi határozatok nem minden esetben vannak végrehajtva. Éppen ezért egyes vezetőségi tagok felteszik úgy a kérdést, hogy célszerű-e határozatot hozni, ha az első számú vezetők, szakvezetők nem hajtják végre. A vezetőségi ülések rendkívülien elhúzódnak. Reggel fél kilenctől délután négy-öt óráig is el szokott tartani. Ennek az oka abban van, hogy a vezetőség olyan aprólékos kérdésekkel foglalkozik, mely szinte az üzemi vezetők munkakörébe tartozik. A vezetőségi tagokra az a jellemző, hogy a saját problémáikkal, egyéni érdekeikkel nagyon sokat foglalkoznak. Nagyon keveset foglalkoznak a felelősségre vonásokkal, valahogy úgy vannak vele, hogy ne bántsunk senkit, akkor minket sem bántanak.

Termelőszövetkezetünknek jelenleg ötszázharmincegy tagja van. Ebből kétszázötvennégy nyugdíjas és járadékos. A dolgozó tagság kétszázhatvan fő és ötvennyolc fő nyugdíjas és járadékos dolgozik a téesz különböző területein.

A termelőszövetkezetben nem fizikai dolgozó huszonnyolc fő van jelenleg. Ezek a nem fizikai munkát végző emberek valamilyen szellemi, irányító, vezetői tisztséget töltenek be. Termelőszövetkezetünkben el van készítve mindenki számára az ügyrend, munkarend, amely konkrétan meghatározza mindenkinek a feladatát, azonban ez csak papíron van.

A gazdálkodást irányító egyes vezetők rendkívülien hanyagon végzik el feladataikat. Ebből következik, hogy a vezető, irányító nem is tudja a dolgozó tagságtól megkövetelni a rendet, a fegyelmet, ha ő nem tartja a játék szabályait.

Az igaz, hogy a tagság közül vannak olyan emberek, akik szeretik az ilyen vezetőt, mert nagyon ki tudják használni a lehetőségeket. Van azonban nagyon sok józan, becsületes teésztag / és ez a jó, hogy ez a több / akik számtalanszor szembekerülnek azzal a

vezetővel, aki feladatát nem látja el. Ebből következően is a tagság és a vezetőség között a morális viszonyt nem jónak lehet értékelni.

Ezt a helyzetet úgy ítélik meg, hogy nagy az összefonódás, nem következetes a vezetés, vagyis saját magán belül nem tud rendet teremteni.

Nagyon sok esetben ilyen körülmények között a tagságot nem is tudják megfelelően irányítani, a brigádvezetők, szak vezetők azt mondják, nem jönnek a tagok dolgozni, vagyis oda mennek és akkor mennek dolgozni, amikor akarnak nagyon sokan.

Tehát érthető az, hogy a téeszben a demokrácia túlzott, a fentiek, vagy legalábbis nagyon kevesen érzik a felelősséget a téesz közössége iránt. Mivel a szakvezetés nem áll hivatásának magaslatán, a tagság és a vezetés közötti viszonyt nem lehet jónak értékelni. Nagyon sokan és sokszor az a tagság véleménye, hogy egyes irányítók nem érdemlik meg a fizetésüket.

Termelőszövetkezetünk az új téesztörvénynek megfelelően elkészítette az alapszabályát. Az alapszabály szerint két közgyűlést tart évente, valamint évközben részközgyűléseket. A két közgyűlés meg is van tartva, azonban a részközgyűlések elmaradtak ebben az évben is.

Az alapszabály tartalmazza a termelőszövetkezet gazdálkodási rendjét, fegyelmét. Nagyon határozottan leszögezi a tagok jogait, a kötelezettségeit egyaránt. A tagsági jogokkal nem is szokott nagyobb probléma lenni, ezt mindenki tudja, érzi, követeli, még úgyis, hogy túlzottan.

Van azonban probléma a kötelezettség teljesítésével. Ebben a kérdésben nincsenek betartva az alapszabályban rögzített szempontok. Nincsenek foganatosítva, hasznosítva a kötelezettség elmulasztása esetén a felelősségre vonások sem vezetők sem a tagság irányában, amely negatív irányban jelentkezik gazdálkodás területein.

Összegezve a téeszdemokrácia érvényesülését azt jelenthetjük a Csúcsvezetőségnek, hogy a Tarnamenti Téeszben túlzott, nagy demokrácia van, melynek kihatásai nagyon komoly problémát okoznak az 1970. gazdasági évben.

A pártvezetőség részéről megtettük a jelentésünket, kérjük a Csúcsvezetőséget, hogy a jelentést vitassa meg és az észrevételeit tegye meg.

Jászdózsa, 1970. november 2.

Seres János Téesz párttitkár

SZULOVSZKY JÁNOS

„Azóta rájöttem, hogy a Kádár-korszak nem is lehetett volna hosszú életű"

Egy nagyhegyesi memoáríró parasztember visszaemlékezéseiből

A *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása" vidéken a hosszú ötvenes években* második kötetében adtam közre szemelvényeket a nagyhegyesi[1] Vincze Mihály (1925–2017) ötvenes évekre vonatkozó visszaemlékezéseiből. Ezúttal a Kádár-korszakkal kapcsolatos írásaiból válogattam. Az előző közleményben az életútját már vázlatosan bemutattam. A szöveg értelmezéséhez azt szükséges szem előtt tartani, hogy szerzője 1925. október 5-én született egy mezőnagymihályi határában fekvő tanyán, egy tizenegy gyermekes falusi gulyás negyedik gyermekeként, s cselédsorban, mélyszegénységben élt ifjúkoráig. Így azok közé tartozott, akik számára az államszocializmus felemelkedést hozott, még akkor is, ha annak egyik alapvető ismérve a folytonos hiány volt,[2] ám megnyerték őket a szép utópista szólamok a kizsákmányoltak felszabadításáról, a társadalmi javak egyenlő elosztásáról. Arról, hogy az egalitáriánus gondolkodás mennyire mélyen jellemezte, jól tanúskodnak a nyolcvankét évesen, 2007 januárjában papírra vetett sorai:

> [...] abban az időben, mikor én gyerek voltam, és bármelyik szülőnk valami pogácsát vagy sült tököt, pattogatott kukoricát vagy bármit sütött, az a gyerek a saját barátjának letört egy falatot, és odaadta a másiknak. Vagy emlékszek rá, mikor gyerek voltam, és éltük a természet örömét, és az erdőben felmásztunk a fára a szarka- vagy a vércse- vagy a varjúfészket kirabolni, ha tojást találtunk a fészekben, beletettük a rongysapkánkba, a szánkba vettük, és úgy másztunk vissza a földre, és a szerzett tojást összeraktuk és egymás között szétosztottuk, nem számított, hogy ki mennyit lel a fészekbe. Ez a jelenség nem volt előre megbeszélve, de ezt egy természetes elosztási módnak tartottuk, ez egy öröklött íratlan szabály volt a gyerekek között, és még a szülő is rászólt a gyerekére, ha ez alól ki akarta vonni a gyerek magát. Tehát ez mind a nevelés íratlan szabálya. És ha napjainkat figyeljük, hogyha valami kéregetés van, mondjuk az elesett árva vagy betegek, gyerekek számára, a jelenség az, hogy a szegényebb sorsú ember hamarabb ad, mint a gazdagabb.

Még a kommunizmus építésének Szovjetunióban történő nyers gyakorlatával való szembesülés sem kérdőjelezte meg benne az eszmét: 1944. november 20-án Kálmán fivé-

[1] Az író-politikus Veres Péter (1897–1970) álmodta meg, hogy Balmazújváros és Hajdúszoboszló között, ahol hajdan kiterjedt tanyavilág volt, ideális hely lenne egy új település számára. Így alakult meg a Rickl-uradalom egykori központja körül 1952-ben szocialista faluként Nagyhegyes a tanyákról, valamint Újvárosból és Szoboszlóról, s kisebb részben nincstelen debreceni beköltözőkből. Gazda 2000.

[2] Vö. Kornai 1982.

révél együtt az orosz katonák elfogták és hadifogolynak minősítve egy Dnyepropetrovszk melletti fogolytáborba hurcolták,[3] ahonnan csaknem négy esztendő múltán, 1948 augusztusában térhetett haza. Szülei időközben a Hortobágyról Nagyhegyes határába költöztek, ezért, miután 1949-ben Tiszacsegén megházasodott, 1950 márciusában ők is Nagyhegyes határában telepedtek le, elfoglalva egy elzavart kulák tanyáját és földjét, majd belépett a téeszbe. Visszaemlékezéseiben évtizedekkel később őszintén elismerte, hogy az elűzésben ő is tevékenyen részt vett. Lelkiismeretét ez már akkoriban is bántotta, így amikor bő egy év múlva elkezdték faluvá fejleszteni a tanyaközpontot, ők is beköltöztek az egyik újonnan épült házba.

A köz ügyei iránt érdeklődő, értelmes és szorgalmas ember volt, belépett a kommunista pártba – csak miután már nyolcvanöt éves is elmúlt, szüntette meg az MSZP-tagságát –, s 1952-től a rendszerváltásig, harmincnyolc éven át tanácstag volt. A köztiszteletben álló, szorgalmas és becsületes, gyermekeket nevelő, családszerető és önzetlenül a közért munkálkodó parasztembert 2000-ben Nagyhegyes díszpolgárává választották. Kilencvenkét esztendős korában, 2017. június 24-én hunyt el.

Unokái kérésére kezdte el a visszaemlékezéseit papírra vetni, s végül úgy belejött, hogy több füzetet is teleírt. A családja által begépelt és 2015-ben egy debreceni nyomda révén keménytáblás, cérnafűzött könyvvé formálva – ám gyakorlatilag kéziratként – napvilágot látott mű időrendben a következő részekből állt össze:

2002. január 7.: Miért lettem kommunista? (177–184. oldal)
[keltezés nélkül:] Emlékirat a 80 évemből onokáknak (5. oldal)
2006. 12. 03.: I. rész. 1925–1944 (7–50. oldal)
2007. 01. 19.: II. rész. 1944–1955 (51–105. oldal)
2007. 01. 29.: III. rész. 1956–1995 (107–133. oldal)
2007. 01. 29.: Négy korszak (135–146. oldal)
2007. 02. 04.: A Vincze család története (185–212. oldal)
2008. március 12.: Nagyhegyes[i] Vörös Október Termelőszövetkezet kezdetei, tündöklése és bukása (147–176. oldal)
2015. 07. 18.: Még egyszer értékelés a kilencven évemről (213–216. oldal)
2015. 07. 18.: Visszapillantás a kilencven évemre (217–220. oldal)
2015. 09. 22.: Utószó (221. oldal)

Jómagam akkor szereztem tudomást papírra vetett visszaemlékezéseiről, amikor 2014 tavaszán Nagyhegyes múltjáról kérdezgettem, s kölcsönbe kaptam tőle kézirata zömét, engedélyezve, hogy digitális másolatot készíthessek azokról.[4] Amikor 2016 februárjában felkerestem, büszkén mutatta meg az azóta könyv formában megjelent művét, s hozzájárult, hogy beszkenneljem és felhasználhassam az egészet.

[3] A Gulagról, rengeteg életpéldával: Stark 2017.
[4] Ez az anyag a nyomtatott kötet 7. oldalától a 146. oldaláig tart. Vö. Vincze 2015.

A memoáríró Vincze Mihály úgy viselkedett mondandója megfogalmazása során, mint minden valamirevaló nagyapa, aki nemcsak elmesélni kívánja az egykor megesett történeteket, hanem egyúttal azok tanulságait is le akarja vonni. Figyelemre méltó az a hangsúlyos vonása, ahogy a múlton gondolkodik, próbálja megérteni, értelmezni a történteket. Ez az oka, hogy rendszeresen „kiszól" az éppen bemutatott időmetszetből, s gyakorta fogalmaz meg kritikus véleményt a közelmúltra vonatkozóan, mint amely nem tanult a már elkövetett hibákból. A mélyszegénységből jött, és egész életében szorgalmasan és becsülettel dolgozó parasztember számára lényegében az tette a Kádár-korszakot egyfajta aranykorrá, hogy módot adott a kétkezi munkára, s ezáltal a szolid boldogulásra, s nem kellett megalázkodva könyörögni a munkáért, mint hajdan az uraságnál:

> [...] vége lett a Marx-féle egyenlősdi elméletnek, és újból vissza a kapitalizmusba. Csak most már nekem az a bajom ezzel az új kapitalizmussal, hogy az emberek nem akarnak abba beletörődni, hogy akinek van, annak ugyan van, akinek meg nincs, az meg tudjon rá, dolgozzon, és lesz neki is. Ez nem ilyen egyszerű, mert először is, ha megfigyeljük, a munkaszeretetet kiszorítják a fiatalokból. A másik meg, ha valakinek munkát ad a vállalkozója, azt meg túlhajszolják, és szinte éhbérért, de muszáj neki, nem mintha nagy kedvvel termelne neki, mármint a tulajdonosnak, de örül a melós, ha munkája van.
> Én az életem végével azért lettem boldog, mert átéltem az emberiség minden rendszerváltozás-formáját. És ha a történetet is egy kicsit figyeljük, nem volt még olyan korszak az emberiség történetében, mint az én életem korszakában. Kérdem én bárkitől, hogy volt vagy lesz-e valaha olyan korszak, hogy szinte rákényszerítették a melós embert, hogy dolgozzon, már csak azért is, hogyha megöregszik, ne legyen a családjára rászorulva, gyermekeire, hogy az öreg napjait a gyermekei nyakán mint nyűg élje le az öreg napjait. Ezért lettem én boldog ember, mert mikor gyermekkoromba láttam, hogy már a magatehetetlen emberek nem tudnak dolgozni, és úgy érzik, hogy teher a családja nyakán, bizony ezek az emberek az istállóban fejezték be az öreg tehetetlenség napjait.
> Most meg, legalábbis az én korombeliek, úgy-ahogy mindenkinek külön lakása, külön nyugdíja van, és éli az öreg napjait boldogan, ha a betegsége nem zavarja. Azért sajnálom én a volt Kádár-korszakot, hogy vajon a mostani fiatalok elmondhatják-e mindezt magokról.
> Jelenleg is azt már láthatjuk, hogy nemhogy nyugdíj, de még munkalehetőség sincs mindenkinek. Márpedig akinek munkája nincs, annak nyugdíja se lesz.
> Így utólag, ha valaki megkérdezné tőlem, hogy miért lettem kommunista, csak azt a feleletet tudom rá mondani, hogy azért, hogy ne legyen mezítlábas parasztember, hogy ne kelljen a nagyságos úrnak könyörögni levett kalappal, hogy adjon valami munkát, hogy a családját el tudja tartani, hogy ne kelljen öregségére istállóban befejezni az életpályáját, hogy jusson a bőség kosarából mindenkinek. Az életem legnagyobb vívmánya, amióta a történelmet írják, még nem sejtettem, hogy koldus ne lett volna. Ez a csoda megtörtént az én életemben. Ezt a mai ember már figyelembe se veszi, hanem természetesnek, mindaddig, míg ő is azzá nem válik.
> Ezt is csak a Kádár-rendszer tudta becsületesen megoldani. Mert elesett, gyámoltalan ember az mindig volt és lesz. Azt mondta az akkori kormány, hogy aki nem tud dolgozni, és nincs miből megélni, annak én nem pénzt adok, hanem szocialista otthont, és majd az állam gondoskodik róla élete végéig, de az utcán ne kéregessen senki. Sajnos, most már ennek is vége, és kezdődik minden elejéről. Nem szégyen most már a kéregetés, de még az „istállóban hálás" se szégyen, ami a hajléktalan égisze alatt lapul meg.

> No de most már nem sopánkodok tovább, azt mondják, hogy minden ember a maga szegénye. Annak azért nagyon örülök, hogy megérhettem azt a korszakot, hogy a szegény ember is tud boldog lenni, ha akar, és ezt nemcsak én, de a velem korú emberek megélték, és vidámak voltunk, örültünk az életnek. Elmúlt, bízzunk benne, hogy lesz még szőlő lágy kenyérrel az utókornak is.[5]

A viszonylagos munkásjólét ténye Vincze Mihálynál gyakorlatilag felülír és relativizál minden negatívumot, s gondolkodása e tendenciáját tovább színezi – azaz kozmetikázza – a korabeli szóhasználat alkalmazása. A mezőgazdaság erőszakos kollektivizálása második hulláma kapcsán például ekként fogalmazott 2007 januárjában: „megindul 1958 tavaszán újból a termelőszövetkezeti *mozgalom*"[6] – s teszi ezt úgy, hogy más alkalommal, a 2008 márciusában papírra vetett visszaemlékezéseiben kendőzetlenül beszámol arról is, hogy az állampárt ennek során milyen erőszakos eszközöket vetett be. Ezzel együtt ezt az egészet a kormány részéről „bátor lépés"-ként jellemzi, bár elismeri, hogy „országos viszonylatban bizony elég sok tragédia volt ezekből az erőltetett átszervezésből, családok szétválása és még ettől nagyobb bajok is adódtak. Pld. öngyilkosságok és egyéb kellemetlenségek". Tanulságos, ahogy fenntartás nélkül elhiszi, s a saját maga igazolásaként hivatkozik a korszak propaganda-híradóira: „Mindenki vidám volt és mosolygott, csak nézzük meg egy hetvenes évekből bármilyen tömegfelvételt akár a televízióba vagy fényképen, mindenütt csak a vidámságot lehetett látni."

Jóllehet, eltöprengve a múlt eseményein, arra a következtetésre jut, miszerint „azóta rájöttem, hogy ez [a Kádár-korszak] nem is lehetett volna hosszú életű", a logikai ellentmondást nem észlelve, a következő mondatában már kritikai fenntartás nélkül magasztalja a Kádár-korszak gazdaságirányító politikusainak szakértelmét: „és ez, hogy Magyarországon ilyen jól bejött, köszönhettük Kádár János által vezette szakpolitikusainknak. Mert úgy pénzügyi, mint gazdasági vonalon, úgy az iparban, mint a mezőgazdaságban és a tudományban, kitűnő vezetők voltak". Miközben helyi viszonylatban szemtanúként tárgyilagosságra törekedve megörökíti a hirdetett kommunista eszme és a gyakorlat diszszonanciáját, a közvagyon saját zsebre átjátszását, a kor legfőbb politikai és döntéshozói hatalma birtokosainak még csak meg sem említi ebbéli felelősségét. Figyelemre méltóak a 2008 márciusában írt sorai:

> [...] így, utólag most már látom, hogy akármennyire is tagadjuk, ez a rendszerváltás már jóval a rendszerváltás előtt megkezdődött, még 1982–83-tól, és ahogyan haladtunk az idővel előre, 1990-ig, ez úgy gyorsult mindig a rendszer bukásához. [...] Tehát a rendszerváltás már itt megkezdődött, ami az én véleményem szerint mintegy 7-8 évvel már az 1990-es rendszerváltás előtt bekövetkezett.

Abban, hogy ez így alakult, fel sem veti a korszak névadójának, Kádár Jánosnak, vagy az érdemi döntéshozók legszűkebb felső körének az esetleges szerepét. Sokatmondó, hogy

[5] Vincze 2015, 130–131.
[6] Kiemelés az eredetiben.

történelemértelmezésében szerinte az úgynevezett rendszerváltás az 1960-as évektől vezető beosztásba került s MSZMP-taggá váló régi értelmiségiek, valamint a volt kulákok, illetve ezek ugyancsak pozícióba kerülő gyermekeinek „aknamunkája" következményeként valósult meg.

Bár erős benne a „kádári aranykor" iránti nosztalgia, legalább ennyire erős a visszaemlékezéseiben az élet igenlésének, a legnagyobb nehézségek közepette is megtalálható életöröm motívuma, amely a küzdő ember sajátja:

> Befejezésül, nagyon örülök, hogy leírhattam az életem rövid átélt élményeit és csalódásaimat, ami a 80 év alatt megtörtént velem, hisz ez amiről számot adtam, az az életemnek részei voltak. Az ember a saját sorsát nem kerülheti el, és vele kell élni minden időben és körülményben. De azért azt ajánlom mindenkinek, hogy minden ember már mikor eléri azt a kort, hogy tud gondolkodni, ne várja el, hogy más gondolkodjon felőle. Ne várja, hogy a saját problémáját más vagy mások oldják meg helyette, mert ennek nagy ára van. Hiszen az ember életében számtalan akadály van, amik mások által keletkeznek. De még akkor sem arra kell gondolni, hogy majd valaki megoldja az én problémámat. Tehát javaslom mindenkinek, sose másokat hibáztassunk az életünk félresikerült bajaiért, hanem szedjem össze magam, és a lehető legjobb kiutat keressem meg, még akkor is, ha ez nekem sérelmes és más hibájából kell nékem kényelmetlen dolgokat elviselni. Az élet, ha az ember egészséges, mindig tud új örömet hozni minden ember számára. Csak nem szabad azt se közömbösnek venni, és nem szabad visszaélni a természet adta lehetőségekkel. Én azt tapasztaltam, hogy a nehéz időkben is megvolt szinte mindennap a maga bánata, de valami csepp öröm még akkor is adódott és még azt is hozzáteszem, hogy nem várt öröm, csak úgy jött magától, és én ezt felhasználtam mindig a nehéz helyzet elkendőzésére. [...]
> Én ez idáig nagyon meg voltam véle elégedve, semmi sopánkodást nem tudok felhozni ellene, mert ami rossz volt benne, az egy figyelmeztető volt mindig a számomra, és én abból éltem. Mert azt tartottam mindig, hogy aki a rosszat nem próbálta, az nem tudja, mi a jó. Lehet, hogy én azért beszélek ilyen könnyen, hogy akármerrül is nézem az életem sorát, mindig fel volt adva a lecke a számomra, és mivel már fiatalkoromba megpróbáltam a halál torkából kimászni. Mindig figyelmeztető volt számomra, és nem volt könnyű utána sem. Mindig akadtak az életemben sorsdöntő időszakok, ami előre látható volt, hogy rosszabb lesz. Mit ad a Teremtő, nem tudok olyan dolgot mondani, hogy nemhogy rosszabb lett volna a számomra, hanem jobb, és ezt kétszer is aláhúzom, mert a nem várt szerencse mindig mellém szegődött, úgy betegségemben, mint egészségemben.
> Különös boldogság tölt el 80 éves koromra, hogy minden gyermekem és onokáim hasonló gondolkodásúak és tudják, hogy mi az élet rendje. Én tiszta szívből kívánom minden hozzám tartozónak, hogy ezt a gyönyörű életkort ilyen boldogságban és ilyen vidáman, ilyen egészségben és békességben érjétek meg.[7]

Azon túlmenően, hogy mintegy esettanulmányként szemlélteti egy hajdúsági falu viszonylatában a létező szocializmus hétköznapjait, Vincze Mihály visszaemlékezései hasznos adalékul szolgálnak a magyar társadalom bizonyos köreiben még napjainkban is tetten érhető Kádár-korszak iránti nosztalgia motívumainak megértéséhez is.

[7] Vincze 2015, 132–133.

Szemelvények Vincze Mihály visszaemlékezéseiből

I.

Emlékirat a 80 évemből az onokáknak
(2007. január 29.)

[...] '58. március 2-án behívattak a Tanácshoz, és jóakaratúlag megmagyarázta nékem a tanácselnök, Győrfi János, hogy szervezzük meg újból a szövetkezetet. Nincs mit tennem, nekem földem nincsen. Meg volt egy másik intő, hogy a tszcs-t feloszlattuk '56-ban, és fejenként 18 000 Ft úgynevezett vagyonhiány keletkezett. Tehát ez olyan pénz, amit senki nem tett zsebre, de keletkezett ez már évekkel ezelőtt. Itt pontot tettek a végére, és ráterhelték mindenkire egyformán. Ez abban az időben nagy pénz volt, több mint az egész évi keresete az embernek. Jött egy rendelet, hogy aki a Szövetkezetbe visszalép, annak az embernek elengedik a 18 000 Ft-ot, de csak akkor, ha 1958. dec. 31-ig, utána már nem. Mi, akiknek nem volt földünk, 17-en megalakítottuk 1958. március 15-én a Nagyhegyes „Búzakalász" elnevezésű szövetkezetet. Így alakultak sorra vissza a Szövetkezetek. Megint semmi nélkül kezdtük újból. Éngemet választottak meg elnöknek. Annyi föld volt, amennyi csak kellett. Így fogtunk fel 1100 holdat, a gépállomással dolgoztattuk. Úgy aránylag jó volt, de nem volt jobb, mint annak előtte, és pláne, mint egy éve.[8] Engemet a 3 elemi iskolával megint elküldenek Berettyóújfaluba mezőgazdasági 11 hónapos tanfolyamra, ami november 1-től április 15-ig tartott, tehát 2 × 5,5 hónap volt. Nyáron idehaza voltam, és irányítottam a tszcs-t. 1960 áprilisában, mikor hazajöttem, már kezdtek más pennával írni, mert nem szerették az elaprózott szövetkezeteket, és így mi is egyesültünk, 3 tszcs-ből egy lett. Az „Október 22", a „Búzakalász" és a „Béke" tszcs-k. „Vörös Október" lett a neve. Guti István lett az elnök, aki aránylag jól vezette a szövetkezetet, ez a szövetkezet nem is bomlott fel '56-ban sem.

Közben Nádudvaron kialakítottak a szövetkezetben egy különleges módszert, amit az egész országban Nádudvari Vörös Csillag módszernek hívtak. A munkaegység mellett bevezették a 100%-os rendszert, ami annyit jelentett, hogy a tag megkapta a teljes munkaegységet, például a kukoricát vagy a kukoricaföldet, ki mennyit vállalt kapálásra, ezt le is kellett neki törni, és a csutkát kúpba rakni, és a végtermék után kezdetben 10%-ot kapott, már később meg 20% termény az övé volt. Ez ragadta meg az embereket a jobb és több termés eredményére, ez a módszer annyira fellendítette a szövetkezeteket, hogy lassan elmaradoztak a munkaegységes rendszerek, és már a '70-es évek elején kezdtek a havi fizetésre áttérni, és itt már eltörölték a %-ot. De egyben megjegyzem még, hogy a munkásosztálynak nem tetszett a saját földön 10–20 holdas gazdák működése.

[8] Miután 1956-ban feloszlott a téesz, 1957-ben egyénileg gazdálkodott, s mint visszaemlékezésében írja, „annyira bejött" neki ez az esztendő, hogy nemcsak ki tudta fizetni az 1951 óta felgyülemlett házépítési hátralékot, hanem a cukorrépa és a hízó árából még szobabútorra is futotta. Lásd Szulovszky 2019, 481.

1960–61-ben hoztak egy rendeletet, amit úgy hívtak, hogy *agrár reform*. Tehát általános tsz-esítés, ez azért volt, hogy az ipar gyártotta a nagyüzem számára a mezőgazdasági felszereléseket, és ez nem egyeztethető össze a lófogatos felszereléssel.

Az 1960-as évektől tehát országszerte megindul a szövetkezetek egyesülése és összevonások. Az is hozzátartozik az 1960-as évek mezőgazdasági reformjához, hogy Kádár János kijelenti, hogy *nincs kulák*,[9] és eltörölték a kuláklistát, tehát most már beléphetett az a kulák, akit '49–'50-ben kizavartunk a tanyájáról. Közben ezek az emberek és ezeknek a kulákoknak a gyerekei nagyon jól értettek a mezőgazdasághoz, és meg el is mentek továbbképzésre, legtöbb része főiskolára, és kiváló agronómus és tsz-elnökök lettek. Még mindig az 1961–66-ig vagyunk. De még mindig a magyar mezőgazdaság csak bukdácsol. Tehát az ipar jóval fejlettebb. Majd 1966-ban hoz a kormány egy rendeletet, hogy a termelőszövetkezeteknek az összes adósságát elengedi az állam, és ekkorára már kezd a nagyüzem kicsit jobban termelni.

Majd 1968–69-ben elkezdődik a növényi és állati genetika újítások, a tbc-s beteg tehénállományt teljes egészében lecserélik, és korszerű istállók, fejőállások építése megy. Ugyanígy a növénytermesztésben kezdik bevezetni a növényvédelmet, majd a gyomirtást, és szinte minden évben újabbnál újabb módszereket. Kezdenek bejönni a modernebb kombájnok és erőgépek. Közben mennek az összevonások, mindig jobb és több terméket állít elő a magyar mezőgazdaság. Már elérjük 1975. január elsejével, hogy a kezdeti időben 11 tszcs volt, és még az '50-es évek végén és '75-re a Vörös Október Tsz 5500 hektár szántóterülete egy lett. Az 1975 utáni évek[ben Magyarország] szinte bámulatos gyorsasággal a világ 5 első mezőgazdaságává fejlődött fel. A tagság létszáma kb. 400-420 fő, ebből kb. 100 nyugdíjas. De ez nemcsak nálunk, hanem az egész ország területén így ment. Ez annak köszönhető, hogy a volt 1949–50-es évben azok a kulákok, akiket kihajtottunk a tanyájából és ezeknek a leszármazottai mikor az 1960–61-ben Kádár János kijelentette, hogy nincs kulák, csak paraszt. Ezek az emberek azonnal beálltak a sorba, és a gyakorlatot összehozták a lehetőséggel, ezeknek az embereknek jóval nagyobb tapasztalatai voltak. És menet közben tanulták az új technológiát. Tehát kihasználták a lehetőségeket. Megjegyzem, a minisztériumban is olyan emberek irányították a mezőgazdaságot, akik zseniálisan értették a dolgokat. Ilyen volt a termelőszövetkezetek részéről Szabó István,[10] a Nádudvari Vörös Csillag elnöke és Szubert[11] Róbert, a Bábolnai Állami Gazdaság igazgatója. Mind a

[9] A kulákkérdésről lásd Závada 2006 (első kiadása: 1986); Hantó 1993; Kávási 1991; Kajár 1999; Dósa 2007; Bolgár 2008.

[10] Helyesen: Kukorica és Iparnövény Termelési Együttműködés. 1972-ben alakult meg.

[11] Helyesen: Burgert. Burgert Róbert (1924–1999) 1960-tól harminc éven át a Bábolnai Állami Gazdaság vezetője (1960–1970: igazgató, 1971–1972: vezérigazgató, illetve a névváltoztatás után [Bábolnai Mezőgazdasági Kombinát] vezérigazgató 1973–1990), a Kádár-korszak egyik meghatározó figurája volt. Politikai pályája: 1945–1948 között a Független Kisgazdapárt tagja volt, 1948-ban belépett a Magyar Dolgozók Pártjába, ahonnan 1951-ben hamis vádak alapján kizárták, majd 1954-ben felülvizsgálat után visszavették. 1956 decemberében alapító tagja a Magyar Szocialista Munkáspártnak (MSZMP). A Központi Népi Ellenőrző Bizottság (KNEB, 1958–1969), az MSZMP Központi Bizottság (1966. december 3. – 1989. október 6.), a Politikai Intéző Bizottság (PIB 1989. június 24. – október 6.) tagja.

ketten benne voltak a kormány irányításában, és ez a két ember, ha valamit kitalált a mezőgazdaság fejlődéséről, azt végre is hajtották, de nem kis eredménnyel, hanem látványos, bámulatos eredménnyel. Nem utolsósorban az ipar is nagy fejlődésen megy keresztül. Kitalálja ez a két okos ember, hogy ha nekik szabad kezet adnak 1972-ben, akkor három év múlva úgy a búza-, de a kukoricatermést megduplázzák 50 q/ha-ról 100 q-ra. No, erre mindenki felkapta a fejét. És mit ad a természet, 1975-ben már 110 q/ha kukoricát takarítottunk be, mi is 1200 ha-ról. De ki volt kötve minden tsz-ben, hogy az összes munkát ők végzik. Azaz a Nádudvari KITE = magyarul Kukorica Ipari Termelés.[12] Ez volt az Alföldön, Dunántúlon meg az Állami Bábolnai Gazdaság, IRK[13] néven is szerepelt. Ebből a cégből világhírű baromfinevelő lett. Majd a rendszerváltásnál mindkettő összeomlott. Már a magyar mezőgazdaság 1975 után bámulatos eredményeket tudott felmutatni.

Hadd mondjak egypárat. Példa: a növénytermesztésben szinte minden növénynek külön egyetemet végzett szakembere volt, és ennek a szakembernek más dolga nem volt, mint a rábízott növény genetikai képességét tanulmányozza, hogy hogy lehet minél jobb és több termést elérni, ha kell, tanulmányi útra is mehet, akár külföldre is. Tehát minálunk is a tsz-ben külön volt a kukoricára és a silókukoricára, ez egy szakterület. Utána búza, azaz az összes kalászos növény és borsó, utána cukorrépa és lucerna, negyedik a burgonya, napraforgó, utána az állattenyésztés.

Sertés: külön szakember.

Baromfi: külön szakember.

Tehenészet: külön szakember.

Majd az egészet összefogta a fő állattenyésztő.

A növénynél meg a növénytermesztő agronómus. Utána jön egy külön növényvédelem, az élen mindentudó szakmérnökkel.

Majd követte a gépműhely külön szakmérnöke, majd a szállítás és így tovább, minden munkafázisnak megvolt a maga feladata. Tehát mondhatom, hogy a mesébe se lehetne jobb menetet kitalálni.

Már megvoltak a korszerű munkagépek mindenre. Nem beszélve a nagyüzemi táblák kialakításáról, a dűlőutakat kiszántottuk, és az egyik végétől a másikig 1000–1200 m volt a távolság, volt olyan tábla föld, hogy egy darabba 150–200 ha[14] volt. Hat kombájn, mikor beállt a búzatáblába reggel, az estig mehetett egy tábla földön. Tehát hatékony ráfordítással olcsón tudtunk termelni. Sajnos ez már a múlté.

Egy kis kitérő: 1976. Én elkezdtem gondolkozni, hogy mi fog ebből kialakulni. Azon elmélkedtem magamban, hogy most vagyok az életem csúcsán, és én ezt a szép időt a sok nyomorúságos helyzetemmel túléltem, de egyben az is járt a fejemben, hogy innen már

[12] Az 1973-ban létrejött KITE egyfajta integrátori szerepkört vállalt magára, fő profilja a vetőmag-, műtrágya-, növényvédőszer-, gép- és gépalkatrész-kereskedelem volt, s napjainkban is meghatározó szerepet tölt be.

[13] Helyesen: IKR, az Intenzív Kukoricatermesztési Rendszer rövidítése, amelyet az 1970-es évek elején a Bábolnai Állami Gazdaság vezetett be.

[14] Hektár.

csak lefelé mehet úgy a fejlődés, mint az életem. Tehát egyszerre kell mind a kettőnek bekövetkezni, és erre nékem fel kell készülnöm. Most már mind a három gyermekem megnősült, és úgy éreztem, hogy mind a három megtalálta az élete párját, most már a sorsokról magok gondolkozzanak.

Visszagondolva azokra a szép időkre, az embernek esze ágába se volt, hogy a gyermekeim miből fognak megélni, hiszen ha valakinek nem tetszett valamelyik munka, bármikor otthagyhatta, és már a másik helyen várták. De így volt ez az egész országba. Olyan jó volt, ha elmentem valamerre, és utaztam a vonaton több ember között, és hallani, ahogy dicsekednek egymásnak a két idegen, hogy neki milyen jól megy sorja az építőiparban, a másik meg az állami gazdaságban vagy bármelyik munkahelyen. Mindenki csak dicsekedett, hogy az ő lánya felsős iskolás, tehát minden kérdezés nélkül ömlött az emberekből a boldog békesség, és nem beszélve a lakáshelyzetről, mindenkinek volt lakása. Egyszer elmentünk az asszonnyal a húgához Leninvárosba, akkor még így hívták [ma Tiszaújváros]. A harmadik emeleten laktak, két nagy szoba, fürdő, beépített szekrény, minden, ami hozzá kell. Kezdtem irigykedni a sógorra, majd lemegy a közértbe, azaz a boltba, és hoz egy kosár sört, igaz, nyár volt, persze akkor még hűtőszekrény nem volt. És látom, a sógor beletesz négy üveg sört a csap alá, és teljesen addig kinyitotta, amíg a kifolyó nyíláson ömlött a víz a négy üveg sörön keresztül. De már én sokalltam, hogy meddig hűti még a sört. No, azt a négy üveget kicserélte, és legalább másfél órán keresztül folyt a víz a sörösüvegekre. Majd kérdem tőle, hogy mennyit fizet a vízért, mondja, hogy semmit, nem akartam elhinni. Majd kérdem, hogy a lakáshoz hogy jutott hozzá. Mondja, hogy ő pék, és mikor Csegéről elment jelentkezni munkára, kérdezték tőle, hogy nős már? Mondja, hogy igen. Na, akkor jöjjön, megmutatom a lakását, és holnap már költözhet is. Három évig minden lakás bérmentes volt az új házasoknak, és az épületet meg az üzem kapta szolgálati lakás címén, és csak minimális lakás és rezsit kellett fizetni. Tehát, ha visszagondolok azokra a szép időkre, bizony elsajdul a szívem. Mikor most meg jajgatunk, hogy nem futja a rezsiköltségre. Nem akarom tovább untatni az olvasót, mert lassan vége lesz ennek a szegény ember úrhatnákomnak. A szegény ember is tud gond nélkül boldog lenni. 1976 utáni években kifogástalan fejlődésen mentünk keresztül az '50-es és a '60-as évekhez viszonyítva. De már akkor mondogatták, hogy ez nem is nagy fejlődés. Menjünk csak el nyugatra, Németországba meg az osztrákokhoz, hogy ott micsoda tisztaság van, stb.

Majd úgy hozta a sors, hogy megint elmentem téli hónapokban két hónapos fejtágításra Pallagra. Majd be volt ütemezve június hónapra 6 napos tanulmányi út Németországba. NDK-ba. Tehát a keleti zónába. Eljön a várva várt nap. Innen ketten voltunk Oláh Istvánnal. Ő is brigádvezető volt. Hát nekünk olyan jó módunk volt, hogy egy fillérünkbe nem került, csak amit meg akartunk venni. Egyébként 400 forint értékű német márkát lehetett csak kivinni, ez bizony nem nagy pénz volt. Debrecenbe bementünk, ott gyülekeztünk a volt iskolatársakkal. Külön busz a Ferihegyi repülőtérre. Életemben még nem ültem repülőn, de nem is óhajtozok. Tehát repülővel megyünk a szép nyugati világba. Drezdába landol velünk a repülő, ott már vár bennünket egy busz és egy fiatal egyetemi hallgató, aki jól tud magyarul, és bemutatkozik, hogy ő Szása Igor Szergejevics. Ni, mon-

dom Oláh Pistának, te, hát ez meg orosz név. Mondja, hogy ne törődjek vele. Majd mondja, hogy ő Ukrajnából van itt, 3 éves főiskolai hallgató és őt nevezték ki idegenvezetőnek, ő már két éve, hogy itt van Drezdában, és jól ismeri az idegen nevezetességeket.

Nekem egyből olyan feltűnő lett, hogy Németországban egy orosz származású idegenvezető van. Valahogy a többieknek nem volt feltűnő, mert én úgy véltem, hogy akármilyen idős ember vagy asszony elmondja a saját városa történetét, az mégiscsak másképp hangzik, ha talán még kevesebbet is mond, mint a fiatal orosz. Egyébként 52-en voltunk. Ezt a szép élményemet csak elmesélem, hogy milyen szép és jó a nyugati világ. A háború után 27 év telt el. Drezda ez egy kiemelt nagy híres város, de a háború alatt az angolszászok szinte porrá bombázták, állítólag 13 napon keresztül feszt bombázták ezt a várost és Lipcsét. Lipcse 80 km-re van Drezdától.[15]

Tehát azt állapítottuk meg, hogy az összes városba egy épület se maradt épen egyéb, mint a híres drezdai képtár, de az is csak részletekben. Az épületek nagyon szépek lehettek, amint a falmaradványok mutatják. Ahogy megsaccoltuk, kb. 50% volt újjá, illetve részleges kijavítás állapotában. De siralmas látvány volt. A folyó, ha jól emlékszem, a Rajna folyó[16] szeli ketté a várost. De az olyan szennyes fekete volt, hogy imitt-amott az olajfolt csillogott a tetején, kb. olyan széles, mint a mi Dunánk. Kérdeztük, hogy hal van-e benne? A felelet az volt, hogy ha véletlenül a béka beleugrik, az élve nem ússza meg.

Az egész városban ivóvízhez nem lehetett hozzájutni, csak palackozott vizet lehetett venni. Lipcsében már valamennyire jobban építkeztek. Az volt a meghökkentő, hogy állandóan mondták, hogy nyugaton mennyire vigyáznak a környezetszennyezésre, és minket is figyelmeztettek, hogy minden élelmet és egyéb anyagot csomagoljunk be, tehát a kenyeret is csak csomagolópapírba lehet árusítani, és azt a sok felesleges, egyszer használatos vizes flakont és egyéb csomagoló felesleges göngyöleggel nem tudtunk mit kezdeni. Példa: a minap is a televízió mutatja, hogy Németországból Magyarországra szállítják a sok bálás göngyöleget.

Még annyit Kádár János '70–'80-as éveiből, hogy abban az időben minden munkásember elmehetett minden évben üdülni.

Emlékszem rá, hogy én egy jó párszor visszamondtam az üdülést, hogy nem érek rá elmenni. De ez nemcsak a mezőgazdaságban, hanem az ipari gyári munkásoknak külön üdülőjük volt. Tehát a jólét a tetőfokán volt. Már a '80-as évek elején valahogy úgy éreztük, hogy valami van a levegőben, mert nem olyan ambícióval dolgoznak, mint korábban, az emberek. És ez vonatkozik a vezetőkre is. Sőt, úgy a mezőgazdaságban, mint az iparban kezdtek elszaporodni a „szarkák". Tehát látta az a melós, hogy ő hivatalos utasítást kap arra a gerenda- vagy deszkarakományra, amit felpakoltak valamelyik fatelepen, és ezt nem a tsz építő fatelepére kell vinni, hanem valamelyik nagy vezető üdülőtelkére, és a számla az majd meglesz, de ha annyira akarod, adunk számlát is. Ez a jelenség már annyira elszaporodott, hogy bizony már a traktorosok, gépkocsivezetők, tehát ki mit őriz, abból

[15] Valójában légvonalban 100 km.
[16] Helyesen: az Elba.

él alapon vitték a közös tulajdonból, amit tudtak. Már minden traktorosnál és gépkocsivezetőnél egy kis gépműhely volt a lakásán. Sőt már én észrevettem '85-ben, hogy valami nincs rendbe, mert már akkor meg volt engedve, hogy tehergépkocsija lehetett bárkinek, és traktora is. Ez, ha jól emlékszem, '82–'83-ban jött ez a rendelet, addig tilos volt. Tehát nem adtak magánembernek engedélyt, de még traktorra sem. Utána, hogy ez felszabadult, az élelmesei az emberiségnek, és aki tehette, élt ezzel a lehetőséggel. Mert már akkor volt bátorsága, hogy egy rossz, kiselejtezett traktort vagy netalán teherautót megvegyen bármelyik üzemből, lehetett az építőipar, állami gazdaság vagy tsz. Minden üzem megengedte magának, hogy ezt megtegye, mert többet ígértek érte, mint a hulladékbegyűjtő.

Igen ám, de itt jön az én dilemmám. Példa: a mi tsz-ünkből, ami kiválóan működött, hogy már annyira el volt szaporodva az összefogási kurupciók,[17] hogy már nem lehetett megállítani. Mert már akkor gyáva embernek tartották, aki nem mert lopni, vagy helyesebben élni a lehetőségekkel.

Mondok egyet. '85-ben még dolgoztam, a burgonyabetakarítás ment. Előtte egy szoboszlai maszek ember a tsz-ünkből tavasszal megvásárolt egy kiselejtezett IFA pótkocsis selejtezett tehergépkocsit. Közben rendbe hozta, megjavíttatta, és mit ad a teremtő, jelentkezik ugyanebben a tsz-ben munkafuvarozásra, és itt jön megint, hogy a tehergépkocsival sokkal olcsóbban szállítja be a burgonyát Debrecenbe, mint a mi saját tsz-tulajdonú gépkocsink. Úgyannyira megy a dolog, hogy már a mi gépkocsivezetőnk vagy vezetőink is kiborultak, hogy ők nem kapnak munkát, mert a maszek fuvarozók elveszik előlök a munkát. Közben megfigyeltem, és nem is kellett hozzá semmi kommentálás, ha a maszek gépkocsinak valami baja volt, a tsz műhelyében csináltatta meg, és még ha kellett, új alkatrészt is cserélhetett a tsz raktárából.

Utána már ezen a vonalon nem volt megállás, egyre-másra vették meg a mi traktorosaink is a kiselejtezett gépeket. A többit már le se írom, hogy honnan javították vagy üzemeltették. 1985-ben elértem a 60 évet, elmentem nyugdíjba. Kiszabtam magamnak 15 évet, amit becsülettel le is töltöttem. A többi már csak ráadás. Lassan múlnak az évek, és ahogy közeledik az 1990-es esztendő, úgy kezd elolvadni a dicsőséges munkás-paraszt hatalom, egyre szaporodnak azok a hírek, hogy rendszerváltozás lesz. 1988. május 20. Összeül utoljára a magyar szocialista munkás-paraszt kormány. És feloszlatja önmagát, aki 1957 óta van egyfolytában hatalmon.

[...] Tehát visszatérek a rendszerváltás éveire, amint említettem, már érezni lehetett a levegőben, hogy itt valaminek történni kell.

1990. [...] ez már az én életembe, ha úgy tetszik, az ötödik rendszerváltás. 19 évet éltem a kapitalista Horti-rendszerben,[18] aminek az utója szinte boldog örömteljes évek voltak. Jött a második, amikor a háború után négy évvel hazakerültem a nehéz fogsági életből, és 23 évesen a lerombolt országba hazajöttem, nem sok öröm fogott el a hazai viszonyok között. De valahogy az a remény élt bennem, hogy hátha lesz jobb. Nem beszélve

[17] korrupciók
[18] Helyesen: Horthy.

az 1949–50-es évek kilátástalan helyzetéről. Majd jött 1956, a harmadik megrázkódtatás, ez igaz, hogy csak 12 napig tartott, de elég volt ahhoz, hogy az embert meginogtatja a hitében. Majd jött a negyedik, [a] Kádár-korszak, ami már annak is az utolsó 20 év volt a békés boldog szegény ember sorsa, ami[t] soha nem lehet többet elérni a melós embernek. Tehát megint egy újabb kapitalista korszak. 1990-től ez az ötödik változat az életemnek. Nem tudom, ha énrám lett volna bízva a rendszerváltás menete, hogy én vajon hogy csináltam volna jobban? Már azóta sokat gondolkoztam, de nem tudok sokkal jobbat kitalálni. Mert van az úgynevezett Marx és Engels tőkeelmélet, ami az egyenlőség elvén alapszik. De ez az elmélet nem segíti elő az állandó fejlődés útját és ez a nagyszerű elmélet, ami olyan világrendítőnek ígérkezett, 77 éves korára máról holnapra összeomlott szinte az egész világon.

Az az énáltalam emlegetett békés, kiegyensúlyozott, boldog munkás korszak. A Kádár-korszak, amit még az emberiség soha nem ért el, de nem is fog, ez, azóta rájöttem, hogy ez nem is lehetett volna hosszú életű. És ez, hogy Magyarországon ilyen jól bejött, köszönhettük Kádár János által vezette szakpolitikusainknak. Mert úgy pénzügyi, mint gazdasági vonalon, úgy az iparban, mint a mezőgazdaságban és a tudományban, kitűnő vezetők voltak, és hozzájárult az akkori környező országok, de különösen a Szovjetunió gazdasági helyzete, hogy a tömegtermelésünk se mindig volt rá vevő. Tehát bármit termeltünk, korlátlanul el tudtuk adni, és ezt a lehetőséget egy szocialista állam se tudta úgy kihasználni, mint Magyarország. Egy példát hadd említsek. A tsz leszerződött Olaszország részére 80 db hízó bikát, de valami oknál fogva túlsúlyosak lettek, és nem vitték el, szólt a külkereskedő, hogy nincs baj, vihessük a bikákat, az oroszok átveszik.

Inkább az iparban volt már baj a túltermelésnél, tehát ez már gyűrődött a '80-as évek végére.

Tehát már ez a szocializmus is kezdett kibicsaklani.[19]

II.

Négy korszak
(2007. január 29.)

1956–1990. Kádár-korszak

Elmúlik a forradalom, és megalakul Kádár János vezetésével a munkás-paraszt forradalom elnevezésű kormány.

Szinte máról holnapra minden megváltozott. A gyárakba lassan megindul a termelés, a parasztsághoz nem szólnak, azt csinál, amit akar, föld van, dolgozhat a paraszt, de nem nagyon tolakszanak vissza a kulákok sem. Pedig ez az '57-es esztendő igen jó volt. Igaz, ami a legfontosabb, vége a beadási rendszernek, vége a hadi sarcnak, tehát nem követelődzik a Szovjetunió a jóvátétel felől, elengedte az összes hátralékot. Vége a beszolgáltatási

[19] A rendszerváltozás időszakáról ír ezután.

kötelezettségnek, vége a feketevágásnak, mindenki annyi disznót vagy birkát vág, amennyit akar. Tehát mondhatom, hogy ez az esztendő a parasztember számára egy jó esztendő volt. Csupán 2 q búzát kellett bevinni minden hold föld után mint földadó, és ezzel le volt tudva minden adósság.

No de ez nem mehetett tovább, megindul 1958 tavaszán újból a termelőszövetkezeti mozgalom. Megint újból kezdeni a semmiből. Hiteleket vettünk fel jószág vásárlására, és így lassan megint kínlódtunk. '58–'59-ben, majd 1960–61-ben meghirdették a mezőgazdasági reformot, ami annyit jelentett, hogy általános tagosítás. Tehát szinte minden községben általános tagosítás. Nehezen ment, de nem volt kiút. Tehát most már az egész országba nagyüzemi mezőgazdaság van. Ez a menet be is jött. Csak akkor nem boldogultak, ahol gyengébb minőségű földek voltak. De az ország lakossága általában meg volt elégedve a sorsával. Mindenkinek dolgozni kellett. Mindegy, hogy hol, a megélhetését mindenki tudta a családja részére biztosítani.

Ha akart, házat építhetett, vagy a városba mehetett bérlakásba, de szinte minden családnak, aki akart, lakást tudott szerezni, és még a munkabéréből ki is tudta gazdálkodni. Mindenki mehetett, ha akart, még egyetemre is tanulni, szinte díjtalan. Mindenki elmehetett minden évben üdülni, úgy a mezőgazdaságban, mint az iparban. A munkaerőt szinte csalogatták az egyik helyről a másikra. Megszűnt az utcán való koldulás. Mindenki vidám volt és mosolygott, csak nézzük meg egy hetvenes évekből bármilyen tömegfelvételt akár a televízióba vagy fényképen, mindenütt csak a vidámságot lehetett látni.

[...]

Hol volt még a történelem során olyan módja a parasztnak, hogy nyolc órát kell csak dolgozni naponta, és fizetik a szabadságos napot és ünnepnapot.

Tehát ez mind valóság volt, és öröm még leírni is. Hiszen még a kezdetén, az ötvenes években nem volt a parasztembernek nyugdíja sem.

Majd kezdetben 65 évesen mehettek nyugdíjba az 1910 előtti születésűek. Ez vonatkozott úgy az ipar, mint a mezőgazdasági nyugdíjasokra. Ez a rendelet érvényben volt 1975-ig. Tehát itt még 65 év volt a korhatár. 1976-ban 64 év, 77-ben 63 év, 78-ban 62 év, 79-ben 61 év és 1980-ban 60 év volt a férfiaknál a korhatár. A nőknél meg 55 év volt a nyugdíjkorhatár. Tehát ezt a szerencsét is megértem, hogy én 60 éves koromban elmehettem nyugdíjba. Amit lehetőleg ki is használtam az életem befejezéséig. De sajnos most már ennek is vége, mert újból emelkedik az életkorhatár 60 év felé, és nem beszélve a nőkről, akik nem mehetnek előbb nyugdíjba, mint a férfiak. Még nem beszélve a sok munkanélküliség fenyegetés mivoltáról, ami az emberiséget érinti. Bizony fel kell készülni a mostani nemzedéknek, hogy egy része akármennyire is szeretné, de nem tudja a rendes nyugdíját megszerezni, esetleg hiányosan.

Akármerrül nézem és ellenzem ezeket az eseményeket, csak az öröm és boldogság fog el, hogy az életemben volt egy időszak, legalább 20 éven keresztül, amit nemcsak én élveztem, hanem a velem korú és velem sorsú szegény ember, ember milliói élvezte és megélte, ami még a mai nap is tart, mert a becsületes nyugdíjat még ma is élvezi, ha még él.

Figyeljünk csak egy kicsit. Ma az ember, ha nézi a televíziót és a médiát, azt tapasztalja, és azt hallja sokat a velem korúaktól, hogy a nyugdíjából nem tud megélni. Én meg erre azt mondom, hogy bárcsak ezzel a gonddal küszködnének a mi munkás unokáink, de sajnos nem sok kilátás és remény van rá nekik. Mert nagyobb része még a nyugdíj megszerzéséhez sem tud hozzájutni. Nem akarok sokat sopánkodni, de azt a szép és vidám életet úgy általában véve most már nem tudja minden munkásember elérni. Vége annak a világnak, hogy rákényszerítsék a szegény embert, hogy dolgozzon, hogy a nyugdíját megszerezze.

III.

A Vincze család története
(2007. február 4.)

A többi tanyasi és falusi volt tszcs-tagot mind megadóztatták, aki nem lépett vissza a tszcs-be. Így a Vincze családnak sem volt más választása, 1958-ban újból vissza a tszcs-be.

Azok az emberek, akik akkor nem léptek be, az adóval még sarcolták egészen 1961 őszéig, és bizony akkor nem volt kiút, mert országos viszonylatban elrendelték a mezőgazdasági reformot, ami azt eredményezte, hogy az ország mezőgazdaságból élők számára 96%-a szocialista ipari mezőgazdasága lett 1962-re, ez vagy állami gazdaság, vagy termelőszövetkezet formában működött. [...]

Egy példát említek, ami Nagyhegyesen 11 termelőszövetkezetet összevontak 1960-tól 1975. január 1-re. Nem ment könnyen. A több szövetkezetből az embereket össze szoktatni az állandó vitatkozás stb., de ez egy éven belül lecsendesedett. Ekkorára már belátta az emberiség, azaz a tagság, hogy egy 8000 hold, azaz 5000 hektáros gazdaságot vezetni csak jól képzett, mezőgazdasági egyetemet végzett szakemberekkel lehet. De ekkorára már nemcsak az elnök, hanem minden üzemág élére egyetemet végzett szakemberek álltak rendelkezésre. Külön szakember volt szinte minden növény- és minden állatfajcsoport élén. [...] minden kulcsfontosságú üzemág élén volt egy szakmérnök, aki egyetemi végzettséggel rendelkezett, és ennek a szakembernek a feladata csak az volt, hogy a rábízott növény- és állatfaj a lehető legnagyobb hozamot produkálja.

Tehát ki-ki a maga által rábízott feladatot a legnagyobb szakértelemmel és tudással irányítsa, erre minden lehetséges anyagi feltétel biztosítva is volt számukra. Ennek meg is lett az eredménye, országos viszonylatban ez így ment. Nem beszélve már a '80-as években, amikor már az állami gazdaság és a több nagy szövetkezeti községek összefogtak, és létrehozták a HAGE, azaz a Hajdúsági Ipari Szövetkezeteket.[20] Ilyen volt Hegyesen is a baromfitelep, ahol írd és mondd háromszázhatvanezer baromfi volt egy telepen, és ez ötször ismétlődött meg évente. Vagy a szoboszlói Angyalházán a nagy juhtelep, vagy a sertéstelepek stb. Hajdúszoboszlón és Hajdúböszörményben. Bámulatos volt számomra

[20] Helyesen: Hajdúsági Agráripari Egyesülés.

az a csodálatos látvány, amikor a két dűlő földet egybeszántottuk, és kialakultak a 150–200 hektáros területek, és egy ilyen táblát bevetettük búzával vagy kukoricával, és aratáskor 6-7 kombájn egymás után ment, és egész nap csak egy táblában dolgoztak, és folyamatosan hordták a teherautók a terményt a magtárba, de ez így volt a kukoricánál is, és egyéb növényeknél is. A gépszerelő kocsi ott állt a tábla szélén, és ha valamelyik gépnek baja volt, ott a helyszínen azonnal megjavították, és már ment is tovább a munka. Tehát ez volt az igazi, hatékony, olcsó termelés, és ez volt a titka az igazi mezőgazdasági, olcsó, gazdaságos termelésnek. Tehát ez volt a világ legolcsóbb élelmezési termék előállítás, ami akkor is, és ma is stratégiai létfontosságú kérdés.

Ezt a bámulatos mezőgazdasági üzemet az 1990–1992-ben, a rendszerváltásnál két évbe telt, míg darabokra, az akkori magyar kormány, szét tudta verni. De ki merem jelenteni, hogy a történelem folyamán ilyen bámulatos hatékony, olcsó mezőgazdasági művelést talán soha nem tudnak megvalósítani. Mert most már nem lesz meg az az egyszemélyes gazdasági vertikum, ami így egybe és helybe ilyen vagy hasonlót tud majd produkálni. Nem az elfogultság mondatja ezt velem, hanem az előttem és főképpen az utókor átélt nézeteim.

Az, hogy ez az ötezer hektáros terület a maga hozzá való minden állat és korszerű gépeivel, épületeivel, gépműhely stb. felszereléssel, szakembergárdával működjön, ilyen még nem volt, de nem is lesz, mert a világ monopoltőke már nem engedi meg, és ez nemcsak a termelő-szövetkezetekben volt így, hanem az állami gazdaságokban is hasonló volt a helyzet. Gondoljunk csak az 1980-as évekre vissza, amikor Bábolnáról repülőgép állt külön rendelkezésre az állami gazdaságnak, ami a naposbaromfit és egyéb termékeket szállította az ázsiai országokba. Ez volt a magyar mezőgazdaság virágkora, és a szegény ember számára is a békés, nyugodt életmód. Ezt a korszakot élte át a Vincze család is a maga keserűségeivel és az örömeivel egyaránt.

Majd az öreg szülők 1974-ben eladják a tanyát, és beköltöznek a faluba, ahol megvásárolnak egy családi házat a Petőfi utca 43. szám alatt, ahonnan édesanyánk 1977. május 24-én, édesapánk 1999. december 07-én örökre eltávoztak.

Még annyit megjegyzésképpen, 1974-ben a tanyát 40 000 forintér, a falusi házat 90 000 Ft-ért cserélt gazdát.

IV.

Nagyhegyes[i] Vörös Október Termelőszövetkezet kezdete, tündöklése és bukása[21]
(2008. március 12.)

[...] Megint gondoltak egyet, hogy mi lenne, ha az összes parasztot behajtanák a tszcs-be valamilyen rábeszélés, agitálás formájában?

[21] Az 1960-as évek elejéig tartó kezdeti időszak leírását lásd Szulovszky 2019, 486–497.

No, ezt a bátor lépést tette meg a kormány 1960–61-ben. Elrendelte a mezőgazdasági reformot.

Nem ment könnyen, mivelhogy már 1952-ben volt hasonló eset, és hamar csődöt mondott, már 1953-ban.[22]

Megint olyan élményeim voltak a tsz átszervezésében, amit érdemesnek tartok leírni.

Nagyon szerettük volna a jól gazdálkodó, értelmes parasztokat beszervezni a szövetkezetekbe, de ezek az emberek hallani se akartak a szövetkezetről. No, de mivel országos viszonylatban elrendelték az általános földreformot, bizony nem nagyon volt hova hátrálni a parasztnak.

Országos viszonylatban bizony elég sok tragédia volt ezekből az erőltetett átszervezésből, családok szétválása, és még ettől nagyobb bajok is adódtak. Pld. öngyilkosságok és egyéb kellemetlenségek.

Egypár kellemetlen, általános erőltetett módszer...

Tudták, hogy ez nem megy könnyen, de először is a volt szövetkezeti tagokra bízták volna az agitálást, de bizony a már korábbi, 1952. évi módszer nem jött be, hogy a helyi ismert személyek nem boldogultak a kívülálló paraszttal.

Kitalálták országos viszonylatban, hogy a gyári üzemekből kell egy olyan csoportokat összeállítani, akik szombat, vasárnap, munkaszüneti napon önként, fizetés nélkül, társadalmi munkában kimennek a falvakba, és 3-4 fős csoportot alakítva, a tanácsnál megadott névsor alapján, a személyekhez kimennek beszervezni a parasztokat a szövetkezetbe. Először csak szép szóval próbálták rábeszélni a parasztot, hogy lépjen be a tszcs-be, majd próbáltak a parasztok azzal mentegetőzni, hogy név szerint megjelölve X. Y. személy belép – azok az X. Y. személyek általában a falvakban jól gazdálkodó parasztok voltak –, akiket a falu parasztjai között első jól gazdálkodó személyek voltak.

Majd elmennek az agitáló csoportok ezekhez a jól gazdálkodó parasztokhoz, de bizony ezek a személyek hallani se akarnak a szövetkezetről.

Majd fordult a módszer, kitalálták az agitálók, hogy ezeket a jól gazdálkodókat behívatták a következő vasárnap, vagy egyéb munkaszüneti napon már kora reggel a községházára, és tudtára adták az illető személynek, hogy addig innen nem megy haza, amíg alá nem írja a belépési nyilatkozatot.

Először csak szép szóval meg akarták győzni a szövetkezet jó voltáról, volt, aki aláírta, volt, aki nem volt hajlandó. Reggeltől estig ez így ment, napközben még volt, aki aláírta, és az hazamehetett.

Volt, aki arra hivatkozott, hogy engedjék haza azért, hogy beszélje meg a családdal az elhatározását, ezt is elengedték, azzal a feltétellel, hogy másnap kora reggel jelentkezzen. Ezek voltak az emberségesebb módszerek, ami már kényszernek számított, tehát nem önként elhatározás volt, de annak számított. Most jönnek a brutálisabb módszerek. Megjegyzem finoman, hogy azért estével mindenkit hazaengedtek.

[22] Az erőszakos kollektivizálás második hullámáról lásd például Ö. Kovács 2008.

Következő héten még mindig nem gondolta meg, elmesélek egypár jelenséget, ami elterjedt módszer volt, már ha egyáltalán nem boldogultak a paraszttal, jól megrakatták vele a kályhát tűzrevalóval, és mellé ültették nagykabátba, közel a kályhához, és kijelentették neki, hogy addig ott kell ülni, míg meg nem gondolja magát, csak estével mehet haza.

A másik általános dolog, mivel tavaszodott, és elkezdett a hó olvadni, kiültették a csepegő eresz alá, ami igen kellemetlen volt, még ha nagykabátban volt is, vagy azzal ijesztették meg, hogy ha nem írja alá, elviszik valamelyik munkatáborba, és beültették egy leponyvázott gépkocsiba, ahonnan nem lehetett kilátni, és addig mentek vele a falu határába körbe-körbe, amíg alá nem írta a belépési nyilatkozatot. Tehát különböző trükkök voltak, és ez a jelenség két év alatt lezajlott.

Igaz, hogy ezeknek az embereknek is volt sokszor egy kikötésük is, amit sok esetben örömmel fogadtak el, hogy ha őt megválasztják vezető embernek a tsz-be, erre bizony nem sokat kellett az illető személynek várni.

Így nagy nehezen 1962 őszére az ország mezőgazdasága át lett szervezve, vagy állami gazdaság, vagy termelőszövetkezet. Az ország területének 90-95%-a már így működött, és már 1963-ban szocialista mezőgazdaság lett az országból. Innentől kezdve kezdett egy kicsit javulni a magyar mezőgazdaság. Megint egy érdekes jelenségnek voltam részese és tanúja.

Ahogy országos viszonylatban '63-ban már csak állami gazdaság vagy szövetkezeti formában működött a mezőgazdaság.

Itt egy érdekes paraszti rétegződési forma. Azok a kulákok, akiket 1950–52-ben a tanyájukból kizavartunk mint osztályidegen személyek, tehát elvettük a tanyáját minden földterületestől. Most 1962–63-ban jött egy rendelet, hogy a kuláklistát el kell törölni, és akinek papírja van a magasabb iskolai végzettségéről, bárhol, bármelyik üzemben vagy mezőgazdaságban vezető beosztásban részesülhet, megakadályozni nem szabad senkit sem. Ez volt részemre az a kritikus pont, hogy mindenki egyforma, azaz az emberiség kezdett összerázódni, és megszűnt az egymás iránti gyűlölet.

Megint egy érdekes jelenség az én megítélésem szerint. Most már ezek a volt kulákok közénk jöttek, és velünk egyformán dolgoztak, beláttuk, hogy nincs számukra más kiút. Nagyon nehezen ment még mindig a szövetkezetek sorsa, az állami gazdaság az jobban boldogult, mert oda több állami támogatás jutott.

No, de térjünk vissza a szövetkezetekre. Nádudvaron a Vörös Csillag Szövetkezetben Szabó István volt az elnök, és egyben mint az országgyűlési képviselő is. Ki tudta vitelezni, hogy az ő szövetkezetében minden dolgozó a megkeresett munkaegységen felül minden termékből 10%-ot hazavihet, amit ő termel. Tehát kiosztották a kukoricát egyénileg, a táblát kikarózták, és az illető tag a kapálástól a betakarításig felelt érte, és így érdeke volt a több termelésben, és jobban odafigyelt munkálataira. Ez a módszer szinte országosan elterjedt, és a következő évben már 20% lett, olyan jól bevált.

Egyébként még mindig eléggé szerencsétlenkedtünk, mert a munkaegység értéke még mindig 18-20 Ft volt, pedig már az előző 1960 tavaszán próbáltunk összeszövetkezni, így a Búzakalász, Béke és a Hunyadi Tsz egyesült az Október 22-vel. A Táncsics a Dózsá-

val, az Ifigárda,[23] Új Hajnal, Kossuth Tsz egyesült a Vörös Csillaggal, így már megint csak 4 szövetkezet lett 1960 tavaszától.[24]

Megint érdekes jelenség, már említettem az 1961–62. évi nagy tagosítást és az 1950–52. évi kuláklista kiüldözését a birtokáról. Majd ezek az emberek, akik még benne voltak abban a korban, hogy valamit szeretnének tenni, és beléphettek a tsz-be. Közénk jöttek, és bizony beleszóltak a dolog menetébe.

Megint egy érdekes jelenet, ezt azért írom le, mert ismert személyek – talán nem is gyűlölték egymást – voltak egymásnak.

Történt az eset 1965. év tavaszán, eljött az év vége zárszámadás, ilyenkor az az igen nehezen várt nap, már február hátulja, március eleje van, mikor nagy nehezen elérjük a végelszámolást az előző évi eredményről. A nevezett két személy Guti István tsz-elnök és Béres István lóápoló.

Guti István a háború előtt 1940–41–42-ben ennél a Béres Istvánnál volt három évig bennkosztos cseléd. Guti István szerint nem volt rossz gazda, majd a nagy mezőgazdasági 1960–61. évi átszervezésnél Béres István mint volt kulák, ő is belépett a szövetkezetbe, mivel a tanyája pont az Október 22 Tszcs területén volt, hát ebbe a Tszcs-be lépett be, ahol az ő volt cselédje volt az elnök. Megjegyzem, nem voltak rossz viszonyban, csak érdekességképpen zajlott le a jelenet 1965 tavaszán, mivel eljött a zárszámadás, és nem volt a pénztárban annyi pénz, hogy akiknek járt volna még valamennyi pénz – ezek között volt Béres István is –, hát nem kapta meg ő sem az őt megilletett járandóságát. Majd Béres István így szólt a volt cselédjéhez, az akkori tsz-elnökhöz: István öcsém, milyen gazda vagy te? Te, amikor nálam szolgáltál, újévkor mindig tégedet kifizettelek, te meg még két hónap után sem fizettél ki engem. Ez is egy érdekes jelenet volt az életem folyamán.

Számtalan ehhez hasonló jelenetek voltak, és nagyon sok olyan ember volt, akik beléptek a szövetkezetbe már 1960–63-ig, akiket ezelőtt 1950–52-ben kizavartunk a tanyájából. Tehát mintegy 10 év elteltével szinte semmit nem változott a mezőgazdasági helyzet, de a kényszer hatására rá lettek ezek az emberek, hogy közénk álljanak. 1963-ban az akkori kormányfő, Kádár János kijelentette, hogy szűnjön meg a parasztság rétegződési elnevezés, tehát most már felejtsük el azt a szót, hogy kulák, és tényleg, annak ellenére, ahogy 1950-es évek elején kiforgattuk a vagyonukból őket, és 1960 évek elején, ahogyan beszerveztük őket a tsz-be, a már korábban leírt módszer szerint.

Csodával határos módon tudtak a helyzethez alkalmazkodni. Kikívánkozik belőlem egypár volt kuláknak titulált név, akiket mindvégig, a tsz működéséig tisztelni tudok, akiket annak idején a tanyájából kizavartunk. Ilyen volt Béres István, Szarvas Imre, Szarvas Ferenc, Szabó Sándor, Tóth István, Prém Ferenc, Szabó Gyula, Oláh István, Pál József, Pinczés Imre, Pinczés Ferenc, Posta József, Zs. Nagy László, Király Gábor és még nagyon sok Szarvasok és Pinczések voltak utána közöttünk. Akik végtelen becsületes, tisztességes

[23] Helyesen: Ifjú Gárda.

[24] Jóllehet, 1960-ban is voltak egyesülések, Gazda László szerint csak 1964-re maradt négy szövetkezet: a Vörös Csillag, a Vörös Október, a Petőfi és a Dózsa. Gazda 2000, 77.

munkát végeztek a tsz-ben, majd Kádár János kormányfő kijelentette megint, hogy „az, aki nincs ellenünk, az velünk van".[25] Tehát mindazok a volt osztályidegen személyek, akik egyetértenek a mi népi demokratikus rendszerünkkel, ha papírja van a felsőbb fokú képzettségéről, bármilyen vezetői posztot elvállalhat, ha a papírja megvan hozzá.

Nem sokat kellett várni, egymás után jöttek az ajánlatok, és megkezdődött 1967–68-tól a szemlátomási fejlődés úgy a mezőgazdaságban, mint az iparban.

És ami az én részemről megint egy érdekes jelenség, hogy abban az időben szinte erőltették a szegény ember gyerekét, hogy tanuljon, egy fillérjébe sem kerül a szüleinek, sőt fizetést kapott a tanuló, ösztöndíjat.

Hanem, ha úgy írom le az érthetőség kedvéért, hogy a kulákok csemetéi, azok igen kaptak rajta, és már be is iratkoztak a főiskolára, egyetemre, sőt, akik már benne voltak a korba, és megvolt már korábban az érettségi, levelező esti tagozaton megszerezte a magasabb iskolai végzettséget.

Szinte utána már ment minden, mint a karikacsapás. Szinte máról holnapra megváltozott minden, különösen 1970-től a rendszerváltásig. Megint nem akarok nagy szavakat leírni, de úgy elfigyeltem, hogy ugye, milyen érdekes jelenségnek lehetek részese az életem folyamán.

Mikor, ha úgy tetszik, 1961–62-ben mi kényszerítettük be a szövetkezetbe ezeket a volt kulákokat, és mi lett belőlük?

Úgy az iparban, mint a mezőgazdaságban átvették a vezetést és gazdaság irányítását. Ezek az emberek meg tudták mutatni, hogy hogyan kell termelni és irányítani, csak bámulni tudtam a logikájukat, ami az én szemem előtt lejátszódott. Hogy azok a volt kulákok, akiket annak idején a tanyából kizavartunk, az az ember, aki velem egyidős volt, és tsz-elnök lett belőle. Mikor megválasztottuk elnöknek, csak kapkodtam a fejem, hogy mit csinál, és mit csinálnak a többi hasonló vezetők.

Egy érdekes jelenség, amit érdemesnek tartok leírni, ez az eset nálunk 1975-ben zajlik. Már 1945-től '75-ig eltelik 30 esztendő, hogy kommunista rendszer van, és a tanultak alapján mindig a párté a vezető szerep, tehát minden ipari és mezőgazdasági üzembe volt egy kommunista csoport, akik párttagok voltak, és a párttagság határozata alapján lehetett csak valami nagyobb dolgot eldönteni szakvezetésnek, amit a tsz-elnök előterjesztett. De legtöbb esetben a párttitkáron keresztül hozta egy személyben a szakvezetés elképzeléseit.

No már most, ezek a felsőbb iskolákat végzett szakember vezetők nemigen voltak hajlandók elfogadni ezektől a tudatlan párttitkároktól a párttagság határozatait. Erre a jelenségekre úgy reagáltak a cél érdekében ezek a volt kulákok és majd később ezeknek a kulákoknak a csemetéi, akik vezető beosztásba kerültek, hogy beléptek a „Kommunista", azaz akkor már a Magyar Szocialista Munkáspártba. Nem azért, hogy meggyőződött pártemberek voltak, hanem azért, hogy a párttaggyűlésen ott legyenek, és a párttagokat

[25] E sokat idézett mondat alapja Kádár János 1961 decemberében a Hazafias Népfront Országos Tanácsa plénuma előtt elmondott beszédére vezethető vissza: „Aki nincs a Magyar Népköztársaság ellen, az vele van; aki nincs az MSZMP ellen, az vele van; és aki nincs a Népfront ellen, az vele van." Később e szavait *sommázták* a közkeletűvé vált megfogalmazássá. Vö. Rainer 2001.

befolyásolhatják az esetleges rossz döntések végett. Tehát most már nem akadályozhatta meg a párttitkár a tsz-elnök elképzeléseit a cél érdekében.

Érdekes jelenségnek tartom még azt is, hogy szinte az egész országban bármilyen üzemág területén így mentek a dolgok, és nem is rosszul. Sőt, orvosok, jogászok, bírók, ügyvédek, minden területen ez volt a jelenség, hiszen már a '80-as évek felé már 800 000 párttag volt.

Megint egy érdekes jelenség, ami rajtam történt meg kb. 1982–83-ban. Már láttam, hogy az én szocialista párt meggyőződésem nem fér össze egészen a kommunista tudatommal, és ki akartam lépni a pártból. Mikor ezt az én volt kulákból lett tsz-elnököm megtudta, behívatott egy elbeszélgetésre, és nagyon a lelkemre beszélt, hogy ne tegyem. Mert ez olyan színezetet adna az én részemről, mintha nem értenék egyet a Központi Szocialista Munkás Paraszt Párt[26] határozataival.

Ugye, kedves olvasó, milyen érdekes jelenség?

Most már az az ember beszél rá a dolgok helyes irányvonalára, akit én ezelőtt harminc évvel kizavartam a tanyájából a cél érdekében. Most már ezek az emberek teljesen magokhoz ragadták, ha úgy tetszik, a kommunista hatalmat. Most már nem utálják, mert bármely hivatalba bemegyünk, a pártnak a nevében beszélnek, és nem szégyellik a kommunista párt útmutatásait hirdetni.

A frissen levizsgázott doktorok, ügyészek, mérnökök, tehát az egész értelmiség nem mondok nagyot, ha azt írom le, hogy nagyobb százalékban, most már ezeknek a volt kulákoknak és gazdag embereknek a gyerekei mind megszerezte a doktori címet, és a cél érdekében mindjárt beléptek a pártba. És ők ezt az előnyt ki is használták *egészen a rendszerváltásig.*

Majd még erre visszatérek.

Most folytatom a gondolatmenetet az 1963-tól 1967-ig. Még mindig nincs előrehaladás a tsz-vonalon, hiába vezettük be a 10–20%-os művelési rendszert, mert ez is csak civódással járt, még mindig munkaegységre dolgozunk, és nem nagy eredménnyel. Közben a jószágoknál szinte minden második évben száj- és körömfájás lépett fel, a teheneknél a tbc.

Míg nagy nehezen 1968-ban jött egy kedvező ajánlat az egész mezőgazdaság számára. Teljes állománycserét lehetett végrehajtani, a szabad tartásos tehéntartás és a sertések vonatkozásában is javult a helyzet. Szinte nagy kedvezménnyel a tsz-nek 70–80% kedvezményt adtak az új technológia beállítottságra. Az összes idáig fennálló tartozást elengedték, és most már kezdtek az új szakemberek szaporodni a szövetkezetekben. Szinte évről évre mindig több és jobb eredményt értünk el. Megint felvetődik a szövetkezetek egyesülése, a Dózsa már korábban egyesült a Táncsiccsal, és így a Táncsics megszűnt. A Dózsa 1970-ben csatlakozik a Balmazújvárosi Lenin tsz-szel, és így a Dózsa is, és a Táncsics is megszűnt. Már csak három szövetkezet van Nagyhegyesen, mígnem 1972–73-ban a Petőfi

[26] E megfogalmazásban összemosódott a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) s annak fő döntéshozó testülete, a Központi Bizottsága (MSZMP KB), valamint a korabeli ideológiai nyelvezet „forradalmi munkás-paraszt kormány" kifejezése.

Tsz is beolvad az Október 22-be, majd 1975. januártól egyesül a Vörös Csillag az Október 22-vel, és innentől felveszi az új nevet Vörös Október néven 1975-től 1991-ig. Tehát mintegy 16 évet mondhat magáénak ez a virágzó tsz-korszak, ahol már többször elmondtam a bámulatos termelési módszereit.

A szövetkezet mintegy 5600 hektár összefüggő, jó minőségű szántóterület és mintegy 500 hektár Hortobágyi legelővel rendelkezett, 350-400 fő tagsággal, 250 db fejőstehén és egy 10 000 férőhelyes sertéshizlalda és mindenféle gazdasági épületek és gazdasági korszerű erő- és munkagépekkel... 1968-tól lassan megszűnik a munkaegység, áttérünk a készpénzes havi bérfizetésre, '67–'68–'69-ben a munkaegység értékének és a készpénz fizetésnek év közben csak a 80%-át fizették ki a tagoknak, a 20%-át csak zárszámadáskor kaptuk meg. Majd lassan ez is megszűnik, és havonta teljesítményben dolgoztunk, és 100% fizetést mindig megkaptuk, havonta.

Közben jönnek a csodálatos erő- és munkagépek, kombájnok és külön cukorrépavető és -betakarító gépek, nő az agrotechnika, a nemesített magvak, ugyanígy az állattenyésztés is. Nem beszélve a korszerű igazi nagyüzemi menet működtetése. Attól függetlenül, hogy ezek a korszerű gépek mentesítették a fizikai munkaerőt a kapálástól és a különböző hagyományos paraszti nehéz fizikai munkáktól, de minden embernek munkát biztosított a szövetkezet, ha más nem volt, télen hóseprés, nyáron takarítás, épületek karbantartása és különböző sepregetési munkák. De minden ember megtalálta a számítását. Már korábban elkezdődött a kettős gazdálkodás, a leleményesebb, fizikailag alkalmazott tagok rájöttek, hogy van szabad idejük és nagyon jól jön a mellékkereset, amit a tsz is támogatott, ez pedig az úgynevezett háztáji gazdálkodás, amiből igen jól és hasznosan ki tudta egészíteni a tsz-tag a jövedelmét. Még az '50-es években ez a tevékenység tiltva volt, magától érthetően, hogy a fizikai erőt ne vonja ki a tsz-ből.

Ez a jelenség a '70-es évektől fokozatosan támogatva lett, ahogyan szorult ki a fizikai erő a modern gépesítés végett. De ha azt írom le, hogy ez úgy az országnak, mint a tsz-nek, de még a tsz dolgozóinak is kifogástalan haszna és jól jövedelmező tevékenysége volt. Kezdem azzal, hogy korábban nem volt megengedve a tsz-tagnak csak egy tehéntartás és 1-2, esetleg három hízótartás, most már nem volt korlátozva, ha a kötelező 250–300 munkaegységet teljesítette, ami később heti 44 órára kötelezte a tsz-tagot. Sőt, a tsz külön szakembert állított a háztáji gazdaságokból származó állatállomány fejlesztésére, aki összefogta és irányította a háztáji állományt, tehát leszerződte a tagok által meghizlalt birkákat, hízósertést, liba vagy bármilyen állatot, amit a tsz-en keresztül értékesített. Ha eljött az állati termék leadásának az ideje, azt azonnal, a helyszínen kifizették, ha esetleg nem, akkor három napon belül a tsz pénztárában kifizették azt az árat, amit esetenként 6 hónap volt a hízónál, a szarvasmarhánál meg 1, esetleg 2 év volt, és azt az árat kapta meg a tag, amit ezelőtt 6 hónappal vagy egy évvel ezelőtt a szerződés tartalmazott. Így békességben tudtunk élni a nagyüzem és a kisüzem háztáji jövedelemből származó forrásokból.

No mármost, az én meglátásom szerint ez a jelenség annyira bejött és felgyorsult a '80-as években, hogy aki csak tehette, szinte minden tsz-tag valamilyen formában a tsz égisze alatt külön úgynevezett „maszek", azaz magánszektor-munkát folytatott. Ehhez

hozzájárult az összes állami vállalatok és tsz-vezetők hirtelen vagyongyarapodása. Ez abban nyilvánult meg, hogy míg a '70-es években tiltva volt az a helyzet, hogy egy családnak csak egy saját családi telke és lakása lehet, ez a '80-as években módosult azzal a kitétellel, hogy most már a családi lakóháza mellé bárhol még egy üdülőtelek is megengedhető. No, innentől elszabadult a pokol.

Azt láttuk, hogy szinte minden vezető, valamire érdemes magasabb beosztású ember szinte máról holnapra telket vásárolt, és nem is akárhol, hanem a Balaton partján vagy valahol hasonló üdülőövezetben, jó távol a munkahelyétől. Ezzel talán még nem is lett volna baj, de azzal már igen, hogy ahogyan és amiből felépítette az üdülőházat. Ez a jelenség végigment szinte az egész országon. Azt látta az ember, hogy az építőanyagok nem mindig tiszta úton jutnak el az építendő telekre. Itt már megkezdődött a kéz kezet mos alapú támogatások.

Tehát a tsz-elnök valamit juttatott a fatelep vezetőjének, vagy a téglagyár vezetőnek, vagy az állami vállalat vezetőnek, vagy a vadásztársaságnak, és ez fordítva is működött, sőt még fel is építették állami pénzből valamelyik állami építőbrigáddal, tehát már itt elkezdődött a hivatalos korrupció. Ez így ment végbe az egész ország területén, és így lassan, fokozatosan szinte az egész vezérkar és a jobb helyeken minden beosztású vezető elmaszekosodott, és most már többre nézte a saját vagyonát, mint a közös tulajdont, de így volt ez még az egyszerű kétkezi fizikai munkásnál is, ha a háztáji gazdasága jól jövedelmezett, már hanyagolta a közösből szerzett jövedelmet, és a saját háztájára irányította a figyelmét. Ez annyira elhatalmasodott, hogy szinte most már egyik-másik tag csak másodlagosnak tartotta az eredeti munkahelyét.

Az én meglátásom, ezt a jelenséget a tsz emberei is elősegítették, de még a kormány is azzal, hogy megengedte a magánszektorban az erőgépvásárlást, ami eddig tiltva volt.

Most már meg volt engedve, hogy a tsz-traktoros vagy tehergépkocsi-vezető azt a gépet ócskavas formájában megvehesse, amin ő eddig ült és dolgozott, és leselejtezték, megvehette, és a háztájába hazavihette. Na, innentől már szinte elszabadult a pokol.

Megint egy érdekes jelenség, amit abban az időben megfigyeltem, és a szemem előtt játszódott le a rendszerváltás kezdete. Igaz, akkor még álmaimba se gondoltam volna rendszerváltásra, de így utólag most már látom, hogy akármennyire *is* tagadjuk, ez a rendszerváltás már jóval a rendszerváltás előtt megkezdődött, még 1982–83-tól, és ahogyan haladtunk az idővel előre 1990-ig, ez úgy gyorsult mindig a rendszer bukásához. Amit most leírok nem mindennapi esemény az ember életében. Kezdem azzal, hogy az előbb említett ócskavas gyanánt megvásárolt gépkocsikat megvette legjobb esetben az a tag, aki ez idáig tagként üzemeltette a tsz-ben. Most már megvette, és a sajátja a tehergépkocsi. A tag kilép a szövetkezetből, és szabadon üzemelteti a teherautóját, majd visszaajánlkozik a szövetkezetbe bérmunkára, nem mintha nem lenne elegendő gépkocsi a tsz-ben, hanem azért, hogy ő szinte féláron el tudja a tsz áruját szállítani, mint a tsz a saját teherautójával.

Ugye milyen érdekes jelenség?

Képzeljük el, hogy nekem van egy kifogástalan teherszállító gépkocsim, és én nem a sajátommal szállítok, hanem fogadok bérbe, aki az én szállítmányomat elszállítja, és a

tsz gépkocsivezetőjét meg hazaküldi a gépkocsipark irányítója azzal a jelenséggel, hogy nincs munkája, mert a maszek olcsóbban szállítja el az árut, mint amennyibe ez a tsz-nek kerül, ha a saját gépkocsijával szállítaná. Bizony én még javában dolgoztam a tsz-ben mint brigádvezető 1984–85-ben, ezek a szemem előtt játszódtak le. Már ekkor eladott a tsz egypár kiselejtezett IFA pótkocsis teherautót. Először csak kívülálló személyeknek, de mikor rájöttek a mi tehergépkocsi-vezetőink is, hogy ez nem is olyan rossz üzlet, utána már aki csak tehette, megvette a felkínált tehergépkocsit, és ugyanígy ment tovább az erőgépeknél is, no de ezzel még nincs vége a vagyonátjátszásnak. Ezek a kiselejtezett gépkocsik, hogy visszajöttek a tsz-ben dolgozni, ha valami üzemi hibája volt, akkor a tsz modern gépműhelyében beállt, és az utolsó villanyvilágítástól az utolsó apró hibát is kijavították rajta, hogy mennyiért, az már nem kétséges, mert már később komolyabb alkatrészeket is kicseréltek bennük, amiből leltárhiány nem keletkezett.

Tehát a rendszerváltás már itt megkezdődött, ami az én véleményem szerint mintegy 7-8 évvel már az 1990-es rendszerváltás előtt bekövetkezett.

[...] Ezek után nem csodálkozok, hogy az emberiség nagy többsége, vagy csak egy része úgy éli meg a rendszerváltást, hogy még mindig a „komcsik" irányítanak. Bizony ezek a '80-as években vezető emberek nagyon vigyáztak arra, hogy ha rendszerváltás lesz, akkor a már megszerzett politikai hatalom, nehogy kicsússzon a kezek közül.

Mi történik 1990 tavaszán? Megvan a választás, és megbukik a kommunista nagyüzemi rendszer. Megjegyezni kívánom, hogy már 1988. május 20-án[27] feloszlik a Központi Magyar Szocialista Munkáspárt,[28] és innentől elkezd meginogni az egész magyar gazdaság. No mármost, ezek a volt kulákcsemeték és a korábbi értelmiség gyerekeiből lett vezetők iparkodtak a helyzethez igazodni. Sőt mi több, már előre forgatókönyv volt elkészítve, hogy ha rendszerváltás lesz, nekik még utána is meglegyen az irányítani szerepük az ország irányításában. Bármelyik párt is jut irányító hatalomra.[29]

Felhasznált irodalom

Bolgár Dániel 2008: A kulák érthető arca. Fogalomtörténeti vázlat. In Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi- és Kádár-korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában.* Budapest, Nyitott Könyvműhely. 50–93.

Cserkuti Ferenc–Gazdag Ferenc–Szabó István 1965: *A nádudvari Vörös Csillag Termelőszövetkezet gazdálkodási módszerei.* Budapest, Mezőgazdasági Kiadó.

Dósa Mariann 2007: Kulákprés. Egy történet története. *Szociológiai Szemle,* 2007 (17) 3–4. 294–296.

Gazda László 2000: *Nagyhegyes falukönyve.* (Ethnika kiadás – sorozatszerkesztő: Ujváry Zoltán) Nagyhegyes. (Második, változatlan utánnyomás: 2014.)

[27] Valójában 1989. október 7-én, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) XIV. kongresszusán döntöttek az MSZMP megszüntetéséről, s az új párt – a Magyar Szocialista Párt – létrehozásáról.

[28] Helyesen: Magyar Szocialista Munkáspárt.

[29] Ezt követően a nagyhegyesi téeszvagyon sorsát írja le az úgynevezett rendszerváltozás után, személyes tapasztalatai alapján.

Hantó Zsuzsa 1993: Kulákkérdés a pártapparátusok és az államvédelmi hatóságok iratainak tükrében. I. *Gazdaság és Társadalom*, 1993 (4) 6. 94–121.
Kajári Erzsébet 1999: Hajdúnánási „kulák-ügy" 1951-ben. In Gyarmati György (szerk.): *Trezor. A Történeti Hivatal évkönyve 1.* Budapest, Történeti Hivatal. 209–230.
Kávási Klára 1991: *Kulák lista.* Budapest, Agora Kiadó.
Keszeg Vilmos 2011: *A történetmondás antropológiája.* Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék.
Kornai János 1982: *A hiány.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
Kovács Csaba 2013: Panaszok a kollektivizálás befejező hullámának időszakából. *Múltunk*, 2013 (58) 3. 207–251.
Ö. Kovács József 2008: „Ekkora gyűlölet még nem volt a falunkban, mint most". Szövegek és kommentárok az erőszakos kollektivizálás befejező hullámáról. *Századvég*, 2008 (1) 47. 37–69.
Rainer M. János 2001: „Helyezkedés" a csúcson. Kádár János néhány boldog éve, 1958–1962. In Rácz Árpád (szerk.): *Ki volt Kádár? Harag és részrehajlás nélkül a Kádár-életútról.* Budapest, Rubicon-Aquila Könyvek. 71–77.
Romsics Ignác (szerk.) 2012: *Szabó István életútja Nádudvartól Nádudvarig.* Budapest, Osiris Kiadó.
Stark Tamás 2017: *„...akkor aszt mondták kicsi robot". A magyar polgári lakosság elhurcolása a Szovjetunióba korabeli dokumentumok tükrében.* Budapest, MTA BTK TTI (Magyar Történelmi Emlékek – Okmánytárak).
Szulovszky János 2019: „Ezekről az esetekről nem nagyon szeretünk beszélni". Egy nagyhegyesi memoáríró parasztember visszaemlékezései az ötvenes évekre. In Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása" vidéken a hosszú ötvenes években 2.* Budapest, MTA BTK–NEB. 453–500.
Valuch Tibor 2003: „Községünkben nagy előrehaladást értünk el a szocializmus építése terén". A történeti parasztság és az életmód változásai Magyarországon a hatvanas években. In *Múlt századi hétköznapok. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakáról.* Budapest, 1956-os Intézet. 129–176.
Vincze Mihály 2015: *Visszapillantás a boldog 90 éveimre.* Debrecen, Magánkiadás. [ISBN-szám nélkül, terjesztésre nem került.]
Závada Pál 2006: *Kulákprés. Család- és falutörténeti szociográfia. Tótkomlós 1945–1956.* Második, átdolgozott kiadás. Budapest, Magvető Kiadó.

HATALMI STRUKTÚRÁK ÉS URALOM A MINDENNAPOKBAN

JOBST ÁGNES

Egy megfigyelt falu

A meghurcoltatások után

Az első kollektivizálási hullámot követően Vas megyében több, úgynevezett demokrácia-ellenes szervezkedés leleplezésére került sor. A legtöbb áldozatot követelő kirakatperek, a farkasfai, a csepregi és a simasági perek célját a befolyásos helyi gazdaréteg és a tágabban értelmezett elit eltávolítása képezte.[1] A vizsgálatra kiválasztott nyugat-dunántúli községet, Csepreget 1951-ben érte az első nagy megrázkódtatás, amikor egy fegyveres összeesküvési per kapcsán hetvennél több ember ellen folytattak vizsgálatot, és harminchat lakost hosszú börtönbüntetésre, három személyt halálra ítéltek.[2] A letartóztatottakat a váci, a márianosztrai és a kőbányai börtönökbe zárták, az erőteljes férfiakat a gánti, a várpalotai és az oroszlányi bányákban rabmunkásként dolgoztatták.[3] Büntetőügyük felülvizsgálatára a „felszabadulás" tizedik évfordulóján kiadott kegyelmi határozat nyomán került sor.[4] Az elítéltek nagy részét 1956 derekán szabadlábra helyezték, azonban az amnesztia nem volt teljes körű. Részleges kegyelmi határozat lévén a fennmaradó büntetés elengedésének mérlegelésében fontos szerepet játszott a szocialista társadalomba való beilleszkedés szempontja; ugyanis csak olyan elítéltek esetében engedték el a fennmaradó börtönbüntetés letöltését, „akiknél a kegyelem gyakorlása feltehetően elősegíti, hogy társadalmunk hasznos, dolgozó tagjaivá váljanak".[5] A kegyelmi előterjesztéseket az igazságügy-miniszter és a főügyész hivatalból tette meg, az előterjesztésekről a Népköztársaság Elnöki Tanácsa döntött.[6]

---

[1] 1952-ben az úgynevezett farkasfai perekben összesen hetvenhárom lakost tartóztattak le, közülük hét személyt halálra ítéltek, a simasági perben tizenöt személyt tartóztattak le, közülük négyet ítéltek halálra. Both-Kövér 1999, 234–262.

[2] Jobst 2018, 411–441.

[3] Sági 2014.

[4] Elnöki Tanács 1955. évi 8. sz. határozat: „A Népköztársaság Elnöki Tanácsa - figyelembe véve népi demokratikus államunk szilárdságát, gazdasági, politikai és kulturális eredményeinket - elhatározta, hogy hazánk felszabadulásának 10. évfordulója alkalmából az Alkotmány 20. §-a (1) bekezdésének j) pontjában biztosított kegyelmezési jogát, elsősorban a politikai bűncselekményeket illetően szélesebb körben kívánja gyakorolni."

[5] Elnöki Tanács 1955. évi 8. sz. határozat.

[6] A tizenöt évre ítélt Überhel Ferenc ügyének felülvizsgálatára 1956. június 4-én került sor. A várpalotai börtönparancsnok pozitívan jellemezte: „A büntetés tartama alatt kifogástalan magatartást tanúsít, a munkához való viszonya kifejezetten jó. Amellett, hogy átlagos teljesítménye 120%, gázbetörésnél önként részt vett a mentési munkálatokban, egy alkalommal pedig, amikor az egész bányát vízbetörés folytán való elömlés fenyegette, a munkahelyparancsnok véleményével alátámasztott előadása szerint, deréknél feljebb érő vízben, önként 5 társával több, mint 3 napon át dolgozott feljövetel nélkül, a bányá-

A falu lakossága 1956-ban is különösen aktívnak bizonyult. A budapesti események hírére a faluban október 25-én, kilencvenkilenc fővel alakították meg a Nemzeti Bizottságot, 26-ára felvonulást szerveztek. A tüntető tömeg a tanács, majd a rendőrség elé vonult. Lefegyverezték a rendőröket, a középületekről leverték a népköztársaság címerét, követelték a szovjet hadsereg kivonulását, a tanácsi és pártvezetők leváltását, a hatóság ügynökeinek megnevezését és a termelőszövetkezet feloszlatását. Hangosbeszélőn kihirdették, hogy melyik nyolc kommunista családnak kell este hat óráig elhagynia a falut. Az érintett családokat a BM Határőrség 3. Kerületi Parancsnokság Felderítő Osztálya teherautóval szállította be a szombathelyi laktanyába. Király István határőr főhadnagy a következőképpen számolt be erről:

> Az ellenforradalom alatt Horváthot és családját nagyon üldözték az ellenforradalmárok, és hozzám fordult segítségért, hogy tegyek a megmentésükre valami intézkedést. A kérdést megbeszéltem az alosztály vezető elvtárssal, aki intézkedett, és Horváth Józsefet többed magával Csepregről elhozták a Söptei úti laktanyába. Horváth az ellenforradalom után több esetben is kinyilatkoztatta, hogy az életét a Határőrség beosztottjai mentették meg.[7]

Az 1957-ben kiadott Vas megyei „fekete könyv" külön fejezetet szentelt a forradalom csepregi történéseinek.[8] A korábban meghurcoltak közül hárman vettek részt a forradalom helyi eseményeiben, egy negyedik személy pedig a letartóztatottak egyikének egyenes ági leszármazottja volt.[9] A szombathelyi Politikai Nyomozó Osztály huszonnyolc személy ellen indított vizsgálatot. A résztvevők közül nyolc személyt állítottak bíróság elé, tizenkettőt internáltak, nyolcan pedig Nyugatra szöktek. A szombathelyi bíróság 1958 augusztusában tárgyalta az „ellenforradalmárok" ügyét *(1. táblázat)*.

1. táblázat. **Kimutatás a forradalom helyi eseményeiben részt vevők foglalkozásáról**

Volt csendőr:	4 fő
Volt jegyző:	1 fő
Volt honvédtiszt/tiszthelyettes:	2 fő
Ügyvéd:	1 fő
Tanító:	3 fő
Volt SS-katona:	1 fő
Kulák:	9 fő

ban, és mint hegesztő a szivattyú szereléssel elhárította az egész bányát fenyegető vízömlést." Az összeesküvés egyik vezetőjének tartott Überhelt ennek ellenére nem bocsátották szabadon. ÁBTL 3.1.9. V-112608. 436.

[7] ÁBTL 3.1.1. B-90385. 11.

[8] R. Farkas 1957, 91–94.

[9] Mészáros Sándor és Pócza Ferenc az 1955-ös amnesztiarendelet folytán 1956 derekán szabadultak, a büntetése további letöltésére ítélt Überhel Ferenc a szovjet csapatok várpalotai bevonulásának „köszönhette" kiszabadulását. Az összeesküvési perben érintett negyedik személy az 1953-ban letartóztatott Szele Ferencné fia, Szele József volt.

Munkás:	7 fő
Kisiparos:	10 fő
Paraszt:	61 fő

Forrás: ÁBTL 3.1.9. V.150378/1. 17.

A politikai okokból meghurcoltaknak csupán töredék része telepedett le újból a faluban. Az elvándorlásban több tényező játszott közre. Többeket hatósági úton tiltottak ki a megyéből, mások, a politikai helyzet jobbra fordulásában nem bízva, külhonban kezdtek új életet. A retorziók által érintett lakosok közül sokan a belső emigrációt választották; életformát váltottak, és a nagyvárosok forgatagában próbáltak elvegyülni. Az otthon maradottak élete megváltozott, a különböző forráscsoportok egybehangzóan a közösségi kapcsolatok fellazulásáról adnak számot. Kiss Lajos Hollandiába emigrált „összeesküvő" a következőképpen írt erről levelében: „megtörtént velem az, hogy az egyik falumbeli nem szívesen tartotta fenn velem a kapcsolatot, már azért, mert félt, hogy kellemetlensége származik belőle".[10] Az egyik interjúalany szintén említést tett a közösség életét átható bizalmatlanságról. Az összeesküvés kapcsán elítélt Pócza Ferenccel kapcsolatban arról számolt be, hogy a kiszabadulását követően mindenkit került, az utcán sem állt meg beszélgetni senkivel, nehogy bárkire bajt hozzon.[11] Az áldozatok, és mindazok, akik tudták magukról, hogy szálkának számítanak a hatalom szemében, szűk családi körbe húzódtak vissza. Önként vállalt elszigetelődésük megfelelt a hatóság elvárásainak, noha döntésüket valójában emberi tartásuk, a sorsközösség érzése motiválta. Helyzetfelismerésük helyességét az állambiztonsági hálózat újraszervezése bizonyítja.

Az évized utolsó éve Csepregen is a kollektivizálás végrehajtását hozta:

> 1959-ben, Győr-Sopron megye után az egész országban megindult az egész mezőgazdaság szocialista átszervezése. A szomszédos Szakonyból érkezett hírek és módszerek alapján a községi MSZMP alapszervezet, a Petőfi TSZCS és a meggyespusztai Állami Gazdaság kommunistáira építve az agitációt Csepreg község egyéni parasztságát rövid tíz nap alatt a szocialista útra vezette. Idegen agitátorokat nem fogadtunk, hogy a Petőfi TSZCS-be való belépésnek még a legcsekélyebb erőszakolás látszata se merüljön fel.[12]

A korábbi ellenállás ismeretében a tíz nap alatt, békés úton végrehajtott szövetkezetesítés kétségeket ébreszt, és néhány fennmaradt korabeli dokumentum szintén ellentmond a fenti állításnak. A BM II/7. Osztály 1959. május 18-án kelt tájékoztató jelentése ugyanis a gazdák halogató taktikájáról számolt be:

[10] ÁBTL 3.1.9. V-45096/a. 64–65.

[11] Taródi interjú. 2017.

[12] Németh–Major 1985, 102.

> Csepreg községben az újonnan alakult tsz-ben még mindig nem tudták összehívni az alakuló közgyűlést. Egyszerűen nem jelennek meg a tagok. Az eddigi adatok szerint a községből az ellenforradalom előtt és alatt több személy szökött ki nyugatra, akik levelezést folytatnak hozzátartozóikkal. Ezek a disszidáltak olyan leveleket küldenek, hogy hamarosan jönnek már, fel vannak fegyverkezve. Kitartásra szólítják fel őket, hogy ne menjenek a tsz-be. Tartsanak ki őszig, mikor úgyis felszabadítják az országot.[13]

A kollektivizálást kísérő erőszak dokumentálása egy 1960 márciusi eset kapcsán történt meg. A „Termelőszövetkezet elleni izgatás" ügyében nyitott vizsgálati dosszié szerint Kőhalmi Antal 1959 tavaszán, „önszántából" lépett be a csepregi Új Élet Termelőszövetkezetbe. A halogató taktikának megfelelően aláírta ugyan a belépési nyilatkozatot, állatállományának egy részét 1959 végén le is adta, de munkát nem végzett a szövetkezetben, és állatai másik részét – a vele közös háztartásban élő szülők tulajdonát, valamint a háztáji tehenet – otthon tartotta, és nem tett eleget a megmaradt állatok beadására vonatkozó felszólításnak. A faluban uralkodó téeszellenes hangulat letörésére a községi tanács végrehajtó bizottságának tagjai és a téesz vezetősége a szarvasmarhák és a lovak beszolgáltatásának végrehajtásáról döntöttek: „A Tsz tagok megbotránkoztak azon, hogy Kőhalmi és hozzá hasonló személyek nem adták át állataikat a TSz-nek. A TSz tagok között olyan hangulat terjedt el, hogy kilépnek a TSz.-ből, és az állataikat is kiviszik, ha a TSz vezetősége és a községi tanács nem intézkedik."[14] 1960. március 7-én, rendőri kísérettel szálltak ki Kőhalmi otthonába, hogy az állatokat elvezessék. A végrehajtó bizottság rendőri kísérettel kiszálló tagjai dulakodni kezdtek az otthon tartózkodó szülőkkel. A közben hazatérő Kőhalmi szülei segítségére sietett, és pofon vágta az édesanyját bántalmazó tanácselnököt, az idős asszony ugyanakkor orvosi látleletet vetetett fel sérüléseiről:

> Kőhalmi szüleit felszólították az állatok átadására, ami nem járt eredménnyel, majd később Kőhalmi Antal is hazaérkezett, és a szüleivel együtt meg akarta akadályozni az állatok elvezetését. A felszólításra nem volt hajlandó az állatokat átadni a TSz-nek, és ezért el kellett vezettetni az állatokat. Az állatok elvezetésekor Kőhalmi Antal szembeszállt Konrád Alajos VB elnökkel, és azt úgy pofonvágta, hogy a kalapja kiesett a fejéből. A fentiek alapján alaposan gyanúsítható Kőhalmi Antal a BHÖ. 31. pont d. alpontjában felvett termelőszövetkezet elleni izgatás bűntettének elkövetésével.[15]

Az esetnek híre ment, az egyik ügynök szerint állítólag még a Szabad Európa Rádió is beszámolt a csepregi téesz erőszakos szervezése során történt incidensről.[16] Az akció egyik résztvevője Anda Ferenc rendőr törzsőrmester, a csepregi rendőrőrs vezetője volt. A téeszszervezés hónapjait kísérő erőszak másik bizonyítéka őhozzá kapcsolódik, ugyanis 1959 nyarán „állampolgárok tettleges bántalmazása" miatt a katonai ügyészség vonta felelősségre, és kéthavi elzárásra ítélte. A rendőrőrs többi munkatársáról szintén bebizonyosodott, hogy részt vettek a verésekben, ám őket csak szabadnapelvonással büntették.[17]

[13] ÁBTL 1.6. BM II/7. Osztály 1959. május 18-án kelt jelentése. 6.
[14] ÁBTL 3.1.9. V-146183. 42.
[15] ÁBTL 3.1.9. V-146183. 42.
[16] ÁBTL 3.1.2. M-18832. 43.

Az állambiztonsági hálózat vidéki kiépítésének problémái

A kollektivizálás végrehajtása kapcsán Ö. Kovács József a fizikai erőszakhoz társuló adminisztratív eszköztár alkalmazására hívja fel a figyelmet:

> A kollektivizálás esetében is az látható, hogy az erőszakos beavatkozás színtereit, szereplőit és konkrét eszközeit sokkal inkább kiterjesztették a „civil világra", azaz sok szempontból láthatatlanná tették az eljárást, az érintettekre a kölcsönös tabusítást is rákényszerítve. A korábbi kollektivizálási kampányokhoz képest, a társadalom egészének manipulált bevonásával szétterítették a „felelősséget" és a következményeket.[18]

A kollektivizálás előkészítése során felmérték az érintett község „fertőzöttségét", azaz számba vették az operatív nyilvántartásban szereplőket és a téesz ellen izgató lakosokat. Megvizsgálták, hogy a rendőrség az adott községben milyen ügynöki hálózattal rendelkezik. A községben lakó, illetve ott dolgozó ügynökökkel sűrítették a találkozókat, rendkívüli esetben soron kívüli találkozókat iktattak be, ahol pedig nem rendelkeztek megfelelő hálózattal, ott új beszervezéseket hajtottak végre.[19] Sokat elárul, hogy a megyei nyomozó szervek által elkészített operatív tervek közül a központ különösen jónak ítélte a Vas megyei politikai nyomozó szerv által összeállított operatív tervet.[20] Mivel a helyi közösségek kohéziójának felbontásában az ügynökhálózat töltötte be a legrombolóbb szerepet, tanulmányomban a „láthatatlan" erőszak ezen fontos aspektusát előtérbe helyezve az állambiztonsági hálózat vidéken való kiépítését az adott településhez és időszakhoz kötve vizsgálom. Mielőtt azonban rátérnék a konkrét példákra, előtte az ügynökhálózat megszervezésével kapcsolatban általánosan felmerülő problémákat mutatom be, utána két rezidentúra, majd három ügynök működését ismertetem.

Faluhelyen jól ismerték egymást a lakosok, a közösségi kontroll folytán szemet szúrt, ha valaki a megszokottól eltérően viselkedett; nem célirányosan mozgott, ismeretlen emberekkel bizalmas beszélgetést folytatott. A kapcsolattartás nehézségeinek leküzdéséhez az *Államvédelmi Szemle* című módszertani kiadvány írásai próbáltak segítséget nyújtani: „Felmérhetetlen segítséget nyújt a Szemle akkor, ha rendszeresen foglalkozik megyei főosztályokon az ügynökséggel való kapcsolattartásának megszervezésével. Megyei főosztályainkon jelen pillanatban ez a legsúlyosabb probléma."[21] A *Faluhelyen végrehajtott külső*

[17] ÁBTL 3.1.2. M-17620. 34.
[18] Ö. Kovács 2012, 62, 66–67.
[19] ÁBTL 1.6. BM II/7. Osztály 1959. november 27-én kelt jelentése. 1–2.
[20] ÁBTL 1.6. BM II/7. Osztály 1959. november 27-én kelt jelentése. 3.
[21] Az Államvédelmi Szemle feladatai. *Államvédelmi Szemle*, 1955/1. 3.

figyelések előkészítésének és megszervezésének tapasztalatai című nyolcoldalas cikk például a következő tanáccsal szolgált az államvédelmi munkatársak bevezetésére:

> Az eddigi gyakorlat szerint a legendára vonatkozóan legjobban bevált módszer, ha az operatív beosztott a külső környezet előtt, mint a család egyik tagjának távoli rokona, vagy ismerőse, katona, esetleg iskolatársa szerepel.[22] Nem helyes az operatív beosztottat mint közeli rokont szerepeltetni, mivel általában jól ismerik egymás rokoni helyzetét. A kidolgozott legendát nagymértékben lehet valószínűsíteni a környezet előtt olyan, látszólag jelentéktelen intézkedéssel, mint például az operatív beosztott érkezéséről a fedett figyelő hely tulajdonosát nyílt postai levelezőlapon, vagy táviratilag előre értesíteni. Ezáltal a figyelő hely tulajdonosának lehetősége van – megmutatva a kapott értesítést – környezetét előkészíteni a „rokon" vagy „ismerős" várható látogatására.[23]

Sarkalatos problémát jelentett a konspiratív (K-lakás) és találkozási lakások (T-lakás) hiánya. A tartótisztek a szabad ég alatt vagy nyilvános térben voltak kénytelenek kapcsolatot tartani a hálózat tagjaival, ennek következtében visszatérő problémát jelentett az írásban adott jelentések alacsony száma: „Nevezett a beszervezés után feladatát általában végrehajtotta, a találkozókon megjelent, jelentéseket azonban írásban ritkán adott, mivel a találkozások nevezettel szabadban voltak megtartva, otthon pedig testvérei és szülei miatt nem volt rá lehetősége."[24] Amennyiben a vendéglátóipari egység frekventált terét vették igénybe, az gyorsan az ügynök dekonspirálódásához vezetett, hiszen a helybeliek óhatatlanul szemtanúi voltak a bizalmas beszélgetésnek. A tanulságos hibákra az „AHOGY NEM SZABAD DOLGOZNI!" című rovat hívta fel a figyelmet. *Egy ügynöki találkozó* címmel itt jelent meg az alábbi parodisztikus írás, amely a helyzet abszurditását érzékelteti:

> Színhely: Az egyik főútvonal melletti falusi földművesszövetkezet italboltja. Az italboltban 15-20 személy, köztük az ügynök, aki a találkozóra érkező operatív tisztet várja.
> Idő: 1954. november 10. 16 óra
> Az operatív tiszt motorkerékpárral, bőrruhában, államvédelmi bundasapkában érkezik az italbolt elé. Motorkerékpárját a fal mellé állítja, utána bemegy az italboltba. Bent meglátja a rá várakozó ügynökét. „Konspiratív okokból" feltűnő baráti üdvözlés: „Szervusz komám! De régen nem láttalak."
> Félrehúzódnak az italbolt egyik sarkába – mindkettőjük kezében féldeci rum –, megkezdődik a „bizalmas" beszélgetés. (Egyenlőre [sic!] ugyancsak konspiratív okokból az időjárás változékonyságáról.)
> Néhány perc múlva nagy zajjal az italboltba érkezik az ügynök két régi ismerőse. Hangos üdvözlések következnek, az ügynök ismerősei az operatív tiszttel is kezetfognak. Majd fröccsöt rendelnek, koccintanak, a „bizalmas megbeszélés" megszakad. Ekkor az operatív tisztnek „mentő ötlete támad".
> „Itt erősen füstös a levegő, menjünk át a cukrászdába" indítványozza. Az ügynök megérti „elgondolását" s beleegyezik. Az operatív tiszt fizet, az ügynökkel elhagyják az italboltot.

[22] Legenda: hihető és ellenőrizhető magyarázat egy operatív intézkedés vagy kombináció legalizálására. A valóság elemeire épül, és szükség szerint dokumentálható. Gergely 1980, 120.
[23] Csapó László: Faluhelyen végrehajtott külső figyelések előkészítésének és megszervezésének tapasztalatai. *Államvédelmi Szemle*, 1955/5. 17–24.
[24] ÁBTL 3.1.1. B-95158. 19.

> Mindketten felülnek a motorra s elhajtanak a cukrászda felé. Egy perc múlva a cukrászdában vannak. Újra kezdődik a „bizalmas beszélgetés".
> Operatív tiszt: Van még valami más újság is (mintha az időjárás változékonyságán kívül valami „egyébről" is lett volna már szó).
> Ügynök: Különben nincs.
> Operatív tiszt: Akkor adja ide a jelentést. Két hét múlva 16 órakor a szokott helyen (az italboltban) találkozunk.
> Ebben a pillanatban belép a cukrászdába az ügynök előbbi két ismerőse, (ők is átjöttek az italboltból).
> Újabb üdvözlések, majd vita: Ki, mit iszik?!
> Egyhangú határozat: Kevertet!
> Félórás beszélgetés (az időjárásról és a bőrruha hasznosságáról), majd az operatív tiszt búcsúzik.
> – „Szervusztok! Viszontlátásra!"
> Utóhangok a községben: „Juhász" az államvédelmi ember.[25]

A hasonló helyzetek elkerülésére inkább félreeső helyeken próbálták megszervezni az ügynökökkel való találkozókat. Csepregen például a központi fekvésű italbolt helyett a faluszéli Malomkert vendéglőt,[26] a vasútállomást,[27] illetve a kultúrház sakktermét részesítették előnyben.[28]

A kapcsolattartás szempontjából mindenképpen praktikusabb volt, ha a találkozót a közeli nagyobb településen bonyolították le. Jelen esetben a tizennégy kilométerre fekvő Kőszeg és a huszonkét kilométerre fekvő megyeszékhely, Szombathely jött számításba. Az igazi megoldást a konspiratív vagy találkozási lakás jelentette, ahol megfelelő körülményeket tudtak teremteni az eligazításhoz és a jelentésíráshoz.[29] Vidéki viszonylatban természetesen a találkozási lakás szokatlan forgalma is gyanút kelthetett a szomszédok körében, ezért a témával foglalkozó tankönyv olyan lakásgazdák, például orvosok vagy ügyvédek beszervezését javasolta, akiket foglalkozásuknál fogva sokan felkerestek. A T-lakással kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a lakás elnevezés félrevezető, mert nem feltétlenül lakhatás céljául szolgáló helyiséget takart. Az 1961-ben megjelent módszertani kiadvány a polgári személyek lakásain kívül az alábbi, szélesebb közönség által felkeresett közösségi terek igénybevételét javasolta:[30]

- Múzeumok, könyvtárak,
- Rendelőintézetek, egészségházak,
- Bírósági épületek,

[25] Egy ügynöki találkozó. *Államvédelmi Szemle*, 1955/1. 38–39.
[26] ÁBTL 3.1.9. M-27809. 34.; ÁBTL 3.1.1. B-84374. 12.
[27] ÁBTL 3.1.1. B-86155. 23.
[28] ÁBTL 3.1.1. B-90385. 24.
[29] A konspiratív lakás (K-lakás) birtokosa az állambiztonsági szerv vagy annak fedőszerve volt, ám faluhelyen ilyennel csak a legritkább esetben rendelkeztek. A találkozási lakás (T-lakás) olyan megbízható személyek tulajdonában volt, akik bérleti díj fejében lehetővé tették, hogy az állambiztonsági szervek ott az ügynökökkel való kapcsolattartást lebonyolítsák.
[30] ÁBTL 4.1. Muzslai 1961, 63–64.

- Üdülőhelyek, villák,
- Vasútállomások,[31]
- Tömegszervezetek helyiségei,
- Postaépületek,
- Iskolaépületek,
- Gyógyszertárak,
- Állami áruházak.

Mivel a felsoroltak között néhány olyan intézménytípus is szerepel, amelyekkel a kisebb települések nem rendelkeztek, falusi viszonylatra adaptálva a következő lehetőségek merültek még fel:

- Erdészlakok, turistaházak, présházak[32]
- Vasúti és gátőrházak
- Állatorvosi rendelők
- Földműves-szövetkezet helyiségei,
- Vöröskeresztes tanácsadó helyiségek.

A vidéken rendelkezésre álló találkozási helyek számáról csupán egy 1977-es statisztikát ismerünk, eszerint az állambiztonsági szervek Vas megyében hat K-lakással és kilenc T-lakással rendelkeztek. A lakásokban fogadott hálózati személyek száma 1977-ben százhatvanöt fő volt.[33] Az 1960 táján keletkezett dossziék Csepregen a „Répcelak"[34] és „Ibolya"[35] fedőnevű találkozási lakásokat nevezték meg, amelyek a BM Határőrség infrastrukturális hátteréhez tartoztak. A használatukra vonatkozó információk azt mutatják, hogy nem csak a csepregi hálózat tagjaival való találkozások lebonyolítására szolgáltak, konspirációs okból a szomszédos községekben, például Répcevisen foglalkoztatott ügynököt is oda hívták.[36] A korlátozott számban rendelkezésre álló találkozási lakások értékét jelzi, hogy azok szorosan egy meghatározott szervezeti egységhez kötődtek. Míg az ügynökök átadása bevett gyakorlat volt, a találkozási lakásokra ez nem vonatkozott. „Piros Lajos" fedőnevű ügynökkel például első tartótisztje, aki határőr volt, a „Répcelak" lakásban tartotta a kapcsolatot.[37] Miután az ügynököt a Belügyminisztérium III. Főosztálya vette át, következő tartótisztje a kőszegi „Budavár" és „Pipacs", valamint a szombathelyi „Kékes" és „Széphalom" fedőnevű találkozási lakásokba rendelte be.[38]

[31] A „Huszár" fn. ügynökkel tartott találkozókat a csepregi vasútállomáson bonyolították le. ÁBTL 3.1.1. B-86155. 23.
[32] Az erdészlak mint találkozási hely „Kozma" fedőnevű rezidensnél szerepelt. ÁBTL 3.1.1. B-95158. 55.
[33] Petrikné Vámos 2008, 324.
[34] ÁBTL 3.1.2. M-39077. 30, 38, 54.
[35] ÁBTL 3.1.1. B-86160. 22.
[36] ÁBTL 3.1.1. B-86160. 22.
[37] ÁBTL 3.1.2. M-39077 30, 38, 54. stb.
[38] ÁBTL 3.1.2. M-18382. 35, 275.

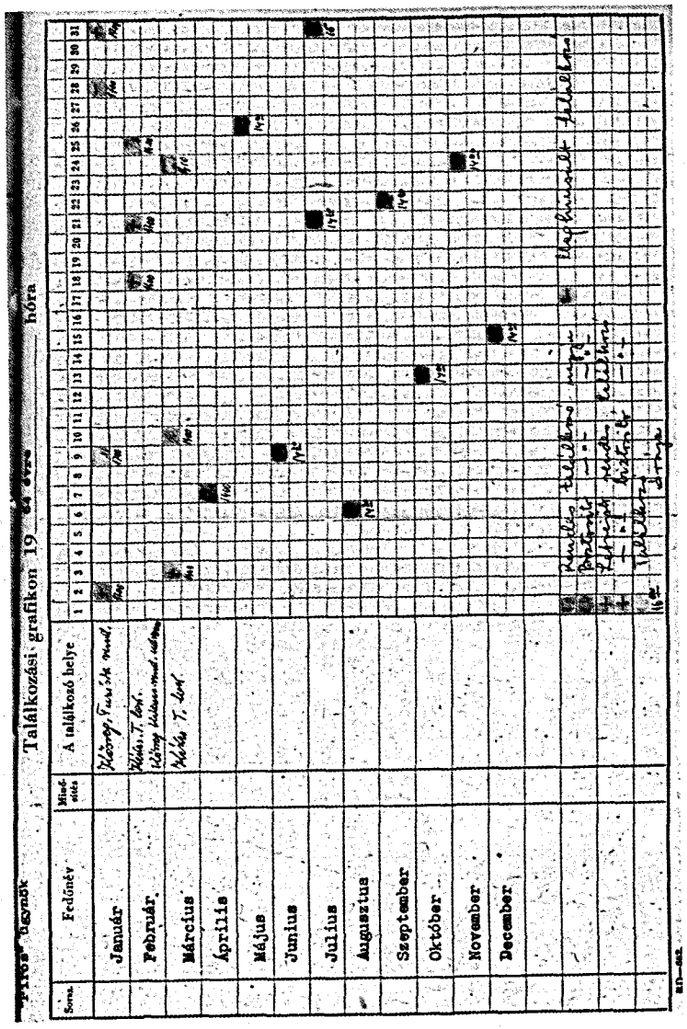

„Piros (Lajos)" fedőnevű ügynök találkozási grafikonja az 1964-es évre

Forrás: ÁBTL 3.1.2. M-39077/1. 126.

A találkozási lakások nemcsak az eligazításhoz és a jelentésíráshoz nyújtottak kedvező hátteret, de a hálózati személyek kiképzéséhez is alkalmas színtérül szolgáltak. Király István százados, a BM Határőrség felderítő tisztje például „Hetényi Jakab" csepregi rezidens kiképzését a kőszegi „Pipacs" fedőnevű találkozási lakásban hajtotta végre.[39]

[39] ÁBTL 3.1.1. B-90385. 50.

„Hetényi Jakab" rezidens kiképzési terve

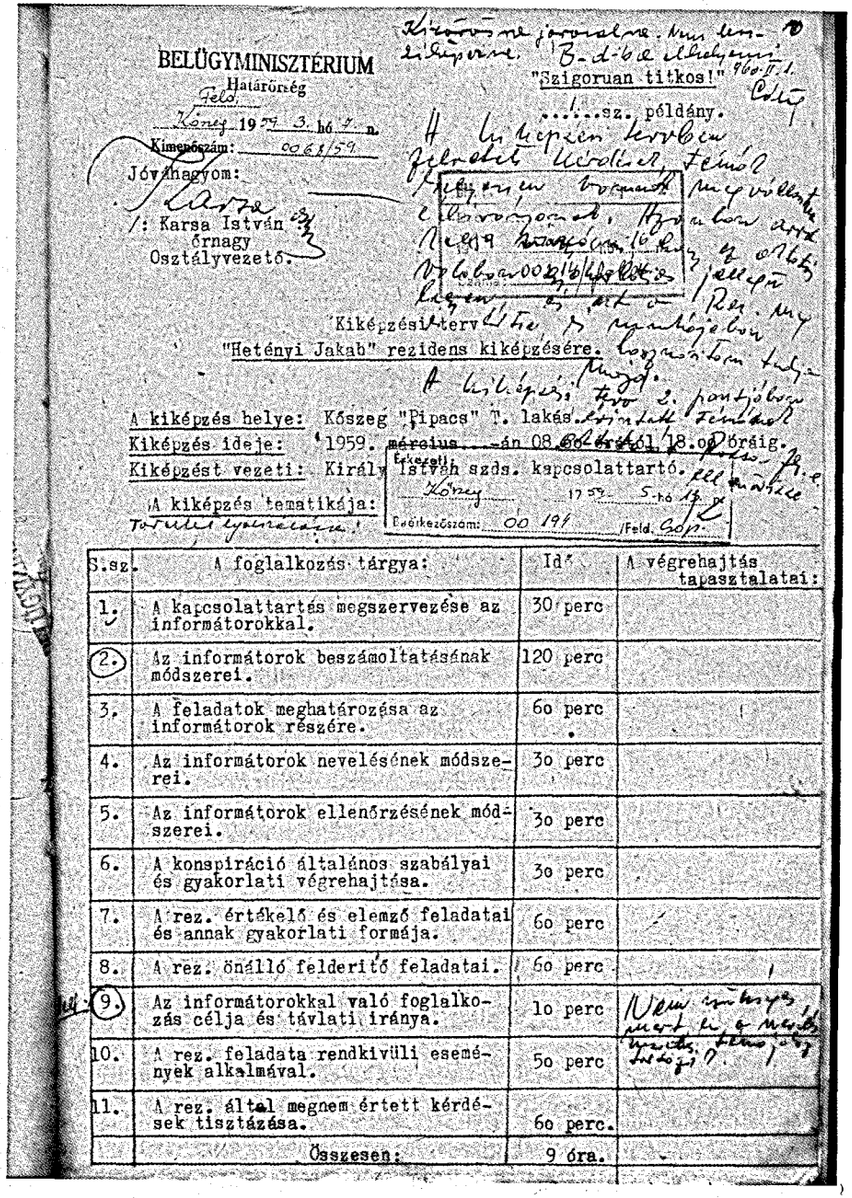

BELÜGYMINISZTÉRIUM
Határőrség
Feld.
Kőszeg 1959 3. hó 7. n.
Kimenőszám: 0068/59
Jóváhagyom:
/: Karsa István
őrnagy
Osztályvezető.

"Szigoruan titkos!"
...1...sz. példány.

Kiképzési terv
"Hetényi Jakab" rezidens kiképzésére.

A kiképzés helye: Kőszeg "Pipacs" T. lakás.
Kiképzés ideje: 1959. március ...án 08.00 órától 18.00 óráig.
Kiképzést vezeti: Király István szds. kapcsolattartó.
A kiképzés tematikája:

Érkezett: Kőszeg 1959 5. hó 13. n.
Bejelkezőszám: 00 194 /Feld. Gop.

S.sz.	A foglalkozás tárgya:	Idő	A végrehajtás tapasztalatai:
1.	A kapcsolattartás megszervezése az informátorokkal.	30 perc	
2.	Az informátorok beszámoltatásának módszerei.	120 perc	
3.	A feladatok meghatározása az informátorok részére.	60 perc	
4.	Az informátorok nevelésének módszerei.	30 perc	
5.	Az informátorok ellenőrzésének módszerei.	30 perc	
6.	A konspiráció általános szabályai és gyakorlati végrehajtása.	30 perc	
7.	A rez. értékelő és elemző feladatai és annak gyakorlati formája.	60 perc	
8.	A rez. önálló felderitő feladatai.	60 perc	
9.	Az informátorokkal való foglalkozás célja és távlati iránya.	10 perc	
10.	A rez. feladata rendkivüli események alkalmával.	50 perc	
11.	A rez. által megnem értett kérdések tisztázása.	60 perc.	
	Összesen:	9 óra.	

Forrás: ÁBTL 3.1.1. B-90385. 50.

Az állambiztonsági hálózat újjászervezése: a rezidentúrák[40]

A BM II/7. Mezőgazdasági (Szabotázs-) Elhárító Osztály 1956 előtt megyénként nyolc–tíz fővel működött. Az átszervezéseket követően 1957 nyarán újból sor került a három–hat fővel működő megyei alosztályok felállítására. Az osztály munkáját értékelő, 1958. június 6-án kelt jelentés szerint a hiányzó létszám feltöltése és a hálózat kiépítése lassan haladt:

> Az ellenforradalom után az alosztály megvizsgálta a volt hálózati apparátust, és az elsődleges ellenőrzés alapján a régi kb. 60-65 fős ügynökségből felszedtünk 32 főt. Ennél a munkánál azt vettük figyelembe, hogy nem történt-e dekonspiráció, milyen magatartást tanúsított az illető az ellenforradalom alatt, hol dolgozik fontossági szempontból, hajlandó-e az állambiztonsági szerveket továbbra is támogatni. A megfelelő ügynökség munkába állításával elértük azt, hogy az FM és az alá tartozó legfontosabb területeket ügynökséggel biztosítottuk. A hálózat kevés létszáma miatt azonban – figyelembe véve az FM nagy területét – a munka lassan haladt, és az ellenforradalomban kompromittált személyek feldolgozása csak az év végére fejeződött be. Láttuk azt, hogy a meglévő ügynökséggel az ellenforradalmi tevékenységek feldolgozása lassan megy, a területeken lévő hivatalos kapcsolatokon keresztül is igyekeztünk anyagot gyűjteni. Ugyanakkor törekedtünk arra, hogy új beszervezéseket hajtsunk végre. Ennek eredményeképpen a múlt év végére ügynökségünk létszáma elérte a 42 főt + 6 lakást.[41]

Mivel a forradalom vihara nemcsak a magyar állambiztonság szervezetét tépázta meg, de az iratanyagon is helyreállíthatatlan nyomot hagyott, ezért az 1956 előtti ügynökhálózatról csak sporadikus adatokkal rendelkezünk. Néhány nevet ugyan ismerünk, ám a beszervezési és munkadossziék nem lelhetők fel, mindössze a kizárással kapcsolatos határozat és a titoktartási nyilatkozat található meg a dossziékban.[42] A „Visnyei" fedőnevű ügynökről például tudjuk, hogy 1954-ben, terhelő adatok alapján szervezték be, ám hírszerzési lehetőség híján már a forradalom előtt megszakították vele a kapcsolatot.[43] „Erdős" ügynököt viszont hazafias alapon szervezték be 1953-ban. A Kémelhárító Osztálynak dolgozott, a határ mentén „szűrőhálózatként" foglalkoztatták, később a Mezőgazdasági Osztálynak adták át. Munkahelyváltás miatt szakadt meg vele a kapcsolat, holott – mint tartótisztje megállapította – a forradalom után „foglalkoztatása annyiban lett volna célszerű, hogy az ellenforradalmi tevékenységet kifejtő személyeket rajta keresztül fel lehetett volna dolgozni".[44]

---

[40] Rezidentúra: állambiztonsági tisztekből vagy a hálózat tagjaiból álló, meghatározott állambiztonsági operatív feladatok ellátására felkészített, konspirált szervezeti forma. Vezetője a rezidens. Gergely 1980, 165.

[41] ÁBTL 1.6. BM II/7. Jelentés 1958. június 6-án. 1. 2–3.

[42] Az „eredeti anyaga az ellenforradalom után megsemmisült" bejegyzés szerepel például az ÁBTL 3.1.1. B-80005. 5. és B-81709. 5. dossziékban.

[43] ÁBTL 3.1.1. B-80005.

[44] ÁBTL 3.1.1. B-81709.

1956 után több hálózati személlyel kapcsolatban feljegyezték, hogy féltek a további együttműködéstől.[45] Ez a megállapítás nemcsak az informátorokra, de a hálózat egy csoportját irányító rezidensekre is érvényes volt:

> Jelentem, hogy „Kozma" rezidenssel az októberi események miatt megszakadt kapcsolatot 1956 decemberében helyreállítottam. A kapcsolatfelvételkor azt állapítottam meg, hogy nevezett még nagyon az események hatása alatt van, vagyis fél a további munkától. Félt attól is, hogy „Parádi" volt informátor nem dekonspirálta-e őt is. Ellenőriztem: dekonspirálódás nem áll fenn a nevezettnél. [...] A rezidens a kapcsolatfelvétel során azt jelentette ki, hogy a rezidensi feladatokat a jövőben nem vállalja. Véleményem szerint nevezett fog még dolgozni, mint rezidens, ehhez azonban még idő és megfelelő meggyőző foglalkozás kell a nevezettel.[46]

– olvasható Rózsa László főhadnagy 1957. március 19-én kelt jelentésében. A határőrtiszt megítélése helyesnek bizonyult, mert a külföldre távozott informátor problémájának tisztázása után megváltoztatta álláspontját, és hajlandónak mutatkozott a rezidensi feladatok további ellátására.[47]

> „Kozma" rezidens képzettségénél fogva, lehetőségeinél fogva alkalmas arra, hogy több informátorral tartson kapcsolatot. Nevezett a tömördi területen mint kerületvezető erdész dolgozik. Munkája jellegénél fogva nincs sem időhöz sem helyhez kötve, így nagy lehetősége van az informátorokkal való találkozásra. Nevezett kerületében az állandó munkásokon kívül rendszeresen járnak dolgozni a községből munkások, így a község lakosságának körében széleskörű kapcsolatokkal rendelkezik. Van olyan időszak is, amikor az állandó munkások mellett kb. 100–150 fő dolgozik a területén.[48]

1956 után három, a csepregi erdőgazdaságban, valamint az állami gazdaság különféle üzemegységeiben dolgozó informátort („Hidas Lajos", „Tóthi János" „Simon János") kapcsoltak hozzá. Feladatuk az ember- és árucsempészet felderítése volt, különös tekintettel az erdőgazdaságban dolgozó állandó és idénymunkások „biztosítására". A tartótiszt megítélése szerint is túlbuzgó rezidens és a hozzá beosztott informátorok szorgosan tették a dolgukat: „Nevezett többször tett jelentést idegen személyek észleléséről, jelentése alapján határsértő elfogva nem lett, mivel a jelentett személyek hivatalos úton járó idegen személyek voltak."[49] A „Kozma"-féle rezidentúra megszüntetésére 1961. február 22-én került sor az informátorok elköltözése, illetve munkahelyváltása miatt.

„Kozmával" ellentétben a másik csepregi rezidens, „Hetényi Jakab" vonakodás nélkül vállalta a forradalom után a további együttműködést.[50] Begyűjtési előadóként különösen

[45] ÁBTL 3.1.1. B-83254. 3.
[46] ÁBTL 3.1.1. B-95158. 11.
[47] ÁBTL 3.1.1. B-95158. 15.
[48] ÁBTL 3.1.1. B-95158. 18–19.
[49] ÁBTL 3.1.1. B-95158. 19.
[50] ÁBTL 3.1.1. B-90385. 31.

népszerűtlen volt a községben, a forradalom alatt őt is elűzték a faluból. Ezzel kapcsolatos élményeit 1958 tavaszán írott önéletrajzában idézte fel:

> Az ellenforradalom idején Csepregben voltam, és minket is családostól a hét családdal együtt elűztek a faluból, a feleségemmel együtt a Söptei úti laktanyában [ti. Szombathelyen] voltunk. Onnét Gércére mentünk, Görögh Gyula gércei lakosokkal értem meg a második felszabadulást.[51]

November 19-én az elsők között jelentkezett a Szombathelyen újjáalakuló karhatalomhoz. A karhatalomtól 1958 februárjában, hadnagyi rangban szerelt le, márciustól a Szombathelyi Állatforgalmi Vállalathoz helyezték felvásárlónak.[52] Munkaköre a kistérség egészére, Csepreg, Horvátzsidány, Olmód, Perenye, Tömörd, Acsád, Meszlén és Bük községekre terjedt ki. Kinevezése nagy felzúdulást váltott ki:

> A lakosság zöme szereti és megbecsüli. Azonban az ellenséges beállítottságú elemek, kulákok, kupecek és hasonló személyek nagyon haragszanak rá. Ezt bizonyítja az is, hogy amikor az Állatforgalmi Vállalat Csepregre kihelyezte, a kulákok és volt ellenforradalmi személyek egy levelet intéztek a Vállalathoz, hogy Horváth odahelyezésével [mint] állatfelvásárlóval nem értenek egyet, és a levélben kérték az elbocsájtását.[53]

Ami hálózati pályafutását illeti: „Hetényi" már 1950 óta együttműködött a Politikai Nyomozó Osztállyal. Az újrafelvételéről szóló javaslatot 1958. május 9-én terjesztették fel a BM Határőrség Parancsnokság Felderítő Osztályának: „H. mint karhatalmi hadnagy engem rendszeresen tájékoztatott az ellenséges cselekményekről, ember- és árucsempészésekről. Ő maga is több ember- és árucsempészt állított elő, és sok határsértőt fogott el."[54] A rezidentúra kiépítését Király István határőr százados azzal indokolta, hogy a környező községekben több új, az operatív munkában járatlan informátora volt, akiknek eligazítása sok időt vett igénybe. Ezen túl a konspiráció szempontjából is előnyösnek mutatkozott, ha nem közvetlenül, hanem egy rezidens révén tartja velük a kapcsolatot.[55] Az informátorok („Türi", „Iván", „Huszár", „Hartay", „Soós István", „Berzlánovits Péter", „Kolozsvári") túlnyomórészt a Csepregi Állami Gazdaság külterületi üzemegységeiben dolgoztak. Hármukat embercsempészés miatt szervezték be:

> A kapcsolásra javasolt „Iván", „Huszár", és „Kolozsvári" informátorok terhelő adatok alapján lettek beszervezve közvetlen' az ellenforradalom utáni időkben, amikor az áru- és embercsempészés a működési területükön tömegméretűvé vált. Abban az időben a bíróság az olyan mérvű cselekményért, amilyent a fent írt informátorok elkövettek, büntetést nem szabtak ki, vagy legjobb esetben is igen kismértékűt, így a terhelő adatok már a beszervezések során sem jelentettek lényeges, a bíróság előtt is kellő értékű terhelő adatokat. Ezek a gyenge terhelő

[51] ÁBTL 3.1.1. B-90385. 13–14.
[52] Helytállásáért Munkás-Paraszt Hatalomért Emlékérem kitüntetésben részesítették.
[53] ÁBTL 3.1.1. B-90385. 17.
[54] ÁBTL 3.1.1. B-90385. 11–12.
[55] ÁBTL 3.1.1. B-90385. 20.

adatok is már régen elévültek, így az informátorok napjainkban már nem a terhelő anyagok hatására, hanem inkább hazafias alapon végzik részünkre a munkát. Figyelembe véve a rezidentúra szervezésére vonatkozó operatív elveket, éppen a fent írt körülmények miatt lehetségesnek tartjuk a korábban terhelő adatok alapján beszervezett, de jelenleg már hazafias alapon dolgozó informátoroknak rezidenshez való kapcsolását.[56]

Jóllehet a határőrség rezidentúrájának fő feladatát az engedély nélküli határátlépések megakadályozása képezte, a Belügyminisztérium szervei közötti együttműködés folytán a politikai nyomozó osztállyal is együttműködtek, vagyis ügynökhálózatát szintén bevonták a belső elhárítás munkájába. Miként a BM II/7. Mezőgazdasági Szabotázselhárító Osztály 1959. november 27-én kelt jelentésében olvasható: „A társszervek ügynöksége (bűnügyi, határőrségi stb.) konkrét sajátos feladata mellett aktív ellenséges személyekre kap eligazítást, hogy azok tsz. ellenes tevékenységét felderítse, valamint a szervezéssel kapcsolatos hangulatot figyelje, hogy az illetékes pártszerveket időben tájékoztatni lehessen."[57] „Huszár" beszervezése „a csepregi cigányszerben lakó ember- és árucsempészek, valamint az ott lakó kiszököttek itthoni kapcsolatai és a nyugatról visszatért személyek ellenőrzésére" történt. Néhány „értékes" jelentést adott a „Nyugatra szökött" személyekről, köztük az 1951-es szervezkedésben való részvétel miatt elítélt, Hollandiában élő Sárközi Dezsőről.[58] „Hartayt" a határ felé vezető úton a megbúvásra alkalmas helyek ellenőrzésével bízták meg.[59] „Kolozsvári" feladata szintén a „kiszököttek" otthon maradt rokonaival, ismerőseivel való kapcsolattartás, és a Nyugatról visszatért személyek ellenőrzése volt. Hat, Nyugatról visszatért fiatalemberről, köztük a barátjáról kellett jelentenie.[60] „Kolozsvári" egyébként alkalmatlannak bizonyult a feladatra, egyévnyi együttműködés után kénytelenek voltak megszakítani vele az együttműködést:

> Igen félős természetű, nincs meg benne az a bátorság, ami sok esetben a feladatok végrehajtása során igen fontos lenne. A konspirációs képessége is igen alacsony. Nem tudja a beszélgetéseket feltűnés nélkül úgy irányítani, hogy a bennünket érdeklő kérdéseket megtudja, igen feltűnően érdeklődik ilyen feladat végrehajtása során a vele kapcsolatban álló személyeknél.[61]

Az informátorokat irányító „Heténynek" nem jelentett gondot a kapcsolattartás, hiszen az állatfelvásárlás során mindazon községekben megfordult, ahol az informátorok laktak, így feltűnés nélkül le tudta bonyolítani a találkozókat. A titkos együttműködésnek kedvező körülmények dacára az 1959 márciusában írott minősítése egy lényeges problémát vetett fel:

> A rezidensnek az ellenséges személyek felé nincs meg a hírszerző lehetősége, mivel MSZMP tag, valamint tartalékos tiszt. A hírszerző lehetőségét ilyen irányban fokozni sem lehet. A rezidenst meg lehet a rezidensi teendőkön kívül bízni ellenséges személyek tanulmányozásával, vagy külső figyelésükre, legális kapcsolataiknak megállapítására. A rezidensnek operatív szempontból értékes kapcsolatai nincsenek.[62]

[56] ÁBTL 3.1.1. B-90385. 38.
[57] ÁBTL 1.6. 67. BM II/7. Osztály 1959. november 27-én kelt jelentése.
[58] ÁBTL 3.1.1. B-86155. 22.
[59] ÁBTL 3.1.1. B-90385. 33–34.
[60] ÁBTL 3.1.1. B-86160. 22–24.
[61] ÁBTL 3.1.1. B-86160. 33.

Az 1959 decemberében írott minősítése viszont már olyan súlyos magatartásbeli és életviteli problémákat nevezett meg, amelyek a rezidenshez kapcsolt informátorok leszakadozásához vezettek:

> A karhatalomtól való leszerelése után, amikor a civil életbe került dolgozni, olyan politikai állásfoglalása volt, mely szerint igyekezett a mártír szerepében tündökölni. Állandóan személyi vitákat kezdeményez. Mivel azonban nem adnak neki igazat a többi párttagok, akkor arról beszél, hogy őt lenézik, semminek veszik az ő munkáját. Ez a helytelen politikai álláspontja a többi párttagok előtt is ismeretes, igyekeztek helytelen felfogásáról meggyőzni, azonban ez nem sikerült. [...] Azonban tapasztalható nála, hogy nem reálisan értékeli körülötte az eseményeket. Mindenkiben ellenséget lát. A rezidens operatív szempontból érdekes kapcsolatokkal nem rendelkezik. Informátori feladatot nem végez.[63]

Mindez indokolttá tette „Hetényi" kizárását, amit 1960. március 16-án hajtottak végre.

Önállóan működő ügynökök

A két rezidensé után három, a Kádár-korszak hajnalán újonnan, illetve újra beszervezett ügynök tevékenységét mutatom be. A címben szereplő jelzővel azt kívántam érzékeltetni, hogy nem rezidentúrába szervezett, hanem önállóan, a tartótiszt közvetlen irányítása alatt dolgozó ügynökökről van szó. Kiválasztásukat az motiválta, hogy a fennmaradt beszervezési és/vagy munkadossziéik lehetővé tették működésük érdemi elemzését.

„Dombos" fn. ügynök[64]

„Dombost" a Vas Megyei Főosztály VI. Osztálya 1953-ban, terhelő adatok alapján szervezte be.[65] Terhelő adatként az 1951-es csepregi szervezkedést használták fel ellene, amelyről bizonyíthatóan tudomással bírt, de nem tett eleget a feljelentési kötelezettségnek.

> Beszervezése azzal a céllal történt, hogy Csepreg községben végezzen felderítést a szervezkedés tagjai között, akik szabadlábon maradtak, illetve kiszabadultak a börtönből. Ugyanakkor mint kulák, valamint volt horthysta katonatiszt, jó kapcsolatban állt a községben élő osztályidegen és egyéb ellenséges beállítottságú személyekkel. Baráti kapcsolatai is osztályidegen személyekből

[62] ÁBTL 3.1.1. B-90385. 44.
[63] ÁBTL 3.1.1. B-90385. 48.
[64] ÁBTL 3.1.1. B-80012.
[65] ÁBTL 3.1.1. B-80012. 53.

tevődtek össze. Az ellenséges beállítottságú személyek bizalmát élvezte. Foglalkoztatása során több értékes jelentéseket adott, melynek alapján több őrizetbe vétel is történt.[66]

„Dombost" nemcsak Csepregen, de a szomszédos Bük községben is foglalkoztatták. Munkáját tartótisztje megelégedésére végezte, ám az 1956-os forradalom után dekonspirálódás miatt kizárták a hálózatból: „Közvetlen az ellenforradalom után vele a kapcsolat meg lett szakítva saját kérésére, mivel az ellenforradalom ideje alatt vele kapcsolatban olyan hangok merültek fel, hogy az államvédelmi szerveknek »besúgója« volt." Ügynök hírének eloszlatására 1957-ben újságcikket jelentettek meg „ellenforradalmi" tevékenységéről, majd 1959 februárjától ismét felvették vele a kapcsolatot.[67] Beszervezési javaslata szerint:

Fő feladata lesz Ostorics Gyula csepregi lakos szervezkedésért 3 és fél évre elítélt, Major István Csepregi lakos szervezkedésért 10 évre elítélt, Tóth József csepregi lakos szervezkedésért 8 évre elítélt személyek tevékenységének figyelemmel kísérése. Nevezett személyek veszélyes kategóriába vannak sorolva. Fentiekkel jó baráti kapcsolatban áll. Ezenkívül feladata az osztályidegen személyek tevékenységének felderítése, magatartásuk figyelemmel kísérése. Továbbá feladata a termelőszövetkezetekkel kapcsolatos ellenséges megnyilvánulások figyelemmel kísérése.[68]

Munkája eredményesebbé tétele érdekében az ügynök továbbképzésére is gondot fordítottak. 1960 júliusában, Szombathelyen, a „Széphalom" fedőnevű találkozási lakásban szervezték meg az egynapos kiképzést. Beutazását gépjárművezetői jogosítványa érvényesíttetésének és kórházi felülvizsgálatának legendájával hitelesítették:

A titkos együttműködés alapvető követelményei kérdésénél az ügynök elmondotta, hogy nagyfontosságúnak tartja a titkot és a titoktartást, s ő a maga részéről ezt a legnagyobb titokban tartja, mivel a községben kellemetlen lenne részére, ha megtudnák, hogy az állambiztonsági szervekkel kapcsolatban van. Elmondotta, hogy a községben nagyon vigyázni kell erre a kérdésre, mivel az ellenforradalom alatt nagyon hangoztatták, hogy több személy dolgozott az ÁVH részére.

A kiképzés leghangsúlyosabb elemét az egyszer már dekonspirálódott ügynök hasonló esetekre való felkészítése képezte:

Az ellenséges beállítottságú személyek esetenként tesznek fel olyan kérdéseket, hogy „Hallottam, te az ÁVH-val vagy kapcsolatban" – pl. Csepregen az ellenforradalom alatt. A lelkiismeretességhez tartozik, hogy ilyen esetben munkatársunk a kialakult helyzethez alkalmazkodjék. Pl. felveti, hogy én azt hallottam, hogy te dolgozol az ÁVH részére [...] Ugyancsak az éberséghez tartozik az is, hogy beugrató kérdésekre megfelelően reagáljon, ne jöjjön zavarba, valamint nyíltan ne érdeklődjön, hanem burkolt formában és mindig a megfelelő időben.[69]

Az alapos eligazítás ellenére az ügynök 1961 tavaszán kelt jelentésében ismét dekonspirálódásról számolt be, és a kapcsolat megszakítását kérte, mondván, hogy eredményes felderítő munkát így már nem tud végezni. Aktáját 1961 májusában zárták le, széljegyzete szerint a dekonspirálódás miatt vele a kapcsolat felújítása nem lehetséges. A Vas Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály III/III alosztályának szorult helyzetét mutatja, hogy 1964-ben ismét felmerült „Dombos" csatasorba állításának elképzelése.

Jelentem, hogy „Dombos" fedőnevű ügynök „B" dossziéjának lekérésére azért volt szükség, mert nevezettet tanulmányoztuk kapcsolatfelvétel céljából. A dosszié tanulmányozása során azonban olyan adatokra találtunk, amelyek alapján az ügynök a községben dekonspirálódott több személy előtt. Ennek alapján a községben tanulmányoztuk az ügynök körülményeit, jelenlegi helyzetét, tekintve, hogy több év eltelt dekonspirálódása óta. Megállapítottuk, hogy bár hírszerző lehetősége és körülményei jók, de a dekonspiráció miatt egyenlőre [sic!] még foglalkoztatni nem lehet. A fentiek alapján az ügynök felvételétől és foglalkoztatásától elálltunk. A dossziét visszaküldöm továbbra is irattárba való elhelyezésre.[70]

„Kovács Géza" fn. ügynök[71]

„Kovács" 1950-től 1956-ig a Magyar Dolgozók Pártjának tagja volt, és népnevelőként működött a téeszszervezéskor. Felesége a községi tanácson dolgozott, férjéhez hasonlóan népnevelőként alkalmazták az asszonyok körében. Jellemzése szerint „Kovács"

1956-ban az ellenforradalom ideje alatt tevékenységet nem fejtett ki, sőt több alkalommal az ellenforradalom alatt megfenyegették, mivel mint népnevelő dolgozott. Az ellenforradalom leverése után segítette az államvédelmi szerveket és vallomása alapján több személy került közbiztonsági őrizetbe. 1957 januárjában az egyesített állami gazdaságokhoz került, mint állattenyésztési agronómus, és jelenleg is ebben a gazdaságban dolgozik. Munkaterületéhez tartozik Csepreg, Söpte, Kincsédpuszta, Meggyespuszta, valamint a Tormáspuszta-i állami gazdaság. A fenti területeket motorkerékpárral rendszeresen hetenként ellenőrzi, és az észlelt hiányosságokról, amennyiben hozzáfordultunk, tájékoztatta a politikai osztályt. 1957-ben nagy segítséget nyújtott a csepregi állami gazdaságban történt állatmérgezés tettesének felderítésében, rajta keresztül az állami gazdaságokban lévő ellenforradalmi személyeket is feltérképeztük, mivel közvetlen munkakapcsolata van velük.[72]

„Kovácsot" párton kívüli szimpatizánsként, hazafias alapon javasolta beszervezésre a BM Vas Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Osztályának VII. (Mezőgazdasági) Alosztálya. Beszervezését a következőkkel indokolták:

[66] ÁBTL 3.1.1. B-80012. 9.
[67] ÁBTL 3.1.1. B-80012. 29.
[68] ÁBTL 3.1.1. B-80012. 17. A későbbi kiképzési tervek a két és fél évre ítélt Pletrich Ferenc, valamint a három és fél évre ítélt Kovács Ferenc megfigyelését szintén „Dombosra" bízták. Uo. 20.
[69] ÁBTL 3.1.1. B-80012. 19.
[70] ÁBTL 3.1.1. B-80012. 32.
[71] ÁBTL 3.1.1. B-90417.
[72] ÁBTL 3.1.1. B-90417. 9.

Az egyesített állami gazdaságok Csepreg, Söpte, Kincsédpuszta, Meggyespuszta, valamint Tormáspuszta-i állami gazdaságban ez ideig több ellenséges személyt derítettünk fel, akik tevékenysége ügynökség hiányában biztosítva, illetve ellenőrizve nincs. A fenti állami gazdaságok operatív biztosítását szükségessé teszi az is, hogy 1957 decemberében állatmérgezést hajtottak végre, és a cselekmény elkövetőit ügynökség hiányában nehezen tudtuk felderíteni. Vannak olyan jelzéseink, hogy a fenti állami gazdaságokban a társadalmi tulajdonnal jelenleg is hűtlenül bánnak, és pocsékolják a nép vagyonát. A fenti tevékenység felderítése és megakadályozása érdekében szükségessé vált egy olyan személy beszervezése, aki ellenőrizni tudja a fenti gazdaságokat, és munkáján keresztül kapcsolatot tud teremteni a bennünket érdeklő személyekkel.[73]

Beszervezését eredetileg az ügynökjelölt irodájában akarták végrehajtani 1958. augusztus 13-án, ám mivel úgyis a szombathelyi rendőrségre ment feljelentést tenni, egyúttal a beszervezési nyilatkozatot is aláíratták vele. Az állami gazdaság területén észlelt hiányosságok feljegyzésével, a gazdaság területén dolgozó „ellenforradalmi" és osztályidegen személyek külső megfigyelésével, valamint a Nyugatról hazatért személyek ellenőrzésével bízták meg.

Az állami gazdaság területén élő ellenforradalmi személyekkel kapcsolatban „Kovács" elmondta, hogy a nagyobb bűnösöket elbocsájtották a gazdaságból, és eltávolításukban ő maga is aktív szerepet vállalt. Elődje, Baracskai Dezső agronómus ugyanis az állami gazdaság munkástanácsának elnöki tisztét töltötte be a forradalom alatt. A forradalom leverése után népgazdasági károkozás címén idézték be az ügyészségre, és a tenyészállatok megmérgezésével vádolták meg, ami a politikai jellegű ügy gazdasági természetű kriminalizálásának gyakorlatára utal. „Kovács" Baracskai ellen vallott, azt állította, hogy szándékos állatmérgezés történt. A szombathelyi ügyészség által lefolytatott vizsgálati eljárás valószínűleg nem igazolta a vádat, mert Baracskait hamarosan a közeli Uraiújfaluban, szintén állami gazdaságban alkalmazták. Az állatmérgezés valódi tetteseit – ha voltak egyáltalán – nem sikerült felderíteni, a tenyészállatok elhullása mindenesetre jó ürügyül szolgált az állami gazdaság „operatív biztosításának" megerősítésére. „Kovács" másik feladatát az állami gazdaságban foglalkoztatott osztályidegen személyek ellenőrzése képezte. 1959 elején Vas megyében 1500 fő osztályidegen személyt tartottak nyilván, akiket a mezőgazdaság „szocialista szektorában" foglalkoztattak. Közülük 147 volt honvédtisztet, 569 csendőrt, 365 kulákot tartottak nyilván, és 100 főt pedig a fasiszta pártok és szervezetek vezetőiként regisztráltak.[74] „Kovács" négy dolgozót sorolt fel, akik korábban a magyar királyi honvédség tisztjei voltak. Közülük Sugár Jenő volt határőr főhadnagyra hívta fel a figyelmet, aki 1956 után lett a meggyespusztai üzemegység vezetője. Elmondta róla, hogy

[73] ÁBTL 3.1.1. B-90417. 8.

[74] A rájuk fordított figyelem túldimenzionált voltát jelzi, hogy a kollektivizálás harmadik hullámának idején, 1959. január 1. és 1959. április 9. között közülük mindössze három személyt vettek őrizetbe tészellenes izgatás miatt. ÁBTL 1.6. BM II/7. Osztály 1. sz. Tájékoztató. A termelőszövetkezeti mozgalom helyzete és a termelőszövetkezetek ellen irányuló ellenséges tevékenységről. 1959. május 11. 2, 20.

1958 májusában, amikor a dolgozók elvtársnak szólították, kikérte magának, mondván, hogy ő nem elvtárs, hanem üzemegység vezető.[75]

„Kovács" ügynöki karrierjének az vetett véget, hogy belépett az MSZMP-be, és az egyesített állami gazdaság pártvezetőségének tagjává választották. Párttagságára való tekintettel 1960 januárjában építették le, ám abban egyeztek meg, hogy társadalmi kapcsolatként segíti tovább az állambiztonsági szervek munkáját: „Mint pártvezetőségi tag bennünket tájékoztatni fog az általa ismert vagy tudomására jutott ellenséges cselekményről, így hivatalos kapcsolatként felhasználhatjuk."[76]

„Piros Lajos" fn. ügynök

Az ügynök beszervezési dossziéja nem áll rendelkezésre, ennélfogva nem tudhatjuk, hogy az állambiztonsági szervekkel való együttműködésének kezdete mikorra datálható. Jelentései 1958. november 10-től férhetőek hozzá, a huszonhat éves fiatalember jól láthatóan már rutinos jelentésíró volt. Beszervezése tehát tanulmányai idejére, vagy állatorvosi működésének megkezdésére tehető. Együttműködése 1974-ig dokumentálható. Időközben az együttműködés jellege is megváltozott, mert a hatékonyan dolgozó nem hivatalos munkatársat ügynökből titkos megbízottá minősítették át. Beszervezése hazafias alapon történt, jelentéseiből egyértelműen kitűnik, hogy nem kényszerből működött együtt a hatósággal, olyannyira, hogy tartótisztjének kellett figyelmeztetnie a megfelelő magatartásra: „Felhívtam figyelmét arra, hogy ha ellenséges körben mozog, ne legyen túl baloldali megnyilvánulása, mert munkája nem lesz eredményes. Arra is vigyázzon, hogy ellenséges megnyilvánulásaival ne kompromittálja magát, legyen az ellenséges körben jó politikus, tudjon lavírozni."[77] Foglalkoztatási vonalát a nyugati kapcsolatokkal rendelkező személyek felderítése képezte.[78] Az összeesküvési perben letartóztatottak, valamint az 1956-ban emigráltak otthon maradt hozzátartozói éppúgy beletartoztak a célszemélyek körébe, mint az 1960-as évek elejétől megindult kishatár menti együttműködés magántermészetű és közösségi formái; a rokoni és baráti találkozók, a közös sportesemények.[79] Állatorvosi foglalkozása széles körű mozgási lehetőséget biztosított számára, amit alaposan kihasznált. Beszámolt róla, ha valahol a Szabad Európa Rádió hallgatásának volt fültanúja, vagy

[75] ÁBTL 3.1.1. B-90417. 19.

[76] ÁBTL 3.1.1. B-90417. 25.

[77] Tartótisztje tájékozódásképpen Berkesi András és Kardos György frissen megjelent *Kopjások* című regényét (Budapest, Zrínyi Kiadó, 1959) ajánlotta az ügynöknek. ÁBTL 3.1.2. M-18382. 134.

[78] Vonalas elv: az állambiztonsági munkának az a szervezési rendszere, amikor az ellenséges tevékenység speciális jellegének, sajátosságainak figyelembevételével szervezik az operatív egységeket (alosztály, csoport vagy operatív tiszt) az adott vonalon folytatott ellenséges tevékenység felderítésére és lelepezésére. Gergely 1980, 200.

[79] Célszemély: akire a tanulmányozás vagy a bizalmas nyomozás irányul. Gergely 1980, 33.

arról tudomást szerzett,[80] és azt is belevette jelentésébe, ha valahol antennaként használható drótot látott a padlás felé kifeszítve.[81]

Kutakodásainak eredményéről „Piros" szabatosan írt jelentésekben számolt be. Jelentései nemcsak a falubeli életkörülmények változásáról, de az állambiztonsági szervek érdeklődési körének módosulásáról is számot adnak. 1958–1959-ben főként a börtönből szabadultakat és a külföldről amnesztiával hazatérteket kellett megfigyelnie. Később a beutazó osztrák állampolgárok, jellemzően kitelepült csepregiek hazalátogatásáról adott felvilágosítást, valamint az otthoniakkal való kapcsolattartásukról tudósított, aminek megbízói nagy jelentőséget tulajdonítottak:

> Az ügynök jelentése értékes, Szabó lakatos csepregi lakosnak újabb nyugati kapcsolatát fedezett fel egy Bauer [sic!, a jelentés később Braunként említi] nevű személyben, aki locsmándi lakos. Braun 1961. szeptember 15-én járt is Szabóéknál, üzenetet hozott kiszökött fiuktól. Az ügynök Braunnal bizalmas, mert fel is kereste Braun az ügynököt, de nem volt otthon, valamint Braun Póczáéknak is hozott üzenetet kiszökött fiuktól.[82]

„Piros" nagy figyelmet szentelt az anyagiak kérdésének: ki és kinek küldött csomagot, hozott-e eladásra szánt csempészárut, például nejlonharisnyát, televízió- vagy autóalkatrészt.[83] Kollégájával, Köleséri Imre állatorvossal kapcsolatban az általuk folytatott költséges életvitelre hívta fel a figyelmet, amelynek szerinte nem volt meg a fedezete:

> Jelentem, hogy Dr. Köleséri és felesége az utóbbi időben a keresetéhez képest túl költekező életmódot folytat. Az asszony nem dolgozik, de egy tűt sem tesz arrébb. Cselédlányt, bejárónőt tart, akiknek havonta 800 Ft-ot fizet ki. Most vett 60 q tüzelőt, brikettet, ezenkívül a konyhavezetése, illetve az élelmezésük havonta mintegy 2000 Ft., ugyancsak most vett 12 m. tüzifát.[84]

A korábban történtek következtében a hatóság az ifjúság időtöltése és csoportosulásai iránt is nagy érdeklődést tanúsított. Az 1963–1964-ben írott jelentések ezt az igényt szolgálták ki, a fiatalság körében jelentkező negatív tendenciákkal, a „huliganizmus jelenségeivel" és a helyi „galerivel" foglalkoztak. Jellemző módon főként az úgynevezett „veszélyes elemek", vagyis az összeesküvési perben elítéltek, vagy abban érintettek gyermekeinek magatartását kísérte figyelemmel. Tizenkét fiatalt sorolt fel: „Fent említett személyek magatartásában és viselkedésében Csepreg községben a közvélemény is megbotránkozik. Kultúrház egyéb rendezvényein magatartásuk erősen kifogásolható."[85]

[80] ÁBTL 3.1.2. M-18382. 34. 75.
[81] ÁBTL 3.1.2. M-18382. 160.
[82] ÁBTL 3.1.2. M-18382. 330.
[83] ÁBTL 3.1.2. M-18382. 183.
[84] ÁBTL 3.1.2. M-18382. 125.
[85] ÁBTL 3.1.2. M-39077. 88–89.

A kollektivizálás végrehajtása és következményei

A Belügyminisztérium II/7. (Mezőgazdasági Szabotázselhárítás) Osztályának 1959. augusztus 3-án kelt jelentése Vas megye kapcsán a következőkről számolt be:

> Az újonnan alakult tsz-ekben különösebb probléma nincs. A megyében egy személy részéről fordult elő, hogy visszakövetelte a belépési nyilatkozatát. A tagosítás is zavartalanul folyik, 75 községben tervezett tagosításból ez ideig 31 helyen befejezték. A jelenleg kialakult nyugodt légkör azzal magyarázható, hogy a tavasz folyamán rendőri szervek határozottan felléptek minden tsz ellen irányuló megnyilvánulással szemben. Ez évben 44 személy ellen indítottak eljárást. Ezen belül 36 személyt részesítettek figyelmeztetésben és 8 főt adtak át a bíróságnak. A bűncselekmények jellegét tekintve: izgatás, rémhírterjesztés. A felelősségre vont személyek közül 4 fő osztályidegen, többsége kis és középparaszt. Jelenleg tsz. ellenes ügyjelzéssel nem rendelkeznek. A megyében különböző rémhírek terjedtek el, amelyek főleg Győr és Veszprém megyéből származnak, de Vas megye lakossága között nem bírnak hatással. Így beszélnek arról, hogy „Győr megyében sokan nem fogják megkezdeni a közös gazdálkodást." A belügyi szervek és a Pártbizottság között az együttműködés megfelelő. A megyei Pártbizottság helyesli a rendőri szervek intézkedéseit, tevékenységükről megelégedéssel nyilatkoztak.[86]

Az eddigiekből egyértelműen kiderül, hogy a kollektivizálás gyors végrehajtásának hátterét a nyílt és a burkolt rendőri erőszak képezte. Csepregen két nap leforgása alatt két új termelőszövetkezetet alakítottak. Az egyik, a „Dózsa Népe" 1959. március 5-én alakult 145 fővel, a másik termelőszövetkezet megalakítására a rá következő napon, március 6-án került sor. Taglétszáma 94 fő volt, és a „Kossuth Tsz" nevet vette fel. A két újonnan megalakult termelőszövetkezet 1959 júniusában „Új Élet" név alatt egyesült, alakuló közgyűlését végül 1959. augusztus 18-án tartották. A gyűlést Konrád Alajos községi párttitkár nyitotta meg, Pető János tészelnök pedig az indulás nehézségeiről, a visszahúzó erőkről és a vezetőség népszerűtlen feladatairól beszélt.[87] Az 1949 óta működő „Petőfi" termelőszövetkezet szintén jelentős változáson ment keresztül. Mivel a kilépések folytán taglétszáma 71 főre apadt, 1959 tavaszán itt is napirendre került a tsz megerősítése.[88] A község vezetése hetven család, zömében kisparasztok és néhány középparaszt beléptetéséről határozott:

> A Petőfi TSZ-be az átszervezéssel 70 család várta felvételét. A párt- és állami szervek – szót értve a parasztsággal – úgy határoztak, hogy a tavaszi hónapokra való tekintettel az új tsz-tagok az aratást, általában a betakarulást [sic!] még egyénileg végzik el, az igazi közös munka ősszel, a vetéssel kezdődjön, és az első közös év az 1960-as legyen.[89]

[86] ÁBTL 1.6 22. d. BM II/7. Osztály 1959. augusztus 3-án kelt jelentése. 10.
[87] Németh–Major 1985, 108; Pető János elnök 1962. június 21-én egészségügyi indokokra hivatkozva lemondott tisztségéről. Uo. 113.
[88] Németh–Major 1985, 101.
[89] Németh–Major 1985, 102–103.

A kikényszerített belépésekkel a taglétszám 175 főre emelkedett.[90] A községi és a pártvezetés ezután a két termelőszövetkezet egyesítéséről döntött, amit az 1961 decemberében tartott rendkívüli közgyűlésen jelentettek be. Az 1962. január 1-jétől működő egyesült termelőszövetkezet a „Győzelem" nevet kapta.

A mezőgazdasági kollektivizálás helyi intézményei 1948–1962 között:

- 1948. meggyespusztai állami gazdaság
- 1949. kincsédpusztai állami gazdaság
- 1949. augusztus 2. „Petőfi" Tsz megalakítása 22 taggal
- 1959. március 5. „Dózsa Népe" Tsz megalakítása 145 fővel
- 1959. március 6. „Kossuth" Tsz megalakítása 94 fővel
- 1959. június „Dózsa Népe" és „Kossuth" Tsz-ek egyesítése: „Új Élet" Tsz létrehozása
- 1961. december 31. „Petőfi" és „Új Élet" Tsz egyesítése
- 1962. január 1. Győzelem" Termelőszövetkezet[91]

Az 1960-as népszámlálás során felvett statisztikai adatok az átszervezés utáni falu társadalmáról adnak felvilágosítást. A mezőgazdaságból élők 93%-át már közös formában foglalkoztatták.[92] Ebből a 2404 főből 1204-en az állami gazdaságokban alkalmazottként dolgoztak, 987 volt a téesztagok száma, 47 főt a téesztagok segítő családtagjaként tartottak számon. Az állami gazdaságokban dolgozóknak a szövetkezeti tagokhoz képest megmutatkozó túlsúlya az egész korszakot jellemezte *(1. ábra)*.

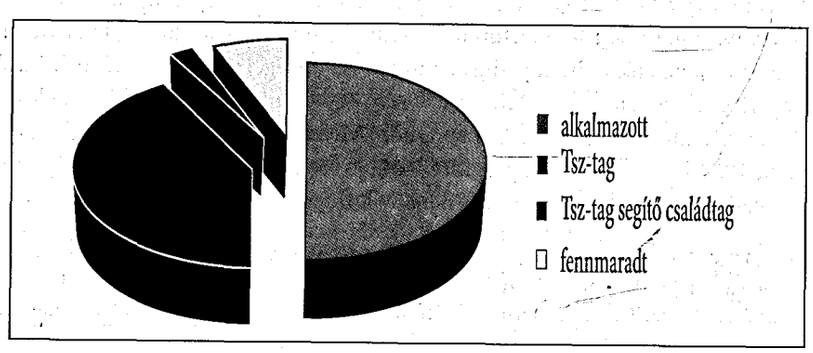

1. ábra. **Az agrárnépesség megoszlása Csepregen, 1960**

Forrás: Az 1960-as népszámlálás adatai. 44.

[90] Németh–Major 1985, 104.

[91] A párhuzamos téeszszervezéseket és az utólag végrehajtott egyesítéseket valószínűleg az magyarázza, hogy a téeszbe belépők a jobban teljesítő termelőszövetkezeteket preferálták, míg a gyengébben teljesítőkből szabadulni igyekeztek.

[92] Az 1960-as népszámlálás adatai. 44.

A földtulajdon társadalomstrukturáló szerepe jól ismert. A mezőgazdaság kollektivizálása a vizsgált településen is olyan folyamatokat indított el, amelyek hosszú távú hatása a lakosság gazdasági aktivitásának változásában mutatkozott meg. A gazdaság különböző ágazataiban foglalkoztatottak adatainak összegzése során két alapvető kategóriával, a mezőgazdaságban és az iparban foglalkoztatottakkal számoltam, a harmadik kategóriába a fenti két szektoron kívül eső aktív keresőket, a kereskedelemből és szolgáltatásból élőket, valamint a közszolgálatban foglalkoztatottakat helyeztem el. A három évtized leforgása alatt bekövetkezett változások adatait az alábbi, *2. táblázat* összegzi.

2. táblázat. **Az aktív keresők megoszlása Csepregen, 1941–1970**

Év	Mezőgazdaság	Ipar	Tercier
1941	60,40%	18,10%	11,50%
1950	58,70%	15,70%	25,50%
1960	50,40%	21%	28,60%
1970	46,40%	31,50%	22,10%

Forrás: Az 1941-es adatok tekintetében Horváth kötetéből (Horváth 2017, 19), az 1950-es adatoknál az 1950. augusztus 5-én felvett ÁVH-jelentés adataiból indultam ki. Csepreg. ÁVH Szombathelyi Osztályának jelentése, MNL VAML XXXV. XXXV. 1. fcs. 86. ő. e. Az 1960-as és 1970-es statisztikai adatokat illetően a KSH 1960. és 1970. évi népszámlálási adatokra támaszkodtam.

Az adatsor a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának visszaeséséről tanúskodik az alapvetően agrár jellegű településen. A radikális csökkenés 1960-tól figyelhető meg, vagyis az 1959-ben végrehajtott kollektivizálás itt is a mezőgazdaság térvesztését eredményezte. A tulajdonszerkezeti változás társadalmi hatását a népszámlálási adatok jelzik. Az 1960-as népszámlálás adatai szerint 1949–1959 között a települést elhagyók száma 229 fővel haladta meg a betelepülőkét, vagyis megindult az elvándorlás. Mivel ezzel egyidejűleg a környékbeli kisebb településekről sokan be is telepedtek, részleges lakosságcsere következett be, amelynek mértéke a lakosság lélekszámának mintegy 8-10%-ára tehető.

Felhasznált források

Levéltári források

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
ÁBTL 1.6. BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai
22. d. 67. BM II/7. (Mezőgazdasági) Osztály
ÁBTL 2.2.1. Operatív nyilvántartás
I/13. 2. 995. Kőhalmi (előző neve: Fillinger) Antal operatív kartonja

ÁBTL 3.1.1. Beszervezési dossziék
B-80005. „Visnyei" fn. informátor
B-80012. „Dombos" fn. informátor
B-81709. „Erdős" fn. informátor
B-83254. „Huszár" fn. informátor
B-86155. „Huszár" fn. informátor
B-86160. „Kolozsvári" fn. informátor
B-90385. „Hetényi Jakab" fn. rezidens
B-90417. „Kovács Géza" fn. informátor
B-92076. „Sajó" fn. informátor
B-95158. „Kozma" fn. rezidens

ÁBTL 3.1.2. Munkadossziék
M-17620. „Nagy Lajos" belső elhárító tiszt munkadossziéja
M-18382. „Piros Lajos" fn. informátor
M-27809. „Selmeczi József" fn. informátor
M-28687. „Cserkúti László" fn. informátor
M-39077/1. „Piros Lajos" fn. informátor

ÁBTL 3.1.9. Vizsgálati dossziék
V-45096/a. Fekete Péter dossziéja
V-112608. Kadnár Ferenc dossziéja
V-146183. Termelőszövetkezet elleni izgatás. Kőhalmi (Fillinger) Antal dossziéja
V-149331. Nézics József és tsa
V-150378. Feltérképezés az ellenforradalom ideje alatt Vas megye területén megalakult „Nemzeti Bizottságok"-ról és az aktív ellenséges tevékenységet kifejtő személyekről. Szombathely, 1959. június 13.
V-150378/1. Kimutatás az ellenforradalom ideje alatt Vas megye területén megalakult „Nemzeti Bizottságok"-ról és az aktív ellenséges tevékenységet kifejtő személyekről. Szombathely, 1959. július 13.

ÁBTL 4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)
A-3013. *Államvédelmi Szemle,* I. évfolyam 1955.
A-3036. Gergely Attila (összeáll.) 1980: *Állambiztonsági értelmező kéziszótár.* Budapest, BM Könyvkiadó
A-3771. Muzslai József 1961: *Az ügynökséggel való kapcsolattartás megszervezése. A konspiratív és találkozási lakások felhasználása.* Budapest, BM Központi Tiszti Iskola Rendőrtiszti Akadémia. 67.

MNL VaML = Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára
XXXV. 1. f. MDP Vas Megyei Bizottságának iratai. 86. ő. e. Államvédelmi Hatóság Szombathelyi Osztályának iratai. Csepreg. ÁVH Szombathelyi Osztályának jelentése. 1950. augusztus 5.

Publikált források

Az Elnöki Tanács 1955. évi 8. számú határozata. *Magyar Közlöny,* 1955/39. 230–231.
Az 1960-as népszámlálás Vas megyei adatai. Budapest, KSH, 1962. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1960_03k/?pg=45&layout=s&query=Csepreg 2018. március 10.
Az 1970-es népszámlálás Vas megyei adatai. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1970_04/?pg=437&layout=s 2018. március 10.

Interjú

Taródi Ferenccel felvett interjú. 2017.
Az interjút készítette: Jobst Ágnes. Csepreg, 2017. március 5.

Felhasznált irodalom

Both Béla–Kövér István (szerk.) 1999: *Diktatúra Vas megyében 1945–1960. Emlékkönyv IV.* Szombathely, Vas Megyei Honismereti Egyesület–Honvéd Hagyományőrző Egyesület–Recski Szövetség Nyugat-Dunántúli Szervezete. 150–360.
R. Farkas Klári (összeáll.) 1957: *Ez történt Vas megyében.* Budapest, Kossuth Kiadó. 94.
Horváth Antal 2017: *Az irányított gazdaság hatása a gazdatársadalomra 1939-1949. Sopron vármegye, Csepregi járás.* Szombathely, Szülőföld Kiadó.
Jobst Ágnes 2018: Egy szervezkedés koreográfiája: a csepregi „fegyveres összeesküvés". In Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása" vidéken a hosszú ötvenes években, 1.* Budapest, MTA BTK–NEB. 411–440.
Ö. Kovács József 2012: *A paraszti diktatúra felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország társadalomtörténete 1945–1965.* Budapest, Korall.
Németh Imre–Major István 1985: A Győzelem termelőszövetkezet története. Kézirat. In *Csepreg 1945–1985.* Szombathely, Szombathelyi Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár Helytörténeti Gyűjtemény. 89–163.
Petrikné Vámos Ida 2008: Az állambiztonsági szervek konspirált és találkozási lakásai. In Horváth J. András (szerk.): *Szívvel és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére.* Budapest–Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár. 313–324.
Sági Ferenc 2014: Répceszemerétől – Csepregen és Szombathelyen át – Torontóig. *Répcevidék,* 2014. november 21. http://repcevidek.hu/telepules/csepreg/repceszemeretol-csepregen-es-szombathelyen-keresztul-torontoig.html 2018. október 25.

BOGNÁR SZABINA

Közigazgatási észszerűsítés, vagy az önállóság felszámolása?

Hídépítés és községegyesítés (Kimle, 1966)

A településszerkezet alakulása a mindenkori hatalom szempontjából egyszerre földrajztudományi elméleti kérdés, ugyanakkor gyakorlati jelentőségű politikai-gazdasági probléma is. A településszerkezet (át)alakításának rendszereken átívelő motivációja, hogy a hatalom gyakorlásához kiépített szervezeti struktúra milyen területi-igazgatási beosztásban képes a leghatékonyabban működni.[1] Legtöbbször ebből a racionális megfontolásból eredeztethetők a különböző községegyesítési törekvések is, melyeket azonban a gyakran szintén racionálisnak minősíthető helyi politikai-gazdasági érdekek és emocionális megfontolások egyaránt megakadályozhatnak, vagy legalább jó időre elodázhatnak. Egyáltalán nem ritka tehát, hogy a közigazgatás észszerűsítése, egyszerűsítése címén tervezett településegyesítések gyakran csak több évtizedes viták, érdekegyeztetések nyomán valósulnak meg. Nem történt ez másképp a Szigetközben található Kimle esetében sem. Annyi biztosan tudható, hogy a két község egyesítése már 1925-ben, a trianoni döntés utáni kényszerű közigazgatási átszervezések során felmerült, illetve hogy a tényleges egyesítésre csak jó negyven évvel később került sor. Bár Horvátkimle és Magyarkimle Kimle néven történt 1966-os (szeptember 30.) egyesítése és a hasonló sorsú környező települések (például Ásványráró,[2] Jánossomorja,[3] Lébénymiklós,[4] Mosonmagyaróvár,[5] Darnózseli[6]) esete közt számos párhuzam vonható, a folyó és nemzetiségi különbségek mentén is markánsan elkülönülő két falu – Horvátkimle és Magyarkimle – összevonása több sajátossággal is bírt.

[1] Petrikné Vámos 1996, 7.

[2] 1936. január 1-jén Ásványráró néven egyesült Ásvány és Ráró.

[3] 1970. július 1-jével Mosonszentjános és Pusztasomorja községeket Jánossomorja néven egyesítették. (20/1970. NET sz. hat. – MK 1970. 41. sz.)

[4] 1973. április 15-ével Lébény és Mosonszentmiklós községeket Lébénymiklós néven egyesítették. (17/1972. NET sz. hat. – MK 1972. 96. sz.) 1989. január 1-jével Lébény és Mosonszentmiklós visszanyerték önállóságukat. (112/1988. [X. 6.] NET sz. hat. MK 1988. 46. sz.)

[5] Mosonmagyaróvár egyesítését az 1939. június 28-i díszközgyűlésen mondta ki mindkét település képviselő-testülete.

[6] 1934. január 1-jén Mosondarnó és Zseli egyesüléséből jött létre Darnózseli község.

Kényszerű átszervezések – községegyesítési elképzelések 1920 után (A régi híd)

A trianoni határok között elengedhetetlen volt a magyar közigazgatás átalakítása. Ez az átszervezés korántsem egyik napról a másikra történt. Az átszabott határok közötti új rendszerű közigazgatás létrehozását az objektív akadályok mellett (például az újjászervezés időigényes, hosszas előkészítést, benne új szabályozást igénylő munkálatai) a haza felosztásának sokkja éppúgy hátráltatta, mint a döntés ideiglenességében, átmenetiségében, s nem mellesleg az eredeti állapot helyreállításában való bizakodás. Tulajdonképpen csak 1923-ra rögzítik Moson és Győr vármegye új határait, 1924. január 31-én tartják első közös megyegyűlésüket a *„Győr-, Moson- és Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék"* képviselői. Ezzel egyidejűleg vita indul a vármegye új járásbeosztásáról.[7] Az átszervezés hevében már ekkor felbukkannak város- és községegyesítési tervek – a környéken mindenekelőtt Moson és Magyaróvár, valamint Szentpéter és Szentjános kapcsán –, melyek gyakran korábbi törekvések újbóli feleleventései.[8] A közigazgatás észszerűsítésével indokolt községegyesítési törekvések 1925-ben már országos szinten is artikulálódnak. A belügyminiszter 115.800/1925. B. M. számon körrendelet bocsátott ki, melyben az alispánok kötelességévé tette, hogy az összeépített és egymáshoz közel fekvő községek egyesítésére és a törpe kisközségek önállóságának megszüntetésére a szükséges tárgyalásokat hivatalból indítsák meg.[9] A rendelet az úgynevezett szanálási törvényre utalt (1886. évi XXII. törvénycikk a községekről), mely már korábban a takarékosság elvére hivatkozással szorgalmazta a községegyesítéseket, s előírta, hogy azon községek képviselő testületei, „melyek egyesítését a felsőbb hatóságok kívánatosnak és indokoltnak tartják, közgyűléseikben tárgyalják a kérdést és hozzanak rávonatkozó határozatokat".[10] A kisközségek vonatkozásában már a fent említett községekről szóló törvény (1886. XXII. tc.) is lehetővé tette, hogy a belügyminiszter az illető község kérelme nélkül is elrendelje a kisközségek községi önállóságának megszüntetését („valamely szomszédos kisközséghez csatolását, vagy azzal egyesítését, avagy végre két vagy több szomszédos kisközségnek egy községgé alakulását"), de csak abban az esetben, ha a kisközség elvesztette „azon szellemi vagy anyagi kellékeket, amelyekhez eddigi

[7] Az új járási beosztások. *Mosonvármegye,* (22) 4. 1924. január 18. Az új járásbeosztásról szóló 11387/1924. számú határozatot lásd *Győr-, Moson- és Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék Hivatalos Értesítője,* Győr, (XXVII) 1. 1925. január 8. A Győr-, Moson- és Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék közigazgatási szervezetéről szóló 726-os számú szabályrendeletet lásd *Győr-, Moson- és Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék Hivatalos Értesítője,* Győr, (XXVII) 36. 1925. december 3.

[8] Városok és községek egyesítése. Moson és Magyaróvár, Szentpéter és Szentjános jövője. *Mosonvármegye,* (22) 87. 1924. november 2.

[9] A m. kir. belügyminiszter 1925. évi 115.800. számú körrendelete, az összeépült községek egyesítéséről és a törpe kisközségek önállóságának megszüntetéséről. Budapesten, 1925. évi szeptember hó 30-án. *Magyarországi rendeletek tára.* Ötvenkilencedik folyam. 1925. Budapest, Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1926. 331–334.

[10] Községek egyesítése. A kormány utasítása. *Mosonvármegye,* (23) 83. 1925. október 18.

szervezetükben való fennállásuk kötve van" (158. §). Főszabályként azonban az 1886. XXII. tc. 162. §-a akként rendelkezett, hogy „az összeépült községeknek a közigazgatás érdekei által követelt egyesítését, egyik vagy másik község képviseletének indokolt kérelmére, az egyesülés feltételeinek megállapítása mellett, a belügyminiszter határozza el". Ebben az eljárási rendben lényegi változást csak az 1924. IV. tc., illetőleg az ennek alapján kiadott 177.300./1924. B. M. rendelet hozott.[11] Ez utóbbi 1. §-a az említett szervezeti változások tekintetében a belügyminisztert „a közigazgatás egyszerűsítése, gazdaságossá tétele, avagy egyes községek háztartási egyensúlyának megóvása és fenntartása céljából az összeépült vagy egymáshoz egészen közelfekvő községek egyesítésének elrendelésére, illetőleg a közigazgatás követelményeit ki nem elégítő községi alakulatok megszüntetésére is felhatalmazta".[12]

Ezekre a rendelkezésekre, illetve az államháztartási egyensúlyra és a közigazgatás egyszerűsítésére hivatkozva született meg az 1925-ös 115.800. számú B. M. rendelet, amely kötelezte az alispánokat, hogy az összeépült és egymáshoz közel fekvő községek egyesítése és a törpe kisközségek önállóságának megszüntetése tárgyában kezdeményezzenek tárgyalásokat. Előírta továbbá, hogy az alispánok az érintettek bevonásával készítsenek tervezetet az egyesítésekről, illetőleg hogy a tervezetek, az érintett községek képviselő-testületek elé való terjesztésekor, figyelmeztessék a képviselő testületet, „hogy a tervezett egyesítés (beolvasztás) nem jelenti a község belső életének megváltozását, minthogy a község részvétele a közös képviselő testületben biztosítatni fog, és indokolt esetben a község neve, mint lakott helynév, tovább is nyilvántartatni és a helységnévtárban szerepelni fog. A szervezeti változás tehát a község érdekeit egyáltalán nem fogja sérteni, terheit azonban jelentősen könnyíteni fogja".[13]

A rendelkezés nyomán új lendületet kap a községegyesítés, s a környék korábbi, elhúzódó egyesítési vitái mellett ekkor már Horvátkimle és Magyarkimle közös községbe szervezésének terve is felmerül. A *Mosonvármegye,* mely korábban rendszeresen adott hírt úgy a Moson és Magyaróvár, mint a Mosonszentpéter, Mosonszentjános és Pusztasomorja egyesítése körül kialakult vitákról, a következő beszámolót tette közzé: „Szóban forog még Mosondarnónak és Zselinek egyesítése, hol azonban a távolság egy községgé való alakítást meg sem enged, és csak közigazgatási kapcsolatról lehet szó. Sokkal több

[11] 1924. évi IV. törvénycikk az államháztartás egyensúlyának helyreállításáról.

[12] A m. kir. Belügyminiszter 1924. évi 177.300. számú körrendelete, a kis- és nagyközségek pénzügyi egyensúlyának helyreállításáról. *Magyarországi rendeletek tára.* Ötvennyolcadik folyam. 1924. Budapest, Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1925. 488–493.

[13] A m. kir. Belügyminiszter 1925. évi 115.800. számú körrendelete, az összeépült községek egyesítéséről és a törpe kisközségek önállóságának megszüntetéséről. Budapesten, 1925. évi szeptember hó 30-án. *Magyarországi rendeletek tára.* Ötvenkilencedik folyam. 1925. Budapest, Magyar Kir. Belügyminisztérium. 1926. 333. MNL GyMSML MmL 1925. Közigazgatási mutató 1925. IV. B. 460. a. 217. Községek pénzügyi egyensúlyának helyreállítása, egyesítése 5046/924, 4872, 6486, 6890, 6891, 6998. Nincs a helyén az irat.

kilátással egyengetik Horvátkimlének és Magyarkimlének egyesülését, melyeket csak a Duna választ el egymástól."[14]

Ezekben az években – a falu monográfusa, Horváth József szavait idézve – döntő változás következett be a két falu kapcsolatában, „amikor az addigi kompközlekedés helyébe elkészült az első állandó Duna-híd". A híd ötletgazdája és építtetője Mauthner Henrik, Novákpuszta új birtokosa, aki novákpusztai üzemei és a horvátkimlei vasútállomás közötti teherszállítás fejlesztésére kisvasutat kívánt létesíteni. A hidat s rajta a kisvasutat 1923. december 17-én adták át, mely valóban jelentős változást hozott a község lakóinak életében.[15] Így a két községet az alispán 1925-ben joggal minősíthette összeépültnek, s ennek szellemében javaslatot tett a községek egyesítésére is. Az alispáni mutatókönyv szerint mindkét község megvitatta az egyesítés kérdését, az ezt dokumentáló iratok azonban mostanáig nem kerültek elő.[16] Az mindenesetre rögzíthető, hogy bár a községek egyesítésére ekkor még nem került sor, a híd felépülésével az együttműködés egyre szorosabbá vált.

Kétségtelen, hogy a Mosoni-Dunán való átkelést megkönnyítve, a kapcsolatokat szorosabbra fűzte ugyan a helyiek által csak „Régi hídként" emlegetett híd, az azonban nem hallgatható el, hogy az átkelő – már néhány évvel az átadása után is – meglehetősen rossz állapotban volt. Visszaemlékezők szerint felületén lyukak tátongtak, faszerkezete korhadt, állandó javítást igényelt. A „Régi híd", melynek pillérei mostanra a falu egyik, sokak számára kedves látnivalói közé tartoznak, eredetileg egy vastartós fahíd volt, melyen – mint fentebb említettük – kisvasút vezetett át, Mauthner Henrik terménykereskedő vámszedési jogával. Az 1930-as évekből több, a főszolgabírónak címzett jelentés maradt fent, melyek a „Magyarkimlei Duna-híd" rossz állapotáról tudósítanak.[17] Az uradalmat a különböző

[14] Aktuálissá lesz Moson és Mosonmagyaróvár egyesítésének kérdése. A többi egyesítések. *Mosonvármegye*, (23) 93. 1925. november 22.

[15] A híd keletkezéstörténetéről részletesebben lásd Horváth 1999, 51–52.

[16] MNL GyMSML MmL Közigazgatási mutató 1925. IV. B. 460. a. 217. Községek pénzügyi egyensúlyának helyreállítása, egyesítése 5046/924, 4872, 6486, 6890, 6891, 6998. Magyarkimle község határozata a községek egyesítése tárgyában 6891. Horvátkimle község határozata a községek egyesítése tárgyában 6891. Hiányzó iratok.

[17] „Jelentem hogy Kvasznyisza József Úr és Piszkólik Sándor térmesterből állott járőr folyó hó 27-én Magyarkimlén észlelte, hogy az ottani Dunahíd fapadlózata több helyen át van törve." Miután Boldauf János vámszedő előadta, hogy „Mautner Henrik hídtulajdonos a hidat ismételt felszólításra sem hozatja rendbe, kérem neki elrendelni, hogy a hidat záros határidőn belül javíttassa ki, azért azon marha de különösen ló állománnyal éjjel menni veszélyes, sőt ember életet is hozhat áldozatul". MNL GyMSML MmL 201/1930 M. kir. Székesfehérvári II. csendőrkerület. Mosoni örs. A főszolgabíró a megkeresésre a m. kir. Államépítészeti Hivatal Győri Körzeti Hivatalához továbbította, ahol vizsgálatot kezdeményeztek. A vizsgálatot elvégző Fügi Ágost 1930. augusztus 16-án kelt jelentése szerint a „horvátkimlei Kisdunahidat" megvizsgálva az alábbi hiányosságokat találta: „a híd padlózás egyenlőtlen vastagságú akácfarönkökből van összeácsolva, a mellett, azok között nagy hézagok is vannak, úgy hogy a híd-pálya kocsi közlekedésre egyáltalán nem alkalmas, miértis szükséges a hídpallózásnak 10 cm vastag, szabályszerűen illesztett tölgy vagy akácpallókból való előállítása. Ezen munkával kapcsolatosan a híd vasgerenda hossztartói a rozsdától megtisztítandók és kétszer minimum lemázolandók". MNL GyMSML MmL Magyarkimle 4697/1930. A jelentés alapján a Magyaróvári járás főszolgabírája felszólította az uradalmat a helyreállítási munkák azonnali elvégzésére. MNL GyMSML MmL Magyarkimle 3469/1930. A csendőrkerület járőre 1930. szeptember 23-án már arról számolhatott be,

hatóságok többször felszólították a híd karbantartására, egyúttal az építmény vizsgálatával kapcsolatos költségek megtérítésére, amire a fenntartó, Mauthner Henrik meglehetősen indulatosan reagált, annak a meggyőződésének adva hangot, hogy „a megye által fenntartott törvényhatósági utakon van sok olyan híd, melyek állapota nem oly tökéletes, mint ezen általam fenntartott híd".[18]

Újabb, immár visszafordíthatatlannak bizonyult állagromlást okozott a Régi hídban, hogy azt az 1945 tavaszán visszavonuló német katonaság – hasonlóan a megye több hídjához – egy helyen felrobbantotta. A már korábban is rossz állapotban lévő hidat középen aládúcolták, a robbanás okozta hasadékot bepallózták, így az – ekkortól ideiglenesnek tekintett – híd a kisvasutat ugyan már nem, de a szekérforgalmat újra elbírta.[19] Az ilyen módon megfoltozott átkelő még húsz évig biztosított átkelést a Mosoni-Dunán, ennyi idő kellett ugyanis ahhoz, hogy megépülhessen a máig használatos, állandó híd Horvátkimle és Magyarkimle között.

Az 1920-as évek közepén megindult községegyesítési, „racionalizálási" láz elérte ugyan a községet, de anélkül hagyott alább, hogy Horvátkimle és Magyarkimle egy községbe olvadására ténylegesen sor került volna. A közigazgatási racionalizálást azonban nem kerülhették el a települések, 1930-ban Magyarkimle székhellyel létrejött a közös körjegyzőség.

A harmincas évek elejétől országos szinten is újabb lendületet kaptak az újfent „racionalizálási tevékenységként" jellemzett községegyesítési törekvések. Kozma Miklós belügyminiszter 1936. június 6-án tartott képviselőházi beszédében arról számolt be, hogy megjelent a *Közigazgatásunk racionalizálásának eredményei* című kiadvány, mely átfogó képet ad „a községi területek felülvizsgálatának eredményéről". Az összegzés szerint országosan 177 község egyesítését készítették elő, amelyből több községegyesítés meg is valósult. Kozma értékelése szerint „az egyesítések részben teljesen összeépült községekben történtek meg [...] ezeknek az összeépült községeknek körülbelül fele már közigazgatásilag is egyesíttetett, ami a teherviselés szempontjából lényeges javulást jelent".[20] Arról nincs adatunk, hogy Horvát- és Magyarkimle egyesítése ekkor felmerült-e, viszont ekkor egyesült a környéken Darnózseli és Ásványráró is.

hogy „Mauthner Hendrik a magyarkimlei dunahíd tulajdonossa a hídat megjavította ahol az át törve volt padlózatot kicseréltette és annak felzetét kaviccsal és homokkal beterítve a vas gerendákat a rozsdától megtisztította s azt kátránnyal mázoltatta be és nem minium festékkel. A híd ezen javítások után kocsi és más jármű közlekedésére elégé alkalmas". MNL GyMSML MmL Magyarkimle 201/1930.

[18] MNL GyMSML MmL Magyarkimle 3469/1930.

[19] Galgóczi–Mentes 1993, 69.

[20] *Képviselőházi napló*, 1936, 220.

Új hatalom, új lendület – községegyesítési törekvések 1945 után

1945-ben, már az őszi nemzetgyűlési választások előtt megkezdődött a területi-igazgatási egységek átszervezése, ekkor lépett hatályba az 4.330/1945. M. E. rendelet *A magyarországi közigazgatás területi beosztásának ideiglenes rendezéséről,* mely a belügyminisztert hatalmazta fel a területi-szervezeti beosztás megváltoztatásával kapcsolatos egyéb rendelkezések kiadására.[21] Ennek megfelelően B. M. rendeletként került kiadásra *A községi területváltoztatásoknál és az új községek alakulásánál irányadó elvek és követendő eljárások szabályrendszere* című dokumentum (190.171/1946. B. M. körrendelet). A formálódó új szabályrendszert 1949-től minden elemében felülírta a szovjet mintájú, centralizált államszervezet kialakítását biztosító rendeletcsokor, mely az új megye- és járási rendszer területi és igazgatási alapjait volt hivatott rögzíteni. A települések életében óriási változást hozott a tanácsok megalakulása. Az első tanácstörvény (1950. évi I. törvény a helyi tanácsokról) értelmében minden községben külön úgynevezett helyi tanácsot alakítottak az állami és szakigazgatási feladatok ellátására, így Magyarkimlén és Horvátkimlén is megalakult a helyi tanács. Ezzel együtt az 1930-tól működő körjegyzőséget 1951-ben megszüntették.

Kimle területében az első nagyobb változást 1945 után a mai Károlyháza Horvátkimléhez csatolása jelentette, melyre 1955-ben került sor. A horvátkimlei tanács végrehajtó bizottsága 1955. október 20-án a járási tanács szervezési csoportjának rendelkezésére tárgyalt a területátcsatolás kérdéséről.[22] Az előterjesztés szerint „Károly-major a MÁV lakóteleppel és Szent István puszta lakói kérik a községhez való csatolásukat". A szervezési csoport ehhez hozzáfűzte, hogy szerinte csupán Károly-major és a MÁV-lakótelep lakosságának kérelme indokolt, „miután Mosonmagyaróvárról 10 km-re vannak. Az egyéb hivatalos ügyekben való eljárás Móvárra hosszadalmas és sok munkaidő-kiesést idéz elő, Horvátkimléhez pedig 2,5 km-re vannak". Szent István pusztának a községhez való csatolása a járási tanács szerint indokolatlan, mert az ugyanolyan távol van Horvátkimlétől, mint Mosonmagyaróvártól. Az előterjesztés nem szólt ugyan a két csatlakozást kezdeményező település szociológiai jellemzőiről, azt mindenesetre rögzíthetjük, hogy a horvátkimlei vb egyhangúlag megszavazta a járási előterjesztést, így a kisebb lélekszámú, ugyanakkor nagy értékű ingatlanvagyonnal rendelkező Szent István puszta – a korabeli szóhasználatban Istvánpuszta – Mosonmagyaróvárhoz került, Károly-major a MÁV-lakóteleppel pedig Horvátkimléhez.[23] (Ez utóbbi csatlakozás nem állta ki az idő próbáját, hisz a vasút melletti település kezdeményezte elszakadását, s 2002-ben Károlyháza néven önállósult.)

Bár, mint láttuk, 1950-ben még külön tanácsok alakultak Magyar- és Horvátkimlén, a két község közötti együttműködés – hol önként, hol felsőbb nyomásra – kétségtelenül

[21] Petrikné Vámos 1996, 7.
[22] MNL GyMSML MmL Horvátkimle Községi Tanácsának jegyzőkönyve 10-2-36/1955.
[23] MNL GyMSML MmL Horvátkimle Községi Tanácsa 57/1955. számú határozat.

egyre gyakoribbá vált. 1948-ban nemcsak államosítják a községekben működő iskolákat, de sor kerül összevonásukra is.[24] Az egyik legfontosabb „közös üggyé" kétségtelenül az új iskola építése, bővítése válik, melynek létrehozása ugyan már a második ötéves tervben is szerepelt, de az első nagyobb összegű támogatást csak 1962-ben kapta meg Horvátkimle község az építkezés megindításához.[25]

Az együttműködések mellett azonban nem hallgatható el, hogy a – különösen a két falu fiataljai között újra és újra fellángoló, nemritkán nemzetiségű színezetű – ellentéteket nem sikerült egyik pillanatról a másikra felszámolni. A tanácsülési jegyzőkönyvek tanúsága szerint vissza-visszatérő problémaként jelentkezett a két község fiatalságának „háborúskodása", amit az elöljárók időről időre orvosolni próbáltak. A horvátkimlei tanács 1961. november 15-i ülésén például arról döntött, hogy „a két község kultúrcsoportjából egyesült színjátszógárdát" helység biztosításával támogatja.[26] Farkas Mátyás hozzászólásában a döntés mellett foglalt állást:

> A két község fiatalságának összehozására ez nagyon helyes kísérlet, mivel közös kultúrcsoport lévén a fiatalok jobban összeszoknak és kivetkőzik gyűlölködésüket. Azonban a szereposztásoknál úgy kell majd dönteni, hogy azon veszekedés ne essen, nehogy még jobban egymás ellen forduljanak fiataljaink.

A közös iskola a későbbi beszámolók szerint valóban csökkentette az ellentéteket. Az építkezés – mintegy első ütemeként Horvátkimlén 1964-re készült el az iskola négy új tanterme – egyúttal kiindulópontja lett további közös terveknek, melyek közül kiemelkedik a kultúrház, ami azonban csak a két község egyesülése után valósulhatott meg. Az iskola folyamatos bővítése, az új híd megépítése jellemző példája annak a gazdasági adok-kapok játszmának, melyet a községek a járási és megyei szervekkel folytattak, lépésről lépésre közelebb kerülve a felsőbb hatóság által már a háborút megelőzően is szorgalmazott egyesítéshez. Ez a folyamat egyáltalán nem egyedülálló, a közeledés és egyesítés forgatókönyve néhány, főként a községek nemzetiségi összetételéből fakadó sajátosságtól eltekintve országosan ugyanazt a sémát követte.

A tanácstörvény a Népköztársaság Elnöki Tanácsának (NET) hatáskörébe utalta a községalakításról, -egyesítésről és községi közös tanácsok szervezéséről való döntést (71. §. 1.). A NET településszintű közigazgatási politikájában a hatvanas évek elejétől központi

[24] Horváth 1999, 64.
[25] MNL GyMSML MmL Horvátkimle Községi Tanácsának jegyzőkönyve 1963. március 22. Tátrai Pál hozzászólásában elmondta, hogy „nagyon nagy szükség van az építkezésnél, hogy a két község közösen viselje a terheket, mert hiszen közös ügyünk az iskola építése, nem lehet azt megtenni, hogy mindent Horvátkimle községre ruházunk, mert akkor nekik is jogos lesz a panaszuk, hogy a villanyról, mint a járdáról, s sok egyébről az iskolaépítés miatt le kell mondani, és ugyanakkor a szomszédos községekben pedig másra tudják a meglévő összeget felhasználni".
[26] MNL GyMSML MmL Horvátkimle Községi Tanács 1961. évi november 15-én 19 órakor megtartott ülésének jegyzőkönyve. Készült a Horvátkimlei Községi Tanács vb hivatalos helyiségében 1961. november 15-én 19 órakor megtartott tanácsülése alkalmával. A tanácsülés helye: községi tanácsháza. 26/1961. tanács határozat.

szerepet kapott a meglehetősen elaprózott tanácsi rendszer racionalizálása. Ennek szellemében tömegesen hoztak létre úgynevezett községi közös tanácsokat, illetőleg több községet – és nem mellesleg termelőszövetkezetet is – „egységbe olvasztottak". Kiss Károly, az Elnöki Tanács titkára az Országgyűlésben tartott beszámolója szerint az Elnöki Tanács 1966-ban az államhatalom helyi szervei irányában területszervezési tevékenységét a közös községi tanácsok szervezése, továbbá Tapolca, Tiszaszederkény, Szarvas és Szigetvár községek várossá alakítása, valamint öt járás megszüntetése területén fejtette ki. Az eljárási rend úgy alakult, hogy a megyei tanácsok a Minisztertanácson keresztül juttatták el „a közel fekvő és kis lélekszámú községek" részére közös tanácsok szervezésére vonatkozó javaslataikat. Baranya, Borsod, Fejér, Győr, Nógrád, Pest, Somogy, Szabolcs, Tolna, Vas, Veszprém és Zala megyében egy év leforgása alatt 386 kisközséget vontak össze 154 közös községi tanácsba. Kiss Károly szerint „a termelőszövetkezetek egyesülése, a közös tanácsok kialakítása, az elnéptelenedő települések mellett más településeken a lakosság számának növekedése mutatja e tendenciák fő vonalát".[27] A „racionalizálás" során elsőként a járási, illetve a megyei illetékes szervek előterjesztették, milyen összevonásokra lenne szükség, mely községek részvételével. Az előterjesztés ezután került az érintett községi tanácsokhoz, ahol a helyi párt- és tömegszervezetek, valamint a helyi lakosság véleményének kikérése után kevés kivételtől eltekintve az egyesítést támogató válasz született. Ezt követően a járási, illetve a megyei tanács is meghozta a községi közös tanácsok létrehozását engedélyező határozatait, ezeket hagyta aztán jóvá az Elnöki Tanács. Látható tehát, hogy a kezdeményezés alapvetően a járási, illetve a megyei szint kezében volt. Az egyesítések forgatókönyve általában a gazdasági egység kialakításával indult, amelyen a téeszegyesítés értendő, amit aztán a közigazgatási egység kialakítása követett. Kimle esetében ez a forgatókönyv csak részben érvényesült. Az 1949-ben alakult magyarkimlei Rákóczi Téesz 1959-ben egyesült a novákpusztai Búzakalász Téesszel, az ugyanebben az évben megalakult horvátkimlei Kis-Duna Téesz pedig csak a két község egyesítése után négy évvel, 1970-ben került a „Rákóczi" égisze alá.[28]

Hídépítés és egyesítés

A közös ügyek sokasodása mellett párhuzamosan jelentkezett a Mosoni-Duna két partján fekvő község fizikai összekapcsolásának igénye. Az új hidat a Régi híd alatt építették meg, a munkálatok 1965-ben fejeződtek be. Az új, két szerkezeti egységből álló híd magasabb, „párhuzamos övű rácsos szerkezete" – hasonlóan a feketeerdei Mosoni-Duna-híd szerkezetéhez – a budapesti Kossuth hídból származik.[29] A Kossuth híd építését az 1945. április 19-i kormányülés határozta el a második világháborúban felrobbantott budapesti Duna-

[27] *Országgyűlési napló*, 1966, 1109–1110.
[28] Horváth 1999, 64.
[29] Galgóczi–Mentes 1993, 17–19.

hidak pótlására. A Kossuth és Batthyány terek közötti „félállandó" hidat 1946. január 18-án Gerő Ernő közlekedési miniszter adta át a forgalomnak, így ez volt az első hosszabb távra tervezett – s 1946. augusztus 20-ig, a Szabadság híd átadásáig az egyetlen – átkelési lehetőség a fővárosban. Ez a hosszabb táv, eredetileg tíz év volt, melyet a rohamtempóban, kevesebb mint egy év alatt felépített híd kényszerűen túl is teljesített.[30] A háború után közvetlenül sem megfelelő anyagok, sem megfelelő eszközök nem álltak rendelkezésre az építkezéshez, így nem csoda, hogy a rendszeresen elvégzett vizsgálatok újabb és újabb hiányosságokat tártak fel, melyeket a terhelés csökkentésével próbáltak orvosolni.[31] 1957. szeptember 27-én egy szakértői bizottság megállapította, hogy a

> [...] híd további fenntartása azt a veszélyt rejti magában, hogy a jégzajlás esetén leszakadhat és árvizet okozhat, a rajta átvezetett postai kábelek is elszakadhatnak, miáltal fontos telefonösszeköttetések szűnnének meg Pest és Dunántúl között. A Kossuth híd esetleges leszakadása a magyar hídépítés világszerte elismert jó hírnevét is kedvezőtlenül befolyásolná.[32]

A szakértői vélemények alapján a hidat még 1957-ben forgalmon kívül helyezték, a Politikai Bizottság 1959. április 14-én hozzájárult a híd elbontásához, az előzetes tervek szerint a munkálatok elvégzéséhez két-három évre lesz szükség. Végül 1960-ban bontották el a hidat, de a medertisztítási munkák csak 1963-ra fejeződtek be. A keszonoknak új felhasználást találtak, Kulcsnál partvédművekbe építették be őket, a korlát rácsos szerkezetét pedig szétosztották több vidéki híd – köztük a kimlei – építéséhez.

A saját névvel máig nem rendelkező, az építés során Kis-Duna-hídként nevezett átkelő kivitelezési munkálatait az erre szakosodott Hídépítő Vállalat végezte. A nagy volumenű beruházáshoz három, összesen 201 négyzetméter területű felvonulási épületet húztak fel, mely „munkásszállóként" is szolgált a környékbeli községekből és az ország más vidékeiről érkezett építőmunkások számára, akikből egyébként később többen Magyarkimlén telepedtek le és alapítottak családot. A Hídépítő Vállalat szervező-irányító szerepe mellett a helyi téeszek és a községek is segítették a munkálatokat: szállítással, társadalmi munkával, építőanyaggal – mindenekelőtt helyi bányákból kitermelt kaviccsal – s az útpadka füvesítéséhez szükséges humusszal járultak hozzá a híd építéséhez. 1965 tavaszán még korlátok és világítás nélkül ugyan, de már megindulhatott a forgalom az új átkelőn. Horvátkimleiek

[30] A pillérek építése 1945. május 16-án indult, a hidat a gyalogos forgalom számára 1946. január 15-én, az autóforgalomnak január 18-án nyitották meg. A rekordgyorsaságú, mintegy hét hónap hosszú építkezés az újrakezdés szimbólumává tette a hidat, amit a kommunista párt is erőteljesen hangsúlyozott propagandájában. A kivitelezéshez szükséges vasat a háborús törmelékekből válogatták össze. Építéséről annak idején Háy Gyula színművet írt (*Az élet hídja*, 1951). Berza 1973, 582–583.
[31] Kezdetben csak az autóbusz-forgalmat korlátozták. „Később újabb vizsgálat során megállapítást nyert, hogy a járműterhelés, nagyobb vízállás és jégzajlás esetén a pillérek erős kilengését eredményezi és a pillérek mozgásának nagysága erősen megközelíti a megengedett határt. Ennek ismeretében az illetékes szervek úgy határoztak, hogy a gyalogos forgalom kivételével a hídról minden forgalom letiltandó." Előterjesztés a Politikai Bizottság részére a Kossuth híd lebontására. Ipari Osztály javaslata. MNL OL M–KS 288.f.5/126 ő. e. 1959.04.14. 58R/80.
[32] MNL OL M–KS 288.f.5/126 ő. e. 1959.04.14. 58R/80.

visszaemlékezése szerint egyik napról a másikra, váratlanul irányították a forgalmat a régi hídról az újra: „Reggel még a Régi hídon vittem a gyereket a bölcsödébe, délután pedig már az új hídon jöttünk haza."[33] Többen az 1965. évi magyarkimlei búcsú alkalmából – július eleje – keltek át először a hídon.[34]

A híd megépítése után, de még az átadása előtt kezdődött csak el a közigazgatási összevonás többfordulós eljárása, amit felsőbb (járási és megyei) szinteken láthatóan alaposan előkészítettek: a helyi szervezetek pontos forgatókönyvet kaptak „a kis gyűlések" megszervezésére, lebonyolítására. Így a helyi tanácsoknak, párt- és tömegszervezeteknek, valamint a helyi lakosságnak valójában nagyon szűk mozgástér maradt: javaslatot tehettek a tanács székhelyére, az új községnévre, illetve arra, hogy miként kommunikálják a településegyesítést.[35] A politikai döntésnek megfelelően 1966-ban Győr-Sopron megyében is új lendületet kaptak a községegyesítések. A Győr-Sopron Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának ülésén újra és újra napirendre kerültek a különböző községegyesítési tervek, s ezzel egyidejűleg a községegyesítések során tapasztalt nehézségek. A Bizottság 1966. március 3-i ülésének napirendjén szintén szerepelt a „Győr-Sopron megyei községi tanácshálózat ésszerűsítésének terve".[36] Zámbó József, az MSZMP megyei bizottságának titkára szükségesnek tartotta, hogy „az elképzeléseket a járás vezetőivel beszéljék meg, mert már most módosítási javaslatokat vetettek fel és szerintük ebből a későbbiek folyamán bajok származhatnak". Dr. Révay Zoltán vb-tag javasolta, hogy „akik ez ügyben tárgyalnak, hogy lent a községekben már most előre tárgyalják meg, hogy ha közös tanács alakul ki, hogy melyik község nevét fogja az viselni". Felszólalásában emlékeztetett Rábcakapi esetére, ahol végül csak „sok munkával" sikerült megállapodásra jutni. Horváth József vb-elnökhelyettes a felszólalások nyomán azt javasolta a végrehajtó bizottság számára, hogy „függetlenített vezetők" tárgyaljanak az illetékes járásokkal. A végrehajtó bizottság az elhangzott javaslatokat az előterjesztések szerint jóváhagyta. Így ugyanazon hónap végén Horvátkimle és Magyarkimle egyesítésére már az előzetes egyeztetéseknek megfelelően kerülhetett sor.

[33] Lengyel Ferencné visszaemlékezése. A szerző gyűjtése.

[34] Weidinger István közlése. A szerző gyűjtése.

[35] „A két község egyesítésének kérdését a lakosság közé ki kell vinni, majd az egyesítést a tanácsülés határozza meg. Ebben a tekintetben kérjük a községi tömegszervezetek segítségét a kis gyűlések szervezésében, és az ott elhangzott javaslatokat, véleményeket rögzítsék jegyzőkönyvbe. Ezen terveket előre elkészítettük, ésszerű tervek, s itt nem csak Magyarkiméről, hanem több községről van szó." Domine János járási vb-elnökhelyettes előterjesztése. MNL GyMSML MmL Községi Tanács Magyarkimle. Tanácsülési jegyzőkönyvek. Készült a Magyarkimlei Községi Tanács VB hivatalos helyiségében 1966. március 23-án 9 órakor megtartott értekezlet alkalmából. Domine összegezte a községegyesítéssel kapcsolatos feladatokat is, eszerint meg kell tárgyalni, „ezt a problémát hogyan vigyük ki a faluba", valamint meg kell határozni a tanács székhelyét s az új községnevet. (9/1966. 2.)

[36] MNL GyMSML GyL VB-jegyzőkönyvek 1966. 4-6. XXIII./2. 5./1966. szám. A Győr-Sopron Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága 1966. évi március 3-án tartott ülésén felvett jegyzőkönyv. 2. Napirendi pont: Végrehajtó bizottsági döntést igénylő ügyek. a/V.B. titkár előterjesztése. 1/Győr-Sopron megyei községi tanácshálózat ésszerűsítési terve.

A helyi egyesítési eljárás, mely Kimle esetén csupán egy bő hétig tartott, a következőképpen alakult: 1966. március 23-án közös tanácsülés a Mosonmagyaróvári Járási Tanács vb-képviselőinek részvételével, március 24-én közös párt- és végrehajtó bizottsági ülés, március 26-án novákpusztai kisgyűlés, falugyűlés két nappal később, március 28-án 19 órakor Magyarkimlén, a községi kultúrteremben. Ezt követően április 1-jén döntött az egyesítésről a magyarkimlei és a horvátkimlei községi tanács.

Az eljárásban a híd világításának biztosítása volt az egyik – de természetesen nem az egyetlen – gazdasági előny, amit az egyesülés esetére kilátásba helyeztek. Általánosságban is elmondható, hogy az egyesülés legfontosabb előnyeként a nagyobb bevétel által biztosítható nagyobb beruházásokat helyezték kilátásba, melyeket ugyan sosem számszerűsítettek, de mindig fontosnak tartották hangsúlyozni, hogy az egyesítés esetére a járás és a megye nagyobb támogatást helyezett kilátásba.[37] Így tulajdonképpen a járási tanács bábáskodásával megtartott tanácsüléseken, párt-, tömegszervezeti és lakossági gyűléseken is csupán az egyesítés következtében felmerülő problémák kerültek szóba, az előnyökről – konkrétumok híján – csak kevés szó esett. A különböző fórumokon felemlegetett lehetséges hátrányok, nehézségek négy kérdéskör körül csoportosultak, ezeket röviden nemzetiségi, távolsági, személyi és az elnevezés problematikájaként írhatjuk körül. A horvátok részéről merült fel a nemzetiségi jogok csorbításától való félelem, a távolság ugyanannak az oldalnak okozott gondot: az ügyintézés Magyarkimlére kerüléséből adódó hátrányok miatt aggódtak. Személyi problémaként a leendő hivatali státuszok elosztásának mikéntje merült fel, miközben az is viták tárgyát képezte, mi is legyen az egyesült községek hivatalos neve. Ez utóbbi egyébként az egyetlen kérdés volt, melyről az eljárásrend szerint a községek lakóinak, különböző képviseleti szerveinek döntést kellett hozniuk. Az előírások szerint volt még egy feltétlen döntést igénylő kérdés, mégpedig a közös tanács székhelye, ez azonban Kimle esetében egyértelmű volt, az egyesítés felmerülésétől kezdve világos, hogy a korábbi körjegyzőségi székhely, a magyarkimlei községháza lesz az egyesített település székhelye.

[37] Az egyik konkrét ügy az új híd közvilágításának megoldása volt, mely először a Magyarkimlei Községi Tanács 1965. évi november 19-i ülésén merült fel. A beszámoló szerint bár a „Kis-Duna híd átadása megtörtént, azonban a híd építésekor csak a közvilágítási lámpahelyek nyertek felhelyezést, maga a közvilágítási lámpák nem". 40/1965. Kis-Duna híd közvilágításának megoldása. MNL GyMSML MmL Községi Tanács Magyarkimle Tanácsülési jegyzőkönyvek 1965. Ez a probléma az egyesítéssel oldódott meg: „3/1966. A magyarkimlei tanács 1966. február 25-én tartott ülésén a határozat 2. pontjában kimondta, hogy intézkedést kell tenni az újonnan felépült híd közvilágításának végrehajtása érdekében. Jelentem a tanácsnak, hogy a két község egyesítésével a járási tanácstól megfelelő hitelt kaptunk a híd és a két községet összekötő útszakasz közvilágításának megépítésére. A közvilágítási munkák végrehajtása jelenleg folyik és rövid időn belül végrehajtást nyer." 1. sz. beszámoló a lejárt határidejű határozatok végrehajtásáról. MNL GyMSML MmL 1/1967. Kimle Községi Tanács 1967. évi január 27-én 19 órakor megtartott ülésének jegyzőkönyve. Az előnyöket járási oldalról Domine János járási vb-elnökhelyettes foglalta össze: „Előnyévé válik a két községnek azonban az, hogy a két község több pénzzel rendelkezik, együttvéve több a községfejlesztési alap bevétele, több feladatot tudnak majd együttesen megvalósítani kulturális téren és így az államigazgatás olcsóbbá válik." MNL GyMSML MmL Magyarkimle Községi Tanács 1966. március 23-án 9 órakor tartott ülésének jegyzőkönyve. 2. A tárgyalások során felmerült továbbá a horvátkimlei iskola befejezése, illetve új kultúrház megépítése is.

Az egyesítésről szóló formális vitában Domine János, a Mosonmagyaróvári Járási Tanács vb-elnökhelyettese a magyarkimlei tanács helyiségében, 1966. március 23-án tartott értekezleten fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy

> Horvátkimle község vonatkozásában a lakosság részéről fennáll a nemzetiségi jelleg problémája. Ezen a téren egyáltalán nincs szó arról, hogy nemzetiség terén kiküszöböljük a horvát nyelvet, sőt azt a lakosság továbbra is szabadon használhatja, az iskolában is tovább tanítják azt. A lakosság ebbe nem nyugodna bele, ha a nemzetiségi jelleget is meg akarnánk ezzel szüntetni úgy Magyarkimle, mint Horvátkimle község lakossága részéről. A jószándékú embereket testvéreknek valljuk, a nyelvet tehát lehet továbbra is használni.[38]

Erre a felvetésre rímelt Farkas Márk horvátkimlei vb-elnök felvetése, aki arról számolt be, hogy Horvátkimle községben volt olyan kezdeményezés, hogy a „Délszláv Szövetséghez" (Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége) Budapestre akarnak „küldöttségileg felmenni" a horvát nemzetiség kérdésében. Farkas Márk szükségesnek látta, hogy ezt a kezdeményezést „leszereljék", próbálják lebeszélni róla a helyieket, „hiszen az egyesítés nem sértené egyik községnek sem a nemzetiségi lakosságát". Domine János erre reagálva elmondta, hogy tudomása szerint „Horvátkimle község lakossága is magyarnak vallja magát, és szorgalmasan dolgozik a szocialista társadalom felépítésének érdekében". A horvátkimleiek konkrét igénye az volt, hogy az egyesítés esetén is biztosított legyen a horvát nyelvű ügyintézés lehetősége, mely helyi tisztségviselők választásával meg is oldódott.[39]

Nem hagyható szó nélkül, hogy a nemzetiségi kérdés problémaként csak a horvátkimlei oldalról, a horvátok kapcsán merült fel. A magyarkimlei németség életében az 1946-os kitelepítés, és az ezzel kapcsolatos különböző kényszerintézkedések olyan törést jelentettek, amelynek következtében a helyi német közösség gyakorlatilag megszűnt.[40] Horváth József dolgozza fel az 2280/1946. M. E. rendelettel előírt délszláv összeírás eredményeit, eszerint 1946 márciusában Horvátkimlén 1119 személyt írtak össze, akik mindannyian magyar nemzetiségűeknek vallották magukat, míg anyanyelv szerint 461 magyar, 657 horvát és 1 egyéb nyelvű volt köztük. Ebben az időben Magyarkimle népessége 891 fő, akik az összeírás szerint szintén mindannyian magyar nemzetiségűek voltak, nyelvüket tekintve 881 magyar és 10 horvát. Alig öt évvel korábban, az 1941. évi népszámlálás szerint még Magyarkimle 842 lakosából 390 fő vallotta magát német anyanyelvűnek. Ugyanakkor ebbe beleszámolták Novákpuszta és Máriamajor körülbelül 324 főnyi magyar lakosságát. Tehát Magyarkimlén mintegy 520-an éltek, és ebből 390-en vallották magukat németnek; vagyis néhány éven belül a németség aránya 75%-ról nullára esett vissza.[41] Kimle példáján látható tehát, hogy a német és horvát nemzetiségi identitás felvállalásának markánsan különböző – a vonatkozó jogi szabályozásban is tetten érhető – lehetőségei voltak. Nem véletlen tehát, hogy a „nemzetiségi probléma" csupán a horvátok részéről artikulálódott. Anélkül, hogy részletesebben kitérnénk a két nemzetiség eltérő lehetőségeire, ennek időbeli változásaira, csak néhány olyan kérdéskörre utalnánk, melyek azt támasztják alá, hogy a horvát nemzetiségűek – a létező szocializmus első évtizedeiben, nem egy esetben a többségi magyar közösségekhez képest is – sikeresebben őrizték autonómiájukat. Az iskolaigazgató 1963. március 22-én tartott tanácsülésen elhangzott beszámolója szerint mindkét Kimlén évről évre kevesebb tanuló járt hitoktatásra, míg Magyarkimlén a tanulók csupán 10-12%-a volt hittanos, addig Horvátkimlén – tegyük hozzá, a rájuk nehezedő nyomás ellenére – 45%-uk járt továbbra is hittanórára.[42] Nem vitathatatlan kutatói koncepcióval ehhez a témához tartózónak érezzük, hogy a beszámolók szerint a KISZ Horvátkimlén az egyesítésig gyakorlatilag nem működött, valamit a téeszegyesítés elhúzódását is, hisz a horvátkimlei Kis-Duna Téesz csak mintegy tizenöt évvel a községegyesítés után egyesült a minisztertanácsi kitüntetésben részesült, valóban kiemelkedő eredményeket felmutató magyarkimlei Rákóczi Téesszel.

Már az egyesítés felmerülésekor egyértelmű volt, hogy amennyiben létrejön a közös község és tanács, annak székhelye a magyarkimlei községházán lesz, így a horvátkimleieknek – fél és két kilométer közötti távolságot megtéve – át kell kelniük a Mosoni-Dunán ügyeik intézéséhez. Domine János járási kiküldött szerint ez nem nagy távolság, hisz a két község az új híddal gyakorlatilag összeépült, az érintettek azonban ezzel nem feltétlen értettek egyet.[43] A felvetésekre reagálva Horváth Gyula járási vb-elnökhelyettes az egyesítést jóváhagyni hivatott falugyűlésen, a félelmeket eloszlatandó, így foglalta össze észrevételeit:

> [...] a majd megalakuló közös tanács végrehajtó bizottságának vezetői tartsanak Horvátkimle községben is arra alkalmas helyen fogadónapokat, adóbeszedési napokat, hogy a lakosság tömeges mozgatását Magyarkimle községben el lehessen kerülni. Az ilyen kérés teljesítésének akadálya nincs, így tehát pénzügyi dolgokat és egyéb problémákat – csak a hét bizonyos nap-

[38] MNL GyMSML MmL Községi Tanács Magyarkimle. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 9/1966. Készült a Magyarkimlei Községi Tanács VB hivatalos helyiségében 1966. március 23-án 9 órakor megtartott értekezlet alkalmából.

[39] „Horvátkimle községben az idősebb lakosság között vannak olyanok, akik nem tudják magukat helyesen kifejezni, éppen ezért szükségesnek tartja, hogy a hivatalban az egyik vezető a horvát nyelvet értő legyen. Ez indokolttá teszi, mivel Horvátkimle nagyobb község, hogy a vb elnök Horvátkimléről legyen." V. J. hozzászólása a Horvátkimlei Tanács 1966. április 1-én tartott rendkívüli ülésén. MNL GyMSML MmL Horvátkimle Községi Tanács 1966. április 1-én tartott rendkívüli ülésének jegyzőkönyve.

[40] Magyarkimléről emberáldozatot is követelő erős ellenállás mellett kb. 65 németet telepítettek ki, így Horváth Józsefet idézve „nem annyira a Magyarkimléről kitelepített németek magas száma, mint a kitelepítés, és annak végrehajtása során elkövetett túlkapások lélektani hatása vezetett a helyi német közösség létének gyakorlati megszűnéséhez!" Horváth 1999, 63.

[41] Horváth 1999, 64.

[42] „A nevelőtestület tagjai családlátogatásuk során igyekeznek a szülőket meggyőzni arról, hogy a kettős nevelés ártalmas a tanulók világnézeti fejlődésének." Az iskolaigazgató beszámolója az 1963. március 22-én tartott tanácsülésen. MNL GyMSML MmL Horvátkimle Községi Tanács 1963. március 22-én tartott ülésének jegyzőkönyve.

[43] MNL GyMSML MmL Községi Tanács Magyarkimle. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 9/1966. Készült a Magyarkimlei Községi Tanács VB hivatalos helyiségében 1966. március 23-án 9 órakor megtartott értekezlet alkalmából.

jain – Horvátkimle község lakossága helyben is el tudja majd intézni, természetesen az anyakönyvi ügyintézéssel kapcsolatos kérdések a székhelyen kell, hogy elintéződjenek.[44]

Az ígéretek egy része teljesült is, évekig elérhető volt a horvátkimlei ügyintézés, de aztán az ügyeket fokozatosan áthelyezték Magyarkimlére. Ugyanígy a posta is átkerült a magyarkimlei oldalra, így lassan természetessé vált, hogy a különböző ügyek intézésére át kellett kelni a hídon.

A falugyűlés kiváló szintér volt az egyesítés előnyeinek kidomborítására. Horvát Imre járási vb-elnökhelyettes az egyesítést helyeselve annak a véleményének adott hangot, hogy ezzel „megszűnik a még mindig fennálló sovinizmus", majd arról beszélt, hogy az egyesítés után mód nyílik arra, „hogy a legalkalmasabb helyen egy kulturkombinátot hozzon létre a két község lakossága". Erre a felvetésre rímelt Vida Henrik téeszelnök felszólalása is, aki az egyesítés legfontosabb hozadékának a közös cél megvalósítását, a kultúrház megépítését tartotta.

A jegyzőkönyvek tanúsága szerint egyedül Holló László iskolaigazgató adott hangot az egyesítéssel kapcsolatos kételyeinek. Felszólalásában arra hívta fel a figyelmet, hogy nem szabad elsietni a községegyesítést. Érvei közt szerepelt, hogy az átszervezés előtt be kellene fejezni a községek területén megindult fejlesztéseket, és felhívta a figyelmet arra is, hogy egyesítés esetén a két vb-elnök közül egyiknek távoznia kell. Az aggodalmakra reagálva Domine János a járási tanács képviseletében jelezte, hogy az egyesítés személyi vonatkozásai: a tanácsi és bizottsági tagságok, valamint a tanácsapparátus létszámának és összetételének meghatározása a járási tanács hatáskörébe tartozik, ezért ezek majd csak az egyesített község alakuló ülésének napirendjén szerepelnek.[45]

Annak a kérdése, hogy a két község és a két termelőszövetkezet közösen építsen kultúrházat, már évekkel korábban is felmerült.[46] A közös építkezésnek voltak lelkes támogatói és ellenzői is, Holló László iskolaigazgató a támogatók közé tartozott, szerinte mindenkinek jut hely a közös létesítményben: „Az iskolások már ugyis egybe járnak, és így a két község fiataljai között az ellentét már nem jelentkezik olyan mértékben, mint az idősebbek részéről még fennáll. A két község erejéből jobban futja ma egy olyan nagy kultúrház megépítésére, ami esetleg fővárosi színészek vendégszereplésére is alkalmas." Egyúttal felkérte a tanácstagokat arra, „munkálkodjanak azon, hogy a két község tanácsa és felnőtt lakossága megértse egymást és közös erővel valósítsuk meg, illetve építsük meg egy olyan kultúrházat, mely a két község lakosságát is be tudja fogadni". Tátrai Pál tanító ugyanezen az ülésen kifejtette, hogy sokkal olcsóbb egy kultúrházat építeni, mint

[44] MNL GyMSML MmL Községi Tanács Magyarkimle. A Magyarkimlei Községi Tanács VB hivatalos helyiségében 1966. március 28-án 19 órakor megtartott falugyűlés jegyzőkönyve.

[45] MNL GyMSML MmL Községi Tanács Magyarkimle. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 9/1966. Készült a Magyarkimlei Községi Tanács VB hivatalos helyiségében 1966. március 23-án 9 órakor megtartott értekezlet alkalmából.

[46] MNL GyMSML MmL Magyarkimlei Községi Tanács jegyzőkönyve 1961. április 26-án tartott tanácsülésén.

külön-külön egyet-egyet, s hogy a közös építkezést a „felsőbb szervek" is sokkal jobban támogatnák. Az előterjesztéseknek megfelelően a tanácsülés tizennyolc szavazattal nulla ellenében elhatározta, hogy a községfejlesztési tervben szereplő kultúrotthont Horvátkimle községgel közösen építi fel, olyan formában, hogy az mindkét község lakosságának befogadására alkalmas legyen. Az épület helyét a magyarkimlei oldalon, a híddal szemben a bölcsőde és a leendő tanácsadóhely melletti telken határozták meg, felépítésére azonban csak az egyesítés után kerülhetett sor.[47]

Az első pillanattól világos volt, hogy az egyesült községeknek új nevet kell választani. Így a közös párt- és tanácsi végrehajtó bizottsági ülés egyik központi témája is a névválasztás volt, éppúgy, mint a társadalmi szervezetek összehívott értekezletének. Ludván István Népfront-titkár ez utóbbin elhangzott hozzászólásában javasolta, hogy a község új neve Kimle legyen, „mivel ez a név történelmi jelentőségű a gazdasági földrajz tekintetében, mert a honfoglalás után határjelleggel bírt", illetőleg ez az elnevezés nem sértené egyik község érdekeit sem.[48] Hanaszek József Népfront-elnök a Dunakimle, Nagykimle és Kimle községneveket javasolta, továbbá azt, hogy a községnévről az összehívott gyűléseken a többség döntsön.[49] Varga László MSZMP-titkár a község új nevének a Két-Kimle nevet javasolta, s ezt a felvetést támogatta Farkas Márk is. Vida Henrik téeszelnök az összevont község nevének, a természeti adottságokra hivatkozva, a Dunakimlét ajánlotta. A járási vb elnökhelyettese, Domine János a Nagykimle nevet azért tartotta a legmegfelelőbbnek, mert az nemcsak hogy megfelel a község eredeti nevének, de ezzel „egyik község lakossága sem érzi magát hátrányos helyzetben a község nevének megválasztásában". Az 1966. március 23-án megtartott értekezlet határozatában is ez az elnevezés szerepelt, melynek értelmében a két község Nagykimle néven kérte, hogy vonják egy államigazgatási egységbe.[50] Azonban ekkor még hátra volt a község lakosságának értesítése, a közös párt- és végrehajtó bizottsági ülés, valamint a közös tanácsülés.

A közös párt és végrehajtó bizottsági ülésre egy nappal később, 1966. március 24-én 19 órakor került sor Magyarkimlén. Az előadó, Varga László MSZMP-titkár beszámolt arról, hogy „a felettes hatóságok elképzeléseként" merült fel az a gondolat, hogy a két községet egyesíteni kell, s hogy a társadalmi szervezetek vezetői már döntöttek is az új nevéről: „az egyesített község nevét Nagykimle névre változtatja és ezt a nevet viszi ki a község lakossága közé megtartandó különböző értekezletre". Ezt a javaslatot írta felül Horváth János tanulmányi felügyelő felszólalásában: „helyesebb lenne, ha mindenféle előnevet elhagynánk, s csak Kimle község lenne", ami aztán az ülés végén határozatban is

[47] 8/1961. határozat. MNL GyMSML MmL Magyarkimlei Községi Tanács jegyzőkönyve 1961. április 26-án tartott tanácsülésén. A kultúrház megvalósításának története a típustervek beszerzésétől a kivitelezésig szintén jól nyomon követhető a tanácsülési jegyzőkönyvekből.

[48] A Kimle név kialakulásáról lásd Horváth 1999, 81–87.

[49] MNL GyMSML MmL Községi Tanács Magyarkimle. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 9/1966. Készült a Magyarkimlei Községi Tanács VB hivatalos helyiségében 1966. március 23-án 9 órakor megtartott értekezlet alkalmából.

[50] ML Községi Tanács Magyarkimle. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 9/1966. Készült a Magyarkimlei Községi Tanács VB hivatalos helyiségében 1966. március 23-án 9 órakor megtartott értekezlet alkalmából.

rögzítésre került, s amit aztán a két nappal későbbi novákpusztai kisgyűlés alkalmával is megerősítettek. Ugyanígy a Kimle községnév mellett foglalt állást a falugyűlés, s a magyarkimlei tanács határozata is, mindkét esetben azzal indokolva a döntést, hogy az „nem sérti egyik község érdekeit sem". A horvátkimlei tanács ülésén Gyergyói Ferenc, a Szakmaközi Bizottság titkára fogalmazta meg azt a később határozatban is rögzített kívánalmat, mely szerint „Horvátkimle községnek fáj, hogy a község neve elől a horvát szót törölni akarják", véleménye, hogy mivel „már idestova ezer éve, hogy a község neve így fennáll, javasolja, hogy a horvát szó a község nevénél maradjon meg [...] ezért a két község neve Horvát-Magyarkimle legyen".[51]

Látnunk kell, hogy a községnév kérdésében valójában a helyi tanácsok döntése volt fajsúlyos: mivel Horvátkimle község tanácsa úgy foglalt állást, hogy az egyesített község neve Horvát-Magyarkimle legyen, Magyarkimle község tanácsa pedig az új község nevének Kimle helynevet javasolta, a járási és megyei szervek csupán e két név közül választhattak.

Kimle község egyesítését a megyei tanács végrehajtó bizottság több más hasonló üggyel együtt[52] 1966. évi 15. ülésén, június 25-én tárgyalta.[53] A megyei vb Katona Lajos elnök jelentése alapján tűzte napirendjére a „közös községi tanácsok szervezését és község-összevonásokat".[54] A jelentés szerint „Magyarkimle és Horvátkimle községek lakossága, a helyi pártszervezetek, tömegszervezetek és községi tanácsok egyetértettek a két község egyesítésével. Horvátkimle község tanácsa úgy foglalt állást, hogy az egyesített község neve Horvát-Magyarkimle legyen. Magyarkimle község tanácsa az új község nevének Kimle helynevet javasolta". Katona Lajos maga is ez utóbbi helynévvel értett egyet, egyúttal jelezte, hogy a Mosonmagyaróvári Járási Tanács Végrehajtó Bizottsága az egyesített község nevéül ugyancsak a Kimle nevet javasolta. A Mosonmagyaróvári járásban a vb állásfoglalása értelmében Dunakiliti és Feketeerdő, valamint Sérfenyősziget és Cikolasziget tanácsait közös tanácsba szervezték, egyúttal Magyarkimle és Horvátkimle községeket egyesítették. Az erre vonatkozó iratokat a Minisztertanács Tanácsszervek Osztályán keresztül a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsához felterjesztették.[55]

[51] MNL GyMSML MmL Horvátkimlei Tanács 8/1966. számú tanácshatározat. 1966. április 1.

[52] A határozat közös tanácsok létrehozását írta elő, a Csornai járásban hét új tanács, a Kapuvári járásban hat községet érintve két új tanács, a Soproni járásban három közös tanács, a Mosonmagyaróvári járásban Dunakiliti-Feketeerdő esetében írta elő közös tanácsok létrehozását.

[53] MNL GyMSML GyL VB-jegyzőkönyvek 1966. 15–18 XXIII./2. 15./1966. szám. A Győr-Sopron Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága 1966. évi június hó 25-én tartott ülésén felvett jegyzőkönyv. 2. Napirendi pont: Végrehajtó bizottsági döntést igénylő ügyek f./V. B. elnök előterjesztése. 1/Jelentés a megye területén folyó közös községi tanácsok szervezéséről. 317–318.

[54] Jelentés a megye területén folyó községi tanácsok szervezéséről. 1966. június 17. MNL GyMSML GyL. VB-jegyzőkönyvek 1966. 15-18 XXIII./2. 15./1966. szám.

[55] Dr. György Ernő vb-titkár jegyezte előterjesztőként a V. B. 282/1966-os határozatát, melynek 3. pontja rögzíti: „Egyetért továbbá azzal is a végrehajtó bizottság, hogy a Mosonmagyaróvári járásban lévő Magyarkimle és Horvátkimle községeket Kimle helynévvel egyesítsék és a Győri járásban lévő Bácsa községet Győr városához csatolják". A határozat negyedik pontja rendelkezett arról, hogy az iratokat a Minisztertanács Tanácsszervek Osztályán keresztül a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsához felterjeszti 1966. július 10-ig.

Az előterjesztésnek megfelelően hagyta jóvá az Elnöki Tanács a döntést, s a községegyesítésről szóló határozatát közzé is tette a *Magyar Közlöny*ben.[56] A Népköztársaság Elnöki Tanácsának határozata az egyesítésen túl rendelkezett az érintett községek tanácstagjainak sorsáról, a határozat végrehajtásának napjáról, s az új községnév Országos községi törzskönyvbe való felvételéről. A határozat szerint Horvátkimle és Magyarkimle korábbi tanácstagjainak megbízatása megmarad, s „választókerületük földrajzi elhelyezkedésétől függően az egyesítéssel keletkező Kimle községi tanács tagjaivá válnak".[57] A határozat végrehajtásának napja, így a két község hivatalos egyesítésének időpontja 1966. szeptember 30.

Élet az egyesítés után – az első intézkedések

Kimle község (közös) tanácsa 1966. szeptember 16-án 19 órakor tartotta alakuló ülését.[58] Elsőként a tanács állandó bizottságának és végrehajtó bizottságának megválasztására került sor. Az első vita a bizottsági tagok megválasztásának miként je körül bontakozott ki, bár ez inkább személyes habitus kérdése, ott és akkor mégis a horvátkimleiek és magyarkimleiek közti különbségként artikulálódott a nyílt vagy titkos szavazás kérdése. Erdősi Alajos tanácstag, arra hivatkozva, hogy „nem akar magának ellenségeket szerezni" kezdeményezte, hogy titkos szavazással válasszák meg az új bizottsági tagokat. Erre válaszul Németh Ferenc tanácstag úgy reagált, az a helyes, ha véleményét mindenki nyíltan kifejezi: „Horvátkimlén az volt a szokás, hogy egymásnak szemébe mondták a hibáját, ha ez Magyarkimlén nem így volt, akkor az nem volt helyes." A felcsapó indulatokat Kotek Imre járási vb-titkár azonnal lehűtötte azzal, hogy emlékeztette a jelenlevőket, „a Járási Tanács, az MSZMP Szervezet és más járási szerveknek a végrehajtó bizottság összetételére megvan a véleményük", továbbá, arra is, hogy egy ilyen nagy község vezetéséhez elengedhetetlen a megfelelő iskolai végzettség és az, hogy az „illető személy politikailag is alkalmas legyen". Hogy mennyire határozott volt a járási szervek véleménye, az a szavazás lefolytatásából is kitűnik. A nyíltan, kézfeltartással megtartott szavazás eredménye:

> [...] a jelenlévő 41 (negyvenegy) tanácstagból Farkas Márk 20 szavazatot kapott, míg 21 tanácstag tartózkodott a szavazásnál, Takács Adolf 32 szavazat, 9 tartózkodás, Horváth Imre 34 szavazat, 7 tartózkodás, Novits Ernő 34 szavazat, 7 tartózkodás, Varga László 39 szavazat, 2 tartózkodás, Farkas József 32 szavazat, 9 tartózkodás, Tomasits János 36 szavazat, 5 tartózkodás, Kurcz Imre 38 szavazat, 3 tartózkodás, Tomasits Mátyás 38 szavazat, 3 tartózkodás.

[56] A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 24/1966. számú határozata az egyes községek egyesítéséről. (Megjelent 1966. augusztus 26-án, a *Magyar Közlöny* 56. számában.) *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye* 1967, 163–164.

[57] *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye*, 1967, 163–164.

[58] Kimle Községi Tanács 1966. szeptember 16-án 19 órakor megtartott alakuló ülésének jegyzőkönyve. MNL GyMSML MmL XXIII. 9/1966.

Az eredmények rögzítését követően a járási vb-titkár jelezte, hogy szerinte Farkas Márk esetében a tanácsülés elnöke nem helyesen állapította meg a szavazatok számát, „mivel a baloldalon ülő tanácstagok szavazatát a számlálásnál nem vette figyelembe". Az újra megtartott szavazáson Farkas Márk, Kimle első – egészen 1985-ig regnáló – tanácselnöke 17 tartózkodás mellett 24 szavazatot kapott. Így végül a Hazafias Népfront helyi bizottságai által jelölt mind a kilenc személy bekerült a végrehajtó bizottságba, illetőleg ugyanezen az ülésen sor került az öt állandó bizottság tagjainak megválasztására is.[59] A „reszort elosztása", ahogy Kurcz Imre tanácstag fogalmazott a horvátkimlei tanács egyesítést jóváhagyó ülésén, úgy történt, hogy Farkas Márk, a nagyobb lélekszámú Horvátkimle tanácselnöke lett az egyesített tanács elnöke, a magyarkimlei tanács korábbi elnöke, Takács Adolf pedig a vb titkára.

A tisztségviselők megválasztásán túl már az alakuló ülésen felmerült több, az egyesítés következtében keletkezett probléma. A járási vb-titkár ismertette, hogy az azonos helyrajzi számok miatt a telekkönyvi hatóságnál továbbra is megmarad a két község elnevezése (ez a mai napig fennáll). A tanácstagok jelezték, hogy az egyesítés után problémát jelentenek a két község azonos utcanevei; ennek feloldására Varga László tanácstag javasolta, hogy az új községet kerületekre osszák fel: „legyen az egyik I., a másik II. kerület". A kerületekre osztás lehetőségét a járási vb-titkár azonnal elvetette, s az azonos utcanevek megváltoztatása mellett foglalt állást. Erre a községi tanács 1966. október 7-i ülésén került sor. Mindkét településen volt Béke utca – mivel a magyarkimlei Béke utcában több ház épült fel, ezért a tanácsülés a horvátkimlei utca nevének Csalogány utcára való átnevezéséről döntött. Ugyanezen indokból kapta a horvátkimlei Dózsa György utca „egy másik nemzeti hős nevét", s lett Zrínyi Miklós utca.[60] A Felszabadulás utca nevet mindkét korábbi községrészben megtartották, s egybefüggő számozással látták el a „műúttól a gépállomásig".

A közös működés nem indult tehát zökkenőmentesen, de az első pengeváltásokat követően a községi döntéshozatal ráállt a járási igazgatás által határozottan kijelölt pályára, melyen hol akadozva, hol zökkenőmentesen haladt egészen a rendszerváltásig. Több mint negyven évvel a községegyesítés után számos területen elmosódtak a határok az egyes falurészek között. Mostanra sokkal gyakoribb a „vegyes házasság", a fiatalok szívesen építkeznek másik településrészen, sikeresnek mondhatók a közös intézmények, s a betelepülők és a nemzetiségi kötődés gyengülése révén is oldódtak az elkülönülés határvonalai. Jellemző példaként hozható, hogy míg korábban az általános iskola „a" megjelölésű, horvát nyelvi képzést kínáló osztályaiba írattak minden horvát származású tanulót, mára ez korántsem evidencia. A nemzetiségi kötődéseket felülírták a családok megélhetési stratégiái, s az erős horvát nemzetiségi kötődésű családok is szívesen választják a „b", mostanra német nyelvi képzést kínáló osztályokat. De a mégoly sikeres együttműködések mellett is máig érezhető törésvonalak húzódnak a két falurész lakói között.

[59] 25/1966 számú tanácshatározat. 9/1966 Kimle Községi Tanács 1966. szeptember 16-án 19 órakor megtartott alakuló ülésének jegyzőkönyve. MNL GyMSML MmL XXIII. 786.

[60] Kimle Községi Tanács 1966. október 7-én 19 órakor megtartott alakuló ülésének jegyzőkönyve. MNL GyMSML MmL XXIII. 786.

Felhasznált források

Levéltári források

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
M–KS 288.f.5/126

MNL GyMSML GyL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltárának Győri Levéltára
XXIII. Győr-Sopron megyei tanács Végrehajtó Bizottságának jegyzőkönyvei

MNL GyMSML MmL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltárának Mosonmagyaróvári Részlege
V. Megyei városok és községek B.) Kapitalista kor VB. 2035 Magyarkimle körjegyzőség iratai
XXIII. Tanácsok
716. Horvátkimle község tanácsának iratai
759. Magyarkimle község tanácsának iratai
786. Kimle (korábban Horvátkimle és Magyarkimle) község tanácsának iratai

Sajtóforrások

Győr-, Moson- és Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék Hivatalos Értesítője, Győr (XXVII) 1. 1925. január 8.
Győr-, Moson- és Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék Hivatalos Értesítője, Győr (XXVII) 36. 1925. december 3.
Magyar Közlöny, 1970/41.
Magyar Közlöny, 1972/96.
Magyar Közlöny, 1988/46.
Az új járási beosztások. *Mosonvármegye*, (22) 4. 1924. január 18.
Városok és községek egyesítése. Moson és Magyaróvár, Szentpéter és Szentjános jövője. *Mosonvármegye*, (22) 87. 1924. november 2.
Községek egyesítése. A kormány utasítása. *Mosonvármegye*, (23) 83. 1925. október 18.
Aktuálissá lesz Moson és Mosonmagyaróvár egyesítésének kérdése. A többi egyesítések. *Mosonvármegye*, (23) 93. 1925. november 22.

Felhasznált irodalom

Berza László (főszerk.) 1973: *Budapest lexikon I. (A–K)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
Galgóczi József–Mentes Zoltán 1993: *Győr-Moson-Sopron megyei hidak története*. Győr, Győri Közúti Igazgatóság.
Horváth József (szerk.) 1999: *Fejezetek Kimle múltjából. Tanulmányok és kisebb dolgozatok a falu történetéből és néprajzából*. Kimle, Kimle Község Önkormányzata.
Képviselőházi napló, 1936. VIII. kötet (1936. május 19. – június 6.) Budapest, Athenaeum Kiadó.
László Tamás–Váraljai Jenő (szerk.) 1978: *Győr-Sopron megye anyakönyvi kerületei, 1895–1978*. Győr, Megyei Levéltár.
Magyarországi rendeletek tára. Ötvenkilencedik folyam. 1925. Budapest, Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1926.

Országgyűlési napló, Budapest, 1966.
Petrikné Vámos Ida (összeáll. és bev.) 1996: *A magyar településhálózat területszervezési változásai 1945 és 1990 között. Adattár.* Budapest, Magyar Országos Levéltár.
Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye, Budapest, Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány Titkársága, 1967.

VÖLGYESI ORSOLYA

A katolikus egyház térvesztése és a hagyományos paraszti világ felbomlása Mezőfalván az 1960-as évek elején

„Azt mindig is tudtuk, hogy vége lesz,
de azt hittük, majd az utódok
s az ő utódaik viszik tovább
nevünket és szokásainkat. Azt az egyet,
azt nem is álmodtuk, hogy egy másik világban
halunk majd meg, mint ahol megszülettünk."
(Rakovszky Zsuzsa: Egy másik világban)

Az előszállási ciszter uradalom területén elhelyezkedő két majorból (Felső- és Újmajorból) jött létre 1811-ben József nádor közbenjárására Hercegfalva. A két világháború között Hagyó Kovács Gyula jószágkormányzó irányításával jól jövedelmező mintagazdasággá alakuló uradalom területén lévő falu s a hozzá tartozó puszták a második világháborút követően jelentős megrázkódtatásokon mentek keresztül, amely változások az addigi életviszonyokat alapjaiban forgatták fel. 1946 májusában ezerháromszáz német nemzetiségű lakost és volksbundistát telepítettek ki Hercegfalváról Németországba, az amerikai megszállási övezetbe, ugyanakkor már 1945 folyamán szervezett belső telepítés keretében nincstelen agrárproletárok tömegei érkeztek Heves megyéből: Fedémesből, Kisfüzesről, Recskről és Szajláról, a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Jászdózsáról, illetve a Békés megyei Dévaványáról, de számos Felvidékről kiutasított család is itt talált idővel új otthonra. A dévaványaiakat (százöt családot) Hercegfalvára, a Hevesből érkezetteket, több mint kétszáz családot a külső pusztákra, igen nagy számban Mélykútra telepítettek, Mélykútból ugyanis telepesközséget akartak létrehozni.

Hercegfalva (s az egykori előszállási uradalom) lakosságának szociológiai összetétele, kulturális háttere ezzel meglehetősen heterogénná vált, jelentősen átalakult az addigi birtokstruktúra is (1945-ben közel kilencszáz földigénylő között osztottak földet). Megváltoztak a felekezeti viszonyok is: a döntően katolikusok lakta községbe több száz református érkezett. Mindezek mellett 1951-ben a falu nevét is Mezőfalvára változtatták. Az emberi kapcsolatokat még hosszú ideig komoly feszültségek és ellentétek terhelték meg, nem utolsósorban azért, mert a még ott maradt német nemzetiségű lakosokat is kiköltöztették házaikból, s telepeseket helyeztek el otthonaikban. 1955. március 8-án dr. László János Vince plébános egy, az Egyházmegyei Hatósághoz intézett levelében a következőket írta:

> Külön is említem, hogy Mezőfalván a lakosságcsere végrehajtásában igen nagy nehézség állandósult azzal az intézkedéssel, hogy nemcsak a kitelepítettek házait kapták meg az új lakosok, hanem a törvény szerint kitelepítés alól mentesített német ajkúakat is összecsoportosították, és saját házaikba is új lakókat tettek. Ezek az itthon maradottak ilyenformán állandó keserűséggel tekintenek azokra, akik elnyerték házaikat. Ezeket a sebeket még egyáltalán nem gyógyította be az idő. [...] Nem is kell mondanom, hogy nemcsak ilyen nemzetiségi alapú súrlódások vannak, hanem egy szocialista élfaluban magától értetődően adódnak világnézeti ellentétek is.[1]

A faluban 1949-ben megkezdődött a mezőgazdaság úgynevezett szocialista átszervezése, az első termelőszövetkezeti csoportok a külterületeken, Antalmajorban és Mélykútpusztán jöttek létre.[2] 1956-ig már tizenkét termelőszövetkezet, illetve termelőszövetkezeti csoport működött a településen. 1956 októbere után ezek jelentős része feloszlott,[3] az év végén azonban újjáalakultak, sőt 1957-ben még továbbiak szerveződtek. Az 1959-ben megindult erőteljes agitáció, s a hivatalos iratokban „túlkapásoknak" nevezett lelki és gyakran fizikai presszió eredményeként 1960 februárjában a megye valamennyi városa és községe „szövetkezeti településsé" vált.[4] A Sztálinvárosi járás 1959-ben lett szocialista járás, 1959-ben ugyanitt még ötven, 1961-ben az egyesülések következtében már csak húsz téesz működött. Ezzel együtt voltak olyan községek (Nagyvenyim, Besnyő, Pusztaszabolcs), ahol 1961-ben már egyetlen egyéni parasztgazda sem gazdálkodott. A téeszegyesülések eredményeként Mezőfalván 1959-re mindössze három termelőszövetkezet maradt: a Rákóczi, a Dózsa és a XXI. Pártkongresszus Útján (1975-ben aztán ez a három is egybeolvadt). Ez azt is jelentette, hogy 1959-re Mezőfalva területének 97,8%-a a szocialista szektor része lett.[5] A község átalakulásához hozzátartozik még egy fontos elem: 1946-ban jött létre a Bernátkúti Állami Mintagazdaság és a Sismándon megalakult gazdaság összevonásából a Nagysismándi Állami Gazdaság, ami 1959-ben egyesült a Sárosdi, két év múlva pedig az Előszállási Állami Gazdasággal.

Egy, a „termelőszövetkezeti mozgalom továbbfejlesztéséről" szóló tervezet az 1961 eleji állapotokról a Sztálinvárosi járás vonatkozásában a következő adatokat rögzítette: a járás területén mintegy kétezer földhasználó tulajdonában közel 5000 kataszteri hold terület volt.[6] A földhasználók nagyobb csoportja 1 kataszteri holdnál kisebb területet művel, mintegy nyolcszáz fő birtokában volt még 1 kataszteri holdnál nagyobb terület. Mezőfalván e kimutatás szerint 1961-ben harminc fő kezén mindössze 80 kataszteri hold lehetett. A településen a még megmaradt egyéni gazdák téeszbe történő bekényszerítésével a járási pártbizottság munkatársát, Listár Sándort bízták meg.[7] Mezőfalva községi tanácsának végrehajtó bizottsága 1961. január 17-én foglalkozott az üggyel. Döntés született a korábbi, már jól bevált „szervező brigádok" újjáélesztéséről. A község vb-titkára, dr. Pintér János arra hívta fel a figyelmet, hogy a feladatot nem szabad lekicsinyelni, olyan erővel kell hozzálátni, mintha az egész települést akarnák beszervezni. A párttitkár, Szabó János pedig úgy látta, ezt a pár gazdát nehezebb lesz bevinni a téeszbe, mint korábban az egész községet.[8]

Az 1950-es, 1960-as évek eseményeit speciális nézőpontból örökítette meg a falu plébánosa, a fentebb már idézett László János Vince a mezőfalvi plébánia Historia Domusában.[9] „A Historia Domus a plébános egyéniségéhez kötött eredeti és egyedi megnyilvánulási forma, forrás, ami csak szigorúan más források tükrében illeszthető történeti kontextusba, mégis egyedülálló módon alkalmas az alulnézetből szemlélt egyháztörténet-íráshoz" – fogalmazott Vértes Lázár e dokumentumtípus sajátosságait illetően.[10] László János Vince plébánosi tevékenységének minden bizonnyal leginkább figyelemre méltó forrásai a Historia Domusba tett bejegyzései, melyek fontos történéseket rögzítenek a plébánia életéből, a hitélet átalakulásáról, annak fokozatos leépüléséről, de sokat elárulnak a bejegyzések készítőjéről is. Arról, hogy a 20. század eleji Hercegfalván szocializálódott plébános hogyan élte meg a katolikus egyházra és a település lakóira kényszerített gyors és mélyreható változásokat, az addig ismert életforma elvesztését, az egyház kiszorítását a nyilvános terekről és a közösség életének mindennapjaiból. László Vincének a Historia Domusba írt bejegyzései három nagyobb egységből állnak, ezek minden esetben egy nagyobb időintervallumot (1951–1957, 1957–1962, 1962–1967) fognak át. Nem egyszerűen csak a történéseket rögzíti, de reflektál is azokra, s egy nagyobb távlatból értelmezni is próbálja a megélt eseményeket és tapasztalatokat. Kétségtelen azonban, hogy a reflexiók és értelmező mozzanatok éppen a hatvanas évek vonatkozásában már alapvetően hiányoznak.

[1] Dr. László János Vince levelét lásd Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (a továbbiakban SzvfPL) No. 4528 Mezőfalva 1945–1992.

[2] Antalmajorban 1949. március 1-jén a Dimitrov, Mélykútpusztán pedig 1949. november 17-én a Rákóczi tszcs alakult meg. Erdős–Keszi 2011, 142.

[3] Mélykútpusztán a Rákóczi, Felsőkisvenyimben az Új Élet, Selyemmajorban az Arany Csillag, Alsókisvenyimpusztán az Egyetértés oszlott fel, de a felbomlás szélére került a mezőfalvi Kossuth Termelőszövetkezeti Csoport is. Erdős–Keszi 2011, 146.

[4] A termelőszövetkezetek száma az egyesülések következtében csökkent, ekkor átlagterületük 2036 kataszteri hold volt, szemben a korábbi 1291 kataszteri holddal. A folyamat eredményeként a megyében hét szövetkezet gazdálkodott 5000 kataszteri holdon felül: Enyingen, Alapon, Cecén, Mezőfalván, Besnyőn, Perkátán, továbbá a Székesfehérvári Kossuth Tsz-ben. Részletes lásd Czetz 2015, 111–135.

[5] Erdős–Keszi 2011, 148.

[6] A dokumentumot lásd Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL FML) XXXV. 54. 21. doboz 32. Aláírók: Pillók János MSZMP JB titkár és Szalóki László MSZMP JB Mezőgazdasági osztályvezető.

[7] Listár Sándor (1928–1986) 1953-tól a járási pártbizottságon dolgozott, 1964 és 1973 között a Dunaújvárosi Járási Tanács elnöke, ezt követően a járási pártbizottság első titkára, majd a járások megszűnésével a városi pártbizottság titkára.

[8] MNL FML XXIII. 771. 1. doboz (1961. I. 17-i ülés).

[9] SzvfPL Historia Domus (HD) Mezőfalva. Az idézeteket az eredeti forrásról készült, szintén a levéltárban őrzött átirat alapján közlöm.

[10] Vértes 2015, 25–29.

László János Vince a Hercegfalvához tartozó Selyemmajorban született 1902-ben uradalmi cselédek legkisebb gyerekeként.[11] 1919-ben lépett a ciszterci rendbe, 1926-ban szentelték pappá mint latin–magyar szakos középiskolai tanárt. Bölcsészdoktori értekezését Horváth Jánoshoz írta *A magyar katolikus imádságos könyvek története 1711-ig* címmel. Ezt követően tíz évig Egerben, 1936 és 1938 között pedig a budai Szent Imre Gimnáziumban tanított. 1938-tól 1948-ig a bajai gimnázium igazgatója volt, majd házfőnök és káplán az ottani belvárosi templomban. 1950. június 9-én éjjel Szentgotthárdról, Pécsről és Bajáról hurcoltak el összesen harminchét ciszter szerzetest, László Vincét és rendtársait Kunszentmártonba, a karmelita rendházba vitték. Innen aztán Dunapatajra került, ahol 1951-ig működött káplánként.[12] 1951 és 1974 között Mezőfalván volt plébános.

Sorsa 1950 után is szorosan összekapcsolódott a ciszterci rend történetével. A szétszóratást követően ugyanis a ciszterci szerzetesek területi központokba tömörültek, s a központi, illetve a helyi futáron keresztül tartották a kapcsolatot a rendi vezetéssel és az Endrédy Vendel elhurcolása után megválasztott provizorral, 'Sigmond Lóránttal. A ciszterci rend 1950 után vidéken létrejövő területi központjai közül a székesfehérvárit Palos György Bernardin irányította, aki Endrédy Vendel kérésére került Shvoy Lajos megyés-

[11] Édesapja, László János 1858-ban született Hercegfalva-Nagyvenyimben, édesanyja, Vohlmann Teréz 1867-ben Hercegfalván. Hét gyermekükből (négy fiú, három leány) két fiú még kisgyermekkorában meghalt. A lányok közül Teréz Dolmány István, Mária pedig Nyúl Ferenc felesége lett. (László Teréz és Dolmány István 1920-ban született fia, Dolmány István Vendel szintén ciszter szerzetes lett, 1951-től Nagyvenyimben volt plébános.) A legidősebb fiú, László István Horváth Rozáliát vette el. László Istvánról a következőket írta Hagyó Kovács Gyula, az előszállási uradalom jószágkormányzója: „A birtokreform tárgyalásoknál nagy segítségemre volt László István, László Vince rendtársam testvérbátyja. Egy rendkívül éles eszű és kitűnő memóriájú egyszerű ember, aki mindenkit és mindenkinek a körülményeit alaposan ismerte, s így az összes jelentkezőről pontos fölvilágosítást adott. Így tudtam a 800 házhelyre jelentkezők számát leszorítani 614-re. A reform befejezése után meghívattam, és megtettem egy filiális major gazdájává, Nagygyörgyszálláson. Mint majorgazda is a legelső rendű emberünk lett. Vele kapcsolatban felhozom azt is, hogy az édesatyja Selyemmajorban első béresünk, tehát ő is, Vincénk is, cselédgyerekek voltak." Hagyó Kovács 1989, 240.

[12] Sulyok Ignác ciszter szerzetes a következőképpen emlékezett vissza internálásukra: „Az Úr 1950. esztendejében június 9-ének szelíd nyár eleji hangulatú estéjén minden a megszokott napirend szerint zajlik a ciszterciek bajai rendházában. A tágas ebédlőben kilencen ülik körül a vacsoraasztalt: a városszerte népszerű, kistermetű dr. László Vince, a gimnázium egykori nagytekintélyű igazgatója, aki azonban most, az iskolák 1948 nyarán bekövetkezett államosítása óta egyszerű káplán a belvárosi plébánián; a nyugdíjas korú Pataki Kálmán; Csehy Alfonz hitoktató; Falubíró Győző, józsefvárosi káplán; Simonyi Marián, akinek 1945 februárjában egy Bajára hulló német bomba elvitte mindkét lábát; Sulyok Ignác, a Rókus utcai Szeretetház lelkésze; Bognár Benedek baja-szentjánosi lelkész; dr. Jáki Adorján, a kiscsávolyi tanyavilág papja és a vendégként köztünk lévő előszállási káplán, Szeker András, gimnáziumunk egykori diákja." A rendházból való eltávolítások kapcsán László Vincéről feljegyezte: „Ő még legalább formailag megkísérelt tiltakozni a jogtalan és embertelen állami rendelet ellen. Kijelentette, saját jószántából nem hajlandó elhagyni ezt a rendházat, melynek vezetését fölöttese, a zirci apát őrá bízta. Erre az ávósok kezénél-lábánál fogva megragadták, kicipelték otthonából, és így rakták fel a gépkocsira. Ha talán komikusnak tűnt is a jelenet, volt benne valami imponáló, bátor, férfias gesztus: a ház felelős feje csak a durva erőszaknak engedve adja fel őrhelyét." http://www.ciszterciekegerben.hu/downloads/husvet2010.pdf 2. 2018. szeptember 20.

püspök mellé tanácsadónak.[13] Az 1952-ben készült állambiztonsági jelentések László János Vincét az illegális ciszter szervezkedés székesfehérvári központjának tagjaként,[14] Shvoy püspök barátjaként és tanácsadójaként tartották számon, sőt az egyik informátor szerint közvetlen kapcsolatban állt 'Sigmond Lóránttal is.[15]

László Vince 1951. március 5-én érkezett meg szülőfalujába, Hercegfalvára (pontosabban akkor már Mezőfalvára) Farkas János Alberik helyére, aki 1944 óta vezette a plébániát.[16] László Vince a Historia Domus tanúsága szerint Mezőfalvára helyezése kapcsán korábban arra hivatkozott: senki sem lehet próféta saját hazájában,

> [...] de az illetékesek megnyugtatták, hogy a falu szülöttjére váró természetszerű nehézségekkel szemben most még fontosabbnak látszik, hogy a közben Hercegfalvából Mezőfalvára változott faluban, a sok-sok új lakos-telepes közt a »szocialista élfaluban« olyasvalaki vegye át a plébánia vezetését, aki az itteni körülményekkel-hagyományokkal ismerős és a plébániavezető személyének változását minél egyszerűbbé-simábbá tudja tenni.[17]

László Vince mindkét munkatársa, a segédlelkész és a kántor is szerzetes és felszentelt pap volt. A plébánián 1949 és 1963 között a szintén ciszterci szerzetes, Krasznai Gál Kázmér látta el a kápláni és a hitoktatói feladatokat, a kántor pedig a karmelita rend tagja, Simon Ferenc Cirill volt 1950. szeptember 1-jétől 1953 tavaszáig. László Vince a Historia Domusban (annak 1962 és 1967 között íródott egységében) részletesen dokumentálta az idők során bekövetkezett személyi változásokat. Eszerint 1953-tól a kántor a szintén Hercegfalvából származó Simon István Marót lett, őt váltotta 1957-ben Rokonai Lajos Simon.[18] Mindketten a ciszter rend tagjai voltak. Az 1963-ban elhunyt Krasznai Gál

[13] Vidéken a székesfehérvári mellett Egerben, Zircen és a Balaton környékén működött még jól szervezett területi központ. Cúthné Gyóni 2014, 195–198.

[14] A jelentés a székesfehérvári központ tagjai között említi Kisgergely Bálint Józsefet (ő egyébként a helyi futár szerepét töltötte be), Ács Antal Kajetánt, Merész Ferenc Gáspárt, Sulyok János Ignácot, Krasznai Kázmér Gált, Dolmány Vendel Istvánt, Köveshegyi Andrást, Dózsa László Mártont, Szabó Vilmos Lászlót, valamint a székesfehérvári szemináriumban tanuló volt rendi növendékeket. ÁBTL 3.1.5. O-11783/1 Örökösök. 82.

[15] ÁBTL 3.1.5. O-11783/1 Örökösök. 127. és ÁBTL 3.1.5. O 11783/2 Örökösök. 186.

[16] A kalocsai egyházmegyéből történt átvételéről szóló dokumentumot nem ismerjük. A székesfehérvári egyházmegyébe 1950-ben felvett ciszterci szerzetesek névsorában László János Vince még nem szerepel. A felvettek között találjuk azonban Székely Ottokárt, Kő Ferenc Bertalant, Kertész János Gotthardot, Dolmány Vendelt, Dózsa Márton Lászlót, Cséplő Pált, Námesy Miklós Medárdot, Deáky István Honort, Merész Gáspárt, Terebessy Andort, Böröcz Vendelt, Újfalussy Gusztáv Ottót, Ács Antal Kajetánt, Farkas Alberiket, Krasznai Kázmért, Suhajda Róbertet, Palos György Bernadint; az elutasítottak között Gonda Józsefet és Novák Bonaventúrát. SzvfPL No. 7268. Szerzetespapok felvétele.

[17] A Historia Domusból az is kiderül, a plébános egyetlen parasztkocsin hozta el minden holmiját Dunapatajról. Később Székesfehérvárról érkezett még két üveges könyvszekrény, egy nyitott könyvszekrény, egy ruhásszekrény és egy íróasztal.

[18] Rokonai Lajos Simon (Pancsova, 1909 – Pannonhalma, 1983) 1928-tól ciszterci szerzetes, 1934-ben szentelték pappá. Tanított a budai Szent Imre Gimnáziumban. 1939-ben Előszálláson káplán, 1940 és 1945 között Nagyesztergáron plébános. 1945 februárjában önként csatlakozott a zirci vasútállomáson a nyugatra vezényelt, levente korú fiatalokhoz. 1948 után nem működhetett lelkészként, néhány évig a dudari bányákban dolgozott. 1957 és 1970 között Mezőfalván, ezt követően Kápolnásnyéken volt kántor.

Kázmért Staudt György követte, aki hamarosan súlyosan megbetegedett, utóda 1965-től Keszthelyi Miklós lett.[19] Keszthelyi 1971-től adminisztrátorként segítette a plébános munkáját, majd 1974-ben a nyugdíjba vonuló László Vince helyét vette át a plébánián.

Egy 1955-ben készült állambiztonsági jelentés arról írt, hogy a plébánián három ciszter szerzetes és három apáca él (az ő kilétükről közelebbit nem tudunk),[20] s a faluban is több volt apáca dolgozott tanítónőként, illetve házvezetőnőként (például a helyi állatorvosnál). A plébánián élők erősen összetartanak. A papok a falusiakkal való kapcsolattartást, a közvetlen beszélgetéseket az apácákkal végeztetik, akik főleg az asszonyokon keresztül igyekeznek befolyást gyakorolni. Még az egyébként nem klerikális beállítottságú tanácselnököt is sikerült megnyerniük, s kisebb-nagyobb szívességekkel lekötelezniük. Az informátor szerint a tanácselnök László Vincének több órán keresztül magyarázta, mit akar a kormány a termelőszöveti mozgalommal. Ez ellen a papok nem is foglaltak nyíltan állást, és már van is termelőszövetkezet a faluban. Ugyanakkor az ellen a terv ellen, amely a hírek szerint százötven szovjet család betelepítését célozta, ők is csendben, de határozottan szólaltak fel.[21]

A Historia Domusban László Vince röviden jellemezte munkatársait: a karmelita Simon István Cirill remekül orgonált és valóban szentéletű ember volt, de a templomi énekkart nem volt hajlandó megszervezni. Utóda, a ciszterci Simon István Marót azonban vegyes karrá szervezte a templomi férfidalárdát, amely a liturgikus év során egyre inkább növelte a hívek áhítatát. A kántor kamarakórust is alakított, amely már komoly klasszikus műveket is előadott, s létrehozott egy gyerekkart, amely az éjféli misék előtti misztériumjátékban furulyaszó kíséretében lépett fel. Rokonai Simon e tekintetben aztán folytatta elődje munkáját. E rövid jellemzésekből is kiderül, hogy a plébános fontosnak tartotta a közösségszervezést, és a hívek bevonását a liturgikus eseményekbe. A forrásból az is kiderül: a hitoktatást kezdetben kizárólag Krasznai Gál Kázmér káplán végezte, hitoktatói engedélyt a plébános 1951 és 1954 között egyáltalán nem kapott, végül 1954 szeptemberétől határozott fellépésének köszönhetően (levélben kért magyarázatot az Állami Egyházügyi Hivataltól – a továbbiakban: ÁEH) hozzájárultak ahhoz, hogy a falu V–VIII. osztályaiban hittant tanítson. 1946-tól a káplán feladata volt, hogy Kisvenyimen (ahol nem jött létre önálló plébánia, hanem a hercegfalvi plébánia filiáléjaként működött) ellássa a hívek lelki gondozását. 1966 őszén azonban a téeszelnök közölte, a továbbiakban nem tud

[19] Keszthelyi Miklós Vazul (Bácsbokod, 1927 – Zirc, 2013) 1950 augusztusában tett szerzetesi fogadalmat a zirci apátságban. 1951-ben Shvoy Lajos püspök szentelte pappá Székesfehérvárott, ugyanettől az évtől Előszálláson, 1956-tól Adonyban, 1962-től Székesfehérvár-Vízivárosban, 1964-től Csepel-Belvárosban, 1965-től Mezőfalván káplán, 1971 és 1974 között adminisztrátor, 1998-ig plébános.

[20] László Vince unokaöccse, pontosabban egyik leánytestvérének, Máriának az unokája szerint a plébánián élő apácák valamikor az 1960-as évek végén mentek el a faluból, addig mindegyiküknek megvolt a saját feladatköre: egyikük főzött, a háztartást vezette, másikuk a kertet gondozta, a harmadik a miseruhákat tartotta rendben.

[21] ÁBTL 3.1.5. O 11783/2 Örökösök. 186. A jelentés a Szűcs fedőnevű ügynöktől származik, akit Cúthné Gyóni Eszter disszertációjában Takács István László szentgyörgyvári plébánossal azonosított. Cúthné Gyóni 2014, 145.

helyet biztosítani a szentmisék megtartására, miközben tizenöt éven keresztül kéthetente, ha változó helyszíneken is, de erre mindig volt erre lehetőség.[22] Kisvenyimen a hitoktatás egyébként már 1955 nyarán megszűnt, Nagysismándon pedig (ahol szintén a hercegfalvi plébánia feladata volt a lelki gondozás) 1950-től sem a misemondásra, sem pedig a hitoktatásra nem volt már mód.

Az 1950-es évek tekintetében a plébános rögzítette, hogyan vesztette el az egyházközség anyagi függetlensége utolsó elemét: nem sokkal odaérkezése után kénytelen volt a 45 hektárt kitevő templom- és plébániai földeket az államnak „felajánlani", mivel ezek bérbeadását a helyi hatalom megakadályozta (a kishaszonbérlőkkel kötött szabályos szerződés jóváhagyását megtagadták), ugyanakkor a földekre különleges adókat vetettek ki (mezőgazdasági fejlesztési járulék, elmaradt állattartási díjak stb.). László Vince ellenvetésére a községi tanács egyik tisztségviselőjétől, Porkoláb Jánostól azt a választ kapta, hogy ez mindaddig így lesz, amíg a plébánia kezén egy barázda szántóföld lesz, mert addig kuláknak minősül.[23] Arra is kitért ennek kapcsán, hogy nagyon nehéz volt a hívekkel megértetni, hogy sem az előszállási uradalom, sem pedig a plébániaföldek nem állnak immár rendelkezésre, ezentúl tehát az egyházadóra és a hívek önkéntes felajánlásaira kell nagymértékben alapozni az egyházközség anyagi bázisát. Úgy tűnik, amikor konkrét célra kellett adakozni, mint például a háborúban komoly sérüléseket szenvedett templombelső felújítására, a hívek képesek voltak jelentős anyagi áldozatra és összefogásra: készpénzben több mint 42 000 forintot, természetbeni hozzájárulásként pedig több mint 10 000 forintot adtak össze az 1953 novemberében induló gyűjtésben.[24] Elődje, Farkas János Alberik kétezer főben határozta meg azok számát az ÁEH-nak, akiktől az egyházadó befizetése várható. László Vince működése során azonban szinte végig problémát jelentett az egyházadó beszedése, a problémát az egyházközségi képviselőtestület is a napirendjére tűzte.

A Historia Domus bejegyzése szerint a templomlátogatók száma nem volt kielégítő, a hétköznapokon tartott három szentmisén tizenkét–húsz áldozó volt összesen, a legtöbben a legkorábbi misén áldoztak. A csak szentmise-látogatók száma sem volt ennél sokkal magasabb. Első pénteken a három szentmisén száz–százhetvenegyven–kétszáz fő járult szentáldozáshoz, első vasárnapokon sem emelkedett jelentősen ez a szám. Már ekkor is feltűnő volt a férfiak passzivitása, a november elején szokásos negyvenórás szentségimádásra, a polgári év nyolcadik vasárnapján szokásos egynapos szentségimádásra, karácsony és hús-

[22] László János Vincének ez ügyben az Egyházmegyei Hatósághoz írt 1966. november 9-i levelét lásd SzvfPL No. 4528 Mezőfalva 1945–1992.

[23] A templom és plébániaföldek felajánlása után csak a plébániakert maradt meg háztáji gazdálkodás céljára, ez 800 négyszögölnyi területnek felelt meg. 1954 nyarán aztán a kántor és a sekrestyés részére igényeltek 800-800 négyszögölnyi földet a Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztályától. Lásd erről László János Vincének az Egyházmegyei Hatósághoz írt 1954. június 27-i levelét. SzvfPL No. 4528 Mezőfalva 1945–1992.

[24] 1954-ben a tető- és csatornajavítást Molnár György és Szilasi Sándor bádogosmesterek végezték, az asztalosmunkát pedig a negyvenyimi Szentesi Ferenc. 1955 nyarán a templombelső rendbehozatalán Bencze János paksi kőműves és építési vállalkozó, valamint Ulrichshoffer Lajos szintén paksi illetőségű festő-mázoló mester dolgozott. *(2. melléklet.)*

vét másnapjára azonban még ők is megmozdultak: gyónáshoz, szentáldozáshoz járultak, egyébként a férfi áldozók száma kevés volt. Vasár- és ünnepnapokon a hívek 15-20%-a jelent meg, teljesen pedig csak a nagy ünnepeken telt meg az egyébként nagy befogadóképességű templom. Ez a tendencia az 1960-as évekre még inkább felerősödhetett, erről árulkodik Shvoy Lajosnak az 1967-es bérmálás alkalmával tett bejegyzése, amely dicsérte az ügyes rendezést, a szép éneket és liturgikus magyar misét, de hozzátette: „Nagyon szomorú, hogy a férfiak passzív viselkedése a bérmáláson is látszott, a képviselőtestület kis töredéke áldozott. Ez nagyon szíven ütött, mert ez már nagyon régen nem történt velem. Ez a bérmálás igen szomorú epilógusa."[25]

„A jóakaratú lelkipásztorkodás csak kevés eredményt hozott: 1950 és 1953 között nyomott, félelemmel teli hangulat uralkodott ebben a telepes szocialista élfaluban" – fogalmazott László Vince. A többnyire idegenből érkezett községi- és pártvezetők gátlás nélkül, nyersen és gorombán dolgoztak a vallásos élet elnyomásán vagy háttérbe szorításán.[26] A templomba járás, a körmeneteken való részvétel ellen „klerikális reakció bélyegével", állásvesztéssel fenyegetve vagy anyagi hátrányokat kilátásba helyezve léptek fel. A mindennapokat strukturáló több évszázados szokásrend és ezzel együtt a vallási élet visszaszorulására utalt László Vince következő megjegyzése:

> Az eltörölt vagy munkanappá tett ünnepek a falutól elrabolták az ünnepek vallásos békességének áldott hangulatát is. […] Szinte eltűnőben, kiveszőben van már a vasárnapok-ünnepek vallásos áhítatának világa. Legfeljebb még annyiban látják szívesen az ilyen „munkaszüneti" napokat, hogy az egyre rohamosabban fokozódó szórakozásvágy kielégítésének alkalmait látják bennük. Ebben is mutatkozik az anyagelvűség szellemének terjedése.[27]

„A lelkipásztori munka ezekben az években majdnem kizárólag a templomba szorult" – jellemezte a kialakult helyzetet László Vince. A Historia Domus bejegyzéseiből jól rekonstruálható, hogyan korlátozták és szorították ki a nyilvános terek használatából a híveket.[28] 1951-ben a húsvéti és az úrnapi körmenet, a keresztjáró napok, a búzaszentelés, Orbán-nap táján a szőlőbe való kimenetel a szőlő megáldása végett, nagypénteken az asszonyok temetőbe történő kivonulása még a szokásoknak megfelelően zajlott. A legnagyobbnak ígérkező fogadalmi Jézus Szíve körmenetet először csak a régi feltámadási körmenetek útvonalán engedélyezték, egy nappal a körmenet előtt azonban a járási tanács elnöke személyesen jelent meg, és tiltotta be annak megtartását, ugyanakkor a plébánost tette felelőssé azért, hogy a hívek ezt vegyék tudomásul, és ne nyugtalankodjanak. A következő években teljesen el kellett hagyni a keresztjáró körmeneteket, az Orbán napi és nagypénteki kivonulásokat. A búzaszentelő körmenetek kapcsán a hatóságok állandóan akadékoskodtak, de ezt végül is meg lehetett tartani a Szent Márk ünnepét követő vasárnapon, ez alkalommal a férfiak is feltűnően szép számban jelentek meg. A húsvéti és az

[25] SzvfPL Historia Domus (HD) Mezőfalva.
[26] Idegenből érkezett megyei párt- és tanácsi vezetőkről ír Czetz 2018, 81–98.
[27] SzvfPL Historia Domus (HD) Mezőfalva.
[28] A kérdésről újabban lásd Szabó 2018, 555–570.

úrnapi körmenetekre a templomkertben került sor. 1962-ben azonban a plébánia a templomkertet átadta a községnek, amely vállalta annak gondozását és közparkként kezelését, azzal a kikötéssel, hogy a körmenetek továbbra is itt kerülhetnek megrendezésre.

Kevés külső forrásunk van a Mezőfalván megtartott egyházi szertartások vonatkozásában. Egy beszámoló szerint 1959 húsvétján a mezőfalvi körmeneten ezerötszáz fő vett részt, ami az előző évhez képest jelentős (négy-ötszörös) emelkedést jelentett. Ez alkalommal a férfiak és a fiatalok is rendkívül magas számban jelentek meg (60%, illetve 30%). Az egész szertartásnak tömegdemonstráció jellege volt, a körmenet útvonala mentén gyertyát tartó hívek sorfala állt, a baldachint magyaros viseletbe öltözött fiatalok vitték tizenhat ministráns gyermek kíséretében.[29] Az úrnapi körmeneten azonban a korábbi évekhez képest már lényegesen kevesebben, körülbelül háromszázan vettek részt (százötven nő, ötven férfi, ötven gyermek, ezenfelül körülbelül tizenöt-húsz fiatal férfi és körülbelül ötven fiatal nő). Név szerint említették viszont például Boronkai Sándort, a XXI. Pártkongresszus Útján Termelőszövetkezet agronómusát, aki jelen volt a szertartáson. Boronkai említése nem véletlen, hiszen a jelentések különös figyelmet szenteltek az egyházi eseményeken megjelenő párttagoknak, vb-tagoknak, a téeszvezetőségi tagoknak, tanároknak, tanítóknak, általában a helyi értelmiségnek. Az 1960-ban megtartott húsvéti körmeneten aztán az előző évhez képest már csaknem a felére, nyolcszázötven főre csökkent a részvevők száma Mezőfalván.

1961-ben Fejér megye egészére nézve Bai László jelentésében 10-11%-os csökkenést regisztrált a húsvéti körmenetek esetében. A jó idő, a körmenetekkel egy időben szervezett sport- és kulturális rendezvények sok embert vontak el az egyházi szertartásoktól; Seregélyesen az új művelődési ház átadásán például maga Münnich Ferenc jelent meg. Vagyis a hatalom nemcsak adminisztratív eszközökkel korlátozta térben és időben a hagyományosan nagy tömegeket megmozgató körmeneteket (az is meg volt szabva, hogy hány óráig kell befejezni azokat), de tudatosan igyekezett vonzónak ígérkező közösségi programokkal, rendezvényekkel megnyerni az embereket, s ezáltal erős konkurenciát teremtettek az egyházi szertartásoknak. A hatvanas évek elejétől egyre nagyobb tömegek tekintették vidéken is megváltoztathatatlannak a kialakult viszonyokat, s ezzel együtt mind többen választották a vallási ünnepek alkalmával a könnyedebb szórakozást ígérő kikapcsolódási lehetőségeket.

László Vince egyik bejegyzésében arra hívta fel a figyelmet, hogy a modern lelkipásztorkodás fontos eszköze a családlátogatás. A hívek azonban maguk is féltek ettől, s a rendőrség különösen az ötvenes években mindent megtett, hogy ennek még a gondolatától is elriassza őket. Ezzel összefüggésben a tanácselnök hivatalába rendelte Vince atyát, s egy éven át hetente, majd kéthetente kellett jelentkeznie nála. A hatalom tehát nemcsak a nyilvános térből, de az emberek privát szférájából is igyekezett eltávolítani a papokat, s tevékenységüket valóban a templom falai közé akarták szorítani.

[29] MNL FML XXIII. 2. b. 98. doboz.

Ugyanakkor a helyi hatalom, amikor csak lehetett, igyekezett saját politikai céljaira felhasználni az egyházat:

> Keserves feladat végrehajtását kényszerítette ki a tanácselnök a plébánostól – még pedig nem is egyszer, hanem tán másfél éven át sokszor –: a templomi hirdetés emlékezzék meg mindazokról a témákról, amiket ők rendelnek, így: a tagosításról, tavaszi szántásról, őszi munkák sürgősségéről, egy-egy demokratikus eseményről.

A hívek tudták, hogy mindezt kényszerből teszi, s e nehéz helyzetből végül Shvoy Lajos megyéspüspök rendeletére hivatkozva tudtak csak kibújni: amely szerint csak azt hirdethetik ki, ami a püspöki irodán keresztül írásban érkezik hozzájuk. Amikor azonban 1956. október 14-én a Magyar Püspöki Kar szeptember 12-én kelt körlevelét olvasta fel a terhességmegszakítás új szabályozásával kapcsolatban, a hívek és még egy képviselőtestületi tag is azt mondta: nem való ez a templomba.[30] László Vince azonban úgy érezte, ehhez hasonló erkölcsi kérdésekben az egyháznak igenis kötelessége megszólalni a templom falai között. A hívek reakcióját a „demokratikus propaganda" sikerének tartotta, hiszen sokan már azt is megütközéssel fogadták, hogy az egyház egy fontos társadalmi-erkölcsi kérdésben önálló álláspontot képviselt a nyilvánosság előtt. (László Vince fel is teszi a kérdést, hol kellene ezt a témát megvitatni, talán a piacon?) Az 1956-os forradalmat követően, de különösen a hatvanas években aztán a hivatalos egyház – Tomka Miklós kifejezésével élve – úgynevezett gettóstratégiát követve közéleti, politikai kérdésekben immár nem szólalt meg a számára kijelölt szűkös keretek között sem, ezáltal pedig kiszorult a társadalmi nyilvánosságból. Egyházszervezeti szempontból a hazai katolikus egyház kétvágányúvá vált, vagyis az alsópapság és a hívek között is megjelentek azok, akik ezzel a magatartással nem voltak megelégedve.[31]

Még az ötvenes évekről szólva, László Vince feljegyezte: nagy nyomás alatt voltak, hogy a papi békebizottság ülésein megjelenjenek, a szervezetbe belépjenek. Ennek ellenére ő igyekezett ennek ellenállni: „Ha sokban meghajoltam és alkalmazkodtam is, amiben elvnek sérelmét nem éreztem, ezen a ponton mindig szilárdan ellenálltam."[32] Hogy a székesfehérvári egyházmegye ezen a téren egészen az 1950-es évek végéig, az 1960-as évek elejéig különösen nehéz terepnek bizonyult a hatalom számára, azt Bai László miniszteri biztos egyházügyi jelentései is bizonyítják. Bai 1958-ban arról számolt be, hogy ebben az egyházmegyében a papi békemozgalom tekintetében nem tudtak olyan eredményeket elérni, mint a többiben, tíz-tizenöt papot kivéve a többiek távol tartják magukat a békegyűlésektől. Ráadásul 1956 után Shvoy Lajos nem ismerte el az új kormányt, ezért ebben az egyházmegyében egyedülálló módon megvonták a kongruát a papságtól. Bai megállapította: Shvoy igen határozottan irányítja az egyházmegyét, papjainak döntő többsége pedig az ő irányvonalát követi.

[30] Az 1047/1956. VI. 3. számú minisztertanácsi rendelet kapcsán lásd Horváth 2004, 102–118.

[31] Tomka 1991, 74–75.

[32] László Vince unokaöccse elmondta, hogy nagyon megragadta őt az a mondás, amit kisgyerekként hallott a plébánostól: „a gerincet megtörni nem kell, de fejet kell hajtani". Birkás Györggyel 2018 októberében folytattam beszélgetést, segítségét ezúton is köszönöm.

Ugyanakkor 1952-től az esperesi kerületi gyűléseken sem lehetett megkerülni, hogy a megjelentek aktuális témákkal, a papi békemozgalom kérdéseivel foglalkozzanak.[33] Vince László az 1954. évi őszi koronagyűlésre azt a feladatot kapta, hogy „Időszerű kérdések: Hazafias Népfront, stb". témakörben tartson előadást. A plébános nem térhetett ki a rárótt kötelezettség elől, ezért úgy próbált lelkiismeretének is megfelelni, hogy a címet átalakította („Örök időszerűségű kérdések a falusi lelkipásztorkodásban"), s ennek megfelelően tartotta meg előadását, amivel – elmondása szerint – kivívta paptársai elismerését is.

Mezőfalván 1952-ben háromszázhatvankilenc főt bérmáltak, 1957 májusában háromszázkilencvenkilencet. Shvoy Lajos megyéspüspök ez alkalommal a Historia Domusba a következő bejegyzést tette: „Mezőfalva a környék legnagyobb plébániája. Sajnos még nem vezet, de buzdítottam őket, hogy a lelki életben elsősorban, de az egyházközségi életben is legyen hitvalló, vezető egyházközség." A bérmálkozók száma 1962-ben kétszázhetvenhét volt, Shvoy Lajos bejegyzése pedig így szólt:

> Ájtatos fegyelmezett, szép bérmálás volt a bensőséges szép szentmise után. Kedvesen énekeltek a kórus is, a bérmálkozók is, sokan bensőségesen áldoztak. Lelke volt a szent misének. Sokan voltak a szent misén és bérmáláson s kitartottak hűségesen. Bátorítottam a híveket, a képviselő testületet, maradjanak hűek apáik hitéhez s azt adják át nagy gonddal gyermekeiknek.

Az 1967-es bérmáláson a háromszázhatvanöt bérmálkozó között volt egy harminc-nyolc éves férfi és öt-hat, iskoláit már befejezett személy is, a többiek azonban valamennyien iskoláskorúak voltak. A püspök reflexióját – mely a gondosan előkészített szertartás ellenére sem hagyta szó nélkül, hogy a jelen lévő férfiak csak kis számban járultak a szentáldozáshoz – már korábban idéztük.[34]

Az 1967-es bérmálásra való felkészülést László Vince szerint a legnagyobb odaadással végezték az iskolai hittanórákon és a templomi katekéziseken is. A vasárnapi fél 9-es szentmisét és a hozzá csatlakozó katekézist Keszthelyi Miklós káplán tartotta. „A mise prédikációját is, a tanítást is a hittananyag lényegének előadására rendezte el alaposan átgondolt terv szerint" – olvasható a Historia Domusban. Minden vasárnap a falitábla mutatta, mely kérdésekről lesz szó, melyeket kell otthon megtanulni. Komoly érdeklődés azonban alig mutatkozott. Ezért a bérmálkozás előtt a nem hittanos bérmálkozásra jelentkezőket a legfontosabb anyagból Keszthelyi Miklós Bogó István nagykarácsonyi

[33] Czetz 2010, 89–94.

[34] Feltételezhető, hogy Shvoy nem volt minden tekintetben elégedett a mezőfalvi hitélet alakulásával, s magával az egyházközség működésével sem. Erre utal egy 1954-es levele is, amelyben egy konkrét ügy kapcsán a következőket írta a plébánosnak: „Kedves fiam! Leveled nagyon elszomorított. Nem azért, hogy hozzám fordultál, – bár magad is érzed, hogy nem ez lenne a kötelességed –, hanem azért, mert amit egyházközséged szociális és karitatív munkájáról írsz, az megdöbbentő. Egy 2000 lelkes egyházközség karitatív munkája nem állhat csak abból, hogy 20 szegénynek havi 20 forint segélyt ad a szt. Antal perselyből. Ez borzasztó szegénységi bizonyítvány. Hívj össze pár megértő hitből élő lelket, add elő nekik, hogy van egy pár buzgó katolikus hívő, ki beteg és igen nagy nélkülözésben él. Szervezd meg velük a falusi karitászt. […] Enélkül Fiam, nem vagy plébános, nem vagy híveidnek atyja." Shvoy Lajos 1954. december 11-i levelét lásd SzvfPL No. 4528 Mezőfalva 1945–1992. *(1. melléklet.)*

plébánossal levizsgáztatta, akit kellett, pótlásra utasított, majd tudását ismét ellenőrizték. Az énekeket Rokonai Simon kántor tanította be a gyerekeknek. A katolikus egyház a bérmálkozásra való felkészülés időszakát kiemelten fontosnak tartotta – s az egyházügyi előadók (Bai, majd Lovrek) jelentései is az érintett településeken a hitélet átmeneti fellendüléséről beszéltek –, hiszen ez volt az az időszak, amikor még utoljára szervezett formában, legális körülmények között, intenzíven foglalkozhattak az iskoláskorú gyermekekkel. Dilemma volt, hogy azok számára is kiszolgáltassák-e a szentséget, akik az iskolai hitoktatáson nem vettek részt. Mezőfalván a Historia Domus tanúsága szerint a hatvanas években már azt a gyakorlatot követték, hogy az iskolai hitoktatáson való részvételt nem tekintették a bérmálkozás előfeltételének – érthető módon, hiszen míg a hittanra beíratottak száma a településen 1958-ban 58%, 1960-ban 44%, 1962-ben 18%, 1963-ban pedig már csak 16% volt.[35]

Bai László miniszteri biztos 1959-es beszámolója szerint, bár a hitéletben a forradalom alatt és után átmeneti fellendülés jelentkezett, az iparosítás, majd a téeszszervezés következtében a székesfehérvári egyházmegyében csökkent az egyház befolyása, visszaesett a templomba járók száma, és kevesebb gyermeket írattak be hittanra.[36] Ezek az egyház számára kedvezőtlen tendenciák különösen Sztálinvárosban, Székesfehérvárott, az iparosodó területeken fekvő községekben jelentkeznek, a vasutasok és a bányavidéken élők között azonban ekkor még nem tapasztaltak látványos visszaesést. 1960-ban az egyházmegyében a hittanra beíratottak száma már 9,37%-kal volt kevesebb az előző évhez képest, s ezeknek a gyerekeknek is csak egy része járt rendszeresen a hittanórákra. Az egyház ezt érzékelve, nagy hangsúlyt helyezett az iskolán kívüli foglalkozásokra, kirándulások, sportrendezvények szervezésére.[37] A Bai utódaként frissen hivatalba lépő egyházügyi főelőadó, Lovrek Károly 1962 márciusában készült első negyedéves jelentésében úgy látta, a hitélet az egyházmegyében csökkenő tendenciát mutat, különösen a falvakban. Ez pedig szerinte nagymértékben a „mezőgazdaság szocialista átszervezésének" köszönhető.

> Ismeretes előttünk, hogy a falun is sokan nem azért mennek templomba, mert jó hívők voltak, hanem „állásfoglalásból". A mezőgazdaság átszervezése után látja a falusi nép is, hogy a fejlődést sem a pap, sem a templomba járás nem akadályozhatja meg. A fenti jelenségre a papság is felfigyelt és a következő vélemény alakult ki: „...bizonyára tapasztalják mennyire megfogyatkozott a hívek lelki igénye – főleg faluhelyen a hitközömbösség egyre nagyobb mértéket ölt. A vallásos élettel járó legelemibb kötelességének teljesítéséből vagy elhanyagolásából (vasárnapi misehallgatás, böjt, erkölcsi kérdések, tiszta házasélet stb.) főleg a fiatalabb generáció nem csinál magának lelkiismereti kérdést. A gyermek elsőáldozását, bérmálkozását sokszor még a jobbindulatú szülők is úgy tekintik, mint valami szükséges tehertételt, amelyen a gyermeknek át kell esnie. Mikor azután átesett az elsőáldozáson vagy bérmáláson, már nem tartják többé fontosnak a gyermek lelki életének további ápolását, és legtöbbször a hittanra járás is megszűnik. Ha nem élne a hívekben – főleg az idősebb nemzedékben – az elmúlt idők eleven vallásos életének emléke, vagy biztosítaná tudná őket valaki arról, hogy az egyház egyszer s mindenkorra a jelenlegi keretek között marad, – az eddiginél is nagyobb tömegek esnének le és válnának hitközömbössé".

[35] László Vince rokona, aki 1957-ben született, elmondta: az alsó tagozatban 50 gyerekből körülbelül tizenöt-húsz járt iskolai hittanra. A reggeli időpontokban általában a plébános, a délutániakban a káplán, 1965-tól Keszthelyi Miklós tartotta a hittanórákat. Ezenkívül a plébánián is foglalkoztak a gyerekekkel – ez a feladat elsősorban Keszthelyi Miklósra hárult – s jutalmazták azokat, akik az adott héten a legtöbbet ministráltak.

[36] Bai László 1957. augusztus 7. és 1959. december 31. között a székesfehérvári római katolikus egyházmegyei hatóság mellé rendelt miniszteri biztos, majd 1961. augusztus 15-ig a Fejér Megyei VB Titkárság egyházügyi főelőadója. Pályájáról részletes lásd https://www.neb.hu/asset/phpGqFIND.pdf 2020. március 10.

[37] MNL OL XIX – A – 21 – d 9. doboz 0038/1960.

A vallási élet időszakos fellendülését az 1950-es, 1960-as évek fordulóján a megyei egyházügyi előadók politikai okokkal, a hívek politikai kiállásával vagy a kollektivizálás után bekövetkezett életszínvonal-eséssel és a rosszabb terméseredményekkel magyarázták. 1962-ben például úgy látták: azokban a termelőszövetkezetekben, ahol az aszály és a kezdeti nehézségek miatt rossz terméseredménnyel zártak, az emberek elkeseredésükben ismét a vallás felé fordultak. Lovrek jelentése Mezőladányból idézte az következő mondatot: „ha már a földünket elvették, legalább az istenünket hagyják meg".[38]

Az 1960-as évek első felére már bizonyossá vált, s hosszú távon ez jelentette az egyik legnagyobb problémát és kihívást az egyházak számára, hogy önmagában az iskolai hitoktatás, különösen az adott keretek között, nem volt elegendő ahhoz, hogy a következő generáció elkötelezett hívővé váljon.[39] S bár a hitoktatók a sokszor lehetetlen körülmények ellenére is próbálkoztak az órák ünnepélyesebbé tételével vagy a modernebb pedagógiai eszközök alkalmazásával (például diavetítés, színjátszás), a hittanra beíratottak között igen magas volt már évközben is a lemorzsolódás – a felső tagozat utolsó két évfolyamában pedig már sokszor be sem íratták a gyerekeket – a szülők ugyanis nem akarták gyermekeik továbbtanulási esélyeit rontani. Az 1960-as évek elejére a középiskolai hitoktatás gyakorlatilag megszűnt.

Mezőfalva anyakönyvi statisztikai adatai alapján 1951 és 1971 között a keresztelések, házasságkötések számában még nem tapasztalható drámai csökkenés, szinte végig magasnak tűnik azonban azoknak a száma, akik „ellátatlanul" haltak meg, tehát nem részesültek a betegek szentségében *(3. melléklet)*. Mivel a népegyházi vallásosság esetében a személyes elköteleződésnek, egyéni döntéseknek kisebb szerepe van, az elvallástalanodás nem vonta maga után szükségszerűen az egyháztól való teljes elszakadást: „[...] legalább az élet nagy fordulópontjain a magyar lakosság a hatvanas–hetvenes évekig intézményesen is kifejezte a vallási hagyományhoz és az egyházi rendhez való ragaszkodását: templomban kötött házassága, gyermekei megkereszteltetése, halottai egyházi temetésben részesítése által. A tradícióbomlás ezután gyorsul fel" – állapította meg Tomka Miklós.[40] A források

[38] MNL OL XIX – A – 21 – d 14. doboz 003/1962.

[39] 1958-ban még négy megyében volt hatvan százalék felett a hittanra beíratott általános iskolások száma, 1959-ben már egyetlen ilyen megye sem volt (a legmagasabb arányok Vas, Tolna, Győr és Veszprém megyében voltak).

[40] Tomka 1991, 6.

tanúsága szerint a hatvanas évek legelején a vallásos világnézet elleni harc jegyében kreált szocialista családi ünnepek sem váltak népszerűvé Mezőfalván: a falu lakói e tekintetben még ragaszkodtak az évszázados hagyományokhoz.[41] A Lovrek által az egyházmegye papjaitól fentebb idézett megállapítások viszont már annak a hosszabb távú folyamatnak a kezdetét jelentik, amelynek következményét az 1980-as évekre nézve Tomka kutatásai a következőképpen összegezték: „a katolikusnak keresztelt szülők utódainak több mint kétharmada még a gyermekkor időszakában elvesztette kapcsolatát a szervezett és intézményes vallásgyakorlattal".[42] Vagyis az elsőáldozás, de még inkább a bérmálkozás után a szülők nagy része nem gondoskodott, vagy nem tudott gondoskodni gyermekei vallásos neveléséről, s így a faluról tömegesen elvándorló fiatalok jelentős részének sem válhatott belső igényévé az új környezetben a hitélet gyakorlása.

Az 1961-es esztendőre vonatkozóan két figyelemre méltó bejegyzés olvasható a mezőfalvi Historia Domusban. Az egyik szerint a februári letartóztatási hullám és az ezzel összefüggő hatósági intézkedések László Vincét sem kerülték el: a rendőrség a mezőfalvi plébánián nemcsak az ő, de a káplán, a kántor és az ott lakó nővérek szobájában is házkutatást tartott. Pápai körleveleket, néhány könyvet, személyes levelezést, gépelt szövegeket foglaltak le és vittek el az írógéppel együtt (ez utóbbit aztán visszaszolgáltatták neki). Hónapokkal később a plébánost négyszer idézték be a rendőrségre, háromszor Székesfehérvárra, a megyei rendőrkapitányságra, egyszer pedig a fővárosban, a Gyorskocsi utcában hallgatták ki.[43]

Az év tavaszán pedig az egyházi adó beszedésével megbízott munkatársat rendelték be a helyi rendőrőrsre, ahol megtiltották neki a pénz összegyűjtését, és csak ahhoz járultak hozzá, hogy a hívek személyesen vigyék be a befizetendő összeget a plébániára. A plébános a járási rendőrkapitányhoz akart fordulni, de a községi tanács végrehajtó bizottságának elnökéhez utasították, aki ugyancsak megtiltotta az egyházi adó beszedését, mondván, az nem önkéntes és a százalékos részesedés által a pénzbeszedő is érdekeltté van téve benne. Végül a járási tanács elnöke Bai László miniszteri biztossal konzultálva engedélyezte, hogy minden az addigiak szerint folytatódjon.

Ettől az évtől kezdve már gyakorlatilag nincs olyan feljegyzés, amely közvetlenül a közállapotokra reflektálna. Ennek az óvatosságnak (öncenzúrának) egyik oka lehetett Vajk Gyula bodajki plébános ügye, akit részben az 1961. februári házkutatások alkalmából elkobzott Historia Domusba tett bejegyzései miatt akartak felelősségre vonni (de még inkább azért, mert a beszervezési kísérleteknek már korában is határozottan ellenállt). Az ÁEH végül fegyelmi úton akart elégtételt venni a plébánoson, Shvoy Lajos megyés-

[41] A kérdésről általában lásd Tóth 2015, 257–279.

[42] Tomka 1991, 15.

[43] Az 1961 februárjában végrehajtott Fekete Hollók fedőnevű akció alkalmával, illetve annak következményeként a ciszterci szerzetesek közül három különböző perben (Havass Géza és társai, Palos Bernardin és társai, 'Sigmond Lóránt és társai) tizenegy főt ítéltek el egytől tíz évig terjedő szabadságvesztésre, és további tizennyolc rendtagot tanúként vagy terheltként vontak be az eljárásokba, illetve házkutatást tartottak náluk a realizálások során. Cúthné Gyóni 2014, 236.

püspököt helyezték tehát nyomás alá, aki 1962-ben végül háromévi felfüggesztéssel volt kénytelen büntetni Vajkot, mely büntetést végül nem kellett teljes egészében kitöltenie.[44] Így aztán az egyházmegyében is elterjedhetett, hogy nem éppen veszélytelen dolog a Historia Domusban akárcsak a helyi politikai, társadalmi változásokat dokumentálni vagy kommentálni.

Az 1960-as évek történéseiben a háztörténet szerint központi helyet a templom toronysisakjának kicserélése s az erre szolgáló pénzügyi háttér megteremtése foglalja el.[45] Ebben komoly segítséget nyújtottak a Nyugat-Németországból hazalátogató egykor kitelepített lakosok adományai, de érkezett 110 dollár az Ausztriában élő hercegfalviaktól is. További 110 dollár folyt be a Caritas Internationalis (Nemzetközi Karitász) bécsi irodájából, és 150 dollár a heiligenkreuzi apátságtól. Ezenkívül minden hónap utolsó vasárnapján külön erre a célra gyűjtöttek a szentmisék után, a hívek a plébániára is hoztak adományokat, nagyobb összegeket is: ketten 1000-1000 forintot, egy személy pedig 2000 forintot áldozott erre a célra. A temetési, esketési költségekhez minden esetben hozzászámítottak 10-10 forintot, ebből 3000 forint gyűlt össze. 1964-ben a képviselőtestület pótadót is megszavazott erre a célra, ami 36 400 forint bevételt eredményezett. Az egyházmegyei hatóság pedig 50 000 forint kamatmentes kölcsönt folyósított (öt év alatt 10 000 forintos részletekben), ebből 1967-ig 30 000 forint érkezett meg. A legnagyobb segítség azonban a dallasi magyar ciszterektől jött: 119 000 forint. Ebben döntő szerepe volt Nagy Anzelm apátnak, aki a ciszterci rend zirci kongregációjának Our Lady of Dallas apátjaként segítette a mezőfalvi munkálatokhoz szükséges anyagi háttér megteremtését.[46] „Minden nap neve szerint befoglaltam szentmisén »Memento vivorum«-ába singularis benefactorunknak, – jó Anselmus apátúrnak kedves nevét." A toronysisakot 1964 tavaszán bontották le azzal, hogy az év augusztus 20-ra elkészül. A munkálatok azonban Vörösmarty László kápolnásnyéki építőmester „jóvoltából" jelentősen elhúzódtak, a plébános szerint a templom keserves és gyötrő látványt nyújtott ebben az állapotában. Az új templomsisakot, mely immár nem horgonyozott bádoglemezekből, hanem vörösrézből készült, 1966 októberében, a falu búcsúnapján Shvoy Lajos püspök szentelte fel.

Ugyanebben az évben Keszthelyi Miklós káplán elképzelése alapján tervek készültek a templombelső átalakítására, a II. vatikáni zsinat után ugyanis szükségessé vált a „szemben miséző" oltár felállítása. A liturgikus keretek megváltozása, a liturgia nyelvének magyarrá válása nyomán László Vince a Historia Domus bejegyzésében egyértelműen pozitív változásokban reménykedett:

[44] Mózessy 2008, 63–70. Shvoy helyzetéről lásd még Mózessy 2015.

[45] Még 1958 nyarán észlelték a toronysisak gerendázatának szuvasodását, ami hosszabb távon a toronysisak teljes elbontását tette szükségessé.

[46] Endrédy Vendel a magyarországi ciszter közösség szempontjából 1956 után kiemelten fontosnak tartotta a Nagy Anzelmmel (1915–1988) való kapcsolat tartását. Lásd Cúthné Gyóni 2014, 227, 228, 265, 266, 269, 271, 276. A forradalom után egyébként egy mezőfalvi születésű ciszter szerzetes, Kovács György Máté is a dallasi közösségbe került. Vö. Cúthné Gyóni 2014, 221.

> Bízunk abban, hogy mindez az újítás a lelkeket is közelebb segíti a velünk élő Úr Jézus Krisztushoz, s alkalmasabbakká teszi őket az isteni kegyelem befogadására. A szentmise bemutatásában az Ige szolgálatának és az Áldozat szolgálatának érezhető kihangsúlyozódása változatosságot hozott, s előmozdítja a figyelem ébresztgetésével a hívőknek is minél teljesebb bekapcsolódását az Úr Jézus áldozatának bemutatásába. Eleinte némi húzódozás is mutatkozott az újítástól, de lassanként megértik mélyreható értelmét, fontosságát.[47]

Ugyancsak ekkor került napirendre a temetőrendezés kérdése, s az elhanyagolt állapotban lévő temetőkerítés elkészítése.

Érdekes adalék lehet László Vince életpályájához s a ciszter rendben elfoglalt helyéhez, hogy amikor 1967-ben a betegeskedő Endrédy Vendel zirci apát saját utódjáról gondolkodott, az idősebb nemzedékből Balassa Brunó, Palos György Bernardin mellett a mezőfalvi plébános neve is felmerült az alkalmas személyek között. Endrédy azonban politikai szempontokat is megfontolva végül a fiatalabb rendtagok közül jelölte ki a lehetséges utódot.[48] László Vince egészségi állapota az 1960-as, 1970-es évek fordulóján rohamosan romlani kezdett, néhány év múlva már a plébánosi teendők elvégzése is komoly erőpróbát jelentett számára.

Keszthelyi Miklós a Historia Domusban örökítette meg 1977 januárjában elhunyt elődje emlékét, s egyben saját, szubjektív helyzetértékelését is rögzítette az elmúlt több mint egy évtized változásaival kapcsolatban:

> 1965 októbere óta együtt voltam Vince bácsival. Előbb mint káplánja, aztán adminisztrátora és végül utóda.[49] Az elmúlt 12 év mélyreható változásokat hozott. Ez a folyamat még nem ért végére. Már Vince bácsinak is tapasztalnia kellett a templom fokozatos és egyre erősebb kiüresedését. Sorra kellett feladnia a görcsösen őrzött hagyományokat. Ez is hozzájárult betegségéhez. A község életszínvonala szinte robbanásszerűen emelkedett ebben az időben, de ezzel együtt járt az elanyagiasodás, nemtörődömség. Nemcsak a vallási, de a szellemi igény is elkorcsosult és igazán még most is süllyedő tendenciát mutat.

Az életszínvonal-emelkedés egyik jelét abban látta, hogy egyre több egyéni ízléssel tervezett ház épült, hogy a hatvanas évek végére a település vízvezeték-hálózata is teljesen elkészült. Negatívumként említette ugyanakkor, hogy a falu körorvosának, Gál Gyulának a nyugdíjba menetele óta nincs saját orvosa a településnek, ezért Nagyvenyimből jár át a doktor a betegekhez. Ugyanígy nincs állandó vezetés a faluban, a tanácselnökök szinte évenként változnak. Egy másik bejegyzésben pedig arról írt, hogy László Vince nehéz időben vette át szülőfalujának pasztorációs munkáját, s talán még nehezebb időszakok vártak rá. „Hosszú ideig szívós-görcsös ragaszkodással védte-óvta az ősi hagyományokat. Nemcsak minden erejét megfeszítve, – »ahogy csak bírom« – hanem erején felül is mindent odaadott híveinek, falujának." Ez pedig Keszthelyi szerint nagymértékben hozzájárult egyre súlyosbodó egészségügyi problémáihoz. A plébános személye ugyanakkor az 1950-es évek elejétől a hetvenes évek elejéig – a falu orvosával, Gál Gyulával együtt – az állandóságot és a stabilitást képviselte a település lakói számára. László Vince szerény magatartása miatt általános megbecsülésnek örvendett, egykori káplánja szerint „nem volt olyan ember a faluban, aki Vince bácsit a köszönésben megelőzhette volna".

A sváb felmenőkkel rendelkező László János Vincének, aki 1948-ig ciszter szerzetesként és köztiszteletnek örvendő gimnáziumi tanárként működött, rövid időn belül szembesülnie kellett azonban az iskolák államosításával, a szerzetesrendek eltörlésével és a kíméletlen egyházüldözéssel. Szülőfalujába visszakerülve plébánosként átélte a számára egykor otthonos világ felbomlását, a hagyományos paraszti életforma felszámolását, s a mindennapi életet addig meghatározó vallási keretek szétesését.[50] Ezek a társadalmi változások – amelyek identitásának alapjait érintették – ráadásul rendkívül gyorsan, az egyén és a közösség számára minden kétséget kizáróan nehezen feldolgozható módon – egyfajta kulturális traumaként értelmezhetően – zajlottak le.[51]

[47] SzvfPL Historia Domus (HD) Mezőfalva.

[48] Cúthné Gyóni 2014, 271.

[49] László Vince már 1971-ben kérte felmentését, Keszthelyi Miklóst ekkor adminisztrátorrá nevezték ki, 1974-ben pedig a nyugdíjba vonuló plébános utódja lett. 1975 novemberében László Vince Pannonhalmára került, s ott halt meg 1977 januárjában.

[50] László Vince nővérének unokája, Birkás György az 1960-as évekre úgy emlékezett vissza, hogy nagy vallásos élet volt a faluban, sokan ministráltak – ő maga hétköznapokon is, az iskolakezdés előtt –, s a kiemelt egyházi ünnepek alkalmával a nagy befogadóképességű templom mindig teljesen megtelt. Számára már a korábbi időszak csak történelem volt, s nem megélt valóság, így ő a gyermekkorában tapasztaltakat tekintette természetesnek.

[51] A Piotr Sztompka értelmezésében használt kulturális trauma fogalomról lásd Ispán 2012, 169–170.

Felhasznált források

Levéltári források

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
3.1.5. A központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék (1851) 1945–1990 (2003). Operatív dossziék (O-dossziék)
MNL FML = Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára
XXXV. 54. Magyar Dolgozók Pártja, Magyar Szocialista Munkáspárt iratai (1948–1989). Magyar Szocialista Munkáspárt Dunaújvárosi Bizottságának és alapszervezeteinek iratai 1957–1983.
XXIII. 771. Mezőfalva Községi Tanács iratai (1952–1990) b. Végrehajtó Bizottsági jegyzőkönyvek 1957–1962.
XXIII. 2.b. Fejér Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai. Elnöki iratok. Egyházak ügyei 1952–1962.
MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
XIX – A – 21 – d Az Állami Egyházügyi Hivatal titkos ügykezelésű iratai (TÜK)
SzvfPL = Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár
Historia Domus (HD) Mezőfalva
No. 4528 Mezőfalva 1945–1992.
No. 7268. Szerzetespapok felvétele.

Felhasznált irodalom

Cúthné Gyóni Eszter 2014: *A ciszterci rend története Magyarországon 1945 után. A Ciszterci Rend Zirci Apátsága 1945 és 1981 között.* Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Történettudományok Doktori Iskola. Új- és Jelenkori Magyar Történelem Doktori Program. http://doktori.btk.elte.hu/hist/cuthnegyonieszter/diss.pdf 2020. március 10.

Czetz Balázs 2010: *Fejér megye a Magyar Dolgozók Pártja dokumentumai tükrében 1948–1953.* Miskolc, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar. Irodalomtörténeti Doktori Iskola. file:///C:/Users/Orsi/Downloads/Czetz_PHD.pdf

Czetz Balázs 2015: Kollektivizálás Fejér megyében a forradalmat követően. In Horváth Sándor–Ö. Kovács József (szerk.): Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában. Budapest, MTA BTK TTI (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 111–135.

Czetz Balázs 2018: „Káder nem vész el, csak átalakul". Elitváltások Fejér megyében 1945 és 1962 között. In Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása" vidéken a hosszú ötvenes években 1.* Budapest, MTA BTK–NEB (Magyar vidék a 20. században, 2.) 81–98.

Erdős Ferenc–Keszi Tamás 2011: *Mezőfalva évszázadai.* Mezőfalva, k. n.

Hagyó Kovács Gyula 1989: Harminc esztendő Előszálláson 1914–1944 (1945). *Agrártörténeti Szemle,* 1989 (31) 228–273.

Horváth Sándor 2004: *A kapu és a határ: mindennapi Sztálinváros.* Budapest, MTA TTI. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 34.)

Ispán Ágota Lídia 2012: „Én szerintem megkóstoltam mind a kettőt." A foglalkozás átrétegződése Leninváros környéki falvakban. In Bögre Zsuzsanna–Keszei András–Ö. Kovács József (szerk.): *Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől.* Budapest, L'Harmattan Kiadó, 169–180.

Mózessy Gergely 2008: Hányattatások egy Historia Domus miatt? *Vigilia,* 2008 (73) 63–70.

Mózessy Gergely 2015: Beszűkített mozgástérben. Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és a hatalom 1961–1962 fordulóján. In Klestenitz Tibor – Zombori István (szerk.): *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára.* Budapest, MTA BTK. 333–346.

Szabó Csaba 2018: A katolikus egyház nyilvános tere: a körmenet (1945–1958). In Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása" vidéken a hosszú ötvenes években 1.* Budapest, MTA BTK–NEB (Magyar vidék a 20. században, 2.) 555–570.

Tomka Miklós 1991: *Magyar katolicizmus 1991.* Budapest, Országos Lelkipásztori Intézet–Katolikus Társadalomtudományi Akadémia.

Tóth Heléna 2015: Névadó, KISZ-esküvő, temetés. A társadalmi ünnepek kialakítása és a kollektivizálás 1958–1962. In Horváth Sándor–Ö. Kovács József (szerk.): Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában. Budapest, MTA BTK TTI. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 257–279.

Vértesi Lázár 2015: Historia domusok a pécsi egyházmegyében. In Klestenitz Tibor–Zombori István (szerk.): *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára.* Budapest, MTA BTK. 25–29.

Melléklet

1. melléklet

Nagyméltóságú Püspök Úr!
Kegyelmes Uram![52]

Én Hornyák Józsefné, született Jaszovszky Piroska elsősorban is bocsánatot kérek amiért bátor vagyok Nagyméltóságú Püspök Urat, Kegyelmes Uramat soraimmal felkeresni. Nagyon is kétségbe ejtő és igen szorult helyzetemben teszem. Engedelmet kérek, hogy röviden tájékoztathassam Nagyméltóságu Püspök Urat, Kegyelmes Uramat először is szerény személyemet illetőleg.

Ma 39 éves, jobbszememre vak, legyengült és ballábamra béna anya vagyok. Tizedik évben lévő Ágnes nevű leány gyermekemmel minden kereset és jövedelem nélkül állok.

1945 évben 50 kg-os csomaggal kerültem Kassáról ide Mezőfalvára telepítve. 1938-tól 1943-ig az Actio Catholica irodavezetője voltam, ugyancsak Kassán. 1942-ben kötöttem házasságot, 1945-től férjemet nem láttam. Mindazonáltal azt hittem annakidején, hogy fivérem, Dr. Jaszovszky József érseki tanácsos, az Országos Katolikus Népszövetség vezérigazgatója támogatónk lehet, azonban ő 1948-ban felsőbb utasitásra külföldre költözött. Nagyon keveset tudunk róla, igen csekély jövedelme miatt 82 éves atyánkon kívül minket is támogatni képtelen. – Szellemi munkát nem tudtam kapni, így kénytelen voltam földműves munkát végezni, amig erőm és egészségi állapotom bírta. Két éve munkaképtelen vagyok. Itt a tél, sem tüzelőnk, sem pedig élelmiszerünk nincs.

Esdve kérem a Nagyméltóságú Püspök Urat, ha csak egy módja van, kegyeskedjen segíteni rajtunk. Bízom nemes, jóságos Atyai szívében, hogy nem fog elhagyni minket és segítőkezét kinyújtja felénk.

Nagyméltóságú Püspök Úr további működésére és életére irgalmas Szívű mennyei Atyánk áldását kérve, Kegyelmes Uram kezeit csókolva, vagyok igen alázatos híve:

Mezőfalva 1954 november hó 27-én
Schönherz u 9.

Hornyák Józsefné
sz. Jaszovszky Piroska

[52] A forrás lelőhelye: Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár No. 4528 Mezőfalva 1945–1992. A leveleket betűhíven közlöm, a kérelmező és dr. László János Vince levelei kézírásos formában maradtak fenn, Shvoy Lajos megyéspüspök válaszának kézírásos fogalmazványa és gépelt tisztázata is rendelkezésre áll, ez esetben a gépelt változatot adom közre.

Róm. Kat. Plébániahivatal. Mezőfalva

Nagyméltóságú Püspök Úr!
Kegyelmes Atyám!

Hornyák Józsefné hívem bátorítást kapott kórházban való időzésekor arra, hogy nagyon súlyos elhagyatottságában Kegyelmes Atyánkhoz merjen fordulni segítséget kérő szavával.

Ezeket a sorokat most a végből mellékelem Hornyákné kérvényéhez, hogy egyrészt teljesmértékű rászorultságát igazoljam, másrészt pedig tanúsítsam azt, hogy a kérelmező lelki értékeinél, őszinte és rendkívüli vallásos buzgóságánál fogva a megsegítésre igazán érdemes is. A bizonyára sok hasonló kérelem között tehát az ő esetében igazán minden megvan ahhoz, hogy Jóságos Főpásztorunk felkarolását elnyerhesse.

Természetesen úgy érzem, leghelyesebb lenne, ha mi itteni egyházközségi kereteinkben nyujtanánk gondoskodást, és megkímélnők Kegyelmes Atyánkat az ilyen kérések közvetlen terhétől, de az a 16–20 szegény, aki havonta 20–20 forint pénzjárandóságot kap Szent Antal perselyünkből, teljesen kimeríti ilyenirányú teljesítőképességünket.

Nagyméltóságú Püspök Úrnak Kegyelmes Atyámnak kegyes jóindulatát a kérelmező részére bizalommal kérem, s kézcsókkal vagyok legkisebb fia Krisztusba.

Mezőfalva, 1954. nov. 24.

Dr. László János Vince
mezőfalvi vicarius oeconomus

ad 4528/1954.h

Kedves Fiam!

Leveled nagyon elszomorított. Nem azért, hogy hozzám fordultál, – bár magad is érzed, hogy nem ez lenne a kötelességed, – hanem azért, mert amit egyházközséged szociális és karitatív munkájáról írsz az megdöbbentő. Egy 2000 lelkes egyházközség karitatív munkája csak nem állhat abból, hogy 20 szegénynek havi 20 forint segélyt ad a szt. Antal perselyből. Ez borzasztó szegénységi bizonyítvány.

De jó, hogy most ilyen őszintén megírtad. Nem megszégyeníteni, hanem buzdítani akarlak, hogy ne vedd hallatlanba az Úr Jézus parancsát.

Hívj össze egy pár megértő, hitből élő lelket, add elő nekik, hogy van egy pár buzgó katolikus hívő, ki beteg és igen nagy nélkülözésben él. Szervezd meg velük a falusi karitaszt. Igazán nem nagy dolog összefogni a jó lelkű híveket és meleg élelemmel ellátni az

igazán szegénységbe jutott híveket, kik nem a maguk hibájából jutottak bajba. Enélkül Fiam, nem vagy plébános, nem vagy híveidnek atyja. Van nem egy plébániánk, ahol sorkosztos már 5 éve a plébános. Igy lehetne megszervezned, hogy mindennap más valaki ad egy kis ebédet a szegénynek. De ismerek plébániát, ahol ma is van szegény konyha és a hívek örömmel látják el a szegény gyerekeket és a szegény öregeket. Istenem, az én plébániámon a kommün utáni években 300–400 szegény gyermek kapott naponta egy tál meleg ételt s hogy örült mindenki, a gyermek is és a hívek is, akik mindent előteremtettek és megfőztek.

Si potuerunt hi et hae, quare non et tu Joanne?!

Old meg szépen az Ur Jézus tanítása szerint a felebaráti szeretet kérdését. Ha félsz figyelmeztetlek, hogy „date et dabitur tibi", a kettő összetartozik. Próbáld meg!

Nagy szeretettel ölel,
Szfehérvár, 1954. december 11.

Krisztusban atyád:

püspök

Tisztelendő
Dr. László Vince János Urnak
plébános
Mezőfalva.
[az irat hátoldalán:] 1954. dec. 13. h
Levél elment Mezőfalvára; 100. frt. Hornyáknénak feladva
Pr.

2. melléklet

Igen tisztelt Igazgató Úr! Azt a templomot, amit Hercegfalván, a mai Mezőfalván építtetett a zirci apátság 1787-ben, lebontották 1937-ben egészen a fundamentumig. Helyére ugyancsak a zirci apátság építtetett 1937-ben újabb, mégegyszer akkora templomot ugyanazon a helyen. A régi templomból átkerült az újba számos kép és szobor, így a volt főoltárkép is, amit a szentélyben, de csak oldalt helyeztünk el, mert a főoltárra új oltárkép került. A régi szószéknek nincs nyoma. Az új templomot Wälder professzor tanársegédje, Pázmándy István tervezte (ama bizonyos Wälderféle vagy neobarokk stílusban; ennek példaképét „szomorú példaként" említi Danner János a Vigilia 1955. októberi számában: a Szent Imre-herceg-úti ciszterci templom; egyszer talán jelentkezem majd a Szépművészeti Múzeumban Igen tisztelt Igazgató Úrnál, hogy megkérdezzem: szintén ilyen nagyon szigorúan el tetszik-e ítélni ezt az ízlésváltozatot? Vajon hát ez ízlésbeli eltévelyedés, amolyan ízléstelen ízlés volna valóban?) – A főhajó hossza 33 m, az egész hosszúság (a szentéllyel és előcsarnokkal) kb. 45 m; a főhajó szélessége 15 m, magassága 12 m. A főoltár műmárvány, de az oltárlap igazi ruskicai márvány; a mellékoltárok fából faragottak. A főoltár képe a Magyarok Nagyasszonyát, az egyik mellékoltár Jézus Szívét, a másik clairvauxi Szent Bernátot ábrázolja; e képek Takács István olajfestményei. A főoltáron két életnagyságú fehér szobor: Szent Róbert, Cistertium alapító apátja és Szent (Harding) István, Cistertium harmadik apátja, aki alatt Szent Bernát a Rendbe lépett. (Ugy tudom, Szabó Rezső, budai szobrász faragta ki őket. A templom-homlokzaton ülő helyzetben ábrázolt Magyarok Nagyasszonya szobor biztosan az ő készítése.) A szentély négyszögletes záródású. A torony a homlokzat bal oldala fölött ül, nem középen. Kérdezetlenül leírtam e pár adatot az új templomról, bár nem tudom, ilyen új építményeket is számba vesz-e a Magyarország Műemlékei új kiadása. Esetlegesen szükséges egyéb adatot (pl. alaprajzot, homlokzati fényképet) szívesen megküldenék. (Ez a nagy és őszinte készség maradt meg az éppen harminc évvel ezelőtt tett bölcsészdoktori esküvel vállalt tudományművelés-kötelezettség tudatából).

Mély tisztelettel köszönti Igazgató Urat
Mezőfalva, 1956. április 9. legkisebb híve:

Dr. László János Vince mezőfalvi róm. kat. plébános.

Utóirat: Soós Gyula múzeológus úrnak őszinte tiszteletemet küldöm. Jól esnék nekem megint egy olyan szellemfrissítő elbeszélgetés, mint amilyenre a József nádor-palatinus-szobor ügyében tett kiszállása alkalmat adott.[53]

[53] A levelet elsőként közölte: Kerny Teréz: Genthon István topográfiai levelezése. *Ars Hungarica,* 1990 (18) 2. 288.

3. melléklet

MEZŐFALVA – ANYAKÖNYVI STATISZTIKA[54]

Év	Kereszteltek	Házasultak	Halottak	Ebből ellátatlan
1951	108	30	33	13
1952	113	37	31	11
1953	112	31	33	9
1954	112	30	37	16
1955	101	38	30	10
1956	112	47	40	11
1957	104	48	36	10
1958	104	40	35	15
1959	95	22	36	10
1960	93	32	28	8
1961	85	24	27	6
1962	67	29	25	13
1963	92	7	32	11
1964	58	21	37	4
1965	61	30	37	21
1966	78	29	35	10
1967	82	29	37	17
1968	77	27	47	20
1969	93	21	41	17
1970	80	39	36	18
1971	77	26	42	21

[54] A táblázat összeállításában és elkészítésében Mózessy Gergely volt a segítségemre.

SÁNTHA ISTVÁN

„Uradalmi tégla"

Beköltözés a faluba, a dél-vértesi puszták esete

Felvezetés

Az 1960–1970-es évek vidéki társadalmának sokszínű értelmezéséhez szeretne hozzájárulni jelen tanulmány. A felülről jövő állami normatívák elemzésére több kutatás és tanulmány is vállalkozott már. Arra azonban nem nagyon találni példát, hogy alulról vagy belülről hogyan élték meg az eseményeket az érintettek pró és kontra. Kezdetben egy romantikus kép lebegett a szemem előtt egy modern kori népvándorlásról, ahogyan a pusztai emberek bevándorolnak a faluba, ahol letelepednek. A tanulmányírás gondolatát az inspirálta, hogy találkoztam egy, a puszták felszámolását levezénylő középszintű vezetővel, aki hajlandónak mutatkozott mesélni a saját történetéről. Innen származik a kutatás továbbgörgetésének ötlete, ütköztetni a perspektívákat, és igyekezni megérteni a különböző résztvevők motivációit. Nem traumatanulmányt tart kezében az olvasó, hanem gyakorlati elemek és érdekek racionális, logikus láncát feltárni igyekvőt. Nem az események történetének teljes rekonstruálása a cél, hanem az, hogy az eddig rejtett érdekek is felszínre kerüljenek, és segítsék megérteni az események menetét. A kutatás kérdésfeltevése szociálantropológiai jellegű. Az anyagokhoz közösségben való együttélés során szereztem hozzáférést. A kutatás továbbá *oral history* jellegű diskurzusokon alapul. A kutatásba bevont emberek annak a közösségnek a tagjai, melynek én magam is. A gyűjtött anyagok feldolgozása során igyekeztem megőrizni az interjúhelyzetek, beszélgetések ízét, azt, ahogyan a szöveg formálódott, ahogy a gesztusok kifejeződtek, a hangsúlyok, az akcentusok, az elhallgatások és más nüanszok megmutatkoztak. Ezeknek a különben mellékes elemeknek fontos szerepük van, amikor írásbeli források nem támogatják a kutatást. A szociálantropológiai terepmunka során gyűjtött anyagok lehetőséget adnak, hogy az elemzések során megőrződjön azok társadalomba, helyi közösségbe való beágyazottsága. Továbbá nem szimplán egy társadalmi esemény történelmi vagy politikai beágyazottságának vizsgálatára lesz lehetőségünk, hanem arra is, hogy betekintést nyerjünk, egy közösség tagjai hogyan élik meg ezeket, hogyan találják meg számításukat jövőbeli életük tervezéséhez. Emellett arra is rálátásunk nyílik, hogy más érintettek, akik ugyan nem voltak a puszta lakói, de részt vettek az események levezénylésében, milyen érdekek, motivációk mentén találják meg maguk is a számításukat az ügyletben való részvétel révén. Ezeken keresztül képet kaphatunk a magyar vidéki társadalom alsó és középső rétegének összefonódásáról. Nem kívánom folytatni a pusztával kapcsolatos nosztalgikus élmények elemzésének kutatási hagyományát: azt, hogy a puszta eltűnésével folyamatosan előtérbe kerülnek a vele

kapcsolatos pozitív érzések,[1] ehelyett az ezek mögött álló racionális meggondolásokat igyekszem feltárni.

Két fontos, pusztával kapcsolatos forrásmű volt hatással munkámra az értelmezési keretek mérlegelésekor. Az egyik alapját a Németh Krisztina által alkalmazott etnometodológia adja, amely Goffmann munkásságán alapul.[2] Goffmann és az etnometodológia sok mindent köszönhet Gregory Bateson kibernetikus antropológiai módszertanának – amely az én megközelítésemnek és az általam használt antropológiai nyelvezetnek is alapjául szolgál –, mely nem a dolgok lineáris történeti elhelyezését helyezi előtérbe, hanem a jelenre, egy adott korban való körkörös értelmezésre fekteti a hangsúlyt, amikor egy jelenségnek felsejlik a logikája, az ismétlődések ritmussá állnak össze.[3]

A másik meghatározó munka Für Lajosé, aki a csákvári uradalom gazdasági háztartásáról írt könyvet a 19. század második felétől a 20. század elejéig tartó időszakra vonatkozóan. Ebben a műben természetszerűleg megjelenik, ha periferikusan is, a térség és Fornapuszta. Für Lajos úgy használja az egykori uradalmi tisztviselők és „munkatársak" visszaemlékezéseit, mintegy *oral history* anyagait, a képek címei legalábbis erre engednek következtetni. A másik recens vonatkozást, amely megközelítésünk szempontjából jelentős, a képek képviselik, amelyek, leszámítva az archív jellegűeket, a könyv írása idején, az 1960-as évek közepén készülhettek. Ez arra utal, hogy ő is az archaikus tartalmat kívánja meglátni a jelenben megjelenő konfigurációban. A képeken keresztül emlékezik, illusztrál és igyekszik a verbális anyagokat objektívebb, látható tartalommal igazolni.[4]

Für Lajos fornapusztai vonatkozásai között azt találjuk, hogy az egy középkori elpusztult falutelepülés helyén jött létre. A 19. század második felétől bérbe adták az állatokkal (igáslovak és jármosökrök), az eszközökkel és a szerszámokkal együtt. A századfordulón tőkeerős bérlők, a Deutschok és Pick Manó jelentek meg, akik nagyarányú cukorrépa-termelést folytattak, és tizenhat kilométer mezei vasutat építettek. A rosszabb minőségű talajon a 19. század végétől rideggulyát (szürke marhát) tartottak. A birkatartás is előtérbe került. Továbbá jelentős erdei voltak. A gróf a gazdatiszten keresztül kommunikált a pusztai cselédekkel. A bérlő mellett gazdasági szakember vezette a termelést, állandó alkalmazott munkások: bognárok, kovácsok, gépészek, pásztorok, kocsisok és béresek dolgoztak. A cselédség nagy szegénységben élt, különös tekintettel a lakhatási körülményekre.[5]

A puszta nem gyakori témája az újabb vidéktörténeti kutatásoknak. Sem a város, sem a falu, sem a földtulajdon kérdésében nem játszott meghatározó szerepet eddig. Talán az egyetlen meghatározó társadalmi eseményt a felszámolása jelentette. Sok nosztalgikus kép fogalmazódott meg vele kapcsolatban mind a szépirodalom, mind a szociográfia keretében. Ezek a gyakran ideológiákkal átszőtt beszámolók inkább post facto reflexiók, melyekben nem tettek kísérletet az események rekonstrukciójára, arra, hogy hogyan történtek a

[1] Lásd többek között Csoóri 1963, valamint Németh 2018.
[2] Németh 2018, 29.
[3] Bateson 1972; Safonova–Sántha 2013; Safonova–Sántha 2019.
[4] Für 1969.
[5] Für 1969, 51, 77, 75, 288, 304, 308, 309, 314.

dolgok. Sokkal egyszerűbb, a témát megközelítő stratégiai választás volt a felsőbb politikai érdekeket kritizálni, mint a valós motivációkat felfedni. Ez utóbbira tett kísérletet kutatásunk és az abból készült beszámolónk. Reményeink szerint a puszta felszámolásának mérlegelése hozzájárul más vidéktörténeti témák (például a tulajdonviszonyok megváltozása, a formális piacok jelentősége) és megközelítések (felülről jövő kezdeményezések alulról jövő értelmezése, belső megélése) átgondolására, újraértelmezésére.

Az 1970-es évek első felében apám kezdeményezésére a szüleim hétvégi telket kerestek a térségben. Először Vérteskozmán béreltünk egyet, de apám nem tudott eleget tenni a bérlési feltételnek, hogy parasztházat épít egy éven belül, ehelyett egy kis faház vasbeton alapjáig jutott. Ezután a zámolyi szőlőhegyen vásároltunk telket. Itt végre összeácsolt egy kis faházat, meg egy pince falát is felhúzta. Majd hirtelen egy új telket is vettünk egy pincével, ezt már lent az országút mentén, Forráspusztával szemben, a műút túloldalán. Így rálátásunk lett a puszta életére. Apám egyszer birkahússal állított be, a pusztai pásztoroktól szerezte. Máskor az egykori kisvasút töltéséből az ott helyet kapó mészégető samott-tégláit szedtük ki. Hétvégi életünk időről időre találkozott pusztai elemekkel, később már annyira természetes lett, hogy magam is kerestem a kontaktus lehetőségét. Amikor öt évvel ezelőtt családommal Dél-Vértes egyik falujába költöztem, öt kilométerre gyerekkorom hétvégi színhelyétől, a helyi közösségbe való befogadásomkor fontos szerepet kapott a saját pusztai emlékek és tapasztalatok részleteinek felidézése. Ezek térben közelinek, ám mentálisan mégis távolinak mutatkoztak a falusi parasztemberek számára, pont úgy, mint nálam, a közeli városban felnőtt gyereknél. Ez a világ nem volt sajátnak mondható, furcsa volt, izgató és vibrálóan érdekes. Szépen lassan, ahogyan megismerkedtem a falusi élettel és az itt élő emberekkel, rá kellett jönnöm, hogy nemcsak falusiak laknak a falunkban, hanem pusztaiak is, akik ide nősültek vagy mentek férjhez, ideköltöztek. Érdekes és természetes módon a faluban elterjedt, hogy pusztai kötődésem van, ami a pusztaiak érdeklődését is felkeltette. Amikor elkezdtem foglalkozni a témával, hogy emléket állítsak gyerekkorom helyszíneinek, a puszta is képbe került. Amikor számba vettem a falunkban élő pusztai embereket, néhányan hallgatagon tértek ki érdeklődésem elől, mások viszont készségesnek mutatkoztak, és igyekeztek megmutatni magukat, és bevezetni, elirányítani engem pusztai kötődéseikben. Ha úgy adódott, magukkal vittek a pusztába, megmutatták életük egykori helyszíneit, meséltek régi emberekről, majd, amikor beszéltem nekik a kutatásomról, közös terveket kezdtünk el megfogalmazni, aminek az lett az eredménye, hogy elvittek olyanokhoz, akik szerintük érdekesek lehetnek a kutatásom szempontjából. Mindezt pusztai módon tették: amikor úgy érezték, magamra hagytak a bemutatott pusztai emberekkel, majd visszatérve, érdeklődve kérdezték, mit tudtam meg tőlük. Jólesett nekik, amikor időről időre beszámoltam újabb pusztai eredményeimről, és igyekeztek segíteni mindenben, amire csak szükségem volt a kutatásom során. Közös események tervezésekor sem feledkeztek meg rólam, helyet teremtettek a kutatásomnak akkor is, amikor egymással találkoztak, így kívülről is lehetőségem volt megfigyelni egy olyan világ képviselőit egymás között, amire máskülönben talán nem lett volna lehetőségem.

A Dél-Vértes nyugati előterének második világháború utáni ökológiája

Dél-Vértest napjainkban vízszegénység jellemzi, ami nem volt mindig így. Az 1950-es években felerősödő barnaszénbányászat hatására nyomás alól mentesítették az aknákat, ezért tűntek el a Vértesből a felszíni vizek és szállt le akár nyolcvan méterre is a források és kutak vízszintje. A puszta valójában sok vízzel rendelkezett, ma is innen pótolják a Velencei-tó vizét nyáron, amikor száradásnak indul. Az 1970-es évektől alakították ki a Zámolyi- és a Pátkai-víztározóval egyetemben, melyek a Császárvízen keresztül vannak összeköttetésben a tóval. Mi sem jellemzőbb, mint hogy a halászat és a halételek nemcsak a pusztai emberek életének voltak részei, hanem a környező orosz laktanya katonáira is főként a durva halászási módjukról emlékeznek mindmáig a környékbeliek. A csatorna a környező kis források és a télen felhalmozódó és tavasszal elolvadó hólé vizét gyűjti össze és továbbítja a víztározók és a tó irányába. Még egy jelenségről meg kell emlékezni, hogy az egykori orosz laktanyához tartozó repülőteret ledrénezték, lecsövezték, levezették róla a vizet. Mindez talán még a 1960-as években történt, azért, hogy a MiG repülőgépek egész évben biztonságosan tudjanak le- és felszállni. Akkor is, amikor 1968-ban innen startoltak a szovjet csapatok Csehszlovákiába.

A szárazság a pusztai világra jellemző természeti jelenség. Mivel a pusztai rész a hegység déli részén húzódik, az északról érkező csapadék már az északi oldalon lehull. Így a hegységen át érkező szelek már nem szállítanak csapadékot. Ez az oka a pusztákra jellemző szárazságnak.

Két forrásról is tudni, de mindkettő elapadt az 1950-es évek eleji ipar- és bányafejlesztő politika eredményeképpen. Az 1970-es években a szovjet laktanya bővizű kutat fúratott helyi mesterrel. Az is a víz felértékelődésének volt a jele, hogy felmerült, a környékbeli falvak az orosz laktanyával kollaborálva juthatnának ivóvízhez, ám a helyi tanácsok úgy határoztak, hogy az oroszokkal inkább nem közösködve a Bakonyból építtetnek közös vízvezetéket. Ez a kút az orosz katonák kivonulása után, a privatizációnak köszönhetően, magánkézbe került. A pusztai forrásvizek jelentőségét az egyik puszta neve is őrzi. Forráspusztára a szomszédos falu asszonyai jártak ki mosni. Megjegyzem, hogy a forrás a falu szőlőhegyének lábánál eredt. Addig, amíg az oroszoknak nem volt saját kútjuk, lajtos kocsival jártak a lejjebb fekvő forráskúthoz vízkészletük biztosítására.

A vizsgált puszta külső határait észak felé a Dél-Vértes nyugati masszívumának erdőségei alkotják. Dél felé a Velencei-hegység északi erdősége, Pátka–Zámoly falvakhoz tartozó északi határterületek adják. Kelet felé a Csákvár–lovasberényi út határolja, nyugat felé pedig a Móri-árok keretezi. Ez a terület, melyet Zámolyi-medencének is hívnak, egy tizenöt kilométer hosszú és öt kilométer széles teknő.

A gánti bauxitbányát, amely a Gánt-bányatelep nevű helység mellett húzódik, évtizedekkel ezelőtt bezárták. A falu Fornától néhány kilométerre húzódik, de tudtommal külön út nem vezet hozzá, már csak azért sem, mert a két hely között a második világháború után szovjet katonai laktanya foglalt helyet. Így a közlekedés a két hely között blokkolva volt egészen a legutóbbi időkig. Az orosz jelenlét okozta jogi, infrastrukturális problémákra sok tekintetben (áramellátás, vízhasználat/itatás) mindmáig nem találtak megnyugtató megoldást.

Az erdő szerepe nem elhanyagolható a puszta földrajzi adottságainak mérlegelésekor. Nemcsak az északról és délről körülvevő természetes összefüggő erdőségek jelenléte, hanem a belső fás részek is meghatározóak, például a ma Zámolyi-víztározó néven kialakított részeken, melyet mindig kedveltek a fás növénytársulások. Az 1950-es évek elején pedig az erdészet a fővadász irányítása alatt nagyléptékű faültetési munkálatokat végzett a helyi embereknek, köztük a pusztaiaknak (a gyerekeknek is) időszakos munkalehetőséget teremtve. Ennek a tájátalakításnak az eredménye mindmáig látható. Az eredetileg sakktáblaszerűen telepített lombos-fenyves konfiguráció jól látható az 1950-es évek végi légi felvételeken. A természet idővel visszavette az embertől az irányítást, és az újonnan vadon növő faállomány összemosta ezeket a vonalzó mentén húzott határokat.

Belső részek

A keleti és a nyugati pusztai részeket a Gánt–zámolyi országút választja el egymástól. A keleti részen Forna, a nyugatin Forráspuszta néven működik ma is puszta. Mindegyiknek saját története és infrastruktúrája van. Ami a gyakorlatban ma azt jelenti, hogy az ellátó személyzet kivételével senki sem lakik a pusztákon. Így alakul ki újra a patrónus–kliens rendszer a munkaadó, a pusztára csak bejelentett új gazda és a fiatal, pusztán lakó kiszolgáló személyzet között. Ez utóbbi van, ahol családot is, de többnyire egyedülálló, jórészt fiatal férfiakat jelent. A kutatásunk fő tárgyát képező (nagy)puszta egykori belső magja ha nem is mint funkcionáló egész, de mint rekonstruált épületegyüttes megmaradt mindmáig. Újrahasznosítása napjainkban történik (turizmus, európai uniós támogatások lehívása). Az állatok szállása ehhez a lakórészhez kapcsolódik. Az emberek lakó- és az állatok szálláshelye úgy van egymás mellett kialakítva, hogy kényelmesen össze legyenek kötve, de egyben el is legyenek választva egymástól. A külső terek szintén szétválnak, egy részük az emberi belső terekhez kapcsolódik (turizmus, természetvédelem), a külső terek másik része viszont az állatokkal kapcsolatos (takarmány, legelő, kaszáló). A másik puszta magját ma az állattartótelep adja, ehhez csatlakozik egy, a munkások munkáját és pihenését szolgáló épület. Minden külső rész ennek a belső magnak van funkcionálisan alárendelve.

A katonai repülőtér története jól behatárolja a puszta létét. Már a két világháború között is katonai gyakorlótér működött a keleti rész északi felén. A második világháború során repülőteret alakítottak ki a sík részen. Volt időszak, amikor a budapesti repülőterek tartalékaként üzemelt. A második világháború után előbb magyar híradós egységek állomásoztak a térségben, majd közvetlenül 1956 előtt vették az oroszok a katonai objektumot saját kezelésbe, és alakították saját képükre. Előbb üzemanyag-állomás működött rajta (ez látszik az 1950-es évek végi légi felvételeken). A katonai infrastruktúrafejlesztésből nem hagyták

ki a helyi lakosokat sem, akik különböző munkálatokban vettek részt. A pusztaiak közül a pásztorokkal álltak az oroszok kapcsolatban. Megengedték nekik, hogy a repülőtér gyepén legeltessék az állataikat, annak fejében, hogy időnként húshoz juthassanak.

A vadásztársasággal szorosan összefüggött a puszta élete. Ennek fő oka, hogy a fővadász háza itt volt kint a pusztán. Ez a ház mindmáig a család tulajdonát képezi. Mivel a családtagok elszármaztak és csak időnként látogatnak ide, az épület megmaradhatott a vadásztársaság kezelésében, hiszen az egyik családtag vezeti mindmáig azt a vadásztársaságot, mely a környéken hatalmas területen vadásztat. A terület jellegzetessége, a nyugati pusztarészhez hasonlóan, hogy fácánban nagyon gazdag. A vadászat helyi specifikuma, hogy amíg az erdei vadászatot a gántiak, az erdészetet a csákváriak, a pusztai vadászat irányítását a fornaiak és a zámolyiak vették a kezükbe. A puszta előtti egykori téglagyár területén egy, a Császárvíz mellett felduzzasztott tónál madárban gazdag terület található, mely szigorúan a természetvédelem ellenőrzése alatt áll. Ugyanilyen nagy létszámú madárpopulációval, köztük körülbelül tízezres vadlibaállománnyal rendelkezik a Zámolyi-víztározó is.

A mai gazdáknak a szocializmusban már pusztai kötődésük volt, de egyikük sem igazi pusztai származású ember. A minket legközelebbről érdeklő pusztának ma egy működvelő természetvédő a tulajdonosa, akinek az apja Csákvár tanácselnöke volt. Az elmúlt években vásárolta meg a központi puszta szinte teljes infrastruktúráját, egy, még a privatizáció hőskorszakában pusztához hozzájutott pesti kötődésű egyéntől. Az ő (a jelen tulajdonos) vagyona egy natúrpark létrehozásához köthető, amelyet még a 1990-es évek elején nyugati természetvédők (magánemberek) anyagi támogatásával kezdeményezett. Ma az egyik legnagyobb földtulajdonosnak számít. Feleségén keresztül van pusztai kötődése, akinek a szülei dolgozni jöttek a pusztára, lányuk már ott (Fornán) született. A szürkemarha-tartás mellett a bivalytartás lett a (nagy)puszta fő tevékenységi területe az európai uniós támogatások lehívására, és a Zámolyi-víztározó vizenyős területi adottságainak kihasználására.

A másik puszta (Forráspuszta) szintén hasonló politikai indíttatásból az egykori csúcsagronómushoz került, aki bejárta az egész Dunántúlt, majd a rendszerváltás idején visszatért sváb szülőfalujába. Versenylótenyésztésre specializálódott, amely ma is fő profilja ennek a pusztának. A versenylovakat Nyugatra adják el. A ménesen kívül még tenyészmarhát tartanak itt. Régebben ennek a pusztának a fő profilja – amit már én is meg tudok erősíteni gyerekkori élményeim alapján – a birkatartás volt. A disznó az itt dolgozók privát állata volt csupán.

A keleti pusztán más gazdák is jelen vannak. Egyrészt – mint arról már szó volt – a vadásztársaság épülete idegen testként van jelen a főkomplexum területén. Az ellentétet az is fokozza, hogy más politikai elköteleződést vall a fővadász és a puszta új tulajdonosa. Az egykori téglagyár mellett egy telepes is él, aki lovat tart. A legközelebb elhelyezkedő és legnagyobb volumenű, egyben a legnagyobb ellentét a főpuszta mai tulajdonosa és a repülőtér kifutóját ma bérlő egyén között figyelhető meg. Ugyanis a puszta új tulajdonosa egykor bérlője volt a repülőtér kifutójának, de az állam a bérletet néhány éve felmondva másnak engedte át a bérlemény jogát, noha erre a régi bérlő szerint nem volt jogalapja.

Van még egy tulajdonos, akinek a birtoka, az egykori „radarállomás" vagy más néven az „orosz tiszti fürdő" már az út túloldalán, fent a hegyen van, így gyakorlatilag nincs semmilyen kapcsolata a pusztával, már csak azért sem, mert a mostani tulajdonos zámolyi kötődésű, míg a puszta közigazgatásilag Csákvárhoz tartozik. A műút északi oldalán más tulajdonosok is megjelentek, akik ló- vagy marhatartással foglalkoznak.

Forráspuszta közvetlen környezetében nincsenek más aktív tulajdonosok, bár több erdős résznek a tulajdonviszonyai a legutóbbi időben megváltoztak, ami kisebb konfliktussal fenyeget. Ennek oka, hogy gyakran a területrészeket helyi jogon használta a puszta tulajdonosa. Ez a szokásjog a kisebb erdő- és földterületek tulajdonosváltása nyomán gyakran már nem tartható tovább fenn. Itt a műút túloldalán két nagyobb egykori murvabányagödör található, láthatóan különböző tulajdonosokkal. Az egyikben szemét-újrahasznosítót akartak létrehozni az európai pénzek lehívása céljából, amitől azonban közelégedetlenség miatt végül elállt a kormányközeli tulajdonos. Ennek oka, hogy a környező Gánthoz tartozó nyaralóövezetben, ahol leginkább nyugdíjasok laknak, idény- vagy Fehérvárról kiköltözve állandó jelleggel, nagyon aktívan, eltántoríthatatlanul képviselték saját érdekeiket. Ezekben a bányagödrökben az elmúlt negyven évben egy kis erdő települt, melyet a tulajdonosok kivágtak, hogy lehívhassák a terület műveléséért járó uniós pénzeket.

Amikor tehát pusztáról beszélünk, egy rendszer konstruálódik a szemünk láttára, a puszták rendszere. Mind a két nagypusztának, Fornának és Forráspusztának saját története (és saját infrastruktúrája) van,[6] már a második világháború előtt is különböző tulajdonosai, bérlői voltak, tehát hagyománya van a különosztásnak. Azonban nem csak ez az osztás létezik, Fornapuszta önmagában is egy rendszer, melyhez több kisebb puszta kapcsolódik a saját kis rendszerével. Úgy kell elképzelni, hogy a pusztáknak is volt egy központja, és a kispuszták a külvilággal a nagypusztán keresztül tartottak kapcsolatot többnyire. Ennek a momentumnak fontos szerepe lesz a megszűnés, a feloldódás, az elszivárgás folyamatában. Ez persze nem jelenti azt, hogy az egyének magánakcióként nem tartottak fenn a környékbeli falvakkal és más (nem a saját rendszerbe tartozó) pusztákkal is kapcsolatot, például rokonokon, barátokon keresztül, de hivatalos lépéseket már nem lehetett a széleken, csak a központon keresztül tenni.

A környező falvaknak nagy jelentősége volt a puszták életében. Forna Csákvárhoz kötődött. Csákvár mára város, annak is köszönhetően, hogy a pusztaiak nagy része ide költözött be. Hat külön utcában csak pusztaiak laknak, persze nemcsak a minket érintő pusztákból, hanem a többiből is, amelyekre nem terjed ki a kutatásunk. A középső puszta Gánthoz, a sváb faluhoz kötődik, már a tulajdonos család rokoni kapcsolathálójánál fogva is. Zámoly valahogy kiesik ebből a képből, hiszen Forráspuszta hivatalosan ugyan a falu külterületéhez tartozik, de ennek nincs különösebb jelentősége, mivel a tulajdonos családja gánti származású. Zámolyból a zámolyi szőlőhegyre jutni a pusztán keresztül vezető régi gyalogúton lehetett, melyet az elmúlt években újra megnyitottak a falusiak előtt.

[6] Itt az infrastruktúra terminust elsődleges jelentésben, és nem 'életvilág' értelemben használom.

Gántnak van még egy pusztai kötődése, hiszen a sváb falu földéhségét a hegyen túlról, a nagypusztáról enyhítette, gyümölcsösei Badacsony majorban, az egykori orosz laktanya mellett, a helikopter-leszállóval szemben, a műút túloldalán voltak. A műút pusztai felén, majdnem ott, ahol most a helikopter-leszálló betonlapjai állítanak emléket a háború utáni szovjet katonai jelenlétnek, a háború után közvetlenül egy csákvári illetőségű ember kertészete működött, melynek az adta az alapját, hogy Badacsonyból egy forrás folyt át az út alatt, amelynek vize táplálta a kertészet növényeit is. A kertészetet az 1950-es évek közepén kellett bezárni, amikor a Vörös Hadsereg mozgolódni kezdett a környéken, és elkezdte kiépíteni egy katonai repülőtér infrastruktúráját. Kertészet működött Forráspuszta alatt is, Zámoly irányában a patak (forrás) mellett, mellyel akkor hagytak fel, amikor a forrás vize elapadt az ötvenes években a Vértesben meginduló iparszerű bányászat hatására. Forráspusztán malom is működött a forrás (patak) vízén, ennek nyomai mindmáig láthatók.

Bár menetrend szerinti, normál nyomtávú vasút nem működött, de több kis nyomtávú, speciális vaspálya szelte át a térséget. Az 1930-as és az 1960-as évek között egy kis nyomtávú vasút, amely a gánti bauxitbányát szolgálta ki, a Székesfehérvár–Komárom normál nyomtávú vasúthoz kapcsolta a térséget. Fornától mindössze két-három kilométerre volt megállója, míg a középső pusztának (Forráspuszta) gyakorlatilag saját megállója volt. Utasok is tudták használni saját céljukra a munkásokat, és a bauxitot és a bányászathoz szükséges eszközöket szállító szerelvényeket. Forráspusztának saját vaspályája is volt, az úgynevezett lórév, melyen a mezőgazdasági termékeket lóval vontatták ki a pusztából a lovasberényi normál nyomtávú vasútállomásához.[7]

A belső tér kiürülése egy dinamikus folyamat, amelyet belülről kell megpróbálni leírni, és nem múlt időben. Ez a folyamat a belső résztvevők számára észrevétlenül indul meg, persze vannak benne fontos momentumok, pont a faluba való tömeges beköltözése, amelyet a gépállomás felállítása előzött meg, és amely az utolsó bentlakóig tart. A külső puszták lakossága a központi pusztába költözik, az ottani lakosság meg a faluba. Persze megfigyelhető mozgás a különböző rendszerekbe tartozó, szomszédosan elhelyezkedő puszták között is, úgy, hogy a köztük jelentkező nem hierarchikus kapcsolat nem lesz meghatározó.

A Dél-Vértes déli előterére jellemző módon nemcsak a Zámolyi-medencében, hanem az erdőben, a hegységben is találhatunk olyan egykori és ma is működő településeket, amelyek neve a „puszta" elő- vagy utótagot őrzi.

A *puszta belső infrastruktúráján* azt értem, ahogy a puszta önálló rendszerré formálódik, és más kisebb puszták mellé simul, úgy, hogy az önállóság foka egyre kisebb. A lebontást, az átrendezést, az átrendeződést nem egyszerű szétválasztani. Van egy befelé irányulás, majd egy kifelé mutató menet is köztük. Az átrendeződés észrevehetetlen, és már-már tudattalan, nem tervezett folyamatfázis, melyet az átrendezés akarata és a lebontás gyakorlata követ; később ismét egy tudatos fázis következik, ahogy szétválasztódik a

[7] Hasonló, nem fixen rögzített keskeny nyomtávú vaspálya szolgálta a Vértes belseje felé az erdészetet abban a faluban is, ahol élek.

lakótér és a gazdasági munkahely, amely idővel egy absztraktabb képet ad az egykori lakótér átrendeződéséről, kiürüléséről. Majd az 1980-as évek végétől, az 1990-es évek elejétől újraképezi magát, a puszta ismét önálló entitássá alakul a munkások lakóhelyével, és azzal, hogy a gazda csak szimbolikusan lesz jelen a puszta életében, nem él, nem lakik a pusztán, legfeljebb csak be van oda jelentve.

A *puszta külső infrastruktúráján* azt értem, ahogy a puszta kifelé kiürül. Ez egy folyamat, és ha ennek a(z időben is) kifelé irányuló folyamatnak az elemeit időben visszavetítjük, akkor meg tudjuk figyelni és le tudjuk írni a pusztai külső infrastruktúra elemeit.

Módszertani meggondolások

Kétféle „kamerával" rendelkeztem a kutatás során, amelyen keresztül filmszerű betekintést kapunk a pusztákról a faluba való beköltözés folyamatába. Ezt a két „kamerát" jelen tanulmány alapjául szolgáló két fő beszámoló adja. Így két ember perspektíváját, nézőpontját sikerül ütköztetni. Az ütközések karcaiból jön létre az anyag vibrálása. A két kamerán túl több emberrel találkoztam, akik megtiszteltek azzal, hogy megosztották velem saját esetüket, nézőpontjukat. Az egész hátterében falubeli barátom életfelfogása, értékrendje áll, akinek a két tárgyalt pusztához is köthető felnevelődése, emberré válása, és akivel, mivel egy helyen élünk, keressük egymás társaságát, hogy további pusztai tartalmakhoz férjünk hozzá.

Több alkalommal felmerült a szibériai példák érvényességének mint összehasonlító anyagnak a vizsgálata. Ezek a példák megvilágító erővel jelentkezhetnek. Ilyen jellegű megállapításokra eddigi dél- és kelet-szibériai szociálantropológiai kutatásaim adnak alapot, amelynek keretében a nomád őslakosok letelepítésének folyamatáról is képet kaptam. Azt gondolom, hogy ezek a gyakran spontánnak tűnő szovjet stratégiák és technikák párhuzamos anyagként szolgálhatnak a pusztai értelmezések során.

Másrészt az is felmerült, hogy kísérletet lehetne tenni a puszta fogalmának körüljárására, a félreértések elkerülése végett. Erre több jelentésváltozat is késztet. Szibériában a puszta a füves pusztát, a nyílt, fátlan térségét jelenti. Eközben a Dunántúli-középhegységben, Fejér megye északi részén puszta nevű településeket erdős részben is találhatunk (Kápolnapuszta). Ez arra utal, hogy fontosabb volt annak hangsúlyozása, hogy a puszta nem önálló közigazgatási egység. Bár ismerünk olyan puszta előtagú falvat is (Pusztavám), amely ma már önálló, szemben Fornával, mely egykor falu volt, de mára pusztává minősült vissza. Továbbá a Dél-Vértesben pusztai közegben is szokás a tanyát és pusztát szinonimaként használni, még akkor is, ha itt hivatalosan nem beszélhetünk tanyarendszerről, legfeljebb pusztákról (és majorokról). Az is igaz, hogy itt nincsenek egyedülálló házak, hacsak nem a vadászházak az erdőben, bár, mint Fornán tapasztaljuk, még ez is a puszta (település) része; általánosan jellemző, több épület (lakás, ház) alkot egy pusztát (persze ez alól is találni kivételt, mint Forráspuszta szomszédságában Zöld-puszta esete). Végül szeretném megjegyezni, hogy alulról nézve nem teljes mértékben azonosulhatok

Németh Krisztina kijelentésével: „a puszta, dacára annak, hogy lakói kötődnek hozzá – alapvetően egy negatív jelentéstartalmú társadalmi hátrányokat és periferikus létmódot sűrítő fogalom".[8] Bár a mondat mindkét felének van valóságtartalma, de a jelen tendenciák: a tulajdonváltás, a felújítások, a bővülések és a turizmus térnyerésének hatására a pozitív jelentéstartalmak kerültek előtérbe a puszta fogalmával kapcsolatban.

Tanulmányom megírását hosszas beszélgetéssorozat előzte meg. Tudtam, hogy erről a témáról egyszer írni fogok, ezért kerestem a találkozási lehetőségeket a pusztai vonatkozásokkal, emberekkel. Mentorom ebben az ügyben Karcsi, akit beavattam törekvéseimbe, és mivel sokszor nemcsak részt vett az eseményekben, hanem maga fogalmazta meg és szervezte a kontaktusokat, folyamatosan tanúja volt pusztai kutatásomnak. Alapvetően kettőnk kapcsolata során formálódott meg ennek az írásnak a gondolata. Látta vívódásaimat, dilemmáimat. Úgy is mondhatnám, hogy kettőnk közös kommunikációja során formálódott, alakult ki az a módszertan, amely a kutatás során testet öltött. Nemcsak azt látta, hogy mit hogyan csinálok, nemcsak őszinte, humoros és kritikus volt velem pusztai módra, hanem a létező problémákra hasonló, már-már enyémekkel kísértetiesen azonos válaszokat fogalmazott meg, ha másoknak magyarázta kutatásunk lényegét és értelmét. Mindezek a disszonanciák és egybeesések felkavartak és jó érzéssel töltöttek el. Közös mozgásunk az adott térben másokat is bevont a kutatásba. Velük kapcsolatban is elmondhatom, hogy ők is magukénak érezték az ügyet, és közösen formáltuk a kialakuló valóságot. Nem állok messze az valóságtól, ha azt mondom, hogy jelen tanulmány egy csapatmunkáról beszámoló kutatói jelentés.

Mik is a jelen tanulmány megírásának a dilemmái? Az alapinterjú, vagyis inkább a beszélgetés önmagában karcos. Többször eszembe jutott, Kunt Gergely vajon elfogadná-e naplóként.[9] Persze tudom, hogy nagy valószínűséggel nem osztaná ezt a nézetet, de mégis felmerül, mivel mindkét interjú traumatikus, friss és eleven egy fél évszázad után is. A másik felmerülő párhuzam egy bekúszó kép (flash), melyet az 1970-es évek eleji szocialista brigád- vagy pártvezetőségi ülések hangulatát demonstráló dokumentumfilmek jelentik számomra. Vajon önmagukban megállják-e ezek az interjúk egymással ütköztetve a helyüket? Különösen erős ez a párhuzam, mivel az eredeti beszélgetések filmformátumban kerültek rögzítésre, tehát képben is visszatekinthető mozgóképes naplók.

Térjünk vissza a dilemmáimra. Nagy hatással volt rám James Faubion antropológiai és etikai megközelítése,[10] sokkal jobban, mint Marcus és paraetnográfusa, vagy több helyszínes terepmunkája,[11] miközben úgy van beállítva, hogy Faubion nem más, mint Marcus tanítványa és asszisztense. Pedig ő is egy érzékeny, jobban mondva máshogyan konfigurálódó antropológus egyéniség. Kutatásunk szempontjából fontos munkája során egy amerikai szektás Messiással készített éveken keresztül nem szokványos keretek között, nem konzekvens, már-már parttalannak tűnő interjúsorozatot. Mit lehet kezdeni az ilyen

[8] Németh 2011, 120.
[9] Kunt 2017.
[10] Faubion 2011.
[11] Holmes–Marcus 2008.

jellegű anyagokkal, milyen formában lehet beszámolni a kutatásról? Faubionnak nem volt lehetősége hangfelvételeket, jegyzeteket készítenie a találkozások során, vagy folyamatos, úgymond „állomásozó" szociálantropológiai terepmunkát végeznie. Sőt, még több helyszínes terepmunkáról sem beszélhetünk esetében, sokkal inkább szétfolyó, formátlan anyagkísérletekről. Ezeket terelte egybe, amikor a kutatásról, a találkozások történetéről kezdett írni – megjegyzem, másról nem is nagyon lett volna lehetősége, és mindezt nagyon szimpatikus módon tette. A találkozássorozat abból konstruálódott, hogy nemcsak a másik félről írt dinamikusan, hanem önmagáról is, mégpedig ugyanannyit, az előző találkozás óta az egyéni életben történt változásokról. Az így összeállt képből merített az antropológiai és etikai eszmefuttatása során, többek között. Faubion helyzetével, megközelítésével egybecsengő dolgok, meggondolások köszönnek vissza a jelen kutatás és az arról szóló beszámoló írása során.

Jelen helyzetben a dilemmát az okozza, hogy hogyan, milyen formában adjam közre a kutatás során létrejött anyagot. Az egyik adódó választásnak az ad alapot, hogy az eredeti interjúk szövegének közreadásával nagyon sok mindent meg lehet mutatni az olvasónak, különös tekintettel, hogy kérdéseimen keresztül már amúgy is aktívan részt vettem a szöveg formálódásában. Így felmerül annak a lehetősége, hogy anonimizálva, de eredeti formában adok közre két egymásnak feszülő szöveget (interjút, amelyek között kérdéseimmel, megjegyzéseimmel én képezek hidat), és a többi találkozás tapasztalatával, részleteivel megfűszerezni az így újrakonstruálódó valóságot.

Felmerül annak a problémája is, hogy egy pontos, szöveghű közlés előtérbe helyezi-e a mesélő személyét. Ez szemben áll az általánosan elfogadott antropológusi és etikai megoldással,[12] hacsak a kutatás központi figuráinak nincs más érdekük, kérésük, hogy anonimizálással védjük a kutatásban résztvevők személyiségi jogait. Ez azért szükséges, mert az érintett információk hatással lehetnek a nyilatkozók további életére. A személyiségi jogok védelmére még akkor is szükség van, ha egy adott pillanatban nem érzékelhető ilyen veszély. Idővel az értelmezési hangsúlyok vagy a keretek eltolódásával, megváltozásával a rendezetlen etikai kérdések veszélyessé, élessé válhatnak.

Hogy milyen választási lehetőség merül még fel? Például az, amin most dolgozom, egy általános antropológiai megközelítési módszer. Ha etikai okokból bizonyos kényes szövegeket, helyzeteket nem lehet direkt idézni, akkor arról lehet írni, hogy miért nincs erre lehetőségünk. Már egy módszertani rész során is átszűrődik egy minimális tartalom. Így lehetőségünk adódik a tényanyag érzékeltetésére anélkül, hogy komolyabb etikai problémákba ütköznénk.

Így jutunk el a jelen dolgozat megközelítéséhez. Először azt vettem sorra szövegszerűen, melyek azok a friss vagy direkt találások az irodalomban, amelyek számba jönnek a téma kidolgozásánál. Aztán mindenféle (infra)strukturális hátteret kezdtem el kidolgozni. Majd sorra vettem a rendelkezésre álló saját interjúkat. Nemcsak azon kezdtem el gondolkodni, hogy mi az, ami még hiányzik ahhoz, hogy a forrásanyagot egységesen kezelhes-

[12] Faubion 2011.

sem, hanem azon is, hogy hova futnak a szálak, mit akarok végszóként mondani (és mi az, amit biztosan nem). Ebben a végső fázisban az utólagos anyaggyűjtés, a feldolgozás megkezdése, az interjúk újrahallgatása és a szövegek lejegyzése, valamint a végszón való gondolkodás áthatotta egymást. Úgy is mondhatnám, hogy miként az interjúk során a kérdéseim is formálták a válaszokat (és a témák felmerülését), úgy a végső megfogalmazás dilemmáiba is beszűrődtek a pusztai emberek, ebben a fázisban eszközölt, ilyen jellegű megnyilatkozásai. Oda is, és vissza is egymásra hatottunk, szervesen közös munka eredménye ez a kutatás, magába foglalva a forrásanyag és a végső szöveg létrejöttét mindkét részről.

Ami a végső, az eredményre is kiható etikai meggondolást illeti, fő paraetnográfusom (Karcsi)[13] arról beszélt másoknak, hogy nem megítélni kell valakit a tetteiért vagy a tette következményeiért, hanem a kutatás eredményét kell látni, amely látlelet a szocializmus mindennapi gyakorlatáról. Hogyan lehetett a szocializmusban fenn- és megmaradni? Ebből következik a további, számára érthetetlen kérdés, miért félnek az emberek elmondani, hogy mi történt velük. Véleményem szerint pincs helyén értékelve a jelen média és politika szerepe. Ebben is politikai hitvallások tükröződnek vagy ütköznek. Méghozzá, úgy látszik, meglehetősen direkten. Míg egyesek azt érzik, hogy (most már) nem kell félni, addig mások félnek beszélni az életükről, amit értetlenséggel (és tehetetlenséggel) konstatálnak. Úgy gondolom, ez egy nagyon fontos momentum, amely a puszta téma kapcsán a pusztai emberek részéről vagy azokkal kapcsolatban kerül felszínre. Ez jól megfigyelhető az elhallgatásokban, a kép- és hangfelvételek kikapcsoltatásában, a beszélgetés közbeni dobolásban, a beszédes tekintetekben, a mimikában és a kézmozdulatokban, amelyek hangsúlyt adnak, és ütemesen, ritmikusan zárnak le részeket.

Találkozások története

Hogyan, milyen kontextusban találkoztam annak előtte Józseffel?

Dél-Vértes-projektem alapkutatása arra irányult, hogy milyen szerepet játszik a második világháború az itt élő emberek mindennapi életében, döntéseiben. Ezzel a kérdéssel kerestem fel a környék falvainak öregjeit. Így jutottam el Józsefhez Csákvárra.[14] Nagyon jó karban van, az elméje előrehaladott kora ellenére is tiszta. Tulajdonképpen két öregember (férfi) maradt a faluban, akivel ilyen irányú érdeklődéssel lehetett dolgozni. Egymással is barátai viszonyt ápolnak. Józseftől két emlékezetes dolgot tudtam meg. Az egyik egy háború utáni incidenssel kapcsolatos, amikor egy falusi család és szomszédsága verekedésbe keveredett az itt állomásozó orosz katonákkal, aminek az lett a következménye, hogy öt helyi férfit elhurcoltak Szibériába. Mivel a szomszédságban élt, meg tudott adni olyan

[13] A tanulmányban szereplő személyneveket a szociálantropológia nemzetközileg elfogadott elvei alapján, az „adatközlők" személyiségi jogainak védelmében anonimizáltam.

[14] Ma város.

támpontokat, amelyekkel el lehetett indulni az ügy kulcsszereplői ma még élő családtagjainak felkeresésére. A másik ügy József ötvenhatos forradalomban játszott szerepére vonatkozott. Pontosabban arra, hogy mi lett ennek a következménye. Hogyan bujkált a szőlőhegyen hónapokon keresztül. És hogyan kapott állást az állami gazdaságban, amely az ötvenhatos elemek gyűjtőhelye lett. Egyszer azt is megemlítette, hogy tudna mesélni a pusztákból való beköltözésről, hiszen ő vezényelte le mint az állami gazdaság szállítási osztályának vezetője. Akkor más volt a kutatásom fősodra, de nem felejtettem el ezt a mondatot, és évekkel később, 2018 decemberében felkerestem őt otthonában, ekkor már konkrétan erre a témára összpontosítva. Úgy gondoltam, hogy különleges nézőpontját a faluba költöző pusztai emberek saját, belülről jövő tapasztalatával, élményeivel lehetne sikeresen ötvözni, ütköztetni.

Magának a kutatásnak az ötlete egyrészt, mint fentebb említettem, személyes motiváltságú, azon alapult, hogy hétvégi telkünk Forráspusztára nézett. Másrészt az BTK–NEB Vidéktörténeti Témacsoportban Ö. Kovács József több alkalommal is fölvetette egy puszta irányuló kutatás létjogosultságát.[15] Gondolom, őt elsősorban a földtulajdon kérdése érdekelte, amely motívum jelen dolgozatban is megjelenik, ha nem is a markáns elemek körében.

A másik szálat pusztai származású, falubeli barátomnak köszönhetem, aki tíz- és húszéves kora között Forráspusztán élt, ahova, mint fentebb esett róla szó, magam is kötődöm, bár számára sokkal meghatározóbb volt kisgyerekkora helyszíne, Fornapuszta. Többször elvitt magával a pusztára, sorra vettük a látható és a mára már eltűnt épületeket, kimentünk a határba is. Itt említette meg, hogy ez itt a Csapás, két jegenyesor közötti „út" (maradt-e belőle egy is? – Tóni bácsi), ahol a csikóménest hajtották (Tóni bácsi itt hajtotta iskolás korában Miklósról a disznóikat és teheneiket). És amikor látta rajtam a döbbenet, az érdeklődés és értetlenség keverékét, elmondta, hogy ismer Csákváron egy férfit, aki az utolsó csikós volt ennél a ménesnél, és majd megkérdezi, hogy hajlandó-e esetleg találkozni velem. A Józseffel folytatott beszélgetés után hirtelen felgyorsultak az események, így jutottam el Tóni bácsihoz, akivel a konyhában beszélgettünk. Nagyon komoly ember volt, aki nagyra értékelte az érdeklődésemet. Benne is megvolt a pusztai viselkedés etikája. Először tudtomra adta, hogy tudja, mi érdekel, de hosszasan beszéltünk más dolgokról is, amíg végül utalásokat tett arra, amiért tulajdonképpen felkerestem. Hozzá kell tennem, hogy ma már másképp látom a dolgokat, és más az üzenete a beszélgetésnek is, amire majd az összegzésben térek vissza, miután megismerkedtünk a vele való beszélgetés tartalmával.

A Tóni bácsival való találkozás közben és után folyamatos diskurzust folytattam Karcsi pusztai barátommal. Kérésemre elmentünk az unokaöccséhez, aki jóval fiatalabb volt nála, de ő is Fornán nevelődött. Találkoztunk Magyarország fővadászával is fornai apai házában. Majd miután rájöttem, hogy a férfivilág domináns, a képben elkezdtem pusztai asszonyokat keresni, akik árnyalni tudnák a kialakult férfiképet. Ekkor, vélhetően részben

[15] Ö. Kovács 2017.

érdeklődésem hatására, néhányan úgy döntöttek, hogy összehívják az egykori fornaiak magját egy baráti találkozóra a puszta egyik megmaradt épületében működő vendégházba. És amikor végül kiderült, hogy a szálak messzire vezetnek, sikerült bevonni a képbe egy fornai asszonyt is, aki szüleivel és testvéreivel az állami gazdaság keretein belül Jenőmajorba került. Sok érdekes részletet sikerült tisztázni, és egyben értékes összehasonlító anyaghoz jutottam az állami gazdaság működéséről. Ezeknek a találkozásoknak és a kialakuló kapcsolatoknak a története szolgál jelen dolgozat alapjául.

Első beszélgetés
Pusztákról a faluba költözés

FELVEZETÉS: UNOKÁK

József a felvezetésben az unokáiról mesélt. Az egyik üzletember, a másik fotós, a harmadik pedig Vietnámban dolgozik amerikaiaknak. Aztán kérdeztem a barátjáról, Péterről. Azt mondta, most jött tőle vissza. A saját üzlet jól megy, Fehérváron kertépítészetük van, már máshonnan is megkeresik munkaajánlattal őket.

PUSZTÁK, DÉL-VÉRTES

A beszélgetés elején sorra vettük, hogy a két nagypusztán (Forna, Forráspuszta) történtek milyen viszonyban voltak a további négy szomszédos, hierarchikusan egy rendszerbe tartozó kispusztán (Rovákja, Szúnyog, Ürge, Miklós) történtekkel. Azt mondta, hogy a nagypuszta egy kicsit más.

Aztán arról beszélt, hogyan terjedt az eszme és a gondolat tovább a környékre, a nagypusztával közvetlen kapcsolatban nem álló pusztákra (ennek a motívumnak a kutatástörténet későbbi fázisában lesz majd jelentősége).

Megjegyzi, hogy néhány épületet (iroda, iskola és talán még egy ház) a nagypusztán meghagytak. Továbbá azt is fontosnak találja felvezetésként elmondani, hogy nem ez volt a fő foglalkozása, ez csak társadalmi megbízatás volt.

TÁRGYALÁS: PUSZTÁK BONTÁSA, ELŐMUNKÁLATOK

– Az állami gazdaság, ahova a legtöbb puszta tartozott, 1949-ben alakult. Én a Miklósnál kezdtem (a bontást), Ürge-puszta akkor már nem létezett. Ezek a bontások (mielőtt József színre lépett volna) szervezetlenül (meg)történtek.

Ott nem is maradt sok minden: két disznóól és két épület. Az itteni (ürgebeli) emberek a nagypusztára mentek dolgozni, néhányan ott is laktak (egyesek egyenesen az állami gazdaság központjának helyet adó faluba, az egykori uradalmi székhelyre költöztek be).

Mikor átvettem (ezt a feladatot), nem az volt a cél, hogy megszűnjön a puszta, hogy az emberek bekerüljenek a faluba. Ezek megkapták bontásra a pusztát. Itt (a beszélgetés a faluban, az állami gazdaság központjának helyet adó egykori uradalmi székhelyen folyt)

meg ki volt már jelölve az utca a pusztaiaknak (valójában nem egy, hanem néhány utcáról tudunk). A Kisdobos, a Haladás és a Traktoros utca. Ezt mind én szerveztem le. Én szerezteem meg a házhelyeket J. T. bácsin keresztül (az egykori tanácselnök, akinek a leányánál szintén jártam beszélgetni).

Én intéztem a kölcsönt. Ekkor volt lehetőség (arra), hogy ha tízezret (forintot) lefizettek a cselédek, akkor megkapták a kölcsönt, és 129 ezer forintért felépült a ház (nem feltétlenül pontos ez az szám; más összegek is felmerültek). Huszonöt évre volt a kölcsön (mások tizenöt évről mesélnek), két százalékos kamattal (megint mások kamat nélküli kölcsönről tettek említést. Talán arról lehet szó, hogy az egyes években a lakóhelytől függően jutottak pénzügyi lehetőséghez. Annak függvényében, hogy milyen messze van egy adott puszta a központtól, és mennyire van függő helyzetben, mennyire volt fontos az állami gazdaságnak, és milyen tervek voltak vele kapcsolatban az adott időszakban).

– Mit jelent, hogy az Ürge-puszta bontása szervezetlenül történt?

– Mentek az emberek, és hordták. Senki nem mondta nekik. Csak mentek; hordták szanaszéjjel (mint a háború után a megsérült kastélyokat). Nem egészen, de majdnem ugyanez történt Rovákja-pusztán is. (Talán érdekes felhívni a figyelmet néhány alkalmazott nyelvtani megoldásra, hogy „itt", és nem „ott" történt a dolog, nem is vele, hanem ő csinált valamit. Aktív alanyként szerepel a helynév, mely eltűnt!) Tudom nagyon jól, hogy J. T. bácsi háza is abból épült.

– Hogyan jött az egész, hogy a pusztát ki kell üríteni?

– Inkább a mi igazgatónk mániája volt az ügy. (Itt egy hosszú és ellentmondásos felsorolás következik az igazgatókról, képességeikről és működési idejükről.)

– P. (az akkori igazgató) behívott az irodába. Azt mondta, Józsi, nekem, akkor én már szakszervezeti titkár voltam meg főállásban a szállítási osztály vezetője. Azt mondta, te fogod ezt a dolgot levezényelni, mert ezt senkire nem fogom rábízni.

Mondom neki, b***d meg, én nem fogom.

– Miért nem akarod te?

– Mert miért (én) csináljam. Én voltam a szakszervezet titkára (az egész állami gazdaságban). Ja, (és) előttem főállásban csinálta az elődöm ezt. Én úgy délután (csináltam ezt), mert ott volt a szállítási osztály (is)...

– Azért kért fel téged, mert te ugye karakter vagy, meg azért is, mert ez is a szállítással kapcsolatos?

– Nem. Nem, abszolút nem. Nem szállítmányozással kapcsolatos. Maga az eszmei téma (fontos), hogy majd te levezényled.

– A puszta problémásnak volt tekinthető?

– Nem, (csak) meg akarta szüntetni a pusztát. Az embereket behozni a faluba. Ennyi, hogy a gyerekek bejöjjenek iskolába járni. Ezt ők (a pusztaiak) is akarták.

(Itt jöhetne egy szibériai eszmei kitekintés arról, hogyan történt a nomád tajgai csoportok letelepítése Szibériában. A gyerekek iskoláztatása, az orvosi ellátás is azon kulturális javak között volt, amelyeket az állam kínált fel a nomádoknak, és amelyekkel a faluhoz

kötötték őket. És mivel kezdetben nem voltak internátusok, bentlakásos iskolák a számukra kialakított falvakban, így az anyák is beköltöztek a faluba, egy közös házba.)

– Nem állt ellen senki?

– Nem, mindenki be akart jönni (a faluba). Még tíz-tizenöt család maradt kinn (a pusztán). Szép lassan elfogytak. Még kilencven után vette meg valaki a pusztát (inkább már a nyolcvanas évek közepén, lásd lejjebb!). És akkor biztos lelépést fizetett (azoknak, akik akkor még a pusztán laktak, hogy költözzenek be a faluba, így rendezve le a dolgot). És aztán nagyon kikoptak az emberek.

BRIGÁD

– Engem te érdekelsz, te voltál az eszme! Mit csináltál? Azonkívül, hogy itt szervezted az utcákat, elmentél az emberekhez egyeztetni? (Itt a téeszszervezés során alkalmazott agitálási technikák jutottak eszembe.)

– Nem tudom, hogy mondjam el, mert úgyse hiszi el senki! Azt mondtam P.-nek, rendben, akkor csináljuk. Akkor az állami gazdaságban volt vagy tizenöt szocialista brigád. Én patronáltam a(z egyik) brigádot mint vmb- (vállalati megbízott) titkár, a vállalat szakszervezeti titkára. Összehívtam egy munkahelyen a szocialista brigádot. Egy helyen. (És megkérdeztem:) – Emberek, akartok építeni házat? Akartok olcsón (építő) anyagot szerezni? – Akarunk (– volt a válasz).

– Ezek az emberek pusztaiak voltak?

– Pusztaiak voltak.

– Tehát úgy kell elképzelni, hogy Ürge egy brigád volt?

– Nem. Ürge még mindig nagy volt, hogy egy brigád legyen. Még a brigádon belül nem is csinálta mindenki. (Nem akart mindenki beköltözni a pusztáról, és volt, aki addigra már a faluban lakott.) Egy vagy kettő (volt ilyen). De a lényeg, hogy ennek az egy-kettőnek az összes brigád odament segíteni. Az egész brigád. Nem úgy volt, hogy kihúzzák magukat. (Ezt egy kalákaszerű megmozdulásnak kell elképzelni, mely a bontást és az építkezést foglalta magába, azzal a kitétellel, hogy a bontás direktebben az állami gazdaság ügye volt: el kellett tüntetni az állami gazdaság tevékenységét zavaró építményeket [és pusztai embereket: azaz az állami gazdaság tevékenységét figyelő szemeket]. És újakat kellett építeni a faluban, melyekhez a kölcsönt is az állami gazdaság adta, hiszen tizenöt–huszonöt évig nem hagyhatták el az állami gazdaságot, akik kölcsönt kaptak. Legálisan hozzá kötötték azokat, akik kölcsönt kaptak. Tulajdonképpen az történt, hogy az építőanyaggal bekerültek az emberek is a faluba. A faluhoz kötötték az emberek privát dolgait.)

– Tehát egy brigádban volt egy-két pusztai ember?

– Nem, több is volt, csak az nem akart építkezni.

– De miért nem, mert nem volt tízezer forintja?

– A tízezer forint az egy másik téma volt. Tehát ehhez csak az akarat kellett. Akarod, vagy nem akarod?

– Mert ha én egy pusztai ember vagyok, és ott a cselédsor, kicsi meg... ott meg egy önálló ház a faluban. Nem kérdés, hogy melyiket választom. Nem ez volt a helyzet?

– Nem.

– Hát akkor mi motiválta őket? Nem kívánták az emberek a függetlenséget, az intimitást lehetővé tevő lakóhelyet?

– Hát egy-kettő kívánta.

– A falu jelentette a függetlenséget, mert...

– Figyeljetek ide (ketten voltunk jelen a beszélgetés során Józsefen kívül, velem volt a falumból egy másik, nem pusztai származású barátom, aki autójával elvitt hozzá), mindenhol a vezér adta meg a jelszót.

– Mint a téeszbe lépésnél? (A falumban két I. K. nevű lakott, a kisebb autoritásút rávették az agitátorok, hogy lépjen be, aztán kihirdették, hogy I. K. már belépett a téeszbe. Mindenki azt hitte, a nagy autoritású I. K.-ról van szó. Ő meg nem mondta, hogy ez nem igaz.)

– A szocialista brigádban, ha olyan vezér volt, aki..., majd elmondom, hogy miért, aki szem előtt tartotta az embere sorsát, meg úgy gondolkodott, hogy nem az enyém az izé, nem saját zsebre dolgozik (csak mutatta), hanem a mienk(ére, a közös ügyért). Ott volt ez a helyzet. (Itt vette észre a kamerát). Énnekem volt átlagban harminc emberem. Sofőrök, rakodók meg mindenféle. Huszonkét sofőröm volt. Ugye volt nekem ez a brigádom. (Ennél a résznél azért a lényeget érinti, megérezte, hogy védekeznie kell, hogy saját zsebére dolgozik. Persze, lehet, hogy csak a régi vád jutott hirtelen eszébe, és erre reflektált.)

– Ez egy brigád volt?

– A szállítási osztály vezetője voltam, és nekem ezek az emberek álltak rendelkezésemre. (A brigád.) Mindennap.

– Tehát úgy kell elképzelni, hogy a szállítási osztály az egy brigád?

– Igen, úgy van. „Ady" szocialista brigád volt a neve.

TÁBLÁZAT

– A lényeg az, hogy mondtam az embereknek: – Akartok építeni? – Akarunk!

Velem szemben (a falon), mert én egyedül voltam (elhelyezve) az irodában. (Itt azt magyarázza, bár erről nem hangzott el kérdés, hogy miért volt egyszemélyes irodája, amiben megint csak benne van a lebukás veszélye elleni védekezés.) Ennek megvolt az oka. Mert annyi okmány stb. volt (az irodájában), hogy megmondtam, hogy itt nem kutat senki. Ha tetszik, jó, ha nem, (akkor) nem csinálom. Viszontlátásra.

Velem szemben a falom egy ekkora (mutatja: másfélszer két méteres) táblázat, ahol fel volt írva (az y tengelyre), nem tudom, hány ember neve. A másik (x tengely) rubrikáiba meg fel volt írva, hogy ház, televízió, autó, motorbicikli, kutyafasza. Az oda eső részbe egy kereszt volt, ha volt, ha meg nem volt, akkor (meg) nem volt (kereszt).

Megmondtam az embereknek, aki énvelem akar dolgozni hosszú távon, az döntse el, hogy épít házat (a faluban), vagy nem épít. Vesz vagy nem vesz televíziót. Iskoláztatja a gyereket, vagy nem iskoláztatja.

– Ez akkor propaganda volt?

– Nem volt propaganda.

– Ez a P.-vel (igazgató) le volt beszélve, hogy Józsi, házat adunk, ha…

– A P.-vel nem volt. Független volt P.-től. Engem nem érdekel, mit csinálsz; csinálj, amit akarsz (P. mondta Józsefnek). A P. építette saját villáját a Balatonon, én (meg) szállítottam hozzá az anyagot.

– Aki megbukott, az mit jelentett? Azt mondtad, ő hozta ezt az egész pusztai ötletet.

– Az V. F. (az akkori igazgató) az más. Nem, őnála csak megszületett, de nem ő hajtotta végre.

– Már akkor is ott voltál?

– Hogyne, csak nem én voltam a… (keresi a szót.)

– A kivitelező!

– V. F.-fel nem szimpatizáltam. V. F.-nél már titkár voltam, 1972-ben lettem titkár. '73-ban bukott meg. Ott volt a…

– Ház, kocsi…

– Az első a ház volt. Nem volt olyan emlékem, a legutolsó rakodónak is saját háza volt. Itt a faluban. Ötven százaléknak tévéje volt. Tíz százaléknak volt motorbiciklije. Három-négy százaléknak vagy öt százaléknak volt autója. Körülbelül ötven százaléknak a gyerekei gimnáziumba jártak. Megköveteltem az emberektől.

A BONTÁS GYAKORLATA

– Azt úgy érted, ha lehetőség van a bontásra, akkor bontunk?

– P. elvtárs, M. bácsi, te, pajtás. Ki, ahogy hívott…

– Ezek pusztaiak voltak?

– Nem mind, a fele pusztai. Na, akkor vasárnap nyolc órára mindenki legyen az Ürgén!

– Ez társadalmi munka volt?

– Nem, őnekik (igen), nem nekem (nekem kiadott feladat, amit elvállaltam). Saját maguknak megszervezték a társadalmi munkát. (Én szabtam meg nekik a feltételeket, a kereteket.)

– Munkaidőben ment?

– Nem, szó sem lehetett róla! Én odamentem, ők is odajöttek. Jöttek a (ház)tulajdonosok (pontosabban: a házban bent lakók), akik az én munkásaim voltak. Mert a segítőkkel én nem foglalkoztam, mindenki hozott nyolc-tíz segítséget. (Dobbant a kezével. – Nyomatékosít: Így lett elrendelve! Így igaz!) – Na, gyerekek, figyeljetek, húzzatok, mindenki húzzon egy cédulát! Ötös, kettes, egyes, hármas, négyes. (Mutatja, mintha strigulák volnának.) Az egyest tartom, leléptem tíz lépést. Innentől a tied. Másik tíz lépés. Mindenkinek kiosztottam. A következő szombaton nem akarok egy téglát sem látni itt. Akinél téglát találok itt, az nem kap. Végeztünk. Szevasztok.

Jövő szombaton nem volt tégla. (Dobbant kétszer: Bizony! Bevégeztetett!)

– De hát közben dolgoztak neked?

Egyetlenegy kedvezményt adtam nekik. Aki készen van az egésszel, odahívja a kocsit. És elszállít(hat)ja. Díjmentesen. A portájára.

– Ürge eltűnt.

– Eltűnt. Két hét alatt. (Tényleg így volt! Elgondolkodik.)

– Ürge nagy volt? Hány ház volt?

– Szép nagy puszta volt. Hát aztán! Most már mondhatom, úgyse lesz bajom belőle! (Ez fontos kiszólás. A média és a publikusság szerepét veti fel. Itt még csak bevillan egy pillanatra az etikai kérdések felmerülésének lehetősége, amiből aztán pillanatok alatt valóságos félelem lesz.) Kérlek szépen, volt olyan is, hogy Jenő-major. (A major neve volt a hívószó.) Azt mondta a főnököm, hogy egy hét alatt nem akarja látni. Ott volt egy akkora istálló (a Drehereké). (Itt annak ellenére kikapcsoltatja a kamerát, hogy a beszélgetés elején hangoztatta, hogy nincs mitől félnie. Elsősorban a kép zavarta. Később mégiscsak megengedte, hogy folytassam a felvételt, de már csak hanggal.)

KIKAPCS

(A kieső részben József az épületek eltűnéséről beszélt Jenő-majorban. Ahol valamiért nagyon sürgősen cselekedni kellett. Így nem volt idő arra, hogy elszállítsák a lebontott építőanyagot, hanem elásták ezeket nagy gödrökbe, melyeket a tatabányai szénbányáktól kölcsönkért hatalmas markológépekkel ástak ki. Mások szerint nem ásták el, nem építkeztek belőle, hanem közvetlenül eladták Fehérvárra. Ez lehet a különbség a többi pusztával összehasonlítva. A helyi Jenő-majori információk a fentieket nem tudták megerősíteni. A háttérrészletek megegyeznek, de a bontások egyelőre homályba vesznek, nem találni olyan hiteles beszámolót, mely segítene értelmezni a történteket. Nem tudnak markológépekről sem. A bontást tudomásuk szerint arra portyázó orosz katonák végezték be, akikről nem tudták megmondani, hogy kerülhettek a környékre.

Itt hangzott el az is, hogy meg akarták fogni, többen feljelentették P. M.-et, hogy saját szakállára dolgozik, de egy általa vezetett jegyzetfüzet, egy kvázi napló megmentette. Ide feljegyzett minden ügyletet, kivéve természetesen a sajátjait és a feljebbvalóiét.)

BEKAPCS: ÁTRENDEZŐDÉS A PUSZTÁN

(Innentől csak hanggal, kép nélkül folytatódik a felvétel.)

– Mi van azzal, akinek nem volt (saját) háza, és igazi pusztai volt? Tehát olyan is volt, aki a (nagy)pusztán lakott, és kész, nem volt rokona itt (a faluban) sehol?

– Meg kell mondanom őszintén, hogy ott maradt egypár család. Illetve azt én (már) nem tudom. Ez nem olyan volt, mint a többi (kis)pusztánál, ahol már nem laktak (akkor), a (nagy)pusztán (akkor még) laktak (néhányan).

(Itt felsorolja a házakat nevükön, melyeket lebontottak.)

Bekerültek a faluba, házhelyet kaptak. Új utcasorok jöttek létre. (Felsorol három utcát, ahol pusztaiak laktak.) (Felsorol másik hármat, melyekre a tanácselnöknek befolyása volt. Az előbbieknél nem volt semmi befolyása, mert azok kijelölt házhelyek voltak. Ki voltak azok parcellázva házhelyeknek, de azok nem.)

– Mekkorát nyomott a pusztaiak faluba telepedése a lakosságon? Érezhető volt?

– Tulajdonképpen nem.

– Olyan nem volt, hogy amikor a három (kis)puszta megszűnt, akkor a (nagy)pusztára költöztek az emberek?

– Egy része. A (nagy)puszta az egy ilyen centrum volt. Cselédek centruma a pusztán. Egy művelt banda volt ám ez. A háború előtt. A P.-k meg a Zs.-k akkor a (nagy)pusztán.

– A másik működő (nagy)pusztán, Forráspusztán mi volt? Nem a tietek volt?

– De, a mienk volt. Először valami marhahústenyésztő vállalaté volt. (Más belső pusztai változat szerint (gyapjúfeldolgozó vállalat tulajdonában állt a puszta). És azt a (pusztát) hozzácsatolták. Hozzánk. Legelőször az ötvenes években. A hozzájuk közel eső szomszédos falusiak (Zámoly) hívták úgy, hogy Felső-major (és) Zöld-puszta. Ez utóbbi beljebb. Zámoly és a falunk között. Az Sz.-ék és Zs.-ék kerültek oda. A (nagy)pusztáról erre a másik (nagy)pusztára. Birkát tartani. 1956 és 1960 között lett idecsatolva. Nem tudom, pontosan (mikor), akkor én még nem dolgoztam az állami gazdaságnál.

– Mi volt akkor? Folyamatosan voltak házhelyek? Nem fogytak el?

– Nem, azért olyan egyszerűen nem ment.

– Mikor jött be ez a kölcsönügylet?

– A másik (kis)pusztaiak (a miklósiak) is kaptak a hetvenes években (házhelyeket)? Hát ez a buli…

– És Szúnyog?

– Miklós (puszta) sem kapott. Ürge volt soron, mikor én beléptem.

(Valahogy arról van szó, hogy az egykori (kis)pusztaiak kaphattak, mikor a nagypusztán éltek. A [kis]pusztaiak is bejöttek a (nagy)pusztára lakni.)

– Rovákja, Szúnyog, Miklós, Ürge (kis)pusztákon nem laktak. Ott volt Jenő – bedózerolni!

– A nagypusztán emberekkel. Mi történt az emberekkel? Mi volt a különbség?

– Az, hogy mindig beljebb mentek (eggyel).

– Közelebb. Mikor értették meg, hogy a nagypusztáról (már) nincs tovább?

– Nem is akartak. Akkor már a faluba akartak menni. Ha jól emlékszem, legelőször a Dohányos ház ürült ki. Utána a Hídi ház, a Hosszú ház, mert ezek voltak legszélül. Szélről befelé. Legutoljára a Kocsma ház volt tele cseléddel. A Kocsma ház, ha jól tudom, ma is áll, mert a nagypusztára nemigen járok.

MOTIVÁCIÓ

És akkor az embereket nem nagyon kellett meggyőzni, szívesen jöttek a faluba. Ezek a pusztaiak voltak (Forna), nem a másik pusztaiak (Gurdi, Móric). (Utóbbiakra nem terjed ki a figyelmünk.) A mi pusztabelijeink (Forna), hogyan is mondjam neked, bizonyos értelemben fölvilágosult, tiszta, normális gondolkodású emberek voltak. Ezek a gyerekek gimnáziumba jártak már. Forna az olyan volt, már a háború előtt, hogy minden szombaton fölsöpörték az egész pusztát. De minden szombaton. A (nagy)pusztának volt iskolája. Fornának volt külön tanítója. Ott lakott a tanító. Fornának volt kocsmája és boltja. Áram nem volt. Később lett, kezdetben nem volt, de elég korán lett.

– Elvették az iskolát. Miért költöztek be? Mi az, ami motiválta őket?

– Hogy a faluban éljenek.

– Önálló házuk nem volt. Függetlenek akartak lenni?

– Igen.

– Miért akar valaki az egykori uradalmi központból Pestre költözni? Modern legyen?

– Valami ilyesmi.

– Motort venni, vagy autót?

– Igen. A franc tudja.

– Tehát nem volt kérdés, hogy beköltöznek?

– Nem. A feleségem tanított a pusztán (Forna).

FELVILÁGOSULTSÁG

– És akkor ki állt ellen?

– Nem (állt ellen senki).

– Azt mondtad, hogy a Móric-(nagy)pusztaiak ellenálltak? (Móric nincs a vizsgált Forna-puszta rendszerében. Szintén az állami gazdasághoz tartozott. Egy párhuzamos rendszer, amely összehasonlításra ad lehetőséget.)

– A másik pusztabeliek! Alapjában véve a másik pusztaiak egy sötét, abszolút nem gondolkodó, sematikus valakik voltak. Azt mondták (nekik), hogy innen tedd ide. Akkor (ezt) megtették. A fornaiak azok nem ilyenek. Csinált magának egy kiskertet. Móriciak nem csináltak ilyet.

– Azt akarod mondani, hogy a fornaiak otthonosan éltek.

– A móriciak egyáltalán nem. Hogy hívják a gyűjtőtábort? Gettó. A Móric az gettó. Forna szabadelvű. A két puszta teljesen más. Tökéletesen.

– Ha most itt a faluban valakivel, egy fornaival vagy móricival találkozunk, akkor az teljesen más? Megmarad a különbség?

– Itt is (ma is) más. Fornáról ismerek jó néhányat, na, nem nagyon sokat, de azért néhányat tudok, akik mérnökök, tanárok, (és) ott születtek Fornán. Szóval ez a különbség a két település között. Majdnem azt mondom, hogy józanabb gondolkodású emberek voltak a fornaiak, mint a falusiak. Majdnem azt lehet mondani.

– Tehát tetszett neked?

– Igen, tetszett nekem.

– Akkor ez azt jelentette, hogy állandó kapcsolatban álltál a pusztával, oda kijártál, barátinak mondható ez?

– Nem, csak azért. Nem baráti. Azt is mondhatom, hogy barátom nem volt egy se. De nagyon jó viszonyban voltam emberekkel. Énhozzám jöttek az emberek, ha bajuk volt. Ide is (haza az otthonába), nem csak az állami gazdaságba. De az irodába is. Úton-útfélen

megállítottak. Akárhova mentem, mindenhun úgy viszonyultak az emberek hozzám, bizalommal. Nem kételkedtek.

– Jó, de még mindig nem értem a móriciakat. Azt jelenti, hogy nem akartak beköltözni?

– Most sem akarnak, kint vannak most is.

– Őket nem lehetett meggyőzni, hogy most házhelyet kapsz, vagy valami? Hol van a különbség? A fiad majd tanul a gimnáziumban! Nem érdekel!

– Nem tudok mondani belső-majori embert, O.-k, M.-ek, G.-k (családnevek). Na, most csak, hogy hogyan mentettem meg egy móricbeli embert, hogy jöjjön ide a T. utcába lakni. Ugye én akkor eldöntöttem, hogy itt én lakótelepet fogok csinálni. Sártenger volt. Semmi volt, nulla volt. Megszereztem a házhelyet. Azt mondtam, na, most akkor kik legyenek (azok), akik itt lakjanak. Az előbb kérdezted, hogy van-e „barátom", volt, de sajnos meghalt balesetben a fiatalember. L. S.-nek hívták. Fornai volt. Sándorkám itt az egyes szám(ú) ház, legyen a tied. Sándor, ezt csináljuk. Ha te mondod, csináljuk. L. M. (Móric-majorból) nagyon szimpatikus kocsis volt. Szerettem, mórici lakos volt. Misikém (dobbant egyet az asztalon), ez van. Ezt szeretném csinálni. Nem, te Józsi. Nem. Nekem nincs erre tízezer forintom. Elmentem a feleségéhez, és mondtam neki, figyelj ide. Megegyeztem a férjeddel, írjad alá a papírt. Ha Misivel megegyeztél, aláírom. (Kettőt dobbant. Milyen szerepet játszik, mi lehet ennek a dobbantásnak a szerepe? Olyan, mintha ritmust adna a beszélgetésnek. Lezárást. Hangsúlyokat.)

Visszamentem Misihez. Te, Mihály, figyelj ide! A feleségednek több esze van (mint neked)! Már aláírta megint. Aláírta az asszony? Akkor én is aláírom. Így loptam be a móricit (a faluba).[16]

Ez a különbség a kettő (nagypuszta) között. A mórici barátom meg a fornai barátom között. Mert nem voltak barátaim, de nagyon szimpatikus volt mindkettő. Ilyen különbség van a kettő között. Nekem itt se kellett döntenem, mit csinálok. Elosztottuk szépen ezeket a házhelyeket, aztán fölépült az utca. Soha senki huszonöt év óta nem beszél róla, hogy ki mit csinált. (Saját érdemei elismerésének a hiányára utal.)

– Nem ment vissza senki? Olyan nem volt, hogy valaki visszaszökött?

– Ennek az Sándornak (Forna) volt két gyereke. Ezek voltak (vagy) hétévesek, amikor az apjuk meghalt. Összenyomta fejét a kombájn, és meghalt. Az egyik fia, kérlek szépen, a kórházban dolgozik. A másik fia, kérlek szépen, az „M. és M.-nél" főszerelő. Értelmes gyerek mind a kettő. A mórici Mihály fia egy gépnagykereskedő máma, targoncákat és nem tudom, még mit, milyen gépeket izél. A másik (fia) meg ott van nála, nem tudom, valamiféle vezető. A mórici sötét gyereknek két ilyen (stramm) fia lett. Azért mondom.

– De bejöttek, a többség ott maradt, ők bejöttek.

– Igen, itt laknak a K. utcában mindketten.

– A Móricot az L. M. most megvette, és disznót nevel(tet).

– Az.

[16] Utalás a téeszszervezés technikájára, a blöffre.

MÁSIK PUSZTARENDSZER

– És mi volt Gurdi-nagypusztával? (Gondolatban körbejárjuk a többi pusztát is.)

– Gurdi az téesz.

– A téesz az nem a tiétek? De az is puszta. Ott nem laktak?

– Gurdi-major volt a téesz. Ott alakult a csákvári téesz.

– De laktak ott?

– Persze.

– És őket nem költöztették be?

– Már így kívülről, nem mint saját projektet.

– Ott se lakik senki, Gurdiban?

– Nem.

– A Gurdinál a cselédek két házban laktak. Gurdi mellett volt egy ház a folyó fölött, ott lakott három család. A többi gurdibeli munkás, kérlek szépen, a Belső-majorban lakott. Ezt te nem tudod? Ahol a Csákvári csárda van, az a nagy ház, az a Belső-majorban lakott, tíz-tizenkét család. Itt gurdibeli munkások, alkalmazottak laktak. Ez volt a neve, hát, nem tudom. Ha jól emlékszem, ebben a házban lakott a grófnak a sofőrje is. Aztán…

A GRÓFI VILÁG MARADÉKA

– Ebben nincs ilyen, ez délvértesi példa, hogy a pusztáknak azért kellett eltűnniük, mert egy grófi világ maradéka volt?

– Nem, semmi köze nem volt.

– A falunkbeli kastélynak ezért kellett elpusztulnia.

– Na, ide figyelj, fél Csákvárnak el kellene pusztulnia (akkor).

(Most felhozza különböző csákvári épületek példáját, melyek az uradalomhoz tartoztak és mindmáig fennmaradtak.)

CSAK BONTÁS, VAGY ÉPÍTKEZÉS IS?

– De a pusztán csak bontottak, de nem építettek a helyére?

– Hát, lakásokat nem építettek, de gazdasági épületeket, azt igen. Fornán akkora marha raktár van. Nem grófi már.

– Tehát átment lakóhelyből gazdaságiba, munkahellyé.

– Igen. Hát, sajnos Fornán még mindig ott van két gyönyörű, hatalmas istálló. Ott hever (pusztul sajnos).

– V.-é (új tulajdonos) az egész.

– De hát nem csinál… Majd csinál vele valamit, biztos. De mikor lesz, vagy hogy lesz? Patkányok mászkálak, meg minden. Nyáron voltam ott.

NEM KELLETT VOLNA

– Mi ennek a pusztából való beköltözésnek a tapasztalata? Mit jelent ez neked?

– Fornát sajnálom. Fornát fejleszteni kellett volna; nem elbontani, hanem fejleszteni, maradhatott volna.

– Iskola csak ott volt, a többiben nem.

– Igen a szunyogiak meg a többiek (kispusztai, a gyerekek mind) odajártak iskolába.

Én a magam részről biztos nem bontottam volna el, mert azt az élet bizonyítja, kérlek szépen, hogy most meg (van) anyag(i) támogatás, meg kutyafüle, meg mit tudom én.

Tehát nem lehet annyira koncentrálni, főleg a mezőgazdasági tevékenységet, mint ahogyan elképzelték. Nem voltak hülye emberek az öregek. Az istállót odatették a földhöz. Egyet lépett, és már szántott. Most mi azt csináltuk, hogy Igar-puszta, tudod, hol van? Igar-puszta felsőre szállították a gabonát. Folyt az aratás, aztán fel az autóra. Csakhogy a malom meg, melyik, hol a francban volt. Akkor megint odavittük a gabonát. Régen nem volt (ez). Kérlek szépen, itt volt a csákvári malom. Trágyát, kérlek szépen, nem kellett vinni húsz kilométert, ma egy kilométert. És szerves trágyával trágyáztak. Telenyomjuk a földet mindenféle szar műtrágyával. Aztán döglődünk tőle. Hát én nem tudok mást mondani.

– Miért zavarta a puszta az állami gazdaságot?

– Nem a puszta zavarta, hanem az emberek, hogy ott ne legyenek. Szerintem volt ennek valami politikai tartalma, nem tudom, talán, hogy jobban tudtad összehozni az embereket. Mert ugye szanaszéjjel voltak. Meg talán, nem vagyok benne biztos, de okítani az embereket, hogy jobban megértsék a szocializmust. Vagy nem tudom én, meg hát annyira buták voltak ezek a cselédemberek. Nagyon sötétek voltak a pusztai emberek. Forna kivétel, de általában nagyon sötétek voltak a cselédemberek. Nem csinált mást, például mórici. Ott voltak a küszöbön, nem csináltak semmit. Az emberek hazamentek, ha akarták, megkefélték őket, ha akarták, nem. Megszületett a gyerek, az ötödik, a hatodik, a hetedik, mit tudom én, hányadik, aztán akkor nyomorogtak tovább, a gyerekek. Hiába járt ki a grófnő, mert nem mondhatják rá, hogy feketeseggű, de ez arra is képes volt, kiment, és játszott a mórici gyerekekkel. Móric a kedvence volt neki. Az is igaz talán; azt mondják, hogy háború előtt Móric más volt, mint háború után. Mert én azt hiszem, nem tudom, hogy a háború után, ilyen gyűjtőtábor lehetett Móric. Az emberek mindenhonnan odamentek…

A továbbiakban szó esett a kétféle pusztai sérelemről: a testi fenyítésről és a szexuális kapcsolatra való kényszerítésről. Ő határozottan elhatárolta a pusztaiakat mindkettőtől. Utána fényképeket nézegettünk. Kiderült, hogy ő volt az állami gazdaság fotósa. Voltak képei mindenféle kiszállásokról. A képeket kölcsönadta, és most nem tudja megmutatni a fornai első világháborús emlékműről készítettet. Elmondta még, hogy minden szociális dolog a szakszervezethez tartozott, és persze a puszta szétosztása is szociális téma volt. Továbbá fontosnak találta megemlíteni, hogy kijárta a húselosztást: „Minden héten mindenki kapott egy kilogramm húst, meg minden gyerek egy liter tejet. Mindegy, a lényeg az, hogy megbuktam hetvenötben. Öt évig voltam (a szakszervezet vezetője), és összeszedtem annyi ellenséget, felső vonalon." Ezután a bukásának a folyamatáról mesélt. Hogy milyen ellenségek és patrónusok jelentkeztek.

Végül is a pozíciójában maradhatott, de mindenféle feladat, megbízatás nélkül. „Állandóan feljelentettek, hogy loptam, a párttitkár, a főjegyző, a tanácselnök (a fia most a főpuszta [Forna] tulajdonosa). (Kikapcsoltatja a magnót, és vérrokoni viszonyokat kérdőjelez meg.)

Második beszélgetés. Az utolsó csikós pusztai perspektívája. Bontás alulnézetből, vagy inkább belülről, rálátással a dolgokra

FELVEZETÉS

A beszélgetés első részében a falumbeli pusztai barátom is részt vesz. Azért vitt el hozzá, mert ő volt az utolsó pusztai csikós, és mint ilyen, biztos sokat tud mesélni nekem a pusztáról. Időközben már jártam a szállítási osztály vezetőjénél. Tehát ezt a tudást ütköztetem, amikor találkozunk. Továbbra is a puszták felszámolása a központi téma, amely érdekel, amikor beszélgetésbe kezdünk.

Eleinte tapogatózom, vajon iszik vagy nem iszik, ezért is mentünk reggel. Udvariassági felvezetés után a két pusztai ember beszélgetni kezd egymással. És ugyan messzire kerültünk a saját érdeklődésemtől, de figyelemmel kísérem, ahogy egy pusztai beszélgetés fejlődik. Ők sem találkoztak már évek, évtizedek óta, és az is lehet, hogy közvetlenül sosem beszélgettek eddig, hiszen nem azonos korosztályhoz tartoznak, Tóni bácsi nyolc évvel idősebb a falumbeli pusztai embernél.

Kiderül, hogy Tóni bácsi Miklóson született 1943-ban. Egyből kétségbe vonja, tisztа-e a szállítási osztály vezetőjének a keze. És előkerülnek a rokonok, akik mindig konkrét viszonyítási alapot adnak bármilyen ügyben való eligazodásban.

Szóval, Miklósban az iskola a kastélyban volt, ahol a tanárnő és Tóni bácsi nővére családjával is lakott. A tanárnő megbetegedett, ami a miklósi iskola végét jelentette. Három kilométerre jártak ezentúl iskolába, Fornára. A nővér volt az utolsó lakos Miklóson. 1963-ban költözik el innen. Miklóst még a nagy bontási projekt beindulása előtt lebontották. Az egyik utolsó, amit lebontottak, a kastélyépület volt. A munkálatokat három testvér irányította, akik Fehérváron dolgoztak, mind a hárman rendőrként, és az ott kialakított kapcsolathálójukon keresztül adták el az építőanyagot, a téglát. Az oltott meszet nem tudták kibontani, tömbösen törték szét, ennek nyomai sokáig megmaradtak. Miklós 1963-ban, fél év után eltűnt.

– 1967. április 8-án saját magam vettem házhelyet (a faluban). V. F. igazgató kezdte el, hogy odaadják a téglákat ingyért, csak jöjjenek fel a faluba lakni. Engem máshogyan segített, de most (akkor) nem adott nekem téglát.

Tóni bácsi (akkor már) előrébb járt. 1968-ban disznópestisjárvány pusztít. Tóni bácsi több anyadisznót, hízót és malacot tart. Minden állatot elvisznek.

Miklósban az utolsó épület az istálló volt. A műemlékvédelem védelme alatt állt; nem engedték elbontani.

31 400 forintot kapott az összes disznajáért, amiből házat vett, melynek költségvetése 30 000 forint volt. Nem volt életében egy forint adóssága sem.

(Mi volt annak a következménye, hogy valaki részt kapott a bontásból? Mikor tönkrement az állami gazdaság, és eladták a dolgokat, azok, akik megkapták a bontást, már nem kaptak lehetőséget vásárlásra.)

UTÓÉLET, RENDSZERVÁLTÁS

Egyvalaki (Maszek) vette meg a hatszázhetven jószágot. (Z., az utolsó igazgató intézte). János még bent maradt Fornán. Hét ház volt még (az 1980-as évek elején). Harminc-öt-negyvenezer forintot kaptak az emberek (fiatalok, akik még ott voltak akkor, azért, hogy elhagyják a pusztát). Két idősebb nőnek a Maszek (az új tulajdonos) házat vett a faluban. Két asszony ott maradt (továbbra is a pusztán). Az egyik ott halt meg (temető nem volt Fornán, mindenkit Csákváron temettek el).

Az emberek azért maradtak ott (a pusztán), mert kellett a munkaerő. Mikor eladtak mindent (állami gazdaság), akkor mentek csak el.

(Ezen a ponton Karcsi felállt – hogy hozzon-e két sört, nem kell –, majd visszajött.)

Én már két éve nem ihatok semmit, érszűkületem van, most voltam szemészeten, nem sikerült a műtét.

(Karcsi mosolyog, nem akar zavarni, nem arra mentek a dolgok, ahova kellett volna [ménes/csikók]. Ne haragudj [rám], mondja Tóni bácsinak, de el kell mennem, dolgom van.)

Ez a nyolcvanas években történt. Csak azoknak vett (a Maszek a faluban) házat, akiknek nem volt segítsége (tulajdonképpen nem volt rokonuk).

(Más verzió szerint 1992-ben történt, tulajdonképpen ez volt az állami gazdaság [Fornapuszta] privatizációja. Amikor az állami gazdaság vezetőinek asszisztálása mellett 80 000 forintért szerezte meg az új tulajdonos, mindennel, az istállóval, a majd ezer állattal együtt. Az állami gazdaság, a puszta privatizációja azt jelentette az állami gazdaságban dolgozó pusztaiak részére, hogy állatokhoz tudtak jutni, volt úgy, hogy negyvenesével [megint csak a vezetők tudtával, hallgatólagos beleegyezésével].)

(Maszek [becenév] nem csákvári származású volt, máshonnan jött ide. Maszek nem maga Sólyom, a későbbi tulajdonos, hanem annak elődje volt. Karcsi szerint Maszek Sólyomnak volt a strómanja. Eladta-kivette, amit tudott, amit a pusztából lehetett, aztán eltűnt a képből. Maszek csak használta, de a családja nem örökölhette Fornát.)

Így már csak a tulajdonos maradt ott, hogy onnan mindenki tűnjön el. (Most már tudjuk, hogy nem volt teljesen így, két asszony még mindig a pusztában maradt.)

Így csak a Maszek maradt, és utána lebontották a magtárat. Hatalmas épület volt. (Kétszer kinézett a kamerára.) Vettek egy szárítót. És egy új magtárat. Szép termetes épület volt az a magtár (amelyet lebontottak).

A család (Maszek) nem volt itt. Csak ő. Lejárt hozzájuk.

ISKOLA

V. F. mondta (az akkori igazgató), hogy nincs érv, az iskolások olyan helyre menjenek (ahol van iskola), mert itt nem lesz (iskola). Mert itt az emberekből nem lesz semmi. Két tanító volt (Forna), délelőtti/délutáni menetrend. Csak eszközök: tábla, asztal, padok, semmi más. Utoljára már csak egy (tanító) volt, és nyolc osztály. V. F. rendezte őket. Vett buszt, hordták ezeket a fiatal gyerekeket. Iskolásokat.

Hány éves	Év	Tartózkodás hely	Hányadik osztály-ba jár	Megjegyzés
született	1943	Miklós		
7 éves	1950–1953	Forna	1–3. osztály	
10 éves	1953–1955	Miklós	3–4. osztály	
12 éves	1955/56–1958	Forna	5–6. osztály	
14 éves	1956–1957	Zámoly	7–8. osztály	
15-16 éves	1957–1959	Velence	2 tanév	mezőgazdasági gépész

CSALÁD

Csákváron nem volt internátus. „1962-ben én Miklóst elhagytam. Elmentem Zámolyba, mert nekünk ott volt házunk. Szülői ház. Ők elmentek hamarabb. Nyugdíjasok voltak. Mindketten pusztaiak voltak. Édesanyám sági, nem messze Csalától. Az édesapám ott született. Édesapám miklósi. A hét gyereke mind ott született. Három évig jártam Miklósra iskolába. Először jártam Fornára két évig. Akkor lett iskola (Miklóson). Három évet Miklósban (jártam) iskolába. Vége lett megint (az iskolának), visszakerültünk Fornára. 1962-ben a szülők Miklósból Zámolyba költöztek, ahol házunk volt. 1964-ben (én is) Zámolyon (laktam). Közel volt a földünk Miklóshoz. Tíz hold. Kaptunk kétszobás lakást Miklósban. Azelőtt az édesapa Zámolyon lakott. Ott is kellett lakni. Mert olyan mocskos világ volt, hogy egyszerre két helyen nem lehetett lakni. Nagynéném így átvette. Ez volt a kutyaság. Így megmaradt a lakás Miklóson, meg nekünk ott volt a saját házunk Zámolyon. Mikor munka lett, átmentek édesapámék Miklósra. Itt is voltunk, meg ott is. Zámolyon születtünk. A nagynéném (apám nővére) intézte (Zámolyon). 1936-ban az apám és az anyám Zámolyon kezdett lakni. Mikor vége lett a háborúnak, kiosztották a földeket, kapott tíz holdat Miklóson. Akkor kaptunk juttatott lakást Miklóson, benne volt a kastélyban. Tehenünk, lovaink mind Miklóson."

(Az első eset, hogy kiderül, hogy a pusztaiaknak vagyonuk volt. Akár úgy is tűnhet, hogy vagyonmentést lehetett a pusztán végezni. Az állatok a pusztán, Miklóson. A család Zámolyon, a szomszédos faluban).

Zámolyon két évet jártam iskolába, két utolsót.

Fornán nem volt rokon. Mindennap iskolá(ba) mentünk, gyalog, oda és vissza három kilométert, gyalog.

FORRÁS

– Az édesapám nyugdíjba vonult, juhászlegény volt, és ő ment oda (Forráspusztára dolgozni Zámolyról, 1961-ben).

– És az anyja hol volt? (Míg ő, Tóni bácsi, a fia, Miklóson vagy Zámolyon?)

– Én traktoros voltam. Takarmányozással foglalkoztam Forráspusztán. A juhászatban hétezer birka volt. Két ember a falunkból járt oda (Forrásra). Zámolyról is jártak oda (dolgozni). Egy ember ötszáz birkára vigyázott. Kisvasút megvolt (1962-ig, amikor megszüntették), mészégető kemence (is volt a töltésen). (Akkor már) nem volt víz a forrásban (nem folyt a patak). (Hús ott [Forrás] volt; de ott a házunk, a régi malom mellett volt fúrt kút.)

1968-ban még ott voltak Forráson a pusztán, Zámolyon laktak a faluban, Forráson dolgoztak, busszal jártak oda. Én elköltöztem, ők ott maradtak. Mikor idekerültem Csákvárra a faluba, a(z állami) gazdaságon belül maradtam, onnan mentem nyugdíjba negyvenkét év (munkaviszony) után. Innen (Csákvárról) már nem jártam Forrásra. Utána mindig kevesebb birka lett, aztán utána eltűnt. (De malacot már a feleségével Fornán tartottak, gondolom, úgy 1966–1968-ban.)

(Nem tudjuk pontosan, hogy hogyan tűnt el Forráson a pusztaélet/tanyavilág. Lehet, hogy ott sose volt „élet", azaz „sok ember", de ez nem azt jelenti, hogy ne lettek volna Zámolytól függetlenek. Csákvárra hordtak kocsival napi kétszer birkatejet. Mindennap négy óra ment el erre. Csákvárhoz kötődtek mindenben, az iskola kivételével – Karcsi)

– A nővérem férje, Ferenc summás volt, vasvári gyerek, először Miklóson dolgozott. Ott ismerkedett meg a nővéremmel, megszületett a kislányuk. Kaptak lakást, aztán elmentek a gazdaságtól… 1967-ig éltek Forráson. Édesapa 1912-ben született. Nyolcvannégy éves volt, amikor 1996-ban meghalt. Ekkor még itt, Forráson dolgozott, utolsó percig mint juhászlegény. Amíg E. H., a mostani tulajdonos apja át nem vette Forrást, ott volt.

– Fornán (nagypuszta) lakott?

– Feleségem fornai volt, én meg zámolyi. Fornán éltem három évet 1966 és 1969 között. Takarmányos voltam Forráson, ugyanaz, mint Fornán. Volt úgy, hogy el köllött menni silóért, mert ott sok volt, de ez (ilyen alkalom) ritkán volt. Az idő kilencven százalékát Fornán dolgoztam. Egy ideig voltunk Forráson, megragadtunk, aztán jöttünk is el. Megbeszéltük a főnökkel, hogy ennyi lucernát vagy silót el lehet vinni, és csak ennyi volt.

IDEOLÓGIA

– V. F. igazgató úr felhívott mindenkit, csak az a baj, hogy nem mindenki értette meg, hogy mit akart. Azt mondta: „Innen el kell menni!" Így mondta. De nem úgy, hogy mindenkinek föl van mondva. Aki amiben dolgozik vagy lakik, azt megkapja bontásban. Azért nem kell fizetni semmit. Mindenki építsen saját házat. Mert ugye téglá(ból) volt mind(en épület), nem volt vályog. Uradalmi tégla. El tudja képzelni, milyen volt az! Csak lakások lettek. 1964-ben már pedzette, és utána másfél év múlva már neki is álltak lebontani a lakásokat.[17]

– Miért nem értették meg a pusztaiak?

– Okos ember volt ez az igazgató, mert elmondta, most itt nincs élet. (Karcsi: Forráspuszta, de nincs pusztai élet, az csak Fornapusztán van.) Mikor megszűnt Miklósban az iskola, és akkor azt mondta, hogy meg fog szűnni Fornán, aki tud, igyekezzen, megkapja az izét… (keresi a szót), az építési engedélyt. Ő rendezett mindenkinek. Volt egy embere, és ő rendezte (a pusztaiak dolgait). Még a telekért se kellett fizetni. Semmiért. Azt mondta, ebből építsenek. Ő pénzt nem ad. Nem is tud. Ezt tudja, meg akarja valósítani, hogy ezek az izék tűnjenek el innen. Azért maradt Fornán hat épület. Miklósban csak egy maradt meg, az istálló. Ott (Miklós-pusztán) semmi (nem maradt) már. Állat sem volt már. Valamiért nem engedték lebontani. „Tájvédelem!" (műemlékvédelem) Aztán utána hogyan?! Az még ott volt tíz évig, (aztán bontották le).

– Szóval, a kastélyt le lehet bontani, de az istállót nem!?

– Mindenki, aki elhatározta, be is költözött. Mindenki arra gondolt, hogy minden megszűnik. Bolt se volt már. Így lehetett bemenni Csákvárra.

(Forráson volt egy ideig generátor, de gondatlanságból nem kapcsolták ki este a motort, és leégett. Karcsi elmondása alapján nem javították meg, inkább elvitték.)

KITÉRŐ

Tóni bácsi most az oroszok viselt dolgairól kezd mesélni. Ahelyett, hogy részletekbe menő beszámolóra vállalkoznánk, néhány általános vonást fogalmazunk meg. Édesapja lovaival vett részt a szomszédos orosz katonai repülőtér kifutópályájának építési munkálataiban. Az oroszok mindannyian rendkívül segítőkészek voltak. Nagyon sajnálta, amikor el kellett menniük. Semmiféle disszonanciát vagy atrocitást nem tapasztalt.

A következő felmerülő téma a szomszédos vadászház és lakóinak jelenléte. Megtudjuk, hogy a fővadász is az egyik kispusztán (Ürge) élt, onnan költöztek be először a nagypusztára (Forna), házuk ma is megmaradt független vadászháznak, majd innen önerőből vásároltak házat, és költöztek be a faluba (Csákvár).

[17] Lásd még Borsos 2020.

GYEREKMUNKA

– Szabad volt minden. Voltak jó kis barátaim. Focizgattunk mezítláb, amikor vége lett az iskolának. A gazdasági vezető (elkérte a gyerekeket két hétre az iskolából szezonális munkára), aki el akart menni, (az) elment dolgozni. A mácsonyát (növény) böködni kellett, a lent gazolni – kihúzkodtuk. Disznónk, tehenünk volt annyi, mint a rosseb. Régen mennyi volt (rámutat a barátjára, aki tudja, hogy annak idején mennyi volt, de azelőtt még több). A szülőknek segítettek. Maszek szerszámmal dolgoztak, és sokszor be kellett ám kötni (mutatja a tenyerét). Akkor is ment az „élet". Csákvárról is jártak a gyerekek dolgozni.

Intermezzo: Időközben egyik barátja látogatott el hozzá. Tóni bácsi arról mesélt neki, hogy orvosnál járt Pesten, két órán át műtötték a szemét. Én azért jöttem hozzá, hogy milyen világ volt arra (fejével a puszta felé biccent).

– Maga is pusztai?

– Nem, nem. Csak ott nőttem fel. Apám körzetszerelő volt. Aztán mindig elvitt magával. Aztán én is egy darabig ott dolgoztam, meg vissza is jártam.

– Borsóknál szemeket kellett szedni. Nagyon nagy segítség volt, mert mikor iskolába kellett menni, megvolt a ruhánk. Kijártunk dolgozni. Este meg ment aztán a foci.

PUSZTAI GYEREKEK

– Maguk két helyen laktak, Miklóson és Zámolyon is? Milyenek voltak a falusi gyerekek?

– Minket elmondtak mindennek. Hogy mink ilyenek vagyunk, meg olyanok. Később, mikor fölcsávogoztunk (felnőttünk), és két gyereknek elmagyaráztam az ügyét (megmutatta az erejét), aztán utána már megváltozott minden (Tóni bácsihoz való hozzáállás). Azért a kisember megnőtt. Nem ilyen voltam én (mint most: öreg. Mutatja, milyen erős volt.) Milyen izmos voltam! (Pózol.)

– Zámolyon azért pusztainak tartották Önöket?

– De azért nem sokáig! Mígnem egyet… Aztán tudták a tiszteletet.

– És a leányok? Pusztaiak pusztaiakkal barátkoztak, vagy hogy volt ez?

– Nem. Amikor már csávárgodtam (felnőttem), fiatalember voltam, jóképű, erős, fasza gyerek, fociztunk. Volt, amikor hárman-négyen (leányok) kapaszkodtak rajtam. Nem azért mondom. Aztán kialakult minden. A viszály aztán megszűnt. Rájöttek, hogy hoppá, hát ez is egy ember.

(„Na, én megyek." A barát el. Ment, „a kutya meg ki van engedve" – búcsúzásképpen benézett a kamerába.)

MÉNES

– Csikós, csapás? Karcsi mondta, a Csapáson van egy ember (most Csákváron lakik), ő volt a csikós. Mikor lett csikós? Hogy kezdődött?

– Tizennégy évesen abbahagytam az iskolát. Két évig még tanultam (Velencén mezőgazdasági gépészeti ismereteket, 1960), és akkor tizenhét évesen lettem csikós.

Akkor még nem kaptam traktort, így elmentem, két évig voltam csikós, mielőtt elmentem katonának (két évig – 1957–1959 – Velencén mezőgazdasági iskola, három évig – 1960–1962/63 Mikóson csikós, két évig – 1962/63–1964/65 – katona).

Ez még Miklóson (puszta) volt. Ketten voltunk, (és) volt, amikor százkilencvenkét csikó volt. És abban az évben rengeteg pénzt kerestem. Hatvan forint darabja. Kettőnknek. Azt osztottuk. (Körülbelül 12 000 forintot, azaz 6-6000 forintot hozzávetőleges számításaim szerint. Ő 3500–5000 forintot említ.) Csak csikó volt.[18]

– Mi volt a feladat?

– Befogása három-négy éves csikóknak. Meg voltak akkorára nőve, hogy már lehetett kocsizni.

– Változik a világ. Meddig volt szükség kocsikra? Hogyan lett vége?

– Jött ez a téesz-izé, és akkor vitték el a lovakat. (A) vágóba. Levágták őket. Egy hónapig nem is mentem dolgozni. Nem bírtam. Azok a gyönyörű lovak, hozzám voltak szokva. Úgy jöttek velem, akármerre mentem a legelőn, volt, amikor megbolondultak, akkor elszaladtak. De ott volt a lovam, a paripa (az izé, Jancsi) aztán elmentem, elijbük, aztán visszafordítottam őket, aztán megint megálltak. A lovam az ott volt közöttük. Öregebb, az csak egyszer futott el. Aztán le is cseréltem, aztán megmaradt ez az izé, amíg ott voltam. Ez az almásderes ló volt, herélt, olyan ötszáz kiló. Izmos volt. Hát úgy mondom, kutat, négyszer négyes (káva), azt ugrottam a lovammal. Az édesanyám meg pont jött vízért. Jaj, szegény, az meg annyira megijedt, hogy rosszul lett szegény.

– Szóval, ez egy ilyen betyáros élet volt!?

– Hú, hát azt így nem lehet elmondani. Jó érzés, ami volt az emberben.

(Könnyek a szemében. Ez törött meg ott. Hatvantól volt csikós. Két és fél évig, 1962–1963-ig.)

– Mit mondtak, miért kell levágni a lovakat?

– Most, hogy a traktoroké a jövő, vége van izének, a téesz-izébe behajtottak mindenkit.

– Kiké voltak a lovak? A téeszé/állami gazdaságé?

– Az édesapámmal is piszkoskodtak, de az nem ment be. Nem ment be a téeszbe!

– Az állami gazdaságé volt a ló. De akkor hogy jöjjön ide a téesz?

– Igen, kiadták a nagyfőnökök ukázba, hogy azt meg kell szüntetni. És akkor még azt akarták, hogy menjünk el, a két barátom, hogy mink kötözzük meg őket. Hát én nem, a szívem megszakadt volna. Mikor viszik a vagon(on) száznyolcvan és kétszáz (ló) között, ott mindet elvitték, a legnagyobb lótól a legkisebbig.

– A deresét is?

– Mindet! Hát gondolja?! Milyen élet volt az nekem! Egy hónapig nem voltam normális. Mindig mondta szegény édesanyám: Te, fiam, tönkremész! Majd lesz valami, édesanyám, majd valami lesz! Aztán utána, na, mondom, nekem már akkor megvolt a jogosítványom, de már akkor is tudtam számolni, hogy az nem mindegy, hogy keresek

[18] A fornai Sándor feleségének, Mariska néninek az apja 1955–1958 ugyanannál a ménesnél volt csikós, ahol Tóni bácsi is 1960 és 1962 között.

ezernégyszáz forintot, vagy háromezer-hatszázat, vagy ötezret. Nem mindegy. Az háromszor annyi volt, mint traktorral. Ugye előtte nem volt gond, mert volt lovunk. Avval jártam! Volt nyereg is, mindenféle. Nekem nem volt új, hogy fölülünk az izéra, a paripára.

– És kik voltak a társai?

– Pista – az is miklósi volt. '42-es volt. De már meghalt, már vagy tíz éve, szegény. Ketten voltunk. Igazi barátok. Az biztos. Egy falat kenyér.

Meg voltak kutak is. Három, ott Miklósban. Ott ittak a lovak az elsőben. Ahogy mondom, megmaradt ott az istálló, és annak a végében, a nyugati sarkában, ott volt egy hatalmas kút. Kővel volt kirakva hétszer hetes. Kegyetlen, volt benne víz annyi, hogy nem tudták kihúzni, mindig annyi volt. Hiába, akkor már megkezdődött a permetezés, mikor el kellett vinni harminc kocsival, tartálykocsival. Mire visszamentünk, a kút már megint tele volt. Annyira bő volt, hogy az egész rendszert ellátta. Mondta is a nagyfőnök akkor, hogy Tóni, mit szólsz hozzá, ki fogja bírni. Hát, mondom, énszerintem ez ki. Hát, mondom, tizenkét méter mély volt, hát, mondom, ebből rengeteg, ha kijön belőle öt köbméter, meg se látszik.

– És ebből volt három kút?

– Na nem, amiből a csikók ittak, az négy méter volt, meg hat méter, mert a víz fent volt. Aztán volt még egy, fent a kastélynál. Ott volt a munkásszálló is. Előttünk ott volt még egy.

– Mi az, hogy munkásszálló?

– Jöttek fiatalok is inkább, meg idősek is (hónaposok). Nővéremnél laktam (a kastélyban), mikor csikós voltam.

(A summások március elseje és november harmincadika között voltak itt, addigra minden munkát elvégeztek. Summás volt Ferenc – a nővér férje. Miklóson több épület volt. A kastély, a munkásszálló mellett volt egy ököristálló, melynek mindkét végében egy-egy tízlakásos ház állt. Ezenkívül volt még egy úgynevezett „lacikonyha", egy tizenhatszor nyolc méteres nádtetős épület, ahol a summások főztek, és sütöttek kenyeret 1944-ig, amikor utoljára jöttek summások Miklósra.)

– Volt ez a csikós élet. Télen volt istálló: mink rendeztük nekik a takarmányt. Volt lovunk. Mentünk ki akkor. Futtatni egyet. Minden másnap szoktuk kiengedni őket, télen. Nyáron kint voltak egész nap. Akkor, amikor olyan lett az idő, hogy nem (int egyet), lucerna, újvetés, bálaszerű. Ez a lovaknak lett összerakva. Ráértünk, és kiválogattuk. Mivel az első vetés általában gazos. Ugyebár kétszer-háromszor lett vágva. Tavasszal, mikor elkezd, olyan lucernák (bálaszín) voltak (mutatja boldogan: méter–méter húsz).

– Mi volt nehéz ebben a munkában (csikósság)?

– Nekem nem volt nehéz tenni.

– Lóhúst ettek?

– Azt nem. Lehetett volna, de nem.

Pesten (keresztül) jöttünk volna haza, aztán bementem reggelizni. Nem is figyeltem, lóvágóhíd. Bementem, hogy vegyek egy húsz deka parizert. Hát, mikor a férfi szólt, hogy

itt van, tessék. Felemelem a fejemet, és ott van három méterre, ekkora lovak (hatvan–nyolcvan centiméter, mutatja) feje. Mondom neki, mit csinál ez? Mondja, húslevest. Mondom, úristen! Ez ki van fizetve. Futottam ki. Mondja, mi? Mondom, ne (mutatja). Majdnem hánytam. Kopasz fej, reszelő (fűrész), a mama meg vitte levesnek. Jaj! – mondom.

– Csikós volt, lovakkal foglalkozott, később birkákkal már nem foglalkozott?

– Nem. Később már mindig a traktor. A ló volt az állat. Traktoros (az igen, de) én birkás nem voltam. Az nem voltam.

– Tehenek?

– Fornán először még voltak tehenek, de utána már meg kellett szüntetni, mert megvették (őket).

– Az állami gazdaságban?

– Igen.

– Magánban lehetett. Fornán nem lehetett. Csákváron lehetett. Nem engedték meg senkinek. Ló az lehetett. Birka is volt. 1955–56-ban szüntették meg (a fornai részen, Karcsi szerint 1960-ban), a Százados-tanyánál volt utoljára (Karcsi szerint az 1970-es évekig), Forráspusztán még tovább.

BEKÚSZÓ TÉMÁK: ÖTVENHAT ÉS AZ OROSZOK

Az ötvenhatos forradalomról és az oroszokról beszélt. A két dolog összefonódott. Hallgatták a rádiót, nem nagyon értették, mi történik. Nem politizáltak. (Nem volt még orosz laktanya és orosz reptér.) Itt jön be a háború témája. Édesapja gyűlölte az oroszokat, mert elvették a csizmáját, és így zsákba kellett bebugyolálni a lábát. Így ment malenkij robotra a város határába árkot ásni. Édesapja nővérei hallottak arról, hogy mi vár rájuk. Egészen Németországig menekültek, ahonnan két lóval tértek vissza. Az egyiket eladták, és egy házat vettek belőle. El tudjuk képzelni, mennyit ért egy jó ló akkor. A másik ló gondatlanságból pusztult el (figyelmetlenül etették).

Aztán mindenféle apró téma bekúszott a képbe: Temető? Nem volt a pusztán. De volt első világháborús emlékmű. Oroszoktól született gyerekekről nem tudott. Atrocitásokról nem hallott.

– Mikor jön elő ez a csikós élet? Álomban elő szokott jönni?

– Igen. Nagyon sokszor. Mindig, mikor most már itthon vagyok, és nem tudok dolgozni a szemem miatt. Visszeresek a lábaim. És akkor az embernek sok minden eszébe jut. Milyen gyönyörű lovam volt, az utolsó. Tudott beszélni, az olyan volt. Az biztos. A Pajkó. (Elgondolkozik szomorúan, csendesen.)

(Itt búcsúztam el először. Azt mondta, nagyon jó volt egy kicsit beszélgetni.)

MINDENNAPOK

– Mi fontos? (Melyik puszta Önnek?) Forna vagy Miklós, vagy talán Forrás?

– Miklós nekem (ahol Tóni bácsi született). Amikor betöltöttem a tizet, és szünet volt az iskoláig, nekünk munkát és pénzt adott, édesanyámnak nem kellett idegeskednie, télre (el)rakta a kis pénzünk(et), amit kerestünk, heten, a testvérek, na jó, a legkisebbeknek (nem). A nővérem negyvenes volt (negyvenben született)...

– Jó, jó a falu, de a puszta, ott mindig dolga van az embernek, vagy hogy van ez?

– A pusztán, aki eleven ember volt, nem olyan, hogy iszunk, aztán valahogy lesz. Nekünk volt tehenünk. Nekünk volt lovunk, meg hét gyerek volt. Édesapám és édesanyám. Mikor már tízéves voltam, akkor már kapáltam. Odajártunk dolgozni. (Volt ilyen csenkeszfű, venyigének szokták felhasználni.) Sőt mi több, a főnök október végén, november elején kikért minket az iskolából, odajártam két hétig, meg kellett piszkálni, mert nem folyott. Olyan pénzeket kaptam ilyenkor. Két hétre. Oda jártam három évig, és tetszett, mert eleven gyerek voltam. Föl szoktam mászni mindenhova, ahova nem kellett. Valaki elmondott valamit, én már ott voltam. Már csináltam. Elkértek (az iskolából dolgozni).

Aki nem volt lusta, így mondom. A munkát megcsináltuk. Szabad szombat ugye nem volt sose. Vasárnap az mindig volt. Amikor hazamentem, általában az asszonyok voltak, akik főznek, mert azokon múlt minden.

Otthon voltak, és az állatokat is rendezték. Így volt mindenkinek mindene. Aki iparkodott.

Hát, aki nem (iparkodott/dolgozott), sajnos, most itt vannak ezek a fagyállósak (hajléktalanok, akik fagyállózott bort isznak, és belehalnak), azok megfagynak mind. Még hideg se volt, és már van huszonkettő vagy huszonhárom, akik megfagytak, bocsássa meg a világ. Nem. (Itt a médiára, a jelenre utal, a hírekben hallottakat igyekszik elhelyezni a saját világában, egyeztetni a saját értékrendjével.)

– A másik: kint kevesen voltak, sok hó, Miklósban is, Fornán is. Eső, vagy mit tudom én. Amikor eső vagy hó. Édesapámnak volt egy ilyen ládája. Olyan magas, másfél méter. Tett bele kukoricát vagy mit, hogy legyen súlya, volt két lovunk, azzal felállt, hajtott, ment, mi meg mentünk utána, mert nem volt hó. Félrenyomatta, és így mentünk iskolába, lóval.

– A gyerekei (három fia meg a lánya) mit érzékeltek a pusztából?

– Azok még igen. A fiam meg a kisebbik fiam traktoros volt Fornán. Ők ott szerettek, imádtak ott. Szerették az állatokat.

– Végül is a szülők. Az édesapja végig a pusztán élt?

– Hát, ő a faluban, az utolsó négy vagy öt évit. Folyamatosan akkor otthon volt. Mikor már úgy volt, hogy, na.

„URADALMI TÉGLA"

– Józsefet megvádolták, hogy saját hasznára adta el a téglát, vagy magának.

– Hát ez nem is hazugság! (Legyint egyet, és sóhajt is lemondóan.) Mit kell nekem erről tudnom. Azt is elmondom, amit Józsi bácsiról mondanak.

– Kikapcsolom (a magnetofont), ha akarja.

– Nem, nyugodtan (hagyja), hogy hallja. Nyugodtan beszélek.

Ugye ott voltak sofőrök, akik hatása alatt voltak, ő volt a főnök. Ő adta ki a munkát. Ady brigád, harminc embere volt. Akkor, ugye, lebontottak egy csomó téglát. Próbálta volna meg nem (megtenni), a nagyfőnök elzavarta volna. Ő volt a kiskirály. No. Így (valahogy). Na.

– Miben jött ez le? Ő is kapott a téglából? Vagy mi volt a motivációja? Ő azt úgy adta elő, hogy innentől bontsátok, tietek az anyag.

– Hazudik, nem így volt. Nem bizony, nem.

– Máskor mondták, hogy amikor a sportkombinátot építette, akkor gyerekének... Inkább azt mondja el, hogy mit jelent, hogy kiskirály volt?

– Szabad keze volt. Ezzel megmondtam mindent. A brigádja azt csinált, amit (ő) mondott. Pontosan úgy, bizony. Az biztos. (Mutatja, mintha el akarna szállni, de egy kicsit rá is hagyja, na mindegy!)

– De a brigádban sok volt a pusztai, ha nem is fele, de sok. A rakodás?

– P. brigád, szállítási. Abban voltak fornaiak (pusztaiak) és csákváriak (falusiak) is.

– Hol volt az ő haszna? Ő is épített házat?

– Hát hogyne!

– Ebből-abból? Meg a gyereke is ott van.

– Mindenből.

– Téglát nem adtak el? Az, hogy egy részt beépítettek a házba. Egy részt, azt elvitték.

– Úgy, úgy, el lett simítva. Aztán kész, vége, elvitték.

Mondom, mikor az enyémet elhoztam, kipucoltam két gödröt. Kibújt a szög, most már két kocsival elvittek, de az emberek egymásnak elmondták. Aki ott volt nagy géppel, igen, az elmondott mindent.

Ott volt a bontás, de a fuvarért nem kell fizetni. De betartotta a szavát.

– Miért nem kapott bontást?

– Mert látta, hogy mit kaptam a disznókból.

De azért mondom neki, igazgató elvtárs, nekem is van olyan mély torkom, mint másoknak. Leeresztenek mindent; három-négy liter bort, pálinkát. És akkor mindjárt nem lenne annyi pénzem.

Azt mondja, örülök, hogy ezt mondja, mert bebizonyította, hogy maga egy igazi ember. Ez volt a válasz.

– Adott?

– Z. (igazgató) idejében fönt volt a munkásszálló (és emésztőgödör), és azt mondta, amekkorát választok (annyit kapok)... megvolt, hogy ma tízezer forintot kellett befizetnem. És azt mondta, hogy ha egy hónapon belül eltakarítom, amit nekem le (kell) bontanom, akkor visszaadja a tízezer forintot.

(Itt is van egy kitétel: Pali bácsi az elbontott anyagot magának elszállította. Tóni bácsi elment hozzá, és rendezte a dolgot.)

– Nem kellett egy hónap, két hét után kész volt minden. Aki élt és mozgott, bontott mind. (Az anyag a fia építkezéséhez kellett, ami tizenhét évvel ezelőtt, 2001-ben történt.

Akkor is mondtam, nagyon rendesek. V. F. (igazgató) is becsülte a pusztai embert. (A Z. igazgató is.)

– Tehát volt olyan pusztai ember, aki bejött, és eladta az (építő)anyagot?

– Így van. Pontosan. Nem is egy-kettő volt.

– Magyarán mondva azt mondja, hogy ez jó üzlet volt?

– Az biztos. Vagy becsukta a szemét, vagy nem. Ha József is jól járt, akkor a többiek is azt csináltak, amit akartak. Így van.

– A nagy kérdés, hogy ez az állami gazdaságé, de valaha ez az Esterházyaké volt?

– Az biztos, még a téglára is rá van írva a neve: „uradalmi tégla".

Felmerülő értelmezési keretek

Németh Krisztina könyvének egyik, a puszta kapcsán felvetődő központi témája a pusztai világ eltűnésének traumája az egykori lakók számára. Egyik probléma, dilemma, hogy a holokauszt traumatikus módszertana hogyan használható nem zsidó közösségek esetében, hiszen a vonatkozó, erősen pszichológiai aspektusú fogalmi rendszer a holokauszt élményének feldolgozására lett kidolgozva. Ezt a nehézséget még az a helyzet sem oldja fel – mint ahogy Németh Krisztina esetében látjuk –, ha szomszédos közösségek vannak bevonva a vizsgálat tárgykörébe. Nála a földrajzi közelség ellenére nem ér össze a két közösség, nincsenek átfedések közöttük, nem látszanak kapcsok egymás között, a szomszédság ellenére nem beszélhetünk kapcsolódó „életvilágokról".

Az egyetlen közös pont, a közös sors sem mondható igazán közösnek, hiszen a felbomlást, a megszűnést nem ugyanaz az esemény generálta. Nem ugyanazon eseménysorozat eredményéről beszélhetünk. Másrészt az is különbséget jelent, hogy amíg az egyik esetben a felbomlás és a megszűnés teljesnek mondható (zsidó közösség), a másik esetben ilyenről nem beszélhetünk, hiszen mindmáig találunk lakókat a pusztán.

Másrészt a trauma tipikusan problematikus terminológia, melynek használata, amíg az egyik esetben természetesnek tekinthető, hiszen arra a tematikára lett kidolgozva, addig a másikban már nehézkesen, megkötésekkel, kiegészítő magyarázatokkal alkalmazható csak. Ez a gyakorlatban annyit jelent, hogy újra kell értelmezni és finomítani a trauma fogalmi készletének használatát. Már-már az az érzésünk támadhat, hogy nehezebb emlékezni nem holokausztté ma, például a puszta kapcsán. Az *oral history* jellegű megközelítések korlátai is felmerülnek a puszta mint vizsgálati téma esetében. Olyan, mintha a trauma kapcsán a két eset nem lenne igazán összehasonlítható, amire maga a szerző is utal.[19]

A Németh Krisztina által a puszta kapcsán interpretált második fogalom az „életvilág", amely könnyen összeegyeztethető az általam használt „infrastruktúra" fogalmával.

[19] Németh 2018, 19.

Nála ez „egy behatárolt közösség élettere valós kapcsolathálóval átszőve, közös kommunikációs hálót képezve, mely lehetőséget teremt, hogy a személyes történetek összeilleszthetők legyenek, a traumatikus élmények átérezhetőek legyenek".[20]

Idetartozik, hogy „eközben természetesen a közöttük lezajló interakció, egymásra hangolódásuk, egymással szembeni elvárásaik, egymásról alkotott képük adja az élettörténeti interjú kereteit, és elkerülhetetlenül befolyásolja a létrejövő narratívát".[21]

Míg nála individuálisak a szenvedéstörténetek,[22] és a holokaussztal kapcsolatosak, nálam ugyanez a fogalom etnikus tartalommal van megtöltve, mely a második világháború traumájával kapcsolatos.[23]

Németh Krisztina a személyes szenvedéstörténetek kommunikálhatatlanságát és az otthontalanság érzését a környező nagyvárosba átköltözéssel hozza összefüggésbe.[24] Nálam az ilyen jellegű történetek, amelyeket nem szenvedéstörténeteknek, hanem kibeszélhetetlen traumatikus élményeknek, feldolgozhatatlan tapasztalatoknak nevezek, egy női világgal és a háború során kényszerűen átélt megbecstelenítés gyakorlati tapasztalatával hozhatók kapcsolatba, és azzal a zárt, férfiértékek dominálta falusi világgal és a háború utáni szovjetek értékek dominálta hangulattal, amely nem tette lehetővé az ilyen traumatikus élmények megélését, kibeszélését, az ezekkel való foglalkozást, a feldolgozás mechanizmusának elindítását.

Pusztai terepmunkám során nem találkoztam traumára utalásokkal, erre utaló jelekkel. A helyi emberek, akikkel szerencsém volt találkozni és beszélni, nem traumacentrikusan élték meg a pusztai lét elvesztését. Az ugyan megállapítható, hogy van egy bizonyosfajta nosztalgiaérzés a dologban, de ezzel együtt előrelépésként élték meg, különösen a nők, hogy beköltözhetnek a faluba. Ez a holokausztra épülő traumaelmélet pusztai alkalmazásának az egyik legfőbb korlátja.

A Németh Krisztina által interpretált habermasi gondolatkört[25] csak azon értékek mentén tudom értelmezni, hogy azon szerepekből, azon előnyben részesített tudások megjelenítésével lehet kinyilatkozásokat tenni, amelyeknek egy adott társadalomban már eleve helyük volt.

Németh Krisztina tehát két koncepció teoretikus feldolgozására és ismertetésére törekszik, míg az egyik, a trauma, inkább a holokausztté mára használható, addig a másik, az életvilág, a pusztai világ felbomlásánál alkalmazható.

A munkahely és a lakóhely összefonódásának szétválása jelenti a pusztai lét felbomlását, a faluba való beköltözést, a pusztai közösségi gyakorlatból emlékező nosztalgiaközösséggé való alakulását.[26]

[20] Németh 2018, 22, 163.
[21] Németh 2018, 27.
[22] Németh 2018, 43.
[23] Sántha 2017a, Sántha 2017b.
[24] Németh 2018, 43.
[25] Németh 2018, 77.
[26] Németh 2018, 94.

Több közös találkozási pont adódik Németh Krisztina és a saját kutatásomban. Az ő holokausztkutatásánál a koncentrációs táborokról szóló beszámolók közös tereket, helyeket rajzolnak ki.[27] Az én második világháború utáni dél-vértesi kutatásomban az „infrastruktúrák" közös tudásokat hangsúlyoznak, vagy másképpen az egyéni individuális tudások kiegészítik egymást, egésszé adódnak össze. Így az egy közösségbe tartozó egyének mintha be tudnának lépni egymás emlékező tereibe, és tovább tudnák szőni a másik történetét, ezzel közössé téve azt. Minél több tanú volt egy közös térben, minél több személyes „kamera" rögzít ugyanazon eseményeket, annál nagyobb esélyünk van megérteni, összerakni, összeütköztetni traumatikus élményeket.[28]

A következő tematikus kapcsolódási pont a puszta, a pusztai lét kapcsán a viselkedéssel, magatartással, karakterjegyekkel, kétélű történetek mesélésének művészetével, a dolgok pusztai ábrázolásmódjával kapcsolatos. Az egyik meghatározó karakter a becsületesség. A fornai eset érdekessége, hogy a pusztai emberek karakterjegyei nincsenek szembeállítva az uraságot képviselő figurák jegyeivel, miként az Németh Krisztinánál érzékelhető. Nem kizáró, hanem beemelő gondolkodás figyelhető meg ez esetben. Ha nem is az uraságga l kapcsolatban, de az intéző esetében a szexuális kapcsolattal való visszaélés motívuma megtalálható. Ez nagyon mélyen lappangó emlékezetréteg, melyet csak párhuzamos példák felhozásával lehetett elérni, más családtagok tudásának bevonásával felidézni.

A csalafintaság a Dél-Vértes előteréből elszármazott pusztai emberek viselkedésében is megfigyelhető, mely láthatóan értékként jelentkezik. Ezt úgy tudnám összefoglalni, hogy nagy becse van, ha valaki hatásosan tud elmesélni egy történetet, úgy, hogy a hallgató is bevonódhasson abba. Ehhez a hallgatót kell aktivizálni. Párbeszédet kell kialakítani. Ezen keresztül a hallgató aktív részesévé válik a történetnek, már-már maga is formálja azt. Sosem a hallgató hátrányára alakulnak a dolgok. Érdekesek, viccesek, de ami még ennél is fontosabb, játékosakká válnak a történetek. A „tanító jelleg" funkció kerül előtérbe.

Németh Krisztinával szemben nem az emlékezetes pillanatok felidézését találtam fontosnak kiemelni,[29] mintegy az emlékezés eszközeként, hanem a jelenben jelentkező aktív képességet, melyet a pusztai ember bármikor tud formálni, használni. Megjegyzem, ezt a pusztai képességet mintha egy bizonyos szinten el is lehetne sajátítani, legalábbis erre utal az, hogy egész életükben állatokkal foglalkozó falusi emberek is fel tudnak venni, meg tudnak formálni pusztai attitűdöket. Ők is tudnak a pusztaiakhoz hasonló retorikai fordulatokat kreálni, ami a született pusztai emberek elismerését is kivívhatja.

A következő téma, amelyről feltétlenül szólni kell, és amely Németh Krisztina könyvében is felvetődik, a szexuális élet és a fizikai erőszak kérdése a pusztán. Azt tapasztaltam, hogy a hierarchikus viszonyok sokkal mélyebben rögzülnek, nem könnyen feloldhatóak. És bár előzetes várakozásként egy, a pusztaiak közötti egyenrangúságot mutató társadalomszerveződést vártam, mégis szembetűnő a pusztai családok közötti hierarchia jelentősége.

[27] Németh 2018, 165.
[28] Sántha 2017.
[29] Németh 2018, 96.

A szexuális élettel kapcsolatos megjegyzések nincsenek előtérbe helyezve, bár, ha elég figyelmesek és türelmesek vagyunk, előbb-utóbb felszínre bukkanhatnak. A férfiak körében ez autoritást is jelent, felvágnak első pusztai szexuális viszonyaik felemlegetésével. Az is megfigyelhető, hogy a nők ezt a kérdést sokkal óvatosabban közelítik meg, talán azért is, mert én a kívülről jövő, érdeklődő férfi vagyok. Azt is mondhatnám, hogy a férfiak véleményalkotása a nemi viselkedés, többek között a front során elkövetett nemi erőszak kérdésében sokkolóan meglepőnek ítélhető. Sokkal nagyobb együttérzés figyelhető meg a saját nemet képviselő orosz (férfi) katonák motivációinak, mint a saját pusztai asszonyok kiszolgáltatott helyzetének megértésében.

A puszta mint kiüresedő geográfiai tér nemcsak a pusztaik számára jelentett vélt, megjegyzem, kétes menedékhelyet, de több odavetődő falusi, sőt városi nő élete, sorsa, becsülete is itt pecsételődött meg. A szovjet harcoló egységeket megelőző kozák portyázó csapatok mutattak elrettentő példát e tekintetben a helyi lakosság számára.[30]

A lojalitás kérdése látszólag nem bukkan felszínre anyagaimban. De láthatóan a pusztai emberek nem szeretnek konfrontálódni, inkább kerülik az ezzel kecsegtető helyzeteket, például, amikor pusztai barátom az egykori puszta új tulajdonosával, össze nem egyeztethető politikai nézetek miatt, nem kívánt találkozni. Amikor az egykori pusztaiakat vendégül látta, látszólag megváltozott a véleménye, bár ez nem gátolta meg abban, hogy hangot adjon az új tulajdonossal kapcsolatos megérzéseinek.

Németh Krisztina azt is megjegyzi, hogy a különböző pusztai nemzedékek képviselőiben nosztalgia merül fel különböző korszakokkal (ifjúkorral) kapcsolatban. Az elbeszélésekben azonban a múltbeli világok közötti különbségek elmosódnak, és a hasonlóságok lesznek hangsúlyosak.[31] Az emberek láthatóan meg akarják érteni egymást. De a tudásokban, tapasztalataim szerint, hierarchia figyelhető meg. Van férfitudás is, és korral járó, évek során megszerezhető tudás is. Míg a nők tevékenységeiknél fogva jobban kötődtek a pusztai központhoz, addig, ha a külső terekkel kapcsolatos kérdés merül fel, akkor idősebb férfiakat keresnek meg információért. Ez az információ- és tudásbirtoklással kapcsolatos hierarchia nem rejtett, a birtokosok nyíltan kifejezik saját magasabb hierarchiájú pozíciójukat, vagy ha kiderül a másik magasabb helyzete, azt is nyíltan elismerik.

A hierarchiában feljebb álló uraságok, bérlők, a régi és új birtokosok részéről a hierarchia alsóbb fokán helyet kapó cselédek, summások, pusztaiak irányában mutatott erőszakos viselkedésről, magatartásról, cselekedetekről szóló történetek, Németh Krisztina kutatásaival ellentétben, itt nem maradtak meg az emlékezetben, legalábbis nem beszéltek nekem róla a pusztaiak.

Még egy fontos momentumot meg kell említeni Németh Krisztina könyvének pusztai olvasata kapcsán, történetesen azt, hogy a „múltra való emlékezést a jelen vágyai és félelmei is befolyásolják".[32] Ennek pusztai értelmezését nem egyszerű kibontani, de a megfi-

[30] Sántha 2017.
[31] Németh 2018, 120.
[32] Németh 2018, 69.

gyelés jelentősége elvitathatatlan, saját tereptapasztalataim alapján. Itt fontosnak érzem felhívni a média szerepére, a médiában keltett félelmek hatására a figyelmet. Arra, hogy mi lesz a következménye annak, milyen retorziókkal jár a nyilatkozó számára, ha őszintén hangot ad véleményének, tanúvallomást tesz nagy jelentőségű, a közéletet felkorbácsoló ügyekben. Hogyan csapódnak le, jelentkeznek ezek az elrettentő képek a kisemberek mindennapjaiban, mindennapi döntéseiben, például akkor, amikor hajlandók beszélni életükről, életük sorsfordulóiról, vagy amikor inkább a hallgatást választják; miről lehet beszélni, és mi az, amiről nem kell, nem szabad.

Összegzés

A pusztai embereket, a pusztai életet személyes emlékeken alapuló nosztalgikus beszámolókban, vagy a városi származású szerzőknek a vidékre (a pusztára) kivetített nemzeti érzéseinek táptalajaként vagy tükreként (szociqgráfiai), a holokauszt emlékével összevethető traumaként (szociológia), vagy a parasztság eltűnésének előjeleként (agrártörténelem) értelmezték eddig. Jelen írásban valós motivációknak mentünk utána technikai-racionális meggondolásoktól vezéreltetve, nem elragadva magunkat e világ eltűnésének érzésétől. Reményeink szerint ezzel új lépést teszünk a téma eddigi eredményeinek újragondolása felé, és a BTK–NEB Vidéktörténeti Témacsoport törekvéséhez is hozzájárulunk, hogy az 1960-as és 1970-es évek vidéktörténetét, nem fővárosi, nem városi, nem falusi, hanem igazi pusztai perspektíva bevonásával is lehet, kell értelmezni.

Józsefnek mint a szállítási osztály vezetőjének s általában véve mint karakán figurának tekintélye volt az állami gazdaságban. Megbíztak benne a vezetők, mert sok mindent tudott róluk, ezt mutatja az is, hogy a balatoni üdülőjükhöz is ő szállította az építési anyagot. Abban, hogy a puszták eltakarításának feladatát ő kapta meg, részben az is benne van, hogy ő is kompromittálva legyen. Csak úgy érte meg neki a részvétel ebben a társadalmi feladatban, ha ő is részesül a haszonból (és ezzel kompromittálódik). Az állami gazdaság felső- és középvezetői tehát kölcsönösen kompromittálódtak. A szállítás és a bontás fázisai összefonódtak, hiszen az építőanyag csak úgy lehetett ingyen, ha a szállítást is az állami gazdaság biztosította. A „fölös" minőségi építőanyagot is csak az állami gazdaság teherautójának igénybevételével lehetett a piacra juttatni, ami az ő hallgatólagos beleegyezése nélkül nem valósulhatott volna meg. A brigád tagjai is kompromittálódtak, az általa vezetett kis jegyzetfüzet ennek volt a tanúja, még akkor is, ha ő azt nem erre használta fel – legalábbis erre utal az elbeszélése –, hanem saját maga indirekt védelmére, mivel neve nem szerepel a füzetben. Nem ítélték el korrupcióért, meghagyták előzetes pozíciójában, de nem kapott többé felelősségteljes megbízatást. Mindez egészen addig tartott, amíg nem kreálta meg magának új feladatát, a sportstadion építését az állami gazdaságnak és a falunak. Ezt a feladatot is hasonlóan kivételes eredményességgel, és most már kijelenthetjük, hogy a korra jellemző szervezési technikákkal teljesítette.

Az építési anyagot mint bűnjelet el kellett tüntetni. El kellett szállítani a pusztai lelőhelyről, be kellett építeni az új házakba, vagy el kellett adni nem hivatalos csatornákon. Eredeti formájában nem maradhatott elérhető. A tranzakciókról, a brigádtagonkénti kijelölésről, az elbontásról és a pusztáról való beszállításról dokumentumokat készítettek, melyeknek mind az állami gazdaság privatizálásakor 1992-ben, mind a rendszerváltás után tizenkét évvel (2001-ben) még számontartották, hivatkozási alapként szolgált. Utalás van arra, hogy a bontás jogáért fizetni kellett a vállalkozónak, amit az ügylet teljesítése esetén visszakapott az állami gazdaságtól.

Az építési telket különböző formában szerezték meg a tulajdonosok. Három utca neve merült fel, melyeket a falu parcellázott ki, és másik három utca, melyeket az állami gazdaság járt ki a tanácsnál kifejezetten a falusiaknak. A jelen elhelyezkedés azt mutatja, hogy az utólagosan beköltözők az önerőből beköltözők mellé kerültek, mindkét újonnan létrehozott utcasorba. Érdekes módon a pusztaiak közé kerültek mások is, így a kijárók és az engedélyezők nem pusztai származású családtagjai is élveztek pusztai privilégiumokat (ez volt a motivációjuk, hogy az ügy mellé álljanak). A dolog nem teljesen egyértelmű, de láthatóan annak, aki önerőből költözött be a faluba, fizetnie kellett a telekért is a járási földhivatalban, ám akkor sem az állami gazdaságnak, sem a tanácsnak nem volt hatása már az ügyletre.

Minden családnak, amelyik úgy döntött, hogy beköltözik a faluba, az akció során tízezer forint önrészt kellett fizetnie, aminek alapján egyesek szerint kamatmentes, míg mások szerint két százalékos kamattal kölcsönhöz jutottak, melyet egyesek szerint tizenöt, mások szerint huszonöt év alatt kellett visszafizetni. A kölcsönt az OTP közvetítésével kapták a tulajdonosok az állami gazdaságtól, azzal a kitétellel, hogy nem váltanak munkahelyet azon időszak alatt, melyre a kölcsönt kapták, vagyis az állami gazdaságban dolgoznak. Az állami gazdaság ezzel kötötte magához és a faluhoz a pusztai illetőségű egyéneket.

Még egy nem direkt motívumról kell szót ejtenünk. A téesz ötvenes évek végi szervezése logikailag megelőzte a puszta fölszámolásának első publikus bejelentését. (Erről a motívumról Tóni bácsi a ménes kontextusában emlékezik, amely mellé tizenhét évesen, 1960-ban került.) A pusztaiak által elmondottakban gyakran keveredtek az állami gazdasággal és téesszel kapcsolatos dolgok. Utólagos gyűjtés alapján elmondhatjuk, hogy a kettőt nem is nagyon tudják szétválasztani. Általában állami gazdaságról beszélnek. Amikor vétenek, és a téesz kerül szóba, az jelzés értékű. Ez valószínűleg a média hatása, melyben a téesz kap központi szerepet. Ez rákódott rá a saját élményanyagra, tapasztalatra. Amikor tudatosul, hogy vétettek, a pusztaiak értetlenül állnak, hogyan kerül szóba a téesz, hiszen a pusztán nem a téesz, hanem a korábban szerveződött állami gazdaság körül zajlanak az események.

A földosztás után hamar kiderül, hogy a kapott földet az egykori cselédek maguk megművelni nem tudják, mert nem rendelkeznek az ahhoz szükséges eszközökkel. Ezért sokan, akik ezt felmérik, az állami gazdaságba viszik be a földjüket (mely után kárpótlást kapnak 1992-ben, az állami gazdaság forráspusztai gazdaságának privatizációja során, mely kárpótlási jegyet a józanabbak földvásárlásra fordítják). Az állami gazdaság 1949-

ben alakult, ahova többen beléptek. Továbbá meg kell jegyeznünk, hogy néhányan a pusztaiak közül is kommunisták lesznek. Ők lesznek az állami gazdaságba lépés propagandájának aktív résztvevői, agitátorai a pusztán.

A második világháború után időről időre különféle állatok otthoni tartására vonatkozó tiltó intézkedések is életbe lépnek. 1957–1958-ban megtiltják a szarvasmarhatartást. A libával kapcsolatban is emlékeznek valamiféle tiltásra a pusztaiak, de ez inkább helyi érvényű intézkedés lehetett, és azon alapult, hogy a libákat nagyon nehéz visszatartani, hogy „bemenjenek a kárba" (kiskertekben, kertekben és más, mezőgazdasági művelés alatt álló területeken táplálkozzanak). Az állami gazdaság egyik vezetője, megunva ezt, rálőtt a libákra, aminek nagy felzúdulás lett az eredménye a pusztaiak körében.

Tóni bácsiról a találkozás előtt nem tudok semmit. Karcsi, délvértesi, pusztai származású barátom arra nagyon vigyáz, hogy előzetesen semmit ne mondjon róla. Minden motiváció Karcsitól származik, és pusztai megközelítés. Ebbe kíván bevezetni engem a beszélgetésen keresztül. Ez is része a dolgok pusztai tálalásának. Ennek tükrében nem pusztán a tartalom, a tudás fontos, hanem a tálalás, az elsajátítás, az ismeretszerzés *módja* is része a dolgok pusztai természetének.

Előzetesen tehát nem tudtam semmit a család történetéről. Volt azonban egy motívum. Karcsi egyszer elmesélte, hogy volt valaki a pusztán, aki sosem lépett be az állami gazdaságba. Először Tóni bácsi édesapjára gondoltam, de később kiderült, hogy egy másik pusztai emberről van szó. Ha nincs ez félreértés, sok fontos, további magyarázatot követelő dolog mellett egyszerűen elmentem volna.

Kiderült, hogy Tóni bácsi apját nem lehetett könnyen megijeszteni, bár voltak erre kísérletek, próbálták megdolgozni, ám másokkal szemben sokáig tartotta magát, és nem lépett be az állami gazdaságba. Sem a földjét, sem az eszközeit, sem az állatait nem vitte be a közösbe. Sokáig kitartott. A kommunista pártba azért nem lépett be, mert „nem tűrte az igazságtalanságot". Végül csak 1960-ban ment be a földjével az állami gazdaságba, melyért kártérítést kapott, miként az állataiért (nem kellett egyet sem levágni), és a háború után tulajdonába került házrészéért is (két lakórészben tartott állatokat Miklóson). Az anyagi kárpótlás tényét rossz szemmel nézték azok, akik már korábban beléptek az állami gazdaságba, mert ők ilyen kárpótlásokban nem részesültek. Mások (á „maszekok"), akik Tóni bácsi édesapjához hasonlóan végig kitartottak, szintén pénzhez jutottak házrészükért cserébe, melyben addig laktak.

Tóni bácsi családtörténetéből még egy fontos szempont a kétlakiság kérdése: faluban és pusztán lakni egyidejűleg. Mit jelent ez a stratégia a kommunizmus során, amikor mindenkit teljes mértékben kontrollálni akarnak, és egy helyhez kötni, hogy ellenőrizhető legyen? Az egyik a föld, az a tíz hold, amelyet a háború után közvetlenül, a földosztás során kapnak, mely a pusztához köti a családot. A másik, hogy az állatok a pusztán a nagynéninél vannak, vagyis sokkal kevésbé szem előtt, mint ha a faluban lennének.

Tóni bácsi úgy nő fel, mint mindenki más, de az egyéni mód, ahogy a ménesen keresztül megtapasztalja a pusztát. Ez a tapasztalat még a pusztán konfliktusba kerül benne az új világ minden fiatal számára áhított értékrendjével. A faluba való beköltözés már nem

jelent számára traumát, mert a személyes trauma (a ménes fölszámolása) már megtörtént addigra. A csikósélet, a ménes, a Csapás férfiélmény, a nők nem tudnak róla, kívül esik a nők mozgás- és tudásterén. A puszta a peremeken oldódik fel.

Először azt gondoltam, hogy a Józseffel való beszélgetés során azért kellett kikapcsolni a videokamerát, hogy ne kerüljön rögzítésre. Később, a Karcsival és Tóni bácsival való beszélgetések arra nyitották rá a szememet, hogy valószínűleg tévedtem, és nem titokról van szó, hanem arról, hogy Józsefet ne lehessen felelősségre vonni azért, amit mondott, akár igaz volt, akár nem.

A magnetofon kikapcsoltatása egy szemiotikai üzenettel is bír. Annak a jele, hogy valami fontos történik a kikapcsolás előtti közvetlen pillanatokban, egészen addig, amíg újra el nem indulhat a felvétel. Józsefet láthatóan a kép zavarja. Az, hogy azonosítani lehet őt, aki mesél, azzal, akiről a történet szól. Ne lehessen kötni azt, ami elhangzik, ahhoz, ami látható. Erre utal az is, hogy később engedélyt kapok, hogy visszakapcsoljam a kamerát, de már kép nélkül, csak hanggal. Itt kell tárgyalnunk azt is, amikor Karcsi magunkra hagyott Tóni bácsival. Mi történt akkor? Milyen változás következett be a szövegben, aközött, amit addig hallottunk, amíg ő is jelen volt, és ami azután következett, hogy eltávozott? És hasonló a helyzet, amikor Tóni bácsi barátja jelenik meg a színen. Miről szólnak ezek a részek? Biztos vagyok benne, hogy valami olyanról, ami fontos, jelzésértékű, többek között a közhangulatról, általános állapotokról. Ezen részek nélkül értelmezhetetlen a szöveg, a tartalom egésze.

A kutatás során szépen lassan megérlelődött bennünk pusztai származású barátommal, hogy miről szól ez a történet. Miközben én magamban igyekeztem megfogalmazni a téma tanulságát, addig barátom másoknak mesélt projektünk lényegéről. Például akkor, amikor pusztai barátom meghívta magukhoz unokanővérét, aki részben Jenő-majorban nőtt fel, hogy meséljen az ottani dolgokról. Találkozásaink alkalmával, különösen akkor, amikor egy harmadik fél is jelen volt, váratlanul arra figyeltem fel, hogy már-már Faubion szellemében kezd el arról magyarázni, hogy mi az etikája ennek a projektnek. Az etika itt egyben a kutatásunk eredményét is jelenti. A formát, az ízét, ahogyan a tartalmat, a szöveget tálalni, átadni akarjuk. A reveláció abban volt, hogy teljesen egyetértettem vele. Saját jegyzeteim és az ő szóbeli megfogalmazásai egybecsengtek, ami jó érzéssel töltött el. Ez azért is megnyugtató volt, mert ezek a meggondolások nem ítélkeztek senki fölött. Nem bűnbakot kerestek oknyomozó újságíró módra, hanem egy kor hangulatát találták mérvadónak esetünkben. Azt, hogy hogyan működik egy szocialista világ. Nem megítélte az egyes résztvevőket a cselekedeteikért, megnyilatkozásaikért, hanem magas fokon igyekezett megérteni a motivációikat, szinte már-már együttérezni velük, függetlenül attól, hogy pozitív vagy negatív figurákkal van dolgunk. Ez a pusztai perspektíva üzenete. Ehhez az általános mondandójú képhez segít hozzá minket a puszta.

Felmerül még egy szempont, amelyet fontosnak találok kiemelni pusztai barátom ez irányú attitűdjeiből. Felháborította, és nem értette, miért félnek az emberek beszélni saját életükről, arról, amit fél évszázaddal ezelőtt tettek. Miért kétkednek, hogy mesélhetnek-e

a saját dolgaikról. Nem mehetünk el a média szerepe mellett, amely a szenzációhajhász magatartás modelljével, melyet a képernyőn keresztül sugároz a világ számára, elrettenti az egyszerű embereket attól, hogy hangot adjanak a véleményüknek, meséljenek személyes történeteikről. Aki nem beszél, annak nem törik be a fejét. Ha valakinek nem kell számolnia a következményekkel, abban politikai álláspontja, elvei tükröződnek, ahogyan azokéban is, akik félnek.

Előzetes várakozásom (pusztákról való beköltözés) csak egyik szegmense a beinduló folyamatok egészének. A faluba való beköltözést megelőzte a faluból a városba való áramlás. A pusztán nem lehet intimitás, individualizmus, csak közösségi szemlélet keveredett az általános képbe. A valóságban viszont a pusztán is látszanak az egyéni érvényesülési kísérletek. Mire a pusztaiak elkezdtek közösségi szinten bevándorolni a faluba, addigra már néhány pusztai saját maga önerejéből beköltözött oda abból a tőkéből, amelyet addigra maga (és a családja) az otthoni (pusztai) magánháztáji gazdaságból létrehozott. Ezt a folyamatot minden esetben az asszonyok intimitásra, kulturáltságra, tisztaságra való vágyai motiválják.

Az egyik párhuzamos kérdésre is választ kaphatunk a pusztai kutatásunk eredményeképpen. Miért kellett a falunkbeli kastélyt elbontani.[33] A második világháború után néhány találatot kapott a kastély teteje, melyet a gróffiúk a háború után saját kezükkel javítottak ki. A kastély épületében működött közvetlenül a háború után az iskola is. De miután 1948-ban az Államvédelmi Hatóság nyomására a gróffiúknak el kellett menekülniük az országból, nem maradt, aki a kastélyt őrizze, és az állagát megóvja. A helyi lakosság magához vette a kezdeményezést, és széthordott mindent, ami mozdítható volt. A téeszszervezés időszaka után kezdték el szervezetten bontani a kastélyt. Az elbontott anyagból állítólag a szomszéd faluban téeszistállót építettek. Az arisztokrata család tagjai, az egykori tulajdonosok nem értették, miért kellett elbontani a kastélyt, hiszen, véleményük szerint, állapota nem adott erre okot. Az ÁVH archívumában a faluról szóló anyagok arra utalnak, hogy bosszú motiválhatta ezt az akciót. Egy dunántúli államellenes arisztokrata felkelés szervezésének szerepét igyekeztek a legidősebb gróffiú nyakába varrni. Az ÁVH-akció eredménytelensége, az, hogy a bátynak és az öcsnek sikerült elmenekülnie az országból, motiválhatta, hogy a kastélyt bosszúból elbontsák. Most, miután a puszta elbontását vizsgáltam, kezdtem el szélesebb értelmezési tartományban látni a dolgokat, melybe a puszta és a kastély is beletartozik. Az elbontás (közös) folyamata (és eredménye is) hasonló konnotációkat, érdekeket mozgat a két esetben: az uradalmi tégla eladását a közeli városban.

A pusztai világ eltűnése nem kollektív, hanem személyes trauma. Mindenkinek saját esete van, ha egyáltalán létezik, mely nem konkrétan a puszta „felszámolásáról" szól, hanem valami apró, csak az egyén számára fontos momentumról, ami neki megadatott a pusztából, és nem volt tovább folytatható, mert megváltoztak a társadalmi-politikai viszonyok. Az egyén tehetetlennek (és otthontalannak) érezte magát, nem volt döntéshelyzetben, nem lehetett többé felelősséggel az iránt, ami addig a feladata, a munkája volt. Az érzelmek is szerepet játszanak; nemcsak a munkaviszonyok változtak meg, hanem a kor munkatípusa is. És bár az egyén készen állt ezekre a változásokra, sőt áhította is azokat, például a gépesítést (az intimitást, tisztaságot vagy kulturáltságot), mégis érzelmek fűzték azon részen keresztül, ami megadatott neki, kapcsolódott a pusztai világ egészéhez, amelyben felnőtt, szocializálódott. Többé nem élhette meg teljességében ezt a valóságot a gyakorlatban. Az igazi trauma abból adódott, hogy ezek a dolgok nem tudatosultak teljesen, hiszen nem volt alkalma később ezekről mesélni, mert az összeegyezhetetlen lett volna a kor szocialista szellemével.

A felszámolás nem volt teljes mértékű, aki akart, ott maradhatott a pusztán, de persze nem nagyon akadt olyan, aki ne akart volna a faluba költözni. Aki maradt, nem számíthatott többé támogatásra vagy segítségre, míg annak, aki kész volt beköltözni a faluba, még a dolgai felett is szemet hunytak, legalábbis a beköltözés miként je erre utal. Persze mindig ott volt a döntéshozók személyes érdeke is. Megjárta, akinek már 1968 előtt sikerült beköltöznie a faluba. Nem kaphatott támogatást, mert csak a beköltözés apropóján lehetett hozzájutni, ami mindent megmagyarázott. Ha nem volt építkezés, akkor nem volt ok és magyarázat sem, sem a költözőnek, sem az elrendelőnek.

A trauma tehát nem ott van és nem ott történik, ahol előzetesen gondoltuk, vártuk volna. Véleményem szerint a téma érzékenységét jól meg lehet ragadni. És azzal, hogy konkrét esetet írunk le, nemcsak azt rekonstruáljuk, ami valaha történt, hanem azon is dolgozunk, ami velünk történik a jelenben. Nem adjuk fel, nem lépünk ki ezek közül a keretek közül. A jelenen, a mesélésen, a mesélés módján és körülményein keresztül lesz hozzáférésünk a múlthoz. Ebben a tekintetben kutatástörténet jellegű marad a tanulmány. Nem egészen tiszta, hogy pusztai barátom miért is akarta, hogy a ménes utolsó csikósával találkozzam. Mert idősebb volt, és férfi, mint ő, vagy mert egy eltűnő világ egyik utolsó képviselője? Felmerül a kérdés, vajon pusztai barátom számára is ennyire személyes volt ez a téma? A ménesen keresztül betekintést kapunk abba, hogy mekkora térre terjed ki egy adott korszakban a két nem tudása. Egyszóval, reményeim szerint, szenzitív szöveggel van dolgunk, amit nem szabad szem elől téveszteni. Lehet, hogy csak érzékeny a téma, és nem is annyira traumatikus. Máshogyan az, nem absztrakt módon, hanem mindenkinek a saját maga módján, személyes esetén keresztül, ami mellett a saját személyes érdek, a saját érzés is szerepet játszik.

[33] Bányai Balázs, a Fejér Megyei Múzeum történésze tanulmányozta a kastély történetét (Délvértes, 2015 ősze).

Felhasznált irodalom

Bateson, Gregory 1972: *Steps to an Ecology of Mind.* New York, Ballantine Books.

Bíró Friderika–Für Lajos 2013–2014: *Búcsú a parasztságtól.* I–III. Budapest–Szentendre, Kairosz–Skanzen.

Borsos György 2020: A régi Rikipuszta pislákoló emlékezete. *FEOL,* 2020. január 17. https://www.feol.hu/magazinok/a-regi-rikipuszta-pislakolo-emlekezete-3496575/ 2020. január 21.

Csoóri Sándor 1963: Puszta az orgonásdomb alatt. In *Tudósítás a toronyból.* Digitális Irodalmi Akadémia. http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/CSOORI/csoori00504a_kv.html 2020. január 21.
Faubion, James D. 2011: *An Anthropology of Ethics.* Cambridge, Cambridge University Press.
Für Lajos 1969: *A csákvári uradalom a tőkés gazdálkodás útján 1870–1914.* Budapest, Mezőgazdasági Múzeum.
Illyés Gyula 2005: *Puszták népe.* Budapest, Osiris Kiadó.
Holmes, Dougles R.–Marcus, George E. 2008: Collaboration Today and Re-Imagination of the Classic Scene of Fieldwork Encounter. *Collaborative Anthropologies,* 1. 81–101.
Kunt Gergely 2017: Asszony a fronton és a menekülttáborban 1944–1945-ben. In Csikós Gábor–Földváryné Kiss Réka–Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben.* Budapest, MTA-BTK–NEB. 97–126.
Merán Fülöp 1996: *Elindultam Csákberényből.* Budapest, Nimród.
Németh Krisztina 2018: Életvilág-értelmezések. Utak felbomlott világokhoz. Budapest, Argumentum Könyvkiadó.
Ö. Kovács József 2017: Földindulás. A leplezett kommunista diktatúra társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben. In Csikós Gábor–Földváryné Kiss Réka–Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben.* Budapest, MTA-BTK–NEB. 19–69.
Safonova, Tatiana–István Sántha 2013: *Culture Contact in Evenki Land. A Cybernetic Anthropology of Baikal Region.* Leiden, Brill.
Sántha István 2016: A Napsugár története. Találkozások története. In Mészáros Csaba–Vargyas Gábor (szerk.): *Ethno-lore XXXIII.* Budapest, MTA BTK. 311–331.
Sántha István 2017a: A front emlékezete. A Vörös Hadsereg kötelékében tömegesen és fiatalkorúakon elkövetett nemi erőszak kérdése a Dél-Vértesben (előtanulmány). In Csikós Gábor–Földváryné Kiss Réka–Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben.* Budapest, MTA BTK–NEB. 119–154.
Sántha, István 2017b: „Invisible Places, Hidden History". The Role of the Former „Russian Airport" in Telling Stories about the Front in the South Vértes Region. „Small Places, Large Issues". Military Space and Post-Military Place. *Folklore Electronic Journal,* 2017/70. 71–96. https://www.folklore.ee/folklore/vol70/ 2020. január 21.
Sántha István 2018: Láthatatlan helyek, megfoghatatlan történelem. Az egykori „orosz reptér" szerepe a front eseményeiről való mesélésben a Dél-Vértes térségben. In Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása" vidéken a hosszú ötvenes években 1.* Budapest, MTA BTK–NEB. 515–538.
Sántha István 2019: „Összetört értelem." Falusi autoritások szocializációja kényszermunkatáborokban és börtönökben a második világháború után a Dél-Vértes példáján. In Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása" vidéken a hosszú ötvenes években 2.* Budapest, MTA BTK–NEB. 523–576.
Viszló Levente (szerk.) 2019: *Egy cseppnyi Magyarország. A Vértesi Naturpark monográfiája.* I–II. Csákvár, Pro Vértes Nonprofit Zrt.

SZIMA VIKTÓRIA

A művelődési házaktól a népművelőkig

Kultúrpolitika Fejér megyében a kora Kádár-korszakban, az 1976-os közművelődési törvény születéséig

Az 1956-os forradalom után a Kádár-rezsim rövid időn belül felszámolta az ellenállás minden formáját. Hatalma megszilárdítását követően az élet majd minden területén megkezdte befolyása kiterjesztését, és ez alól természetesen nem volt kivétel a kultúrpolitika sem. Ismét helytállónak bizonyult a régi mondás, miszerint „a kultúra a politika szolgálólánya". Ez nem volt új keletű jelenség, a politikai funkció mindig szorosan hozzákapcsolódott a felnőttnevelés magyarországi történetéhez, különösen az 1948 utáni időszakban. A forradalmat követően azonban már nem a Rákosi-rendszerben megismert erőszakos, nagyon direkt – és vajmi kevés eredményt hozó – módszerekkel láttak hozzá a lakosság ideológiai-politikai neveléséhez, hanem sokkal szofisztikáltabb módon kívánták a párt érdekeit érvényesíteni a kultúra területén.

Az ötvenes évek végén és a korai hatvanas években még találkozhatunk például a kulturális szakemberek bevonásával a téeszszervezési mozgalomba, a művelődési otthonokban pedig téeszakadémiák, szabadegyetemek és tanfolyamok szervezésével, illetve szakkörökkel pártolták a téeszesítés ügyét.[1]

Ahogy teltek az évek, a fenti módszerek lassan idejétmúlttá váltak, és helyükbe sokkal finomabb, ennek következtében hatékonyabb eljárások léptek.[2] A kultúrpolitikát a rendszer – tegyük hozzá, jogosan – stratégiai fontosságúnak ítélte, így megkülönböztetett figyelemmel kísérte működését. Az irányítását soha nem engedte ki a kezéből, legfeljebb marginális esetekben, mintegy szelepként engedett teret bizonyos „elhajlásoknak". A jól ismert tiltott, tűrt, támogatott kategóriák, kimondva-kimondatlanul már a Rákosi-korszaktól jelen voltak az ágazatban, ezek később – némileg helytelenül – Aczél György nevéhez kötődtek, bár kétségtelenül az ő működése alatt teljesedett ki a rendszer.

A vidéki lakosság szórakozási, művelődési és önképzési lehetőségei meglehetősen behatároltak voltak: jellemzően kimerültek az állami kontroll alatt működő sajtóban és a rádió által közvetített kulturális műsorokban. A Rákosi-rendszerre jellemző falujáró

[1] MNL FML XXIII. 25. g.) Oktatási és művelődési intézmények statisztikai jelentései. 1974.
[2] A korszakban látszólag megvalósult a kultúra demokratizálódása, a kulturális fejlődés eredményei elvben bárki számára hozzáférhetővé váltak. Azonban a meghirdetett „kulturális forradalom" csupán látszatában volt demokratikus: a terjesztendő kultúra tartalmi elemeit egyértelműen a központi hatalom határozta meg, a népművelés pedig a műveltség fejlesztése helyett valójában az eszmei-politikai meggyőzést tűzte ki célul. Maróti 2015, 1.

mozgalmak, a vándortársulatok, a mozgó filmszínházak, a „hakniszerű" előadások már a vidéki lakosság igényeit sem elégítették ki, ráadásul a hatalom céljait sem tudták olyan mértékben szolgálni, mint a kultúraközvetítés intézményesült formái. Ebből kifolyólag a forradalom leverése után a Művelődésügyi Minisztérium a kulturális és ideológiai nevelés megerősítésére kultúrházak százainak életre hívását szorgalmazta. A rohamtempóban megalapított művelődési otthonok behálóztak az egész országot, így Fejér megyét is.[3]

Tanulmányomban a megyei kulturális, művészeti, tudományos élet és a felnőttoktatás működését vizsgálom a forradalmat követő időszakban a megyei művelődési otthon hálózatának bemutatásán keresztül. A kutatás forrásbázisát a Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltárában őrzött főbb iratcsoportok: a megyei tanács művelődési osztályának és a párt megyei bizottságának művelődési és tömegszervezeti iratai adják. Továbbá a korabeli aprónyomtatványok, fényképek, a sajtó, illetőleg a művelődési házak dokumentumai is információban gazdag forrásnak bizonyultak.

Mielőtt nagyító alá vennénk a megyei eseményeket, érdemes néhány szóban összefoglalni a népművelés terén lezajló változások főbb állomásait a korszakban.

Maga az MSZMP a népművelés politikájának célját ekképp definiálta: „egész népnevelési munkánk célja az legyen, hogy – az egyes rétegek sajátos helyzetét figyelembe véve és a megfelelő módszereket alkalmazva – elérjük: művelt, magas igényű, fejlett ízlésű emberek, valóban kiművelt fők sokasága legyen a mi népünk".[4] Ennek megvalósítása érdekében a párt a népművelés egész intézményhálózatát hívta életre. A Népművelési Minisztérium ösztönzésére művelődési otthonok százai jöttek létre országszerte, ebből közel száz intézet nyílt meg Fejér megyében.[5] A népművelési otthonok hálózatát fokozatosan akarták teljessé tenni, hogy „hivatásuknak megfelelően, valóban művelődési otthonokká váljanak, amelyek művelődési lehetőséget, társas szórakozást és kulturált pihenést biztosítanak a dolgozók különböző rétegeinek".[6]

Szakigazgatási szempontból több fontos változás zajlott le 1956-ot követően. Az 1956. évi XXXIII. törvény értelmében a korábbi Népművelési Minisztériumból és az Oktatásügyi Minisztériumból megszületett a közművelődés egészéért felelős központi állami szerv, a Művelődésügyi Minisztérium.[7] 1957-ben pedig a Népművészeti Intézet alakult át: a 18/1957. (M. K. 2.) MM. számú utasítás nevét Népművelési Intézetre változtatta, és kiterjesztette hatáskörét.[8] A hatvanas évek közepén a 2018/1965. számú kormányhatározat alapján létrejött az Országos Népművelési Tanács is.[9]

[3] Lassu 2017, 3.
[4] Az MSZMP művelődési politikájának irányelvei. 1958. július 25. 267.
[5] MNL FML XXIII. 13. b.) kultúrotthonok működési engedély iratai. 1957–1961.
[6] Az MSZMP művelődési politikájának irányelvei. 1958. július 25. Ságvári–Vass (szerk.) 1973, 266.
[7] A Művelődési Minisztérium 1957. január 1-jei hatállyal alakult meg, feladatkörét az 1045/1957/IV. 25. MT. számú rendelet határozta meg. Boreczky 1993, 353.
[8] Boreczky 1993, 380.
[9] Az Országos Népművelési Tanács 1965. július 15-től a Művelődési Minisztérium mellett működött mint tanácsadó és javaslattevő testület. Boreczky 1993, 380.

Jelentős szervezeti változások történtek a tanácsok kapcsán: az oktatásban és a közművelődésben decentralizálásra került sor a hatvanas évek elején, ezáltal bővült a helyi tanácsok hatásköre a kulturális intézmények (iskolák, közgyűjtemények, kultúrházak, színházak stb.) vonatkozásában.[10] Az évtized közepén pedig a megyei, járási és községi tanácsok végrehajtó bizottságai – az Országos Népművelési Tanács mintájára – korábbi oktatási és népművelési osztályaik összevonásával művelődésügyi osztályokat alakítottak ki.[11]

A hatvanas évek végétől kezdve különböző koordináló bizottságok alakultak a kulturális szféra területén, ekkor született meg a Tudománypolitikai Bizottság,[12] az Országos Közművelődési Tanács[13] és az Állami Rádió és Televízió Bizottság.[14] 1974-ben pedig a Művelődésügyi Minisztérium ismét átalakult, létrejött az Oktatásügyi Minisztérium és a Kulturális Minisztérium.[15]

A Művelődésügyi Minisztérium a népművelés félfüggetlen felügyeletét a népművelési felügyelők segítségével biztosította.[16] Továbbá, hogy országos szinten egységesítse ezt a felügyeleti munkát, 1960-ban kiadta a népművelési felügyelők útmutatóját.[17] A népművelés gyakorlati munkájának segítésére megalkotta a népművelési tanácsadók intézményét.[18] A népművelés szolgálatába pedig beálltak a különböző hivatásos kultúraterjesztő

[10] Köpeczi 1975, 56.
[11] Laczó 1991, 101.
[12] A 2020/1969 (VII.1) Mt. határozat alapján létesítették, feladata a tudományos kutatás egységes irányítása, a hazai és nemzetközi kutatás, illetve a nemzetközi tudományos kapcsolatok összehangolása volt. Boreczky 1993, 454.
[13] Az Országos Közművelődési Tanácsot az 1035/1974. (VII. 10.) MT határozattal hozták létre. Aczél György 1974–1976 és 1980–1982 között töltötte be a tanács elnöki tisztségét. http://oktatolapok.mnl.gov.hu/koncepcios_perek_magyarorszagon_1945_utan/tartalom/nevmutato 2019. február 7. A szervezet nem összekeverendő sem a dualizmus kori, sem pedig az 1921-ben, az Országos Szabadoktatási Tanácsból kialakult Országos Közművelődési Tanáccsal. Az utóbbiakról bővebben: Felkai 2009.
[14] A Bizottságot a Minisztertanács 1047/1974. (IX. 18.) számú, az Állami Rádió és Televízió Bizottságról, valamint a Magyar Rádióról és a Magyar Televízióról szóló határozata hívta életre. A bizottság a Magyar Rádió és Televízió tanácsadó, véleményező, koordináló és ellenőrző szerve volt. *Magyar Közlöny*, 1974/66. 762–763.
[15] A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának az 1973. évi IV. törvény módosításáról szóló, 1974. évi 11. számú törvényerejű rendelete szüntette meg a Művelődésügyi Minisztériumot. A minisztérium feladatait a Kulturális Minisztérium és az Oktatási Minisztérium vette át. *Magyar Közlöny*, 1974/56. 690.
[16] A felügyelők feladata volt az iskolán kívüli népművelés elvi, tartalmi és szervezeti munkájának szakmai irányítása és a járási és a járásban levő népművelési intézmények (művelődési otthonok, járási könyvtárak, közkönyvtárak, mozik, múzeumok, zeneiskolák) munkájának irányítása, ellenőrzése. A működési területük szerint illetékes járási tanács végrehajtó bizottsága felé tartoztak beszámolási kötelezettséggel. Laczó 1991, 102.
[17] Laczó 1991, 102.
[18] A népművelési tanácsadók módszertani munkát végző tanácsadó szervek voltak. A tanácsadó szervezet a megyei tanács végrehajtó bizottsága művelődésügyi osztályához tartozott. A minisztérium 1959-ben először hét megyében hívta életre a népművelési tanácsadókat, majd 1961-től minden megyében megkezdhették a működésüket. Tagjai függetlenített és tiszteletdíjas dolgozók, népművelők és megyei művészeti szakreferensek lettek. A tanácsadó vezető munkatársát a megyei tanács művelődésügyi osztályvezetője, a szakszervezet megyei tanácsával egyetértésben nevezte ki. Laczó 1991, 103.

intézmények is, mint a színház vagy a múzeum, amelyek szoros kapcsolatot ápoltak a művelődési házakkal.[19] Rendszeresen fogadták a népművelők által szervezett csoportokat programjaikon, a premierektől kezdve a megnyitókon át a tárlatvezetésekig.[20]

A közvetített értékek kapcsán szintén változásról beszélhetünk: az 1956-os év folyamán egyszerre indult mennyiségi és minőségi átalakulás a felnőttek nevelésének területén. A kora Kádár-korban a népművelésről, illetve a direkt kultúragitációról fokozatosan átkerült a hangsúly a művelődés támogatására és a komplex kulturális szolgáltatás biztosítására. Az újonnan létrehozott művelődési házak ismeretterjesztő repertoárjában tanfolyamok, szabadegyetemi előadások, önképzőkörök, kiállítások szerepeltek, a szórakoztató programok között filmvetítéseket, koncerteket, bálokat, bábelőadásokat és vetélkedőket találhatunk. A korszak kultúrotthonainak hálózata a fent említett művelődési programok mellett az ideológiai nevelést célzó rendezvényeknek is teret adott, de azt, hogy ezekre mekkora volt a fogadókészség, csak sejteni lehet. A koncepcióváltás végül az 1974-ben kiadott közművelődési párthatározatban, illetve az 1976. évi V. törvényben csúcsosodott ki, ez volt az úgynevezett közművelődési törvény.

A szemléletmódosulás a népművelők képzésére is hatást gyakorolt: 1956-ban, a forradalmi eseményektől teljesen függetlenül, megindult a művelődési szakemberek egyetemi oktatása. Először Debrecenben lett oktatóhely, itt Durkó Mátyás kezdeményezésére indult el az oktatás. Hamarosan Maróti Andor vezetésével Budapesten, majd 1962-től Szombathelyen is képeztek népművelőket. Végül a szak az ország több mint tíz tanítóképzőjében nyert magának teret.[21] Népművelői tanulmányokat azonban nem csak felsőfokon lehetett folytatni, a hallgatók tanfolyamon vagy más formában (például alapvizsgával, kiegészítő szakvizsgával) is szakirányú képesítést szerezhettek.

1960-ra a politikai-ideológiai képzés mellett megjelentek a felnőttképzés legfontosabb funkciói is, az úgynevezett át-, illetve továbbképző és a pótló funkció. Ez lényegében azt jelentette, hogy támogatták a közép- és felsőszintű, az általános és szakképzést biztosító iskolai végzettség megszerzését, a félbehagyott képzés befejezését vagy új képesítés megszerzését.[22] Ennek eredményeképpen a művelődési otthonokban is megjelentek a képző, át- és továbbképző tanfolyamok, osztályozó vizsgákra és felvételikre felkészítő tanfolyamok. Természetesen a fenti oktatások zászlóshajói az iskolák és a különféle képző intézmények (például a dolgozók iskolája) lettek, a kultúrházak képzései pedig a kisebb községekben, falvakban bírtak nagyobb jelentőséggel.[23]

Ugyanebben az időben a közönség „kultúrafogyasztási" szokásai jelentősen módosultak: a televízió és a rádió komoly konkurenciát jelentett a kultúrotthonok számára.

[19] A művelődési miniszter 178/1960. MM. számú utasítása értelmében a művelődési otthonoknak a tömegszervezetekkel és a társintézményekkel (például: közgyűjtemények) együttműködve kellett tevékenységüket folytatniuk.
[20] MNL FML XXIII. 25. g.) Oktatási és művelődési intézmények statisztikai jelentései. 1968.
[21] Juhász 2009, 107–108.
[22] Durkó 1999, 50–53.
[23] Durkó 1999, 81–82.

A mozitermek fokozatosan kiürültek, a nagy előadótereket egyre nehezebb volt megtölteni. Országos szinten elmondható, hogy a helyi kis közösségek szerepe felértékelődött, ezáltal az öntevékeny körök jelentős igénykeltő csoportként jelentek meg a kulturális szférában. A népművelő szakma és a döntéshozók hamar felismerték, hogy a művelődési otthonoknak reagálniuk kell az új elvárásokra, ha nem akarják elveszíteni a közönséget. Levonták a konzekvenciát, hogy a kiscsoportos művelődési formákat (szakkör, klubfoglalkozás) kell homloktérbe helyezni.[24]

Ennek jegyében a művelődési házak kínálatát több szempontból megreformálták. Egyrészt megjelentek a képzési választékban az új technikai eszközökhöz kapcsolódó szakkörök és foglalkozások (például rádiószerelő-szakkör). Másfelől az intézmények feladatköre egy új tevékenységgel egészült ki: az oktatótevékenység és programok szervezése mellett megjelent a termek bérbeadása is. A terembérleti díjak, akárcsak a belépődíjas rendezvények jegybevételei jelentős tételként szerepeltek az intézményi költségvetésben, így az irányváltás nemcsak elvi, hanem pénzügyi szempontból is hasznosnak bizonyult.[25] Ezt a kijelentést jól példázza az a tény, hogy ez a tevékenységi kör ma is szerepel a művelődési központok kínálatában. A profilváltás megvalósításhoz az épületek belső tereit is át kellett strukturálni: a korábbi nagy, kétszáz–négyszáz fő befogadóképességű, színielőadások és nagyrendezvények megtartására szánt auditóriumokat átalakították kisebb, tíz–húsz fő befogadására alkalmas terekké, az újonnan épülő kultúrházak számára pedig több kis alapterületű termet terveztek az építészek.[26]

A szakmai irányítás összhangjának fokozott biztosítása és a gazdasági eszközök hatékonyabb felhasználása érdekében lehetőség nyílt az egyazon településen (városban, városi kerületben vagy községben) fenntartott művelődési intézmények összevonására. Így kerülhetett végül egy épületbe a kiállítótér, a könyvtár, a mozi, illetve a színházterem.[27] Az oktatási létesítményekre „specializálódott" építészekben felmerült a komplex művelődési intézmények ötlete.[28] Ötvözni kívánták a kultúrházat és a nevelési létesítményeket, tehát óvodát, illetve iskolát magukba foglaló művelődési házakat képzeltek el. Az összevont művelődési otthonok[29] gondolata az 1974. november 1-jén hatályba lépett „MI-04-204-1:1974 Művelődési épületek, művelődési otthonok, tervezési előírások" című szabvánnyal vált valósággá.

Az 1970-es években a fent említett jogszabályi változás már megkövetelte a művelődési központok esetében a nagy méretű színházterem mellett a kisebb foglalkoztató helyiségek kialakítását, valamint egy, az épülethez kapcsolódó tekintélyes méretű könyvtár létesítését is.[30] A színházterem lett az új típusú kultúrház magja, a további fő- és mellék-

[24] Horváth 2013, 34–35.
[25] MNL FML XXIII. 25. g.) Oktatási és művelődési intézmények statisztikai jelentései. 1974–1975.
[26] Lassu 2017, 3.
[27] Szabó 2005, 33.
[28] Lassu 2017, 4.
[29] MNL FML XXIII. 25. g.) Oktatási és művelődési intézmények statisztikai jelentései. 1974.
[30] Lassu 2017, 4.

helyiségek ezt a területet ölelték körül. A praktikum jegyében a nyílt közösségi tereket a főbejárat közelében, míg a szeparáltságot igénylő előadótermeket, tanműhelyeket és a könyvtárat rejtettebb, ám az előtérrel mégis összeköttetésben lévő területen alakították ki a tervezők.[31]

Most pedig nézzük meg tüzetesebben a Fejér megyei kultúrotthon hálózatát és működésének egyedi jellemvonásait.

A forradalmat követő években, 1957 és 1958 folyamán elindult a megyei művelődési otthon hálózatának kialakulása, és sorozatosan születtek művelődési házak Fejér megyében. A megye járásaiban összesen kilencvennyolc kultúrotthon alakult az érintett években.[32] A Bicskei járás területén kilenc, az Enyingi és a Móri járásban tizenkettő-tizenkettő, a Sárbogárdi járásban tizenhárom kultúrház nyílt.[33] A Sztálinvárosi járás és a Központi (Székesfehérvári) járás esetében külön vették lajstromba a járási kistelepülések intézményeit és a járásszékhelyen található kultúrházakat. A Sztálinvárosi járásban[34] összesen tizenhárom üzemelt, Sztálinváros[35] (Dunaújváros) egy művelődési házzal rendelkezett. A Központi járás[36] területén harmincnyolc intézetet nyitottak, ebből hét kultúrház működött Székesfehérváron.[37]

A fenntartók között a községi tanácsokat, illetve a járási tanácsokat kell megemlíteni, de termelőszervezetek és szakszervezetek is elláthatták ezt a szerepet. Előbbire példát a Sztálinvárosi járás estében találunk, itt a Sallai Imre Mezőgazdasági Termelőszövetkezet nyitott kultúrotthont.[38] Az utóbbira Székesfehérváron lelünk precedenst, ahol a Magyar Államvasutak Szakszervezete működtetett MÁV Művelődési Otthont a Fürst utca 56. szám alatt.[39]

Az intézmények elnevezései között neves, politikai szempontból is elfogadott történelmi alakok szerepeltek, mint Dózsa György, Kossuth Lajos, Rákóczi Ferenc, Táncsics Mihály. Más intézményvezetők inkább a művészetek felé fordultak, és költőket, zeneszerzőket és képzőművészeket választottak „patrónusul": Arany Jánost, Csók Istvánt, Erkel Ferencet, József Attilát, Jókai Mórt, Liszt Ferencet, Móricz Zsigmondot, Vajda Jánost vagy

[31] Kormos 1999, 20.

[32] A tárgyalt időszakban az alábbi járások voltak Fejér megyében: Bicskei járás, Enyingi járás, Központi (Székesfehérvári) járás, Móri járás, Sárbogárdi járás, Sztálinvárosi járás.

[33] MNL FML XXIII. 13. b.) Nyilvántartás a működési engedéllyel rendelkező kultúrotthonokról. 1958–1959.

[34] MNL FML XXIII. 13. b.) Nyilvántartás a működési engedéllyel rendelkező kultúrotthonokról, Sztálinvárosi járás. 1958–1959.

[35] MNL FML XXIII. 13. b.) Fejér Megyei Tanács Művelődési Osztálya. Kultúrotthonok működési engedély iratai. Székesfehérvár–Sztálinváros iratai. 1960.

[36] MNL FML XXIII. 13. b.) Nyilvántartás a működési engedéllyel rendelkező kultúrotthonokról, Központi járás. 1960.

[37] *MNL FML XXIII. 13. b.) Fejér Megyei Tanács Művelődési Osztálya. Kultúrotthonok működési engedély iratai. Székesfehérvár–Sztálinváros iratai. 1960.*

[38] MNL FML XXIII. 13. b.) Nyilvántartás a működési engedéllyel rendelkező kultúrotthonokról, Sztálinvárosi járás. 1958–1959.

[39] MNL FML XXIII. 13. b.). Fejér Megyei Tanács Művelődési Osztálya. Kultúrotthonok működési engedély iratai. Központi járás. 1960.

Vörösmarty Mihályt. Sárbogárdon Tinódi Lantos Sebestyénről, míg Gárdonyban Gárdonyi Gézáról nevezték el a kultúrházat. Legnépszerűbb Petőfi Sándor neve volt: tizenhat művelődési otthon viselte a megyében a forradalmár költő nevét. Emellett feltűntek a pártállami emlékezet- és identitáspolitikához kötődő elnevezések, mint „November 7", „II. Pártkongresszus". Az „Alkotmány", a „Béke" és a „Szabadság" is népszerű névnek bizonyult. harminckét intézmény pedig – nem túl kreatívan – a Művelődési Otthon, illetve Művelődésháza nevet viselte.[40]

Jellegüket tekintve általában egy előadótérrel, illetve egy-két mellékhelyiséggel rendelkező, átlagosan kétszázötven-kétszázhatvan fő befogadóképességű intézetek voltak. Többnyire a járásszékhelyeken[41] és a nagyobb településeken[42] jöttek létre.

A beadványokból[43] kiderül, hogy ezek a frissen létesült intézmények általában már meglévő épületekbe költöztek be: gyakran nyílt kultúrotthon egykori nemesi kúriákban, erre jó példa a lovasberényi Cziráky-kastély esete. Természetesen új építésű kultúrházakról is beszélhetünk (például a dunaújvárosi Bartók Béla Kultúrház, a későbbi Bartók Béla Művelődési Központ). Mind a két esetben elvárás volt, hogy az épület rendelkezzen egy nagy befogadóképességű teremmel, hiszen ebben az időszakban elsősorban tömeges előadásokat tartottak a nagyérdeműnek. Ideális esetben a kultúrotthon további mellékhelyiségekkel és kisebb terekkel is rendelkezett, itt helyezkedett el a könyvtár, vagy a moziterem, de foglalkozásokat is tarthattak bennük.

Az 1960-as években nyitott kultúrházaink már más szellemben épültek, és az engedélyezési eljárás is átalakult.[44] 1960 augusztusának elején a Fejér Megyei Tanács Művelődési Osztálya körlevéllel fordult a művelődési otthonok vezetőségéhez: a 2568/1960 számú, „Művelődési otthonok működésével kapcsolatos" címmel megjelölt körlevelet a községi tanácshoz küldték, és már a tanács továbbította az intézményvezetőknek. A levelek átlagosan augusztus 15. és 16. között jutottak el a kultúrházakhoz. A művelődési osztály egy hat pontból álló beadványt várt az érintett intézményektől: az új működési engedély megszerzéséhez meg kellett adniuk az intézmény működési helyét, az épület helyiségeinek tételes felsorolását.[45] Továbbá a fenntartó személyének megjelölésére is szükség volt, melyet írásos kötelezettségvállalás formájában be is kellett nyújtania az érintett szervnek. Jellemzően

[40] MNL FML XXIII. 13. b.) Fejér Megyei Tanács Művelődési Osztálya. Kultúrotthonok működési engedély iratai. 1957–1961.

[41] Bicskén 600 fő befogadóképességű, hattermes, 262 m² alapterületű, Enyingen 280 fős, egytermes, 105,5 m² területű, Móron 400 fős, 8 teremmel rendelkező és 560 m² területű, Sárbogárdon 350 fős, hattermes és 760 m² hasznos alapterületű épület üzemelt. Az iratanyagban nem foglalkoztak Székesfehérvár és Sztálinváros (Dunaújváros) legnagyobb kultúrotthonaival. A befogadóképességet a nagytermek, illetve auditóriumok kapcsán vették lajstromba.

[42] Az iszkaszentgyörgyi kultúrház, a korábbi Bajzáth–Amadé–Pappenheim-kastély 500 fő fogadására alkalmas nagytermével és 400 négyzetméter alapterületével felvette a versenyt a járásszékhelyi otthonok méretével.

[43] MNL FML XXIII. 25. g.) Oktatási és művelődési intézmények statisztikai jelentései. 1961–1970.

[44] MNL FML XXIII. 13. b.) Kultúrotthonokkal kapcsolatos iratok. 1960–1961.

[45] Optimális esetben nemcsak felsorolták a különböző helyiségeket, hanem az alapterületet is feltüntették a beadványban.

a községi tanács végrehajtó bizottságai vállalták magukra az intézmények üzemeltetését. A könyvtár helyére és hozzáférhetőségére külön rákérdezett a körlevél. Mindezeken túl az intézményeknek bizonyítaniuk kellett, hogy mind közegészségügyi, mind tűzrendészeti szempontból megfelelőek. A csatolmányok között a fentebb említett kötelezettségvállalás mellett a tűzrendészeti és a közegészségügyi engedélyeket is meg kellett küldeni. Az előbbi kiállítására a tűzoltóság szakértője volt jogosult, az utóbbit pedig a körorvos adhatta ki. A tűzoltóság elsősorban a kultúrház tűzoltó készülékekkel való ellátottságát, az éghető és tűzveszélyes anyagok tárolásának módját vizsgálta. A körorvosok jellemzően a termek és a mellékhelyiségek (mosdó, öltöző, vécé) állapotát ellenőrizték közegészségügyi szempontból. Kiemelendő, hogy nem volt elég a fenti iratok postázása, a régi működési engedélyeket is el kellett juttatni a művelődési osztályhoz, hogy bevonhassák azokat.

A korszakban megváltozott a házakat látogatók érdeklődési köre, és módosult a művelődési kínálat is. Az előadásról áttevődött a hangsúly a kiscsoportos foglalkozások – művészeti és műszaki szakkörök, klubok – szervezésére.[46] Az öntevékenység formái maguk is változáson estek át. A színjátszók, énekkarok és tánccsoportok iránti érdeklődés alábbhagyott, viszont nőtt az igény az irodalmi színpadok, a zene (például zenekarok) és a tánc új formái (művészi torna, társastánc, balett) iránt. Továbbá jelentkeztek olyan aktivitások, amelyek az ismeretterjesztéshez vagy valamilyen kézügyességet igénylő tevékenységhez kapcsolódtak. Előbbire a honismereti és gyűjtőszakkörök, utóbbira a fotó- és rádiójavító tanfolyamok szolgáltatnak jó példát. A művelődési otthonok egyes programjain csökkent a részvételi arány (előadás, filmvetítés), míg számos községben születtek a különböző klubok, elsősorban az ifjúság körében. Egyre több ilyen kis közösség kereste fel a művelődési házakat, hogy ott tarthassák meg összejöveteleiket.[47] A legifjabbak számára pedig bábszakkörökkel és matinékkal „kedveskedtek" a helyi népművelők.

A megváltozott igények folytán az újonnan létesülő kultúrotthonokba több kis alapterületű helyiséget terveztettek a megrendelők. Azokban a már meglévő intézményekben, melyek kizárólag nagyteremmel, illetőleg színházteremmel rendelkeztek, paravánokkal, könnyűszerkezetes válaszfalakkal szabták át a teret, így mindig az aktuális szükségletekhez illő helyiséget tudtak kialakítani. Sok esetben egy tér több szerepet is betölthetett: az előadótér moziteremként vagy táncteremként is szolgált, vagy a könyvtár valamelyik klubszoba falát foglalta el. Ez leginkább a műemléki jellegű épületekre volt jellemző: Ivánka báró korábbi kúriája, a pátkai Gárdonyi Géza Művelődési Otthon moziterme például egyszerre volt könyvtár, illetve a mozgatható fal jóvoltából kiscsoportos tevékenységek színtere.

A jelentésekből, kérvényekből és a kiadott működési engedélyekből ismerjük az intézményigazgatók többségét, sőt számos esetben végzettségi szintjükről és szakmai tapasztalatuk mértékéről is vallanak az iratok.[48] Az intézményvezetők a kisebb településeken gyakorta maguk látták el a művelődési otthon teljes üzemeltetését. Így történt Csősz, Jenő és Mezőszentgyörgy kultúrotthonaiban.

[46] MNL FML XXIII. 25. g.) Oktatási és művelődési intézmények statisztikai jelentései. 1970–1975.
[47] MNL FML XXIII. 25. g.) Oktatási és művelődési intézmények statisztikai jelentései. 1970–1975.
[48] MNL FML XXIII. 25. g.) Oktatási és művelődési intézmények statisztikai jelentései. 1969–1975.

A vezetői poszt betöltéséhez elvárták a szakirányú végzettséget, ezt gyakran beiskolázással kellett megoldani, példának okáért a tiszteletdíjas igazgatókat tiszteletdíjas művelődési otthon igazgatói tanfolyam elvégzésére kötelezték. Így történt többek között Pázmándon, Nádasdladányban és Seregélyes-Szőlőhegyen is.[49] A tanfolyam egyenértékűnek számított az úgynevezett népművelési alapvizsgával.

Szakmai tapasztalat szempontjából elég változatos képet mutat a megyei intézményvezetők köre:[50] míg példának okáért Csőszön, Kajászón vagy Jenőben a vezető tíz év feletti tapasztalattal bírt, addig Gárdony, Iszkaszentgyörgy és Kisláng vezetője három–öt évnyivel rendelkezett. Enying, Kápolnásnyék, illetve Lepsény igazgatói viszont a nulla–két éves tapasztalatukkal kezdőnek számítottak. Az utóbbi település vezetője, bizonyos Söpper Pál, bár felsőfokú végzettséggel bírt, semmilyen népművelői képesítéssel nem rendelkezett. Pátka esete szintén figyelemre méltó: 1974-ben az intézményvezető több mint tízévnyi népművelői jártasságot és középfokú végzettséget mondhatott magáénak, ám helyére 1975-ben egy felsőfokú végzettségű kezdőt helyeztek.

Megyei szinten elmondható, hogy átlagosan két–hét fő dolgozott a kultúrotthonokban, jellemzően részmunkaidős foglalkoztatásban. Ebbe a számba bele kell érteni a szakoktató gárdát, a takarítókat és egyéb kisegítőket (karbantartó, portás), a népművelőt és az igazgatót is. A szakoktatók (művészeti oktatók, énektanárok stb.) száma ritkán haladta meg a két főt. Számos falusi kultúrházban a népművelői tisztet és az igazgatói posztot egy ember töltötte be, és csak az üzemeltetési teendőket látta el más munkatárs.[51] Azt, hogy ki kerülhetett népművelési munkakörbe, a 204/1973 (M. K. 4.) MM-MüM. számú utasítás határozta meg. Az utasítás 4001–4025. kulcsszámába soroltak és a 105/1961 (M. K. 1.) MM. számú utasítás 2. számú mellékletében foglaltak szerint népművelési szakmai munkakörbe tartozott az a személy, aki a tudományegyetemeken a népművelés szakot vagy tanítóképző intézményekben a népművelés, illetve a népművelés-könyvtár szakot elvégezte. Ezenfelül idetartoztak a kétéves kiegészítő tudományegyetemi népművelési szakot elvégző szakemberek, amennyiben rendelkeztek külön kiegészítő népművelési szakvizsgával vagy népművelési alapvizsgával. Azonban léteztek kivételes helyzetek: a művelődési házak művészeti munkaköreiben dolgozó, művészeti főiskolát végzett oktatókat is a népművelési szakmai munkakörbe sorolták (képzőművészeti csoportok, énekkarok vezető tanárai). Mint arról már korábban szó esett, a művelődési otthonok igazgatóinak is rendelkezniük kellett szakirányú végzettséggel.

A népművelési program megismeréséhez az intézmények statisztikai beszámolóit kell górcső alá venni. Az 1962-ben kiadott, 131/1962 (M. K. 11.) MM. számú utasítás kötelezte elsőként a kultúrházakat tevékenységük meghatározott nyomtatványokon való vezetésére,

[49] MNL FML XXIII. 25. g.) Oktatási és művelődési intézmények statisztikai jelentései. 1975.
[50] MNL FML XXIII. 25. g.) Oktatási és művelődési intézmények statisztikai jelentései. 1974–1975.
[51] MNL FML XXIII. 25. g.) Oktatási és művelődési intézmények statisztikai jelentései. 1969–1975.

illetve éves beszámolók készítésére. A rendelkezést 1968-ban a 117/1968. (M. K. 5.) MM. számú utasítással módosították, ettől kezdve a rendezvények jellege és a résztvevők pontos száma is vizsgálat tárgyát képezte.

A Művelődési Minisztérium Statisztikai Osztályának beküldött éves statisztikai jelentések alapján megrajzolható a Fejér megyei művelődési otthonok közművelődési programja a hatvanas évek második felétől egészen a tárgyalt időszakunk végéig. Sajnálatos módon nem ismerjük az összes jelentés tartalmát, ám a főbb irányvonalak jól kimutathatók.

A programokat az intézmények népművelői szervezték meg, és számos esetben maguk is tartották a foglalkozásokat. A művelődési intézményeknek minden egyes programról munkanaplókat kellett vezetniük. Az adminisztráció jellemzően a népművelők feladata volt, kivéve természetesen azokat a művelődési otthonokat, ahol az igazgató volt az egyetlen szakember, ebben az esetben rá hárult ez a feladat. Külön munkanaplót kellett kitölteni az ismeretterjesztő rendezvények, az „ismeretterjesztő és művészeti csoportos foglalkozások" (például képzőművészeti szakkör, szabadegyetem, akadémia, klubfoglalkozás) esetében. Továbbá létezett egy külön nyilvántartás – a „Nyilvántartókönyv művelődési otthon jellegű intézmények és a régi engedéllyel működő intézmények, továbbá népművelési ügyvezetők részére" című nyomtatvány –, amelyet az intézmények vezetőinek folyamatosan kellett vezetniük. A felnőttoktatást segítő foglalkozásokat teljesen külön kezelték. A családi és társadalmi ünnepségek résztvevőinek számát szintén figyelemmel kísérték. Természetesen ebben a kategóriában kizárólag a kultúrotthonban rendezett ünnepségekről lehetett számot adni, tehát egy falunap vagy iskolához kötődő esemény nem kerülhetett a statisztikába.

A jelentési kötelezettség a tanácsi kezelésben lévő művelődési otthon jellegű intézményeket (művelődési központ, művelődési ház, klubkönyvtár), a régi engedéllyel működő intézményeket és a szakmai programok vezetőit érintette. A korábban ismertetett munkanaplók képezték a jelentés alapját. A beszámolót a területileg illetékes járási tanács végrehajtó bizottságának művelődési osztályához kellett benyújtani egy példányban. A szakszervezeti kezelésben lévő intézmények a szakszervezetek megyei, illetve budapesti tanácsához és a területileg illetékes tanács vb művelődési (népművelési) osztályára adták le a beszámolójukat egy-egy példányban. A további, egyéb szervek irányítása alatt működő kultúrotthonok egy példányt szintén a művelődési osztályhoz küldtek be, míg egy másolatot a felügyeleti szerv rendelkezésére bocsátottak, egy harmadik példányt pedig megtartott magánál az adatszolgáltató. A beszámolók leadási határideje mindig a tárgyévet követő hónap huszadik napja volt. A népművelődési vezetőknek, illetve az intézményvezetőknek átlagosan másfél hónapjuk volt az adatok kiszámítására és az összesítő benyújtására.

A közös fenntartású szervek esetén szükség volt egy előzetes megállapodásra is arról, hogy melyik az a szerv, amely az intézmény fenntartásával kapcsolatos teendőket ellátja. A szerv típusa határozta meg, hogy a bemutatott három eljárás közül melyiket kellett alkalmazni a statisztika benyújtásakor.

Az intézménnyel nem rendelkező szervek tevékenységét is rögzíteni kellett, ekkor a 131/1962 (M. K. 11.) MM. számú utasítás értemében a tanácsi művelődési otthon igazgatója, vagy a népművelési ügyvezető saját tevékenységének adataival összesítve vitte fel az éves adatokat intézménye jelentőlapjára.

Az összevont művelődési otthonoknak pedig nem csupán a központi épületeikben zajló tevékenységről kellett beszámolniuk, hanem a telephelyeken végzett programról is számot adtak.[52]

A kultúrházaknak 1970-től kezdve a bevételeikről és a kiadásaikról is jelentést kellett benyújtaniuk. Ebben az időszakban a legnagyobb bevételi forrást az állami támogatás tette ki, ezenfelül a községi tanács, a termelőszövetkezetek, az ipari üzemek, illetve a vállalatok léphettek fel támogatóként. A rendezvények belépőjegyből származó bevétele és a termek bérbeadása is növelte az intézmények tőkéjét. A kiadások között a dolgozók bérköltsége, az előadók, illetve fellépők tiszteletdíjai, a fenntartási költségek és az esetleges felújítások díja szerepelt. Amennyiben pénzmaradvány keletkezett, azt át kellett vezetni a következő évre. Törekedtek arra, hogy a mérleget nullára hozzák ki. Az iratokból nem derül ki, hogy mi történt akkor, ha hiány keletkezett, mivel a legtöbb beszámoló többletről, illetve egyensúlyi helyzetről tesz tanúbizonyságot. Vannak azonban olyan statisztikák is, amelyekben nem töltötték ki a pénzügyi beszámoló részt, itt feltételezhetünk akár hiányt is, ám a megoldás módja nem ismeretes.

A programkínálatban egyszerre volt jelen a magas kultúra és a könnyed szórakoztatás.

Az ismeretterjesztő tanfolyamok számos fajtája megjelent a Fejér megyei művelődési kínálatban. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat[53] (a továbbiakban: TIT) folyamatosan együttműködött a kultúrotthonokkal, számos előadást vittek a falaik közé. Átlagosan az ismeretterjesztő előadások hatvan százalékát szolgáltatták a vizsgált időszakban, de léteztek olyan települések is (Fejér megyében többek között Iszkaszentgyörgy, Enying és Seregélyes), ahol kizárólag a TIT előadóival találkozhatott a közönség. A közhasznú tanfolyamok a mindennapi élettel szorosan összefüggő, népszerű ismereteket adtak át (az árpolitikai ismeretektől a fényképezési technikákig). Gyakran gyakorlati bemutatók is társultak az előadásokhoz. A háziipari tanfolyamok a férfi- és női háziipari tevékenységek (hímzéstől a fafaragásig) gyakorlati elsajátítását segítették. Továbbá léteztek képző, átképző és továbbképző tanfolyamok is. Ezenfelül szabadegyetemi előadásokat, akadémiákat hirdettek.

---

[52] Fejér megyében több összevont művelődési otthon volt, példának okáért a mezőszentgyörgyi intézményt Lepsénnyel vonták össze. Az igazgatónak a szakmai beszámolóját Lepsénnyel közösen kellett benyújtania, a vezető szerepet Lepsény tölthette be.

[53] A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat jogelődje az 1841-ben alapított Királyi Magyar Természettudományi Társulat, az 1901-ben létrehozott Társadalomtudományi Társaság, illetve az 1953 után megalapított Természet- és Társadalomtudományi Ismeretterjesztő Társulat. 1958-ban felvette a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat nevet. A társaság Fejér megyei szervezete 1953. október 4-én alakult meg Székesfehérváron. http://www.titnet.hu/tortenet, illetve https://tit-szfvar.hu/bemutatkozas1 2019. február 8.

Fejér megyében nem voltak jellemzőek a nyelvtanfolyamok, egyetlen kistelepülésen lelhetjük csak nyomát ilyen típusú oktatásnak. Fontos megjegyezni, hogy az előbbiekben tárgyalt programokat nem sorolták a felnőttek oktatására irányuló képzések közé, pedig mai értelemben véve tökéletesen lefedik a felnőttoktatás, illetve felnőttképzés tárgykörét. 1975-ig azonban csak az iskolai oktatást segítő, felnőttek tanulmányait előkészítő tanfolyamokat, konzultációkat és korrepetáló foglalkozásokat tartották számon ebben a kategóriában. Ez az attitűd csupán a közművelődési törvény (1976. évi V. törvény) megszületését követően változott meg, hiszen ekkor paradigmaváltás következett be, és a népművelésről a közművelődésre helyeződött át a hangsúly.

A képzőművészeti kiállítások kínálatában általában a támogatott besorolásban szereplő, „klasszikus" vonalat képviselő művészekkel találkozhatunk, mint például Nagy Balogh János,[54] de Bálint Endre-[55] és Anna Margit-tárlat[56] is nyílt a megyében.[57]

Párttörténeti kiállításokra és rendezvénysorozatokra Csőszön (1973) és Iváncsán (1975) találunk példát. A rendezvények elsősorban történelmi eseményekhez (1848–1849), illetve kerek évfordulókhoz (a „felszabadulás" 25. és 30. évfordulója) kötődtek.[58]

Végezetül érdemes megvizsgálni néhány konkrét kultúrotthont, amely egy-egy egyedi jellemvonása miatt kiemelkedik a megyei átlagból.

Aba

Az abai Petőfi Művelődési Otthont 1957-ben alapították, a Községi Tanács fenntartásában üzemelt, és az úgynevezett régi működési engedéllyel működő közművelődési intézmények körébe tartozott. A szakmai feladatokat részfoglalkoztatású dolgozók látták el, maga Arany Sándorné tiszteletdíjas művelődésiotthon-igazgató volt. Aranyné több mint tízéves szakmai tapasztalattal és tanítóképzői végzettséggel rendelkezett. Az intézmény saját könyvtárral bírt, a könyvtári állomány nagyságáról azonban nem vallanak az iratok. Elsősorban ismeretterjesztő előadások és szakkörök szerepeltek a kultúrotthon kínálatában. Évente átlagosan kilenc-tíz társadalomtudományi és természettudományi tematikájú előadást rendeztek, melyek többsége a TIT közreműködésével valósult meg. Több műkedvelő művészeti csoport tartott foglakozásokat az otthon falai között: a tizennyolc fős helyi „irodalmi színpad", a harminckét fős ifjúsági tánccsoport, egy saját néptáncegyüttes és egy negyvenkét fős ifjúsági klub működött itt. 1973-ban téeszakadémiát, illetve szabadegyetemet indítottak harminc fő részvételével, hasonlóra nem találunk példát máshol a megyében.[59]

[54] Nagy Balogh János (Budapest, 1874 – Budapest, 1919) festő. Pályáját szobafestő-mázolóként kezdte, majd két évig az Iparművészeti Iskola esti tanfolyamának növendéke volt, 1899-ben fél évig a münchni akadémiára járt. 1915-ben bevonult katonának, ahol egy sebesülés következtében jobb karja lebénult, ezért ballal dolgozott tovább. Szegényes otthonát megörökítő enteriőrök, konyhai csendéletek, drámai önarcképek képezik életművét. https://www.hung-art.hu/index-hu.html 2019. február 7.

[55] Bálint Endre (Budapest, 1914 – Budapest, 1986) festő, grafikus. Az Iparművészeti Iskola reklámgrafikai szakán tanult, majd Vaszary János és Aba-Novák Vilmos magániskoláját látogatta. 1945-ben alapító tagja az Európai Iskola nevű művészeti csoportosulásnak. https://www.hung-art.hu/index-hu.html 2019. február 7.

[56] Anna Margit (1913, Borota – 1991, Budapest) festőművész, eredetileg Sichermann, majd Sólyom Margit. Férje a szintén festő Ámos Imre. A Vaszary-festőiskolában tanult, majd az Európai Iskola tagja lett. Műveinek alapmotívuma, a bábu, a történelem viharainak kiszolgáltatott ember jelképe. https://www.hung-art.hu/index-hu.html 2019. február 7.

[57] MNL FML XV. Aprónyomtatványok. Meghívók. 1950–1970.

[58] MNL FML XV. Aprónyomtatványok. Meghívók. 1950–1970.

Csősz

A Móricz Zsigmond tér 1. szám alatt nyitotta meg kapuit a szintén Móriczról elnevezett kultúrotthon Csőszön. Egyetlen mellékfoglalkozású alkalmazott, a tiszteletdíjas igazgató szervezte a rendezvényeket a mozival és könyvtárral ellátott épületben. Középfokú végzettsége mellett népművelési alapvizsgával rendelkezett, viszont tízévnyi szakmai tapasztalatot tudhatott magáénak. Munkáját két kisegítő támogatta 1973-tól, valószínűleg takarító, illetve karbantartó személyzetre kell gondolni. Közismereti tanfolyamok és előadások mellett munkástanfolyamot és gyűjtőtanfolyamot is szervezett. A település gyermekszíntársulattal és zene-, illetve énekkarral büszkélkedhetett. Filmvetítés, ipari, illetve mezőgazdasági üzemlátogatás, két országjáró kirándulás és múzeumlátogatás szerepelt ismeretterjesztő rendezvényei között. A helyi önszerveződések közül ki kell emelni a huszonöt fős fúvószenekart és a színjátszó és irodalmi színpadot, ezenfelül még három művészeti kör tevékenykedett az otthon falai között. A kínálatban műsoros estek, gyermekmatinék és bálok is szerepeltek. A kiállítási tervben jelen volt a pártideológia: az 1968-as évben kizárólag párttörténeti kiállításoknak adott otthont a kultúrház, a látogatószám elérte a félezer főt.[60]

Kajászó

A Kajászói Művelődési Ház az egyetlen Fejér megyei kultúrotthon, ahol nyelvtanfolyamot indítottak a vizsgált időintervallumban. Az otthon vezetője a felsőfokú végzettségű, tíz év feletti tapasztalattal rendelkező Nagy Sándor volt, aki mint tiszteletdíjas igazgató látta el teendőit. Négy szakoktató tanított mellette a házban. A TIT segítségével szervezett, jellemzően társadalomtudományi ismeretterjesztők mellett kirándulásokat és szellemi vetélkedőket tartottak. Zenekarral és saját színjátszó körrel is rendelkezett a falu, továbbá két művészeti kört is befogadott a ház. A nyelvoktatás német nyelven folyt, tizenkét fő vett részt a képzésen.[61]

[59] MNL FML XXIII. 25. g.) Oktatási és művelődési intézmények statisztikai jelentései. Aba jelentései. 1969–1975.

[60] MNL FML XXIII. 25. g.) Oktatási és művelődési intézmények statisztikai jelentései. Csősz jelentései. 1969–1975.

[61] MNL FML XXIII. 25. g.) Oktatási és művelődési intézmények statisztikai jelentései. Kajászó jelentései. 1969–1975.

Lovasberény

A Kossuth Lajos Művelődési Házat Gorzó Pál tiszteletdíjas igazgató vezette, akinek három alkalmazott dolgozott a keze alatt. Az igazgató heti huszonnégy órás foglalkoztatottság mellett évi 6000 forint tiszteletdíjat kapott a munkájáért. Az intézmény megyei szinten kiemelkedően széles képzési választékot nyújtott. Társadalomtudományi előadások mellett ifjúsági szabadegyetemet, háziipari tanfolyamot és osztályozó vizsgára felkészítő oktatást is tartottak. Továbbá honismereti és technikaszakkört is indított a ház. A szórakoztatást színjátszó kör, műsoros estek, táncos rendezvények és gyerekeknek szóló programok biztosították.[62]

Seregélyes

Az 1961-ben átadott, később Münnich Ferencről elnevezett Művelődési Ház fenntartója a nagyközségi tanács illetékes szakszervezete, a pedagógus szakszervezet volt. A fenntartásához szükséges források elsősorban állami támogatásból és a téesz támogatásából származtak. Az intézményt Balogh Zoltánné igazgatta, négy részmunkaidős szakmai munkatárssal és három kisegítővel. A mozi és a könyvtár mellett – egyedülálló módon – saját technikai műhelye is volt a létesítménynek a műszaki foglalkozásokhoz, illetve szakkörökhöz. A seregélyesi otthon számos TIT-előadást kínált az érdeklődőknek. Az otthon kiállításai nagy népszerűségnek örvendtek: csak 1970-ben ötezer-kétszáz fő tekintette meg tárlataikat. Műszaki és gyűjtőszakkörökkel, színjátszó körrel és két tánckörrel rendelkezett a település, ezenkívül tíztagú zenekar, négy műkedvelő művészeti kör és egy kilencvenfős ifjúsági klub tartott a házban összejöveteleket.

Soponya

A soponyai Velinszky László Művelődési Otthon a községi tanács fenntartása alá tartozott, illetékes szakszervezete a közalkalmazottak szakszervezetét jelölte meg. László Erzsébet igazgató mellett két kisegítő dolgozott a kultúrházban. Közművelődési programjának leghangsúlyosabb eleme a felnőttoktatás, ez az egyediség emeli ki a megyei kultúrházak közül. A TIT jóvoltából megszervezett ismeretterjesztőkön túl tudományos-ismertető filmvetítések, műsoros estek, országjáró kirándulások, irodalmi színpad, műkedvelő és honismereti szakkör és ifjúsági klubok szerepeltek a helyi kínálatban. Mezőgazdasági betanított munkás- és szakmunkásképző tanfolyamra jelentkezhettek a tanulni vágyók.

[62] MNL FML XXIII. 25. g.) *Oktatási és művelődési intézmények statisztikai jelentései. Lovasberény jelentései.* 1969–1975.

Összegzés

Az 1956-os forradalom leverését követően az MSZMP a kultúrpolitika – azon belül a népnevelés – erőteljes kontrolljára törekedett. Ennek következtében jelentős változások zajlottak le a művelődésügy területén az 1956 és 1975 közötti időszakban: megszületett a Művelődésügyi Minisztérium, új tanácsadó és felügyelő szervek jöttek létre. Később változás állt be a közvetített értékek megoszlásában, csökkent a pártideológia hangsúlya, és nagyobb teret kapott a kulturális nevelés és az önképzés támogatása, illetve a szórakoztatás. Fokozatosan kialakult az ország kultúrotthon-hálózata. A Művelődési Minisztérium által támasztott elvárásoknak megfelelően Fejér megyében majdnem száz új intézményt nyitottak. Rendszerint egyszerű, egy előadóteres és viszonylag kis létszám befogadására alkalmas, kevesebb mint tíz főt (nagy részüket csak részmunkaidőben) foglalkoztató otthonok voltak. A képzési és ismeretterjesztő kínálat a szabadegyetemekre, TIT-előadásokra és -szakkörökre helyezte a hangsúlyt. A könnyedebb műfajokat elsődlegesen a filmvetítések, táncestek és gyermekrendezvények képviselték.

A hatvanas években egyre inkább homloktérbe kerültek az egyéni szerveződések: az ifjúsági klubok és önképzőkörök szerepe felértékelődött. A hetvenes évekre kiszélesedett a felnőttképzési kínálat, megjelentek a továbbképzések, illetve a szakképesítést adó oktatások Fejér megye művelődési házaiban. A programkínálat színesebbé válása magával hozta a részletesebb nyilvántartási és a pénzügyi beszámolási kötelezettséget is.

A korszak zárásaként értelmezhetjük az 1976. évi V. törvényt, amelyet közművelődési törvényként tartunk számon, mivel mind elvi, mind tartalmi értelemben megváltoztatta a művelődéshez való hozzáállást. A népművelés fogalmát innentől váltotta fel a közművelődés, s a korábbinál is erőteljesebben kerültek előtérbe a látogatói igények.

Felhasznált források

Levéltári források

MNL FML = Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára
XXIII. 13. b.) Fejér Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Művelődésügyi szakigazgatási szervének iratai. Művelődési Osztály iratai
XXIII. 25. g.) Fejér Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Székesfehérvári Járási Hivatalának iratai. Művelődési Osztály iratai
XV. Aprónyomtatványok

Sajtóforrások

Magyar Közlöny, 1974/56.
Magyar Közlöny, 1974/66.

Felhasznált irodalom

Boreczky Beatrix (főszerk.) 1993: *A magyar állam szervei 1950–1970. Központi szervek.* Budapest, Magyar Országos Levéltár.

Durkó Mátyás 1999: *Andragógia, a felnőttnevelés és közművelődés új útjai.* Budapest, Magyar Művelődési Intézet.

Felkai László, dr. 2009: *A felnőttoktatás története Magyarországon.* http://ofi.hu/tudastar/problemak-kerdesek/felnottoktatas#6 2019. február 7.

Horváth Margit 2013: 50 éve indult Szombathelyen népművelő-könyvtáros képzés. In Czövek Zoltán–Katona Attila–Murányi Péter (szerk.): *50 éve indult Szombathelyen a népművelő-könyvtáros képzés.* Szombathely, Savaria University Press. 34–35.

Kormos Sándor 1999: *Közművelődési intézmények és szervezetek.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Köpeczi Béla 1975: *A magyar kultúra harminc éve 1945–1975.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó. http://mek.oszk.hu/07000/07044 2019. február 1.

Laczó Katalin 2009: A népművelés tanácsi irányításának változatai 1957 után. In *Acta Academiae Pedagogicae Szegediensis. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. (Sectio Humana 1989–1990).* Szeged, Szegedi Nyomda. 101–103.

Lassu Péter 2017: *Nagyvárosi kulturális intézmények, akkor és most.* Doktori disszertáció. BME Építőművészeti Doktori Iskola. 3–4. http://dla.epitesz.bme.hu/appendfiles/1417-ek_lassup_161211-munkakozi.pdf 2019. február 7.

Majtényi György–Mikó Zsuzsanna–Szabó Csaba (szerk.) 2012: *Koncepciós perek Magyarországon 1945 után.* Budapest, Magyar Országos Levéltár. http://oktatolapok.mnl.gov.hu/koncepcios_perek_magyarorszagon_1945_utan/tartalom/nevmutato 2019. február 7.

Maróti Andor 2015: *Népművelés vagy közművelődés.* https://muvelodes.net/kozosseg/nepmuveles-vagy-kozmuvelodes 2019. november 14.

Ságvári Ágnes–Vass Henrik 1973: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. 1956–1962.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Szabó Irma 2005: *Utópiák és valóság, az elmélet és gyakorlat ellentmondásai az általános művelődési központok fejlődésében.* Doktori disszertáció. Debrecen, Debreceni Egyetem BTK Multidiszciplináris Doktori Iskola.

KIS JÓZSEF

Sztálinisták, maoisták az 1960-as években Borsodban

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően a megtorlás során élenjárók magas álláshoz jutottak, többnyire nagy hatalommal járó pártfunkcionáriusok, tanácsi, üzemi vezetők vagy munkásőrparancsnokok lettek. Az idő múlásával azonban érdemeik egyre kevésbé voltak fontosak a hatalom számára, és napról napra inkább egyéni képességeik alapján kerültek elhelyezésre. Ez igen gyakran azzal a következménnyel járt, hogy az egykori karhatalmisták, pártfunkcionáriusok visszatértek eredeti munkakörükbe, fizikai munkásnak. Ez Borsodban elsőként az egykori miskolci karhatalmisták körében szült nagy elégedetlenséget, akiket a forradalom leverésekor és a kádári hatalom megszilárdításával még jól fizető, magas állásokkal kecsegtettek.

Az egykori miskolci pufajkások 1959-ben már nyíltan hangoztatták sérelmeiket, s élükre régi parancsnokuk, Czigl László állt. A karhatalmisták 1959. január 31-ére bajtársi találkozót szerveztek, amelyre meg kívánták hívni Marosán György államminisztert, valamint a megyei pártbizottság vezetőit, Prieszol József első titkárt, Kukucska János és Papp Károly titkárokat. Az volt a céljuk, hogy „beolvassanak" nekik, amiért „nem teljesítették a karhatalmistáknak az akkori nehéz időkben tett ígéretüket" s többségük semmilyen beosztást sem kapott. Czigl a találkozó előkészítésére január 6-ára hívott össze húsz-huszonkét egykori karhatalmistát. A várható megtorlástól különösebben nem tartottak, úgy gondolták, hogy ha valaki lebukna közülük, azt hamar kiszabadítanák. Tervükről mindenesetre már az előkészítő gyűlés másnapján értesült a megyei pártbizottság, amely azonnal pártfegyelmi vizsgálatot indított a szervezők ellen. Czigl helyzetét rontotta, hogy ő általában is elég szabad szájúan és szélsőségesen nyilatkozott, így egy cukrászdában, ittas állapotban, nyíltan kijelentette, hogy „az a szerencséje Prieszolnak, Kukucskának és Pappnak, hogy még nem éhezett meg, mert mihelyt megéhezik, örömet fog szerezni, halomra lövöldözi őket". Czigl Lászlót szigorú megrovás, utolsó figyelmeztetés pártbüntetésben részesítették, társai megúszták enyhébb büntetéssel.[1] Közülük megemlítendő a megrovás pártbüntetésben részesített Barta László,[2] aki történetükben még többször elő fog fordulni.

Az egykori karhatalmistákhoz hasonló gondolatok fogalmazódtak meg azon szélsőbaloldali kommunisták fejében is, akiket a forradalom leverése után ugyan pozícióba helyeztek, de nem sokkal később leváltottak. Becsapva érezték magukat, és egyre széle-

[1] Az MSZMP Borsodmegyei Bizottsága VB ülése. 1959. február 10. MNL BAZML XXXV. 1. 1/4. ő. e.

[2] Csernely községben született 1928-ban. Eredeti foglalkozása tanító, de volt bányász, tanácsi oktatási osztályvezető, majd 1955–1956-ban általános iskolai igazgató. 1947-ben lett párttag. A forradalom után karhatalmista lett, majd a Borsodi Szénbányászati Tröszt oktatási előadója. (MNL BAZML XXXV. 133/c.)

sebb körben fogalmazódott meg az a vélemény, hogy már sem a szovjet, sem a magyar kommunista párt nem képviseli igazán a proletárdiktatúra eszméjét. Többségük számára az etalon változatlanul Sztálin volt, és sztálinista mivoltukat nyíltan hangoztatták. Nézeteikhez ideológiai szempontból ekkor legközelebb a kínai és az albán kommunista pártok álltak, amelyek hozzájuk hasonlóan úgy gondolták, hogy az osztályharc a kommunista hatalomátvétel után is folytatódik, s revizionizmussal, a proletárdiktatúra eszméjének az elárulásával vádolta a szovjet – és ezzel persze a magyar – pártvezetést. A kiábrándultak így „maoisták" lettek, annak ellenére, hogy a maoizmus ideológiájának egyik gerincét, vagyis azt, hogy a munkások helyett a fő hangsúlyt a parasztságra helyezte, nem ismerték, vagy nem foglalkoztak vele.

Többségük az ekkor a szovjet vonallal szembekerülő kínai és albán vonalhoz kezdett vonzódni. Egyesek pusztán szavakban fejezték ki nézeteiket, míg mások a tettek mezejére léptek. Így történt ez a kesznyéteni Gál Józseffel, aki '45-ös kommunista, egykori községi párttitkár volt, 1953-tól a forradalomig ÁVH-sként, azt követően 1959-ig rendőrként szolgált, majd 1959-től a mezőcsáti járási pártbizottságon dolgozott instruktorként. 1963-ban Gál csillaga is leáldozott, s ismét üzemkovács, illetve karbantartó lakatos lett. Gál sem beosztásával, sem fizetésével nem volt elégedett, s mindez odáig vezetett, hogy sértettségében már kezdett a rendszer ellen fordulni, s a kínai–albán politikai vonal mellé állni.[3] 1968. február[4] 18-án F. Tóth József álnéven, s magát tiszapalkonyai lakosnak feltüntetve a Kínai Nagykövetségnek írt levelet, amelyben kifogásolta, hogy a Kádár-kormány elzavarta a „szocialista társadalom legfontosabb védőszervét", az ÁVH-t, s amiért 1960 körül megkezdte a pártapparátusból „kisöpörni" a munkás-paraszt káderekat. A kormányt revizionizmussal, az eszme és a munkásosztály elárulásával vádolta. Levelét 1968. február 26-án adta fel, azonban az a címzetthez nem jutott el. A postakezelés során ugyanis a levél megsérült, és az átborítékolás közben észlelték a levél tartalmát, ezért azt a Legfőbb Ügyészséghez küldték meg, amely elrendelte a nyomozást.[5]

Egyelőre azonban Gál még nem lepleződött le a hatóságok előtt. Minthogy a kínaiaknak írt levelére választ nem kapott, 1968 őszén elhatározta, hogy személyesen keresi fel a Kínai és az Albán Népköztársaságok budapesti nagykövetségét. Október végén mindkét követségen járt, de nem foglalkoztak vele, ezért decemberben ismét próbálkozott. Ezúttal az albán nagykövetségen, ahol bemutatkozott, közölte, hogy párttag, és szeretne tájékoztatást kapni a két munkáspárt közötti ellentétről. Válaszul három nyomtatott brosúrát adtak át neki tizenöt-tizenhat példányban, s közölték vele, hogy azok tartalmából választ kap a kérdéseire.[6] Gál a röplapokat hazavitte, majd azokat egy téeszelnöknek, a bőcsi tanácselnöknek, valamint egy bőcsi és egy kesznyéteni lakosnak is megküldte álnéven, hamis lakhelyet

[3] Gál József bírósági vallomása. MNL BAZML XXV. 54/b. 1792/1969.
[4] Gál bírósági vallomásában a levél megírását tavaszra datálta, annak idejét a bírósági ítélet március 18-ában állapította meg, feladását ugyanakkor február 26-ában. (Miskolci Járásbíróság 1792/1957. sz. ítélete. MNL BAZML XXV. 54/b. 1792/1969.)
[5] Miskolci Járásbíróság 1792/1957. sz. ítélete. MNL BAZML XXV. 54/b. 1792/1969.
[6] Gál József bírósági vallomása. MNL BAZML XXV. 54/b. 1792/1969.

feltüntetve.[7] A címzettek egyike a röplapokat azonnal eljuttatta a „Pártbizottságra, illetve a megfelelő helyre".[8] A nyomozók gyorsan eljutottak Gálig, s szabadlábon hagyása mellett indítottak ellene eljárást. A Miskolci Járásbíróság 1969. szeptember 5-én Gált bűnösnek találta folytatólagosan elkövetett izgatásban, s ezért egyévi szabadságvesztésre ítélték, büntetésének végrehajtását azonban háromévi próbaidőre felfüggesztették.[9] Az ügyészség a büntetés enyhe volta miatt jelentett be fellebbezést. Gál ügye így a Miskolci Megyei Bíróság elé került, amely 1969. október 24-én büntetése végrehajtásának próbaidőre való felfüggesztését mellőzte, és mellékbüntetésül két évre eltiltotta a közügyek gyakorlásától. Gál egyévi felfüggesztett börtönbüntetése tehát letöltendővé változott. A bíróság ugyanis úgy látta, hogy Gál „igen súlyos társadalomra veszélyes politikai bűncselekményt követett el".[10]

A kádári hatalom tehát keményen fellépett egykori támogatója ellen, s börtönbe zárta, ha az ellene fordult. Gál története nem volt egyedi, érdekes ugyanakkor, hogy egy hozzá hasonlóan albán – és kínai – propagandaanyagokat terjesztő társaság tevékenysége – bár messze felülmúlta a kesznyéteni Gálét – komolyabb következményekkel nem járt.

„Frakciósok"

A Politikai Nyomozó Osztály 1963 óta rendelkezett adatokkal arra vonatkozóan, hogy Borsod megyében, de leginkább Miskolcon egyesek „1956 után politikai, szakmai alkalmatlanságuk, erkölcsi, vagy egyéb okokból kifolyólag párt, állami és gazdasági funkciókból leváltottak, sértettekké váltak, állandó jelleggel ellenzéki magatartás tanúsítanak, esetenként ellenséges ideológiai platformról támadják az MSZMP és a kormány politikáját, intézkedéseit, központi és helyi szerveit és annak vezetőit". Minthogy párttagokról volt szó, az érintettekkel a megyei pártbizottság munkatársai beszélgettek el, ezt azonban az érintettek a „gyengeség jele"-ként értékelték, és bátrabbak, nyíltabbak lettek.[11]

A „frakciósok" a kínai és az albán kommunista pártok megítélését elfogadva úgy vélték, hogy mind az SZKP, mind az MSZMP politikája a revizionizmus irányába tolódott el, s e pártokban egy liberalizálódási folyamat megy végbe. A szovjet–magyar irányvonalat egyaránt kárhoztatták ideológiai változása, kül- és belpolitikája miatt. A kínaiakhoz hasonlóan úgy gondolták, hogy az SZKP engedményeket tesz a nemzetközi imperializmus javára. Szerintük az SZKP „nem nyújtott kellő segítséget az Indonéz Kommunista Pártnak és ennek tudják be, hogy több százezer kommunistát és velük szimpatizálókat likvidáltak".[12] Ideológiai téren egyáltalán nem értettek egyet a sztálini személyi kultusz felszámo-

[7] Miskolci Járásbíróság 1792/1957. sz. ítélete. MNL BAZML XXV. 54/b. 1792/1969.
[8] N. S. bírósági vallomása. MNL BAZML XXV. 54/b. 1792/1969.
[9] Miskolci Járásbíróság 1792/1957. sz. ítélete. MNL BAZML XXV. 54/b. 1792/1969.
[10] Miskolci Megyei Bíróság Bf. I. 1339/1969-7. sz. ítélete. MNL BAZML XXV. 54/b. 1792/1969.
[11] BM Borsod megyei Rendőrfőkapitányság. Politikai Osztály III/III. Alosztály. Intézkedési terv. 1969. augusztus 7. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[12] Összefoglaló a pártellenes tevékenységet folytató párttagok ügyének lezárásáról. 1970. április 20. MNL BAZML XXXV. 1. 1/10. ő. e.

lásával, s változatlanul nyíltan Sztálint dicsőítették, és az „erős kéz" politikáját vallották magukénak. Többször is felháborodásuknak adtak hangot, hogy olyan személyek vannak funkcióban, akik „ellenforradalmi tevékenységben vettek részt".[13] Olyan vélemény is megfogalmazódott közöttük, hogy „most nálunk a pártvezetők ellenforradalmat hajtanak végre az országban, azokat a régi kommunistákat állítják félre, akik a legelején még vitték ezt a mozgalmat. Ez tudatosan és módszeresen történik nálunk. Ezt a legfelsőbb vezetés irányítja".[14] Kifogásolták továbbá, hogy „a párt és a munkásosztály vezető szerepe, a proletárdiktatúra funkciói nem érvényesülnek". Bírálták a származás szerinti kategorizálás megszüntetését, s úgy vélték, hogy ezután már nem fog érvényesülni a munkásosztály vezető szerepe.[15] Azt is sérelmezték, hogy a káderpolitika nem a munkásosztály érdekeit védi, s az irányítást a műszaki és gazdasági vezetők vették át.[16] Úgy vélték, az elmúlt évtizedben kialakult egy munkásarisztokrácia, amely hatalmas fizetést kap a máról holnapra élő dolgozókkal szemben. Úgy gondolták, hogy a műszakiak a fizikai munkásokkal szemben a „hajcsár szerepét" sajátították ki és a béreket sógor-komaság, szimpátia/antipátia alapján osztják.[17] A kialakult helyzetért nemzetközi szinten az SZKP-t tették felelőssé, de a magyarországi változásokért a pártot és a kormányt is korholták, az MSZMP vezetőit „revizionista bandák"-nak, a helyi pártvezetést „cserkész társaságnak" aposztrofálták. Mindez odáig vezetett, hogy négyszemközti vagy kisebb csoportos vitákon rendszeressé vált a kritika, önmagukat nyíltan sztálinistaként határozták meg, s megfogalmazódott bennük egy új kommunista párt szervezésének az igénye, s – egy korabeli jelentés meghatározása szerint – „az MSZMP-n belül frakciós tevékenységet kezdtek".[18]

A társaság magja a Diósgyőri Gépgyárban dolgozott, s vezetőjüknek Moravszky[19] Antal számított, aki a „szektáns, dogmatikus sértett emberek körében" nagy népszerűségnek örvendett, s minthogy korábban komoly tanácsi funkciókat[20] töltött be, sokan felnéztek rá. Ehhez hozzájárult, hogy egykori leváltását azzal indokolta, hogy azért történt,

[13] Feljegyzés Moravszki Antal, Miskolc III. Munkás utca 29. szám alatti lakos ügyében. 1965. május 20. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.

[14] Jelentés. 1969. szeptember 27. Vasas Sándor. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.

[15] Pártfegyelmi előterjesztés Kecskeméti Ferenc ügyében. 1970. szeptember 8. MNL BAZML XXXV. 1. 355. dob.

[16] Összefoglaló a pártellenes tevékenységet folytató párttagok ügyének lezárásáról. 1970. április 20. MNL BAZML XXXV. 1. 1/10. ő. e.

[17] Jelentés. 1968. júl. 9. DIGÉP dolgozói részéről történt illegális összejövetelről. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.

[18] Összefoglaló a pártellenes tevékenységet folytató párttagok ügyének lezárásáról. 1970. április 20. MNL BAZML XXXV. 1. 1/10. ő. e.

[19] Vezetékneve hivatalosan „y"-nal írandó, az iratokban azonban többnyire „i"-vel szerepel.

[20] 1912-ben született Diósgyőrben. 1951 és 1954 között Miskolc városi tanácselnök, majd a forradalom kitöréséig I. kerületi tanácselnök volt. 1956 novemberében belépett a karhatalomba, részt vett az „ellenforradalom" leverésében, s 1957 áprilisáig szolgálta ott a pártot. Ezután pár hónapig városi pártbizottsági osztályvezető, majd 1958 novemberéig ismét I. kerületi tanácselnök volt. 1958 végén került a DIMÁVAG Gépgyárba, ahol főművezető, majd művezetőként és technológusként dolgozott. Munkásmozgalmi múltja elismeréseként 1957-ben a Munkás-Paraszt Hatalomért, 1968-ban Szocialista Hazáért Érdemérem kitüntetésekben részesült. 1931 óta párttag. (Pártfegyelmi előterjesztés Moravszki Antal ügyében. 1970. január 27. MNL OL M-KS. 932. III/5/3/3.)

mert „ő mindig a munkásság érdekeit képviselte, harcolt a hiányosságok ellen".[21] Társai többnyire elvtársi, baráti, munkahelyi körből kerültek ki, s egy-két kivételtől eltekintve hozzá hasonlóan „veterán" kommunistának számítottak, s legalább 1945 óta tagjai voltak a pártnak. Többen korábban tagjai voltak az illegális kommunista pártnak, vagy részt vettek a munkásmozgalmi akciókban. Néhányan 1944–1945-ben a – partizáncsoportként, majd kvázi politikai rendőrségként működő – MOKAN-nak, az 1956-os forradalom után a karhatalomnak voltak a tagjai, s különböző időkben fontos pártmegbízatást láttak el a gyárban, a tanácsnál, a pártban, az ÁVH-nál, a rendőrségnél, vagy épp a honvédségnél. A hatvanas évek elejére azonban már mindannyian mellőzött személyek lettek, akik bár a szokásos kitüntetéseket megkapták, szerepük háttérbe szorult, s az egykor nagy hatalommal rendelkező funkcionáriusok ismét a gyárban találták magukat. Ezen az sem változtatott, hogy ott kisebb beosztásokat (művezető, alapszervi titkár stb.) kaptak.

Az állambiztonságnak már 1963-ban feltűntek a diósgyőriek, akik nyíltan hangoztatták az albánok és kínaiak iránti szimpátiájukat, ezért a Diósgyőri Gépgyárban „sárgáknak", „sárga kommunistáknak", vagy maoistáknak hívták őket.[22] 1963–1964-ben az „Olvasókör" fedőnevű megfigyelés során került látókörükbe[23] Ombódi István,[24] majd 1964-ben Moravszky Antal, utóbbinál azonban a „dekonspiráció gyanúja" merült fel.[25] 1964 márciusában Hokker Gyulára[26] vonatkozóan kapott információt az állambiztonság arról, hogy kínai eredetű, ellenséges tartalmú brosúrákat olvas és a „Magyar Kommunista Párt" megalakulásáról beszél.[27] Az „Olvasókör"-ben felfigyeltek a Kazincbarcikán lakó Tóth Jánosra[28] is, aki ellen 1966-ban is folytattak le nyomozást a „Barackos" fedőnevű megfigyelés során. Ez alkalommal Tóth lakásán és munkahelyén az állambiztonság titkos kutatást hajtott végre, amely során „ellenséges tartalmú propagandaanyagokat" találtak.[29]

[21] Jelentés. 1969. szeptember 27. Vasas Sándor. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.

[22] Birtalan Mihály meghallgatási jegyzőkönyve. 1969. december 5.; Hokker Gyula meghallgatási jegyzőkönyve. 1969. december 6. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.

[23] BM Borsod megyei Rendőrfőkapitányság. Politikai Osztály III/III. Alosztály. Intézkedési terv. 1969. augusztus 7. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.

[24] Művezető. 1913-ban született Csetfalván. 1942-es párttag, 1944-ben tagja volt a MOKAN-nak. A Diósgyőri Gépgyárban 1941 óta dolgozott, s 1945 után különféle párt- és gazdasági funkciókat látott el. 1956-ban belépett a karhatalomba. Annak ellenére vált sértetté, hogy betegségére hivatkozva ő maga utasította vissza pártmegbízatását. (Pártfegyelmi előterjesztés Ombódi István ügyében. 1970. január 27. MNL OL M-KS. 932. III/5/3/3.)

[25] Javaslat Moravszki Antal figyelésére. 1969. november 13. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.

[26] 1926-ban született Nemesvid településen. 1945-ös párttag. A Diósgyőri Gépgyárban 1944-től dolgozott. A forradalom előtt ÁVH-s volt. Később visszatért a Diósgyőri Gépgyárba lakatosként, emellett tagja volt a Munkásőrségnek is. (Pártfegyelmi előterjesztés Hokker Gyula ügyében. 1970. január 27. MNL OL M-KS. 932. III/5/3/3.)

[27] Bejelentők. Dátum nélküli. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.

[28] 1957-es párttag, a Sajószentpéteri Üveggyár művezetője, üzemi alapszervezeti titkár. Sértettségét az okozta, hogy korábban földművelésügyi miniszterhelyettesként dolgozó apját mellőzték. (Jelentés Tóth János kazincbarcikai lakos ellenőrzéséről. 1969. október 30. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.)

[29] Borsod megyei Rendőrfőkapitányság III/III. Alosztály. Szigorúan titkos. Tárgy: „Terjesztők" fedőnevű előzetes ellenőrző csoportdosszié nyitására. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.

„Sárgák"

A diósgyőri Vasgyárban tehát már 1964-ben kínai és albán propagandaanyagokat terjesztettek, s ebben Moravszky és Hokker Gyula mellett Boros Kálmán,[30] Kecskeméti Ferenc[31] és Milák Ferenc[32] is részt vett.[33]

Arra vonatkozóan nem rendelkezünk információval, hogy a követségekről származó brosúrákhoz a kezdeti időkben hogyan jutottak hozzá, bizonyos ugyanakkor, hogy a későbbiek folyamán már ők maguk álltak a külképviseletekkel kapcsolatban. Az állambiztonság csak 1969 nyarán kezdte feltételezni, hogy van közöttük kapcsolat. 1969. július 4-én ugyanis a postán feladó nélküli levelekre lettek figyelmesek, amelyeket Moravszky Antalnak, az 1959-es karhatalmista szervezkedésben érintett Barta Lászlónak és a kazincbarcikai Tóth Jánosnak küldtek meg. A leveleket kibontva a Kínai Népköztársaság Budapesti Nagykövetsége Kulturális és Sajtó Osztályának propagandaanyagait találták bennük, ezért azonnal kivonták azokat a forgalomból. Az ügyben nyomozást indítottak izgatás miatt ismeretlen tettes ellen, a terjesztő személyét azonban nem sikerült felfedni, így július 24-én megszüntették azt.[34] Az állambiztonság számára mégis hónapokon belül egyértelművé vált, hogy Moravszkyék személyesen is tartják a kapcsolatot a kínai és albán külképviseletekkel. A követségeken – 1966-tól bizonyosan[35] – legtöbbször Tóth János fordult meg, de az adatok szerint – konspirációs okokból, a lebukás elkerülése végett – igyekeztek lehetőség szerint változtatni a brosúrákért felküldött emberük személyén. Az így Borsodba juttatott, s illegálisnak számító kiadványokat széles körben terjesztették, azokat nemcsak egymás között, illetve megbízhatónak tartották kollégáiknak, barátaiknak juttatták el, de olyanoknak is, akikkel közvetlen kapcsolatban nem álltak, vagy nem bíztak meg bennük. Kapualjakba, postaládákba dobták be azokat, vagy a „célszemély" munkahelyén (például asztalon) helyezték el úgy, hogy azt senki ne lássa. Sokan úgy jutottak hozzá illegális anyagokhoz, hogy azt sem tudták, kitől kapták.[36]

[30] *Mezőkeresztesen született 1913-ban. Néhány év megszakítással 1939 óta dolgozott a Diósgyőri Gépgyárban lakatosként. 1945-ös párttag. 1949–1951 között függetlenített pártmunkás, 1954–1956 között személyzeti előadó volt. Számos kitüntetés birtokosa. Sértettségében szerepet játszott, hogy bár tagja volt a MOKAN-nak, annak egyik vezetője, Fekete Mihály megtagadta, hogy együttműködésükről írásbeli nyilatkozatot tegyen, így illegális párttagságát nem fogadhatták el.* (Pártfegyelmi előterjesztés Boros Kálmán ügyében. 1970. január 27. MNL OL M-KS. 932. III/5/3/3.; Jelentés. Túlzó baloldali megnyilvánulás a Diósgyőri Gépgyárban. 1968. március 12. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.)

[31] Miskolcon született 1925-ben. Hároméves függetlenített pártmunkás éveit nem számítva 1940 óta dolgozott a Diósgyőri Gépgyárban, a hatvanas években műszaki ellenőrként. Egy időben a gyári pártbizottság végrehajtó bizottságának tagja és a munkásőrszázad parancsnokhelyettese volt. Sértettségét az okozta, hogy nem kapott pártmunkát. (Pártfegyelmi előterjesztés Kecskeméti Ferenc ügyében. 1970. szeptember 8. MNL BAZML XXXV. 1.; Plachetka Ferenc levele az MSZMP X. Kongresszusához. 1970. Dátum nélküli. MNL OL M-KS. 932. III/5/3/3.)

[32] Nagyváradon született 1917-ben. Lakatos. 1945-ös párttag. 1947-től dolgozott a DIGÉP-ben. (Pártfegyelmi előterjesztés Milák Ferenc ügyében. 1970. január 27. MNL OL M-KS. 932. III/5/3/3.)

[33] Hokker Gyula meghallgatási jegyzőkönyve. 1969. december 6. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.

[34] Határozat nyomozás megszüntetéséről. Bp. 1969. július 24. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.

[35] Bejelentők. Dátum nélküli. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.

[36] Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. november 13-i jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 2.

Az iratokból kitűnik, hogy a „sárgák"-nak a kínaiakkal kevésbé volt szoros a kapcsolatuk. Tőlük rendszeresen kaptak ugyan Mao-jelvényeket és a *Mai Kína* című kiadvány aktuális számait, de bensőséges viszony nem alakult ki közöttük. Bár a „maoisták" szívesen terjesztették a kínai brosúrákat, azokat kevésbé szerették, mivel elsősorban kínai belpolitikai ügyekkel foglalkoztak, ami őket nem igazán érdekelte.[37]

Az albán kiadványok azonban nemzetközi kérdésekkel is foglalkoztak és konkrétan magyar vonatkozású írásokat is tartalmaztak, ezért az albán propagandakiadványok nagyobb népszerűségnek örvendtek. Az Albán Népköztársaság budapesti nagykövetségén egy bizonyos „Gimitrij elvtárssal" 1969-re szorosabb kapcsolatuk is kialakult. Minthogy a diósgyőriek küldöttének a személyét igyekeztek váltogatni, egy titkos jelet találtak ki az azonosításra: „egy kis kör, tízfilléresnél kisebb nagyságú, közepén egy x jel, ami nem ér ki a kör széléig".[38] A jelet Moravszky Antal, Plachetka Ferenc[39] és Tóth János bizonyosan ismerte.[40]

1969-ben az anyagok terjesztésében egy viszonylag nagyszámú csapat vett részt, a már felsoroltakon túl Frigyik József,[41] Belej József[42] és unokaöccse, ifjabb Nyirő Sándor,[43] Ombódi István és még sokan mások.[44]

[37] Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. szeptember 15-i jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.

[38] Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. november 12-én adott jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.

[39] *1923-ban született Kassán. A második világháború során szovjet hadifogságba esett. Ott antifasiszta iskolát végzett. 1947-ben tért haza, ekkor a Diósgyőri Gépgyárban helyezkedett el esztergályosként, s belépett a pártba. Tizenhét évig volt alapszervi titkár, tíz-tizenkét évig munkásőr szakaszparancsnok. Emellett a pártbizottság az MHSZ-munka segítésével bízta meg, bár feladatának nem tett eleget.* (Plachetka Ferenc levele az MSZMP X. Kongresszusához. 1970. Dátum nélküli. MNL OL M-KS. 932. III/5/3/3.; Pártfegyelmi előterjesztés Plachetka Ferenc ügyében. 1970. január 27. MNL OL M-KS. 932. III/5/3/3.)

[40] Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. november 12-én adott jelentéséből; Jelentés Plachetka Ferenc ellenőrzéséről. 1969. november 13. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.

[41] 1919-ben született Diósgyőrben, 1942-ben lépett be a Szociáldemokrata Pártba. 1944-ben tagja lett a MOKAN Komitének, 1945-ben átjelentkezett a kommunista pártba. Ezt követően rendőrként dolgozott 1952-ig. Moravszky Antallal régóta szoros kapcsolatban állt, 1954–1956-ban I. kerületi tanácselnök-helyettesként dolgozott mellette. 1956-ban karhatalmista, majd rendőr, a megyei rendőr-főkapitányság közrendvédelmi osztályvezetője lett. 1958-ban szerelt le, ekkor az ÉMÁSZ-hoz került. 1961-től a Diósgyőri Gépgyárban dolgozott diszpécserként. 1967-ben Munkás-Paraszt Hatalomért, 1969-ben Szocialista Hazáért Érdeméremben részesült. (Pártfegyelmi előterjesztés Frigyik József ügyében. 1970. január 27. MNL OL M-KS. 932. III/5/3/3.; MNL BAZML XXXV. 133/a.)

[42] Vezetékneve az iratokban „Bellej" és „Belley" formában is előfordult. 1931-ben született Diósgyőrben. Lakatos. 1945-től 1969-ig a Diósgyőri Gépgyár különböző egységeinek dolgozott, majd a Borsod Megyei Tejipari Vállalathoz került. 1956 novemberében elsők között kezdett hozzá az MSZMP szervezéséhez, s üzemében párttitkárnak választották meg, amely funkciót 1959-ig látta el. 1959-ben szakszervezeti titkárnak választották, 1969-ig végezte ekként munkáját. (Pártfegyelmi előterjesztés Belej József ügyében. 1970. május 5. MNL BAZML XXXV. 1. 335. dob.)

[43] 1947-ben született Miskolcon, hasonló nevű apja 1929-es párttag, a MOKAN Komité egyik vezetője, Diósgyőr első párttitkára volt. 1964-től dolgozott a Diósgyőri Gépgyárban. Pártonkívüli KISZ-tag, ifjúgárda-parancsnok. (Feljegyzés „Terjesztők" fn. ügyben tett intézkedésről. 1969. december 3. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.; Mezei (szerk.) 1990, 84.

[44] Pártfegyelmi előterjesztés Gávai Lajos ügyében. 1970. január 27. MNL OL M-KS. 932. III/5/3/3.; Összefoglaló jelentés és operatív intézkedésekre javaslat. 1969. október 4. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.

Illegális pártszervezés

Az állambiztonság 1964 áprilisában értesült arról, hogy alakult egy illegális, a kínai–albán vonalat követő kommunista párt, amelynek vezetője Moravszky Antal.[45] Bár bizonyítani ezt nem tudták, a „sárgák" közül egyre több személy ellen indult titkos megfigyelés vagy pártfegyelmi eljárás ezzel kapcsolatban. Magát Moravszkyt 1964-től többször vonták „elsődleges ellenőrzés" alá illegális pártszervezés gyanúja miatt, s ez évben a megyei pártbizottság figyelmeztetésben is részesítette.[46]

A figyelmeztetés összefügghetett az úgynevezett „orosz nyelvtanfolyam" ügyével. 1964 elején ugyanis Barta László – szénbányászati oktatási előadóként – orosz nyelvtanfolyamot szervezett, furcsamód a szokásos perecesi helyszín helyett a diósgyőri Kilián Gimnáziumba. Az adatok szerint a tanfolyam Moravszky vagy Kecskeméti Ferenc ötlete volt, célja pedig a szélsőséges párttagok összefogásának megteremtése. A hallgatókat Barta először a bányákból szervezte, később azonban „több ismert" és sértett embert meghívott a Diósgyőri Gépgyárból, de voltak résztvevők a rendőrségtől és a honvédségtől is. A tanfolyamon alig volt szó nyelvtanulásról, a résztvevők többnyire az SZKP és az MSZMP politikáját kritizálták, a kínai vonal helyességét hangsúlyozták és konkrétan felvetették egy új „MKP" életre hívását, illetve egy „Intéző Bizottság" megalakítását. A tanfolyamon a legaktívabb résztvevők Moravszky Antal, Hokker Gyula és Dozsnyák János[47] perecesi bányaigazgató voltak, de jelen volt Kecskeméti Ferenc, Plachetka Ferenc és Boros Kálmán is. A nyílt párt- és kormányellenes vélemények hallatán a hallgatók azzal távoztak, hogy „nem akarunk kellemetlen helyzetbe kerülni".[48] A tanfolyam 1964 májusában szűnt meg, amikor az MSZMP aktívaüléseket tartott „a kínai vezetők szakadár tevékenységéről".[49]

Arra vonatkozóan nincs információnk, hogy sor került volna az „MKP" illegális megalakítására, az azonban bizonyos, hogy 1965 első napjaiban „Boldog Újévet Kíván a MKP Intéző Bizottsága" szöveggel[50] postai úton mintegy hatvan darab újévi lapot küldtek szét ismeretlenek miskolci és sajószentpéteri[51] lakcímekre. A gyárban azt beszélték, hogy

[45] Bejelentők. Dátum nélküli. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[46] Borsod megyei Rendőrfőkapitányság III/III. Alosztály. Szigorúan titkos. Tárgy: „Terjesztők" fedőnevű előzetes ellenőrző csoportdosszié nyitására. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[47] 1911-ben született Rakamazon. Eredeti foglalkozása vájár. 1943-tól vett részt az illegális kommunista párt munkájában, a háború végén a MOKAN tagja volt. 1945 után különböző szakszervezeti és gazdasági funkciókat töltött be. 1958-ban a miskolci bányaüzem igazgatója lett, utóbb a Borsodi Szénbányászati Tröszt területi főmérnökeként dolgozott. (MNL BAZML XXXV. 69. 1/77. ő. e.)
[48] Feljegyzés Bartha László, a Borsodi Szénbányászati Tröszt oktatási előadójával kapcsolatban. 1965. május 20. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[49] Feljegyzés Bartha László, a Borsodi Szénbányászati Tröszt oktatási előadójával kapcsolatban. 1965. május 20. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[50] Feljegyzés. I. J.-vel történt elbeszélgetésről. 1968. július 13. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[51] Budai Béla meghallgatási jegyzőkönyve. 1969. december 9. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.

a feladók Moravszkyék voltak,[52] de Barta László neve is felmerült.[53] Az újévi lapok, illetve az illegális pártszervezés kivizsgálására az állambiztonság „Szakadárok" fedőnéven indított nyomozást. Ennek keretében került látókörükbe először Belej József, aki kapott újévi üdvözlőlapot, de azt nem szolgáltatta be.[54] Belejjel kapcsolatban az a gyanú is felmerült, hogy ő küldte a lapokat, kézírása azonban más volt, így az állambiztonság ezt nem vette bizonyítottnak.[55] Az állambiztonság mindenesetre január 3–4-től minden kis méretű borítékot figyelemmel kísért, s a később kiküldött üdvözlőlapokat elfogta, elkobozta.[56]

Egy évvel később ismét felmerült az illegális pártszervezés kérdése. 1966. január 3-án ugyanis Miskolcról névtelen levelet küldtek az MSZMP KB címére, amelyben áremelés esetére illegális a Magyar Kommunista Párt megalakítását helyezték kilátásba.[57]

1966 áprilisában a „Barackos" fedőnevű nyomozás során értesült arról a Politikai Nyomozó Osztály, hogy Kecskeméti Ferenc már 1964-ben felkérte Birtalan Mihályt,[58] hogy „Miskolcon a hadseregben és a rendőrségen szolgálatot teljesítők közül megbízható személyeket szervezzen be az illegális pártellenes csoportba".[59]

1967 őszén Belej József ellen indult fegyelmi eljárás „frakciózás gyanúja" miatt. Perjési gyáregységvezető ugyanis azt állította róla, hogy új párt szervezésében vesz részt és a szervezőknek budapesti kapcsolataik (például Komócsin) is vannak. Belej a fegyelmi eljáráson következetesen tagadott, s végül a bizottság 1968. április 12-én bizonyíték hiánya miatt megszüntette az eljárást.[60] Meghurcolása azonban rendkívül felháborította Belejt, akárcsak az, hogy észrevétele szerint „a gyári elhárítás rá volt állítva törvénytelenül".[61]

1968-ban egyre több jel utalt az illegális pártszervezésre, s egyre több bejelentés, ügynöki jelentés érkezett róla.

1968. március 7-én Boros Kálmán a Diósgyőri Gépgyár M egység északi szereldéjében piros festékkel írt plakátot tett ki „Éljen a kommunista párt" felirattal. Akciójáról azon-

[52] Feljegyzés Moravszki Antal, Miskolc III. Munkás utca 29. szám alatti lakos ügyében. 1965. május 20. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.; Jelentés Moravszki Antal és társai tevékenységéről. 1969. december 12. ÁBTL 3.1.5. O-1361/3.
[53] Feljegyzés Bartha László, a Borsodi Szénbányászati Tröszt oktatási előadójával kapcsolatban. 1965. május 20. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[54] Jelentés. Iglói József ügye. 1967. január 14. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[55] Feljegyzés. I. J.-vel történt elbeszélgetésről. 1968. július 13. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[56] Feljegyzés. I. J.-vel történt elbeszélgetésről. 1968. július 13. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[57] Jelentés. Tárgy: az LKM-ben röpcédula-terjesztés ügyben összefoglaló. 1969. december 18. ÁBTL 3.1.5. O-1361/3.
[58] 1918-ban született Budapesten. 1945-ös párttag. 1949-től a honvédségnél, 1950-től a MÖHOSZ-nál teljesített szolgálatot. A forradalom idején – a párt megbízásából – a megyei nemzetőrség parancsnoka, utóbb részt vett a karhatalom és a rendőrség politikai nyomozó osztályának a megszervezésében. 1961-ben szerelték le, ekkor a Diósgyőri Gépgyár munkásellátási osztályának lett a vezetője. (MNL BAZML XXXV. 133/c.; Birtalan Mihály meghallgatási jegyzőkönyve. 1969. december 5. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.)
[59] Bejelentők. Dátum nélküli. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[60] Jelentés. Terjesztők fn. ügyben 3/e-labda – rendszabály alkalmazásáról. 1969. október 17. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[61] Bejelentés. 1969. június 16. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.

nal értesült a nagyüzemi pártbizottság is. Ezt követően több, hasonló szövegű felirat jelent meg az M egységben A5-ös papíríveken, s a pártbizottság azokat szorgalmasan eltávolíttatta.[62] Boros ellen végül fegyelmi eljárás indult. Ő arra hivatkozott, hogy „az MSZMP is a kommunisták pártja, és ő ezzel nem követett el véleménye szerint semmi bűnt",[63] érvelését azonban nem fogadták el. Boros szigorú pártfegyelmi büntetést kapott, amibe később sem tudott belenyugodni.[64]

Bizonyos ugyanakkor, hogy nem csak Boros készített vagy helyezett el ilyen plakátokat. Szép József '45-ös párttag egy kollégájával hasonló szövegű plakátot kívánt készíttetni, megjegyezve, hogy a „párt előreláthatólag kettészakad, egyik részben lesznek a pénzesek, a másikban mi, munkások".[65] A pártbizottságnak az is feltűnt, hogy az M egységhez Kecskeméti Ferenc „ismert túlzóbaloldali személy" is bejár, s a közelmúltban Moravszky Antal is megfordult ott. A nagyüzemi pártbizottság vezetőinek az volt a megérzésük, hogy „jóllehet a korábban aktívnak számító Kecskeméti fivérek, Moravszki Antal és társai tevőleges szerepe ez újabb akciókban nem látszik világosan", közük lehetett hozzá.[66]

1968. április 1-jén „Budai" fedőnevű ügynök jelentett illegális pártszervezésről. Elmondása szerint Ombódi István jelenlétében Kecskeméti Jenő (Ferenc testvére) kérte fel a „Magyar Kommunista Párt"-ba való belépésre, s egy belépési nyilatkozatot is látott. „Budai" jelentése szerint nyáron Kecskeméti Jenő már közölte vele, hogy leállnak a szervezéssel „mert Grósz Károly, aki a központi bizottság osztályvezetője Budapesten, tájékoztatott bennünket a veszélyről".[67]A nyomozókban azonban egy évvel később erős kétség merült fel a történet hitelességét illetően, ugyanis az általa leírt nyilatkozat kísértetiesen hasonlított az MHSZ belépési nyilatkozatára.[68]

1968 áprilisában Moravszky Antallal kapcsolatban is felmerült a pártszervezés vádja. Moravszky ugyanis közvetlen felettesével, Grescsák Jánossal beszélgetett a „mozgalomról", és főnöke a beszélgetést követően az elhangzottakat jelentette a nagyüzemi pártbizottságon. Moravszkyt felhívatták, ő azonban mindent tagadott, s végül az esetből nem lett ügy.[69]

A pártszervezés az állambiztonság ismeretei szerint – akár a kínai és albán brosúrák terjesztése – kiterjedt a Lenin Kohászati Művekre is. A „Szakadárok" fedőnevű dosszié adatai szerint a Lenin Kohászati Művekben már nyolc tagja van az illegális kommunista

[62] Jelentés. Túlzó baloldali megnyilvánulás a Diósgyőri Gépgyárban. 1968. március 12. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[63] Jelentés. A Diósgyőri Gépgyárban és az LKM-ben történt illegális pártszervezéssel kapcsolatos tájékoztatás. 1968. április 8. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[64] Bodrogi Károly r. szds. kijelentése Moravszki Antal ügyében. 1969. szeptember 9. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[65] Jelentés. Túlzó baloldali megnyilvánulás a Diósgyőri Gépgyárban. 1968. március 12. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[66] Jelentés. Túlzó baloldali megnyilvánulás a Diósgyőri Gépgyárban. 1968. március 12. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[67] Kivonat „Budai" fn. ügynök 1968. július 15-i jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/4.
[68] Jelentés titkos munkahelyi kutatás végrehajtásáról. 1969. szeptember 4. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[69] Jelentés. 1968. április 24., „Tóth László" fn. ügynökkel 1968. IV. 23-án történt találkozóról. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.

pártnak, s folyik annak szervezése.[70] Tény mindenesetre, hogy a Lenin Kohászati Művek hivatalházának egyik helyiségében 1965-ben röplapot találtak, amelyben „Forradalmitanács" aláírással azt állították, hogy a „munkásosztályt jelenlegi vezetői elárulták. A polgárság érdekeit képviselik, nem titeket". 1969. február 11-én pedig egy „új kommunisták" aláírással készült röplapot találtak a Herczeg Ferenc utcában.[71] 1969 novemberében–decemberében albán brosúrákat küldtek meg postai úton több dolgozónak, másoknak pedig lakásuk ajtaján dobtak be, vagy munkahelyükön helyeztek el ilyen anyagokat. Az ügyben többen Schramkó Dezsőre gyanakodtak.[72]

Az illegális pártszervezésről – ügynöki jelentéseknek köszönhetően – 1969 őszéről rendelkezünk részletesebb információkkal. Az adatok szerint üzemenként négy-hat, más információ szerint tízfős pártsejteket szerveztek megbízható munkatársaik közül. (A régi illegális mozgalomban is ismert sejtrendszer alkalmazása nem véletlen, Boros Kálmán az ellenállási mozgalomban maga is sejtvezetőként vett részt.[73]) A sejtek létrehozását az indokolta, hogy lebukás esetén legfeljebb egy kis társaság bukna le, a teljes mozgalmat pedig szinte lehetetlen volna felgöngyölíteni, mindössze néhány embert tudnának csak letartóztatni.[74] Ezt szolgálhatta az a gyakorlat is, hogy a társaság tagjai igyekeztek egymással konspiratívan tartani a kapcsolatot, s beszélgetéseik során igyekezték kerülni a neveket.[75] Az egymástól elszigetelt sejteket egyes adatok szerint egy „10-es bizottságnak" kellett volna összefognia, bár arra vonatkozóan nem rendelkezünk adattal, hogy ez meg is történt volna.[76] Moravszky elképzelése szerint üzemenként elég volt, ha csak néhány taggal rendelkeztek, de azok jól működtek:

> Arra kell vigyázni, hogy ezek legyenek a hangadók, az irányítók és nekik higyjenek a melósok. Így lehet a hatalmat később átvenni és a néptömegeket magunk mellé állítani. Ez egy nagyon primitív, régi, de igen jól bevált kommunista eszköz, hogy így egyszerűen a melósok nyelvén kell beszélni és így rátérni lassan, fokozatosan a jelenlegi problémákra. Nálunk a mozgalomban nincsen vezér, de ha az üzemben beszélgetünk, mienk legyen a főszerep és a hangulatot mi tudjuk irányítani.[77]

A Diósgyőri Gépgyárban állítólag huszonhat sejt működött, köztük egyedül Milák Ferenc sejtje ismert a batériaüzemből.[78] A szervezettség Moravszky Antal elmondása szerint nem is a gépgyárban, hanem a Lenin Kohászati Művekben volt a legerősebb, erre

[70] Bejelentők. Dátum nélküli. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[71] A Lenin Kohászati Művek 1960-ban elhunyt egykori igazgatójáról elnevezett utca.
[72] Jelentés. Tárgy: az LKM-ben röpcédula-terjesztés ügyben összefoglaló. 1969. december 18. ÁBTL 3.1.5. O-1361/3.
[73] Boros Kálmán életrajza. É. n. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[74] Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. szeptember 27-i jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[75] Borsod megyei Rendőrfőkapitányság III/III. Alosztály. Jelentés. 'Terjesztők' fn. üggyel kapcsolatos. 1969. augusztus 4. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[76] Birtalan Mihály meghallgatási jegyzőkönyve. 1969. december 5. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[77] Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. november 13-i jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[78] A sejthez Magyar Andor és Fischer József tartozhatott. Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. november 22-i jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.

vonatkozóan azonban részletesebb információkkal nem rendelkezünk. A két nagyüzemi szervezkedés közötti összekötő valószínűleg Nagy Imre volt.[79] Szintúgy jól haladt a szervezés – vélhetően Tóth Jánosnak köszönhetően – az üveggyárban, amely nem pusztán a sajószentpéteri üveggyárat jelentette, hanem a magyarországi üveggyárakat általában.

A mozgalomban – Moravszky Antal állítása szerint – magas rangú vezetők is részt vettek, személyük azonban – amennyiben léteztek egyáltalán – sosem lett felfedve.[80] Bár a Politikai Nyomozó Osztály és a párt is Moravszky Antalt tartotta a szervezkedés vezetőjének, Magyar Andor – a Diósgyőri Gépgyár batériarészleg MSZMP alapszervezetének szervezőtitkára – elmondása szerint ez egy „olyan szervezet, melynek nincs vezetője, csak katonái vannak".[81] Bár több irat utal arra, hogy igen jó fővárosi összeköttetésekkel rendelkeztek, s a mozgalom vezetőit ott kereshetjük, bizonyíték mindenesetre erre sincs. A csoport ügyében készült vizsgálati iratok között fellelhető egy MESZÖV-nél lefolytatott vizsgálat iratanyaga is, amely szerint egy ottani dolgozó, Tóth Sándor 1969 augusztusában Mao-jelvényeket és kínai brosúrákat mutogatott, egy másik pedig kijelentette a párttitkárnak, „hogy készült Budapesten egy baloldali akció Marosán vezetésével, csatlakozzon hozzá, menjenek fel együtt Budapestre".[82] Marosán – mint méltatlanul félreállított funkcionárius – neve többször felmerült a diósgyőri „szervezkedők" beszélgetéseiben is, azonban bizonyos, hogy nem álltak vele kapcsolatban, bár egyéni beszélgetésekben felmerült ennek igénye.[83]

Moravszkyék az adatok szerint tudatosan, de türelmesen készültek egy jövőbeni hatalomátvételre. Úgy gondolták, hogy a változás tíz éven belül[84] fog megtörténni, a politikai visszarendeződés a Szovjetunióban fog kezdődni, s csak azután cselekednek itthon. Bár Moravszky mindezt vér nélküli akcióként tervezte,[85] Tóth János és a szintén a Sajószentpéteri Üveggyárban dolgozó Gulyás István úgy vélte, hogy csak fegyveresen történhet meg, ezért felmerült közöttük a fegyverszerzés gondolata is.[86]

„Szalonnasütők"

Ezen a fedőnéven[87] foglalkozott az állambiztonság azzal az 1968. július 6-ára összehívott „illegális összejövetellel", amelyre a „sárga kommunisták" mintegy harminc-ötven régi kommunistát hívtak meg a Miskolc szélén lévő úgynevezett Mexikó-völgybe, szalonnasütéssel „legalizálva" a programot. Az eseményen a Diósgyőri Gépgyárból Moravszky Antal, Kecskeméti Ferenc, Ombódi István, Belej József, Boros Kálmán, Plachetka Ferenc, Milák Ferenc,

[79] Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. október 16. jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[80] Jelentés. 1969. szeptember 27. Vasas Sándor. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[81] Feljegyzés. 1969. június 20. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[82] Kivonat „Tisza" fn. ügynök 1969. augusztus 27-i jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[83] Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. november 30-i jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[84] Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. szeptember 15-i jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[85] Jelentés. 1969. szeptember 27. Vasas Sándor. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[86] Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. november 30-i jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[87] Jelentés Plachetka Ferenc ellenőrzéséről. 1969. november 13. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.

Szomoru Sándor, Mitterpachné, Biró István, Hokker Gyula és Nagy László[88] vettek részt, de voltak ott név szerint nem ismert LKM-esek, valamint két nyugdíjas, a miskolci Simon Albert[89] és a budapesti – egykor diósgyőri – Páricsi Ernő.[90] Az állambiztonság és a párt is később szervezkedésre gyanakodott, az iratokból azonban nem állapítható meg, hogy bármi törvényellenes történt volna. Az összejövetelen kisebb csoportokba verődve beszélgettek, fogyasztottak. Kiemelkedett közülük Simon Albert, aki igyekezett a központban lenni, s régi élményeiről beszélt. Szó esett kül- és belpolitikai kérdésekről is, de „államellenes megfogalmazást nem kaptak az elmondottak. Arról már több szó esett, hogy ha valaki a Pártbizottság részéről ezt az együttest így meglátná, minden valószínűség szerint félreértenék vagy félremagyaráznák az esetet".[91] A Politikai Nyomozó Osztály ettől függetlenül illegális akcióként tekintett az összejövetelre, s Páricsit mint a „pesti kapcsolatuk egyik képviselőjé"-t kezelték.[92]

Megfigyelve, de nem lebuktatva

1969 tavaszán a társaság úgy érezte, hogy nyíltan meg kell magukat mutatni. Moravszky Antal vezetésével 1969. március 5-én, Sztálin halálának évfordulóján megemlékezést szerveztek a Főposta előtti Hősök Emlékművéhez.[93] Ez alkalommal mintegy negyven-ötven fő helyezett el virágokat, köztük Moravszky Antal, Boros Kálmán, Hokker Gyula, Kecskeméti Jenő, Frigyik József, Belej József, ifjabb Nyirő Sándor és Gávai La-

[88] 1914-ben született Diósgyőrben. 1934 óta dolgozott a Diósgyőri Gépgyárban. Kovácsként kezdte, majd folyamatosan emelkedett a ranglétrán, volt műszaki irodavezető, osztályvezető, főművezető. 1966 óta technológusként dolgozott. 1968-ban lépett be a Szociáldemokrata Pártba. A „felszabadulás" után a MOKAN tagja volt, s részt vett az MKP szervezésében. Számos kitüntetés birtokosa, volt élmunkás, 1958-ban Szocialista Hazáért Érdemérem kitüntetésben részesült. 1935 óta párttag. Pártfegyelmi előterjesztés Nagy László ügyében. 1970. január 27. MNL OL M-KS. 932. III/5/3/3.
[89] Kajántón született 1906-ban. Munkásmozgalmi múltját – a Régi Párttagok Bizottsága 1961-es határozata értelmében – 1919-től, párttagságát 1929-től ismerték el. Miskolcon jól ismert és elismert veterán volt, aki fennhangon hangsúlyozta mind spanyolos, mind partizán múltját. Simon 1945–1947 között a rendőrségnél volt politikai nyomozó, majd 1948-tól a Diósgyőri Vasgyárban, illetve a Lenin Kohászati Műveknél töltött be fontos pozíciókat. Az események idején nyugdíjas nemzeti gondozott. A KEB határozata Simon Albert kizárásáról. Dátum nélküli. MNL OL M-KS. 932. 1974/II/10/215.
[90] 1918-ban született Diósgyőrben. Eredeti foglalkozása műszerész. A második világháború végén Miskolcon hadiüzemben dolgozott. Szabotázsakcióban való részvétele miatt kényszermunkára ítélték. 1944-ben csatlakozott a MOKAN Komitéhoz, majd a miskolci Magyar Kommunista Párt katonapolitikai osztályán dolgozott, 1949-ben Budapestre helyezték a Belügyminisztériumba, 1950–1952 között az ÁVH kötelékébe tartozott. Leszerelése után 1956-ig egy építőipari tröszt karbantartási részlegének vezetője volt. 1957-ben a Határőrség Országos Parancsnokságán a törzstiszti állomány fegyelmi ügyeit intéző osztály vezetője lett. 1968-ban alezredesi rangban nyugdíjba ment. 1991-ben hunyt el. F. Csanak Dóra (szerk.) 2007, 664–665.
[91] Jelentés. 1968. júl. 9. DIGÉP dolgozói részéről történt illegális összejövetelről. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[92] Pártfegyelmi előterjesztés Moravszki Antal ügyében. 1970. január 27. MNL OL M-KS. 932. III/5/3/3.
[93] Pártfegyelmi előterjesztés Moravszki Antal ügyében. 1970. január 27. MNL OL M-KS. 932. III/5/3/3.

jos.[94] Az esetnek nagy visszhangja volt, a pártbizottság egyelőre azonban tétlen maradt, s retorzió nélkül hagyta azt.

1969 júniusában ismét felmerült egy „szalonnasütés" megszervezése, és bár ekkor már kifejezetten figyeltek a konspirációra, hamar lelepleződtek. Belej József ezt elsősorban Horkai Lászlónak tulajdonította, aki azt „fűnek-fának elmondta", s véleménye szerint ő volt „beépítve" közéjük a rendőrség részéről.[95] Horkai beszervezésére vonatkozóan az iratokból adatot nem találtunk, a vele kapcsolatos kétely minden bizonnyal megalapozatlan lehetett. Hamarosan azonban valóban volt egy személy a „sárgák" között, aki ilyen feladatot látott el.

1969. június 16-án a csoport egyik tagja levélben fordult a Borsod megyei rendőrfőkapitányság vezetőjéhez azzal, hogy érzése szerint „egyes személyek a Magyar Népköztársaság törvényeivel szemben egy idegen hatalom részéről tevékenységet fejtenek ki". Az illető beszámolt a kínai kiadványok terjesztéséről és a Sztálin halálára való megemlékezés résztvevőiről. Levelében okként azt jelölte meg, hogy hazafias kötelességének tartotta, hogy megakadályozza e csoport „felelőtlen tetteit".[96] Az illető még aznap a BM állambiztonsági szervének is bejelentést tett. Kezdetben társadalmi kapcsolatként foglalkoztatták, s a „Szőke Sándor" fedőnevet kapta. 1969 augusztusában azonban előléptették ügynökké, „Vasas Sándor" fedőnév alatt dolgozott. Összekötője mindvégig Bodrogi Károly rendőr százados volt. „Vasas" szavahihetőségének ellenőrzésére, illetve további információk gyűjtésére az állambiztonság szeptember 1-jétől bevetette „Budai" fedőnevű ügynökét is. Kezdeményezésük azonban hamar kudarcba fulladt, s „Budai" ellenőrzése során megállapították, hogy az ügynök hazudott, s a havi 800 forintos költségtérítése okán a „pénzért produkálni is akart".[97]

A belügyminiszter-helyettes engedélyével 1969. augusztus 7-én „Terjesztők" fedőnév alatt kezdődött meg Frigyik József, Ombódi István és Belej József „operatív ellenőrzése". Közülük Belejre helyezték a fő hangsúlyt, s már augusztus 11-én kérték engedélyezni kapcsolatai feltérképezése érdekében a „3/a. rendszabály" alkalmazását, vagyis telefonjának lehallgatását. A megfigyelés során kiderült, hogy a csoport vezetője Moravszky Antal, s aktív szerepet tölt be abban Tóth János és Milák Ferenc. Augusztus 21-én már huszonkét személy volt az állambiztonság látókörében, akiknél bevezették a postai küldemények ellenőrzését,[98] s a telefonlehallgatást kiterjesztették Moravszky Antal, Ombódi István és – az ügy kezdetén feleslegesen megfigyelt – Szilágyi János készülékeire is. A postai ellenőrzés mindenesetre nem hozta meg a kívánt eredményt, egyetlen személynél sem fogtak el elmenő vagy érkező küldeményt. Az ellenőrzést napokkal később további négy személyre is

[94] Lakatos. 1950 óta dolgozott a Diósgyőri Gépgyárban. A pártba viszonylag későn, csak 1961-ben lépett be. A csoportba Belej József révén került. Pártfegyelmi előterjesztés Gávai Lajos ügyében. 1970. január 27. MNL OL M-KS. 932. III/5/3/3.

[95] Jelentés „Szőke Sándor" fn. kapcsolattal létrejött találkozóról. 1969. július 19. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.

[96] Levél a Borsod megyei Rendőrfőkapitányság vezetőjének. 1969. június 16. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.

[97] Jelentés illegális pártszervezésről. 1969. szeptember 11. ÁBTL 3.1.5. O-1362/4.

[98] Jelentés K-ellenőrzés bevezetéséről. 1969. augusztus 21. ÁBTL 3.1.5. O-1362/2.

kiterjesztették, így a politikai nyomozók már huszonhat személyre vonatkozóan kérték le az adatokat a hálózati nyilvántartásból.[99]

A csoport felderítésére intézkedési tervet dolgoztak ki, amelynek keretében a munkahelyeken titkos kutatásokat hajtottak végre,[100] szeptember 4-én Ombódi István, Frigyik József és Gaskó István gépgyári dolgozók munkahelyén. Ez azonban nem vezetett eredményre, egyiküknél sem találtak „operatív értékkel bíró iratokat".[101]

Emellett Belej Józsefnél titkos házkutatást kíséreltek meg. Az eredeti terv szerint „Vasas" ügynöknek kellett volna elkérnie a lakását, arra hivatkozva, hogy nőismerősét kívánja odavinni, Belej azonban rendetlenségre és kutyájára hivatkozva nem teljesítette a kérést.[102] Így hát más módon kellett bejutni a lakásba. „Vasas" 1969. szeptember 10-én Bodrogi Károly századossal próbált meg behatolni, időközben azonban zárcsere történt, így a titkos házkutatás meghiúsult.[103] Az ügynököt ezt követően kulcslenyomat-rögzítővel látták el, és megbízták, hogy Belej munkahelyi öltözőjéből szerezze meg a kulcsot és készítsen róla mintát. Az iratokból nem derül ki, hogy a mintavétel sikerült-e. Vélhetően nem, hiszen Belej épp ekkor váltott munkahelyet, s szeptember 23-tól már a tejgyárban dolgozott. A házkutatás ugyanakkor okafogyottá vált, mivel „Vasas" megtudta, hogy Belej a propagandaanyagokat már visszaadta Frigyik Józsefnek.[104]

„Vasas" időközben szorosabbra fűzte a kapcsolatát Moravszky Antallal. Szeptember 15-én is felkereste őt, aki már olyannyira megbízott benne, hogy elárulta, szeptember 13-án a csoport egyik tagja az albán nagykövetségen járt, ahonnan *A proletárdiktatúra bukása Magyarországon* című anyag példányait hozta el. Moravszky emellett felkérte „Vasas"-t, hogy ő is menjen el a követségre. Érvelése szerint ugyanis „nagyon jó az a konspiráció végett, hogy ha az arcok cserélődnek". Moravszky arról is beszámolt, hogy a propagandaanyagokat nemcsak a Diósgyőri Gépgyárban terjesztik, hanem kapcsolataik vannak „Dunaújvárossal, Budapesttel, nagyobb ipari üzemekkel, a Sajószentpéteri Üveggyárral, Kazincbarcikával, a Miskolci Drótművekkel, a Lenin Kohászati Művekkel és még egy pár nagyobb vállalatot említett". Moravszky azt is elárulta, hogy rövid időn, tíz éven belüli változás várható.[105]

Szeptember 22-én „Vasas Sándor" a Milák Ferenccel folytatott beszélgetéséről számolt be. Milák szintén bizalmába fogadta „Vasas"-t, s arra kérte, hogy szervezzen be fiatalokat, akik ha kell, fegyverrel harcolnak annak érdekében, hogy „a szó legszorosabb értelmében proletárdiktatúra legyen nálunk". Milák beszámolt a batériaüzemben lévő illegális pártsejtről is. Milák ezután átadott két albán anyagot is. Az egyik egy harmincegy oldalas irat volt „Mehmet Sehu elvtárs, az Albán Népköztársaság Minisztertanácsa elnökének, a Népi

[99] Jelentés hálózati nyilvántartásban priorálásról. 1969. augusztus 26. ÁBTL 3.1.5. O-1362/2.

[100] Összefoglaló jelentés és operatív intézkedésekre javaslat. 1969. október 4. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.

[101] Jelentés titkos munkahelyi kutatás végrehajtásáról. 1969. szeptember 4. ÁBTL 3.1.5. O-1362/2.

[102] Jelentés Belej József ügyében tervezett titkos kutatás meghiúsulásáról. 1969. augusztus 30. ÁBTL 3.1.5. O-1362/2.

[103] Jelentés titkos lakhelyi kutatás kísérletéről. 1969. szeptember 10. ÁBTL 3.1.5. O-1362/2.

[104] Jelentés Belej József ügyében. 1969. szeptember 26. ÁBTL 3.1.5. O-1362/2.

[105] Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. szeptember 15-i jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.

Országgyűlés hatodik ülésszakán, az Albán Népköztársaságnak a Varsói Egyezménnyel szembeni magatartásáról tartott beszéde" címmel. A másik pedig az Albán Munkapárt Központi Bizottsága lapjának, a *Zeri i Populli* 1969. május 28-án megjelent cikkét tartalmazta *A moszkvai revizionista komédia küszöbén* címmel.[106]

September 25-én „Vasas Sándor" ismét felkereste Moravszkyt a lakásán, s az illegális pártszervezésről, illetve a tervezett hatalomátvételről kérdezte. Moravszky elmondta, hogy számos illegális pártsejt létezik a Diósgyőri Gépgyárban és számos más üzemben. A hatalomátvétellel kapcsolatban azt várják, hogy a Szovjetunióban induljon meg a folyamat, remélhetőleg addigra már annyira elterjedt lesz itthon a szervezetük, és a hatalom átvétele „különösebb ellenállás nélkül fog végbemenni".[107]

1969 szeptemberében Moravszky arról beszélt, hogy „vannak olyan erők, amelyek illegálisan tevékenykednek annak érdekében, hogy a jelenlegi politikai helyzetet megváltoztassák és a proletárdiktatúrát helyreállítsák. Közölte, hogy a nagyüzemekben illegális pártsejtek működnek, így a DIGÉP-ben 26 sejt, a Lenin Kohászati Művekben, a miskolci Üveggyárban, de illegális erők vannak Szolnokon és Dunaújvárosban is".[108]

Tóth János 1969. szeptember 25-én Budapestre utazott, felkereste a kínai és az albán nagykövetségeket, ahonnan propagandaanyagokat hozott. Útját az állambiztonság is végigkísérte, s a propagandaanyagok készítésének és terjesztésének elhárításával foglalkozó „III/6. Osztály jelentése bizonyítja, hogy az objektumokat felkereste az Albán Követségről »kissé tömött« aktatáskával jött ki".[109] A ballonkabátos Tóthról – hátulról – fényképet is készítettek. Tóth János útjáról két nappal később telefonon tájékoztatta Moravszkyt.[110] Beszélgetésüket a Politikai Nyomozó Osztály rögzítette.[111]

Szeptemberben Moravszky jelezte Nyírő Sándornak, hogy „a konspiráció érdekében jó lenne [ha] az arcok cserélődnének, mert amennyiben figyelik a követséget, nem vennének észre különösebbet".[112] Moravszky biztos volt benne, hogy akcióikról tud a rendőrség, de úgy gondolta, hogy „hallgatólagosan tudomásul veszik" tevékenységüket, s félnek hozzájuk nyúlni.[113]

Szeptember elején Moravszky a vele egy munkahelyen dolgozó Tóth István művezetőtől az iránt érdeklődött, tud-e házinyomdát szerezni. Tóth ekkor megígérte, hogy utánanéz a dolognak, majd pár nappal később közölte, hogy nem tud.[114] Moravszky tapogatózásáról napokon belül tudomást szerzett az állambiztonság.[115]

106 Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. szeptember 22-i jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
107 Jelentés. 1969. szeptember 27. Vasas Sándor. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
108 Összefoglaló jelentés és operatív intézkedésekre javaslat. 1969. október 4. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
109 Összefoglaló jelentés és operatív intézkedésekre javaslat. 1969. október 4. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
110 Borsod megyei Rendőrfőkapitányság III/III. Alosztály. Szigorúan titkos. Tárgy: „Terjesztők" fedőnevű előzetes ellenőrző csoportdosszié nyitására. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
111 Jelentés a 30. sz. objektumról. Hívó: Tóth János. Hívott: Moravszki Antal. Felvétel ideje: 1969. szeptember 27. 19.45. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
112 Összefoglaló jelentés és operatív intézkedésekre javaslat. 1969. október 4. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
113 Összefoglaló jelentés és operatív intézkedésekre javaslat. 1969. október 4. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.

Szeptember 27-én Milák arra kérte „Vasas" ügynököt, hogy a későbbiekben vállalja röplapok és plakátok terjesztését. A pontos időpontot azonban nem közölte vele: „lesz egy időszak, amikor azt fogom mondani, hogy ide menj, akkor fogok szólni, de erről nem tudhat senki. Nem azon a napon fogok szólni, hanem előtte való nap, hogy hová mégy, azt csak akkor fogom közölni, amikor menni kell".[116] A beszélgetést 3/e. rendszabállyal, vagyis hordozható magnetofonnal a politikai nyomozók is rögzítették.[117]

Milák Ferenc is igen aktív volt mindeközben, s többeknek beszélt az illegális sejtekről, és arról, hogy mozgalmukat „funkcióban lévő elvtársak is támogatják".[118] Szavait azonban az állambiztonság sem tudta alátámasztani, mint ahogy azt sem, hogy a „pártsejtek" léteznek-e egyáltalán.[119]

A beszerzett adatok alapján az állambiztonság október 4-én összefoglaló jelentésben számolt be a csoport tevékenységéről. Úgy döntöttek, hogy folytatni kell a csoport tevékenységének megfigyelését, s találkozási helyeiken hálózati kapcsolatuk útján kell biztosítani a lehallgatást. Emellett titkos házkutatásokat is terveztek Belejnél, Ombódinál és Frigyiknél. Minthogy időközben újabb három párttag került előtérbe, engedélyt kértek Moravszky, Milák és Tóth operatív ellenőrzésére is.[120]

Októberben az állambiztonság egyre szélesebb eszköztárral igyekezett feltárni a csoport tevékenységét. Október 16-án az ügynöki munka újabb állomásához érkezett. „Vasas"-nak ugyanis „3/e. rendszabállyal ellátva", vagyis hordozható magnetofonnal felszerelve kellett találkoznia a frakciósok két vezetőjével, Moravszky Antallal és Belej Józseffel.[121]

November 11-én újabb fontos feladattal bízták meg „Vasas"-t, ezúttal azonban nem a politikai nyomozók. Morvaszky kérte meg arra, hogy 15-én utazzon a fővárosba, hogy az albán nagykövetségről új anyagokat hozzon haza. Előre közölte vele, hogy kit kell keresnie és – Plachetka Ferenc jelenlétében – megmutatta titkos jelüket. Felhívta a figyelmét arra, hogy a követséget bizonyosan megfigyelik, és arra is, hogy kizárólag egy Gimitrij[122] nevű követségi dolgozóval – aki állítólag a követség első titkára volt[123] – beszéljen.[124] A rész-

114 Tóth István meghallgatási jegyzőkönyve. 1969. december 5. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
115 Bodrogi Károly r. szds. kijelentése Moravszki Antal ügyében. 1969. szeptember 9. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
116 Jelentés a 3/e – szikra – rendszabály alkalmazásáról. Hívó: V. Hívott: MF. Felvétel ideje: 1969. szeptember 27. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
117 Összefoglaló jelentés és operatív intézkedésekre javaslat. 1969. október 4. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
118 Összefoglaló jelentés és operatív intézkedésekre javaslat. 1969. október 4. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
119 Összefoglaló jelentés és operatív intézkedésekre javaslat. 1969. október 4. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
120 Összefoglaló jelentés és operatív intézkedésekre javaslat. 1969. október 4. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
121 Jelentés. Terjesztők fn. ügyben 3/e-labda – rendszabály alkalmazásáról. 1969. október 17. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
122 „Vasas" jelentéseiben többnyire „Dimitrij"-nek nevezte, később azonban értesült arról, hogy a neve helyesen: „Gimitrij".
123 Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. november 30-i jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
124 Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. november 12-én adott jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.

letekről két nappal később oktatta ki Moravszky, közölte vele, hogy szatyrot, táskát ne vigyen magával, csak annyit tud elhozni, amennyit a kabát alatt, a zakója zsebében vagy keblében el tud rejteni. „Mondta, hogy fenn is bizalmatlanok az elvtársak a nagykövetségen, mert lényegében arról van szó, hogy a nagykövetség támogatta a mi mozgalmunkat titkosan, illegálisan, s ezért erre vigyázni kell."[125] Moravszky ezúttal beavatta „Vasas"-t a pártszervezés és a propagandaanyagok terjesztésének mikéntjébe is.

November 15-én „Vasas" Budapesten felkereste az albán nagykövetséget, ahol Moravszkyra hivatkozva közölte Gimitrijjel, hogy a *Populli*-kiadványokért jött. Gimitrij – aki alig észrevehető akcentussal, igen jól beszélt magyarul – részletesen kikérdezte arról, hogyan került a mozgalomba, majd négyféle anyagot adott neki, mindegyik a *Zeri i Populli* kiadványa volt: „Törjön ki erőteljesen a forradalom vihara", „Hatályban a csehszlovák nép elleni szovjet–amerikai szövetség", „A revizionista országokban a munkásosztálynak ki kell állni a csatatérre és vissza kell állítania a proletariátus diktatúráját", „Mehmet Sahu 1968. szeptember 13-án tartott beszéde a varsói szerződésről".[126]

„Vasas" hazatérve átadta az anyagokat Moravszkynak, aki közölte vele, hogy két hét múlva Tóth Jánossal együtt menjen a kínai követségre, bár „[a]z sem biztos, hogy sikerülni fog, mert nem régen járt úgyszintén két elvtárs, hogy felmentek és nem fogadták őket".[127]

November 18-án a Politikai Osztály úgy döntött, hogy „Vasas" nem mehet a kínai nagykövetségre és a propagandaanyagok terjesztésében sem vehet részt.[128]

„Vasas" sikeres budapesti útja után a közelében dolgozó „frakciósok" is felfedték magukat, és beavatták őt titkaikba. Így november 19-én Moravszky megbízásából Hokker Gyula kereste fel „Vasas"-t azzal, hogy a jövőben a munkahelyükön rajta keresztül fogja tartani a kapcsolatot a mozgalommal. Hokker elárulta, hogy ő is járt már az albán követségen, de „nem sikerült az útja". Közölte azt is, hogy decemberben koszorúzás lesz, de részleteket még nem árult el. Másnap pedig Hokker bemutatta Boros Kálmánnak. November 21-én a batériaüzemi sejthez tartozó Magyar Andor mutatta be „Vasas"-t Fischer Józsefnek, azzal, hogy „ő is benne van a szervezetben, ő is ilyen nézeteket vall".[129] „Vasas" jelentései révén az állambiztonság egyre pontosabb információval rendelkezett a tagságra vonatkozóan, és immár arról is tudott, hogy a frakciósok ismét nyílt akcióra, koszorúzásra készülnek.

Az állambiztonság ügyükben – Rácz Sándor rendőr vezérőrnagy, miniszterhelyettes engedélyével és dr. Bodnár Ferenc megyei első titkár hozzájárulásával – november 28-án nyitott csoportdossziét, „életkörülményeik alapján" őrizetbe vételüket azonban nem tervezték.[130]

[125] Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. november 13-án adott jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[126] Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. november 15. jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[127] Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. november 15. jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[128] Borsod megyei Rendőrfőkapitányság. Politikai Osztály. Tárgy: „Terjesztők" fn. ügyben. Feljegyzés. 1969. november 19. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[129] Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. november 22. jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[130] Borsod megyei Rendőrfőkapitányság III/III. Alosztály. Szigorúan titkos. Tárgy: „Terjesztők" fedőnevű előzetes ellenőrző csoportdosszié nyitására. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.

November 24-én „Vasas" ismét beszélt Moravszkyval, aki közölte, hogy december 3-án este fél hatkor lesz a koszorúzás. Azt is elmondta, hogy azért ilyen későn tartják, „mert meg kell várni az elvtársakat, míg feljönnek a Sajó-völgyből".[131] Az állambiztonság tehát értesült arról, hogy a szervezkedésnek vidéki szálai is vannak. A koszorúzást – amely egyfajta „néma tüntetés" lett volna – egyébként úgy tervezték, hogy a koszorút és egy bekeretezett Sztálin-képet helyeznek el a főposta előtti Hősök Emlékművének talapzatán, majd eléneklik az Internacionálét.[132]

„Vasas"-nak köszönhetően az állambiztonság két nappal később már arról is értesült, hogy Boros egy táviratot szövegez meg Albánia „felszabadulásának" évfordulója alkalmából (november 29.) A levélben – amelyről később fotókópiát is készítettek – „A magyar kommunisták" aláírással nemzeti ünnepük 25. évfordulóján üdvözletüket küldik. „A magyar marxista–leninista kommunisták nagyra értékelik azt a tántoríthatatlan és következetes eszmei-ideológiai harcot, amelyet az Albán Munkapárt a marxizmus–leninizmus tisztaságáért, a modern revizionizmus leleplezéséért, a nemzetközi kommunista mozgalom egységéért folytat."[133] A levelet Moravszky később Tóth Istvánnal kívánta legépeltetni két példányban, ő azonban, bár a levelet átadta, Moravszky kérését nem teljesítette.[134]

Időközben a „sárgák" felett gyűltek a fellegek. A gyárban ugyanis túl gyorsan terjedt a hír a készülő koszorúzásról, és már olyanok is tudomást szereztek arról, akikben egyáltalán nem bíztak, akikkel nem voltak egy platformon. Elképzelhető, hogy ez motiválta Hokker Gyulát abban, hogy november 26-án találkozót kezdeményezzen Kelemen Sándor rendőrőrnaggyal és Daruka János rendőr alezredessel, beszámoljon mozgalmukról és meghívja őket a koszorúzásra. Hokker arról is beszélt, hogy

> [...] a mozgalom nem helyi jellegű, túlnyúlik a megye határain. Illetékesek lépéseket tettek annak érdekében, hogy a HM és a BM állományába tartozókat felvilágosítsák, befolyásolják. Szerinte ezeken a helyen nagyon sok a jó kommunista, csak el vannak tájolódva. Megállapításuk szerint a megyei Rendőrfőkapitányságon is vannak, akik szimpatizálnak velük. Több esetben tett célzást arra, hogy „az első emeleten vannak ilyen személyek" (neveket nem említett).[135]

(Hokker utóbb tagadta, hogy lettek volna rendőrségi kapcsolatai, s szavait azzal magyarázta, hogy biztos volt benne, hogy ilyen brosúrákat már beszolgáltattak a rendőrségre.[136]) Hokker részletesen beszámolt arról, miként fog lefolyni az esemény, és hogy Kazincbarcikáról és Sátoraljaújhelyről is várnak résztvevőket, de megemlítette a kínai és

[131] Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. november 24. jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[132] Jelentés „Terjesztők" fn. ügyben. 1969. november 26. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[133] ÁBTL 3.1.5. O-1361/2. dosszié 310.
[134] Tóth István meghallgatási jegyzőkönyve. 1969. december 5. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[135] Jelentés Hokker Gyula DIGÉP dolgozó ügyében. 1969. november 27. Daruka János r. alezredes. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[136] Hokker Gyula meghallgatási jegyzőkönyve. 1969. december 6. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.

albán brosúrákat is. Hokker magatartását mindkét rendőrtiszt annak tulajdonította, hogy „megpróbál két vasat is tűzben tartani: együtt megy elvbarátaival, esetleg, ha szükséges, él majd azzal az érvvel, hogy ő »tulajdonképpen jelentette azt, amit tudott«".[137]

A „Vasas" által már jelzett, s november 26-án rendőrtisztek által megerősített információk hatására dr. Koleszár István rendőr ezredes megyei főkapitány még aznap levélben fordult dr. Bodnár Ferenchez, a megyei pártbizottság első titkárához, hogy tájékoztassa őt Moravszkyék tervéről, és kérje, hogy a készülő demonstrációt akadályozzák meg, de arra december 1-jénél (hétfő) korábban ne kerüljön sor. Jelezte ugyanakkor, hogy ha szükséges, rendőri, illetve állambiztonsági intézkedéseket foganatosítanak a „rendzavarás" megakadályozására.[138] Bár az iratokból nem derül ki, vélhetően azért várhattak december 1-jéig, hogy a Moravszkyék által immár maximálisan bizalmukba fogadott „Vasas" még pár napig folytathassa a csoport céljaira, tagjaira, hálózatára vonatkozó felderítői tevékenységét, és még utoljára részt vehessen az albán és kínai követségekre induló társaság útján annak érdekében, hogy láthassák, milyen kapcsolatban állnak a követségekkel és hogy pusztán idegen brosúrák terjesztéséről van-e szó, vagy esetleg többről.

A koszorúzási terv széles publicitása miatt mindenesetre a frakciósok között már november 27-én megfogalmazódott a kétely, hogy egyáltalán megtartsák-e. Tudták, hogy minimum fegyelmi ügy lehet belőle.[139] November 28-án Moravszky megbeszélte Nagy Lászlóval, hogy a koszorún aranyozott betűkkel a következő szöveg szerepeljen: „Emlékezzünk a Nagy Sztálin által vezetett dicsőséges Vörös Hadsereg hőseire!" Aláírás: „Magyar kommunisták".[140] Beszélgetésükkor komolyan felmerült, hogy az eseményen Moravszkynak nem kellene ott lennie. Moravszkyt ugyanis aznap délben behívatta Mónus Antal, és kérte, hogy akadályozza meg az akciót. Moravszky ugyanakkor ellenállt, sőt még ekkor örült is annak, hogy igen sokan tudomást szereztek tervükről, mert így nagyon sok ember várható a koszorúzásra. Nem jól mérte fel a helyzetet, s örömében felkérte „Vasas"-t, hogy a Boros Kálmánnal együtt dolgozó Nyitraival szervezzen ifjúsági csoportot: „ha ez meg lesz, akkor feladatot is kaptok olyat, amivel az embereket is fel lehet rázni. Az első, amit csinálni kell, lefesteni az utcára, a ház falára azt, hogy »Le a drágasággal«. Aztán majd jönnek a többiek is".[141]

Moravszky Antal és Nagy László ekkor már erősen gyanakodott, hogy megfigyelik őket. Moravszky, felkészülve egy házkutatásra, eltüntette otthonról a propagandaanyagokat, és kezdett háttérbe vonulni. Bár eredetileg azt tervezte, hogy november 29-én ő is elmegy az albán és a kínai nagykövetségre, megfigyeléstől tartva elállt a szándékától.[142]

[137] Jelentés „Terjesztők" fn. ügyben. 1969. november 26. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[138] Dr. Koleszár István r. ezrd. megyei főkapitány levele Bodnár Ferencnek. 1969. november 26. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[139] Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. november 27. jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[140] Meghallgatási jegyzőkönyv. 1969. december 4. A rendőrség hivatalos helyiségében. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[141] Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. november 28-án adott jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[142] Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. november 28-án adott jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.

November 29-én reggel a Tiszai pályaudvari találkozón így Boros Kálmán és Tóth János meglepődve értesült „Vasas"-tól Moravszky távolmaradásáról. A csoport mindenesetre vonattal a fővárosba utazott, s a Keleti pályaudvaron csatlakozott hozzájuk Tóth sajószentpéteri üveggyári munkatársa, Gulyás István. A „Vasas" által már megismert Gimitrijjel a Margit híd budai hídfőjénél lévő HÉV-állomáson 10 órára volt megbeszélve a találkozó. Gimitrij késve és egy fiatalemberrel érkezett, aki állítólag a nagykövetségen volt kereskedelmi, kulturális és sportügyi attasé. Tóth János eléjük ment, kérve, hogy tíz-tizenöt méter távolságból kövessék őket. Így jutottak el egy öt-hatszáz méterre lévő presszóba, ahol Tóth Gimitrijjel közölte Moravszky távolmaradásának okát, majd külpolitikai kérdésekről beszélgettek. „Vasas" a hangzavar miatt időnként alig hallott valamit a beszélgetésből, de annyit sikerült kivennie, hogy Tóth beszámolt a koszorúzási terveikről, amit Gimitrij örömmel fogadott, és az iránt érdeklődött, hogyan tud eljutni Miskolcon a Hősök terére. Boros és Tóth közölték egy ifjúsági csoport létrehozásának a tervét is „Vasas" vezetésével, Gimitrij azonban óvatosságra intette őket: „szerinte ne kapkodjuk el a dolgot, nagyon veszélyes fiatalokat bevonni ebbe a munkába és várni kell. Azt meg lehet csinálni, hogy egy, két fiatal elvtárs közöttünk van, de a fiatalokkal nagyon vigyázni kell". Tóth kérésére megállapodtak abban, hogy két-három havonta fognak találkozni, s színhelyül, konspirációs okból, az üveggyár V. kerületi Arany János utcai bérelt lakását jelölték ki. Abban is megállapodtak, hogy két hét múlva „Vasas" fogja felkeresni őket. Gimitrij arról is beszámolt, hogy Tiranának is jelezte, hogy itt is működnek kommunisták, s állítólag az albán rádió magyar nyelvű adásában is volt már utalás „egy Miskolccal kapcsolatos megmozdulásról". Gimitrij jelezte, hogy szívesen vennének rendszeres tudósításokat, jelentéseket „az itteni állapotokról, az itteni életről, különböző rendezvényekről, megmozdulásokról, [...] erre azért volna szükség, hogy rendszeresen tájékoztatni tudják az albán rádió magyar nyelvű adását, a tiranai adót". Végül koccintottak az albán felszabadulás emlékére, majd elköszöntek egymástól.[143]

Ezután Tóth János egyedül kívánt a kínai követségre menni, de „Vasas" rábeszélte, hogy ketten menjenek. Így Borostól és Gulyástól átmenetileg elköszöntek azzal, hogy a pályaudvaron találkoznak, majd elindultak a kínai követségre. Ott Tóth János név szerint Szu-Minget[144] kereste, aki szerinte kulturális és sajtóattasé lehetett. A követségi dolgozótól – akivel Tóth kevésbé lehetett közvetlen kapcsolatban – a legújabb kiadású *Mai Kína* példányait, valamint Lin Piao-kiadványokat és Mao Ce-tung-jelvényeket kaptak. Hazafelé Tóthék arról beszélgettek, hogy a hatalomátvételt csak fegyveresen lehet kivitelezni, s ezért jó kapcsolatokat kell kiépíteni a munkásőrségben és a honvédségnél. Arra kérték „Vasas"-t, hogy mivel legközelebb ő megy az albánokkal találkozni, kérdezze meg őket, milyen módon lehet jövő évben kiutazni Albániába. Miskolcon távozáskor „Vasas"-t beavatták a mozgalom titkos köszönésébe is: „Forradalmi egység".[145]

[143] Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. november 30-i jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.
[144] Neve a jelentésben Tu-Ming, Su-Ming és Csu-Ming formában is előfordul, de „rendes neve" állítólag Ta Ho Min volt.
[145] Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. november 30-i jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/1.

A mozgalom felszámolása

„Vasas Sándor" november 30-án megtette jelentését budapesti útjáról, így már elhárult minden akadály a csoport nyílt leleplezése elől. A frakciósok is érezték, hogy bajban vannak. December 1-jén ugyanis sok nyomozó jelent meg a gyárban. Ráadásul reggel Moravszky Antal nem jelent meg a munkahelyén, ezért társai arra gyanakodtak, hogy letartóztatták vagy házi őrizetben van. Nem tudták ugyanis, hogy Moravszkyt november 29-én baleset érte, a havon megcsúszott a biciklijével, s fekvő betegként maradt otthon. Boros Kálmán javaslatára végül „Vasas"-t küldték el az öreghez, hogy ellenőrizze, mi történt, útját pedig egykori ÁVH-sként Hokker Gyula biztosította. Moravszkyt este fel is keresték, és az iránt érdeklődtek, hogy megtartsák-e a koszorúzást. Moravszky kitartott az eredeti terv mellett, sőt kijelentette, hogy vállalja érte a felelősséget, s ha emiatt pártfegyelmit kap, azt többre fogja értékelni, mint az öt kormánykitüntetést. A beszélgetés közben megjelent Belej József is Sztálin egyenruhás képével. A képet ezután „Vasas" vitte el Nagy Lászlónak.[146]

December 2-án délben már nagy volt az izgatottság, Ombódi István és Frigyik József is árulásra gyanakodott. Boros Kálmánt, Plachetka Ferencet, Hokker Gyulát, Nagy Lászlót és Milák Ferencet, valamint Sajószentpéteren Gulyás Istvánt behívták a pártbizottságra, ahol közölték velük, ha megtartják a koszorúzást, letartóztatásra számíthatnak. Ekkor már biztosak voltak az árulásban, és – tévesen – Gávai Lajosra gyanakodtak. A társaság más tagjai egymás után adták a kilincset az otthon lévő Moravszkynál, akit estefelé a pártbizottságtól – vélhetően személyesen Mónus Antal nagyüzemi párttitkár – is felkerestek. Mindezek hatására a frakciósok elálltak a másnapi koszorúzási szándékuktól.[147]

December 3-án a két KISZ-es fiatal, ifjabb Nyírő Sándor és Nyitrai János került sorra, mindkettőjüket behívatták a városi KISZ-bizottsághoz, majd arra kényszerítették őket, hogy menjenek el Moravszkyhoz, és közöljék vele, nem vesznek részt a délutáni koszorúzáson.[148]

A koszorúzás a párt közbelépése miatt így elmaradt. A Hősök terén lévő emlékműnél katonák álltak díszőrséget, a közelbe két rendőrségi riadókocsit rendeltek ki, s számos civil ruhás nyomozót is kiküldtek. Moravszkyék állítólag a vidékieket nem tudták időben értesíteni, ezért a társaság ismeretlen tagjai a helyszínen tájékoztatták őket a történtekről.[149]

„Vasas Sándor" ezután is folytatta munkáját. December 4-én Ombódi Istvántól és Hokker Gyulától érdeklődött a történtekről, 5-én Milák Ferenctől és Moravszkytól, 6-án pedig Plachetka Ferenctől. Erre az időre a társaság több tagja megfigyelés alatt állt, Hokker Gyulát „Hokis", Nagy Lászlót „Kocsis" fedőnév alatt figyelték. Moravszky mindenesetre egyáltalán nem csüggedt el attól, hogy szervezkedésük felszínre került és a koszorúzást megakadályozták, sőt, úgy vélte, jó reklámot csináltak nekik: „azt gondolták, hogy kitolnak velünk, pedig

[146] Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. december 2-i jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[147] Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1969. december 2-i jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[148] Feljegyzés „Terjesztők" fn. ügyben tett intézkedésről. 1969. december 3. Kiss Pál rendőr alezredes, alosztályvezető. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[149] Kivonat „Vasas Sándor fn. ügynök 1969. december 4-i jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.

nekünk ez még jobban kedvezett. Sokkal több ember tudta meg, hogy mit akartunk csinálni, mint amennyire gondoltunk. Nagyon melléfogtak ezzel a dologgal".[150]

Közben a rendőrség is egymás után hívta be a frakciósokat, illetve azokat, akik tudhattak valamit róluk. Elsőként Nagy Lászlót hallgatták meg december 4-én, aki átadta a nyomozóknak a koszorúszalagot és a Sztálin-képet, majd később Hokker Gyulát és Gulyás Istvánt (a többi résztvevőt vagy nem hallgatták ki, vagy a jegyzőkönyv nem maradt meg a dossziéban). A kikérdezések formálisan, mint „meghallgatások" történtek, tehát senkit sem kezeltek gyanúsítottként. Kikérdezték Tóth Istvánt is, aki átadta a nyomozóknak az Albán Munkapártnak írott levél tervezetét.[151] A levelet megvizsgáltatták, s az írásszakértői vélemény kimutatta, hogy azt Boros Kálmán írta.[152]

December közepén kivizsgálták az LKM-ben történt röplapozást és az albán brosúraterjesztést, és bár megállapították, hogy a diósgyőri gépgyári és az LKM-ben lévő csoportosulás „egymástól nem elszigetelt", érdemben nem jutottak közelebb a kohászati „frakciósokhoz".[153]

Moravszkyék tevékenységéről 1969. december 12-én készült jelentés, amelyet Rácz Sándor rendőr vezérőrnagy miniszterhelyettesnek küldtek meg. Ebben azt javasolták, hogy az „ellenséges tevékenységben résztvevők" párttagságára való tekintettel első lépésként csupán az ügy „politikailag realizálása" történjen meg, a résztvevőket szigeteljék el, „válasszák le" az általuk „megtévesztett, befolyásolt" személyeket, majd utána történjen meg néhányuk „bírói és más adminisztratív úton történő felelősségre vonása".[154]

A javaslatnak megfelelően így Moravszkyékkal szemben először a párt járt el. Megfigyelésük természetesen folytatódott, Moravszky és Belej telefonvonalát továbbra is lehallgatták, s „utómunkára" igénybe vették az eddig is kulcsszerepet játszó „Vasas Sándor" fedőnevű ügynököt. A frakciósok természetesen sejtették megfigyelésüket, csak azt nem tudták, ki volt közülük az áruló. Megkezdődött az egymásra mutogatás, a gyanúsítgatás. Boros Kálmán ugyanakkor állítólag folytatni kívánta a szervezkedést, de készülő, s leállított röplapozásukat az áruló megtalálásához kötötte.[155]

Fegyelmi eljárás

1970. január első napjaiban megkezdődtek tehát a fegyelmi eljárások a „sárgák" ügyében. Január 7-én Plachetka Ferencet, 8-án Moravszky Antalt, Boros Kálmánt és Nagy Lászlót, 9-én ifjabb Nyírő Sándort, 19-én Belej Józsefet hallgatta meg a bizottság. Az eljárások so-

[150] Kivonat „Vasas Sándor fn. ügynök 1969. december 6-i jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[151] Tóth István meghallgatási jegyzőkönyve. 1969. december 5. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[152] Írásszakértői vélemény. 1969. december 10. ÁBTL 3.1.5. O-1361/2.
[153] Jelentés. Tárgy: az LKM-ben röpcédula-terjesztés ügyben összefoglaló. 1969. december 18. ÁBTL 3.1.5. O-1361/3.
[154] Jelentés Moravszki Antal és társai tevékenységéről. 1969. december 12. ÁBTL 3.1.5. O-1361/3.
[155] Kivonat „Vasas Sándor" fn. ügynök 1970. január 7-i jelentéséből. ÁBTL 3.1.5. O-1361/3.

rán többen társaikra tettek terhelő vallomást, ami miatt bizalmatlanság lett úrrá a csoporton belül. Moravszky nem volt hajlandó sem társaira vallani, sem elismerni hibáit, s kijelentette, hogy „minden felelősséget magára vállal, az azzal járó következményekkel együtt".[156] Ennek ellenére a csoportból néhányan tőle is eltávolodtak. Az okokról Belej József nyilatkozott az ügynöknek: „igazuk volt Kecskemétiéknek, amikor szakítottak Moravszkiékkal, mert ezekkel az öregekkel már nem lehet semmit kezdeni, ha megijesztik őket, mindent el fognak mondani, előre mindent dobra vertek".[157]

Minthogy az eljárások során többen „Vasas Sándor"-ra vallottak, a Politikai Nyomozó Osztály úgy döntött, hogy nyíltan szakítson a társasággal. Így január 25-én „Vasas" felkereste Moravszkyt, és bejelentette döntését. Kézfogás nélkül búcsúztak el,[158] s többé Moravszky nem állt vele szóba.

Moravszky Antal az ügynöki jelentések szerint tevékenységével ezután sem hagyott fel. A politikai nyomozók januárban és márciusban is arról értesültek, hogy a „sárgák" április 4-ére újabb akciót terveznek, ezért a hálózatot ismét rájuk állították, köztük „Vasas"-t.[159]

Időközben megtörtént az ügy „politikai realizálása", vagyis a fegyelmi eljárások befejezése.

> A vizsgálat során beigazolódott, hogy a jelzések a valóságnak megfelelnek, hogy egynéhány párttag magatartása pártellenes, frakciós tevékenységet folytatnak, mely személyenként különböző mértékben jutott kifejezésre. Az irányító szerepet Moravszki Antal, Boros Kálmán a Diósgyőr Gépgyárban és Tóth János a Sajószentpéteri Üveggyárban dolgozók töltöttek be. [...] A meghallgatásuk alkalmával nézeteiket nyíltan, vagy burkoltan továbbra is fenntartották. Többségük azzal érvelt, hogy a párt politikájával lényegében egyetértenek, de szerintük a végrehajtásban torzulások jelentkeznek és ezek ellen lépnek fel, illetve harcolnak. Különböző összejövetelük célját azzal is magyarázzák, hogy: Tartsunk össze, mert 1956-ban is egyedül maradtunk. [...] A vizsgálat során a meghallgatottak nem voltak teljesen őszinték. Szerepüket, tevékenységüket – a többszöri figyelmeztetés ellenére – igyekeztek elhallgatni. Emiatt egyeseket többször is meg kellett hallgatni.[160]

A Diósgyőri Gépgyár pártfegyelmi bizottsága január 27-én tett javaslatot a párt végrehajtó bizottságának a büntetésekre. Ezek alapján Moravszkyt, Boros Kálmánt, Nagy Lászlót, Plachetka Ferencet, Hokker Gyulát, Milák Ferencet, Gávai Lajost, Kecskeméti Ferencet, Belej Józsefet és Tóth Jánost kizárták a pártból; Frigyik Józsefet, Ombódi Istvánt és Gulyás Istvánt szigorú megrovás, Csudlai András megrovás, Magyar Andort dorgálás pártbüntetéssel sújtották,[161] míg Mitterpach Tibort, Tóth Istvánt, Nyitrai Miklóst és

[156] Pártfegyelmi előterjesztés Moravszki Antal ügyében. 1970. január 27. MNL OL M-KS. 932. III/5/3/3.
[157] Jelentés. 1970. január 23. Bodrogi Károly r. szds. ÁBTL 3.1.5. O-1361/4.
[158] Jelentés „Vasas Sándor" fn. ügynökkel történt találkozóról. 1970. január 29. ÁBTL 3.1.5. O-1361/4.
[159] Jelentés „Terjesztők" fn. ügyben. 1970. március 17. ÁBTL 3.1.5. O-1361/4.
[160] Összefoglaló a pártellenes tevékenységet folytató párttagok ügyének lezárásáról. 1970. április 20. MNL BAZML XXXV. 1. 1/10. ő. e.
[161] Összefoglaló a pártellenes tevékenységet folytató párttagok ügyének lezárásáról. 1970. április 20. MNL BAZML XXXV. 1. 1/10. ő. e.

Nyitrai Jánost figyelmeztetésben részesítették. Moravszkytól és Hokkertől bevonták önvédelmi fegyverüket, és javasolták a munkásőrségből visszahívni Plachetkát, Hokkert, Gávait, Nyitrai Miklóst és Nyitrai Jánost.[162] A fegyelmi bizottság Simon Alberttel szemben nem látott terhelő adatot, Páricsi Ernő ügyét – minthogy fővárosi lakos volt – a Budapesti Pártbizottsághoz utalták, amely viszonylag későn, 1971. február 26-án foglalkozott vele, s „ügye felett napirendre tért", vagyis nem kívánt vele tovább foglalkozni.[163]

A „sárgák" megfigyelése ezután is folytatódott, az állambiztonság úgy látta, hogy a kapcsolatok konspiráltabbak lettek, s újabb" szereplőként Dozsnyák János és Sárvári Károly kezdte magát aktivizálni.[164]

Közben Belej és Kecskeméti fellebbeztek a kizárásuk ellen és bár Belej egy Szovjetunióból hazatérő budapesti kapcsolata segítségében bízott,[165] a döntésen nem tudott változtatni. Belej kizárását az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottsága 1970. november 4-én erősítette meg.[166] Kecskeméti ugyanakkor eredményesen fellebbezett, s a párt Miskolc városi Végrehajtó Bizottsága 1970. szeptember 8-án „szigorú megrovás végső figyelmeztetéssel" pártbüntetésre változtatta a büntetést.[167]

Plachetka Ferenc – állítólag Balázs Zoltán megyei pártbizottsági fegyelmi referens fenyegetése miatt – nem nyújtott be fellebbezést, de az MSZMP X. Kongresszusához fordult sérelmeivel, vizsgálatot kérve. A kongresszus azonban kérelmét elutasította.[168]

Moravszkyékat novemberig tartotta szemmel az állambiztonság, majd minthogy nem tudták megállapítani, hogy folytatnák tevékenységüket, sőt adataik kifejezetten arra mutattak, hogy minden tevékenységükkel felhagytak, 1970. november 28-án Bodrogi Károly százados lezárta a „Terjesztők" fedőnevű csoport dossziéját.[169] „Vasas" pár nappal később tette meg utolsó jelentését, ezúttal a Hokker Gyulával való beszélgetéséről számolt be, amelyen Hokker érdekes kijelentést tett: „azt hitték ezek, amikor Moravszkit kizárták a pártból, hogy ezzel a mozgalmat lefejezték, tévedtek, mert nem ő volt a vezető, a vezetőket nem is érintették, azok sokkal magasabb beosztásban vannak".[170]

A „pártellenes tevékenységet folytató párttagok ügyének lezárásáról" 1970. április 20-án készült összefoglaló jelentés, amely magyarázatot ad arra is, miért nem történt bírósági eljárás államrend elleni izgatás vagy szervezkedés, esetleg – a követségekkel való kapcsolattartás miatt – hűtlenség miatt. A jelentés megjegyezte, hogy az a vélemény alakult ki,

[162] Jelentés „Terjesztők fn. ügyben" 1970. április 16. ÁBTL 3.1.5. O-1361/4.
[163] MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottságának 1971. február 26-i ülése. BFL XXXV. 1. a. 4. 345. ő. e.
[164] Jelentés „Terjesztők" fn. ügyben. 1970. június 18. ÁBTL 3.1.5. O-1361/4.
[165] Jelentés „Terjesztők" fn. ügyben. 1970. június 30. ÁBTL 3.1.5. O-1361/4.
[166] Az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottsága levele Belej József fegyelmi ügyével kapcsolatban. 1970. november 13. MNL BAZML XXXV. 1. 335. dob.
[167] Pártfegyelmi előterjesztés Kecskeméti Ferenc ügyében. 1970. szeptember 8. MNL BAZML XXXV. 1. 355. dob.
[168] Fellebbviteli Bizottság elnökének levele Plachetka Ferenchez. 1970. december 7. MNL OL M-KS. 932. III/5/3/3.
[169] Határozat a „Terjesztők" fn. dosszié lezárásáról, 1970. november 28. ÁBTL 3.1.5. O-1361/4.
[170] Jelentés „Vasas" fn. ügynökkel találkozó. 1970. december 2. ÁBTL 3.1.2. M-34-199.

hogy „most az ügy lezárásához elégséges volt a párt intézkedése. Ezért állami intézkedéseket nem kezdeményeztünk, illetve nem járultunk hozzá. Véleményünk az, ha nevezettek a jövőben is folytatják tevékenységüket, akkor a szükséges állami intézkedésre is sor kerülhet, illetve kell, hogy sor kerüljön".[171]

Utóélet

Moravszky Antal közel másfél évtized múlva kezdeményezte pártba való felvételét. Ekkor már hetvenkét éves volt, s igen rossz lakáskörülmények között élt. Moravszky már elismerte hibáját, s kérése teljesítését Grósz Károly, a megyei pártbizottság első titkára karolta fel.[172]

Belej József 1989. január 25-én személyes meghallgatás során fordult a megyei pártbizottsághoz, s kérte pártfegyelmi büntetésének törlését arra hivatkozva, hogy Havasi Béláék pártszerűtlenül zárták ki az MSZMP-ből. Ügye az MSZMP Központi Bizottsága elé került, amely február 21-én az alapszervezet hatáskörébe utalta tagfelvételének ügyét.[173]

A „frakciósok" történetének legérdekesebb epizódja épp ahhoz a Simon Alberthez köthető, aki a borsodiak közül egyedüliként mentesült a pártbüntetés kiszabásától. Simon munkásmozgalmi múltjával kapcsolatban ugyanis egyre több kétely fogalmazódott meg. Simon állítása szerint

> 13 éves kora óta folyamatosan részt vesz a munkásmozgalomban, 1929 óta tagja a román, illetve a magyar pártnak, és helyi pártszervezetet is alapított. A romániai sztrájkokban vezető szerepet töltött be, baloldali tevékenységéért üldözték, többször megsebesült és börtönben volt. Részt vett a spanyolországi harcokban, Erdélyben a bécsi döntés után fegyveres akciókat hajtott végre. Magyarországon vezető szervezője volt az 1943-as és az 1944-es diósgyőri tüntetéseknek. Miskolc környékén fegyveres partizán csapatot irányított, és kiverték a német fasisztákat Diósgyőrből.[174]

1971. május 18-án „feljelentés" érkezett a városi pártbizottságra Simon ellen. A bejelentők egytől egyig elismert munkásmozgalmi elvtársak voltak, így Benyák Béla, Mandula Lajos, Oszip István (volt főispán), Nyirő Sándor és Endrész János 1945 előtti párttagok, valamint Margóczi Imre „elismert partizán", mindannyian a Szocialista Hazáért Érdemrend tulajdonosai. A veteránok nem pusztán munkásmozgalmi múltját és 1956 alatti szerepét kérdőjelezték meg, de közölték, hogy Simon 1942 és 1945 között a diósgyőri református egyház gondnoka volt. Állításaikat veteránok, illetve özvegyeik által tett nyilatkozatokkal

[171] Összefoglaló a pártellenes tevékenységet folytató párttagok ügyének lezárásáról. 1970. április 20. MNL BAZML XXXV. 1. 1/10. ő. e.

[172] Az MSZMP Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bizottsága Végrehajtó Bizottsága ülésjegyzőkönyve. 1984. január 20. MNL BAZML XXXV. 1.

[173] Belej József fegyelmi ügye. Fegy-29. MNL BAZML XXXV. 1. 335. dob.

[174] A KEB határozata Simon Albert kizárásáról. 1974. április 10. MNL OL M-KS. 932. 1974/II/10/215.

támasztották alá. A feljelentőket 1971. június 1-jén hallgatták meg a vádakról. A legélesebben közülük Nyirő Sándor fogalmazott, aki „szemét, kalandor embernek" és szélhámosnak nevezte. A veteránok kifogásolták, hogy míg magát mások kitüntetéseivel fényképezte és történetét mindig másként mondta el, mások önéletrajza alapján alakítja saját múltját, s mindemellett mások munkásmozgalmi múltját megkérdőjelezte, őket igyekezett lejáratni.[175] Bár a jegyzőkönyvbe nem került, egy levélből tudjuk, azzal is vádolták, hogy a DIGÉP frakciós csoport tagja, sőt egyik vezetője volt, de a csoport leleplezése előtt kivált közülük, s tanúként ifjabb Nyírő Sándort jelölték meg.[176]

Simon tagadta a vádakat, Moravszkyékkal kapcsolatban pedig közölte, hogy bár régóta ismeri többüket, legutóbb az 1968-as szalonnasütésen találkozott velük.[177] Végül vizsgálat indult, amely során bebizonyosodott, hogy nem igaz 1945 előtti párttagsága, a spanyolországi nemzetközi brigádban, illetve harcokban való részvétele, de kitalált volt az Erdély visszacsatolása utáni fegyveres akciók története, mint ahogy az 1944-es ellenállásban betöltött szerepe is jóval kisebb volt. A vizsgálat megállapította, hogy Simon „a maga által költött legendák bűvkörében él. Meggyőződése, hogy igaz dolgokat mond. Felhasznált történelmi leírásokat, a veteránok visszaemlékezéseit, amelyekbe saját magát igyekezett beépíteni. Meg nem történt, vagy másokkal megtörtént eseményeket magáénak tulajdonított".[178] Simont a Magyar Partizán Szövetség 1972. október 9-én, az MSZMP Miskolc Városi Végrehajtó Bizottsága 1973. április 17-én zárta ki tagjai sorából. Simon fellebbezett, azonban mind a megyei pártbizottság, mind a Központi Ellenőrző Bizottság megerősítette kizárását.[179]

A borsodi–miskolci maoisták története ezzel lezárult. Talán nem véletlen, hogy épp Miskolcon szerveződött egy viszonylag komoly pártellenes mozgalom. A városban már az 1956 forradalom előtti hónapokban többen tiltakoztak a koncepciós perek felülvizsgálata, a rehabilitációk és Rákosi Mátyás leváltása ellen. A sztálinista elemek a forradalom leverése után meghatározó szerepet játszottak, ez azonban a kádári – előbb-utóbb enyhülésre épülő – politikával nem volt összeegyeztethető. 1958-tól az 1960-as évek első éveiig így az elveikhez maradéktalanul hű, dogmatista, sztálinista funkcionáriusokat fokozatosan kiszorították a közéletből. Ezen személyek sértetté váltak, s a nemzetközi politikai helyzet változásának hatására a szélsőbaloldalon aktív albán és kínai kommunista pártok nézeteinek lettek a hívei, ahogy akkor fogalmaztak, „sárgák", maoisták. Bár szembeszálltak a párttal, bírói felelősségre vonásukra nem került sor. Ezt a több évtizedes személyi kapcsolatokon, barátságokon túl talán az is magyarázza, hogy a párt különböző testületeiben

[175] Jegyzőkönyv Simon Albert felszabadulás előtti párttag magatartásával, párt- és munkásmozgalmi tevékenységével kapcsolatban. 1971. június 1. MNL OL M-KS. 932. 1974/II/10/215.

[176] Feljegyzés dr. Havasi Béla elvtárs részére. Szarka János PTO-vezető. 1971. június 1. MNL OL M-KS. 932. 1974/II/10/215.

[177] Simon Albert levele az MSZMP Városi Bizottságának. 1971. június 18. MNL OL M-KS. 932. 1974/II/10/215.

[178] A KEB határozata Simon Albert kizárásáról. Dátum nélküli. MNL OL M-KS. 932. 1974/II/10/215.

[179] Fellebbviteli Bizottság elnökének levele Simon Alberthez. 1975. március 25. MNL OL M-KS. 932. 1974/II/10/215.

sokan gondolkodtak hozzájuk hasonlóan, csak véleményüknek nyíltan nem adtak hangot. A borsodi sztálinisták története azért is fontos, mert talán újragondolásra kényszeríti a történésztársadalmat, amely eddig a maoistákat a fiatal, budapesti, változást kívánó egyetemistákhoz kötötte, s nem a Rákosi és Sztálin által fémjelzett diktatúra hű, keményvonalas követőihez.

Felhasznált források

Levéltári források

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
3.1.2. Munka dossziék
3.1.5. Operatív dossziék

MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára
XXV. 54/b. A Miskolci Járásbíróság iratai. Büntetőperes iratok
XXXV. 1. Az MSZMP Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bizottságának iratai
XXXV. 69. Az MDP Borsod-Gömör-Kishont, illetve Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bizottságának iratai
XXXV. 133/a. Az MSZMP és jogelőd pártjai B.-A.-Z. megyei és miskolci szervezetei dokumentumainak gyűjteménye. Általános gyűjtemény
XXXV. 133/c. Az MSZMP és jogelőd pártjai B.-A.-Z. megyei és miskolci szervezetei dokumentumainak gyűjteménye. Mikrofilm gyűjtemény

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MNL OL M-KS. 932. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Ellenőrző Bizottsága iratai

Felhasznált irodalom

F. Csanak Dóra (szerk.) 2007: *Fülep Lajos levelezése.* VII. *1961–1970.* Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet.

Mezei István (szerk.) 1990: *Beosztottak forradalma: politikusok, képviselők, választások B.-A.-Z. megyében.* Miskolc, Jelenkutató Alapítvány–MTA Regionális Kutatások Központja Észak-magyarországi Osztálya.

A kötet szerzői

Bognár Szabina (1975) jogász, etnográfus, PhD, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, bognar.szabina@btk.mta.hu

Czetz Balázs (1976) történész, levéltáros, PhD, Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára, czetz.balazs@mnl.gov.hu

Csikós Gábor (1985) történész, pszichológus, PhD, BTK–NEB Vidéktörténeti Témacsoport, csikos.gabor1985@btk.mta.hu

Horváth Gergely Krisztián (1974) társadalomtörténész, PhD, BTK–NEB Vidéktörténeti Témacsoport, horvath.gergely.krisztian@btk.mta.hu

Jobst Ágnes (1959) sajtótörténész, PhD, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, jobst@abtl.hu

Káli Csaba (1969) történész, levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, kali.csaba@mnl.gov.hu

Kis József (1979) levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, kis.jozsef@mnl.gov.hu

Ö. Kovács József (1960) történész, levéltáros, DSc, Pázmány Péter Katolikus Egyetem–Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, jokovacs60@gmail.com

Oláh Sándor (1954) társadalomkutató, KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda, issigyo@yahoo.com

Sántha István (1968) szociálantropológus, PhD, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, santha.istvan@btk.mta.hu

Szima Viktória (1988) levéltáros, andragógus, Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára, szima.viktoria@mnl.gov.hu

Szulovszky János (1962) történész, etnográfus, a történettudomány kandidátusa (1995), PhD (1997), BTK Történettudományi Intézet, szulovszky.janos@btk.mta.hu

Völgyesi Orsolya (1968) történész, PhD, BTK Történettudományi Intézet, volgyesi.orsolya@btk.mta.hu

Földrajzi- és helységnévmutató

A

Aba 390
Abaúj 21
Acsád 275
Adony 314
Ajka 19
Alap 194, 310
Alcsút 192
Alföld 28–31, 49, 89, 90, 244
Alsókisvenyimpuszta 310
Angyalháza 250
Antalmajor 310
Apold (Románia, Maros megye) 114
Argentína 38
Ásványráró 289, 293
Ausztria 206

B

Bábolna 38, 243, 244, 251
Bácsbokod 314
Bács-Kiskun megye 29, 35, 36, 76, 84, 85, 88, 91, 93
Baja 92, 93
Baja-Szentjános 312
Bakonycsernye 194
Balaton 76, 89, 258, 313, 350, 372
Balmazújváros 237, 256
Balotaszállás 74
Baranya megye 28, 30, 34, 36, 48, 65–67, 69, 71, 72, 75, 83, 85, 88, 90, 296
Bardóc (Románia, Kovászna megye) 110
Bardocz *lásd* Bardóc
Békés megye 29, 35, 36, 65–69, 71, 72, 83, 85, 88, 91, 309
Belső-Somogy 21
Berettyóújfalu 242
Bernátkút 310
Besnyő 187, 310
Bicskei járás 384
Bihar megye 21
Bodajk 193, 322
Borsod-Abaúj-Zemplén megye 30, 34, 48, 90, 420, 422
Bőcs 396
Brassó (Braşov, Románia, Brassó megye) 114, 129
Brno (Csehország) 186
Brüsszel (Belgium) 186
Buda 312, 313, 330, 415
Budapest 18, 20, 27–34, 46, 48, 65, 67–69, 71, 72, 76, 79, 82–84, 86–90, 92, 141, 156, 167, 169, 233, 264, 290, 291, 296, 300, 337, 382, 388, 390, 396, 400, 401, 403, 404, 406–410, 412, 416, 419, 422
Budapest–Kőbánya 263
Bukarest (Bucureşti, Románia) 114
Bük 275, 278

C

Cece 310
Chile 217
Cikolasziget 304

Cs

Csabdi 192
Csákberény 193
Csákvár 186, 334, 336, 338–340, 344, 345, 355, 356, 358–362, 365, 367
Csege *lásd* Tiszacsege
Csengersima 57
Csepel-Belváros 314
Csepreg 265, 266, 275, 277, 279, 280, 282, 285
Csernely 395
Csesztreg 154, 159, 161, 162, 167, 170
Csetfalva (Четфалва, Ukrajna) 399
Csík rajon (Románia, Hargita megye) 110
Csókakő 193
Csongrád 49
Csongrád megye 29, 35, 36, 65–69, 71, 72, 83, 89, 91

Csopak 38
Csór 194
Csorna 73
Csornai járás 304
Csősz 387, 391

D

Dallas (Amerikai Egyesült Államok) 323
Dálya lásd Székelydálya
Darnózseli 289
Daróc (Daroţ, Románia, Brassó megye) 130
Debrecen 57, 83, 237, 238, 245, 247, 382
Dél-Dunántúl 90
Dévaványa 309
Dicsőszentmárton (Târnăveni, Románia, Maros megye) 101
Diósgyőr 398–407, 409, 410, 417, 418, 420
Dnyepropetrovszk (Szovjetunió, ma: Dnyipropetrovszk, Ukrajna) 238
Drezda (Németország) 245, 246
Dudar 313
Duna 246, 292
Dunakiliti 304
Dunántúl 28–31, 72, 84, 89, 244, 297, 338, 341, 376
Dunapataj 312, 313
Duna-Tisza köze 90
Dunaújváros 193, 195, 311, 320, 384, 385, 409, 410

E

Eger 312, 313
Egyházasrádóc 39
Elba 246
Előszállás 309, 310, 312–315
Encsi járás 66, 384
Enying 187, 310, 385, 387, 389
Enyingi járás 187
Erdőszentgyörgy (Románia, Maros megye) 110
Észak-Magyarország 84

F

Farkasfa 263
Farkaslaka (Lupeni, Románia, Hargita megye) 124
Fedémes 309
Fehérvárcsurgó 187
Fejér megye 28, 30, 34–36, 65–67, 69, 71, 72, 83, *89, 90, 181, 182, 184–186, 188, 196, 204, 296,* 311, 317, 320, 341, 376, 379, 380, 384, 385, 388–391, 393
Feketeerdő 304
Felpéc 74
Felsőkisvenyim 310
Felsőmajor 309, 352
Felsőrákos (Racoşul de Sus, Románia, Kovászna megye) 110
Felsőrépa (Vătava, Románia, Maros megye) 110
Felvidék 309
Fiatfalva (Filiaş, Románia, Hargita megye) 105, 126
Fornapuszta 334, 336–341, 345, 346, 352–361, 363, 365–367, 370
Forráspuszta 335–341, 345, 346, 352, 360, 361, 365, 373
Füle 187

G

Gánt 263, 336–340
Gárdony 385, 387
Géderlak 73
Gérce 275
Gidófalva (Ghidfalău, Románia, Kovászna megye) 110

Gy

Gyepes (Gipeş, Románia, Hargita megye) 139
Gyergyószentmiklós rajon (Románia, Hargita megye) 110
Gyöngyöstarján 85
Győr 290, 292, 296, 304
Győr megye 65–67, 71, 72, 83, 283, 290, 321
Győr-Sopron megye 28–30, 34, 36, 75, 89, 90, 265, 298, 304
Győri járás 304
Gyulakuta (Fântânele, Románia, Maros megye) 124

H

Hajdú-Bihar megye 28–30, 35, 36, 47, 65–69, 71, 72, 83, 89, 91
Hajdúböszörmény 50, 60, 250
Hajdúnánás 50
Hajdúság 241, 250
Hajdúszoboszló 50, 237, 250
Hargita megye (Románia) 101, 108
Heiligenkreuz (Ausztria) 323
Hercegfalva 215, 309, 311–313, 330
Heves megye 28, 34, 36, 65–69, 71, 72, 83, 85, 89, 91, 309
Hódmezővásárhely 49
Homoród mente (Románia, Hargita megye) 129
Homoródalmás (Mareşti, Románia, Hargita megye) 124, 128
Homoródszentmárton (Martiniş, Románia, Hargita megye) 129
Homoródszentpál (Sânpaul, Románia, Hargita megye) 120, 129, 130
Hortobágy 238, 257
Horvátkimle 289, 291–306
Horvátzsidány 275
Hunyad megye (Románia) 109

I

Iklódbördöce 149
Iszkaszentgyörgy 385, 387, 389
Ivád 85
Iváncsa 390

J

Jánosháza 56
Jánossomorja 289
Jászágó 208
Jászárokszállás 232
Jászberény 208, 217, 233
Jászberényi járás 209–216, 217–223
Jászboldogháza 211
Jászdózsa 207–224, 233, 236, 309
Jász-Nagykun-Szolnok megye *lásd* Szolnok megye
Jászság 205, 207, 208
Jenő-major 346, 351, 352, 375, 387
Józsefváros (Budapest) 312

K

Kajántó (Chinteni, Románia, Kolozs megye) 407
Kajászó 187, 387, 391
Kalocsa 73
Kalocsai egyházmegye 313
Kalocsai járás 73
Kápolnásfalu (Căpâlniţa, Románia, Hargita megye) 129
Kápolnásnyék 313, 323, 387
Kapuvár 73
Kapuvári járás 304
Karcag 50, 60
Károlyháza 294
Kassa (Košice, Szlovákia) 327, 401
Kazincbarcika 399, 400, 409, 413
Kecskemét 7, 73, 85
Kecskeméti járás 79
Kelementelke (Călimăneşti, Románia, Maros megye) 124
Kelet-Európa 99, 206, 217, 224
Kerkafalva 145, 161
Kesznyéten 396, 397
Kézdivásárhely rajon (Románia, Kovászna megye) 110
Kimle 289, 294, 296, 297, 299, 301, 303–306
Kincsédpuszta 279, 280, 284
Kiscsávoly 312
Kisfüzes 85, 309
Kiskunfélegyháza 49
Kiskunhalas 49, 74
Kiskunhalasi járás 74
Kislang 387
Kisújszállás 50
Kisvejke 77
Kisvenyim (Alsó- és Felső-Kisvenyim) 310, 314, 315
Komárom 340
Komárom megye 28–30, 34–36, 65–69, 71, 72, 83, 89, 90
Konstanca tartomány (Románia, Konstanca megye) 100
Korond (Corund, Románia, Hargita megye) 128
Kovászna megye (Románia) 101
Köpec (Căpeni, Románia, Kovászna megye) 110
Kőszárhegy 194
Kőszeg 269–271
Közép-Kelet-Európa 57
Közép-Tisza mente 21
Központi (Székesfehérvári) járás 384
Kunszentmárton 312

L

Lébénymiklós 289
Leninváros 245
Lenti 146, 149, 151, 152
Lenti járás 142, 145–154, 156–158, 160, 161, 163, 164, 166, 169–171, 173, 174, 177, 178, 180
Lepsény 387, 389
Lipcse (Németország) 246
Locsmánd (Lutzmannsburg, Ausztria) 282
Lókod (Locodeni, Románia, Hargita megye) 121
Lovasberény 336, 340, 385, 392
Lövéte (Lueta, Románia, Hargita megye) 120, 128, 139

M

Magyar Autonóm Tartomány (Románia) 101, 112, 136, 138, 139
Magyarkimle 289, 291–294, 296–306
Magyarország 7–9, 11, 14, 16, 17, 29, 55, 57, 59, 60, 65, 78, 79, 84, 90, 100, 131, 186, 205, 206, 223, 240, 243, 246, 248, 323, 345, 379, 398, 406, 409, 420
Magyaróvár 290
Makó 50

Mangália (Mangalia, Románia, Konstanca megye) 120
Mány 192
Márianosztra 263
Maros megye (Románia) 101
Maros tartomány (Románia) 101
Maroshévíz (Toplița, Románia, Hargita megye) 110
Marosvásárhely (Târgu Mureș, Románia, Maros megye) 101, 102, 110
Martonvásár 195
Meggyespuszta 265, 279, 280, 284
Mélykút 309
Mélykútpuszta 310
Meszlén 275
Mexikó-völgy (Miskolc) 406
Mezőfalva 186, 309–317, 319–324, 327–331
Mezőkeresztes 400
Mezőladány 321
Mezőnagymihály 237
Mezőszentgyörgy 387, 388
Mezőtúr 50
Minszk (Szovjetunió, ma: Fehéroroszország) 186
Miskolc 395, 397, 398, 400–403, 406, 407, 409, 410, 415, 419–421
Monor 66, 76
Mór 385
Móri járás 384
Moson 290
Mosondarnó 289, 291
Mosoni-Duna 292, 293, 296, 297, 301
Mosonmagyaróvár 290–292, 294
Mosonszentjános 291
Mosonszentpéter 291

N

Nádasdladány 387
Nádudvar 38, 242–244, 253
Nagybánya (Baia Mare, Románia, Máramaros megye) 103
Nagyeszterga 313
Nagygyörgyszállás 312
Nagyhegyes 238, 242, 251, 256
Nagykanizsai járás 66
Nagykarácsony 319
Nagykőrös 49
Nagysismánd 310, 315
Nagyvárad (Oradea, Románia) 400
Nagyvenyim 310, 312, 324
NDK *lásd* Német Demokratikus Köztársaság
Nemesvid 309
Német Demokratikus Köztársaság 186, 245, 246
Német Szövetségi Köztársaság 245, 309, 323
Németország 144, 245, 246, 365
NSZK *lásd* Német Szövetségi Köztársaság
Nógrád megye 28, 30, 36, 65–69, 71, 72, 83, 89, 90, 216
Nova 148
Novákpuszta 292, 301

Ny

Nyárádszentmárton (Mitrești, Románia, Maros megye) 134
Nyírség 89
Nyugat-Dunántúl 263
Nyugat-Európa 14
Nyugat-Németország *lásd* Német Szövetségi Köztársaság

O

Okland (Ocland, Románia, Hargita megye) 124, 134
Oláhfalu, ma Szentegyháza része (Vlăhița, Románia, Hargita megye) 129
Olaszország 248
Olmód 275
Orosházi járás 85
Oroszlány 263
Ózd 19

P

Paks 315
Pálhalma 145
Pallag 245
Pancsova (Pančevo, Szerbia) 313
Pannonhalma 313, 324
Pápa 66
Pátka 336, 387
Pázmánd 387
Pécs 83, 312
Perenye 275
Perkáta 310
Pest megye 34, 36, 65–69, 71, 72, 83, 89, 90
Ploiești (Románia, Prahova megye) 109, 129
Polgárdi 186
Pornóapáti 56
Pördefölde 145, 147, 150
Pusztasomorja 291, 289
Pusztaszabolcs 310
Pusztavám 194, 341

R

Rábcakapi 298
Rácalmás 192
Rajna 246
Rakamaz 402
Recsenyéd (Rareș, Románia, Hargita megye) 139
Recsk 310
Régen *lásd* Szászrégen
Régen rajon 101, 110
Répcevis 270
Román Népköztársaság *lásd* Románia
Románia 99, 100, 103, 122, 127, 133, 186, 206, 420

S

Sárbogárd 192, 193, 204, 385
Sárbogárdi járás 181, 187, 195, 198, 384
Sárosd 310
Sátoraljaújhely 413
Selyemmajor 310, 312
Sellye 66
Sepsiszentgyörgy rajon (Románia, Kovászna megye) 110
Seregélyes 317, 389, 392
Seregélyes-Szőlőhegy 387
Sérfenyősziget 304
Siklód (Șiclod, Románia, Hargita megye) 118
Simaság 263
Sismánd 310
Solymos (Șoimoș, Románia, Hargita megye) 111, 118
Somogy megye 28, 30, 34, 36, 65–69, 71, 72, 83, 85, 89, 91
Soponya 392
Soproni járás 304
Söpte 264, 275, 279, 280

Sz

Szabolcs-Szatmár megye 28, 30, 31, 34, 36, 65–69, 71, 72, 75, 83, 85, 89, 91
Szajla 309
Szakony 265
Szászrégen (Reghin, Románia, Maros megye) 111
Szeged 78, 83
Székelydálya (Daia, Románia, Hargita megye) 139
Székelykeresztúr (Cristuru Secuiesc, Románia, Hargita megye) 134
Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc, Románia, Hargita megye) 119, 121, 123
Székesfehérvár 292, 310, 314, 320, 322, 340, 384, 385, 389
Székesfehérvári járás 384
Székesfehérvár-Víziváros 314
Szentegyháza (Vlăhița, Románia, Hargita megye) 120
Szenterzsébet (Gușterița, Románia, Hargita megye) 125
Szentes 50
Szentgotthárd 312
Szentgyörgyvár 314
Szentgyörgyvölgy 146
Szentjános 290
Szentmárton *lásd* Homoródszentmárton
Szentpál *lásd* Homoródszentpál
Szentpéter *lásd* Mosonszentpéter
Szibéria 341, 344, 347
Szigetköz 289
Szingapúr 38
Szoboszló *lásd* Hajdúszoboszló
Szolnok megye 29, 30, 34–36, 65–69, 71, 72, 75, 83, 85, 89, 91, 207, 309
Szombathely 264, 270, 275, 278, 280, 285, 382
Szombathelyi járás 66
Szovjetunió 206, 237, 248, 406, 410, 419
Sztálinváros *lásd* Dunaújváros
Sztálinvárosi járás 187, 310, 384

T

Tabdi 55
Tabi járás 66
Tápé 78
Tápiósüly 76
Tarnaörs 233
Tatabánya 19, 351
Tataháza 60
Temesvár (Timișoara, Románia, Temes megye) 129
Tiszacsege 238
Tiszántúl 90
Tiszapalkonya 396
Tiszaújváros *lásd* Leninváros
Tolna megye 28, 29, 35, 36, 65–69, 71, 72, 75, 83, 85, 89, 91
Tormáspuszta 279, 280
Tömörd 274, 275
Törökszentmiklós 50
Túrkeve 50, 60

U

Udvarhely rajon (Románia, Hargita megye) 99, 101, 110, 119, 139

Újmajor 309
Ukrajna 246
Úrhida 194
Úriújfalu 280

V

Vác 263
Váci járás 66
Vajta 194, 199
Városfalva (Orăşeni, Románia, Hargita megye) 123
Várpalota 263, 264
Vas megye 28, 29, 31, 34–36, 48, 56, 65–69, 71, 72, 75, 83, 89, 91, 263, 264, 267, 270, 279, 280, 283, 296
Vaskeresztes 56
Velence 186, 359, 362, 363
Velencei-hegység 336
Velencei-tó 336
Vértesacsa 187
Vérteskozma 335
Veszprém megye 28, 34, 36, 48, 65–69, 71, 72, 75, 83, 84, 89, 90, 283, 296, 321
Vlahica *lásd* Szentegyháza

Z

Zala megye 28, 30, 31, 34, 36, 65–69, 71, 72, 83, 89, 91, 143, 146, 172, 173, 296
Zalaegerszeg 142, 143, 145, 146, 148, 151, 152, 154, 158, 164, 166–168, 171, 172, 178, 180
Zalaegerszegi járás 142, 151, 162, 171
Zámoly 194, 335–339, 352, 359, 360
Zemplén megye 21
Zirc 312–314, 323, 324, 330
Zöld-puszta 341, 352

Zs

Zseli 289, 291
Zsil-völgy (Románia, Hunyad megye) 103

SZEGED 2.

X 297365

3500 Ft

A második világháború tragédiája, majd az ötvenes évek terrorja és a forradalmat követő megtorlás után, a hatvanas évek közepén kezdődött időszak a korabeli kortárs tapasztalatokban – s részben annak folytatásaként a szakirodalomban – a megnyugvás, a kiszámíthatóság, a rendszerkorrekció időszakaként rögzült. Mindez a jelenben is magyarázza, hogy miért éppen ezen évekkel kapcsolatban él a legtöbb nosztalgikus elem a magyar társadalomban. A politikatörténettől részben eltérően, de a politikai döntések által meghatározva, társadalomtörténeti szempontból az 1948 és 1962 közötti hosszú ötvenes éveket felfogásunk szerint a rövid hatvanas évtized követi. Az 1962 és 1971 közötti kilenc év ezzel együtt meghatározó jelentőségű a vidéki társadalom életében. A parasztsággal szembeni nyílt erőszak a kollektivizálás lezárultával ugyan megszűnt, de az ár- és a beruházási politika s döntő mértékben a társadalombiztosítási szabályzókba beépített diszkriminatív elemek révén változatlanul tovább élt az agrárnépesség hátrányos megkülönböztetése. A korszak záróakkordjaként 1971-ben az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció elfogadásával az addig inkább informális gyakorlat, a kisebb községi tanácsokat s ezek intézményeit, illetve a gyengébb termelőszövetkezeteket a méretthatékonyság jegyében központosító politika stratégiai céllá előlépve országos méreteket öltött. Az akkori mintegy háromezer-háromszáz település közül kétezer hivatalosan is a „nem fejlesztendő" státuszba került, ami tovább gyorsította az elvándorlási s nyomában az elnéptelenedési spirált.

NEB
NEMZETI EMLÉKEZET BIZOTTSÁGA

9 789634 162117

Bölcsészettudományi Kutatóközpont